

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Temmuz/2020

65

65. Sayı - Temmuz 2020
Number 65 - July 2020

KÜTAHYA
DÜMLUPINAR
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı / Number: 65
TEMMUZ / JULY 2020

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Kazım UYSAL
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor

Pof. Dr. Şahmurat ARIK
Doç. Dr. Arif KOLAY

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Şahmurat ARIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Arif KOLAY / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Nurettin GÜLAÇTI/ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz BOZKURT / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan YAŞAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dil Editörü / Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ

Dergi Sekreteryası / Secretariat of Journal

Arş. Gör. Pınar ÖZER BURHAN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Ceyda BAYRAKDAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dizgi / Typeset

Öğr. Gör. Betül AYHAN

Web Tasarım / Web Design

Alper YILMAZ

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 443 43 43
sbd@dpu.edu.tr

E - ISSN 2587-005X

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Elmira ADİLBEKOVA - Akhmet Yassawi University	Bilhan KARTAL - Anadolu Üniversitesi
Ramazan AKTAŞ - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	József KÁPOSZTA - Szent István University
Arzu AL - Marmara Üniversitesi	Jose' R. Pires MANSO - Universidade da Beira Interior
Ceenbek ALIMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University	Elena MIHAJLOVA - Ss. Cyril and Methodius University
Akmatali ALIMBEKOV - Kyrgyz -Turkish Manas University	Sedat MURAT - İstanbul Üniversitesi
H. Murat ARABACI - Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi	Musa MUSAI - International Vizyon University
Ali ARI - Kırklareli Üniversitesi	Gulnar NADIROVA - Al-Farabi Kazakh National University
Ricardas BARTKEVICIUS - Vilnius Pedagogical University	Dick NG'AMBI - University of Cape Town
Ann Marie BISSESSAR - University of the West Indies	H. Nüvit OKTAY - Anadolu Üniversitesi
Nazım CAFERSOY - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	Ahmet ÖZEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Hakan ÇETİNTAŞ - Balıkesir Üniversitesi	Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Marmara Üniversitesi
Halim DEMİRYÜREK - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	H. Mustafa PAKSOY - Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi	Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Yusuf DOĞAN - Cumhuriyet Üniversitesi	Kalina SOTIROSKA - International Vizyon University
Özlem DURGUN - İstanbul Üniversitesi	Andela Jakšić STOJANOVIĆ - Mediterranean University
Vahdettin ENGİN - Marmara Üniversitesi	Muhammet ŞEN - Ege Üniversitesi
Metin Kamil ERCAN - Gazi Üniversitesi	Hakan TAŞ - Marmara Üniversitesi
Mehmet ERDEM - Fırat Üniversitesi	Kamil TÜĞEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Ersen ERSOY - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Gülden ÜLGEN - İstanbul Üniversitesi
Assem Abdel FATTAH - Minia University	Okan YEŞİLOT - Marmara Üniversitesi
Zoran FILIPOVSKI - International Vizyon University	Gültekin YILDIZ - Milli Savunma Üniversitesi
Ömer Faruk GENÇKAYA - Marmara Üniversitesi	M. Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Nagy HENRIETTA - Szent István University	Ozan YILMAZ - Sakarya Üniversitesi
Fadil HOCA - International Vizyon University	Mehmet YÜCE - Uludağ Üniversitesi
Selehattin KARABINAR - İstanbul Üniversitesi	Mustafa Serhan YÜCEL - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Hasan Basri KARADENİZ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM TR Dizin Sosyal Bilimler Veri Tabanında, SOBİAD ve ASOS İndekste taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. **Antrepoların Performansının Entropi ve TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi**
Evaluation of The Bonded Warehouses Performance by Entropy and TOPSIS Method
Aynur ACER, Sadık KALENDER 1-20
2. **Türkiye’ de Sağlık Sigorta Şirketlerinin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analiziyle Ölçülmesi**
In Turkey Health Insurance Companies Efficiencys Measurement with Data Envelopment Analysis
Mehmet Veysi KAYA, Ümit NALDÖKEN 21-33
3. **Portre Resimlerinin Yapılma Amaçları**
Aims of Make of Portrait Paintings
Buşra İNCİRKUŞ 34-49
4. **Karamanlı Nizâmî’nin Hâfız-ı Şirâzî Tahmisi**
Tahmis of Karamanlı Nizami to Hafız of Shiraz
Hasan EKİCİ 50-65
5. **Jeoekonominin Yükselişi: Enerji Kaynakları Bağlamında Arktika ve Doğu Akdeniz Bölgelerinin Analizi**
Rising Geoeconomics: Analyzing the Arctic and Eastern Mediterranean Regions in the Context of Energy Resources
Adnan DAL 66-84
6. **Measuring Port Brand Equity: A Sentiment Analysis on Port Social Media Messages**
Liman Marka Değeri Ölçümü: Liman Sosyal Medya Mesajları Üzerine Bir Sentiment Analizi
Sedat BAŞTUĞ, Vahit ÇALIŞIR, Seçil GÜLMEZ, Alpaslan ATEŞ 85-106
7. **Bütünleşik DEMATEL – COPRAS Yöntemi İle Stajyer Seçimi: Bir Lojistik Firmasında Uygulama**
Intern Selection With Integrated DEMATEL – COPRAS Method: An Application in a Logistics Company
A.Cansu GÖK KISA, Engin ÇAKIR, 107-124
8. **Kripto Paralar ve Portföy Çeşitlendirmesi**
Cryptocurrencis and Portfolio Diversification
Yavuz GÜL 125-141
9. **Roma’nın Anadolu’daki Düzenlemeleri Çerçevesinde Lykaonia’nın Siyasal ve İdari Yapısı**
The Political and Administrative Structure of Lycaonia Within Context of Rome’s Regulations in Anatolia
Mehmet KURT 142-160

- 10. Türkiye’de Ekonomi ile İlgili Suçların Bölgesel Belirleyicileri**
Regional Determinants of Economic Related Crimes in Turkey
Hayri ABAR, Esra GÜNEY 161-180
- 11. Türkiye’de Turizmin Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı**
The Effect of Tourism on International Trade in Turkey: ARDL Bound Test Approach
Gökhan AKAR 181-194
- 12. I. Dönem TBMM’de Mentеше (Muğla) Mebusu Dr. Tefvik Rüştü Bey’in (Aras) Faaliyetleri**
Activities of Mentеше (Muğla) Deputy Dr. Tefvik Rüştü Bey (Aras) in the First Term TBMM
Selahattin BOZKURT 195-210
- 13. Maârif Salnâmelerine Göre Urfa Sancağı’nda Eğitim ve Öğretim (H.1316-1321/M.1898-1904)**
Education and Instruction in Urfa Sanjak According to Education Yearsbooks (H.1316-1321/ M. 1898-1904)
Büşra ELÇİÇEĞİ 211-231
- 14. Türkiye’de Parasal Tabanın Büyüme Üzerindeki Uzun Dönem Etkisi**
Long-Term Impact of Monetary Base on Growth in Turkey
Yüksel OKŞAK, Eda ÖZEN 232-244
- 15. Rusya Lideri Vladamir Putin’i Politik Psikoloji Penceresinden Okumak**
Reading Russia's Leader Vladamir Putin from the Political Psychology Window
Cantürk CANER, B. Mehmet BOZASLAN, Merve SERBEST 245-264
- 16. Sosyal Medyanın Y Kuşağı Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi: Bir Literatür İncelemesi**
The Effect of Social Media on Purchasing Behaviour of Generation Y: A Literature Review
Sevde YÜCEL, Arzu ŞENEL 265-284
- 17. Bir Güç Göstergesi Olarak Sceptrum Kullanımı**
Use of Sceptrum as a Power Indicator
Durmuş ERSUN, Aslı ÇETİN ERSUN 285-298
- 18. Türkiye’de Ulusal Ekonomi İnşası ve Milli Burjuvazi Faktörü (1923-1929)**
Formation of National Economy and the National Bourgeoisie Factor in Turkey (1923-1929)
Hasan YAPICI, Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ 299-319

19. Mutlak Monarşi Yolunda Bir Durak: Habsburg Karlovac Generalliği'nin Yeniden Yapılandırılması (1741-1748)

A Stop on the Way to Absolute Monarchy: Restructuring of the Habsburg Karlovac Generalship (1741-1748)

Mehmet SOLAK 320-331

Kitap Tanıtımı / Book Review

1. Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864-1914)

Military Intelligence in the Ottoman State (1864-1914)

Salim AYDIN 332-338

2. Süheyl Ünver'in Kütahya Defterleri

Kütahya Notebooks of Süheyl Ünver

Bahadır KURT 339-342

ANTREPOLARIN PERFORMANSININ ENTROPI VE TOPSIS YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ*

Aynur ACER^{1*}

Sadık KALENDER²

Öz

Uluslararası ticaretin gelişerek ürünlerin serbest dolaşımının hızlandığı bu çağda, ülkemiz için depolama ve stoklama faaliyeti önemli bir paya sahiptir. Özellikle firmalar dış ticarete ürünlere kolayca ulaşmak ve malların sağlıklı depolandığından emin olmak istemektedir. Uluslararası ticarete konu olan malların ülke sınırları içerisine girdiği andan itibaren serbest dolaşıma giriş işlemleri tamamlanıncaya kadar depolandıkları yerler bu aşamada ciddi önem arz etmektedir. Gümrüklü alanlar olarak bilinen antrepolar, ürünlerin adım adım ithalat işlemlerinin tamamlanarak ve vergilerin ödenerek istenildiği zaman alınabilmesi gibi birçok kolaylık sunmaktadır. Yine antrepolar, malların ithalatı esnasında gerekli izinlerin alınması ve belgelerin temin edilmesi sürecinde firmalara herhangi bir cezaî durum oluşmadan depolama faaliyetini gerçekleştirme imkanı sunmaktadır. Firmalar, ürünlerinin ithalat işlemlerini kendi fayda/maliyet analizleri çerçevesinde antrepolar aracılığıyla gerçekleştirdiklerinde çok amaçlı bir karar verme problemiyle karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla firmalar için antrepo seçimi bu aşamada büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle antrepoların performansının değerlendirilmesinde önemli olan ana kriterler belirlenmeye çalışılmış ve kriter ağırlıklarının hesaplanmasında Entropi yöntemine başvurulmuştur. Çalışma sonucunda tasfiyelik eşya ve ardiye ücretinin antrepoların performansını etkileyen en önemli kriter olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan ve sıklıkla kullanılan Topsis yöntemi ile antrepolar sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antrepo, Performans Değerlendirme, Çok Kriterli Karar Verme, Entropi, TOPSIS

JEL Kodları: C6, C44, R4,

EVALUATION OF THE BONDED WAREHOUSES PERFORMANCE BY ENTROPY AND TOPSIS METHOD

Abstract

International commerce and free movements of the goods have gained speed in this era, so, storage and stockpiling operations has become more and more important. Importing goods become more essential for corporations and companies and they require easy access and safe storage for their imported goods. Custom storage zones know as bonded warehouses have been used to store imported goods, while step by step import and taxation processes have been carried out by the importers. When the importers complete all the import and taxation processes, they can easily obtain their goods from bonded warehouses. While import and export companies have been carried out their operations via bonded warehouses, they have been facing to choose correct bonded warehouse in order to optimize their cost/profit analysis. Choosing the correct bonded warehouse yields to a decision-making process. This study focuses on the performance of Istanbul's bonded warehouses' 2018 operations. In this study, first of all, bonded warehouses' performance evaluation criteria have been decided. Evaluations states that liquidation and storage costs are the main criteria, which effects the performance of the bonded warehouse for the import-export companies. These criteria's weighted values have been calculated by using Entropy methods. Furthermore, one of the most frequently used methodology Topsis has been employed to sort bonded warehouses.

Keywords: Bonded Warehouse, Performance Evaluation, Multi Criteria Decision Making, Entropy, TOPSIS

JEL Codes: C6, C44, R4

* Bu çalışma İstanbul Arel Üniversitesi S.B.E.'de Sadık Kalender tarafından hazırlanan ve Aynur Acer tarafından yürütülen "Antrepoların Performansının Entropi ve Topsis Yöntemiyle Değerlendirilmesi: A Tipi Antrepolar Üzerine Bir Uygulama" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Bölümü, ORCID 0000-0002-7315-7020.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): aynuracer@arel.edu.tr.

² Gümrük Muayene Memuru, ORCID 0000-0003-4644-6254.

Başvuru Tarihi (Received): 02.12.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde insanlar yoğun bir şekilde depolama gereksinimi duymuşlardır. Bu depolama faaliyetleri gerek kıtlık gerekse ürün fazlalığı durumlarında daha fazla önem kazanmıştır. Ticarete konu ürünlerin depolanması ise kanun ve yönetmelikler çerçevesinde belirlenmiş ve bu depolar “Antrepo” tanımıyla farklı bir statü kazanmıştır. 4458 sayılı Gümrük Kanunu ve Gümrük Yönetmeliği’nde antrepolar “malların miktar, kalite ve özelliklerinin incelendiği, kıymet tespitinin yapıldığı ve uygun şartlarda korunmalarının gerçekleştirildiği gümrüklü alanlar” olarak belirtilmektedir. Kısaca antrepolar ticareti ve özellikle ithalatçının işlerini kolaylaştıran, onu her türlü kur farklarından koruyan ve ithalatçının istediği zamanda ürününün vergilerini ödeyerek ithalat işlemlerini gerçekleştirmesine olanak sağlayan depolar olarak da değerlendirilebilir. Firmaların antrepoları kullanım amaçları şu şekilde sıralanabilmektedir (Tanyaş ve Başkak, 2012: 8):

- Kurumların vergilerini ertelemek amacıyla kullanılabilir,dir,
- Antrepolar sadece depolama amacıyla değil aynı zamanda ürünün ayniyetini değiştirmeden imalat, ön/son montaj, bakım-onarım, yeniden paketlenme, sıralama, mal bölme gibi basit işlemler yapılabilmesi amacıyla da tercih edilmektedir.
- Antrepolar transit amaçlı kullanılabilir,dir.

Lojistik faaliyetlerde gümrükleme faaliyetinin sunumunda önemli bir payı olan antrepolar millileşmemiş yani serbest dolaşıma girmemiş ürünlerin muhafaza edildiği yerlerdir. Transit işlemlerin uygun bir şekilde gerçekleştirilmesinin ilk aşamasını oluşturduğundan da ülkemiz ticaretinde önemli bir paya sahiptir. Antrepolar, gelişen ticaretin depolama gereksinimlerinin artması sonucu hem kur farklılıklarına karşı firmaları korumakta hem de ithalatçıların vergilerini öteleyerek onlara eşyalarını çekebilme kolaylığı sağlamaktadır. Bu durum söz konusu antrepoların önem ve işlevini daha da artırmaktadır. Ülkemiz ekonomisinde de önemli bir yere sahip olan bu alanlar ithalatçı ve ürün tedarik eden firmalar açısından gerek depolama gerekse vergisel anlamda fayda sağlamaktadır. Bu bağlamda uluslararası ticarete antrepoların performansları, verimlilikleri, hacimleri ve işlevleri gün geçtikçe önem kazanmaktadır.

Gümrük Kanunu madde 328’de antrepolar her kullanıcı tarafından eşyanın konulabildiği “genel antrepo” ve sadece antrepo işleticisine ait belirli eşyaların konulduğu “özel antrepolar” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Genel ve özel olarak ikiye ayrılan antrepolar özellik sebebiyle kendi içerisinde şu şekilde sınıflandırılmıştır; Genel antrepolar (A, B ve F tipi antrepolar) ve Özel antrepolar (C, D ve E tipi antrepolar). Aşağıda Tablo 1’de Türkiye’de faaliyet gösteren ve Ticaret Bakanlığı resmi sitesinde bilgileri verilen 2018 yılına ait antrepo ve Geçici Depolama Yeri (GDY) sayıları belirtilmiştir.

Tablo 1: Bölge Müdürlüklerine Göre Antrepo Sayıları

Bölge Adı	A Tipi	B Tipi	C Tipi	D Tipi	E Tipi	F Tipi	GDY	Toplam
Batı Akdeniz	11	0	11	0	0	0	9	31
Batı Marmara	21	0	17	0	0	0	9	47
Doğu Akdeniz	12	0	9	0	0	0	2	23
Doğu Anadolu	1	0	0	0	0	0	0	1
Doğu Karadeniz	6	0	1	0	0	0	4	11
Doğu Marmara	116	0	121	0	3	0	20	260
Ege	55	0	44	0	0	0	20	119
Fırat	5	0	1	0	0	0	0	6
Gap	4	0	2	0	0	0	3	9
Gürbulak	11	-	-	-	-	-	1	12
İpekyolu	3	0	0	0	0	0	0	3
İstanbul	189	0	80	0	0	1	45	315
Kaçkar	5	0	0	0	0	0	3	8
Orta Akdeniz	84	1	27	0	0	0	13	125
Orta Anadolu	21	0	16	0	1	0	16	54
Orta Karadeniz	9	0	3	0	0	0	2	14
Trakya	1	0	3	0	0	0	1	5
Uludağ	26	0	37	0	0	0	10	73
Toplam	580	1	372	0	4	1	158	1116

Kaynak: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, www.gtb.gov.tr. (27.10.2019)

Yukarıda Tablo 1.'de de görüldüğü gibi Türkiye genelinde A tipi antrepoların toplam sayısı 580'dir. Gümrük Kanunu'nun 328. maddesinde tanımlanan çalışmada da performansları değerlendirilen A tipi antrepo, "işleticisi tarafından stok kaydı tutulan ve işleticisinin antrepoda bulunan eşyaya ilişkin oluşabilecek her türlü eksiklikten vergilerinin ödemesine yönelik sorumlu tutulduğu genel antrepo tipi" dir.

İletişimin hızlandığı, bilgi aktarımının fazla olduğu günümüzde, birbirleriyle rekabet halinde olan uluslararası firmaların kaliteli bir hizmet alabilmek için antrepo tercihleri oldukça önem kazanmaktadır. Bu çerçevede firmalar önemli bir karar verme probleminde en iyi alternatifi seçmeye zorlanmakta ve kullanıcılar açısından antrepoların performansları karar vermede etkin rol oynamaktadır. Bu tercihlerini yaparken de bazı kriterleri göz önünde bulundurmaktadırlar. Kullanıcılar ürünlerini güvenle depolayan, gümrük işlemlerini hızla sonlandıran, boşaltma, yükleme gibi alanlarda sıkıntılarının yaşanmadığı, mümkün olduğunca talep edilen bu hizmetlerin en iyisini sunan ve tarafına yansıyan ardiye ve hammaliye ücretlerinin de minimize edildiği antrepoları tercih etme eğilimindedir. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle antrepoların performansının değerlendirilmesinde etkili olan kriterler ile önem dereceleri belirlenmeye çalışılmış ve sonrasında kullanıcı perspektifinden antrepoların performanslarına göre sıralaması yapılmıştır.

Türkiye'de faaliyet gösteren 580 A Tipi Antreponun 189'u İstanbul'da bulunmaktadır. Burada İstanbul içerisinde müdürlük bazında sayı belirtilmemiş olsa da Muratbey Gümrük Müdürlüğü'nden bu müdürlüğe bağlı 60 adet A tipi antreponun bulunduğu bilgisi elde edilmiştir. Yine Tablo 1.'e bakıldığında toplam antrepo sayısının İstanbul'da açık ara farkla fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada İstanbul Muratbey Gümrük Müdürlüğü'ne bağlı olarak işletilen 40 tane A tipi genel antreponun performansı belirlenen kriterler ışığında Çok Kriterli

Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan Entropi yöntemi ile değerlendirilerek, TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi ile sıralamaya tabi tutulmuştur.

1. Literatür Taraması

Bu bölümde öncelikle literatürde TOPSIS yöntemi ile ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiş, daha sonra antrepolarla ilgili yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Çok kriterli karar verme yöntemleri ve özellikle TOPSIS yöntemi, literatürde birçok alanda özellikle performans analizlerinde, personel seçiminde, tedarik zincirinde, üretimde ve diğer tüm alanlarda kullanılmaktadır. TOPSIS yöntemi aşağıda belirtilen çalışmaların analizinde kullanılmıştır:

Yurdakul ve İç (2003), TOPSIS yöntemi ile Türk otomotiv firmalarının performansını analiz ettikleri çalışmalarında her yıl için elde edilen performans gösterge puanlarını o yıllara ait hisse senetlerinin değerleri ile karşılaştırılmıştır. Hisse senedi değerleri ile yapılan karşılaştırma ile yöntemin başarılı bir analiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akkaya (2004), havayolu şirketlerinin finansal performanslarını değerlendirmek amacıyla yürüttüğü çalışmasında, TOPSIS yöntemiyle 63 adet finansal oranı analize dahil etmiştir.

En uygun tedarikçiyi bulmak için yürüttüğü çalışmasında Eleren (2007) bulanık TOPSIS yöntemini kullanarak, deri sektörü için en uygun yerin nasıl seçilmesi gerektiğini araştırmış, İstanbul'un en uygun il olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Dumanoğlu ve Ergül (2010), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na kayıtlı 10 teknoloji firmasının mali tablolarını inceleyerek bu firmaların 2006 ve 2009 arasında hesaplanan mali performanslarını TOPSIS yöntemi ile analiz etmiştir. Yöntemin uygulanması ile araştırmacılar firmaları finansal performans puanlarına göre sıralamışlardır.

Bülbül ve Köse (2011) gıda sektöründe finansal performansı değerlendirdikleri çalışmasında TOPSIS ve ELECTRE yöntemini kullanmıştır.

Supçiller ve Çapraz (2011), TOPSIS ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemlerini kullanarak bir firma için en uygun tedarikçi seçimini amaçladıkları çalışmalarında, ana ve alt kriterler olarak kalite, fiyat, teslimat, yönetim olmak üzere dört kriter belirlemişlerdir. Bu kriterlerden kalitenin en önemli kriter olduğunu gözlemlemişlerdir. Çalışmada AHS ile kriterlerin önem derecesi belirlenirken, TOPSIS ile bir sıralama yapılması hedeflenmiştir.

Uygurtürk ve Korkmaz (2012), 20 metal sanayi şirketinin finansal performansını TOPSIS yöntemi kullanılarak değerlendirmiştir. Abalı vd. (2012) Analitik Ağ Süreci ve TOPSIS yöntemlerini beraber kullanarak bir eğitim kurumunda burs seçimini analiz etmiştir.

Çakır ve Perçin (2013) Fortune Türkiye ilk 500 şirket listesindeki 10 lojistik firmasının performansını TOPSIS yöntemi ile analiz etmiş ve kullanılan modelin performans için uygun bir yöntem olduğunu tespit etmiştir.

Perçin ve Gök (2013) tarafından TOPSIS ve Analitik Ağ Süreci (AAS) yöntemlerinin bir arada kullanıldığı çalışmada, iki aşamalı bir yaklaşımın uygulanabilirliği gösterilmiştir. Çalışmada işletmeler için Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) yazılım seçimine odaklanılmıştır.

Yılmaz ve Ballı (2016) tarafından yürütülen araştırmada, Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci (BAHS), TOPSIS ve Zenginleştirme Değerlendirmesi için Tercih Sıralaması Organizasyon Yöntemi (PROMETHEE) yöntemleri ile veri şifrelemesinin kullanımı için akıllı bir sistem seçmek üzere C # tabanlı bir programda çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri analiz edilmiştir.

Turan vd. (2016), TOPSIS yöntemi yardımı ile 1992'den 2014'e kadar Sovyetler Birliği'nin ekonomik performansını değerlendirmiştir.

Demir (2016), Özal iktidarı döneminde, ekonominin performansını ve 24 Ocak'ta alınan kararların ekonomiyi nasıl etkilediğini değerlendirmiştir. Ayrıca, bu çalışmada Özal dönemi ekonomi politikaları ile AK Parti dönemi ekonomi politikaları da karşılaştırılmıştır.

Eren vd. (2017) ekokardiyografi cihazlarının seçiminde çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan TOPSIS ve Analitik Ağ Süreci yöntemlerini kullanarak en iyi alternatiflerin belirlenmesine çalışmıştır. Ünlü vd. (2017) TOPSIS yöntemini kullanarak İstanbul Borsası'nda işlem gören BIST 30 şirketlerinin performanslarını incelemiştir.

Jain vd. (2018) tarafından Hindistan otomotiv endüstrisinde yapılan başka bir çalışmada, tedarikçi seçimi problemi Bulanık AHP ve TOPSIS yöntemi kullanılarak ele alınmıştır. Çalışmada ürün kalitesi, fiyat, ilişki ve iletişim kalitesi, üretim kapasitesi, garanti, teslim, çevresel performans ve marka adı ana kriterler olarak belirlenmiştir.

Dos Santos vd. (2019) çalışmalarında yeşil tedarikçilerin performanslarının değerlendirilmesinde Entropi ve TOPSIS-F yöntemini kullanmışlardır. Sürdürülebilir tedarikçilerin seçiminde yeşil tedarik zinciri yönetimi için yönetim taahhüdü, çevre tasarımı ve çevre yönetim sistemi kriterlerinin performansı etkileyen en önemli üç ana kriter olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Alnıpak ve Yorulmaz (2019) tersane yöneticileri bakış açısından tersane kuruluş yeri seçimi problemini bütünleştirilmiş AHS-TOPSIS ve AHS-MOORA yöntemi ile ele aldıkları çalışmalarında en önemli kriterin maliyetler olduğu bulgusunu ve Akdeniz bölgesi için en iyi alternatifin ise İskenderun olduğunu tespit etmişlerdir.

Hayat vd. (2020) çalışmalarında kabul edilebilir ve tatmin edici seviyelere dayanan yumuşak setler kullanarak tasarım konsepti değerlendirmesi problemini entegre Topsis ve Shannon Entropi yöntemlerini kullanarak değerlendirmişlerdir.

Antrepo konusunda yapılan çalışmalar ele alındığında; antrepolar, depolara göre daha çok dar ve mevzuat ile sınırlandırılmış bir alanda yer aldığı için bu konuda literatürde çok az sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Antrepolar ile ilgili yapılan çalışmalar şu şekilde sıralanmaktadır:

Yılmaz (1996) Türkiye'de sundurma ve antrepo gümrük işlemlerini ve Varol (2009) dış ticaret işletmelerinde lojistik uygulamalar açısından depo ve antrepo yönetimini çalışmalarında konu edinmiştir. Arlı (2009) çalışmasında uluslararası fiziksel dağıtımda antrepo sahipliğinin ihracat yapan firmaların performanslarına etkisini değerlendirmiştir.

Coşgun (2011) tarafından yapılan çalışmada gümrük antrepoları, mevzuat açısından eşyanın tasfiyesi ve ücretlerindeki sorumlulukları ele alınmıştır.

Jin ve Zhao (2011) çalışmalarında özel antrepo ile genel antrepoyu derinlemesine analiz etmiş ve faaliyete dayalı maliyetleme ile bu iki operasyon türünün yararlarını ve sınırlılıklarını karşılaştırmıştır.

Chen vd. (2018) çalışmalarında antrepolarında stok iş akışı yönetimi ve antrepo yönetimi olmak üzere iki ortak konuyu bütünleştiren bir RFID yönetim bilgi sistemi önermiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi antrepolar ile ilgili bugüne kadar sınırlı çalışmaya rastlanmakta ve yapılan bu çalışmalarda genellikle antrepo işleticiliği ve mevzuat kaynaklı konulara değinilmektedir. Bu çalışmanın nicel veriler kullanılarak antrepoların performansının değerlendirilmesinde yapılan ilk çalışma olması nedeniyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

İnsanlar yaşam boyu birçok kez karar verme durumu ile karşılaşmaktadır ve karar verme süreci başlangıç aşamasında kolay olarak değerlendirilse de aslında karmaşık bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Pekdoğan, 2015: 322). Karar verme belirli aşamalardan oluşan bir süreç durumundadır ve bireyler karar verme sürecinde belirli bir yaklaşımla durumu değerlendirmekte, alternatifleri ve bunların olası sonuçlarını dikkate almakta ve nihayet değerlendirme sonucu olarak istedikleri seçimlere yönelmektedir (Çavuş ve Biçer, 2016: 47). Karar verme süreci sıklıkla vurgulandığı gibi sadece en iyi alternatifin seçimi değil, aynı zamanda tüm alternatiflerin önceliklendirilmesi, sınıflandırılması ya da bireysel tercihlerin birleştirilmesi de olabilmektedir.

Karar verme sürecinde başvuru ÇKKV teknikleri; birden çok alternatifi olan karar verme problemlerinde en doğru karara ulaşabilmek için kullanılabilecek matematiksel yöntemler olarak tanımlanmaktadır (Ceylan ve Özarı, 2018: 421). ÇKKV genellikle birbiri ile çelişen kriterlerin olması durumunda karar vermeye yardımcı olmak üzere kullanılan yöntemler kümesinden oluşmaktadır ve özellikle alternatiflerin tanım kümesine bağlı olarak sınıflandırılmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda çok kriterli karar verme, “sayılabilir sonlu ve sayılamaz seçenek kümesi içerisinde en az iki kriter içinden seçim yapılması işlemi” olarak tanımlanabilmektedir. (Ersöz ve Kabak, 2010: 99).

ÇKKV yöntemi; çok amaçlı karar verme ve çok nitelikli karar verme olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu iki yaklaşım da çok kriterli karar verme yöntemi içerisinde değerlendirilmektedir. Bu kapsamda sürekli karar alanı içerisindeki problemlerle ilgilenen karar verme yaklaşımı çok amaçlı karar verme olarak adlandırılmaktadır ve çok karmaşık bir matematik teorisi gerektirmektedir. İkincisi ise çok nitelikli karar verme olarak isimlendirilen, doğada ayırık karar alanına sahip olan problemlerle ilgilidir (Kasımoğlu, 2016: 232).

ÇKKV teknikleri, karar vericilerin farklı seçenekler arasından seçimlerine kolaylık sağlayan yararlı araçlar durumundadır. Özellikle bilgisayar kullanılarak geliştirilen yöntemler, kullanıcıların seçim sürecini kolaylaştırarak ekonomi veya yönetimdeki karar verme süreçlerinde ve diğer birçok alanda büyük kabul görmektedir. Çok kriterli karar verme teknikleri arasında SAW (Simple Additive Weighting), AHS, Analitik Ağ Süreci (AAS), TOPSIS, SMART, ELECTRE gibi en çok tercih edilen yöntemler yer almaktadır (Roszkowska, 2011: 201).

Praveenkumar ve Sathishkumar (2016: 17) tarafından çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS yönteminin avantajları kısaca; kullanımının basit olması, her türlü kriterin göz önünde bulundurulması, rasyonel ve anlaşılabilir olması ve hesaplama işlemlerinin oldukça açık olması şeklinde belirtilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada seçenekleri oluşturan antrepoların performanslarının sıralanmasında çok kriterli karar vermede TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesinde ise AHP'ye alternatif olarak sıklıkla kullanılan ENTROPI yöntemi, subjektif nitelik taşıma avantajı sebebiyle tercih edilmiştir.

2.1. Entropi Yöntemi

Entropi yöntemi, ÇKKV yöntemleri içinde kriterlerin nesnel ağırlığının hesaplanmasında kullanılan objektif ağırlıklandırma yöntemlerinden birisidir (Acer vd, 2020: 158). Rudolph tarafından ilk 1865'te termodinamik alanında geliştirilen entropi kavramı daha sonra Shannon (1948) tarafından geliştirilmiştir. Entropi, kavramsal olarak “bilginin içerisindeki belirsizliğin hesaplanması” şeklinde tanımlanmaktadır (Abdullah ve Otheman, 2013: 26). Karar vericiler kriter ağırlıklarının hesaplanmasında subjektif yöntemlerden yararlanabileceği gibi AHP, Bulanık AHP, Entropi gibi ÇKKV yöntemlerinden birini de kullanabilmektedir. AHP yöntemi karar vericilerin katkısını içeren subjektif bir yöntem iken, Entropi yöntemi karar vericilerin katkısını içermeyen objektif bir yöntem olma üstünlüğünü taşımaktadır. Entropi, karar vericilerin kriter önceliklerini etkileyecek hiçbir katkısının (ikili karşılaştırma, eşik değeri, vb.) bulunmadan

ağırlıkların hesaplanabildiği objektif ağırlıklandırma yöntemlerinden birisi olduğundan diğer yöntemlere göre üstünlük sağlamaktadır. Yöntemin adımları aşağıda belirtilmiştir (Shannon, 1948: Tunca vd., 2016):

Birinci adımda çeşitli ölçü birimlerinden oluşan kriterler ve alternatiflerin yer aldığı karar değişkenleri matrisi Eşitlik 1 yardımıyla normalize işlemine tabi tutulur.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_1^j (x_{ij})} \quad (1)$$

i: alternatif değeri, j : kriter değeri, rij: normalize edilmiş değerleri, xij: i. alternatif j. kriter için verilen fayda değerlerini ifade etmektedir.

İkinci adımda e_j 'nin entropi değeri Eşitlik 2 yardımıyla hesaplanmaktadır (Eşitlik 2'de yer alan k= entropi katsayısını, rij= normalize edilmiş değerleri ve e_j = entropi değerini ifade etmektedir).

$$e_j = -k \sum_{j=1}^m r_{ij} \ln(r_{ij}) \quad (2)$$

Üçüncü adımda w_j kriterlerin önem derecesini belirten ağırlık değerleri Eşitlik 3 yardımıyla hesaplanmakta ve her kritere bir ağırlık değeri atanmaktadır.

$$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_1^m 1 - e_j} \quad (3)$$

Hesaplanan kriterlerin ağırlıkları toplamı her zaman bire eşit olacaktır (Eşitlik 4'teki w_j : ağırlık değerini, e_j ise entropi değerini ifade etmektedir).

$$\sum_1^m w_j = 1 \quad (4)$$

2.2. Topsis Yöntemi

Çok kriterli karar verme yöntemleri arasında en fazla tercih edilenlerden biri olan TOPSIS, Hwang ve Yoon tarafından 1981'de geliştirilmiştir (Abalı vd., 2012: 262). Yöntem, alternatif çözüm noktasının pozitif-ideal çözüme en kısa mesafe ve negatif-ideal çözüme en uzak mesafede olacağı varsayımını temel almaktadır (Eleren ve Karagül, 2008). İdeal Çözüme Benzerlik Üzerine Tercih Sıralaması Tekniği'nin kısaltması olarak kullanılan TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) işletmeler için büyük öneme sahip işgücü, üretim, maliyet ve kâr gibi fonksiyonların değerlendirilerek ölçülmesini sağlayan bir karar verme yöntemidir (Bülbül ve Köse 2011: 78).

TOPSIS, çok nitelikli karar verme için kullanışlı bir yöntemdir ve seçilmiş olan alternatiflerin ideal çözüme en kısa ve negatif ideal çözüme en uzak mesafesinin belirlenmesi ile ilgilidir. Pozitif ideal çözüm, her özellik için herhangi bir alternatif tarafından sergilenen en iyi performansa sahip değerlerin bir bileşimi olarak oluşturulmuştur. Negatif ideal çözüm ise en kötü performans değerlerinin bileşimidir. Dolayısıyla pozitif ideal çözüm, karar noktalarının yaklaşması istenen noktayı ifade ederken, negatif ideal çözüm ise uzaklaşılması gereken noktayı göstermektedir (Uludağ ve Doğan, 2016: 26). Bu bağlamda, karar noktasının negatif ideal çözümden uzaklaştıkça, pozitif ideal çözüme yaklaştığı kabul edilmektedir. Bu durumda pozitif ideal çözüm "1", negatif ideal çözüm ise "0" ile açıklanmaktadır ve karar noktaları sadece 0 ile 1 arasında değer alabilmektedir (Uludağ ve Ece, 2018: 57).

TOPSIS yönteminde değerlendirme kapsamına alınan tüm kriterler eşit önemde değildir ve bu durumun temel sebebi kriterlerin farklı anlamlarda olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kriterlerin ağırlıklandırılmasında, problemin doğasına ve niteliğine dayalı olarak farklı yöntemler

devreye girebilmektedir (Chu, 2007: 1015). TOPSIS yöntemi, karar matrisinin, C^+ değerlerinin hesaplanması ile sonlanan 6 adımdan meydana gelmektedir;

Adım 1: Sürecin ilk aşamasını oluşturan karar matrisinin oluşturulmasında satırlarda karar noktaları (seçenekler), sütunlarda ise alternatiflerin karşılaştırılmasına olanak sağlayan değerlendirme kriterleri yer almaktadır. Başlangıç matrisi olarak bilinen ve aşağıda da belirtilen A matrisi karar verici tarafından oluşturulmaktadır. A_{ij} Matrisinde m karar noktası sayısını gösterirken; n değerlendirme kriterlerinin toplam sayısını vermektedir (Uygurtürk ve Korkmaz, 2012: 103).

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (5)$$

Adım 2: Bir önceki adımda oluşturulan karar matrisinin her birimin sütunundaki değerlerin karesi alınmakta ve sonrasında elde edilen değerler toplamının kareköküne bölünmesi ile normalize edilmiş karar matrisi (R) oluşturulmaktadır (Alsu ve Taşdemir, 2017: 227). R Matrisi ve hesaplanması ise şu şekilde gösterilmektedir:

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \cdots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \cdots & r_{2n} \\ \cdot & \cdot & & \cdot \\ \cdot & \cdot & & \cdot \\ r_{m1} & r_{m2} & \cdots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad \text{ve } r_{mn} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad (6)$$

Adım 3: Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin (V) Oluşturulması aşamasında öncelikle değerlendirme faktörlerine ilişkin ağırlık değerleri (w_i) belirlenmektedir. Bu ağırlık değerlerinin toplamı 1'e eşit olmak durumundadır (Alsu ve Taşdemir, 2017: 228). Daha sonra R matrisinin her bir sütunundaki elemanlar ilgili w_i değeri ile çarpılarak V matrisi oluşturulur.

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \cdots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \cdots & w_n r_{2n} \\ \cdot & \cdot & & \cdot \\ \cdot & \cdot & & \cdot \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \cdots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} \quad (7)$$

Adım 4: Pozitif ideal (A^*) ve negatif ideal (A^-) çözümlerin oluşturulmasında, V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörleri seçilmektedir. Sütun değerlerinin en büyüklerinin (ilgili değerlendirme faktörü minimizasyon yönlü ise en küçüğü) seçilmesi ile elde edilen ideal çözüm setinin belirlenmesinde eşitlik (8) formülünden yararlanılmaktadır:

$$A^* = \left\{ (\max_i v_{ij} \mid j \in J), (\min_i v_{ij} \mid j \in J') \right\} \quad (8)$$

Bu formülden hesaplanacak set ise $A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$ şeklinde gösterilecektir. Negatif ideal çözüm seti, V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörleri olan sütun değerlerinin en küçükleri (ilgili değerlendirme faktörü minimizasyon yönlü ise en büyüğü) seçilerek oluşturulan negatif ideal çözüm setinin belirlenmesinde aşağıda Eşitlik (9)'da belirtilen formül kullanılmaktadır.

$$A^- = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \right\} \quad (9)$$

Bu formülden hesaplanacak set $A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$ şeklinde gösterilebilir. Her iki formülde de J fayda (maksimizasyon), J' ise kayıp (minimizasyon) değerini göstermektedir. Gerek ideal gerekse negatif ideal çözüm seti, değerlendirme faktörü sayısı yani m elemandan oluşmaktadır.

Adım 5: Her bir karar noktası ile ilişkili değerlendirme faktör değerlerinin pozitif ideal ve negatif ideal çözüm setinden sapmalarını bulmak için Euclidian Uzaklık Yaklaşımı'ndan faydalanılmaktadır ve bu süreçte elde edilen karar noktalarına ilişkin sapma değerleri ise İdeal Ayırım (S_i^*) ve Negatif İdeal Ayırım (S_i^-) ölçüsü olarak isimlendirilmektedir. İdeal ayırım (S_i^*) ölçüsünün hesaplanması Eşitlik (10) formülünde, negatif ideal ayırım (S_i^-) ölçüsünün hesaplanması ise Eşitlik (11) formülünde gösterilmiştir (Alsu ve Taşdemir, 2017: 228)

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad (10)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (11)$$

Burada hesaplanacak S_i^* ve S_i^- sayısı doğal olarak karar noktası sayısı kadar olacaktır.

Adım 6: Karar noktalarının ideal çözüme görelî yakınlığının (C_i^*) hesaplanmasında ideal ve negatif ideal ayırım ölçüleri kullanılmaktadır ve burada kullanılan ölçüt negatif ideal ayırım ölçüsünün toplam ayırım ölçüsü içerisindeki payıdır. İdeal çözüme görelî yakınlık değeri Eşitlik (12) formülü ile hesaplanmaktadır (Uyguntürk ve Korkmaz, 2012: 105):

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*} \quad (12)$$

Burada C_i^* değeri $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında değer alır ve $C_i^* = 1$ ilgili karar noktasının ideal çözüme, $C_i^* = 0$ ilgili karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını göstermektedir

3. Uygulama

Çok kriterli karar verme yöntemleri farklı sektörlerde (eğitim, finans, lojistik, sağlık, bilişim gibi) kurumların performanslarının değerlendirilerek sıralanmasında ve performansı etkileyen kriterlerin saptanmasında sıklıkla kullanılmaktadır. Bu çalışma daha önce uygulama alanı bulunmayan ve Türkiye'de yaygın olarak işletilen A tipi genel antrepoları konu edinmiştir. Ülkemiz ticaret hacminde en önemli paya sahip olan İstanbul bu alanda açık ara farkla öne çıkmaktadır. Bu nedenle İstanbul'da bulunan Muratbey Gümrük Müdürlüğü'ne bağlı olarak işletilen A Tipi Genel Antrepolar alternatifler olarak ele alınmıştır. 2018 yılı içerisinde Muratbey Gümrük Müdürlüğü'ne bağlı 60 adet A tipi antrepo faaliyet göstermiştir. Bu antrepolardan 5 tanesi yıl içinde faaliyetlerine son vermiş bulunmaktadır. Antrepoların performansını değerlendirmede kullanılan kriterler literatür taraması ve uzman görüşleri sonucu belirlenerek söz konusu antrepo işleticilerine e-posta ile ulaştırılmış ve 2018 yılına ait veriler talep edilmiştir. 6

antrepo işleticisi çalışmada yer almak istemediğini belirtmiş, 7 tanesi hiçbir cevap vermemiş ve sonuçta 40 antrepo işleticisinden olumlu geri dönüş sağlanarak ilgili veriler toplanmıştır. Bu veriler doğrultusunda kriterlerin ağırlıkları Entropi yöntemi ile hesaplanmış ve 40 antreponun performansının sıralanması aşamasında TOPSIS yöntemine başvurulmuştur.

3.1.Kriterlerin Belirlenmesi

Antrepolar özel işletilen depolar olmadığı ve belli başlı kanun ve mevzuat çerçevesinde işletilmesi gerektiğinden hareket alanları daha da daralmaktadır. Bir antreponun performansı aslında işleticinin gelirini doğrudan etkilemektedir. Bunun için belli başlı kriterleri gözeterik kendilerine çizilen bu çerçevede maksimum verimliliği sağlamaları ve yüksek gelir elde etmeleri gerekmektedir.

Kullanıcıların alternatifler arasından en iyisini seçebilmeleri için antrepoların verimlilik ve performansının değerlendirilmesi açısından hangi kriterlerin önemli olduğunun belirlenmesi esastır. Antrepolarla ilgili literatürde daha önce ÇKKV yöntemleriyle yapılan başka çalışma olmadığından kriterlerin belirlenmesinde sahada bulunan işleticiler ve uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. Bu uzmanlar bu alanda denetleyici, uygulayıcı ve işletici kişilerden oluşmaktadır. Uzun süre antrepo müdürlüğü yapmış ve halen devam eden asıl uygulayıcı olan antrepo müdürleri, sermaye ve antrepo sahibi işleticiler ve ana noktada denetleyici olarak gümrük müdürlüğü personeli olan birçok muayene memuru ile görüşülerek bu kriterler üzerinde fikir birliğine varılmıştır. Yapılan bu görüşmelerde birçok nicel kriter üzerinde konuşulmuş ve en önemli altı kriterin performansı etkilediği belirlenmiştir. Bu kriterler aşağıda yer almaktadır:

Eşya Miktarı: Bu kriter eşyanın antrepoda depolandığı veya antrepoya kabul edilen yıllık eşya miktarını ifade etmektedir. Ölçü birimi olarak kap ve kilo olarak verileri kaydedilen bu kriter çalışmada kap cinsinden ele alınmıştır.

Rampa Sayısı: Bir antrepoda eşyanın ne kadar sürede boşaltılacağı problemi operasyonel hızın verimliliğini etkilemektedir. Boşaltmada operasyonel hızın yüksek olması fazla eşya almaya olanak tanıyacağı için tırların ya da konteynerlerin yanaşıp boşaltım yapacağı rampa sayısı da bu hızı etkilemektedir. Bazı antrepolarda sabit rampaların yanında taşınabilir rampalar da bulunabilmektedir. Bu kriterde hem sabit hem de taşınabilir özelliğe sahip toplam rampa sayısı ölçüt olarak ele alınmıştır.

Çalışan Sayısı: Her sektörde olduğu gibi antrepolarda da çalışan sayısı performans değerlemede önemli bir yer tutmaktadır. Sadece eşyanın boşaltma ya da yükleme gibi faaliyetleri değil aynı zamanda tüm antrepo işlemlerinin gerçekleştirilmesinde çalışan sayısı son derece önemlidir.

Ekipman Sayısı: Eşyaların antrepo içerisinde çok daha kısa sürede yer değiştirebilmesi, tır veya konteynerlerin daha hızlı boşaltılması ve aynı anda birden fazla işlemin gerçekleştirilebilmesi durumunda antrepo işleticileri daha fazla zaman kazanabilmektedir. Yeterli sayıda teçhizatın olmaması durumunda eşyaların antrepoya boşaltılması yavaşlatacak, bu da eşyanın ithalat işlemlerinin sonlandırılmasındaki operasyonel sürenin uzamasına neden olacaktır. Antrepolarda işleyişi kolaylaştıran bu ekipmanların belirlenmesinde transpalet, forklift ve reach truck toplamı temel alınmıştır.

Ardiye Ücreti: Ardiye ücretleri genel olarak antrepo içerisinde firmalara yapılan hizmetlerin tamamını kapsamaktadır. Tüm antrepolarda sabit ve eşit bir ardiye ücreti olmamakla birlikte firmalar ardiye ücreti ile hizmet kalitesini birlikte değerlendirerek bir karar aşamasından geçmektedir. Birçok antreponun farklı döviz cinsi ile ücretlendirme yaptığı bu kriter, aynı kur üzerinden dolar cinsine çevrilerek çalışmaya konu edilmiştir. Antrepo işleticileri açısından bir gelir kalemi olan bu kriter bu çalışmada kullanıcılar açısından bir maliyet kalemi olarak ele alınmış ve minimizasyon yönlü değerlendirilmiştir.

Tasfiyelik Eşya Miktarı: Tasfiyelik eşya; ithalat işlemleri tamamlanmamış, yükümlüsünce serbest dolaşıma sokulmamış veya mevzuat açısından ithalat işlemlerinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı ve mahrece iadesi yapılmayan, antrepolarda yer işgal eden ve atıl duruma gelmiş eşyalardır. Tasfiyelik eşyanın olduğu antrepolarda işleticiler bu durumu ölü yatırım olarak değerlendirmekte, çoğu zaman hiçbir ücret alamadığı bilinmekte ve eşyaların antrepo alanını işgal ettiği gibi istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir. Performans değerlendirmede önemli olan bu kriter çalışmada kap cinsinden ifade edilmiştir.

3.2.Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Çalışmada öncelikle antrepoların performanslarının değerlendirilmesinde en önemli ana kriterler ve bu kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Yıllık antrepoya kabul edilen eşya miktarı, rampa sayısı, çalışan sayısı, ekipman sayısı, ardiye ücreti ve tasfiyelik eşya miktarı kriterlerinin ağırlık veya önem derecelerinin belirlenmesinde sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan Entropi yöntemi tercih edilmiştir. Antrepo işleticilerinden elde edilen verilerle oluşturulan başlangıç karar matrisi aşağıda Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Başlangıç Karar Matrisi

Kriterler Alternatifler	Eşya Miktarı	Rampa Sayısı	Çalışan Sayısı	Ekipman Sayısı	Ardiye Ücreti	Tasfiyelik Eşya
A1	458121	6	12	10	0,75	4122
A2	7245	3	4	5	0,65	1
A3	9987	3	22	8	2,6	1
A4	482859	6	14	5	0,75	14
A5	444974	12	58	32	48	11
A6	549814	14	17	5	0,73	11
A7	161607	2	7	3	0,6	112
A8	260723	17	40	15	0,5	100
A9	1081860	8	15	6	2,45	7
A10	377000	1	7	6	1,31	25
A11	351084	11	20	9	6	232
A12	2000000	12	22	9	0,49	1200
A13	478100	8	13	5	0,76	3430
A14	175200	18	32	14	1,96	1
A15	95000	5	8	8	1,14	35
A16	12890	5	8	12	0,14	2500
A17	52948	4	9	9	6,5	1
A18	46124	5	10	6	1,2	7
A19	524825	6	20	8	0,85	2541
A20	393808	4	14	11	0,81	35
A21	275269	6	5	5	0,5	40
A22	105008	2	8	6	0,73	1
A23	150000	3	17	4	0,7	1
A24	256730	4	11	9	3,5	1
A25	167559	12	17	9	50	56
A26	150000	4	22	4	0,81	8
A27	124047	8	14	8	1,7	972
A28	55000	3	4	11	0,32	1
A29	1458000	6	9	12	1	1
A30	2560000	8	25	7	1	1
A31	39076	7	5	4	0,81	1
A32	827500	6	15	5	0,5	1
A33	796376	8	40	20	0,75	469
A34	454710	6	20	17	0,2	1
A35	263054	5	22	8	2,45	1
A36	24283	1	5	5	0,81	1
A37	426293	5	11	6	1	1
A38	186789	3	20	4	2,45	120
A39	293245	6	14	10	0,8	40
A40	12000	3	9	8	2,45	10
TOPLAM	16589108	256	645	348	150,67	16113

Başlangıç karar matrisi Eşitlik 1 yardımıyla normalize işlemine tabi tutulmuş ve Tablo 3' deki normalize edilmiş karar matrisi elde edilmiştir.

Tablo 3: *Normalize Edilmiş Karar Matrisi*

Eşya Miktarı	Rampa Sayısı	Çalışan Sayısı	Ekipman Sayısı	Ardiye Ücreti	Tasfiyelik Eşya
0,0276	0,0234	0,0186	0,0287	0,0050	0,2558
0,0004	0,0117	0,0062	0,0144	0,0043	0,0001
0,0006	0,0117	0,0341	0,0230	0,0173	0,0001
0,0291	0,0234	0,0217	0,0144	0,0050	0,0009
0,0268	0,0469	0,0899	0,0920	0,3186	0,0007
0,0331	0,0547	0,0264	0,0144	0,0048	0,0007
0,0097	0,0078	0,0109	0,0086	0,0040	0,0070
0,0157	0,0664	0,0620	0,0431	0,0033	0,0062
0,0652	0,0313	0,0233	0,0172	0,0163	0,0004
0,0227	0,0039	0,0109	0,0172	0,0087	0,0016
0,0212	0,0430	0,0310	0,0259	0,0398	0,0144
0,1206	0,0469	0,0341	0,0259	0,0033	0,0745
0,0288	0,0313	0,0202	0,0144	0,0050	0,2129
0,0106	0,0703	0,0496	0,0402	0,0130	0,0001
0,0057	0,0195	0,0124	0,0230	0,0076	0,0022
0,0008	0,0195	0,0124	0,0345	0,0009	0,1552
0,0032	0,0156	0,0140	0,0259	0,0431	0,0001
0,0028	0,0195	0,0155	0,0172	0,0080	0,0004
0,0316	0,0234	0,0310	0,0230	0,0056	0,1577
0,0237	0,0156	0,0217	0,0316	0,0054	0,0022
0,0166	0,0234	0,0078	0,0144	0,0033	0,0025
0,0063	0,0078	0,0124	0,0172	0,0048	0,0001
0,0090	0,0117	0,0264	0,0115	0,0046	0,0001
0,0155	0,0156	0,0171	0,0259	0,0232	0,0001
0,0101	0,0469	0,0264	0,0259	0,3319	0,0035
0,0090	0,0156	0,0341	0,0115	0,0054	0,0005
0,0075	0,0313	0,0217	0,0230	0,0113	0,0603
0,0033	0,0117	0,0062	0,0316	0,0021	0,0001
0,0879	0,0234	0,0140	0,0345	0,0066	0,0001
0,1543	0,0313	0,0388	0,0201	0,0066	0,0001
0,0024	0,0273	0,0078	0,0115	0,0054	0,0001
0,0499	0,0234	0,0233	0,0144	0,0033	0,0001
0,0480	0,0313	0,0620	0,0575	0,0050	0,0291
0,0274	0,0234	0,0310	0,0489	0,0013	0,0001
0,0159	0,0195	0,0341	0,0230	0,0163	0,0001
0,0015	0,0039	0,0078	0,0144	0,0054	0,0001
0,0257	0,0195	0,0171	0,0172	0,0066	0,0001
0,0113	0,0117	0,0310	0,0115	0,0163	0,0074
0,0177	0,0234	0,0217	0,0287	0,0053	0,0025
0,0007	0,0117	0,0140	0,0230	0,0163	0,0006

Normalize edilmiş karar matrisi Eşitlik-2 yardımıyla entropi e_j değeri hesaplanmış ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: e_j Entropi Değerleri Tablosu

	Eşya	Rampa	Çalışan	Ekipman	Ardiye	Tasfiyelik
	Miktarı	Sayısı	Sayısı	Sayısı	Ücreti	Eşya
e_j	0,8424	0,9518	0,9477	0,9610	0,6	0,5462

Eşitlik- 3'te belirtilen formül kullanılarak her kriterin ayrı ayrı ağırlığı hesaplanmış ve aşağıda Tablo 5' de verilmiştir.

Tablo 5: Entropi Yöntemi Kullanılarak Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

	Eşya	Rampa	Çalışan	Ekipman	Ardiye	Tasfiyelik
	Miktarı	Sayısı	Sayısı	Sayısı	Ücreti	Eşya
Kriter Ağırlıkları	0,1380	0,0422	0,0458	0,0341	0,3427	0,3972

Tablo 5'te hesaplanan tüm ağırlıklar toplamı 1 elde edilmiştir. Entropi yöntemine göre kriterlerin ağırlıkları değerlendirildiğinde tasfiyelik eşya 0,3972 değeriyle en önemli kriter kabul edilmiştir. Bu sıralamayı 0,3427 ile ardiye ücreti, 0,1380 değeri ile kabul edilen eşya miktarı, 0,0458 ile çalışan sayısı, 0,0422 değeri ile rampa sayısı ve son olarak 0,0341 değeri ile ekipman sayısı takip etmektedir.

3.3. Alternatiflerin Sıralanması

Çalışmada 40 karar noktası (antrepolar) olan alternatiflerin ve değerlendirme faktörü olan 6 kriterlerin yer aldığı veriler TOPSIS yöntemiyle analize tabi tutulmuş ve analizin uygulama sonuçları aşağıda belirtilmiştir.

Adım 1.'de belirtilen satırlarda A1, A2, A3... A42 olarak antrepoların ve sütunda ise 6 kriterin yer aldığı (40x6) boyutlu başlangıç karar matrisi Adım 2 yardımıyla normalize işlemine tabi tutulmuştur. Değerlendirme kriterlerine ilişkin ağırlıklar Entropi yöntemi ile $w_1= 0,1380$, $w_2= 0,0422$, $w_3= 0,0458$, $w_4=0,0341$, $w_5= 0,33427$ ve $w_6= 0,3972$ olarak elde edilmiştir.

Üçüncü adımda oluşturulacak ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisi (V) için, normalize edilmiş R matrisinin sütunlarındaki değerler ilgili değerlendirme faktörü ağırlık değerleri ile çarpılmış ve V matrisinin sütunları Tablo 6'de hesaplanmıştır.

Tablo 6: *Ağırlıklandırılmış Normalize Edilmiş Karar Matrisi*

Kriter	0,1380	0,0422	0,0458	0,0341	0,3427	0,3972
ağırlıkları						
Alternatifler	Eşya	Rampa	Çalışan	Ekipman	Ardiye	Tasfiyelik
	Miktarı	Sayısı	Sayısı	Sayısı	Ücreti	Eşya
A1	0,0149	0,0053	0,0045	0,0053	0,0037	0,2464
A2	0,0002	0,0027	0,0015	0,0027	0,0032	0,0001
A3	0,0003	0,0027	0,0082	0,0042	0,0127	0,0001
A4	0,0157	0,0053	0,0052	0,0027	0,0037	0,0008
A5	0,0145	0,0106	0,0216	0,0170	0,2338	0,0007
A6	0,0179	0,0124	0,0063	0,0027	0,0036	0,0007
A7	0,0053	0,0018	0,0026	0,0016	0,0029	0,0067
A8	0,0085	0,0151	0,0149	0,0080	0,0024	0,0060
A9	0,0352	0,0071	0,0056	0,0032	0,0119	0,0004
A10	0,0123	0,0009	0,0026	0,0032	0,0064	0,0015
A11	0,0114	0,0097	0,0074	0,0048	0,0292	0,0139
A12	0,0651	0,0106	0,0082	0,0048	0,0024	0,0717
A13	0,0156	0,0071	0,0048	0,0027	0,0037	0,2050
A14	0,0057	0,0159	0,0119	0,0074	0,0095	0,0001
A15	0,0031	0,0044	0,0030	0,0042	0,0056	0,0021
A16	0,0004	0,0044	0,0030	0,0064	0,0007	0,1494
A17	0,0017	0,0035	0,0033	0,0048	0,0317	0,0001
A18	0,0015	0,0044	0,0037	0,0032	0,0058	0,0004
A19	0,0171	0,0053	0,0074	0,0042	0,0041	0,1519
A20	0,0128	0,0035	0,0052	0,0058	0,0039	0,0021
A21	0,0090	0,0053	0,0019	0,0027	0,0024	0,0024
A22	0,0034	0,0018	0,0030	0,0032	0,0036	0,0001
A23	0,0049	0,0027	0,0063	0,0021	0,0034	0,0001
A24	0,0084	0,0035	0,0041	0,0048	0,0170	0,0001
A25	0,0055	0,0106	0,0063	0,0048	0,2436	0,0033
A26	0,0049	0,0035	0,0082	0,0021	0,0039	0,0005
A27	0,0040	0,0071	0,0052	0,0042	0,0083	0,0581
A28	0,0018	0,0027	0,0015	0,0058	0,0016	0,0001
A29	0,0474	0,0053	0,0033	0,0064	0,0049	0,0001
A30	0,0833	0,0071	0,0093	0,0037	0,0049	0,0001
A31	0,0013	0,0062	0,0019	0,0021	0,0039	0,0001
A32	0,0269	0,0053	0,0056	0,0027	0,0024	0,0001
A33	0,0259	0,0071	0,0149	0,0106	0,0037	0,0280
A34	0,0148	0,0053	0,0074	0,0090	0,0010	0,0001
A35	0,0086	0,0044	0,0082	0,0042	0,0119	0,0001
A36	0,0008	0,0009	0,0019	0,0027	0,0039	0,0001
A37	0,0139	0,0044	0,0041	0,0032	0,0049	0,0001
A38	0,0061	0,0027	0,0074	0,0021	0,0119	0,0072
A39	0,0095	0,0053	0,0052	0,0053	0,0039	0,0024
A40	0,0004	0,0027	0,0033	0,0042	0,0119	0,0006
A*	0,0833	0,0159	0,0216	0,0170	0,0007	0,0001
A-	0,0002	0,0009	0,0015	0,0016	0,2436	0,2464

3. adımda ideal (A^*) ve negatif ideal (A^-) çözüm setleri oluşturulmuştur. İdeal çözüm setinin oluşturulmasında V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörleri olan sütun değerlerinin en büyükleri (minimizasyon yönlü ise en küçüğü) seçilmiştir. Negatif ideal çözüm setinin hesaplanmasında ise V matrisindeki ağırlıklandırılmış sütun değerlerinin en küçükleri (maksimizasyon yönlü ise en büyüğü) tespit edilmiştir. 4. Adımda her bir karar noktasının (alternatifin) pozitif ideal çözümden olan mesafesi S_i^* ve negatif ideal (S_i^-) çözümden olan

mesafesi hesaplanmıştır. 5. Adım yardımıyla ideal çözüme göreli yakınlık değerleri hesaplanarak 6. Adımda belirtildiği şekilde sıralanmıştır. Bu adımlar ve elde edilen puanlar aşağıda Tablo 7' de (C^+) verilmektedir.

Tablo 7: Pozitif İdeal Çözüm, Negatif İdeal Çözüm ve Alternatiflerin Sıralanması

Alternatifler	S_i^*	S_i^-	C_i^*	SIRA
A1	0,2567	0,2404	0,4837	40
A2	0,0877	0,3442	0,7970	29
A3	0,0868	0,3377	0,7954	31
A4	0,0718	0,3437	0,8271	8
A5	0,2431	0,2478	0,5047	38
A6	0,0688	0,3442	0,8334	5
A7	0,0833	0,3397	0,8031	20
A8	0,0759	0,3412	0,8181	11
A9	0,0544	0,3397	0,8619	3
A10	0,0765	0,3411	0,8168	12
A11	0,0810	0,3166	0,7964	30
A12	0,0763	0,3050	0,7998	25
A13	0,2172	0,2440	0,5291	37
A14	0,0792	0,3403	0,8111	16
A15	0,0842	0,3411	0,8019	23
A16	0,1725	0,2616	0,6026	36
A17	0,0908	0,3249	0,7816	33
A18	0,0858	0,3421	0,7996	26
A19	0,1671	0,2581	0,6070	35
A20	0,0743	0,3425	0,8217	10
A21	0,0790	0,3432	0,8129	14
A22	0,0844	0,3439	0,8030	21
A23	0,0824	0,3441	0,8069	18
A24	0,0806	0,3348	0,8060	19
A25	0,2559	0,2433	0,4874	39
A26	0,0819	0,3434	0,8074	17
A27	0,1011	0,3015	0,7489	34
A28	0,0857	0,3453	0,8012	24
A29	0,0431	0,3463	0,8892	2
A30	0,0206	0,3530	0,9450	1
A31	0,0862	0,3437	0,7994	27
A32	0,0613	0,3458	0,8495	4
A33	0,0652	0,3259	0,8334	6
A34	0,0712	0,3462	0,8295	7
A35	0,0786	0,3383	0,8114	15
A36	0,0874	0,3436	0,7973	28
A37	0,0739	0,3433	0,8228	9
A38	0,0821	0,3331	0,8023	22
A39	0,0773	0,3422	0,8158	13
A40	0,0876	0,3377	0,7941	32

2018 yılı verileri ele alınarak sonuçlar değerlendirildiğinde performansın en yüksek olduğu antrepo A30 kodlu antrepo'dur ve onu ikinci sırada A29, üçüncü sırada A9, dördüncü sırada A32, besinci sırada A6 takip etmektedir. Yine aynı verilerle performansın en düşük olduğu

Antrepo 40. sırada yer alan A1 kodlu antrepodur. Performansı düşük olan bu antrepoyu 39. sırada A25, 38.sırada A5, 37.sırada A13 ve 36. sırada A16 kodlu antrepo takip etmektedir.

4. Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde insanlar sürekli depolama faaliyetine gereksinim duymuşlardır. Özellikle ticarete konu eşyalar için depolama kısmında ülkeler ticaret politikası kapsamında kanun ve mevzuat çerçevesinde sınırlarını çizmişlerdir. Bu mevzuatlara göre şekil alan antrepoların işleyişi ve yönetimi önem arz etmektedir. Açılışından işleyişine, içerisindeki elleçleme işleminden tasfiyeye tabi eşyaya kadar tüm faaliyetler gümrük idaresi denetimde ve kontrolünde olduğundan antrepo işleticilerin rasgele hareket etme durumu bulunmamaktadır. Gümrük sahasına gelen eşyaların ithalat işlemleri tamamlanıncaya kadar depolanması ya da gelen eşyanın uygun olmaması durumunda mahrece iade kısmına kadar yapılan depolama faaliyetlerinde, kritik öneme sahip olan bu hizmetler eşya antrepo içerisindeyken gerçekleştirilmektedir. Bu durum başlı başına antrepoların önemini ve işleticisine düşen sorumluluğun boyutunu göstermektedir.

Ülkemizde antrepoların yoğun olarak yer aldığı İstanbul'da Muratbey Gümrük Müdürlüğüne Bağlı A tipi antrepoların performanslarının değerlendirildiği bu çalışmada seçenek olarak belirlenen 40 antrepo literatür taraması ve uzman görüşleri ele alınarak TOPSIS yöntemiyle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Antrepolarında performansı etkileyen kriterler şu şekilde sıralanmaktadır: antrepoya kabul edilen yıllık eşya miktarı, rampa sayısı, çalışan sayısı, ekipman sayısı, ardiye ücreti ve tasfiyelik eşya miktarı. Literatürde yaygın olarak kullanılan Entropi tekniği kriter ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılmış ve tasfiyelik eşya 0,3972 ağırlık değeriyle performansı etkileyen en önemli kriter olarak tespit edilmiştir. Bu sıralamayı ardiye ücreti tutarı (0,3427), kabul edilen eşya miktarı (0,1380), çalışan sayısı (0,0458), rampa sayısı (0,0422) ve son olarak ekipman sayısı (0,0341) takip etmektedir. Kullanıcılar tarafından teknik donanım, çalışan sayısı gibi kısıtların her ne kadar önemli olduğu vurgulansa da performansı etkileyen en önemli kriterlerin maliyet odaklı kriterler olduğu bulgusu çalışmada elde edilmiştir.

Kriterlerin önem dereceleri belirlendikten sonra TOPSIS yöntemi ile antrepolar performansına göre sıralanmıştır. Yapılan sıralama neticesinde performansın en yüksek olduğu antrepo A30 olarak tespit edilmiş ve onu ikinci sırayla A29, üçüncü sırada A9, dördüncü sırada A32 ve besinci sırada A6 takip etmiştir. Yine aynı verilerle performansın en düşük olduğu antrepolar ise; 40. sırada A1 kodlu antrepo, 39. sırada A25, 38. sırada A5, 37. sırada A13 ve 36. sırada A16 kodlu antrepolardır. Performansı düşük olan bu antrepoların sıralamada önlere geçebilmesi için tasfiyelik eşya miktarı ve ardiye ücreti gibi maliyet odaklı kriterleri göz önünde bulundurarak yeniden düzenlemeleri önerilmektedir. Yapılan bu çalışmada kriterlerin ağırlıklarının değerlendirilmesi ve neticesinde oluşan sıralama işlemleri sonuç olarak hala günümüzde teknik donanımın antrepo performansını etkilemede önemli bir argüman olmadığını göstermektedir. Firmaların antrepo işleticileriyle yaptıkları anlaşmalar, piyasada müşteri bulma gibi faaliyetleri antrepoların ardiye ücretlerinde dalgalanma yaratabilmektedir. Ardiye ücretlerinin performans etkisinin yüksek olması ile birlikte teknik donanımların performans etkisi düşük görülmektedir. Çalışmada ana belirleyicilerin ücretler ve kazanç odaklı getiriler olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın antrepoların performansının değerlendirilmesinde daha önce yapılan bir çalışma olmamasından dolayı ileride yapılabilecek çalışmalar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Önümüzdeki çalışmalarda antrepo performansını etkileyen unsurların ağırlık oranlarının değişip değişmediği veya toplam doluluk oranı, açılan antrepo veya ithalat beyannamesi sayısı, elleçleme miktarı, yükleme ve boşaltma işlemi yapılan tır sayısı gibi farklı kriterler ve farklı yöntemler kullanılarak antrepo performanslarının değerlendirilmesi konu edinilebilir.

Kaynakça

- Abalı, Y., A., Kutlu, B. S., & Eren, T. (2012). Çok ölçütlü karar verme yöntemleri ile bursiyer seçimi: Bir öğretim kurumunda uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 259-272.
- Abdullah, L., & Otheman, A. (2013). A new entropy weight for sub-criteria in interval type-2 fuzzy TOPSIS and its application. *Intelligent Systems and Applications*, (2), 25-33.
- Acer, A., Genç, T., & Dinçer, S. E. (2020). Türkiye’de faaliyet gösteren bireysel emeklilik şirketlerinin performansının Entropi ve COPRAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 153-169.
- Akkaya, G. C. (2004). Finansal rasyolar yardımıyla havayolları işletmelerinin performansının değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 15-30.
- Alnıpak, S., & Yorulmaz, M. (2019). Tersane yöneticilerinin bakış açısından bütünleştirilmiş AHS-TOPSIS ve AHS-MOORA yöntemleri ile tersane kuruluş yeri seçimi: Akdeniz bölgesi örneği. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(2), 106-125.
- Alsu, E., & Taşdemir, A. (2017). Finansal performansın TOPSIS çok kriterli karar verme yöntemi ile belirlenmesi: dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi işletmeleri üzerine bir uygulama. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*. 2(4), 221-236.
- Arlı, E. (2009). *Uluslararası fiziksel dağıtımda antrepo sahipliğinin ihracat yapan işletmelerin performansında etkileri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Bülbül, S., & Köse, A. (2011). Türk gıda şirketlerinin finansal performansının çok amaçlı karar verme yöntemleriyle değerlendirilmesi [Özel sayı]. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (10), 71-97.
- Çakır, S., & Perçin, S. (2013). Çok kriterli karar verme teknikleriyle lojistik firmalarında performans ölçümü. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 23(4), 449-459.
- Çavuş, M. F., & Biçer, M. (2016). Finans yöneticilerinin karar verme davranışları üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *Toros Üniversitesi İİBSF Dergisi*, 5, 45-63.
- Ceylan, A., & Özarı, Ç. (2018). TOPSIS yöntemiyle benzer sektörlerdeki firmaların finansal performans analizlerinin karşılaştırılması: BİST 30 endeksinde işlem gören firmalar üzerine bir araştırma. *Kesit Akademi Dergisi*. 16, 421-431.
- Chen, Y. C., Chu, C. N., Chen, R. S., Sun, H. M., & Ju, P. H. (2018). RFID-based bonded warehouse for science park. *International Journal of Radio Frequency Identification Technology and Applications*, 5(1), 1-23.
- Chu, T. C. (2002). Facility location selection using fuzzy topsis under group decisions. *international journal of uncertainty. Fuzziness and Knowledge-Based Systems*, 10(6), 687-701.
- Coşgun, Ö. K (2011). Gümrük antrepoları, eşyanın tasfiyesi ve antrepo ücretinden sorumluluk. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 17(1,2).
- Demir, E., Turan, K.K., & Özarı, Ç. (2016). Ekonomik liberalizm ve finansal reformların ekonomik performansa etkisi; Türkiye örneği. *Ayrıntı Dergisi (Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi)*, 4(37), 48-58.
- Dos Santos, B. M., Godoy, L. P., & Campos, L. M. (2019). Performance evaluation of green suppliers using entropy- TOPSIS-F. *Journal of Cleaner Production*, 207, 498-509.

- Dumanoğlu, S., & Ergül, N. (2010). İMKB’de işlem gören teknoloji şirketlerinin mali performans ölçümü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 48, 101-111.
- Eleren, A. (2007). Kuruluş yeri seçiminin fuzzy TOPSIS yöntemi ile belirlenmesi: Deri sektörü örneği. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 13, 280-295.
- Eleren, A., & Karagül, M. (2008). 1986-2006 Türkiye ekonomisinin performans değerlendirmesi. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1), 1-14.
- Eren, T., Cihan, Ş., Enes, Ayan Topal, T., & Yıldırım, E. K. (2017). Çok ölçütlü karar verme yöntemleri ile ekokardiyografi cihazı seçiminin yapılması. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*. 4(1), 41-49.
- Ersöz, F., & Kabak, M. (2010). Savunma sanayi uygulamalarında çok kriterli karar verme yöntemlerinin literatür araştırması. *Savunma Sanayi Dergisi*, 9(1), 97-125.
- Gümrük Kanunu. (1999, 27 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı: 23866). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23866.pdf>
- Hayat, K., Ali, M. I., Karaaslan, F., Cao, B. Y., & Shah, M. H. (2020). Design concept evaluation using soft sets based on acceptable and satisfactory levels: An integrated topsis and Shannon entropy. *Soft Computing*, 24(3), 2229-2263.
- Jain, V., Sangaiah, A. K., Sakhuja, S., Thoduka, N., & Aggarwal, R. (2018). Supplier selection using fuzzy AHP and TOPSIS: a case study in the Indian automotive industry. *Neural Computing and Applications*, 29(7), 555-564.
- Jin, G. Y., & Zhao, Y. F. (2011). The strength analysis for consignment sales bonded warehouse based on activity-based costing [J]. *Logistics Sci-Tech*, 8.
- Kasımoğlu, F. (2016). A survey on interactive approaches for multi-objective decision making problems. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 15(1), 231-255.
- Pekdoğan, S. (2016). Karar verme stilleri araştırmaları: 2009-2013 yılları arasındaki yüksek lisans tezlerinin incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 34, 321-331.
- Perçin, S., & Gök, C. (2013). ERP yazılımı seçiminde iki aşamalı AAS-TOPSIS yaklaşımı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 93- 114.
- Praveenkumar, G.D., & Sathishkumar, G. (2011). Application of cancer data using TOPSIS methods. *International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering*, 5(4), 17-20.
- Roszkowska, E. (2011). Multi-criteria decision-making models by applying the TOPSIS method to crisp and interval data. *Journal of Economics and Management*, 6, 200-230.
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal*, 27(3), 379-423.
- Supçiller, A. A., & Çapraz, O. (2011). AHP-TOPSIS yöntemlerine dayalı tedarikçi seçimi uygulaması [Özel sayı]. *Ekonomi ve İstatistik*, 13, 1–22.
- Tanyaş, M., & Baskak, M. (2012, Mayıs). *Farklı açılardan depoların sınıflandırması*. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi, Konya.
- Ticaret Bakanlığı. (2019). *Bölge müdürlüklerine göre antrepo sayıları* [Veri seti]. <http://risk.gtb.gov.tr/data/572b3b0e1a79f50cd8a22b1d/2-antrepo%20sayilari.pdf>. adresinden erişildi.

- Tunca, M. Z., Ömürbek, N., Cömert, H. G., & Aksoy, E. (2016). OPEC ülkelerinin performanslarının çok kriterli karar verme yöntemlerinden entropi ve MAUT ile değerlendirilmesi. *Vizyoner Dergisi*, 7(14), 1-12
- Turan, K. K., Özarı, Ç., & Demir, E. (2016). 1992- 2014 Rusya ekonomisinin çok kriterli karar verme sistemi ile performans değerlendirilmesi. *Ayrıntı Dergisi (Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi)*, 35, 56-65.
- Uludağ, A. S., & Doğan, H. (2016). Çok kriterli karar verme yöntemlerinin karşılaştırılmasına odaklı bir hizmet kalitesi uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 17-47.
- Uludağ, A. S., & Ece, O. (2018). Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının finansal performanslarının TOPSIS yöntemi kullanılarak değerlendirilmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 55(637), 49-80.
- Ünlü, U., Yalçın, N., & Yağlı, İ. (2017). Kurumsal yönetim ve firma performansı: TOPSIS yöntemi ile BİST 30 firmaları üzerine bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 63-81.
- Uyguntürk, H., & Korkmaz, T. (2012). Finansal performansın TOPSIS çok kriterli karar verme yöntemi ile belirlenmesi: Ana metal sanayi işletmeleri üzerine bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 95-115.
- Varol, N. B. (2009). *Dış ticaret işletmelerinde lojistik uygulamalar açısından depo ve antrepo yönetimi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, M., & Ballı, S. (2016). Veri şifreleme algoritmalarının kullanımı için akıllı bir seçim sistemi geliştirilmesi. *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 2(2), 18-28.
- Yılmaz, M. (1996). *Türkiye’de sundurma ve antrepo gümrük işlemleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yurdakul, M., & İç, Y. T. (2003). Türk otomotiv firmalarının performans ölçümü ve analizine yönelik TOPSIS yöntemini kullanan bir örnek çalışma. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1-18.

TÜRKİYE’ DE SAĞLIK SİGORTA ŞİRKETLERİNİN ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİYLE ÖLÇÜLMESİ*

Ümit NALDÖKEN¹
Mehmet Veysi KAYA^{2*}

Öz

Ekonomik anlamda güçlü ülkelerin sigorta şirketleri sayıca az olmalarına rağmen sigortalılardan topladıkları primler bir araya geldiğinde finans piyasalarında önemli derece de fon kaynağı yaratma potansiyeline sahip olmaları sebebiyle oldukça büyük öneme sahiptirler. Bununla birlikte bu sigorta şirketlerin finansal sistemdeki konumu da göz önüne alındığında etkin çalışıp çalışmadıkları ekonomi için büyük önem teşkil etmektedir. Rekabet ortamında sigorta şirketlerinin performanslarını değerlendirmeleri gittikçe önem kazanmaktadır. Etkinlik analizinde kullanılan yöntemlerden birisi de VZA (Veri Zarflama Analizi) yöntemi ile etkinlik analizidir. Etkinlik ölçümü 2018 yılında sağlık branşında faaliyet gösteren yıllık prim üretim sıralamasına göre ilk 20’de bulunan sigorta şirketleri üzerinde yapılmıştır. Veri Zarflama yönteminin toplam etkinlik değeri için sektörün yapısı nedeni ile çıktı kontrolünden ziyade daha çok girdiler üzerindeki kontrol fazla olduğundan girdi odaklı CCR modeli benimsenmiştir. Sağlık alanında faaliyet gösteren 20 sigorta şirketinden 2016 yılında 9’u etkin iken 11’i etkin değildir. 2017 yılında 20 sigorta şirketinden 6’sı etkin iken 14 şirket etkin değildir. 2018 yılında 20 sigorta şirketinin 8’i etkin iken 12’si etkin değildir. B7, B15, B18, B19 ve B20 sigorta şirketleri 2016, 2017 ve 2018 yıllarında etkin olmayan sigorta şirketleridir. B1, B2, B5, B17 sigorta şirketleri 2016, 2017 ve 2018 yıllarında etkin olan şirketlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Sigortacılığı, Etkinlik, Veri Zarflama Yöntemi

JEL Kodları: G22, I13

IN TURKEY HEALTH INSURANCE COMPANIES EFFICIENCY MEASUREMENT WITH DATA ENVELOPMENT ANALYSIS

Abstract

Although the insurance companies of economically strong countries are few when the premiums collected from the insured come together, they have great importance because of they have the potential to create significant funding sources in the financial markets. Given the position of the companies in the financial system, this insurance is of great importance for the economy whether they work effectively or not. In an environment of competition, it is increasingly important for insurance companies to evaluate their performance. One of the methods used in effectiveness analysis is effectiveness analysis with DEA (Data Envelopment Analysis) method. Effectiveness measurement was carried out on the insurance companies in the top 20 according to the annual premium production ranking operating in the health branch in 2018. The input-oriented CCR model has been adopted for the total effectiveness of the Data Envelopment method since the control over the inputs is more than the output control due to the structure of the industry. While 9 of the 20 insurance companies operating in the field of health are efficient in 2016, 11 of them are not efficient. While 6 of the 20 insurance companies are efficient in 2017, 14 of them are not efficient. While 8 of the 20 insurance companies are efficient in 2018, 12 of them are not efficient. Insurance companies B7, B15, B18, B19, and B20 are inefficient insurance companies in 2016, 2017, and 2018. Insurance companies B1, B2, B5, B17 are efficient in 2016, 2017, and 2018.

Keywords: Health Insurance, Efficiency, Data Envelopment Method

JEL Codes: G22, I13

* Bu çalışma 6-8 Eylül 2019 tarihinde Şanlıurfa’da düzenlenen I. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar ve Araştırmalar Kongresi’nde özet olarak sunulmuştur.

¹ Doç. Dr. , Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID 0000-0003-1295-8358.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, ORCID 0000-0001-6935-7524.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): m.veysikaya4@gmail.com

Başvuru Tarihi (Received): 14.12.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

İnsanlar hayatları süresince ölüm, doğal afet, kaza, yangın gibi olaylar ile karşı karşıya kalmıştır ve bu devam edecektir. Bu olayların ardından oluşan maddi yıkımları telafi etmek her daim zor olmaktadır. Bu sebeple yüzyıllar önce ortaya konan sigortacılık kavramı, insanları birlik haline getirerek bahsedilen olumsuz bu olaylardan sonraki yıkımlarını telafi etmek için kullanılmıştır (Ayhan, 2017: 1). Ekonomik anlamda güçlü ülkelerin sigorta şirketlerinin sigortalılardan topladıkları primler bir araya geldiğinde finans piyasalarında önemli seviye de fon kaynağı oluşturması sebebiyle sigortacılık oldukça büyük öneme sahiptir.

Ekonomilerin vazgeçilmez unsuru olan sigorta sektörü Türkiye’de son yıllar itibarıyla önemli aşamalar da ilerleme kaydetmeye başlamıştır. Hem sektörün verileri hem şirketlerin genel durumları göz önüne alındığında eskiye kıyasla yönetilen para hacminde ciddi derece de artışlar olmaya başladığı görülmektedir. Son yıllarda devletin de desteği ile halk nezdinde yapılan geniş çaplı tanıtımlarla sektörün büyümesi amaçlanmıştır (Ayhan, 2017: 2). Ayrıca sağlık sigortacılığı şirketlerinde yaşanan yabancı odaklı sermaye yatırımları, şirket birleşmeleri ve satın almaların artması bu sektördeki rekabette arttırmıştır. Bu rekabet ortamında sigorta şirketlerinin performanslarını değerlendirmeleri önem kazanmaktadır. Performans değerlendirmelerinden biri de etkinlik analizidir (Dalkılıç, 2012: 71).

Günümüzde gittikçe kendini daha çok gösteren rekabet ile maliyet durumları içinde faaliyet gösteren sağlık sigortacılığı açısından da kaynakların daha etkin ve verimli kullanılması zorunlu hale gelmiştir. Bu zorunluluk etkinlik ve verimlilik kavramlarının önem düzeyini hem dünyada hem de Türkiye’de arttıran en önemli faktör olmuştur (Sevimli, 2013: 1). Etkinlik ölçümü, işletmelerin içinde bulunduğu rekabet ortamındaki yerinin belirlenmesine yardımcı olmakla birlikte mevcut girdi kaynaklarından en iyi çıktının nasıl üretilebileceğini de göstermektedir (Altan, 2010: 185).

Devlet tarafından sağlığa ayrılan payın arttırılarak gelişmiş ülkeler düzeyine yaklaştırılması yönündeki çabalar ve tecrübe edilen reform süreçlerine rağmen, Türk Sağlık Sistemi içerisinde sağlık kuruluşlarının verimli çalışıp çalışmadığı sorusuna sürekli yanıt aranmakta, bu arayış birçok çalışmaya konu olmaktadır (Sevimli, 2013: 1).

Bu çalışmada, Türkiye’de sağlık alanında hizmet veren sağlık sigortacılığı şirketlerinin VZA ile etkinliklerinin ölçülmesinin yanı sıra etkin olmayan sigorta şirketlerinin referans alabileceği şirketler gösterilmiştir. VZA sonucunda elde edilen bulguların ve Türkiye’de sigorta şirketleri performanslarının da değerlendirilmesine, iyileştirilmesine yönelik çalışmalara katkı sağlanması da amaçlanmıştır. Çalışma da, VZA ile ilgili Türkiye sağlık sigortacılığı şirketleri etkinliklerinin ölçülmesi bulgular bölümünde yer almaktadır. Bulgular kısmında sağlık alanında faaliyet gösteren 20 sigorta şirketinin etkinliklerinin ölçümü sonucu etkin şirketler belirlenerek etkin olmayan şirketlerin referans alabileceği şirketler belirlenmiştir. Çalışmanın son kısmında sonuçlar ve buna göre sigorta şirketlerine öneriler sunulmaktadır.

1. Literatür Taraması

1.1. Sağlık Sigortacılığı

Günümüzde evrensel bir hak olarak kabul edilen ve modern dünyanın işareti olan sosyal güvenlik, temel olarak bireyin karşılaşacağı ya da yaşamı için tehlike oluşturabilecek olan risklere karşı bir koruma niteliği olmaktadır. Tarihin her döneminde insanlar çeşitli şekilde sosyal güvenlik modelleri oluşturmuşlardır. Önceleri bireysel olarak daha sonraları ise kurumsallaşarak sosyal yardımlara dönüşen modeller ile modern kapsayıcı sosyal güvenlik sistemlerine temel oluşturmuşlardır. (İnce, 2014: 7).

Sağlık sigortaları tam olarak bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olması fark etmeksizin sosyal sigorta şartlarına ve poliçelerin genel şartlarına göre sigortalıların, özel ve/veya iş hayatında karşılaşacağı her türlü hastalığın ve/veya kazanın sonunda gereksinim duyacağı hizmetler (muayene ücretleri, hastane masrafları, röntgen, laboratuvar, doğum, diş tedavisi gibi masraflar ile hekimin göreceği lüzum üzerine yazacağı reçetede ilaç) sonucunda oluşacak olan maddi külfetin karşılanmasında kullanılan bir sigorta türüdür (Yıldırım, 2012: 77-78).

Hem dünya da hem de ülkemizde sigortacılık sektörü yıllar içinde gelişme ve büyüme gösteren bir sektördür. Aktif büyüklüğü 2018 yılı sonu itibarıyla 4,28 trilyon TL olan finansal sektörde, sigortacılık sektörünün payı %4,17' dir. Ülkemizde sigortacılık sektörünün toplam aktiflerine bakıldığında 2018 yılında 2017 yılına göre %17,3 artarak 54,6 milyar TL olarak gerçekleşmiştir (SDK, 2018: 2). Sigortacılık sektörü 2015 yılı itibarıyla direkt primlerin dağılımı incelendiğinde, toplam primler içinde sağlık sigortacılığı %11,1 paya sahiptir (SGM, 2016: 11).

1.2. Veri Zarflama Analizi

Tanım olarak; farklı birimlere sahip olan çok sayıda girdi ve çıktı kaynaklarının söz konusu olduğu ve bunları ortak ölçütler temel olarak indirgenemediği durumlarda, nisbi toplam faktör etkinliğinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi olanağı gösteren ve üretimin ekonomik olan kuramı ile uyumlu olmasını sağlayan non-parametrik bir yöntemdir (Güran ve Cingi, 2002: 64). Ayrıca, VZA işletmelerin ürettikleri mal ve hizmet açısından birbirine benzer ekonomik karar birimlerinin görece etkinliklerinin ölçülmesi amaçlanarak geliştirilen parametrik olmayan bir etkinlik ölçüm analizidir (Bal, 2010: 31). Diğer etkinlik ölçüm yöntemlerinde karşılaştırılmayı zorlaştıran sayıca fazla girdi ve çıktı miktarlarına göre eksiklikler bu yöntem ile aşılmaktadır. Yöntemin diğer bir özelliği ise, girdinin birden fazla kullanılması ile birlikte çıktının birden fazla edinildiği üretimlerde, aynı parametrik yöntemlerdeki gibi belirlenmiş olan herhangi bir çözümlemeli üretim işlevinin olmasına ihtiyaç duymaksızın ölçme yapabilmesine olanak sağlamaktadır (Özsever, Gençoğlu ve Erginel, 2009:48).

1.2.1. Girdiye Yönelik CCR Modeli

CCR modelleri, ilk olarak kesirli programlamaya dayalı olarak tanımlanmıştır. m adet girdi ve s adet çıktının bulunduğu bir üretim ortamında, kesirli programlamaya dayalı CCR (Charnes Cooper Rhodes) modeli ağırlıklı girdilerin ağırlıklı çıktılara oranını maksimize edecek şekilde kurulmaktadır. VZA yönteminde, tüm karar verme birimleri (KVB) girdilere ve çıktılara verecekleri ağırlıkları serbestçe belirleyebilmektedir. Fakat KVB'lerin kendilerini etkin duruma getirecek ağırlıkları seçerek taraflı davranmalarının engellenebilmesi için modele, ağırlıklı çıktılarının toplamının, ağırlıklı girdilerin toplamından büyük olmasını, yani etkinlik değerinin %100'ü geçmesini önleyecek bir kısıt eklenmiştir. Ayrıca tüm ağırlıklar pozitif değer taşımalıdır (Özçelik ve Öztürk, 2019: 1018). Doğrusal programlamanın dualite özelliğinden faydalanılarak (1) eşitliğindeki doğrusal model aşağıda gösterildiği gibi kurulmaktadır (Cooper, Seiford ve Zhu, 2004: 11)

$$F_k = \min \theta_k - \varepsilon \left\{ \sum_{i=1}^m s_i^- + \sum_{r=1}^s s_r^+ \right\}$$

$$\sum_{r=1}^s \lambda_j x_{ij} + s_i^- - \theta_k x_{ik} = 0 \quad i = 1, \dots, m$$

$$\sum_{r=1}^s \lambda_j y_{rj} - s_r^+ - y_{rk} = 0 \quad r = 1, \dots, s$$

$$\lambda_j, s_i^-, s_r^+ \geq 0 \quad (1)$$

1.2.2. Süper Etkinlik Modeli

Andersen ve Petersen 1993 yılında geliştirdikleri süper etkinlik modelinde; etkin olan bir karar verme birimini etkinlik sınırından çıkarıp, bu karar verme biriminin belirlenen etkinlik sınırına olan uzaklığını ölçmektedirler. Süper etkinlik modelinden elde edilen bu değerler arasından en yüksek etkinlik skoruna sahip olan karar verme birimi en etkin birim olacaktır. Etkin olan birimlere ilişkin hesaplanan süper etkinlik skor değerleri en büyükten küçüğe doğru sıralanarak etkin olan birimler arasında da bir etkinlik skorlarına göre etkinlik sırası elde edilmiş olur. Etkin olmayan karar verme birimlerinin süper etkinlik skorları ile görece etkinlik skorları birbirine eşit olacağından, bunlar etkinlik sıra numarasına göre değişmeyecektir (Özden, 2008: 178). (2) eşitliğindeki süper etkinlik modeli aşağıda gösterildiği gibi kurulmaktadır (Andersen ve Petersen, 1993: 1262):

$$F_k = \min \theta_k$$

$$\sum_{j=1}^s \lambda_j x_{ij} + s_i^- - \theta_k x_{ik} = 0 \quad j \neq k \quad i = 1, \dots, m$$

$$\sum_{j=1}^s \lambda_j y_{rj} - s_r^+ - y_{rk} = 0 \quad j \neq k \quad r = 1, \dots, s$$

$$\lambda_j, s_i^-, s_r^+ \geq 0 \quad (2)$$

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışma Türkiye’de sağlık alanında faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin Veri Zarflama Yöntemi ile etkinliklerini analiz etmek, etkin olmayan şirketleri tespit etmek ve öneriler geliştirmek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca etkin olmayan şirketlerin analiz sonrası etkin konuma geçebilmeleri için azaltılması gereken girdi kaynaklarının miktarlarının tespit edilmesi de hedeflenmiştir. Etkinlik ölçümü için 2018 yılında sağlık sigortacılığı alanında faaliyet gösteren yıllık prim üretim sıralamasına göre ilk 20’de bulunan sigorta şirketleri çalışma kapsamına alınmıştır. Ayrıca şirket verilerinin dönemi 2016, 2017 ve 2018 yıllarını kapsamaktadır. 2019 yılı verilerine bu çalışmanın yapıldığı zaman itibarıyla tam olarak ulaşılamaması sebebiyle kapsam dışı bırakılmıştır.

2.2. Araştırmanın Karar Verme Birimlerinin, Girdilerinin ve Çıktılarının Belirlenmesi

Literatürde bazı araştırmacılar tarafından kullanılacak VZA modeli ile ilgili çalışmanın güvenilirliği için çeşitli sınırlamalar önerilmektedir. Ramanathan’ a (2003: 174) göre belirlenen KVB sayısı, girdi ve çıktı değişkenleri toplamının minimum iki veya üç katı olması gerekmektedir. Çalışmada, 4 girdi ve 4 çıktı değişkeni olmak üzere toplam 8 değişken olduğundan en az 16 KVB olması gerekmektedir. Dolayısıyla KVB sayısı ile ilgili olarak önerilmekte olan iki katı sınırlamasını (3) sağlanmaktadır. Ayrıca Türkiye’ de sağlık sigortacılığı faaliyeti gösteren 31 şirket bulunmakta olup hem bazı şirketlerin yeni kurulmuş olması hem bazılarının verilerine tam olarak ulaşılamaması sebebiyle 11 şirket kapsam bırakılmıştır. Sigorta şirketlerinin özel isimleri kullanılması yerine Tablo 1’ de gösterildiği gibi şirketlere genel olarak sıralandırılmış karar birimleri olarak kısaltma verilmiştir.

$$\text{Karar Verme Birim Sayısı: } 2 \times (4+4) < 20 \quad (3)$$

Tablo 1: *Karar Verme Birimleri*

B1	1.Karar Birimi	B11	11. Karar Birimi
B2	2.Karar Birimi	B12	12.Karar Birimi
B3	3.Karar Birimi	B13	13.Karar Birimi
B4	4.Karar Birimi	B14	14. Karar Birimi
B5	5.Karar Birimi	B15	15.Karar Birimi
B6	6.Karar Birimi	B16	16.Karar Birimi
B7	7.Karar Birimi	B17	17.Karar Birimi
B8	8.Karar Birimi	B18	18.Karar Birimi
B9	9.Karar Birimi	B19	19.Karar Birimi
B10	10.Karar Birimi	B20	20.Karar Birimi

KVB verileri Türk Sigorta Birliği' nin 2016, 2017 ve 2018 yılları Genel Sigorta Verileri ve şirketlerin faaliyet raporlarından alınmıştır. Belirlenen KVB' lerin girdi ve çıktı kaynak grupları olarak ayrılmalıdır. VZA sonuçlarına göre değişkenlerin seçimine ve veri hatalarına karşın aşırı derecede duyarlı olduğundan, girdi ve çıktıların belirlenmesinde titiz davranmak gerekme ile birlikte nedensel olarak birbiri ile ilişkili sürdürüldüğü düşünülen girdi ve çıktı kaynakları veri setine dahil edilmesi gerekmektedir (Kılınç, 2009: 75). Bu çalışma da belirlenen girdi ve çıktı kaynakları aşağıda tablodaki gibi belirlenmiştir.

Tablo 2: *Girdi ve Çıktı Kaynak Değişkenleri*

Girdi Kaynakları	Çıktı Kaynakları
G1: Faaliyet Giderleri	Ç1: Teknik Gelirler
G2: Çalışan Sayısı	Ç2: Toplam Prim Üretimi
G3: Acente Sayısı	Ç3: Teknik Kar/Zarar
G4: Özkaynaklar	Ç4: Yatırım Gelirleri

2.3. Etkinlik Modeli ve Analiz Yöntemi

Etkinlik ölçümü 2018 yılında sağlık branşında faaliyet gösteren yıllık prim üretim sıralamasına göre ilk 20' de bulunan sigorta şirketlerinin Veri Zarflama yönteminin toplam etkinlik değeri için CCR modellerinden sektörün yapısı nedeni ile girdiler üzerindeki kontrol fazla olduğundan girdi odaklı model benimsenmek durumundadır. Çalışmanın girdileri; faaliyet giderleri, çalışan ve acente sayısı, özkaynaklar olarak belirlenmiştir. Çıktılar ise; toplam prim üretimi, teknik gelir ve kar, yatırım gelirleri olarak belirlenmiştir.

VZA parametrik olmayan bir yöntem olması sebebiyle ele aldığı az sayıdaki örneklem için ana kütleyle dair tahminde bulunmaz. VZA girdi odaklı ve çıktı odaklı olmak üzere iki çeşitte de yapılabilir. Çalışmanın amacına göre gereksinimleri karşılayacak olan yöntem seçilir. Belirtilen bir çıktı düzeyi ölçülmek isteniyorsa girdi odaklı kaynakların etkinlik ölçümü yapılır. Girdi odaklı analizde çıktı kaynakları miktarı sabit tutulduğunda girdi miktarının ne miktar da değiştirilebileceği hesaplanır. Çıktı odaklı etkinlik ölçümünde ise belirli bir girdi için çıktı miktarının ne kadar miktar da değiştirilebileceği hesaplanır. Etkinlik incelemesinin sonuçlarında şirketlerin girdi ve çıktı kaynaklarının oransal olarak ne kadar değiştirmeleri gerektiği hesaplanarak şirketlere önerilerde bulunulabilir (Külekçi, 2018: 1-2).

3. Bulgular

VZA’ da girdi ve çıktı kaynaklarının miktarları arasında pozitif yönlü korelasyon analizi ilişkisinin olması bir zorunluluk olmamakla beraber, yapılan veri zarflama analizinin güvenilirliğini arttırıcı bir etken olarak görüldüğü için yapılması önerilmektedir (Bal, 2010: 60). Bu nedenle sağlık sigortacılığı şirketlerine ait girdi ve çıktı kaynak miktarlarına Pearson Korelasyon Analizi yapılarak aralarındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Şirketlere ait girdi ve çıktı kaynak miktarları arasındaki korelasyon ilişkisi Tablo 3’te görülmektedir. Korelasyon analizi tablosunda görüldüğü gibi girdi ve çıktı kaynakları arasında pozitif yönde ilişki vardır. Bu sonuç VZA’ nın sağlıklı sonuçlar vereceğini göstermektedir.

Tablo 3: *Girdi ve Çıktı Değişkenlerine Ait Korelasyon İlişkisi ($p<0.01$)*

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Faaliyet Giderleri	1	0,678	0,367	0,468	0,976	0,763	0,620	0,884
2. Çalışan Sayısı	0,678	1	0,388	0,473	0,941	0,707	0,640	0,846
3. Acente Sayısı	0,367	0,388	1	0,574	0,937	0,703	0,714	0,704
4. Özkaynaklar	0,468	0,473	0,574	1	0,867	0,760	0,723	0,691
5. Teknik Gelirler	0,976	0,941	0,937	0,867	1	0,615	0,647	0,794
6. Toplam Prim Üretimi	0,763	0,707	0,703	0,760	0,615	1	0,747	0,755
7. Teknik Kar	0,620	0,640	0,714	0,723	0,647	0,747	1	0,733
8. Yatırım Gelirleri	0,884	0,846	0,704	0,691	0,794	0,755	0,733	1

Tablo 4: *Girdi Yönelimli CCR Modeline Yönelik Karar Verme Birimlerinin Ölçek Etkinlik*

Karar Verme Birimleri	2016 Etkinlik Skor Değeri	2017 Etkinlik Skor Değeri	2018 Etkinlik Skor Değeri
B1	1	1	1
B2	1	1	1
B3	0,937	0,976	0,923
B4	0,927	0,903	0,893
B5	1	1	1
B6	1	0,825	0,681
B7	0,572	0,476	0,472
B8	1	0,480	0,428
B9	0,777	1	1
B10	0,584	0,933	0,529
B11	1	0,979	1
B12	0,977	0,403	1
B13	1	0,994	0,739
B14	1	1	0,728
B15	0,408	0,629	0,568
B16	0,610	0,766	1
B17	1	1	1
B18	0,205	0,218	0,360
B19	0,313	0,499	0,552
B20	0,363	0,497	0,571

Sonuçları

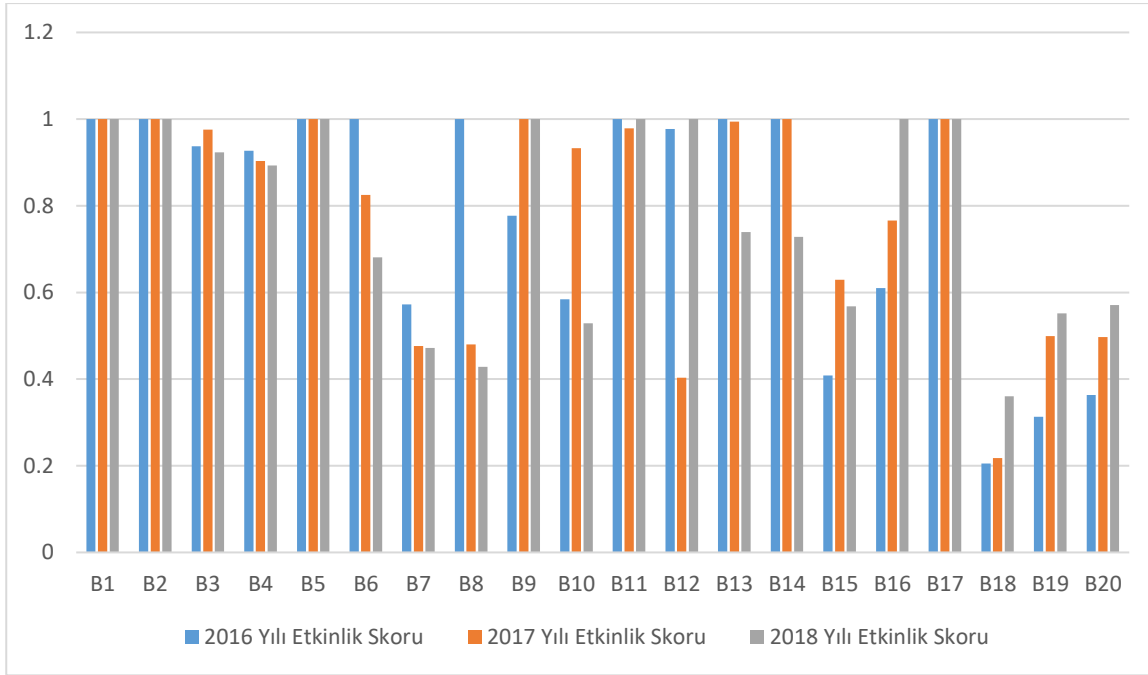
VZA yöntemi sektördeki herbir şirketi kıyas olarak ve en etkin şirketi belirlenmesi ile etkinliği ölçmektedir. Etkin bir şirketin etkinlik skor değeri 1 iken, 1'den küçük etkinlik skor değeri, şirketin etkin olmadığını ifade etmektedir (Cummins, Weiss, Xie ve Zi, 2010: 1526). Ölçek etkinlik skor değerleri 0 ile 1 arasında değer alabilmektedir. Etkinlik skor değerleri 1 olan sigorta şirketleri etkin olarak değerlendirilmekte ve etkinliği ifade edilmektedir. Etkin durumda olan sigorta şirketlerinin yüzdeleri incelendiğinde, 2016 yılında sigorta şirketlerinin %45'i (9 tanesi), 2017 yılında sigorta şirketlerinin %30'u (6 tanesi), 2018 yılında sigorta şirketlerinin %40'ı (8 tanesi) etkindir. Sağlık sigortacılığı şirketlerinin yıllara göre ortalama etkinlik değerleri 2016 yılında 0.783 iken, 2017 yılında 0.778 değerine, 2018 yılında 0.772 değerine düşmüştür. Şirketlerin yıllara göre ortalama etkinlik değerleri birbirine yakın seviyede ama yıllara göre etkinlik şirket sayısı değişkenlik göstermektedir.

Tablo 4' e göre, 3 analiz dönemi içinde sigorta şirketlerinin sadece 4 şirketin (B1, B2, B5 ve B17) etkin çalıştığı görülmektedir. Diğer şirketlerin dönemler içinde etkinlik skorları değeri "1" in altında olduğundan bu şirketler faaliyetlerini etkin olarak yürütmemişlerdir. 2016, 2017 ve 2018 yılları en düşük etkinlik skoru değerine (sırasıyla 0.205, 0.254 ve 0.360) sahip şirket B18 en etkin olmayan şirket olmuştur. 0.205 skor ile B18' in 2016 da kaynaklarının %20,5' ini amaçları uğruna kullandığını, yani kaynaklarının %79,5' ini sağlık sigortacılığı faaliyeti bakımından amacına uygun kullanmadığını göstermektedir. Bu skor B18' in 2016 yılında

amaçları için harcadığı girdi miktarını %79,5 oranında azaltarak da aynı çıktı miktarını ortaya çıkarabileceğini göstermektedir.

Ayrıca B6, B8 ve B13 şirketleri 2016 yılında etkin durum iken izleyen iki yıl da girdilerde görülen artış çıktıları bakımından karşılamaması nedeniyle etkinlik skoru azalmıştır. B9 şirketi ilk yılda etkin olmamasına rağmen izleyen diğer iki yıl da çıktıların girdilere oranla artış göstermesi sonucu meydana gelmiştir. B14’ ün ise 2018 yılı etkinlik skorunda azalma olmasının sebebi girdilerde çok farklılık olmamasına karşın girdilere oranla çıktılarda diğer yıllara göre azalma görülmesidir. B16, 2018 yılında etkin duruma gelmesi girdilerde çok farklılık görülmemek ile birlikte girdilere oranla çıktılarda daha fazla artış olması sonucu elde edilmiştir.

Grafik 1: 2016-2018 Döneminde Sigorta Şirketlerinin Ölçek Etkinlik Değerleri

B18 şirketi 2016 yılında 0.205, 2017 yılında 0,254 ve 2018 yılında ise 0,360 etkinlik değeri ile üç yılda da etkinliği en düşük olan sigorta şirketi olduğu görülmektedir. Yıllara göre şirketin etkinlik skor değeri yükselmesine karşın, diğer şirketler içerisinde en düşük değere sahip şirket olduğu görülmektedir. B6, B8 ve B13 sigorta şirketleri 2016 yılında etkin konumda iken sonraki iki yılda etkin değildi. B14 sigorta şirketi 2016 ve 2017 yıllarında etkin iken 2018 yılında etkin değildi. B9 sigorta şirketi 2016 yılında, B16 sigorta şirketi 2016 ve 2017 yıllarında etkin değil iken sonraki yıllarda etkin konuma gelmiştir. B11 sigorta şirketi 2016 etkinlik iken 2017 yılında etkinlik değerinde düşüş yaşamış ama 2018 yılında tekrar etkin konuma gelmiştir. B1, B2, B5 ve B17 sigorta şirketleri ise 2016, 2017 ve 2018 yıllarında etkindir.

VZA uygulaması sonuçlarına göre etkin oldukları görülen KVB’ lerin yıllara göre süper etkinlik modeli uygulamasının etkinlik modeli değerleri Tablo 5’ te gösterilmektedir.

Tablo 5: Süper Etkinlik Modeli Skorları

Karar Verme Birimleri	2016 Yılı	2017 Yılı	2018 Yılı
B1	1.924	2.248	1.816
B2	2.432	2.687	2.652
B5	1.259	1.183	1.648
B6	1.761	0.825	0.681
B8	1.185	0.480	0.428
B9	0.777	1.304	1.626
B11	1.695	0.979	1.096
B12	0.977	0.403	1.126
B13	1.222	0.994	0.739
B14	2.343	1.378	0.728
B16	0.610	0.766	1.056
B17	1.826	1.981	2.149
Etkin Şirket Sayısı	9	6	8

Tablo 5' e göre 2016 yılı 2.432, 2017 yılı 2.687 ve 2018 yılı 2.652 skorları ile etkinlik sıralamasında üç yılda da ilk sırada B2 yer almaktadır. Ayrıca tabloda her birinin etkinlik skorları "1" değerini geçen etkinlik skor değerleri etkin KVB' lerin etkinlikleri değişmeksizin girdi kaynak miktarlarını belirtilen oranda artırmaları durumunda dahi etkinliğin devam edeceği gösterilmektedir. Örneğin B2 şirketi 2.432 skoru 2016 yılında, kullandığı girdi kaynaklarının miktarlarını %24,3 kadar artırması durumunda bile etkin bir sigorta şirketi olarak değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Süper Etkinlik modeli skorları ile tabloda referans kümelerinde bulundurulmuş etkin olan KVB' lerin etkin olmayanlarına etkin duruma geçmeleri için yapılan referans gösterilme sayıları arasında bir paralellik barındırmaktadır. En çok referans gösterilen iki KVB' den biri olan B2 en etkin şirket olarak analiz döneminde 23 kez olmak üzere diğerlerine göre süper etkinlik skorları sıralamasında sonuncu olan B18 etkin olmayan hiçbir KVB için referans olarak görülmemiştir.

VZA yöntemi, etkin olmayan şirketlerin, etkin olan şirketlerin uyguladıkları metotları ile eşit etkinlik seviyesine yetişebileceklerini farz etmektedir. Şirketlere referans gösterilenler, etkin olmayan şirketlerin etkinlik seviyelerini arttırması için öneri özelliğinde olmaktadır. Literatürde etkin olmayan işletmeleri, referans alınması gerekenler sadece girdi ve çıktı kaynak miktarları ile değil, ayrıca işletme yönetiminin uyguladıkları politikalar açısından da karşılaştırma yapılmasının gerektiği yer almaktadır (Dalkılıç, 2012: 83). Buna dayanarak, Tablo 6'da etkin olmayan sigorta şirketlerinin etkinlik seviyelerini arttırmak için, referans gösterilen sigorta şirketlerinin girdi ve çıktı kaynak miktarları, uygulamalar doğrultusunda izlenmesi ve karşılaştırılması gerekmektedir.

Tablo 6: 2016-2017-2018 Yılları Etkin Olmayan Sağlık Sigortacılığı Şirketlerinin Referans Kümeleri

Sigorta Şirketleri	2016 Yılı Referansları	2017 Yılı Referansları	2018 Yılı Referansları	Toplam Referans Sayısı
B1	-	-	-	15
B2	-	-	-	23
B3	2, 5, 6	1, 2, 5	1, 2, 5	-
B4	1, 2, 6, 13, 17	1, 2, 5	1, 2, 5	-
B5	-	-	-	21
B6	-	1, 9	1, 5, 12	6
B7	2, 6, 17	2, 5	2, 5	-
B8	-	1, 2	1, 2, 5	-
B9	5, 6, 17	-	-	1
B10	2, 17	1, 2	2	-
B11	-	1, 14	-	-
B12	2, 17	2, 17	-	3
B13	-	1, 14, 17	1, 5, 12	1
B14	-	-	1, 5, 12	2
B15	2, 5, 6, 14, 17	1, 14, 17	5	-
B16	5, 6, 17	2, 17	-	1
B17	-	-	-	14
B18	2	5, 17	5	-
B19	2, 17	2, 5	2, 5, 16	-
B20	2, 17	5, 17	5, 17	-

Yıllara göre etkin olmayan sağlık sigortacılığı şirketlerinin çoğunda B2 referans şirket olarak yer almaktadır. Analiz yılları toplamında B2 sigorta şirketinden sonra, B5 şirketi 21 sigorta şirketine referans olarak ikinci sıradadır. B1 şirketi 15; B17 şirketi 14; B6 şirketi 6; B12 şirketi 3; B14 şirketi 2; B9, B13 ve B16 gibi sigorta şirketleri 1 kere referans olarak gösterilmektedir. 2016 yılında B8 şirketi, 2016 ve 2018 yıllarında ise B11 şirketi etkin durum da olmasına karşın hiçbir etkin olmayan KVB’ nin referans kümesinde yer almamıştır.

Tablo 7: Skor Değerleri Düşük KVB'ler için Potansiyel İyileştirme Oranları

Sigorta Şirketleri	2016 Yılı Etkin Girdi Önerileri	2017 Yılı Etkin Girdi Önerileri	2018 Yılı Etkin Girdi Önerileri
B1			
B2			
B3	2 (%60), 4(%66)	2(%47), 4(%67)	2(%94), 4(%52)
B4	2(%71)	2(%40), 3(%38)	2(%94), 3(%51)
B5			
B6		3(%10), 4(%44)	3(%61)
B7	2(%88), 3(%15)	2(%92), 3(%99),	2(%85), 3(%29),
B8		2(%62), 4(%18)	2(%97), 4(%97)
B9	3(%51), 4(%80)		
B10	2(%8), 4(%70)	1(%90), 2(%9),	1(%7), 2(%24),
B11		2(%25), 4(%67)	
B12	2(%25), 4(%10)	2(%26), 3(%55),	
B13		3(%28), 4(%1)	3(%11)
B14			2(%75)
B15	3(%35)	4(%69)	2(%54), 3(%36),
B16	3(%43), 4(%28)	2(%80), 3(%43),	
B17			
B18	2(%57), 3(%89), 4(%2)	2(%30), 3(%92),	2(%85), 3(%16),
B19	2(%3), 4(%14)	2(%14), 3(%94),	2(%18), 3(%46),
B20	2(%11), 3(%24),	2(%45), 3(%96),	2(%22), 2(%24),

Tablo 7 gözlemlendiğinde VZA uygulaması sonucu skorlarına göre en etkin olmayan olarak belirlenen B7, B18, B19 ve B20 şirketlerinin görüldüğü gibi toplam olarak en yüksek iyileştirme yüzdeleri değerine sahip oldukları görülmektedir. Örnek olarak B18 için potansiyel iyileştirme yüzdeleri 2016 yılı için 2. girdi olan personel sayısında %57 ve 3. girdi olan acente sayısı için %89; 2017 yılı için 2. girdi olan personel sayısında %30 ve 3. girdi olan acente sayısı için %92; 2018 yılı için 2. girdi olan personel sayısında %85 ve 3. girdi olan acente sayısı için %16' dır. B18 şirketi 2016, 2017, 2018 yıllarındaki girdilerde kullandıkları kaynakları gösterilen oranlarda azalttığı takdirde etkin olarak değerlendirilecektir. Diğer etkin olmayan şirketler de etkin olabilmek için bu düzen içinde hareket etmelidir.

4. Sonuç

Sağlık sigortacılığı şirketlerinin 2016, 2017 ve 2018 dönemlerindeki performansları ve etkinlikleri ölçülmesini amacıyla bu çalışmada, analiz dönemleri itibarıyla şirketlerin etkinlikleri belirlenmiş ve etkin olarak kullanmadığı kaynaklar için ne miktarda iyileştirmeleri gerekenleri veya yapılabilecekleri ortaya konulmuştur. Sağlık branşında faaliyet gösteren 20 sigorta şirketine 2016 yılında 9' u etkin, 11' i etkin değildir. 2016 yılında sigorta şirketlerinin %45' inin etkin olması ile diğer yıllara göre etkinlik en üst seviyededir. 2017 yılında 20 sigorta şirketine 6' sı etkindir, 14 şirket etkin değildir. 2017 yılında %30' u etkindir. 2018 yılında 20 sigorta şirketinin 8' i etkin iken, 12'si etkin değildir ve şirketlerin %40' ı etkindir. B7, B15, B18, B19 ve B20 sigorta şirketleri 2016, 2017 ve 2018 yıllarında etkin olmayan sigorta şirketleridir. B1, B2, B5 ve B17 sigorta şirketleri 2016, 2017 ve 2018 yıllarında etkin olan şirketlerdir.

Şirketlere etkinliklerini arttırmak, girdi kaynaklarını kullanmanın yanında toplam prim üretimi ve teknik kar gibi önemli çıktılarını artırarak da tamamlamaları mümkündür. Yönetimsel açıdan ise şirketlere finans sistemi ve sağlık açısından önem verilerek ulusal bir sağlık sigortacılığı

politikası oluşturulması ve yürütülmesi, şirket bütçesinde ar-ge ve yenilikçi faaliyetlerine ayrılan miktarın artırılması ile birlikte şirketlerin etkinlik seviyelerini artırıcı diğer yöntemler olarak öngörülmektedir. Bu çalışma doğrultusunda araştırmacılar farklı girdi ve çıktı kaynak miktarları kullanılarak sigorta şirketlerinin finansal performansını ve/veya etkinlik skor değerini ölçebilir ya da çeşitli parametrik yöntemler uygulanarak verimlilik ölçme yapılabilir veya farklı ülkelerdeki sağlık sigortacılığı şirketlerinin performansı karşılaştırılabilir.

Kaynakça

- Altan, S. M. (2010). Türk sigortacılık sektöründe etkinlik: veri zarflama analizi yöntemi ile bir uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 185-204.
- Andersen, P., & Petersen, N. C. (1993). A Procedure for ranking efficient units in data envelopment analysis. *Management Science*, 39(10), 1261-1264.
- Aydemir, Z. C. (2002). *Bölgesel rekabet edebilirlik kapsamında illerin kaynak kullanım görece verimlilikleri: Veri zarflama analizi uygulaması*. Uzmanlık tezi, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Ayhan, C. (2017). *Türkiye’deki sigortacılık sektörünün etkinlik analizi ve AB ülkeleri ile karşılaştırılması*. Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Bal, V. (2010). *Bilgi sistemlerinin sağlık işletmeleri performansına etkilerinin veri zarflama analizi ile ölçümü: Türkiye’deki devlet hastanelerinde bir araştırma*. Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Cooper, W. W., Seiford, L. M., & Zhu, J., (2004). *Handbook on data envelopment analysis*. Boston: Kluwer Academic.
- Cummins, J. D., Weiss, M. A., Xie, X., & Zi, H. (2010). Economies of scope in financial services: a DEA efficiency analysis of the us insurance industry. *Journal of Banking & Finance*, 34(7), 1525-1539.
- Dalkılıç, N. (2012). Türkiye’de hayat dışı sigortacılık sektöründe etkinlik analizi. *The Journal of Accounting and Finance*, 13(55), 71-90.
- Güran, M. C., & Cingi, S. (2002). Devletin ekonomik müdahalelerinin etkinliği. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 56-89.
- İnce, G. (2014). *Ankara’da bir vakıf üniversitesine bağlı semt polikliniğine başvuran hastaların tamamlayıcı sağlık sigortasına bakış açılarının değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Kılınç, F. E. (2009). *Türk sigortacılık sektörünün veri zarflama analizi yöntemi ile etkinliğinin araştırılması tezi*. Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Küleççi, İ. (2018). *Türk sigortacılık sektöründe hayat dışı sigorta şirketlerinin etkinlik analizi*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özçelik, F., & Avcı Öztürk, B. (2019). Girdi olarak maliyetlere yönelik veri zarflama analizi modelleri ile görel etkinlik analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 1011-1028.
- Özden, Ü. H. (2008) Veri zarflama analizi (VZA) ile Türkiye’deki vakıf üniversitelerinin etkinliğinin ölçülmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 167-185.
- Özsever, Ç., Gençoğlu, T., & Erginel, N. (2009). İşgücü verimlilik takibi için sistem tasarımı ve karar destek modelinin geliştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimler Dergisi*, 10(18), 45-58.

- Sigorta Denetleme Kurulu. (2018). *Sigortacılık ve bireyler emeklilik faaliyetleri hakkında rapor*. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ankara.
- Sevimli, Ö. (2013). *Sağlık kurumlarında veri zarflama analizi tekniği ile verimlilik analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Sigortacılık Genel Müdürlüğü. (2016). *2015 yılı sigortacılık sektörü piyasa analiz raporu*. T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Ankara.
- Yıldırım, T. (2012). Sağlık sigortacılığı. H. H. Yıldırım (Ed.), *Sigortacılık ve sağlık sigortacılığı* içinde (ss. 689-713). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

PORTRE RESİMLERİNİN YAPILMA AMAÇLARI

Buşra İncirkuş¹

Öz

Portre resmi, insanın resmedilirken sanatçıya özgü teknik, malzeme ve renk kullanımıyla duygu durumuna ve orantılarına dikkat edilerek yapılan resim türüdür. Portre resminin yapılma nedenlerinin sanatçıdan sanatçıya değiştiğini söylemek mümkün olabilmektedir. Bir portre resminin amacını bilebilmek, sanat izleyicisi için portre resmini anlayıp, çözümlemede yardımcı olacaktır. Sanatçıların portreleri incelendiğinde portrelerin yapılma amaçlarının belli çerçeveler içinde kategorilere ayrıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, sanat alanından seçilen portre resimlerinin yapılış amacının incelenmesidir. Çalışmada tarama tekniği ile seçilen portre ve otoportre resim örnekleri, temel özellikleri ve yapılış amaçları doğrultusunda incelenmiş ve amaçlarına uygun olarak kategorilere ayrılmıştır. Sonuç olarak, incelenen portre resimlerinin; güzellik, miras ya da kalıcılık, varlık kanıtı, kişisel nedenler ya da amaçsızca, dini tasvirler, sipariş, zenginliğin gösterilmesi, hayal gücünün yansıtılması ve eleştiri amaçlarıyla yapıldığı görülmektedir. Araştırmacı tarafından tespit edilen kategoriler portre resim örnekleriyle pekiştirilip portrelerin altında yatan nedenleri anlamamızı sağlaması açısından önemli olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Resim sanatı, Portre resmi, Otoportre.

AIMS OF MAKE OF PORTRAIT PAINTINGS

Abstract

Portrait painting is a type of painting that is made with the use of artist-specific techniques, materials and colors, while paying attention to the emotional state and proportions of people. It can be said that the reasons for making portrait painting vary from artist to artist. Knowing the purpose of a portrait painting will help the art viewer understand and analyze the portrait painting. When the portraits of the artists are examined, it is seen that the aims of portraits are categorized within certain frameworks. The purpose of this study is to examine the purpose of making of portrait paintings selected from the field of art. In the study, the portrait and self-portrait picture samples selected with the scanning technique were examined according to their basic features and construction purposes and were categorized according to their objectives. As a result, the portrait pictures examined; it appears to be made for beauty, heritage or permanence, proof of existence, personal reasons or aimlessly, religious descriptions, order, display of wealth, reflection of imagination and criticism. The categories determined by the researcher are important in terms of reinforcing them with portrait picture examples and enabling us to understand the underlying causes of the portraits.

Keywords: Art of painting, Portrait painting, Self-portrait.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, ORCID 0000-0002-3056-0223, busraincirkus@sdu.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 17.12.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Portre sözcüğünün kökeni Latince'deki "Protraho" kelimesinden gelmekte ve "kopyasını almak" anlamına gelmektedir. Portre resminin ortaya çıkışının nedenlerinden biri, kişiyi ölümsüzleştirmek ve sonraki kuşaklara hatırlatmaktır. Bu doğrultuda insan yüzü vücudun en anlamlı, en gizemli ve en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Çünkü seyirciye resmi yapılan kişinin kim olduğunu vurgulamaktadır (Ertan&Sansarcı, 2016: 67-68). Başlangıçta portrelerin; benzerlikler, psikolojik karakterizasyon, varlık kanıtı ve bireysel özelliklerinin genel uyumu gibi temel özelliklerden birini veya birkaçını yerine getiren resimlerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Portreler, gerçekçi bir benzerlik veya psikolojik karakterizasyon sunuyorsa kalitesine bağlı olarak sanat eserleri olarak sayılabilmektedir. Ancak portreler, öncelikle biriyle temas kurmak veya içsel özünü ortaya koymak olarak ele alınırsa, geleneksel simgelerle daha fazla benzerlik taşımaktadırlar (Freeland, 2010: 50).

Portrenin yeniden doğuşu, Rönesans'ın kesin bir özelliği olarak kabul edilmekteydi. Bu dönemde sanatçılar da dahil olmak üzere seçkin figürlerin portresinin yapılması ya da yaptırılması son derece önemli hale gelmişti. Örnek olarak, Erken Rönesans Dönemi portre resmi denildiğinde ilk akla gelen isimlerden biri olan Jan van Eyck'in portre çalışmaları verilebilir. Jan Van Eyck'ın portrelerindeki kişiler; din adamları, büyük soylular, devlet adamları, yerli vatandaşlar, yabancı tüccarlar ve eşleri olmuştur (Woodall, 1997: 1-4).

On beşinci yüzyılın başlarında ise gerçekçi portre yaygındı. Özellikle İtalya'da, kadınlar için profilden görünüm gibi daha genel görselliğe sahip olan fizyonomik özelliklere dikkat çekilmekteydi. Bu portrelerde; yüz ve beden pürüzsüz, sürekli aydınlık bir şekilde geometrik olarak analiz edilmekteydi. Bu tür tekniklerin geleneklere bağlı olarak, ideal nitelikleri bozmamaları kabul edilir bir gerçek olmuştur. "On beşinci yüzyılda büst ya da yarım boy, küçültülmüş ölçekte tam uzunlukta figürler kullanılmıştı. Bu biçimde yapılan portrelerin çalışmalarda yer almasının nedeni, kişinin genel hatlarıyla bireysel kimliğini ortaya koymaktı. Küçültülmüş ölçekte tam boy portreler ise genellikle zenginliğin gösterildiği iç mekan çalışmalarından oluşmaktaydı" (Woodall, 1997: 5-8). Jose M. Parramon (1989/1997: 64), iyi bir portrenin iki temel koşulunun resmi yapılan kişiye tam olarak benzemesi ve sanat eseri niteliği taşıması olduğunu; fakat bu durumun her zaman için geçerli olmadığını belirtmektedir. Bu konuya başka bir açıdan bakan John Evans, on sekizinci yüzyılın sonlarında "Resimlerin Faydası Üzerine" adlı kitabında "*Ey Resim, mezarda çürüyüp gidene yaşıyorsun!.. Portrecilik faydalıdır. Güzel dersler öğretir. Artık gözlemlenemeyecek olan büyük insanları hatırlatır bizlere.*" diye belirtmiş ve portre resminin geçici olanı bir düzen içinde göstermek için en iyi araç olduğunu dile getirmiştir. Portreler, sadece yüzleri değil aynı zamanda yüzdeki çeşitli şifreleri ve kimliğin izlerini de vermektedir. Kimliği vermek somut bir şekilde yapılamayacağı için bunu portre resimleri başarılı bir şekilde gözler önüne sermiştir. Rönesans'ın gelişmesiyle sayısız portre örneği ile karşı karşıya kalınmaktadır. Özellikle halkın belli kesimine hitap eden portre resimleri, resmedilen kişinin ailesine ve akrabalarına hatıra için ve miras bırakma adına kullanılıyordu. Bilhassa soylular bu portrelerde atalarından ve aile şeceresinden kişilerin resmini yaptırarak sonraki nesillere fiziki özelliklerini, sosyal statüyü ve özellikle zenginliği göstermeye çalışmıştır. Portrecilik bu bakımdan son derece önem teşkil ederek, bir heykel ve anıttan çok daha fazla sipariş edilmiştir. Portre ressamı da modelinin yüz hatlarını, psikolojik ruh halini ve karakterini vermede ne kadar başarılı olursa o denli servet kazanmaktaydı (Leppert, 1996/2009: 210-211). Kendi portresini yapan sanatçılar olan Rembrandt ve Kahlo toplumsal statü, sanatsal başarı ve kimlik, kişisel psikolojik durum ve yaşlanma, ölüm ve ölümlerle çatışmalar gibi son derece benzer şeyleri içeren portreler yapmışlardır. Kahlo'nun çalışmaları, cinsiyet, etnik ve ulusal kimliğe ilişkin kavramlara gönderme yapmaktadır. Kahlo ve Rembrandt gibi sanatçıların seri portrelerinin, yaşamı oluşturan bir hikaye biçiminde olduğu düşünülmektedir. İlk önce Rembrandt'ın kendi portrelerini otobiyografi şeklinde oluşturduğu iddia edilmiştir. Kahlo'nun

kendi portreleri ise baş karakterin kendisi olduğu otobiyografik bir film şeklindedir. Kahlo'nun portrelerinde gerçeklerin yüz ile ilgisi vardır. Resmettiği yüzlerdeki gerçekler, portre resim sanatı tarihinde daha önce hiç bu kadar belirgin bir biçimde şekillenmemiştir. Bazen beden üzerinde yapılan bu belirginlik; bir otoportrede, hastalık, ölüm veya yaşlanmaya benzer şeyler olarak kendini göstermektedir. Bu durumlar Rembrandt ve Kahlo'nun eserlerinde açıkça kayda değer endişeler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu eserler cinsiyetin tanınması ve tasvirini içerebilmektedir. Basitçe, seyirciler başkalarının yüzlerini yeniden tanımlama konusunda güçlü bir ilgiyle görseleği ön planda tutmayı severler. Bu çok önemlidir, zira beynimizin bir kısmı aslında bu görev için kodlanmıştır ve diğer beyin parçaları, duyguların yüz ifadesini tanımaya yöneliktir. Dolayısıyla, portrelerin seyircide ilgi uyandırması şaşırtıcı olmamalıdır. Bir portrede resmedilen kişiyi tanımasak bile, imajlar portreyi okumaya başlayabilmek ve birtakım yorumlara yönlendirmek için izleyiciyi sanatçının becerileri doğrultusunda tanımlamaya yönlendirir. Bunu söylemek için sıra dışı bir şekilde düşünmek gerekir ancak portreler ilginçtir çünkü sözlü değil resimsel değere sahiptir. Portrelerin sözlü değere sahip olması; görsel sanatların, edebi veya diğer anlatı biçimlerine uygun farklı metaforlar ve sembolizm kullanmasından kaynaklanmaktadır (Freeland, 2010: 187-189).

Portre sanatçıları, resim yapımında genellikle modelinin ahlaki karakteri, duygusal yaşamı ve kişilik özelliklerini ifade etmeye çalışmaktaydı. Bunların hepsi, kişiliğin "yansıtıcı" ya da içsel yönleri olarak adlandırılan şeylerin yönleridir. Bilim insanları ve filozoflar, sanatçıların sistematik hale getirmeye çalıştıklarını açığa vurmaya hedeflemiştir. Aristoteles ve Theophrastus, çeşitli vücut özelliklerini kişilik özellikleri ile ilişkilendirerek fizyonomiyi sanat alanıyla bağdaştırdıklarından beri, kişilerin ruhsal yapılarının ve fizyonomilerinin kaçınılmaz olarak birleştiği ortaya konulmaktadır. Aslında Theophrastus'un karakterleri daha sonraki bir çağda Frances Howells tarafından yayınlanmış; her karakter özelliklerini fizyonomik çizimler eşliğinde göstermiştir. Rönesans araştırmacıları Lomazzo, Leonardo ve Alberti gibi sanatçılar, bedensel hareketlerle birlikte yüz ifadelerinin, ruhun tutkularını açığa çıkararak sanatın özünü oluşturduğunu savunmuşlardır (Freeland, 2010: 119-120).

Portre resmi, başlı başına resim sanatında insan olgusunun karakterini, gelişimini, yaşayış tarzını, dönemin renk tayflarını ve moda anlayışını yansıtmakta son derece önemli bir unsurdur. Bir portreye baktığımızda modelin yüz ifadesinden ve mimiklerinden karakterini; giyim tarzından resmin yapıldığı dönemin moda anlayışını, renk, teknik ve malzeme kullanımına bakarak sanatçının varsa bağlı bulunduğu akımını anlamak mümkündür. Ayrıca portrelerde kültüre özgü niteliklerin yansıtılması, portresi yapılan kişinin genetik ve çevresel nitelikleri hakkında bilgi sahibi olmayı da mümkün kılmaktadır. Her portreyi, yapan sanatçı açısından ve seyirci açısından irdelemek gerekir. Sanatçı açısından ele alacak olursak, sanatçının bir portreyi yapmadaki amaçlarını bilmek temel soru olmaktadır. Seyirci açısından ise bir portre resminin göze hoş gelmesinin yanı sıra, sanatçı ile seyirci arasında bir duygu köprüsü kurması esas alınmaktadır. Bu sayede sanatçı ve seyirci arasında derin bir iletişimin sağlanması amaçlanmaktadır. Sözü edilen köprü'nün oluşabilmesi için seyircinin kendini sanatçı yerine koyup, empati kurması ve resmi yaptığı ruh haline bürünmesi gerekmekte, bu ruh durumu sanatçının amacını bulmakta seyirciye yardımcı olmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, sanat alanından seçilen portre resimlerinin yapılaş amaçlarının incelenmesidir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, araştırmacı tarafından geçmişten günümüze belli başlı portre örnekleri tarama tekniği ile seçilerek incelenmiş ve resimlerin yapılaş amaçlarının; güzellik, miras ya da kalıcılık, varlık kanıtı, kişisel nedenler veya amaçsızca, dini tasvirler, sipariş, zenginliğin gösterilmesi, hayal gücünün yansıtılması, eleştiri kategorilerinde olduğu görülmüştür. Elde edilen bu kategoriler, portre resim sanatını anlamak ve yorumlamak açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda her bir kategorinin daha somut olması amacıyla portre ve otoportre resimlerini örneklemek yararlı olacaktır.

1. Portre Resminin Yapılma Amaçları

Literatür doğrultusunda bu çalışmada portre ve otoportre resimlerinin yapılma amaçları; güzellik, miras ya da kalıcılık, varlık kanıtı, kişisel nedenler veya amaçsızca, dini tasvirler, sipariş, zenginliğin gösterilmesi, hayal gücünün yansıtılması, eleştiri başlıkları altında incelenmiştir. Güzelliği göstermek amacıyla yapılan portreler, portresi yapılan kişinin estetik duruşunu, genel hatlarını ve kendine has çekiciliğini vermek için yapılmaktadır. Miras ya da kalıcılık için yapılan portreler ise, portresi yapılan kişinin kendi görüntüsünü gelecek kuşaklara aktarmak ve onların fikir sahibi olmalarını sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Bu sanat eserleri genellikle ata olarak kabul edilen kişiden, neslin devamını sağlayan kişilere miras yoluyla aktarılır. Var olmanın kanıtı olarak portreler ise, sanatçının otoportre görüntüsünü biyografi şeklinde yapması anlamına gelmektedir. Bu tür otoportreler, sanatçının hala varlığını sürdürdüğünü, yaşlandığını ve böylelikle hayatta olduğunu kanıtlar niteliktedir. Kişisel nedenlerin portrelerde yansıtılması ise sanatçının vermek istediği acı, sevinç, hüznün ve mutluluk gibi ruh durumlarını portrelerde yansıtmak amacıyla yapılmaktadır. Aynı zamanda bu tür portreler bir bakıma sanatçının otoportresi sayılabilmektedir. Ayrıca portreler belli bir amaca hizmet etmeden de yapılabilmektedir. Dini tasvir şeklinde yapılan portreler ise seyircinin kutsal sahneleri ya da kişileri daha iyi tanınmasına imkan veren, genellikle Hıristiyan ikonalarında görülen portre türüdür. Sipariş amacıyla yapılan portreler, genellikle sanatçıya belli bir ücret karşılığında yaptırılan resimlerdir, bu tür portre resimlerinde sanatçı, portre resmini sipariş veren kişiye benzettiği ölçüde başarılı sayılmaktadır. Zenginliğin gösterildiği portre resimleri ise genellikle soylu ve üst düzey kişilerin portrelerini yansıtmaktadır. Bu tür resimlerde portresi yapılan kişi, son derece şatafatlı ve gösterişli bir duruşla resmedilmektedir. Hayal gücünün yansıtıldığı portre resimleri, sanatçının bilinçaltında yer alan fantastik, doğaüstü ya da esrarengiz bir görünüşü yansıtmaktadır. Eleştiri için yapılan portreler ise, sanatçının var olan duruma karşı bir görüş sergilediği, protesto amacıyla yapılan portrelerdir.

1.1.Güzellik

Güzelliği vermek için sanatçılar modellerinin benzerliğini maksimum düzeyde yaparak, dış görünüşlerinin duygu ve hislerini daha gerçekçi bir biçimde yansıtacağını düşünmektedirler. Güzelliği göstermek amacıyla yapılan portreler başlığı altında Edvard Munch'ın "Kız Kardeşi Inger Munch'ın Portresi" adlı eseri incelenmiştir.

Resim 1: *Edvard Munch, Kız Kardeşi Inger Munch'ın Portresi, 1884, Tuval Üzerine Yağlıboya, 97 x 67 cm, Oslo.*

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/198228821073164407/>, Erişim tarihi: 02.09.2019.

Edvard Munch, kız kardeşinin görüntüsünü onun güzelliğini yansıtmak için yapmış; yüzünün ve ellerinin daha çarpıcı görünmesi için fonu ve elbisesini koyu renklerle çizmiştir (Resim 1). Bu dörtte üç uzunluğundaki portre, hakim bir akademik geleneğin sınırları dahilindedir. Sanatçının

kız kardeşi Inger, kol kenarları ve boynu işlemeli önden düğmeli koyu renk bir elbise ile gösterilmiştir. Metalik renkli basit kolye, sade bir süs dokunuşu olarak resme eklenmiştir. Yüz ve eller kasvetli arka plan içinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Modelin içinde olduğu duygusal olgunluğun ifadesi duruşuna yansımıştır. Yirmi yaşındaki model, güven veren bir duruşla doğallığı yansıtmaktadır. Inger'in baş çizimi dörtte üç portre anlayışına uyarak 19. yüzyıl portre sanatı geleneğine uymaktadır. Aynı zamanda, Munch'un portrelerinde resimsel bir düzene bağlılık görülmektedir. Kız kardeşi Inger'in benzerliğini yansıtabilmesi, Munch'un erken dönem çalışmalarında yaptığı modeline sadık kalarak çizdiği portrelerine gönderme yapmaktadır (Messer, 1985: 48). Munch bu tür resimlerde kırık fırça darbeleri kullanarak çizgili yüzeyler elde etmektedir. Inger'in özellikleri, benzer bir konsantrasyon ve gerilim ile verilmiştir. Sanatçı modele göre ilerlemiştir fakat bireysel bir stilin yaratılması bakımından kendi özelliklerini de modellerinin tavırlarına eklemiştir (Messer, 1985: 60).

1.2.Miras ya da Kalıcılık

Kalıcılığı sağlamak adına yapılan ve sonraki nesillere miras yoluyla aktarılan portreler, genellikle soylu kişilerin bireysel kimliklerini ve görünüşlerini yansıtmaktadır. Bu portreler soy ağacının verilmesinde ve ata kültürünü göstermede izleyiciye bir fikir vermesi bakımından önemli eserlerdir. Miras ya da kalıcılığı vermek amacıyla yapılan portreler başlığı altında sanatçısı bilinmeyen "Terentius Neo ve Karısının Portresi" adlı eser incelenmiştir.

Resim 2: *Terentius Neo ve Karısının Portresi, 1. yy., Pompei, Fresko, Enkaustik, İtalya.*

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Portrait_of_Terentius_Neo, Erişim tarihi: 29.08.2019.

İçinde şehir manzarası olan figürlü tablolar ek olarak Roma sanatında; narin boyalı peyzajlar, gerçekçi bir biçimde işlenmiş canlılar ve nesnelere portrelerde yer almıştır. Herculanum'dan bir hareketsiz yaşam paneli Pompei yakınlarındaki Vezüv Yanardağı çevresinde bulunmuştur. Pompei'nin surlarında keşfedilen resimler arasında birkaç ev içi resmi, bir çiftin portresi olan "Terentius Neo ve Karısı" adlı portre yer almıştır (Resim 2). Sakallı adam seyirciye direkt bakmaktadır, sol elinde bir kağıt tutmaktadır, bu geleneksel bir nitelik barındırmaktadır. Roma portrelerinde sıkça görülen eğitim başarısını göstermektedir. Karısı kendini ön plana çıkarmak için eşinin önünde durmasına rağmen, seyirciye bakışları kocası gibi doğrudan değildir. Bir elinde okuryazarlığının göstergesi olan kalem çenesinde tutmuş, diğer elinde ise balmumu dolguya kelimeleri yazmak için kullandığı katlanmış yazı tabletini taşımaktadır. Bu resim, modern bir stüdyo portre fotoğrafıyla karşılaştırılabilir; dikkatli aydınlatması ve rötuşlanmasıyla bir düğün resmi diye nitelendirilebilir. Ancak fizyonomik detaylar son derece düzgün yapılmıştır. Gözlerin, burunların, kulakların ve dudakların şekilleri oldukça kesin bir şekilde benzerliğe dikkat edilerek yapılmıştır (Stokstad&Cothren, 2011: 185-187). Birey olarak gösterilen portrelere Roma sanatında rastlamak mümkündür. Bu ikili portre, yaşadıkları döneme ışık tutan ve büyük ihtimalle yakınlarına bıraktıkları bir eser olmuştur. Tablodaki çift resmedilmelerinden de anlaşılacağı gibi zenginlik içinde değildir ve ellerinde o dönemde çok kullanılan eşyalar vardır. Sanatçısı bilinmemekle beraber portresini yaptığı çiftin bireysel

kimliklerini son derece başarılı bir şekilde ortaya koymuştur (Todorov, Focroulle, & Legros, 2014: 14).

1.3.Varlık Kanıtı

Sanatçının ya da modelinin yaşadığına dair çizdiği portreler, bir başkaldırı veya görsel günlük niteliği taşımaktadır. Bu portreler genellikle sanatçının kendi portresi için idealdir. Sanatçı her sene değişen kendi görüntüsünü portrelerinde yansıtarak kişisel bir otobiyografi tutmaktadır. Bu tür portreler yapan sanatçılar arasında Rembrandt ilk sırada yer almaktadır. Bu bağlamda Rembrandt'ın 1659 yılında yapmış olduğu bir otoportre çalışması incelenmiştir.

Resim 3: *Rembrandt van Rijn, Otoportre, 1659, Tuval Üzerine Yağlıboya, 84,5 x 66 cm, Washington*

Kaynak: <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.79.html>, Erişim Tarihi: 03.09.2019.

Rembrandt portre resmi konusunda oldukça üretken bir ressamdı. Yazar Susan Fegley Osmond sanatçının yaklaşık elli yağlıboya tablosunun ve otuz iki baskı çalışmasının olduğunu belirtmiştir. (Resim 3). Rembrandt gençlikten yaşlılığa kadar değişen fiziğini ve fizyonomisini, farklı psikolojik durumlarını ayna kullanarak resmetmiş ve bu şekilde kendisini incelemiştir. Rembrandt model olarak kendisini kullanmıştır, çünkü belirli türde tarihi resimler veya İncil'de geçen hikayeleri vermek için portre fotoğraflarına ihtiyaç duymuştur. Bu portrelerin yüz ifadelerinin çeşitliliği, konunun gidişatına göre şekillenmiştir. Rembrandt'ın kendi benzersiz psikolojik kimliğiyle ilgili bir düşünceyi formüle etmeye ve ortaya atmaya çalıştığı hissedilebilmektedir (Freeland, 2010:174-175).

Rembrandt, 1629'dan itibaren yeni bir anlayışa başladı ve bağımsız kendi portrelerinde farklı kimlikler yaratmaya başladı. O zamanlarda onun eğilimleriyle uyum içinde olacak bir kişilik aramaktaydı. Dolayısıyla, en son yaptığı portreler özellikle çekiciliğini korumakta ve apaçık dürüst, hatta neredeyse acımasız, kendi kendine incelemeleri nedeniyle oldukça çekici önceki görüntülerle çarpıcı bir kontrast oluşturmaktadır. Rembrandt'ın portrelerindeki yüzü, yaşlılığını, ölüm düşüncesini ve hem eşlerinden hem de sevgili oğlu Titus'tan gelen kayıpların vermiş olduğu travmaları yansıtmaktadır. Çalışmaları, benliğin anlatı teorisine oldukça iyi uyuyor gibi görünebilir, çünkü hipotezlerin birçoğunda, bir beden olarak alınan kendi portrelerinin bir tür kendi hikayesini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bir hikaye ile yaşamak yoluyla oluşturulan benlik, bir otobiyografi üretmek için önceden var olan bir bütünü yansıtmalı ve değerlendirilmelidir (Freeland, 2010: 176-179). Rembrandt kendi portresini, ayna kullanarak dörtte üç portreye uygun olarak resmetmiştir ve bu durum bazı önemli noktalara dikkat çekmektedir. Bazı kaynaklarda sanatçıların modellerinin sağ yanağını resmederek daha güçlü bir etki elde ettikleri belirtilmiştir. İlk bakışta Rembrandt'ın sol yanağını resmettiği düşünülebilir

fakat ayna kullandığı göz önüne alınırsa sağ yanağını ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır (Coley, 1974: 303).

Rembrandt, kırktan fazla otoportre yaparak en fazla kendi portresini yapan sanatçı ünvanına sahiptir. Bununla birlikte, dış görünüşünden çok kendi içindeki psikolojik durumlarını ifade etmesi ile en kolay model yine kendisi olmaktadır. Gençlik çağından hayatının sonuna kadar, kendi portresini resimsel otobiyografi şeklinde yapmıştır. Rembrandt son otoportrelerinde hastalık ile başa çıkmış, derin insan merhametiyle dolu hayatını ve sanatını karakterize etmektedir (Fleming, 1980: 299-300). Rembrandt'ın resminin özü portre resmine dayanmaktadır. Portreleri fiziki benzerliği aşarak, modelinin iç hissiyatını da vermektedir. Eserlerinde vurgu yapmak için ışığı kullanmıştır (Hourticq, 1911/1946: 358). Rembrandt portrelerinde, kendi yüzünü yansıtması bakımından gerçeği tüm açıklığıyla vermektedir. Bu portrelerdeki kırışıklıklar, Rembrandt'ın yüzü vasıtasıyla seyirciye zaman hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca bu portreler Rembrandt'ın hayat hikayesi hakkında hiçbir şey söylememekle birlikte, sanatçının orada ve yaşıyor olduğunu göstermektedir. Bunlar sadece Rembrandt'ın portreleridir ve fizyonomik özelliklerini betimleyen ve keskinleştiren kırışıklıklar, yaşanmış bir tanımdan başka bir şey değildir (Bonafoux, 1985: 120). Rembrandt'ın portre yapıtlarındaki yüzlerde çeşitlilik vardır, hatta portrelerinden her biri farklı bir karakteri yakalamaktadır. Ruhları resmeden sanatçılar izleyiciye, maskenin ardındaki yüzün yanılması vermektedir. Rembrandt'ın portreleri de bu etkiyi verebilmiş, yaşamının izlenimlerini yansıtmıştır (Gombrich, 1994/2014: 134). Rembrandt kendi yüzünü bir kuyumcu edasıyla inceleyerek, kendini yani insanı ele almıştır. Rembrandt gibi öteki sanatkarların hemen hepsi de, eserlerinin çoğunda insanı konu almıştır ve insana sadece insan olduğu için büyük değer ve önem vermişlerdir (Petrov, 1979/1979: 229). Rembrandt resimlerinde ışığı, kendi istediği biçimde vermiştir, ön planda olmasını istediği, görünmesini sağladığı noktaları ışıkla belirgin hale getirmiştir. Sanatçı ışığı, görünmeyeni göstermek, görüneni değerlendirmek için kullanmıştır (Yetkin, 1966: 42). Rembrandt'ın portreleri psikolojik olarak adlandırılabilir. Işık ve karanlık portrelerinde çatışma içinde değil, görsel eşdeğerliği üretmek için yumuşak ve kurnazca birleşerek uzlaşmaktadır. Portrelerde sessizlik hakimdir, onların egemen ruh hali sakin meditasyon tarzı, felsefi ifadenin duygusal tonlarıyla duyulmaktadır. Rembrandt'ın son zamanlarında yaptığı otoportrelerinde kendisini itibarlı ve haysiyetli olarak tasvir etmiştir. Portreleri gücünün ve üslubunun bir özetini oluşturmaktadır. Rembrandt'ın insan ruhunu açığa çıkarma konusundaki yetkinliği onun etkileyici bakışıyla verilmiştir. Onun kontrollü ışık kullanımı ve spesifik olmayan ortam bu odaklanmaya katkıda bulunmaktadır. Sanatçının otoportreleri sanatına olan kişisel bağı yansıtırlar (Kleiner, 2009: 685). Yaşı ilerledikçe Rembrandt her zamankinden daha zekice, daha incelikle işlenmiş doku ve boya katmanları kullanarak zengin ve aydınlık bir ışık-gölge elde etmiştir. Göz kamaştırıcı bir ortamda en derin gölgeden parlak noktalara kadar değişen altın ve kestane kahvesini sergilemektedir. Onun insan duyarlılığına olan hisleri belki de hiçbir yerde daha güçlü ifade edilmemiştir. Rembrandt yaşlı otoportresinde bir ömür boyu çalışmanın ve tefekkürün yansıtılmasında sanat tarihinde yeni içselleştirilmiş bir maneviyat dile getirmiştir. İyi yerleştirilmiş birkaç fırça vuruşu, parmakların içindeki fiziksel gerginliği ve derin ayarlanmış gözlerdeki bakışları vurgulamaktadır. Kendi yüzünü acımasızca inceleyerek yaşlanan ve sarkan yanaklarını çizmekte, yaşlı halindeki yüzünü resmederek bir bakıma onurunu korumaktadır (Stokstad&Cothren, 2011: 748-749). Kendini resmettiği portrelerinde kendi kendini dramatize etme içgüdüsünü ortaya koyarak tüm kariyerine damgasını vurmuştur (Upjohn, Wingert, & Mahler, 1965: 392). Rembrandt, başka kimselerin portrelerini yaptığı zaman modelin karakterini çok iyi ifade ediyordu, fakat kendi resimlerinin birbirinden farklı oldukları görülmektedir. Bunun nedeni sanatçı kendi görüntüsünü ruh haline göre resmetmiş ve bundan dolayı resimler birbirinden farklı görünmüştür (Venturi, 1945/1954: 112).

Rembrandt, kimlik arayışını otoportrelerinde sürdürmüştür. Bu otoportrelerde kızgınlık, acı, sevinç ve korku gibi duygular yansıtılmaktadır. Rembrandt'ın güzel bir yüzü yoktur fakat bunu gizlemeye çalışmamıştır. Aynada kendini kesin bir içtenlikle gözlemlemiştir ve bu portrelerde gerçek bir insanın yüzünü, onun iç dünyasını, ruhunun derinliğini yansıtmıştır (Şangar, 1996: 35).

1.4.Kişisel Nedenler ya da Amaçsızca

Sanatçı için bir anlam ifade eden ve belli bir amaca hizmet eden portreler kişisel nedenlerle yapılan portreler arasındadır. Bu portreler, çok çeşitli olabilmektedir; sanatçının acılarını ve üzüntüsünü vermek için; ölüm temasını işleyen vanitas portreleri, alegorik öğeleri vermek gibi nedenlerle yapılmaktadır. Ayrıca bu portrelerin içine sanatçı tarafından yapılan fakat bir amaç kaygısı taşımayan portreler de girebilmektedir. Çünkü portrelerin bir amaca yönelik olmaması resmin portre olma özelliğini kaybettirmemektedir. Kişisel nedenler bakımından yapılan portreye örnek olarak Artemisia Gentileschi'nin "Resim Alegorisi Olarak Otoportre" adlı çalışması incelenmiştir.

Resim 4: *Artemisia Gentileschi, Resim Alegorisi Olarak Otoportre, 1630, Tuval Üzerine Yağlıboya, 98,6 x 75,2 cm, İngiltere*

Kaynak: <https://www.art.com/products/p25270168887-sa-i7970084/artemisia-gentileschi-self-portrait-as-the-allegory-of-painting.htm>, Erişim tarihi: 02.09.2019.

Artemisia Gentileschi, Resim 4'teki bu resminde bir anlamda çifte otoportre yapmıştır; portre hem yüzünü belgelemiş hem de sanatı kişileştirmiştir (Rideal, 2015: 35). Alegorik olarak resim; siyah, kıvrıkcık saçlı, ağzı kapalı, boynundaki altın zincirin ucunda maske şekli olan güzel bir genç kadın tarafından temsil edilmektedir. Artemisia, alacalı renkli bir elbise giymektedir, kıvrıkcık siyah saçları vardır. Kapalı ağız, ressamların genellikle sessizlik ve yalnızlık içinde çalışmaktan hoşlandığı anlamına gelmektedir. Böylece hayal gücü daha canlı ve güçlü olacaktır. Boynundaki zincirde asılı duran maske, benzetmenin ve boyamanın ayrılmaz olduğunu ve zincirin bağlantılarının ikisi arasındaki yakın bağlantıya işaret ettiğini belirtmektedir. Cicero'nun ressamlar üzerine yazdığı metinde, ressamların her şeyi daha iyi bir ustadan öğrendiği, ancak tek bir unsur olarak kendini resmederken benzerliği ile bir zincir gibi kendi iç görülerinden birbirine bağlı fikirlerini aldığını belirtmektedir. Artemisia, yan dönüp boyamaya çalışmaktadır. Sağ elindeki fırçayı görünmez bir tuvale doğru kaldırdığında kolu öne doğru ilerlemekte ve hareketi dondurmaktadır. Vücudunun üst kısmı sola yaslanmaktadır. Bakışları fırçanın yönünü izlememekte, boyalı tuvalin ötesine odaklanacak gibi görünmektedir. Artemisia resim yapmakta ama model ve tuval görülmemektedir, sadece resim yaptığı gösterilmektedir. Kıyafetiyle, sarkan maskeli zinciriyle, tuttuğu fırçalarla ve tutumuyla, benzetmenin bir metaforuyla "resim" tasvir edilmektedir (Bonafoux, 1985: 51). Kendi portresinde Artemisia, sembol kullanmıştır ve Cesar Ripa'nın İkonoloji el kitabına göre resim, Artemisia'nın boynundaki taklidi simgeleyen sahte bir

altın zincir; esini simgelemek için saçının dağınıklığı, becerinin sembolü olarak renkli bir elbise ile kişileştirilmektedir (Shiner, 2003/2004: 104-105).

1.5.Dini Tasvirler

Dini inanışlara bağlı olarak yapılan portreler; öteki dünyada kişinin ruhuna eşlik etmek ve dini ritüelleri tekrar canlandırmak maksadıyla benzerlikten ziyade verilmek istenen mesajı iletmek için yapılmıştır. Dini tasvir olarak yapılan portreye örnek olarak sanatçısı bilinmeyen “Mumyalanmış Genç Erkek Çocuk” tasviri incelenmiştir.

Resim 5: *Mumyalanmış Genç Çocuk, İ.S. 100-120, Roma Dönemi, Hawara, Enkaustik, Londra*

Kaynak: Mike Dash, “The Fayum Mummy Portraits”, <https://mikedashhistory.com/2014/12/16/the-fayum-mummy-portraits/>, Erişim tarihi: 03.09.2019.

Portre resmine dair ilk örnekler aşağı Mısır'daki Fayyum bölgesinden çıkan mumyalanmış vücuda dikilen Fayyum portreleri olmuştur (Resim 5). Bu portreler eski çağlardaki Mısır geleneğinin hayatta kalmasını ve canlanmasını sağlamıştır. Portrelerin günümüze kadar ulaşmasını sağlayan etken onların sıcak mumla hazırlanan pigmentlerin uygulanmasıyla oluşan enkaustik tekniğiyle yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır, bu teknik ayrıca renklerinin canlı kalmasını sağlamıştır. Sanatçılar renklerin karışımında hem opak ve krem bir etkiyi hem de ince ve şeffaflık etkisini bir arada kullanmışlardır. Çok güzel ve iyi korunmuş bu portreler, ahşap panel üzerine yapılmıştır. Koyu saçlı erkek figürü gerçek görüntüsünü yansıtmak amacıyla sağlam ve canlı bir parça gibi yapılmıştır. Sanatçı figürün gözlerine vurgu yapmıştır fakat bu ve diğer Fayyum portrelerinde olduğu gibi stilize edildiği görülmektedir. Modellerin kişiliği de aynı anlayışla verilmiştir (Janson&Janson, 1992: 107). Eski Mısır'ın mumya portreleri, zamanın şartlarına göre sıradan insanları resmetmesi bakımından yenilik getirmektedir. Bu portreler, öteki dünyada ölen kişilere eşlik etmek üzere yapılmış ve modellerin fiziksel özelliklerine uygun olarak resmedilmişlerdir. Fayyum portreleri, Mısırlıların öteki dünyaya inanışlarının var olduğu bir dönemin özelliklerini taşımaktadır. Bu mezar portreleri resmi yapılan kişilerin kökenlerini ve etnik kimliklerini görsel olarak vermesi bakımından önemlidir. Bu insanlar büyük olasılıkla sağlıklarında poz vermişler ve gerçekçi bir biçimde resmedilmişlerdir. Fayyum portrelerinde amaç; portresi yapılan kişinin belleklerde canlı kalması, unutulmamasını sağlamaktır. Andre Malraux, Fayyum portrelerinden, ölümsüzlüğün pırıltısının yansıdığını söylemiştir. Bu ahşap pano ve keten kefenlerden seyirciye bakan yüzler canlı gibidirler, onlarla göz göze gelindiğinde bakan kişiyi derinden etkilerler, Fayyum portreleri ölümün sonsuzluğunda yolculuğa çıkan suretlerdir. Doğalcı geleneğe bağlı olarak bu dönemde yaşayan ressamlar, portrelerini yaptıkları kişilerin fiziksel özelliklerini vurgulayarak, onların neredeyse aynada yansıyan imgelerini yaratarak yanılsamalı suretlerini oluşturmak istemişlerdir. Bu portrelerdeki ortak nokta, gözlerin

diğer uzuvlardan daha büyük yapılmasıdır. Gözlerin bu denli büyük ve açık yapılmasındaki amaç kişinin ruhunu sonsuzluğa açmaktır (Kostrzewa, 1999: 6-12). Fayyum portre sanatçıları bu portreleri yapmak için ölen kişinin yüzünden çıkarttığı kalıpları kullanmışlar ve böylece insan başının yapısını ve çizgilerini daha iyi elde etmişlerdir (Gombrich, 1951/1986: 83). Mezar törenlerinde kişinin tüm vücudu, boyalı temsilleri ve öbür hayvanlar için çeşitli önemli eşyalar ve aksesuarlar ile birlikte dikkatle korunmuştur. Elbette, tabut kapağının üzerinde böyle bir görüntüye bakmak, görünüşte gerçekçilikle temas gibi güçlü bir işlevi yerine getirecektir. Portreler; ölünün ardından yas tutan ve saygısını gösteren izleyiciye, önemli firavun, kraliçe veya papaz gibi pek çok kişinin görüntülerini vermektedir. Aslında, genel olarak portre yapımının, ölümlerin benzerliğini korumak ve onlara bir tür devam eden yaşam sağlamak ve onlarla teması sağlamak isteğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Var olduğu bilinen en eski portrelerin bazıları, muhtemelen balmumu ölüm maskelerinin yardımıyla yapıldığı eski Roma Mısır'dan gelen cenaze portreleridir. Bir kişinin yüzünden yaratılan bir maske, resim veya heykel onlara benzemeksizin benzerlik gösterecektir. Portrelerde cenaze törenleriyle ilgili ritüeller de izleyicilerin ölümler ile olan iletişim duygusunu artırabilir. Örneğin, Çin'de, ipek makaralara imparatorluk görüntüleri kaydeden gelenekler vardı. Bu görüntüler stil ve formatta çok standart hale getirildi, sarı imparatorluk kıyafetleriyle süslenmiş kraliyet figürünü betimlerdi. Bu figürler, tütsü ve lamba ışığı eşliğinde törenlerde belirli bir izleyici kitesine hitap eden sadece belli günlerde sunulmuştur. Bu koşullar kuşkusuz ataların varlığını ortaya koymak olarak ele alınacak ve çağdaş izleyicilerin ilgisini canlı tutacaktır. Saygın ve saygıdeğer öncülerle temas hissini yaratmaktadır (Freeland, 2010: 46-47). Bu portreler şaşırtıcı biçimde modern görünmektedir. Kadın figürlerin büyük gözleri ve kıvrıkcık saçlarının dikkatlice tasvir edilmesi, bu portrelerin tanınma amacı taşıdığını göstermektedir (Farthing, 2014: 33). Ölen kişilerin portrelerinde hala hayattaymış gibi canlı bir şekilde bakmaları, kişinin ölmediği izlenimi vermektedir. Gözler, insanın öldüğünün en büyük kanıtı olarak kapalı olması gerekirken bu tasvirlerdeki gözlerin bilhassa açık ve büyük çalışılması ruhun hala hayatta ve dünyaya baktığını göstermektedir.

1.6. Sipariş

Resmedilen kişiye hatıra kalması amacıyla, sanatçı tarafından yaptırılan portreler sipariş amaçlı yapılan portrelerdir. Bu tür resimler, genellikle kişinin yüzünün en ince ayrıntısına kadar yapılmasıyla sipariş verenin isteklerine cevap vermektedir. Sipariş amacıyla yapılan portre resimlerine örnek olarak Graham Sutherland'ın "Somerset Maugham'ın Portresi" adlı çalışması incelenmiştir.

Resim 6: *Graham Sutherland, Somerset Maugham'ın Portresi, 1949, Tuval Üzerine Yağlıboya, 137,2 x 63,5 cm, Londra*

Kaynak: <https://www.tate.org.uk/art/artworks/sutherland-somerset-maugham-n06034>, Erişim tarihi: 30.08.2019.

Graham Sutherland'ın ilk portresi, 1950'lerin başında İngiltere'de ilk kez sergilendiğinde bunun etkisini hayal etmek zordur (Resim 6). Portre; parlak, biraz asidik renkleri, alışılmamış dar biçimi, yarı soyut arka planı ve geleneksel yalınlığa karşıt yapılmış modern tarzıyla dikkat çekmektedir. Bu portre, kesinlikle Sutherland'ın adını daha geniş bir halka aktarmış ve ayrıca resmettiği Beaverbrook, Churchill ve Helena Rubinstein gibi portre çalışmalarlarıyla da sanat piyasasına girmeye başlamıştır. Yirmi yıldır bu portre Tate Galerisi'nde ünlü çalışmalardan biri olarak kabul edilmiştir. Sutherland'ın paleti Fransa'yı ilk ziyaretinden sonra aydınlık bir hal almıştır. Bu etki bu portrede de kendini göstermiş, renkler doğrudan Akdeniz ortamından etkilenmiştir. Ancak resmin portakal renkli arka planı, Maugham'ın doğuda geçirdiği uzun süre ile ilişkilendirilerek doğudaki sanat anlayışına referans olduğu söylenmektedir. Komşu bir kahve dükkanından alınan baston taburesi oryantal izlenimi güçlendirmektedir. Maugham'ın uzaklığı ve açık ifadesi, disiplinli duruşu ve katlanmış kolları ona bir mandalina havası vermektedir. Sutherland portrelerinin birçoğu gibi, son derece gurur verici bir görüntü elde etmiştir, normalde çekici sayılan özellikleri geliştirdiği için değil, güç ve vesayet duygusu nedeniyle bu özellikleri almıştır. Maugham, portresiyle heyecanlandığını söylemiştir. Hatta kendisini tam olarak tanımadığını ama yine de sahip olduğu ifadeyi ve ruh halini yansıttığını dile getirmiştir. Model portreyi kızına vermiş, kızı da portreyi 1951'de Tate Galerisi'ne vermiştir (Gibson, 2000: 157). İngiliz romancı ve oyun yazarı William Somerset Maugham göz alıcı sarı bir duvarın önünde ağırbaşlılık içinde oturmaktadır. Yüz hatları neredeyse karikatür tarzında betimlenmiş, özellikle yanakları ve çıkık çenesi sanki başını resimden dışarı, izleyiciye doğru uzatacakmış izlenimi vermektedir. Üslubunu üstün çizgi ustalığıyla dengeleyen sanatçı her zaman gerçekçilik yasalarını izlemiştir (Anonim, 1997: 449).

1.7. Zenginliğin Gösterilmesi

Kral, kraliçe gibi soylu kişilerin portrelerinde genellikle görkemli elbiseler, pahalı mücevherler ve eşyalar kişinin sosyal statüsünü göstermekte, böylelikle modelin zenginliğine ve ihtişamına dikkat çekilmektedir. Bu portrelerde zenginliği gösteren bütün nesnelere tuvalin içine sığdırılmıştır. Zenginliğin gösterildiği portrelere örnek olarak Hans Holbein'in "Elçiler" adlı çalışması incelenmiştir.

Resim 7: Hans Holbein, *Elçiler*, 1533, Tuval Üzerine Yağlıboya, 207 x 209,5 cm, Londra

Kaynak: Özgün Yılmazok, Elçiler "The Ambassadors" – Genç Hans Holbein, <https://www.sanatabasla.com/2014/07/01/elciler-the-ambassadors-genc-hans-holbein/> Erişim tarihi: 30.08.2019.

Ressam ve tasarımcı olan Hans Holbein, bütün portrecilerin en iyilerinden biri olarak kabul edilmektedir (Resim 7). Sanatçı İngiltere'ye gittiğinde VIII. Henry zamanında başarılı bir propaganda portre ressamı olarak kendini geliştirmiştir. Sanatçının erken dönemde yaptığı dinsel temalı çalışmalar reform hareketi boyunca yok edildiği için portreleriyle gündemde olmuştur. Çalışmalarında; monarşi görüntüleri, iktidar yetkililerinin portreleri, politik simgeler gibi konuları işlediği görülmektedir. Çalışma şekli bakımından sanatçı önce çizim yapar, bir

fotoğrafçı gibi modelinin ışığını ayarlar, çene üstündeki sakal ve kürk gibi detaylara ince bir zevk ile odaklanır, ışığı yoğun kullanır, bir yüzün yapısını ve bireysel kimliğini son derece muazzam bir şekilde hissederek verir. Portreler, 1530'lu yılların ortalarında sembolik olan objelerle doluydu. Daha sonra portreleri, posta pulu görüntülerini andıran karanlık arka plan içinde düz tasarımlardan oluşmuştur (Cumming, 2005: 160). Bir ressam olarak Holbein, kendini en iyi portre resminde ifade etmektedir. Holbein'in aşırı hassas desen işçiliği ona avantaj sağlamaktadır. Sanatsal bakımdan yaşıyor izlenimi veren portrelerinin çoğunda, onun yakasını bırakmayan bir günah gibi arka plandaki ve her köşedeki ayrıntıyı detaylı bir şekilde işlediği görülmektedir. Bazen sanatçı, baş ve ellerdeki detaylar dışındakileri bastırarak karanlık ve aydınlığın büyük alanlarına odaklanmaktadır. Bu alanlardaki gölgeleme ve astar uygulaması hayret verici bir şekilde ince ve kesin olmaktadır (Cheney, 1965: 469). "Elçiler" adlı çalışmasında yer alan iki rafli mobilyada, yerkürenin yanında, özenle betimlenmiş birçok nesne bir araya getirilmiştir. Üstteki rafta, güneş saati gibi çok sayıda bilimsel ölçüde kullanılan aletler yer almakta, bütün bu nesnelerin altında Türk halısı bulunmaktadır. Alttaki rafta ise yerküreye ek olarak bir aritmetik kitabı, bir kutuya yerleştirilmiş flütler, bir teli kırılmış lavta ve bir ilahi kitabı görülmektedir. İki yanda bulunan elçilerin ilgi alanlarını gösteren bu nesneler, dikkatli bir gözlemlerle resmedilmişlerdir (Johnson, 2005: 94). Holbein'in muhteşem karakter portreleri dönemin diğer sanatçıları da etkilemiştir. Bunlar arasında çağdaşları William Hogarth ve Thomas Gainsborough gibi İngiliz sanatçılar Holbein'in detaylı portre resim çalışmalarının etkisinde kalmışlardır (Farthing, 2011/2014: 162). 1524'te gerçekleştirdiği "Ölüm Alfabeti" ve "Ölüm Dansı" adlı ağaç baskılarında Ortaçağ'ın ünlü ölüm temasına köylü isyanının dramatikliğini eklemiştir. "Ölüm"ün, her sınıftan insana yönelmiş bir orakçı olarak betimlendiği resimler ilk kez Lyon'da basıldığında çok beğenilmiş ve 12 yılda 10 kez yeniden basılmıştır. Bu sayede, resimlerde ve diğer görsel materyallerde ölüm simgelendiğinde oraklı iskelet figürünün kullanılması Holbein sayesinde olmuştur (Tükel, 2008: 697).

1.8.Hayal Gücünün Yansıtılması

Hayal gücünü yansıtmak amacıyla yapılan portrelerde, sanatçılar kişinin görüntüsünü kendi yaratıcı çabasıyla tekrar oluşturmaktadır. Bu tür portrelerde sanatçı modelinin yüzünü, istediği ölçüde ve şekilde hayal gücünün sınırlarını zorlayarak resmetmektedir. Bu kişi bazen sebze ve meyvelerden yapılmış bir portre, bazen karelerden oluşan bir yüz bazen de rengin olağandışı kullanımıyla kendini göstermektedir. Hayal gücünün yansıtıldığı portrelere örnek olarak Guiseppe Arcimboldo'nun "Yaz" adlı çalışması incelenmiştir.

Resim 8: *Guiseppe Arcimboldo, Yaz, 1573, Tuval Üzerine Yağlıboya, 98 x 80 cm, Paris*

Kaynak: <https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-a/arcimboldo-giuseppe/giuseppe-arcimboldo-yaz-1250/>, Erişim tarihi: 02.09.2019.

Guiseppe Arcimboldo'nun "Yaz" adlı portresinde figür ortada yer almıştır (Resim 8). Dengeli bir kompozisyonudur. Sanatçı çeşitli meyveleri o kadar ustalıkla yerleştirmiştir ki, bir araya gelen bu meyveler bir erkek portresini oluşturmaktadır. Yerleştirilen objeler bile asıllarına uygun orandadır. Resimde uygunluk ya da benzerlik yoktur. Çeşitli sebze ve meyvelerle yapılmış herhangi bir insan yüzü resmedilmiştir. Koyu renk arka planda parlak renkler ile yapılmış figürün başında yer alan objeler kendi renklerinde çizilmiştir, giysisi samandan yapılmıştır. Genel olarak bakıldığında yeşil ve sarı rengin hakim olduğu bir portredir. Karanlık arka plan portreyi öne çıkarmaktadır. Sanatçının çizdiği yönden gelen bir ışık kaynağı vardır. Kenarlara doğru renk, karanlığa geçmektedir. Portrede, profil portre duruşunun vermiş olduğu dikey bir yön bulunmaktadır, bu duruş baştan omuza doğru bir çizgi çizmektedir. Arcimboldo'nun diğer yapıtlarında olduğu gibi bu yapıtında da sanatçının yaratıcılığı gözler önüne serilmektedir. Gerek resmetme anlayışı gerek hayal gücü ve yerleştirme düzeniyle akıllara durgunluk veren bir portre olmuştur.

Arcimboldo, çeşitli doğa öğelerini ve nesnelere bir araya getirerek oluşturduğu simgesel figür ve portreleriyle tanınmıştır. Döneminde saray ressamlığı yapmış ve çeşitli festivaller ve maskeli balolar için tasarımlar yapmıştır. Fakat ününe ün katan son derece gerçekçi bir yaklaşımla ele alınmış meyve, çiçek, sebze, ot, kitap gibi nesnelere bir araya getirildiği portreleridir. Bu yapıtlarındaki görüntü, bütün biçim bozmalarına rağmen tanınır bir insan imgesini vermektedir. Dönemin sanat tarihçileri, bu portrelerdeki modellerin açıkça tanınabildiğini belirtmişlerdir (Tükel, 2008: 121). Sürrealist sanatçılar Arcimboldo'nun çalışmalarını takdir etmişlerdir. Her türlü objeyi resimlerinde kullanmıştır. Burnu kabak, dudağı kiraz, dişleri bakla tanesi ve yanağı seftaliden portreler yapmıştır. Arcimboldo bir objeyi başka bir nesneye dönüştürerek kullanmıştır. Sürrealistler de benzer şekilde genellikle iki anlam ifade eden resimler yapmışlardır (Bolton, 2000b: 5).

1.9.Eleştiri

Sanatçıların belli bir konuya dikkat çekmek amacıyla ve bir konudaki tedirginliklerini ifade etmek için yaptıkları eleştiri amacını taşıyan portreler, ders vermesi ya da düzeni değiştirmesi bakımından özgün çalışmalardır. Eleştiri amacıyla yapılan portre resimlerine örnek olarak Marcel Duchamp'ın "L.H.O.O.Q." adlı çalışması ile Allan D'Arcangelo'nun "Marilyn" adlı çalışması incelenmiştir.

Resim 9: Marcel Duchamp, *L.H.O.O.Q.*, 1919, Basılmış Kağıt Üzerine Kalem, 19,7 x 12,4 cm, Özel Koleksiyon

Kaynak: Sally Whitman Coleman, "What is Dada?", <http://www.the-art-minute.com/what-is-dada/>, Erişim tarihi: 03.09.2019.

Marcel Duchamp, Leonardo da Vinci'nin "Mona Lisa" tablosunun yeniden üretilmiş bir kopyasını kullanmış, genel havasını bozmadan portreye eklemeler yapmıştır (Resim 9). Işık-

gölge ve bütünlük bakımından da Leonardo'nun portresine uygun olduğu dikkat çekmektedir. Fakat renk konusunda sanatçı; alışılmış parlak kahverengiler, pastel yeşiller yerine ten rengini soluk ve cansız yaparak portrenin her mecrada kullanılarak eskidiğine işaret etmektedir. Portrede fark edilen en önemli unsur Salvador Dali'ninki gibi bir bıyık ve çene sakalıdır. Bu sonradan eklenen öğeler, resme espri ve eleştiri katmıştır. Duchamp, Mona Lisa'yı kartvizitlerde ve diğer her yerde gördüğü zaman bunu bir protesto olarak kullanıp resmi topluma mal etmiştir (Tükel, 2008: 426).

Resim 10: Allan D'Arcangelo, Marilyn, 1962, Tuval Üzerine Akrilik Boya, Makas ve İp, 152,4 x 137,2 cm, USA

Kaynak: <https://www.artbasel.com/catalog/artwork/21105/Allan-D-Arcangelo-Marilyn>, Erişim tarihi: 01.09.2019.

Marilyn Monroe, 1950'lerin ve 1960'ların başında resme en çok konu olmuş film yıldızıdır. D'Arcangelo, onu henüz tam olarak monte edilmemiş, kesilmiş bir kağıt bebek olarak Resim 10'da göstermiştir. Yüzünde uzuvlarının olduğu yerlerde kısa kesikler vardır ve geri kalan her yer boştur. Gözler, kaşlar, ağız ve burun yüzdeki harflerle eşleşen işaretlenmiş sekmelere sahiptir. Yan tarafta asılan makas, uzuvların kesilip yerine yerleştirileceğini göstermektedir. D'Arcangelo, belki de bir film yıldızının gösterişli imajının doğal olmadığını ancak üretildiğinin altını çizmektedir (Bolton, 2000a: 15).

2. Sonuç

Portre resimleri, insanı insana anlatan, duygu ve düşüncelerin yansıtıldığı özgün sanat eserleridir. Portre resimleri, her dönemde sanatçıdan sanatçıya ya da dönemden döneme değişiklikler gösteriyor olmasına rağmen, ana teması olan insan görüntüsünü yansıtmaya düşüncesi değişmemektedir. Sanatçılar bu bakımdan bazen kendi görüntülerini, bazen de aktarmak istedikleri düşünceye uygun modeli seçerek portre resimlerini yapmışlardır. Sanatçı vermek istediği düşünceyi seyirciye aktarırken, renk, kompozisyon, ışık-gölge düzeni, denge gibi öğeleri kullanarak sanatçı ile seyirci arasındaki bağın oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu bakımdan seyirci, sanatçının ulaşmak istediği amaca göre bir yargıya varacak ve portre resmini algılayıp anlamlandıracaktır.

Portre ve otoportrelerin yapılış amaçlarının bilinmesi, seyircinin kendini sanatçının yerine koyabilmesini ve resmin yapıldığı ruh halini anlayabilmesini; dolayısıyla sanatçı ile seyirci arasındaki köprünün, derin iletişimin ve empatinin oluşturulmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada sanat alanından seçilen portre ve otoportre örneklerinin yapılış amaçları değerlendirilmiştir. Bu kapsamda portre resminin yapıma amaçları sırasıyla; güzellik, miras ya da kalıcılık, varlık kanıtı, kişisel nedenler veya amaçsızca, dini tasvirler, sipariş, zenginliğin gösterilmesi, hayal gücünün yansıtılması, eleştiri şeklinde kategorize edilmiş ve her bir amaç sanatçı örneklerine yer verilerek incelenmiştir. Araştırmada ortaya konan portre resminin yapıma amaçları, portre resim sanatının daha kapsamlı öğrenilmesinde öğrencilere, araştırmacılara ve konuya ilgi duyanlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Anonim. (1997). *Sanat kitabı*. (M. Haydaroglu, Çev.). İstanbul: Yem. (Orijinal eserin yayın tarihi 1994).
- Bolton, L. (2000a). *Art revolutions: Pop art*. China: Belitha Press Limited.
- Bolton, L. (2000b). *Art revolutions: Sürrealizm*. New York: Peter Bedrick Books.
- Bonafoux, P. (1985). *Portraits of the artist: The self-portrait in painting*. Genevra: Rizzoli International Publications.
- Cheney, S. (1965). *A new world history of art*. New York: The Viking Press.
- Coles, P. R. (1974). Profile orientation and social distance in portrait painting. *Perception*, 3, 303-308.
- Cumming, R. (2005). *Art*. New York: DK Publishing.
- Ertan, G., & Sansarcı, E. (2016). *Görsel sanatlarda anlam ve algı*. İstanbul: Alternatif.
- Farthing, S. (2014). *Ölmeden önce görmeniz gereken 1001 resim*. (E. Doğanay, Çev.). Çin: Quintet Publishing Limited. (Orijinal eserin yayın tarihi 2011).
- Fleeming, W. (1979). *Arts & ideas*. New York: Rinehart and Winston.
- Freeland, C. (2010). *Portraits & persons*. New York: Oxford University Press.
- Gibson, R. (2000). *Painting the century: 101 portrait masterpieces 1900-2000*. London: National Portrait Gallery Publications.
- Gombrich, E. H. (1986). *Sanatın öyküsü*. (B. Cömert, Çev.). İstanbul: Remzi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1951).
- Gombrich, E. H. (2014). *İmge ve göz*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1994).
- Hourticq, L. (1946). *San'at şaheserleri 1, 2, 3*. (B. Toprak, Çev.). İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı. (Orijinal eserin yayın tarihi 1911).
- Janson, H. W., & Janson, A. F. (1992). *A basic history of art*. New York: Harry N. Abrams.
- Johnson, G. A. (2005). *Rönesans sanatı*. (F. Demir, Çev.). Ankara: Dost. (Orijinal eserin yayın tarihi 2005).
- Kleiner, F. S. (2009). *Gardner's art through the ages: A global history 2*. USA: Thompson Wardsworth.
- Kostrzewa, T. (1999). Fayyum portreleri. *P Sanat Dergisi*, 15, 6-17.
- Leppert, R. (2009). *Sanatta anlamın görüntüsü: İmgelerin toplumsal işlevi*. (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı. (Orijinal eserin yayın tarihi 1996).
- Messer, T. M. (1985). *Edvard Munch*. New York: Harry N. Abrams.
- Parramon, J. S. (1997). *Baş ve portre çizme sanatı*. (E. Erduran, Çev.). İstanbul: Remzi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1989).
- Petrov, G. (1979). *Büyük sanatçılar ve üstün yapıtları*. (H. Altuna, Çev.). İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1979).
- Rideal, L. (2015). *Resimler nasıl okunur?: Anlam ve Yöntem Okuma Rehberi*. (E. Erbay, Çev.). İstanbul: Yem. (Orijinal eserin yayın tarihi 2014).

- Shiner, L. (2004). *Sanatın icadı*. (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı. (Orijinal eserin yayın tarihi 2003).
- Stokstad, M., & Cothren, M. W. (2011). *Art history 1, 2*. New Jersey: Pearson Education.
- Şangar, B. (1996). *Çağdaş sanatta özne olarak sanatçı ve bireysel mitolojisi*. Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Todorov, T., Focroulle, B., & Legros, R. (2014). *Sanatta bireyin doğuşu*. (E. Özdoğan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi. (Orijinal eserin yayın tarihi 2005).
- Tükel, U. (2008). Arcimboldo, Duchamp, Holbein, *Ezcacıbaşı Sanat ansiklopedisi*. 1,2,3, 121, 590, 426, İstanbul: Yem.
- Upjohn, E. M., Wingert, P. S., & Mahler, J. G. (1965). *History of world art*. New York: Oxford University Press.
- Venturi, L. (1954). *Resim: Giotto'dan Chagall'e kadar bin resme nasıl bakılmalı*. (M. Erdem, Çev.). İstanbul: Doğu Ltd. Matbaası. (Orijinal eserin yayın tarihi 1945).
- Woodall, J. (1997). *Portaiture: Facing the subject*. New York: Manchester University Press.

KARAMANLI NİZÂMÎ'NİN HÂFİZ-I ŞİRÂZÎ TAHMİSİ

Hasan EKİCİ¹

Öz

Karamanlı Nizâmî, XV. yüzyılda yaşamış bir divan şairidir. Şairin bilinen tek eseri olan *Divanı*'nın sonunda Farsça şiirler bulunmaktadır. Bu Farsça şiirlerden biri de Karamanlı Nizâmî'nin Fars edebiyatının zirve şairlerinden Hâfız-ı Şirâzî'nin yedi beyitlik bir gazeline yazdığı tahmistir. Tahmis, önceden yazılmış bir manzumenin beyitlerinin önüne aynı vezin, kafiye ve muhtevada üçer mısra eklenerek oluşturulan bir nazım şeklidir. Klasik Türk şairleri beğendikleri, etkilendikleri şairlere, bazen de kendi şiirlerine tahmisler yazmışlardır. *Karamanlı Nizâmî Divanı*'nın müstakil Farsça şiirler bölümünde Hâfız-ı Şirâzî'nin gazeline yazılmış bir tahmis bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan bu tahmisten hareketle Karamanlı Nizâmî'nin Hâfız-ı Şirâzî'nin şiirine yaklaşımı ve şiirini yorumlayış tarzı irdelenmiş ve Karamanlı Nizâmî'nin Farsça şiir söylemedeki becerisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu makalede birinci bölümde klasik Türk edebiyatında çokça kullanılan nazım şekillerinden biri olan tahmis hakkında bilgi verilmiştir. İkinci kısımda Haluk İpekten tarafından neşredilen *Karamanlı Nizâmî Divanı*'ndaki müstakil Farsça şiirler bölümünde yer alan tahmis, şekil ve muhteva özellikleriyle incelenmiş, üçüncü bölümde ise bu manzume tercüme edilerek ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karamanlı Nizâmî, Divan, Hâfız-ı Şirâzî, Farsça Şiir, Tahmis.

TAHMIS OF KARAMANLI NIZAMI TO HAFIZ OF SHIRAZ

Abstract

Karamanlı Nizami is a divan poet lived in the 15th century. The divan is the only known work of Nizami that consists of Persian poems. One of these poems is tahmis that Nizami wrote a seven poetry poem by Hafız-ı Şirazi who is a peak poet in Persian Literature. This is a verse created by adding the same meter, rhyme, three verses in front of a previous verse. Classical Turkish poets wrote tahmis to their favorite poets and even their poems. Nizami's Independent Persian Poems Section has a tahmis written to Şirazi's ode. Based on this tahmis in our study, Nizami's approach to Şirazi's poetry and interpretation was examined and his skill to say poetry in the Persian language was tried to be understood. The first section of the article has information about tahmis which is a popular verse form in Classical Turkish Literature. While the second section gives information about tahmis in Nizami's Independent Persian Poems Section translated by Haluk İpekten, in the third section this poem was translated and presented to benefit of the world of science.

Keywords: Karamanlı Nizami, Diwan, Hafiz of Shiraz, Persian Poem, Tahmis.

¹ Dr. Öğr. Üyesi , Aksaray Üniversitesi , Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
ORCID 0000-0003-2004-1371, hasanekici@aksaray.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 18.12.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Klasik Türk şiirinin XV. asrında yaşayan Karamanlı Nizâmî'nin (öl. 1473 öncesi) hayatı² hakkında başta tezkireler³ olmak üzere çeşitli kaynaklardan edinilen bilgiler mevcuttur. Bu bilgilere göre Nizâmî-i Karamanî olarak anılan şairin H. 839-844/M.1435-1440 tarihleri arasında Konya'da doğduğu tahmin edilmektedir. Babası Konya'nın tanınmış müderrislerinden Veliyüddin adındaki bir kişidir. İlk eğitimini babasından aldığı anlaşılan Karamanlı Nizâmî, belli bir süre sonra eğitimini ikmal etmek amacıyla Sehi Bey'in ifadesiyle "diyar-ı Acem'e" gitmiştir. İran'da hangi hocalardan ders aldığı ve kimlerle temas kurduğu bilinmemektedir. Şair, burada edebî bilgileri ve Farsçayı öğrendikten sonra Konya'ya dönmüştür. Karamanlı Beyliğinin çalkantılı dönemlerinde yaşamış olan Nizâmî, dönemin yöneticilerinden İbrâhim, Pîr Ahmet ve Kasım beylere kasideler sunmuştur. Karamanlı Beyliğinin ortadan kalkmasıyla Sadrazam Mahmud Paşa vasıtasıyla Fatih Sultan Mehmet'in çağrısı üzerine İstanbul'a giderken yolda vefat etmiştir. Şairin vefat tarihi bilinmemekle birlikte H. 874-878/ M. 1469-1473 yılları arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Şairin bilinen tek eseri *Divan*'ıdır.

Karamanlı Nizâmî'nin mürettep olan *Divanı*'nda Farsça gazel ve rubâîler bulunmakla birlikte sayı ve değer bakımından ağır basan şiirleri Türkçe şiirleridir. Karamanlı Nizâmî'den bahseden tezkireler onun asıl başarısını gazellerinde gösterdiğini belirtmişlerdir. Şairin başarılı olduğu alanlardan biri de metinlerarası ilişkiler bağlamında değerlendirilebilecek olan nazireleridir. Karamanlı Nizâmî'nin nazire yazdığı şairler şu şekilde sıralanabilir:

² Karamanlı Nizâmî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkındaki bilgiler için şu kaynaklardan istifade edilmiştir:

Haluk İpekten (1974). *Karamanlı Nizâmî hayatı, edebî kişiliği ve Divanı*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Abdullah Azmi Bilgin (2001). "Karamanlı Nizami" TDV İslam Ansiklopedisi C. 24, s.453-454.

³ İlgili şu'arâ tezkireleri için bk. Sehi Bey, Heşt Bihişt, Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1503, 56^a; Gelibolulu Âli, Kühü'l-Ahbar, Süleymaniye Ktp. Fatih 4225, 152^b; Riyâzî, Riyâzü's-Şu'arâ, Nuruosmaniye Ktp. 3724, 141^a; Fâizî Kafzâde, Zübdetü'l-eş'âr, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa 1877, 100^a (İpekten 1974).

Tablo 1: *Karamanlı Nizâmî'nin Nazire Yazdığı Şairler*

Sıra No	Ölüm Tarihi	Şairin Mahlası/Adı	Şiir Sayısı	Karamanlı Nizâmî'nin Yazdığı Nazireler ³
1	1496-97	Ahmed Paşa	13	K. II, G. 5, G. 6, G. 24, G. 43, G. 47, G. 57, G. 66, G. 74, G. 89, G. 90, G. 105, G. 110
2	1431-32	Şeyhî	10	K. I, G. 22, G. 30, G. 53, G. 68, G. 71, G. 72, G. 92, G. 109, G. 119
3	1413-14	Ahmedî	8	G.3, G. 8, G. 12, G. 15, G. 36, G. 69, G. 85, G. 91
4	1474	Adnî	2	G. 19, G. 26
5	1437	Atâyî	2	G. 20, G. 77
6	?	Hafî-i Edirnevî	2	G. 21, G. 99
7	1398	Kadı Burhaneddin	1	G. 31
8	?	Mehdî	1	G. 9
9	1404-05 ?	Nesîmî	1	M. III
10	?	Safâyî	1	G. 83
11	?	Ulvî	1	G. 25

Klasik Türk şiirinin gelişme dönemi olan XV. yüzyılda şairler, Fars edebiyatındaki önemli şahsiyetleri örnek almış, onlara yetişmeye çalışmışlardır. Bu şahsiyetlerden biri de Hâfız-1 Şirâzî (öl. 1390?)'dir. Hâfız, sadece İran edebiyatında değil, Türk edebiyatında da Tanzimat dönemi sonrasına kadar etkili olmuş bir şahsiyettir. Hâfız'ın özellikle XV. yüzyıl şairlerinden Şeyhî (öl. 1431-32), Ahmet Paşa (öl. 1496-97) ve Karamanlı Nizâmî üzerinde etkileri açıkça görülmektedir. Bu adı geçen şairlerin birçok şiiri Hâfız-1 Şirâzî'ye nazire olarak yazılmıştır. Hatta bazı şiirler, aynı vezin ve kafiye ile yazılmış bir tercüme niteliği taşımaktadır (Gölpınarlı, 1954: 23-24).

XV. yüzyıl şairlerinden Karamanlı Nizâmî de öğrenimini tamamlamak için İran'a gitmiş ve orada Fars edebiyatı şairlerinden etkilenmiş, onlardan hayal ve mana bağlamında istifade etmiştir. Karamanlı Nizâmî, Hafız-1 Şirâzî'nin aşağıdaki beytine aynı vezin, kafiye ve muhtevada bir nazire yazmıştır. Bu nazire, âdetâ Hâfız-1 Şirâzî'nin beytinin kelime kelime tercümesi niteliğindedir (İpekten, 1974):

Hâfız-1 Şirâzî

Mef'ûlü/ Fâ'ilâtün/ Mef'ûlü/ Fâ'ilâtün

هر نکته ای که گفتم در وصف آن شمائل

هر کس شنید و گفتا لله در قائل

Her nükteî ki goftem der-vasf-ı ân şemâ'il

³ Karamanlı Nizâmî'nin yazdığı nazirelere örnekler verilirken gazel G., kaside K., murabba M. kısaltması ile gösterilmiştir.

Her kes ŧenîd u goftâ li'llâhi derru kâ'il (G. 307/1)

[O güzelin vasfında çok nükte söyledim. O sözü işiten herkes "Allah için ne güzel söz söyledi." der.]

Karamanlı Nizâmî

Mef'ûlü/ Fâ'ilâtün/ Mef'ûlü/ Fâ'ilâtün

Vasfında ol cemâlün zikr itdüğünü bu dil

Her kim işitse eydür لله در فائل (K. 6/1)

[Bu dil o güzelin vasfından bahsettiğinde bu sözü her kim işitse **li'llâhi derru kâ'il** (Allah için ne güzel söz söyledi.) der.]

Karamanlı Nizâmî, Hâfız-ı Şîrâzî'ye nazire yazmakla birlikte *Divanı*'nda yer alan müstakil Farsça şiirler bölümünde bir de tahmis yazmıştır. Şair, *Hâfız-ı Şîrâzî Divanı*'nda yer alan 80 numaralı⁴ gazeli tahmis etmiştir. Bu çalışmada öncelikle klasik Türk edebiyatında tahmisler hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde Karamanlı Nizâmî'nin Hâfız-ı Şîrâzî tahmisi şekil ve muhteva olarak incelenecektir. Üçüncü bölümde ise tahminin orijinal harflerle yazımı, Latin harflerine aktarımı ve nesre çevirisi verilecektir.

1. Klasik Türk Edebiyatında Tahmis

Klasik Türk şiiri nazım şekillerinden biri olan tahmis, Arapça menşeli hams sözcüğünden türemiştir. Beş köşeli, beşleme, beşe çıkarma anlamına gelen tahmis, aslında bir muhammestir (İpekten, 1999). Edebî terim olarak tahmis, bir şiirdeki beyitlerin önüne üçer mısra eklenerek oluşturulan nazım şeklinin adıdır. Bir musammat çeşidi olan tahminin ilk örneklerine Arap edebiyatında rastlanılmaktadır. Abbasiler döneminde kafiyede yapılan yenilikler sonrası musammatlar ortaya çıkmıştır. Musammatlar, şiirlerde mısra sayısına göre murabba, muhammes, müseddés, müsabba, müsemmen şeklinde adlandırılmıştır. Daha sonraki dönemlerde başka şairlerin şiirlerine mısralar eklenmesiyle oluşturulan manzumelere tasmit adı verilmiştir. Şiirdeki eklenen mısra sayısına göre tasmitler; teslis, terbî, tahmis, tesdis... şeklinde adlandırılmıştır (Suzan, 2010).

Beyitlerin üzerine üçer mısra eklenerek oluşturulan tahmis nazım şeklinde eklenen mısraların kafiye yönünden her beytin ilk dizesine uyma zorunluluğu vardır. Ayrıca eklenen mısraların anlam ve vezin açısından da uygun olması gereklidir. Gazelde matladan sonraki beyitlerin ilk mısraları serbest olduğu için tahmis o mısranın kafiyesine göre yapılır (Dilçin, 2016). Tahmislerin kafiye düzeni şu şekildedir:

aaa(aa), bbb(ba), ccc(ca)...

Parantez işareti içinde koyu yazılan harfler, önceden yazılmış asıl beyitleri, diğerleri ise eklenmiş mısraları simgelemektedir. Tahminin bir başka şekli de taştir adı verilen nazım şeklidir. Bu nazım şeklinde sonradan eklenen mısralar beytin iki mısrası arasına yerleştirilir. Tahmis-i mutarraf adı da verilen taştirlerin kafiye düzeni şu şekildedir (Pala, 1989):

(a)aaa(a), (b)bbb(a), (c)ccc(a)....

⁴ *Hâfız Divanı*'nın henüz doğru ve mükemmel bir nüshası olmadığı için şiir numaraları farklı olabilmektedir. Karamanlı Nizâmî tarafından tahmis edilen Hâfız'ın bu gazelinin şiir numarası Abdülbaki Gölpinarlı'nın çalışmasında 35 iken Mehmet Kanar'ın çalışmasında ise şiir numarası 80'dir. Çalışmamızda Mehmet Kanar'ın *Hâfız Divanı* C.1-2. adlı çalışmasında geçen şiir numaraları esas alınmıştır.

Adı geçen eserler için bk. Abdülbaki Gölpinarlı (1992). *Hâfız Divanı*. İstanbul: MEB Yayınları ve Mehmet Kanar (2011). *Hâfız Divanı* C.1. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Mürettep bir divan tertibinde tahmisler, dibace (mukaddime), kaside ve tarih bölümlerinden sonra musammatlar başlığı altında yer almaktadır. Tahmisler, genellikle beş-yedi bent şeklinde nazm edilmiştir. Klasik Türk edebiyatında genellikle gazeller tahmis edilmekle beraber kaside, kıt'a, mesnevi nazım şekillerinin de tahmis edildiği görülmektedir. Tahmisler, genellikle devlet büyüklerinin ya da başka şairlerin beğenilen şiirlerine yapılmıştır. Ancak bazı şairlerin kendi şiirlerini "Tahmis-i Gazel-i Hod" başlığı altında tahmis ettiği görülmektedir (Erdoğan, 1997). Bazen de Karamanlı Nizâmî'de olduğu gibi Fars edebiyatında beğenilen şairlerin şiirlerine aynı dilde tahmisler yazılmıştır. Tahmislerdeki bent sayısı tahmis edilen manzumenin beyit sayısı ile bağlantılıdır. Ancak Sümbül-zâde Vehbî gibi şairlerin bazı tahmislerinde tamamı kendi mısralarından oluşan bir bendin fazladan eklendiği görülmektedir (Cengiz, 2011).

Klasik Türk edebiyatında XV. yüzyıldan itibaren hemen her şairin divanında tahmis nazım şeklinde yazılmış şiirlere rastlamak mümkündür. Türk edebiyatında en çok tahmis yazan şairleri şu şekilde göstermek mümkündür:

Tablo 2: *Klasik Türk Edebiyatında En Çok Tahmis Yazan Şairler*

Sıra No	Yüzyılı	Ölüm Tarihi	Şairin Mahlası/Adı	Tahmis Sayısı ⁵
1	XVIII	1807-8	Muvakkit-zâde Pertev	56
2	XVI	1575 öncesi	Gelibolulu Mustafa Âlî	20
3	XVIII	1789	Şeyh Galib	17
4	XIX	1860	Şeref Hanım	17
5	XVI	1567-68	Bursalı Rahmî	16
6	XIX	1848	Leyla Hanım	13
7	XVIII	1713	Beylikçi Ârif	13
8	XX	1948	Hâmmâmî-zâde İhsân	13
9	XIX	1829-30	İzzet Molla	12
10	XIX	?	Hâfız-1 Mar'aşî ⁶	12
11	XVIII	1809	Sümbül-zâde Vehbî	8
12	XVIII	1791	Ebubekir Kânî	8
13	XVIII	1767-68	Abbâs Efendi-zâde Mehmed	8

2. Karamanlı Nizâmî'nin Tahmisinin Şekil ve Muhteva Özellikleri

Karamanlı Nizâmî Divanı'nda "Farsça şiirler" başlığı altında 16 gazel, 1 tahmis, 23 rübâi ve 2 beyit yer almaktadır. Haluk İpekten (1974) tarafından yayınlanan divanda bu Farsça şiirlerin sadece orijinal metni verilmiştir. Bu çalışmada Karamanlı Nizâmî'nin Hâfız-1 Şirâzî'ye ait bir

⁵ İlgili tahmis sayılarına, Kültür ve Turizm Bakanlığının e-kitap kısmında bulunan divanların incelenmesi sonucunda ulaşılmıştır. Bu bilgilere <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78354/divanlar.html> adresinden erişildi. Ayrıca bk. Pala (1989).

⁶ İlgili eser için bk. Deniz Görür, Gülcan Alıcı (2017). Hâfız-1 Mar'aşî ve Divanındaki Tahmisler. *International Journal of Language Academy*. 5 (3), 35-47.

gazelin tahmisi olan şiiri incelenmiş ve Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu şiirin çevirisi yapılırken Haluk İpekten'in *Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı* adlı çalışmasındaki orijinal metinden (İpekten, 1974) ve temin edilen Farsça tahminin bulunduğu üç yazma eser nüshadan istifade edilmiştir. Bu nüshalardan hareketle Farsça tahminin tenkitli metni ortaya konulmuştur. *Karamanlı Nizâmî Divanı* 'ndaki Farsça tahminin yer aldığı nüshalara⁷ ait bilgiler şu şekildedir:

2.1. İlgili Tahminin Bulunduğu Nüshalar

2.1.1. Atıf Efendi Kütüphanesi 2054/2 [A]

Müstensih	: ?
İstinsah tarihi	: ?
Bulunduğu yer	: İstanbul Kütüphaneleri
Koleksiyon	: İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Türkçe Divanlar
Boyut	: 280x115-145x65 mm.
Cilt	: Kahverengi yumuşak meşin, mukavvasızdır.
Yaprak no	: 104 ^b -105 ^a
Yazı türü	: Âbâdî
Kâğıt	: Ta'lik
Arşiv no	: 2054/2

2.1.2. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3298 [S]

Müstensih	: ?
İstinsah tarihi	: Şevval H. 1001/ Temmuz M. 1593
Bulunduğu yer	: İstanbul Kütüphaneleri
Koleksiyon	: İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Türkçe Divanlar
Boyut	: 265x130-210x74 mm.
Cilt	: Arkası meşin, üstü kırmızı bez kaplı bir cilt içerisindedir.
Yaprak no	: 12 ^b -13 ^a
Yazı türü	: Âbâdî
Kâğıt	: Ta'lik
Arşiv no	: 3298

2.1.3. Millet Kütüphanesi Ali Emirî Efendi Manzum Eserler 451 [M]

Müstensih	: ?
İstinsah tarihi	: ?
Bulunduğu yer	: İstanbul Kütüphaneleri
Koleksiyon	: İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Türkçe Divanlar
Boyut	: 172x122-125x77 mm.
Cilt	: Kahverengi meşin bir cilt içerisindedir.

⁷ Nüsha tavsifine ait bilgilere <http://www.yazmalar.gov.tr/> adresinden erişildi ve İpekten (1974) adlı çalışmadan istifade edildi.

Yaprak no : 33^b-34^a
Yazı türü : Beyaz, saykallı
Kâğıt : Ta'lik
Arşiv no : 451 (Yeni kayıt CD 8716)

2.2. Vezin ve Uygulamaları

İncelemeye konu olan manzume, aruzun remel bahrinde yer alan *fe'ilâtün/ fe'ilâtün/ fe'ilâtün/ fe'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Bu kalıpta ilk tef'ilenin *fâ'ilâtün* ve son tef'ilenin *fâ'lün* şeklinde değiştirilerek kullanılması gibi bir özellik söz konusudur. Bu değişiklikler, kalıba canlılık ve kolaylık getirmiştir (İpekten, 1999). Bu hususiyetler çerçevesinde yazılan Karamanlı Nizâmî'nin tahmisi 7 bent (35 mısra)'ten oluşmaktadır. Bu şiirde aruz ölçüsünün uygulanmasında med, imale vasl ve zihaf gibi unsurlara başvurulmuştur. Söz konusu aruz işlemlerinin kullanım sıklığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3: *Tahmisteki Aruz Vezni Unsurlarının Dağılımı*

Bentler	Med	İmale ⁸	Vasl	Zihaf
1. Bent	2	2	3	-
2. Bent	2	4	7	-
3. Bent	5	2	3	-
4. Bent	4	1	4	-
5. Bent	1	3	9	-
6. Bent	6	1	4	1
7. Bent	3	1	4	1

2.3. Kafiye ve Redif

Hâfız-1 Şirâzî'nin 7 beyitlik gazeli, kafiye-i mukkayyede ile yazılmıştır. Tahmis edilen bu manzumede bentler esas alındığında kafiye türlerinden ikişer kafiye-i mukayyede ve kafiye-i mürdefe ile üç kafiye-i mücerrede kullanıldığı görülmektedir. Yedinci bentte revî (kafiyede sonda bulunan harf)'den sonra ye (ﻯ) harfi gelmiştir. Bu şekilde revîden sonra gelen harfe vasl adı verilmiştir (Dilçin, 2016). Şiirdeki kafiye türleri ve düzeni şu şekildedir:

⁸ İmale hususları belirlenirken Cem Dilçin'in "İmale, Türkçe sözcüklerdeki kısa heceli eklerde ve Farsça tamlamalardaki 'izafet kesrelerinde' yapılır." görüşü esas alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Cem Dilçin (2016). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Tablo 4: *Tahmisteki Kafiye Türleri ve Kafiye Düzeni*

Bentler	Kafiye Türü	Kafiye Düzeni
1. Bent	Kafiye-i mukayyede	aaa (aa)
2. Bent	Kafiye-i mürdefe	bbb (ba)
3. Bent	Kafiye-i mücerrede	ccc (ca)
4. Bent	Kafiye-i mukayyede	ddd (da)
5. Bent	Kafiye-i mücerrede	eee (ea)
6. Bent	Kafiye-i mücerrede	fff (fa)
7. Bent	Kafiye-i mürdefe	ggg (ga)

2.4. Muhtevası

Karamanlı Nizâmî, *Hâfız Divanı*'nda yer alan 80 numaralı gazeli tahmis etmiştir. Hâfız-ı Şirâzî, Senâî, Attar ve Mevlânâ gibi coşkulu bir sûfi değildir. Tasavvufî şiirler yazan şair, tasavvufu bir araç olarak kullanmış, tasavvuf terminolojisine ait remizlerden istifade etmiştir (Kanar, 2011). Tahmis edilen bu gazelinde Hâfız kendisini haklı ve üstün gören iki yüzlü zâhid tipini alaycı bir dille eleştirmiş, sözde temiz yaratılışlı olan zâhide çatmış ve ona bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu bağlamda zahidin, rintleri eleştirmemesi, kendi işine bakması, insanları ümitsizliğe sevk etmemesi, insanların hata yapabileceğini bilmesini, ilahî aşkın başat olması kaydıyla her mekânın Allah'a ulaşmada aynı öneme sahip olduğunu idrak etmesini salık vermiştir. Ayrıca ilahî aşk şarabının içildiği mekân olan meyhânede mistik bir yaşam süren rintlerin doğrudan cennete götürüleceğini ifade etmiştir. Şâirin kullandığı kelimeler de (meykede, harâbât, kinişt, mest, câm...vs) bu yapıya destek vermektedir.

Fars edebiyatının zirve şairlerinden olan Hâfız-ı Şirâzî, her büyük şair gibi farklı anlaşılabilir veya anlamı kesin olarak tespit edilemeyecek türden birçok şiir yazmıştır. Bu sebeple onun şiiri hakkında farklı şekillerde yorumlar yapılmıştır, şiirlerine şerhler yazılmıştır (Taş, 2019). Ayrıca Hâfız'ın bazı şiirlerine nazireler yazılmış, bazı şiirleri de tahmis edilmiştir. Karamanlı Nizâmî Hâfız'ın 7 beyitlik gazelinde geçen aşk, şarap ve sarhoşluk gibi kavramları tasavvufî anlamda değerlendirmiş ve bu anlam doğrultusunda onun gazelini tahmis etmiştir.

3. Karamanlı Nizâmî'nin Hâfız-ı Şirâzî Tahmisi

Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün

v v -- / v v -- / v v -- / v v -

(Fâ'ilâtün) (Fâ'lün)

(- v --) (- -)

1 چونکه دهقان ازل کشت روانها را کشت
چرخ گردان قضا رشته جانها را رشت
خاک من دست ارادت بمی ناب سرشت
عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت
که گناه دگران بر تو نخواند نوشت

Çünkü dihkân-1 ezel kişt-i revânâ-râ kişt
Çarh-1⁹ gerdân-1 kazâ rişte-i cânâ-râ rişt¹⁰
Hâk-1 men dest-i irâdet be-mey-i nâb sirişt
'Ayb-ı rindân me-kon ey zâhid-i pâkîze-sirişt
Ki günâh-ı digerân¹¹ ber-tu ne-hâhend nivişt

[Ezel çiftçisi (Tanrı) ruhlar tarlasını ektiğinde kaderin dönen çarkı canlar ipliğini eğirdiğinde kudret eli benim toprağımı saf şarapla yoğurdu. Ey temiz yaratılışlı zahit rintleri ayıplama. Çünkü başkalarının günahını sana yazmayacaklar.]

2 رقم زرق و ریا از ورق دل بتراش
پیش حق جرم نھان به بود از طاعت فاش
خاطر هیچ کس را بملامت مخراش
من اگر نیکم و گر بد تو برو خود را باش
هر کس آن درود عاقبت کار که کشت
Rakam-1 zerk u riyâ ez-varak-1 dil be-tırâş
Pîş-i Hakk cürm-i nihân bih büved ez-tâ'at-1 fâş
Hâtır-1 hîç kesî-râ be-melâmet me-hırâş
Men eger nîkem u ger bed tu be-rev hod-râ bâş
Herkesî ân direved 'âkıbet-i kâr ki kişt

[Riya ve gösteriş yazısını gönül sayfasından sök. Hakk'ın nezdinde gizli olarak işlenen günah, açığa gösteriş amacıyla yapılan ibadetten daha iyidir. Hiç kimseyi melamet (kınanmışlık) sebebiyle ayıplama. Ben eğer iyi de kötü de olsam sen kendi işine bak. Herkes sonunda ektiğini biçer.]

3 گرچه در کار گنه نیست مرا هیچ بدل
همچو من نیست بالطاف خدا نیز محل
دارم امید بدار جهان عز و جل
نا امیدم مکن از سابقه روز اجل
تو چه دانی که پس پرده که خوبست و که زشت
Gerçi der-kâr-1 güneş nîst merâ hîç bedel
Hem-çü men nîst be-eltâf-1 Hudâ¹² nîz mahal
Dârem ümmîd be-dâdâr-1¹³ cihân 'azze vü cel
Nâ-ümîdem me-kon ez-sâbîka-i rûz-ı ezel
Tu çi dâni ki pes-i perde ki hûbest u ki zişt¹⁴

⁹ çarh: çarha A, S

¹⁰ rişt: kişt S

¹¹ digerân: digerî A, S

¹² Hudâ: huzâ M

¹³ dâdâr:dârâ: A, S

¹⁴ zişt: zest S. Ayrıca bu mısra kaynaklarda şu şekilde yazılmıştır:

“Tu pes-i perde çi dâni ki hûbest u ki zişt” (Kanar, 2011).

[Gerçi kimse günah işlemekte benim yerimi alamaz ama kimse de benim kadar Tanrının lütuf ve ihsanlarına mazhar olmamıştır. Dünyanın aziz ve şanı yüce olan adaletli sahibine (Tanrıya) umudum var. Ezel gününün va'dinden beni ümitsizliğe düşürme. Sen perde arkasında (gayb âleminde) kimin iyi kimin kötü olduğunu ne bilirsin?]

4 در همه دیر مغان نیست چو من باده پرست
زانکه من مست و خراب آمدم از عهد الست
چون جز او نیست در آفاق جهان هر چه که هست
همه کس طالب یارند چه هشیار و چه مست
همه جا خانه عشقت چه مسجد چه کنشت
Der-heme deyr-i mugân¹⁵ nîst çü men bâde-perest¹⁶
Z'ânki men mest u harâb¹⁷ âmedem ez-'ahd-i elest
Çün cüz û nîst der-âfâk-ı cihân her çi ki hest
Heme kes tâlib-i yârend çi hüşyâr u çi mest
Heme câ hâne-i 'aşk est çi mescid çi kinişt

[Ben elest meclisinden körkütük sarhoş geldiğimden hiçbir tapınakta benim gibi şarap düşkünü olan bir mugân (meyhaneci) yoktur. Cihanda her ne varsa ondandır. Çünkü ondan başka hiçbir şey yoktur. Gerek ayık gerek sarhoş olsun herkes sevgilinin talibidir. Her yer, gerek mescit gerek kilise olsun aşk evidir (mekânıdır).]

5 من از این پس نروم در پی هر بی سر و پا
بس بود ساکن میخانه مرا راهنما
تا بود پیر مغان معتکف دیر فنا
سر تسلیم من و خشت در میکده ها
مدعی گر نکند فهم سخن گو سرو خشت
Men ez-în pes ne-revem der-pey-i her bî-ser u pâ¹⁸
Bes büved sâkin-i¹⁹ meyhâne merâ râh-nümâ
Tâ büved pîr-i mugân mu'tekif-i deyr-i fenâ
Ser-i teslîm-i men u hişt²⁰-i der-i meykedehâ
Müdde'î ger ne-koned fehmi suhan gû ser u hişt

[Ben bundan sonra her sefil ve perişanın peşinden gitmem. Pîr-i mugân fanilik kilisesi olan şu dünyada itikafta oldukça meyhane köşesinde ikamet eden (rind) bana rehber olur. İşte teslim olmuş başım ve meyhane kapısının kerpiçleri. İstek ve iddiasında inatla direnen kişi eğer sözden anlamıyorsa söyle ona başını kerpice çalsın.]

6 از ریا چند زنی طعنه باین مستی خس
شرم از خلق جهان دار و بخود دار نفس

¹⁵ mugân: cihân S

¹⁶ bâde-perest: şeydâyî S

¹⁷ mest u harâb : mest-i harâb M

¹⁸ Bu mısra S nüshasında "Men nîz der ne-revem der-pey-i her bî-ser u pâ" şeklinde yazılmıştır.

¹⁹ sâkin:küşe A, S

²⁰ hişt: hâk S

کین حکایت چو تو دانند بعالم همه کس
نه من از پرده تقوی بدر افتادم و بس
پدرم نیز بهشت ابد از دست بهشت
Ez-riyâ çend zenî²¹ ta'ne be-în mestî²²-i has
Şerm ez-halk-ı cihândâr u be-hod dâr nefes
K'în hikâyet çü tu dânenend be-'âlem heme kes
Ne men ez-perde-i²³ takvâ²⁴ be-der üftâdem u bes
Pederem nîz bihişt-i ebed²⁵ ez-dest bi-hişt

[Riyakâr olduğun halde sen niye bu değersiz sarhoşu kınıyorsun? Cihan halkından utan ve sesini kes, sus! Kullarından utan ve nefesine sahip çık. Çünkü bu hikâyeyi dünyada herkes senin gibi bilir. Sadece ben takva perdesinden uzaklaşmadım, babam da (Hz. Âdem) ebedi cenneti elinden bıraktı/terk etti.]

7 زان می ناب کزو پخته شود هر خامی
دم آخر بنظامی بنما انعامی
کین بگفتست کهی صافی درد اشامی
حافظا روز اجل گر بکف آری جامی
یکسر از کوی خرابات بر نددت به بهشت
Z'ân mey-i nâb²⁶ k'ezû puhte şeved her hâmî
Dem-i âhir be-Nizâmî be-nümâ in'âmî
K'în be-goftest gehî sâfi-i dürd-âşâmî²⁷
Hâfızâ rûz-ı ecel²⁸ ger be-kef ârî câmî²⁹
Yek-ser ez-kûy³⁰-ı harâbât berendet be-bihişt

[Her ham olanın onunla piştiği/olgunlaştığı o saf şarabın nimetlerini son deminde olan Nizâmî'ye göster. Zira tortu içen rint bazen şunu diyor: Ey Hâfız eğer ecel günü elinde bir kadeh getirirsen seni doğruca meyhaneden cennete götürürler.]

4. Sonuç

Bu çalışmada XV. yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairlerinden Karamanlı Nizâmî'nin Fars edebiyatının zirve şairlerinden Hâfız-ı Şirâzî'nin gazeline yazdığı tahmis üzerine değerlendirmelerde bulunuldu. Karamanlı Nizâmî'nin yazdığı bu tahmis hem şairlik kabiliyetini göstermesi hem de Hâfız-ı Şirâzî'yi beğenmesi ve ondan etkilendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Metinlerarası ilişkiler bağlamında değerlendirilebilecek olan Karamanlı Nizâmî'nin

²¹ zenî: zened M

²² mestî: münşî M

²³ perde: halvet S, halka A

²⁴ takvâ: da'vâ M

²⁵ ebed: ezel M

²⁶ mey-i nâb: mey u nâb A

²⁷ sâfi-i dürd-âşâmî: sâfi vü dürd-âşâmî M

²⁸ ecel: ezel S

²⁹ Bu mısra S nüshasında "Hâfızâ ger be-kef rûz-ı ezel câmî" şeklinde yazılmıştır.

³⁰ kûy: hûy M

tahmisi (eklenen mısralar) ile Hâfız-ı Şîrâzî'nin gazeli şekil ve muhteva ilişkileri yönünde incelenmiştir.

Şekilsel olarak Karamanlı Nizâmî'nin tahmisinde başa eklenen mısraların kafiye yönünden her beytin ilk mısrasına uyduğu, son bentte ise her iki şairin mahlasının yer aldığı görülmektedir. Ayrıca eklenen mısraların vezin yönünden uygun olduğu görülmüştür. Karamanlı Nizâmî'nin eklediği mısralar ile Hâfız-ı Şîrâzî'nin gazeli arasında anlam kaynaşması olduğu görülmektedir. Karamanlı Nizâmî, bu şiirinde klasik Türk şiiri estetiğini yakalamış, zahid tipine karşı rint tipinin yanında kendini konumlandırmıştır. Tanrı, aşk, meyhane, şarap gibi mefhumları tasavvufî bağlamında değerlendiren Karamanlı Nizâmî, bu düşüncelerini Farsçanın imkânlarından faydalanarak dile getirmiştir.

Tahmis gibi bir başkasından muktebes mısralar üzerine bina edilen manzumeler, aynı zamanda iktibas edilen mısraların bir tür yorumu da olmaktadır. Dolayısıyla Karamanlı Nizâmî'nin Hâfız'ın gazeline yazdığı tahmis de bu nitelikte bir manzumedir. Eserden açıkça anlaşıldığı üzere Karamanlı Nizâmî, Hâfız'ın gazelini tasavvufî aşk (hakiki aşk) zaviyesinden yorumlamıştır. Hâfız-ı Şîrâzî'ye oldukça yakın bir zamanda yaşayan Karamanlı Nizâmî'nin bu tasarrufu, Hâfız şiirlerinin yorumlanması bağlamında ortaya çıkan en esaslı tartışmaya da (mecazî aşk mı-hakikî aşk mı) önemli bir katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Altınışik, M. E. (2016). Tîgî'nin tahmisi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 247-256.
- Bilgin, A. A. (2001). Karamanlı Nizâmî. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 24, ss. 453-454).
- Cengiz, H. E. (2011). Divan şiirinde musammatlar [Özel sayı]. *Türk Dili*, 415-416
- Dilçin, C. (2016). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dîvân-ı Nizâmî Karamânî*, Atıf Efendi Kütüphanesi 2054/2, 104^b-105^a vr.
- Dîvân-ı Nizâmî Karamânî*, Millet Kütüphanesi Ali Emirî Efendi Manzum Eserler 451, 33^b-34^a vr.
- Dîvân-ı Nizâmî Karamânî*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3298. 12^b-13^a vr.
- Erdoğan, M. (1997). *Türk edebiyatında muhammes I.cilt*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Gölpınarlı, A. (1954). *Hâfız (hayatı, sanatı, eseri)*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Görer, D., & Alıcı, G. (2017). Hâfız-ı Mar'aşî ve Divanındaki tahmisler. *International Journal of Language Academy*, 5(3), 35-47.
- Gültekin, İ. (2013). Nazire geleneğinden metinlerarasılığa üç şiirin söyledikleri. *Turkish Studies*, 8(1), 1511-1537.
- <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78354/divanlar.html> (06.11.2019).
- <http://www.yazmalar.gov.tr/> (02. 10. 2019).
- <http://www.vajehyab.com/> (14. 10. 2019).
- İpekten, H. (1974). *Karamanlı Nizâmî hayatı, edebi kişiliği ve Divanı*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- İpekten, H. (1999). *Eski Türk edebiyatı nazım şekilleri ve aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kanar, M. (2011). *Hafız Divanı 1-2*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kanar, M. (2013). *Farsça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.

- Pala, İ. (1989). *Ansiklopedik Dîvân şiiri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sevgi, A. (2009). Bâkî'nin “ancak” redifli gazeline yazılan tahmis ve tesdisler [Özel sayı]. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 385-393.
- Seyidov, F. (2012). Fuzûlî gazellerine yazılan tahmis ve nazireler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8, 147-155.
- Suzan, Y. (2010). Arap şiirinde bir nazım türü: Tahmîs. *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 3, 54-68.
- Taş, B. (2019). Hâfız şârihlerine göre Şirazlı Türk. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(1), 262-274.
- Yılmaz, O. (2013). Necâtî Beg'in Farsça şiirleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 11, 273-291.

EK 1:

Resim 1: Atıf Efendi Kütüphanesi 2054/2 [A]

105
 طعنه باین مستحسن / سرم از خلق جهان دار بخود دار نفس
 بدانند بعالم همه / نه من از خلقه تقوی بدر افاق دم و
 بدرم نیز بهشت ابد از دست بهشت
 بخته شود هم جا / دم خست بنظای پیمانهای
 ی صافی در داسا / حافظا روزا جل کر بکن آری جا -
 یکپرازگوی خرابات بر نیت بهشت

ن ازل گشت روانها را / جز خردان قضا شده جانها را گشت
 ستادوت بمی نایب گشت / عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه گشت
 که گناه در کی بر تو نخواهند نوشت
 یا از ورق دل بترش / پیش حق جرم نمان به بود از نظر
 ی را بکلمات محرش / من اگر نیکم و دل بد تو برو خود را با
 هر کسی آن دروغاقت کار که گشت
 نه نیست ماسیح بل / همچون نیست با طاف خداینز محلی
 را آری جهان عزوجل / نا امیدم مکن از سعادت روز ازل
 توجه دانی که پس پرده که خوبست و نه گشت
 ن نیست چون باد به / زانکه من مست خراب آدم از عهد گشت
 هر چه که هست / همه که طالب یارند چه هینا رو چه مست
 همه جا خانه عشقت چه سبب چه گشت
 بوم در پی هر بی سواد / بس بود کوشه میخانه مرار آهنگما
 ن معسکف دیر فنا / سر تسلیم من دخت در میکده با
 مدعی که نکند نغم سخن کوسه خوش

Resim 2: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3298 [S]

خو که دهقان ازل کشت و انبار
چو که کردان قصاصت کشت بنهار
کشت
خاکش است از دست بی آب شتر
عبادت کن ای پادشاه کز شتر
که گناه دگری بر تو نخواست
کشت
رغم زرق و ریا زور قیال برین
پیش حق حرم نهاده بود از طاعت
کشت

فاطمه بی کسی ابلت مخراض
مس که نکند که بر تو بر خود را باش
کشت
کر چه در کار کشته نیست هیچ
هم چون نیست باطن خدا بنظر محفل
کشت
دارم امید بیک راه چای باغ و بیل
و امیدم مکن از ساقی روزگار
کشت
تو چه دان که بس برده که خوبست که نیست
را که من مست و خرابه مرغ
کشت
چون جزو نیست در افق برتر
مس که طالب زید چه بشمار و چه
کشت
همه جا فانی نیست چه مس که نیست
کشت
مس که در سر دم دل هم
بس بود که در دنیا میاره نما
کشت
کو در بر صفای سقایان و بر
است بیرون و فال در مس که نما
کشت
مدعی که ز کس نه ستم کس
کشت
اندر با چینه زنی طبعه در ستم
نمزم از خلق جهان دارد و در ستم
کشت
کس که حکایت چو نور و نقد بجا بود
ندم از خلوت تقوی بر افتاد
کشت
بهر رسته نیست اید از دست
کشت
را که بکند و بخت منور در خای
دم چشم بنظای بنما استعا
کشت
کین کفایت کس ضایع در آری
حافظه که کند روز اول جای
کشت
یک سهراروی ابات بر نه است
کشت

Resim 3: Millet Kütüphanesi Ali Emirî Efendi Manzum Eserler 451 [M]

چونکه دوغان ازل گشت روان بار آشت
همچو کردان قضا شسته جانهار اراشت
خال من دست ارادت منی تا کس شست
عین زندان مکن ای زامد با کینه شست

که کنه در کران بر تو بگو مند بو شست
پیش حق جرم نمان به بود از طاعتش
من اگر ندیم و کرد بد تو بر و خود را باش
هر کسی آن در و عاقبت کار که کشت
گر چه در کار کنه نیست مرا هیچ بدل
همچون نیست با لطف خدائیز محل
دارم امید بیدار جهان عزوجل
تا امیدم مکن از سابقه روز ازل
توجه دانی که پس رده که خوبست
چون جدا نیست در آفاق جهان
تا کلام من مست خراب آمدم از عهدت
همه کس طالب با تو چه بسیار و چه مست
من ازین پس شرمم در پی هر نیل شوی
نایب بود دیر مغان معترف دیر فغان
همدی که کند فهم سخن کوسر و خشت
شرم از خلق جهان دار و بجز و انفس
که بگفتند که صافی و در دانتی
نه من از صلوة دعوی بر افتادم و بس
در آن می و نایب که زو چخته شود هر حال
کین بگفتند که صافی و در دانتی
بر زربا چند زنده طعنه باین منشی خس
کین حکایت چون تو اند عالم همه کس
پدزم نیز بهشت ازل از دست بهشت
درم آخر بنظایم بنما انعام
حافظار و زابل که بکف آری صاحب

یکسر از ضوی خراب روی تا بهشت
کین بگفتند که صافی و در دانتی

JEOEKONOMİNİN YÜKSELİŞİ: ENERJİ KAYNAKLARI BAĞLAMINDA ARKTİKA VE DOĞU AKDENİZ BÖLGELERİNİN ANALİZİ*

Adnan DAL¹

Öz

Soğuk Savaş yıllarında daha çok askeri araçlarla gündeme gelen devletlerarası güç ilişkileri söz konusu dönem sonrası ciddi bir dönüşüme uğramıştır. Özellikle enerji kaynaklarının keşfedilmesi ve bu kaynakların belirlenen rotalarla optimum düzeyde taşınması, günümüzde devletlerin etki kapasitesini belirleyen faktörlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla devletler ile ilgili analizlerde başvurulan jeopolitik yaklaşımlar ile birlikte son yıllarda ekonomik faktörlerin uluslararası ilişkilerde etkin olduğu, bu bağlamda bir güç unsuru olarak ekonomik araçların kullanıldığı jeoekonominin hâkim olduğu bir dönemden de bahsetmek mümkündür. Bu çalışmada, Arktika ve Doğu Akdeniz bölgelerinde enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte salt jeopolitik değerlendirmelerin yanı sıra bölgedeki aktörler arasında jeoekonomik perspektifin de etkili olabileceğine değinilmektedir. Çalışmada, Arktik Konseyi üyesi devletlerin bölge ile ilgili ulusal strateji belgeleri ve bölgedeki enerji kaynaklarına dair değerlendirmeler ile Doğu Akdeniz’de enerji keşifleri ve ikili anlaşmalar dikkate alınarak doküman analizi yöntemi kullanılmaktadır. Jeoekonomik yaklaşım ışığında, her iki bölgede güç politikalarının tercih edilmesiyle ortaya çıkan katı rekabetin yanı sıra, ekonomik fırsatlar sayesinde aktörler arasında karşılıklı kazanımların/çıkarların önemsendiği bir işbirliği sürecine de yer verilebileceği iddia edilmektedir. Bu bağlamda, ilgili aktörler arasında rekabet ve çatışma potansiyelinin yanı sıra, işbirliğinin de mümkün olabileceğinden bahsedilmektedir. Sonuç olarak, Arktika ve Doğu Akdeniz’de aktörler arasında jeopolitik rekabetin etkisi yadsınmamakla birlikte, devletlerarası işbirliği olanağının yer aldığı jeoekonomik yaklaşımın da etkili olduğu iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Arktika, Doğu Akdeniz, Enerji, Jeoekonomi

JEL Kodları: O13, P48, Q4

RISING GEOECONOMICS: ANALYZING THE ARCTIC AND EASTERN MEDITERRANEAN REGIONS IN THE CONTEXT OF ENERGY RESOURCES

Abstract

Inter-state power relations were shaped by different dynamics witnessed a considerable change after the Cold War process of which military instruments were on the agenda. Notably, exploration of energy resources and transportation of the resources in question via significant routes on optimum level has been one of the underlying factors determining the impulse capacity of states. Thus, besides making reference to geopolitics so as to analyze state behaviors, it probably could be referred to a prevailing geoeconomic process affecting international relations that prioritizes economic factors and utilize them as power instruments, recently. In this paper, it is indicated that just after the exploration of hydrocarbons, geoeconomic perspective has been efficient along with geopolitics in the Arctic and Eastern Mediterranean. Within the paper, document analysis as a method scrutinizing national strategy documents of the Arctic states and assessment on energy potential pertaining to the region besides documents on energy potential of the Eastern Mediterranean and bilateral agreements has been utilized. In the light of geoeconomic perspective it is asserted that owing to economic opportunities existing in both regions a cooperative process which mutual gains/interests are prioritized among actors could be referred besides hard competition caused by power politics. In this context, right along with confrontation and conflict among states, it is argued that there may be cooperation as well. Consequently, although the impact of geopolitical competition among the actors is undeniable, the geoeconomic approach which includes the possibility of interstate cooperation, is also claimed to be effective.

Keywords: Geopolitics, Arctic, Eastern Mediterranean, Energy, Geoeconomics

JEL Codes: O13, P48, Q4

* Bu çalışmanın Arktika ile ilgili kısmı ‘‘From Conflict to Cooperation: Analyzing the Arctic Council as an Institution Constructing Stability’’ adlı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID 0000-0002-3633-9044, adnandal00@gmail.com.

Başvuru Tarihi (Received): 01.02.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Soğuk Savaş'ın bitimi ile birlikte uluslararası sistem ciddi bir evrilme sürecine girmiştir. Sistemik düzeyde iki kutupluluğun sona ermesiyle birlikte savaş sonrası küreselleşme sürecinin etkisiyle yeni güç blokları ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, devletlerarası mücadelenin boyutu da ciddi bir dönüşüme maruz kalmıştır. Bir yandan devletler arasında çatışma ve rekabet içerikli ilişkiler görülürken, öte yandan ikili ve çoklu işbirliği mekanizmaları da gündemde yer almıştır. Bu bağlamda Soğuk Savaş sürecindeki klasik güvenlik algısı da önemini kaybetmiştir. Örnek vermek gerekirse, NATO 2010 yılındaki Lizbon Zirvesi'nde güvenlik kapsamını sağlık riskleri, su yetersizliği, iklim değişikliği ve artan enerji ihtiyacı gibi çevresel ve kaynakların sınırlılığı gibi faktörler ile genişletmiştir. Nitekim ulusal güvenlik kavramı, son yıllarda enerji güvenliğinin de önemli bir yer teşkil ettiği bir kapsam genişlemesine tabi olmuştur.

Enerji konusu, devletlerin ulusal güç unsurlarından ekonomik gücün temel motivasyonudur. Devletlerin gelişme kapasitesi büyük oranda enerji kaynaklarına bağlıdır denilebilir. Dolayısıyla uluslararası aktörler olarak devletler açısından enerji kaynaklarına sahip olmak, onlara güvenli bir şekilde ulaşmak veya onları piyasaya sürmek hayati bir önem taşımaktadır. Hatta söz konusu enerji kaynaklarına sahip devletler açısından düşünüldüğünde enerji kaynaklarının ciddi bir baskı aracı olarak kullanıldığını söylemek bile mümkündür. Örneğin, Rusya sahip olduğu hidrokarbon kaynakları bakımından enerji ithal eden ülkeler üzerinde ciddi bir siyasi ve ekonomik baskı oluşturabilmektedir. Bu nedendir ki enerji kaynağı ithalatçısı ülkeler yenilenebilir enerji kaynaklarına da yönelmektedir. Dolayısıyla, son yıllarda enerji konusunun uluslararası ilişkilerde etkin olduğu söylenebilir.

Yukarıda değinildiği üzere enerji diplomasisinin etkin olduğu Arktika ve Doğu Akdeniz bölgeleri uluslararası gündemi yoğun bir biçimde meşgul etmektedir. Her iki bölgeye baktığımızda, 2000'li yılların başına kadar bölgede jeopolitik değerlendirmelerin etkili olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu bölgelerde enerji kaynaklarının keşfedilmesi aktörlerin dış politika stratejilerinin kapsamlı bir güncellemeye tabi tutulmasını gerekli kılmıştır. İlgili politikalar dikkate alındığında, enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte söz konusu bölgelerde devletler arasında bir paylaşım sorununun da doğduğu görülecektir. Nitekim, aşağıda da değinileceği üzere, her iki bölgede de deniz alanlarının sınırlandırılmasına dair birtakım anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla enerji kaynaklarıyla birlikte bu bölgelerde jeoekonominin etkili olmaya başlaması, devletlerin çıkar tanımlamalarının da güncellenmesini gerekli kılmıştır. Buradan hareketle hem Arktika'da hem de Doğu Akdeniz'de enerji kaynaklarının keşfi ile birlikte devletlerin söz konusu bölgeler üzerindeki politik formülasyonları da değişmiştir. Enerji kaynaklarının keşfedilmesine kadar daha çok jeopolitiğin etkisinde üretilen politikalar, enerji politikalarının ağırlığının artmasıyla birlikte teknolojik gelişmelerin de desteğiyle ekonominin coğrafya üzerinde etkili olduğu ve bir güç unsuru olarak kullanıldığı jeoekonominin etkisine maruz kalmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, bölge ile ilgili literatüre hâkim olan jeopolitik yaklaşımın aksine, ekonominin öncelikli olarak ele alındığı jeoekonomik yaklaşım dikkate alınmıştır. Buradan hareketle enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte ortaya çıkan devletlerarası egemenlik tartışmalarının yanı sıra, ekonomik çıkarlar üzerine bir işbirliği sürecine de değinilmiştir.

Bu çalışmada, Arktika ve Doğu Akdeniz'nde jeopolitik ve jeoekonomik yaklaşımların etkisi araştırılmaktadır. Bölgede jeopolitik değerlendirmelerin etkinliği sorgulanmıştır. Akabinde jeoekonominin işbirliği sürecine ne derecede etki ettiği incelenmiştir. İlgili bölgelerde 2000'li yıllara kadar jeopolitiğin etkin olduğu değerlendirilirken, 2000'li yıllardan itibaren enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte jeoekonominin öncelikli olarak ele alınabileceği iddia edilmektedir. Bu bağlamda gelişmelerin jeoekonomik perspektifle incelenmesi hedeflenmiştir.

Çalışmada, enerji kaynakları bağlamında devletler arasında ortaya çıkan birtakım egemenlik tartışmaları da irdelenmiştir. Araştırma sürecinde döküman analizi yönteminden faydalanılmıştır.

Arktik Devletleri'nin bölge ile ilgili ulusal strateji belgelerinin yanı sıra enerji kaynaklarına yönelik değerlendirmelerin yer aldığı çalışmalar incelenmiştir. Aynı şekilde Doğu Akdeniz'de enerji kaynaklarının keşfi, devletler arası ikili anlaşmalar ve birtakım projelerin yer aldığı çalışmalara değinilmiştir. İlgili bölgelerde bilinenin aksine jeopolitikten ziyade jeoekonominin öncelikli olarak değerlendirilebileceğine yer verilmiş, bu sayede literatüre katkı sunulması hedeflenmiştir. Ayrıca söz konusu bölgelerde devletler arasında çatışma potansiyelinin yanı sıra işbirliğinin de mümkün olabileceği iddia edilerek çalışmaya özgünlük katılması hedeflenmiştir.

Doğu Akdeniz ve Arktika'da enerji kaynaklarının bölgesel siyasette etkin olduğu, dolayısıyla enerji kaynaklarının işletilmesi ve taşınması bağlamında bir jeoekonomik durum yaşanmaktadır. Diğer bir deyişle jeoekonomi -O'Hara ve Heffernan'ın iddia ettiği gibi (2006: 54-73)- doğal kaynakların işletilmesi ve kontrol edilmesine yönelik izlenen siyaset bağlamında incelenmektedir. Örneğin enerji kaynaklarına yönelik bağımlılığın artması, Ortadoğu'da petrolün stratejik bir araç olarak kullanılmasıyla sonuçlanmış ve neticede bölgeyi jeoekonomik bir havzaya dönüştürmüştür (Davutoğlu, 2009: 333). Bu durum Arktika ve Doğu Akdeniz için de geçerliliğini korumaktadır. Dolayısıyla her iki bölgede de enerji kaynaklarının yön verdiği bir jeoekonomik süreçten bahsedilebilir.

Çalışmanın birinci bölümünde jeopolitik ve jeoekonomik yaklaşımlara dair kavramsal ve kuramsal çerçeveye yer verilmiştir. Bu bağlamda ilk jeopolitik teorisyenlerin görüşlerine yer verilmiş, ardından Arktika ve Doğu Akdeniz'deki mücadelenin jeopolitik ve jeoekonomik yaklaşımla değerlendirildiği literatür incelenmiştir. Ayrıca enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte jeoekonominin bölgede kalıcı olmaya başladığına değinilmiştir. Bu kapsamda devletlerin Arktika ve Doğu Akdeniz siyasetinde enerji kaynaklarının nasıl bir etkide bulunduğuna yer verilmiştir. Son bölümde ise, söz konusu bölgeler ile ilgili literatürde çoğunluğa sahip olan politik çıkarımların aksine, enerji kaynakları üzerine bir "ortak fayda" vurgusuna değinilmiştir. Bu bağlamda devletlerarası anlaşmazlıklara ve bölgesel işbirliği sürecine yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise Arktika ve Doğu Akdeniz devletlerinin dış politika stratejilerinde jeoekonominin ana etken olarak değerlendirilebileceği, çatışma senaryolarının yanında işbirliği senaryolarının da etkin olabileceği iddia edilmiş, çalışma bu motivasyonla nihayete erdirilmiştir.

1. Jeopolitik ve Jeoekonomi: Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Avrupalı imparatorluklarının yeni keşfettikleri alanları sömürge haline getirme isteğiyle birlikte jeopolitik, siyasal coğrafyanın bir parçası olarak doğmuştur (Erşen, 2020). Ancak küresel boyutlu düşünce tarzıyla siyasal coğrafyadan farklılaşan jeopolitik kavramı, 19.yy. Aydınlanma Dönemi'nin pozitivist bakış açısından etkilenmiş, mevcut imparatorlukların küresel boyuttaki siyasi etkileşimlerine coğrafi bir açıklama ihtiyacıyla kavramsallaşmıştır (Erşen, 2020).

Jeopolitik kuramının doğuşu Friedrich Ratzel'in 1887 yılında yayımladığı "Siyasi Coğrafya" eserindeki fikirlerine dayandırılmaktadır (Ratzel, 1887, aktaran, Taban, 2013: 26). Darwin'in evrim teorisinden etkilenen Ratzel, bir organizma olarak ele aldığı devlet ile coğrafya arasındaki ilişkileri incelerken, devletlerin büyüyüp gelişebilmesi için bir hayat sahasına (lebensraum) ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir (Sandıklı, 2011: 6).

Ratzel gibi devleti tıpkı bir organizma gibi ele alan ve Ratzel'in siyasi coğrafya eserindeki fikirlerinden etkilenen Kjellen jeopolitik kavramını değerlendirirken, uluslararası sistemde devletin güç pozisyonunu fiziki karakter, boyut ve coğrafi koşullarla incelemeye çalışmıştır (Kjellen, 1916, aktaran, Holdar, 1992: 319). Kjellen halk, devlet, siyaset ve coğrafya arasındaki etkileşimi bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışmıştır (Tezkan ve Taşar, 2002: 98-99). Haushofer ise, jeopolitiği toprak parçasını göz ardı eden tek yanlı siyaset biliminin

biyocoğrafik tamamlanması şeklinde tanımlar (Haushofer, 1925, aktaran, Diner, 1999: 164). Tıpkı Kjellen gibi, Ratzel'in görüşlerinden etkilenen Haushofer de siyasi coğrafyadan farklılaşmış bir jeopolitik yaklaşımından bahsetmiştir. Haushofer de devletlerin hayatta kalabilmesi için yayılması gerektiğini düşünmüş, siyasi coğrafyanın statik olmasına karşın jeopolitiğin dinamik olduğunu iddia etmiş ve tüm siyasi gelişmeleri mekanın var olmasına bağlamıştır (Haushofer, 1998: 33). Kjellen ve bilhassa Haushofer'in bu görüşleri, 1. Dünya Savaşı sonrası Alman yayılcı siyasetinin temel motivasyonunu oluşturmuştur. Ayrıca A. T. Mahan'ın "Deniz Gücü", H. Mackinder'in "Kara Hakimiyeti", N. Spykman'ın "Kenar Kuşak" ve Hausy Scitaklian'ın "Hava Hakimiyeti" teorileri de esasında coğrafyayı devletlerin dış politikalarıyla ilişkilendiren jeopolitiğin etkisinde ele alınan ilk önemli çalışmalardır.

Mahan, stratejik su yollarının ve genel anlamda denizlerde elde edilecek hakimiyetin bir dünya hakimiyeti ile sonuçlanabileceğine dair görüşlerini dönemin İngiltere'sinin deniz gücü sayesinde –Panama, Süveyş, Cebelitarık, Malakka gibi stratejik lokasyonları elinde bulundurmıştır- elde ettiği güce dayandırmaktadır (Mahan, 1890). Mahan, deniz yollarının kontrolünün sağlanmasıyla bir devletin dış saldırılara karşı kolaylıkla kendini savunabileceğini iddia etmektedir Mahan (1890). Bir devletin okyanuslarla çevrili olmasını bir avantaj olarak gören Mahan, bu bakımdan kıta Avrupası'na oranla İngiltere'nin daha avantajlı konumda olduğunu iddia etmiştir (Mahan, 1890, aktaran, Taban, 2013: 24). Ayrıca ulusların deniz gücünü etkileyebilecek coğrafi konum, fiziki yapı, sahanın boyutu, nüfus miktarı, halkın karakteri ve hükümet ve ulusal kurumların karakteri gibi koşullardan bahsetmektedir.

Tarihi mücadeleleri kara gücü ve deniz gücünün mücadelesi şeklinde değerlendiren Mackinder ise, teknolojik gelişmeler sayesinde deniz gücünün etkinliğini kara gücüne bıraktığını, "Heartland (Kalpgah)" olarak adlandırdığı bölgeye hâkim olan gücün sırasıyla Avrasya'ya ve dünyaya hâkim olabileceğini iddia etmiştir (Mackinder, 1962: 150). Mackinder "Kara Hakimiyeti Teorisi"ni şu şekilde özetlemektedir; Doğu Avrupa'ya sahip olan Kalpgah'a sahip olur. Kalpgah'a sahip olan Dünya Adası'na, Dünya Adası'na sahip olan ise dünya hakimiyetini ele geçirir (Mackinder, 1962). Mackinder, ilgili çalışmasında Makedonyalıların ve Romalıların Akdeniz'e, modern dönemde de Almanya, Fransa gibi ülkelerin kara gücü sayesinde İngiltere'ye karşı üstünlük sağladığına değinmiştir Mackinder (1962).

Klasik jeopolitik görüşü savunan bir diğer önemli isim Nicholas J. Spykman'dır. Mackinder'in Kara Hakimiyeti Teorisi'ne karşın Spykman, Rimland (Kenar Kuşak) tezini öne sürmüştür. "Barışın Coğrafyası" adlı eserindeki söz konusu teze göre, Kenar Kuşak kapsamında gördüğü ülkeleri hakimiyeti altına alan ülke Avrasya'ya hâkim olacak, bu sayede de dünyanın kaderini elinde bulundurabilecektir (Spykman, 1944: 43). Spykman'ın bu görüşleri, 2. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin yayılcı siyasetine temel teşkil etmiştir (İşcan, 2004: 64; Erşen, 2020).

Jeopolitik teorilerle ilgili değerlendirmelerde hava gücü ile ilgili çalışmalara da yer verilebilir. Nitekim hava gücünün etkisi ile ilgili ilk önemli çalışma 1. Dünya Savaşı sonrası İtalyan General Giulio Douhet'in 1921 yılında yayımladığı "The Command of the Air (Hava Hakimiyeti)" adlı eser ile başlatılmıştır. İlgili eserde, düşman hattını yarım gibi geleneksel savaş taktikleri bir kenara bırakılarak, uçaklar tarafından hava saldırısıyla karşı tarafın stratejik alanlarına yapılabilecek bir müdahalenin daha etkili olabileceği üzerinde durulmaktadır (Douhet, 1921, aktaran, Tarakçı, 2013: 192-193). Hava hakimiyeti üzerine Alexander P. De Seversky de "Victory Through Air Power (Hava Gücü Aracılığıyla Zafer:1942) ve Air Power: Key To Survival (Hava Gücü: Hayatta Kalmanın Anahtarı (1950) adlı çalışmalarıyla katkı sunmuştur. Söz konusu çalışmaların ilkinde 2. Dünya Savaşı'nda deniz gücünün etkisizliği üzerinde durulmuş, bunun yerine hava gücünün etkinliğinin arttırılması önerilmiş, diğer çalışmada da kara ve deniz gücünün hava gücüne bağımlı olduğu iddia edilmiştir (Seversky, 1942 ve 1950, aktaran, Kocakener: 2015).

Siyasi fraksiyonların çevresel şartlarla ilişkisi ve bu ilişki sonucu şekillenen dinamik siyasi süreç olarak değerlendirilebilen jeopolitik (Davutoğlu, 2009: 102), devletlerin dış politik tavırlarına etki eden önemli teorilerden biri olmuştur. Jeopolitiğin bu denli etkili olması, uluslararası ilişkiler disiplininin ana teorilerinden olan realizm ile güç ve güvenlik konularında benzer iddialarda bulunmasına bağlanabilir.

Dış politika yapımında coğrafi unsurların etkin olduğu bir yaklaşım olan jeopolitik, uluslararası ilişkiler disiplininin ana teorik yaklaşımlarından olan realizm ile ciddi benzerlikler taşımaktadır. Hatta kimi uzmanlar jeopolitiğin coğrafya üzerinde duran bir çeşit realizm teorisi olduğunu düşünmektedir (Deudney, 1997, aktaran, Erşen, 2020). Her iki teori de güç, askeri yetenekler, güçler dengesi, hegemonya ve çatışma üzerine yoğunlaşmaktadır (Erşen, 2020). Genel anlamda hem realizmin hem de jeopolitiğin güç kavramını ve ulusal güç unsurlarını ele alışı benzerlik göstermektedir (Arı, 2008: 210). Nitekim her iki teorinin de güç olgusuna bakışı aynı kapsamda değerlendirilebilir. Söz gelimi, gücü devletin yayılmasının bir aracı gören realizme karşın jeopolitikte de güç kullanımı önemli bir yer teşkil etmekte, hatta güç kullanımı ile birlikte ortaya çıkan savaş olgusu jeopolitik teoriye göre bazen bir araç, bazen de bir sonuç olabilmektedir (O'Loughlin ve Heske, 1991: 37). Dolayısıyla jeopolitik teoriye göre -tıpkı realizmde olduğu gibi- devletlerarası ilişkiler bir mücadele sürecidir ve bu mücadelede esas olan ulusal güvenliğin tesis edilmesidir. Klasik jeopolitik, 1990'lı yıllarda dünya siyasetini yeniden anlamlandırma çabasında olan çalışmalar üzerinde de önemli bir yer teşkil etmiştir denebilir. Nitekim Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezi, Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezi, Wallerstein'in "Dünya Sistemi" teorisi, Aleksandr Dugin'nin Avrasyacılık fikri jeopolitiğin etkisinde oluşturulmuştur (Erşen, 2020).

Klasik jeopolitik yaklaşım, Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Söz konusu yaklaşım konum, sınır, bütünlük gibi coğrafi özelliklerin ötesine taşınarak, sosyal, ekonomik, askeri, kültürel ve teknolojik değerleri dikkate alan teorilerle yeni bir söyleme evrilmiştir (Atay, 2016: 148). Esasında Lacoste 1976 yılında yayımladığı çalışmasında coğrafyanın bir disiplin olarak emperyal ve kapitalist düzeni yansıttığı üzerinde durarak eleştirel kurama öncülük etmiştir denebilir (Lacoste, 1976, aktaran, Tuathail, 1996: 44). Özellikle Derrida ve Foucault gibi post-yapısalcı kuramdan etkilenen eleştirel jeopolitikçiler (Tuathail, 1996), klasik jeopolitiğin coğrafyayı sabit, durağan olarak ele alınan görüşüne karşı çıkararak, coğrafyayı söylem analizine tabi tutmuş, nihayetinde coğrafyanın kültürel olarak inşa edildiğini ve siyasal olarak sürdürüldüğünü iddia etmiştir (Tuathail, 1996, aktaran, Erşen, 2020). Eleştirel jeopolitik kuramda, devlet kültürel bir olgu olarak, bütüncül bir perspektifle ele alınmakta ve küreselleşme, küresel medya akışı, internet, uluslararası suç ağları gibi dünya siyasetinde henüz karşılaşılan birtakım faktörler üzerinde durularak çoğulcu bir yaklaşım benimsenmiştir (Tuathail ve Dalby, 2002: 26). Kendini jeopolitik karşıtı olarak konumlandıran eleştirel jeopolitikte, klasik jeopolitik emperyalist devletlerin bir üretimi olarak görülürken, kendisi hegemonya karşıtı söylem/söylemler yoluyla devletlerin güç ve iktidar yapılarını değiştirmek üzere çalışır (Atay, 2016: 151).

Geleneksel jeopolitiğin ciddi bir biçimde eleştirilmesi ve nihayetinde yeni formülasyonlarla ortaya çıkması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle yakından ilintilidir. Devletler arası sınırları, dolayısıyla coğrafyayı önemsiz kılan bu gelişmeler jeopolitiği dönüşüme uğratmıştır (Demir, 1998: 300) Zira artık salt coğrafya-politika ilişkisi, bir devletin bölgesel-küresel güç olma hedefleri için yeterli olamamaktadır. Gücün niteliğinin değiştiği bu dönem, ekonominin ve refahın öncelikli olarak ele alındığı ve bunun bir güç unsuru olarak kullanıldığı jeoekonomik döneme girildiğine işaret etmektedir Demir (1998). Ek olarak, dış politika yapımında da coğrafya, ekonomi ve teknoloji üçlüsünün aktif olarak rol aldığı ve kültürel, ideolojik ve politik faktörlerin destekleyici faktörler olduğu bir süreçten bahsetmemiz mümkündür (İnan, 2011: 85). Sonuç olarak devletlerarası ilişkilerde ekonomik ilişkilerin önemli bir rol oynadığı bir döneme

girilmiştir. Dolayısıyla, jeopolitik kuramının yanı sıra jeoekonomi kuramının da tartışmaya açılması bu çalışmanın konusu açısından önem arz etmektedir.

Uluslararası politikada özellikle realistlerce “ikincil” konumda değerlendirilen ekonomi günümüzde devletlerarası ilişkilerin önemli bir etkeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda devletlerarası ilişkilerde askeri olanın yerini ekonomik, askeri anlamda ittifakların yerini ticari rejimler, teritoryal anlamda işgal yerine para birimlerince yapılan baskı, silahlanma yerine enerji kaynaklarında fiyat yükseltilmesi yapmak gibi yeni bir devletlerarası mücadele biçimi belirgin hale gelmektedir (Leonard, 2015: 4). Başka bir deyişle, askeri gücün azaldığı, ticari yöntemlerin askeri yöntemlerin yerini aldığı, “dünya politikası (world politics)” yerine “dünya ticareti (world business)” kavramının ön plana çıktığı bir dünyadan bahsetmek mümkündür (Luttwak, 1990: 17). Jeoekonomik önceliklerin baskın hale geldiği bu dönemde sıfır toplamlı, çelişkili, çatışmacı mantığın yerini jeoekonomiye terk etmesi gerektiğini iddia eden Luttwak’a göre dünya ilişkilerini ticari mantık yönetmelidir Luttwak (1990). Bu nedenle Luttwak, devletlerarası ilişkilerden bahsederken jeopolitik yerine jeoekonomi kavramsallaştırmasını kullanmaktadır.

Son yıllarda ekonomi, devletlerarası hiyerarşik ilişkilerde önemli bir güç unsuru haline gelmiştir (Kvinikadze, 2017: 3-4). Luttwak (1990: 18), Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerde devletlerarası rekabetin sürebileceğini; ancak bu rekabetin askeri değil ekonomik araçlarla yürütülmesi gerektiğini savunur. Luttwak’a göre jeoekonomik dönemde ulusal güç, silah gücü yerine mevcut sermayeden, askeri-teknik ilerleme yerine sivil inovasyondan ve askeri karargâhlar yerine ticari anlamda pazar etkisinden kaynaklanmaktadır Luttwak (1990). Barton’a göre jeopolitiğin etkin olduğu dönemde uluslararası ilişkilerde baskın devletler ve istikrardan bahsedilirken, jeoekonomik dönemde ise büyük oranda esnek olan devlet-dışı aktörlerin ve sınırsız transnasyonel ilişkilerin belirli olduğu bir durumdan bahsedilebilir (Barton, 1999: 142-155). Mercille ise jeopolitik-jeoekonomi ayırımına giderken; işadamlarının jeoekonomik mantıkla, politikacıların ise jeopolitik mantıkla hareket ettiğini düşünmektedir (Mercille, 2008: 570-586). Scott, Çin ve Hindistan arasında deniz iletişim hatları üzerindeki kontrol mücadelesinin, hayati kaynaklara ulaşmak için, jeoekonomik ve jeopolitik için gerekli olduğunu iddia ederek iki kavram arasında keskin bir ayırma giderken (Scott, 2008) Grosse ise, Çin’in iç sermaye birikimi ve genişleyen ekonomik kalkınmasını analiz ederken ulusal gücün ekonomik kurallarının Çin’in küresel ekonomik yapıyı değiştirebilmesine yardım ettiğini, buradan hareketle jeoekonominin ekonomik ve jeopolitik hedefleri kaynaştırarak hibrit bir strateji oluşturduğunu savunur (Grosse, 2014: 40-65). Jeoekonomiyi Soğuk Savaş sonrası bir paradigma olarak ele alan Baru, Sovyetler Birliği’nin çöküşünü jeoekonomik bir süreç olarak değerlendirir ve sonuç olarak jeoekonomiyi ekonomi ve jeopolitiğin ortak etkileşimi olarak tanımlar (Baru, 2012: 47-58). Buna karşın Cowen ve Smith’e göre jeoekonomi, uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş’ın bitiminden uzun süre önce etkisini korumuş, hatta ABD’nin 20.yy’ın ilk dönemlerinde küresel güç konumunu elde etmesi serbest ticaret ya da pazar kontrolü sayesinde zenginliğin kümülatif bir şekilde toplanması ile mümkün olmuştur (Cowen ve Smith, 2009: 42). Kundnani de Almanya’nın Euro bölgesi üzerinde baskı kurmasını söz konusu ülkenin jeoekonomik gücü ile açıklamaya çalışır (Kundnani, 2011: 31-45). Jeoekonomi, yatırım ve ticaret gibi ekonomik araçlarla ve ekonomik motivasyonlarla bölgesel kontrol stratejisi olarak tanımlanabileceği gibi (Hudson, Ford, Pack, Giordano, 1991: 255-298) kimi araştırmacılarca, bir devletin ekonomik faktörler sayesinde nasıl güç inşa ettiği ve onu nasıl uyguladığı şeklinde de tanımlanabilir (Blackwill ve Harris, 2016: 24). Son olarak, Hsiung, Çin’in küresel politikadaki rolüyle bağlantılı olarak jeoekonomiyi askeri güvenlikten ekonomik güvenliğe doğru bir değişim ile açıklar (Hsiung, 2009: 113-133).

Yukarıda değinildiği gibi jeoekonomi ile ilgili uluslararası ilişkiler literatüründe farklı tanımlamalara rastlamak mümkündür. Bu bağlamda jeoekonominin kavramsallaştırılması ve

politik ekonomiden farklılaşması adına bir takım çalışmalara rastlamak da mümkündür. Söz gelimi, jeoekonomiyi hem bir dış politika stratejisi hem de bir analitik çerçeve olarak ele alan Scholvin ve Wigell'e göre devletler stratejik hedeflerine ulaşmak için ekonomik güç unsurlarına başvurur ki bu bir dış politika stratejisi olarak değerlendirilebilirken, öte yandan analitik bir çerçeve olarak jeoekonomi uluslararası ilişkilerde realizme karşılık gelebilir. (Scholvin ve Wigell, 2018: 74). Hatta uluslararası ilişkilerde ve dış politikada coğrafi faktörlerin etkili olması ile birlikte realizm ötesi bir anlam da taşımaktadır. Öyle ki, jeoekonomi, bazı ülkelerin doğal kaynaklar üzerinde egemenlik sahibi olup, onları stratejik koridorlar vasıtasıyla taşıyarak diğer ülkeler üzerinde baskı kurması örneğinde olduğu gibi, belirgin coğrafi boyutuyla gücün ekonomik dayanakları ile ilgilenmektedir Scholvin ve Wigell (2018).

2. Devletlerarası Anlaşmazlıklar ve Bölgesel İşbirliği Süreci

İklimi ve zorlu coğrafyası nedeniyle önceleri “erişilmez” bir coğrafya olan Arktika'nın stratejik önemi özellikle 20.yy'ın başlarında 1. Dünya Savaşı ile birlikte ortaya çıkmıştır. İki savaş arası dönemde ABD ve Kanada'nın Sovyet tehdidi karşısında bölgede savunma projelerini hayata geçirdiği bilinmektedir (Holmes, 2008: 327). Ancak bilhassa 2. Dünya Savaşı ile birlikte Arktika'nın güç mücadelelerine yoğunlukla konu olduğu söylenebilir. ABD-SSCB arasında en kısa hattı oluşturan Bering Boğazı'nın bu bölgede yer alması, sonraki yıllarda kıtalararası balistik füzeler, erken uyarı sistemleri, hava savunma sistemleri, denizaltılar ve stratejik silahların bölgede konuşlandırılması gibi faaliyetleri taraflarca gerekli kılmıştır. İlgili bölgedeki faaliyetler 2. Dünya Savaşı öncesi işbirliğinin olmadığı bir askeri boşluk, 1950-1970 arası dönemde askeri faaliyetlerin her iki koldan eşlik ettiği ve ikili işbirliklerinin olduğu bir dönem, 1980'lerde ise askeri cephelerin görüldüğü ve çok taraflı işbirliğinin hâkim olduğu bir süreçten bahsedilebilir (Ostreng, 1999: 51). Ancak Sovyet lideri Gorbaçov'un “Murmansk Demeci” ile birlikte bölgede barış, istikrar ve uluslararası işbirliğinden sıklıkla bahsedilmeye başlanmıştır (Gorbachev, 1987).

Arktika'da enerji kaynaklarının keşfedilmesi ve bölgedeki enerji kaynaklarıyla ilgili yapılan değerlendirmeler sonrası devletlerarası işbirliği süreci zaman zaman sekteye uğramıştır. Bölgenin hidrokarbon rezervleri bakımından zengin olabileceğine dair değerlendirmeler sonrası Arktika'daki okyanusa kıyısı olan sahil devletleri arasında bazı alanlarla ilgili egemenlik tartışmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle buzulların erimesiyle birlikte kıta sahanlığının genişletilmesiyle ilgili BM bünyesindeki Kıta Sahanlığı Komisyonu'na yapılan başvurular anlaşmazlıkları gün yüzüne çıkarmıştır. Nitekim Kanada-ABD arasında Beaufort Denizi ve Kuzeybatı Geçidi'nin statüsü ve kıta sahanlığının genişletilmesi ile ilgili, Kanada-Danimarka arasında Hans Adası anlaşmazlığı, Rusya-Kanada-Danimarka-ABD arasında Alpha-Mendelev anlaşmazlığı gibi tartışmalardan bahsedilebilir (Isted, 2009: 354-366). Bu bağlamda enerji kaynakları sayesinde bölgede jeopolitik önemin varlığından bahsedilebilir.

Enerji kaynaklarının devletlerarası ilişkileri etkilediği bir diğer bölge olan Doğu Akdeniz'de de esasında jeopolitik değerlendirmelere yer vermek mümkündür. Enerji kaynaklarının keşfinden sonra ilan edilen münhasır ekonomik bölgeler, bu bağlamda bölgedeki devletler arasında egemenlik mücadelelerine sebep olmuştur. Hatta bu konuda gruplaşmalara da rastlamak mümkündür. Kıbrıs açıklarında zengin hidrokarbon yataklarının keşfedilmesi ile birlikte GKRY, Yunanistan, İsrail bloğunun petrol ve gaz arama faaliyetlerine karşı Türkiye de aynı şekilde arama faaliyetlerine başlamış ve TPAO'ya arama ruhsatı vermiştir. Türkiye'nin bu faaliyetlerine karşı Avrupa Birliği de üyesi Kıbrıs'ın haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle Türkiye'ye yaptırımlar uygulanmasına karar vermiştir (BBC, 2019). AB, bölgede Türkiye'nin yaptığı arama çalışmalarının ruhsatsız olduğu gerekçesiyle bazı şahısların mal varlıklarına el koyulması ve seyahat yasağını içeren yaptırımlar belirlemiştir BBC (2019). Türkiye ise Libya ile yaptığı anlaşma ile enerji konusunda bölgede göz ardı edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Ayrıca Libya

ile yapılan anlaşma çerçevesinde askeri işbirliğinin de olması, Doğu Akdeniz’de jeopolitik rekabetin kızışacağı potansiyelini arttırmaktadır.

Arktika ve Doğu Akdeniz’de jeoekonominin etkili olmaya başlamasının en önemli sebebi her iki bölgenin de enerji kaynakları bakımından azımsanmayacak miktarlara sahip olmasının keşfedilmesidir (USGS, 2008; 2010). İlgili bölgelerde işbirliği sürecinin önemli bir kısmını enerji konusunda atılan ortak adımlar oluşturmaktadır. Bu konuda işbirliği seçeneği tüm taraflar için optimum düzeyde fayda sağlayabilecektir. Bu nedenledir ki, Arktika ve Doğu Akdeniz bölgelerinde enerji konusunda paydaşların temel tutumu enerji kaynaklarından maksimum fayda sağlayabilecek bir “business to business” (B2B) veya kazan-kazan yaklaşımıdır. Her iki bölge ile ilgili literatürdeki “enerji kaynakları üzerine savaş (resource wars)” senaryolarının aksine, günümüzde tüm paydaşların karşılıklı kazancı önemseydiği bir işbirliği durumundan bahsedilebilir. Peki bölgede işbirliği mi, çatışma mı tercih edilmekte? İşbirliği tercih ediliyorsa, devletleri bu bölgelerde enerji konusunda işbirliğine iten sebepler nelerdir?

Öncelikle, jeoekonominin etkili olduğu her iki bölgede keşfedilen enerji kaynaklarının çıkarılıp işletilmesi ciddi bir maliyet ve teknolojik gelişmişlik istemektedir. Bilhassa Arktika gibi zorlu iklim koşullarına sahip bir bölgede petrol ve doğalgaz gibi önemli enerji kaynaklarının çıkarılıp taşınması ciddi bir finansal destek bulunması anlamına gelmektedir. Hatta potansiyel kaynakların bulunması amacıyla yürütülen keşif faaliyetleri bile hem ciddi bir ekonomi hem de ileri bir teknoloji gerektirmektedir. Örneğin Rusya ve Norveç, Barents Denizi’nde faaliyet yürütürken enerji şirketleri aracılığıyla enerji konusundaki ileri teknoloji ihtiyacını karşılıklı biçimde gidermektedirler (Moe, 2013a, 171). Dolayısıyla enerji kaynaklarının çıkarılıp işletilmesi ve taşınması konusunda devletler arasında işbirliği oluşturulması kaçınılmazdır. Bu nedenledir ki her iki bölgede de enerji konsorsiyumları kurulmakta, ikili ya da çok taraflı anlaşmalar yoluyla bölgedeki devletler enerji kaynaklarından maksimum fayda sağlamaya çalışmaktadır.

Arktik devletlerinin Arktika ile ilgili yayımladığı ulusal strateji belgelerinde ekonomik kalkınma konusu ana hedefler arasında yer almaktadır (Heininen, 2012: 80). Bu konuda özellikle sahildar devletlerin Arktika ile ilgili öncelikleri önem arz etmektedir. Örneğin Kanada 2019 yılında yayımladığı belgede Arktika’ya yönelik hedefleri arasında güçlü ve sürdürülebilir ekonomilere yer vermiştir (Canada’s Arctic and Northern Policy Framework, 2019). Danimarka 2018 yılında yayımladığı belgeye göre Arktika’daki yerli halklar için sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı hedeflemiştir (The Danish Government, Foreign and Security Policy Strategy 2019-2020: 2018). Norveç ise, uluslararası işbirliği, iş geliştirme, bilim ve çevresel koruma konularında liderlik gibi önceliklere yer vermiştir (Norway’s Arctic Strategy, 2017). Rusya’nın öncelikleri arasında Arktik Bölgesi’nin sosyo-ekonomik kalkınması yer almaktadır (Russia’s Arctic Strategy, 2013). Petrol ve gaz arama faaliyetlerinde enerji şirketlerine ciddi şekilde destek veren Rusya, geçtiğimiz günlerde Arktika’daki Murmansk şehrine özel ekonomik bölge statüsü vererek bölgenin ekonomik açıdan kalkınmasını hedeflemektedir (Staalesen, 2020). ABD de 2013 yılında yayımladığı belgeye göre bölgedeki öncelikli alanlar arasında ekonomik konulara da yer vermiştir (The National Strategy for the Arctic Region, 2013). Ayrıca nadir metaller bulundurması nedeniyle ABD son yıllarda Grönland’daki varlığını da güçlendirmeye çalışmakta, bu konuda adada diplomatik temsilcilik açmayı hedeflemektedir (Johnson, 2020).

Bu konuda bölgesel dinamikler ele alındığında son yıllarda hem enerji kaynaklarının keşfedilmesi hem de bunların taşınma maliyetini azaltacak kutup deniz rotalarının ulaşımına elverişli hale gelmesi bölgedeki devletlerin ekonomik kalkınmaya neden öncelik verdiğini göstermektedir. Tüm Arktik devletleri için “ortak fayda” olarak ele alınabilecek ekonomik kalkınma bölgenin zorlu iklim koşulları dikkate alındığında, devletler arasında işbirliği ve koordinasyon kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu amaçla, Arktik devletleri gerek enerji kaynakları ile ilgili keşif faaliyetlerinde gerekse de kutup rotalarının ulaşımına elverişli hale

gelmesiyle birlikte bölgede altyapının tesis edilmesinde zaman zaman devletler arasında, zaman zaman da enerji şirketleri aracılığıyla ikili veya çok taraflı işbirliğini gerekli görmektedir.

Enerji şirketlerinin yanı sıra, işbirliği sürecinin işlerliğini devletler arasında da görmek mümkündür. Son yıllarda Arktika'daki devletler özellikle sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması konularında Arktik Konseyi bünyesinde işbirliğini tercih etmektedir (Arktik Konseyi, Bknz: <https://arctic-council.org/index.php/en/>). Ayrıca Rusya-Çin, Rusya-Norveç gibi ikili anlaşmalar yoluyla sağlanan işbirliği mekanizmalarına da örnek verilebilir. Sahildar devletler arasında birtakım anlaşmazlıklara karşın, devletlerarası ikili ve çoklu işbirliği örneklerine rastlamak mümkündür. Nitekim Rusya ve Norveç 2010 yılında Barents Denizi ile ilgili aralarındaki tartışmaya bir anlaşmayla son noktayı koymuş (Moe, 2013b: 149-150); İzlanda, Norveç ve Danimarka tartışmalı balıkçılık alanlarıyla ilgili önemli anlaşmalara imza atmış (McDorman ve Schofield, 2015: 216); ABD ve Rusya Pasifik Okyanusu, Bering ve Chukchi Deniz'i ile ilgili aralarında tartışmalı alanlar üzerine anlaşmaya varmış (ancak Rusya henüz anlaşmayı onaylamamış) (Berbrick, 2015: 35); Kanada ve Danimarka bölgedeki tek teritoryal tartışma olan Hans Adası üzerindeki tartışmada ortak bir çözüme varacaklarına dair 2018'de işbirliği oluşturulmasına karar vermiştir (McGwin, 2018).

Doğu Akdeniz'de de benzer bir duruma bakılabilir. Bölgede özellikle ABD, Rusya, İsrail, Yunanistan, GKRY gibi devletlerin enerji şirketlerinin petrol ve doğalgaz kaynakları konusunda işbirliğine karşı Türkiye, Libya ve KKTC arasında işbirliği süreci gözlenmektedir. Bu ikili devletler grubu arasında MEB konusundaki tartışmalar bir kenara bırakıldığında, bölgedeki devletlerin tümü için işbirliğinin öncelikli olarak tercih edilebilir olduğu söylenebilir. Enerji kaynaklarından maksimum fayda sağlanması ve bu fayda neticesinde ciddi ekonomik kazanımların elde edilmesi devletlerin karşılıklı rekabet yerine işbirliğini tercih etmesini gerekli kılmaktadır. Bu noktada, enerji kaynaklarından faydalanma ancak devletler arasındaki sorunların çözülüp ortak projeler geliştirilmesiyle daha avantajlı hale geleceğinden, bölgede enerji kaynaklarının keşfi konusunda karşılıklı anlayış ve işbirliği doğması da mümkündür (Sandıklı, Budak, Ünal, 2013). Bu nedendir ki Doğu Akdeniz'de ve Arktika'da güç mücadeleleri bağlamında askeri faaliyetlere önem verilmekle birlikte yumuşak güç unsurlarının devreye girdiği ve ekonomik çıkarları önceleyen devletlerin aralarında işbirliğini tesis ettiği bir döneme girilmektedir.

3. Doğu Akdeniz ve Arktika Örnekleri

3.1. Doğu Akdeniz

Dünya ticareti açısından önemli bir konuma sahip olan Akdeniz, son yıllarda sadece enerji kaynaklarının taşındığı ve ticari gemi geçişlerinin yapıldığı bir bölge olmakla kalmayıp aynı zamanda hidrokarbon enerji kaynaklarına ev sahipliği yapmasından dolayı da dünya siyasetinde ciddi bir ağırlık kazanmıştır (Gözügüzelli, 2018). Dolayısıyla Arktika ile birlikte Doğu Akdeniz'in jeoekonomisinin değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Doğu Akdeniz'de devletler arasında güç mücadelelerin yaşandığı, jeopolitiğin öncelikli olarak değerlendirildiği dış politik adımlarla sıklıkla karşılaşmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Doğu Akdeniz'de baskın bir konumda bulunmak isteyen Türkiye'nin Akdeniz'de tarihin en kapsamlı askerini tatbikatını yaparak -Mavi Vatan- son yıllarda deniz gücünü artırma girişimlerinden bahsedilebilir (Ataman, 2019). Armaoğlu, Akdeniz ile ilgili değerlendirmesinde Akdeniz'in stratejik kapıları -Cebel-i Tarık Boğazı, Süveyş Kanalı, İstanbul ve Çanakkale Boğazları- ve stratejik adalarından -Malta, Girit, Kıbrıs- bahsederek bölgenin jeopolitiğine vurgu yapar (Armaoğlu, 1983). Bölgenin potansiyel enerji kaynakları sayesinde enerji jeopolitiği açısından incelenebileceğini iddia eden çalışmalara da rastlanmaktadır (Sevim, 2012: 4381). Ayrıca, enerji kaynaklarının keşfi ile birlikte enerji kaynaklarının bölgedeki dinamikleri etkilediğini öne süren çalışmalardan da bahsedilebilir (Kedikli ve Çalağan, 2017: 120). Dolayısıyla, Doğu Akdeniz ile

ilgili literatüre hâkim olan görüşler genel olarak bölgenin jeopolitik açıdan analizi ile ilgilidir. Bu çerçevede ele alınan çalışmalar genellikle devletler arası rekabetten, güç mücadelelerinden, enerji kaynaklarına hâkim olma önceliklerinden bahsedilmektedir. Ancak son yıllarda Doğu Akdeniz’de keşfedilen enerji kaynakları dikkate alınarak ekonominin dış politika unsurları arasında etkin olduğunu içeren çalışmalara da rastlamak mümkündür. Bu nedenle taraflardan sadece bir kısmının kazandığı ve diğerlerinin kaybettiği sıfır toplamlı bir oyundan ziyade, ekonomik çıkarlar bağlamında tüm tarafların kazançlı çıkabileceği, diğer bir deyişle, ortak çıkarların öncelikli olarak ele alındığı bir manzaradan bahsetmek gerekmektedir. Zira Akdeniz’de son yıllarda devletlerarası ikili veya çok taraflı anlaşmaların analizi bu söylemle mümkündür.

Enerji kaynaklarının keşfi, çıkarılıp işletilmesi ve taşınması bağlamında teknoloji ve ekonominin birer güç unsuru olarak kullanıldığı düşünüldüğünde Doğu Akdeniz’in jeoekonomisinin değerlendirilmesi bölgesel dinamiklerin analizi açısından gereklidir. Bu bağlamda literatürdeki boşluğu gidermek ve bölgede jeopolitik rekabetten ziyade jeoekonominin hâkim olduğu bir işbirliği sürecine değinilmesi önem arz etmektedir.

Doğu Akdeniz’de enerji kaynaklarının keşfedilmesi 1960’lı yıllara rastlamaktadır. Bölgede ilk olarak İsrail, Mısır ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arama faaliyetlerine başlamıştır (Duman, 2019: 214). İsrail, petrol ve doğalgaz arama faaliyetlerine 1960 yılında başlamıştır (Gürel, Mullen, Tzimitras, 2013: 2). İtalyan ENI şirketi 1961 ve 1967 yıllarında Mısır açıklarında petrol ve doğalgaz yatakları keşfetmiştir (Sandıklı, Budak, Ünal, 2013: 7). Bugün itibarıyla İsrail ve Mısır enerji kaynaklarını ihraç edecek noktaya gelmiş, GKRY ise ABD, Fransa, İsrail, İtalya gibi ülkelerin enerji şirketleri aracılığıyla arama faaliyetleri yürütmektedir Sandıklı, Budak, Ünal (2013). 2017 yılında yayımlanan bir rapora göre bölgede 2009 yılında Tamar (İsrail) bölgesinde 280 milyar m³, 2010’da Leviathan (İsrail) bölgesinde 620 milyar m³, 2011’de Aphrodite (Kıbrıs) bölgesinde 140 milyar m³ ve 2015 yılında Zohr (Mısır) bölgesinde 850 milyar m³ doğalgaz bulunduğu tespit edilmiştir (Tagliapietra, 2017). Bölgedeki mevcut enerji kaynakları ile ilgili daha net bilgiyi içeren ABD Jeolojik Araştırma Kurumu’nun raporuna göre Nil Deltasında 1,763 milyar varil petrol, 223,242 trilyon m³ doğalgaz ve 5,974 milyar varil sıvı gaz, Levant bölgesinde 1,689 milyar varil petrol ve 122,378 m³ doğalgaz olduğu değerlendirilmiştir (USGS, 2010). Bazı kaynaklara göre dünya doğalgaz rezervlerinin %47’si Doğu Akdeniz’de yer almaktadır (Yılmaz, 2018). Ocak 2013 itibarıyla bölgedeki en büyük petrol rezervi Suriye’ye, en büyük kanıtlanmış doğalgaz rezervi de İsrail’e ait bulunmaktadır (EIA, 2013). Suriye’de 2,5 milyar varil petrol ve 8,5 TCF doğalgaz bulunurken, İsrail’de 11,5 milyar varil petrol ve 10,1 TCF doğalgaz rezervi bulunmaktadır EIA (2013). İsrail’in, keşfettiği 9 alandaki miktarlarla birlikte toplam 30 TCK doğalgaz rezervine sahip olabileceği değerlendirilmektedir EIA (2013). Bu nedenle, bölgedeki devletlerarası ilişkiler bu rakamlar dikkate alındığında daha makul bir analize tabi tutulabilir.

Akdeniz Bölgesi, petrol nakliyatı bağlamında dünyanın önemli bağlantı yollarından birini diğerleri Hürmüz Boğazı, Malakka Boğazı, Bab el Mendeb vd.- oluşturmaktadır (EIA, 2017) **Tablo 1**’de bu bağlantı noktalarından geçen günlük petrol ve petrol ürünleri miktarı yer almaktadır.

Tablo 1: 2011-2016 yılları Toplam Petrol ve Petrol Ürünleri Miktarı (milyon varil, günlük)

Yer	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Hürmüz Boğazı	17.0	16.8	16.6	16.9	17.0	18.5
Malakka Boğazı	14.5	15.1	15.4	15.5	15.5	16.0
Süveyş ve Akdeniz	3.8	4.5	4.6	5.2	5.4	5.5
Bab el-Mendeb	3.3	3.6	3.8	4.3	4.7	4.8
Danimarka Boğazları	3.0	3.3	3.1	3.0	3.2	3.2
Türk Boğazları	2.9	2.7	2.6	2.6	2.4	2.4
Panama Kanalı	0.8	0.8	0.8	0.9	1.0	0.9
Ümit Burnu	4.7	5.4	5.1	4.9	5.1	5.8

Kaynak: (EIA, 2017).

Doğu Akdeniz’de jeoekonominin etkili olmasının en önemli göstergesi, son yıllarda bölgesel çerçevede deniz yetki alanlarının belirlenmesi bağlamında münhasır ekonomik bölgelerin (MEB) ilan edilmesidir. Söz gelimi, GKRY 2003 yılında Mısır, 2007 yılında Lübnan ve 2010 yılında İsrail ile MEB konusunda anlaşma sağlamış, ardından bu bölgeler dahilinde enerji kaynaklarını arama faaliyetlerine girişmiştir (Kedikli ve Deniz, 2015: 414). GKRY, 2007 yılında belirlediği 13 adet alanda petrol ve doğalgaz arama ruhsatı vereceğini ilan etmiştir (Peker, Oktay, Şensoy, 2019: 97). Bu çerçevede 2., 3., ve 9. sahalar için Eni (İtalya) ve KOGAS’a (Güney Kore), 10. ve 11. sahalar için Total (Fransa) ve Novatek’e (Rusya), 12. parsel için de Amerikan NOBLE Energy şirketine ruhsat verilmiştir Peker, Oktay, Şensoy (2019). 7. saha için Exxonmobil’e, 6. saha için de ENI’ye ruhsat veren GKRY bu konuda özellikle bölgesel anlamda İsrail, Mısır ve Yunanistan ile yakın ilişkiler geliştirmiştir (Duman, 2019: 218). Türkiye ise kendisinin dahil edilmediği bu anlaşmalara karşılık olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile kıta sahanlığının sınırlandırılması konusunda anlaşma imzalamış (T.C. Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması, 2011) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’na (TPAO) ilan edilen bölgede hidrokarbon rezervlerini arama ruhsatı vermiştir (Sandıklı, Budak, Ünal, 2013: 26). Ayrıca, Libya ile 2019 yılında karşılıklı MEB ilanı seçeneğini kullanmıştır (BBC News, 2019). Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki bu karşı hamlelerini jeoekonomi perspektifiyle değerlendirmek mümkündür. Zira Türkiye için enerji kaynakları önemli bir jeoekonomik unsur olarak görülmelidir (Davutoğlu, 2009: 335).

Hidrokarbon kaynaklarını arama konusunda Doğu Akdeniz’de yaşanan bu hareketliliğe Avrupa Birliği (AB) ve Rusya da katılmıştır. AB, özellikle GKRY ve Yunanistan aracılığıyla, Rusya ise enerji şirketleri olan Gazprom, Rosneft ve Novatek aracılığıyla GKRY, Lübnan, Mısır ve İsrail ile enerji kaynaklarının keşfi bağlamında birtakım anlaşmalara imza atmıştır (Güneş ve Arslan, 2018: 48). AB ise son yıllarda Rusya’ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için Doğu Akdeniz’de ortaya çıkan fırsatları değerlendirmek istemektedir. Bu konuda AB, Türkiye’nin sahip olduğu enerji koridoru konumundan faydalanmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye Bakü-Tiflis-Ceyhan, Kerkük-Yumurtalık boru hatları ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ile Türkiye sahip olduğu coğrafya konusunda AB için önemli bir konumdadır (Güneş ve Arslan, 2018: 46). AB için bir diğer önemli proje olan ve son dönemde AB’nin gerçekleşmesi için destek verdiği, İsrail ve Kıbrıs açıklarından Avrupa’ya gaz taşınmasının planlandığı *EastMed* projesi için 2020 yılında Yunanistan, İsrail ve GKRY arasında imzalar atılmıştır (BBC

News, 2020). Söz konusu proje ile yılda 8-16 milyar m³ civarında doğalgazın 2000 km'lik boru hattı ile Akdeniz'den Yunanistan aracılığıyla Avrupa'ya taşınması planlanmaktadır (Peker, Oktay, Şensoy, 2019: 97). AB, 2025 yılında faaliyete geçmesi beklenen bu proje ile gaz ihtiyacının yaklaşık %10'unu karşılamak istemektedir (BBC News, 2020). Bu sayede AB, enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir.

3.2. Arktika

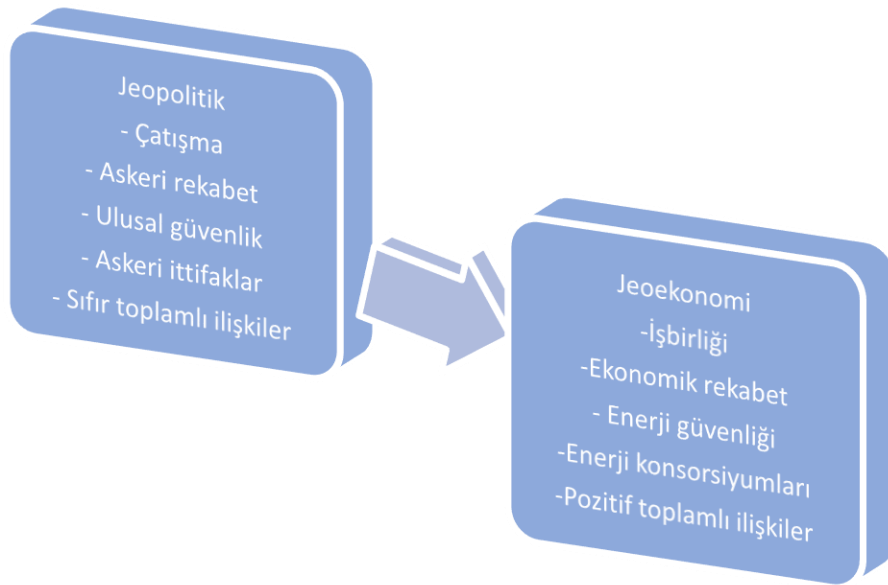
Arktik Bölgesi'nde enerji kaynakları üzerine yapılan değerlendirmeler, iklim değişikliğinin yıkıcı sonuçlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Dünyada iklim değişikliğinden en fazla etkilenen bölge olan Arktika'da enerji kaynakları üzerine yapılan değerlendirmelerin bölge üzerindeki literatüre dahil oluşu çok yeni bir meseledir. Zira 2000'li yıllar ile birlikte buzulların erime düzeyinin anormal bir biçimde artması, söz konusu bölgede potansiyel enerji kaynaklarıyla ilgili araştırmalar yapmayı mümkün kılmıştır. İklim değişikliğinin Arktika üzerindeki etkilerine değinilecek olursa; 1976-1990 arası 14 yıllık bir dönem içerisinde yaklaşık 1 milyon kilometrekarelik deniz buzu örtüsü -ki bu alan Danimarka, İsveç ve Norveç'in toplam yüzölçümü kadardır- yok olmuştur (Ostreg, 2013: 58). 2004 yılında yayımlanan Arktik İklim Etki Değerlendirmesi adlı rapora göre son 30 yılda bölgede yaz dönemi deniz buzu örtüsü %15-20 civarında azalmıştır (ACIA, 2004). 1979 yılında deniz buzu miktarı 16,2 milyon kilometrekare iken, bu alan 2020 yılında 14,7 milyon kilometrekareye kadar azalmıştır (NSIDC, 2020). Dolayısıyla 40 yıllık bir dönem içerisinde 1,5 milyon kilometrekarelik alanı kaplayan buz miktarı yok olmuştur NSIDC (2020). Bu yıl geçtiğimiz Nisan ayı içerisindeki buz kaybı miktarı günlük yaklaşık 33,400 kilometrekare olmuştur NSIDC (2020).

Arktika'daki bu hızlı değişim, bölgedeki fosil yakıtların keşfedilmesi ile ilgili çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu bağlamda bölge üzerinde bugüne dek en kapsamlı çalışma olan 2008 yılında ABD Jeolojik Araştırma Kurumu'nun yayımladığı rapora göre Arktika'da dünyadaki keşfedilmemiş petrol rezervlerinin %13'ü (90 milyar varil) ve doğalgaz rezervlerinin %30'u bulunmakta (1,669 trilyon fit küp), bu da dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin yaklaşık dörtte birine denk gelmektedir (USGS, 2008). Raporda ayrıca bölgede 44 milyar varillik doğal gaz sıvısının olduğu da tahmin edilmektedir USGS (2008). Bölgedeki olası ve mevcut enerji kaynaklarının yanı sıra, bu kaynakların taşınmasını kolaylaştırabilecek ve mevcut kıtalararası deniz ulaşımını sağlayan Süveyş ve Panama kanallarına alternatif iki rotanın ulaşım elverişli hale gelmesi de Arktika'da jeoekonomik sürece girildiğini göstermektedir. Önceleri sadece bilimsel amaçlarla ve keşif amaçlı kullanılan bu rotalar -Kuzey Denizi Rotası (Northern Sea Route) ve Kuzeybatı Geçidi (Northwest Passage)- buzulların erimesiyle birlikte uluslararası ticaret için ciddi getiriler sağlayacak kargo gemilerinin geçişini zaman ve mesafe bakımından daha tasarruflu hale getirmektedir (Young, 1992: 159). Örnek vermek gerekirse, Yokohama-Hamburg arası yolculuk Süveyş Kanalı ile 11,585 deniz mili iken, aynı yolculuk Kuzey Rotası ile 7,356 deniz miline denk gelmekte, bu da zaman ve mesafe açısından yaklaşık %30-35'lik bir tasarruf anlamına gelmektedir (Furuichi and Otsuka: 2012).

Arktik Bölgesi ile ilgili literatüre bakıldığında, enerji kaynaklarının ve alternatif su yollarının dahil olduğu bölgenin ekonomik potansiyelinin ortaya çıkmasına kadar bölgedeki devletlerin dış politikası jeopolitik ağırlıklı olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitimine kadar bloklar arasındaki rekabet Arktika'ya da yansımış, bu bağlamda devletlerarası ilişkiler askeri-siyasi rekabet ağırlıklı olmuştur. Hatta enerji kaynaklarıyla ilgili yapılan değerlendirmelerden sonra söz konusu kaynaklar üzerinde devletlerin sıkı bir rekabete girebileceği bile dile getirilmiştir (Borgerson, 2008). Bu konuda bölgede yeni bir "Soğuk Savaş" söylemi de dile getirilmiştir (Trenin, 2014). Ancak bölgenin jeopolitikten ziyade jeoekonomik bir sürece girmesi yapılan değerlendirilmelerin güncellenmesini gerekli kılmıştır. Zira Arktika'da devletlerin ekonomik çıkarları önceleyip ekonomik kalkınma önceliklerini dikkate aldığı bir işbirliği sürecinden

bahsetmek gerekir. Bu değerlendirmeye, 2008 yılında Ilulissat'ta devletlerin bazı tartışmalı egemenlik alanlarıyla ilgili son noktayı koyup, uluslararası hukuk çerçevesinde barışçıl uyumu dikkate alacaklarını teyit etmeleri ile destek verilebilir (Exner-Pirot, 2012: 196). Hatta Arktika'da enerji kaynakları üzerine ciddi bir rekabete girilebileceğini iddia eden Borgerson bile süreç içerisinde düşüncelerini güncellemiş, neticede devletlerin ortak çıkarlarının onları işbirliği mekanizmalarına iteceğini iddia etmiştir (Borgerson, 2013). Bu konuda Arktik Konseyi, Barents-Avro Arktik Konseyi, Arktik Ekonomik Konseyi ve Arktik Konseyi bünyesinde yerli grupları temsil eden daimi gruplar gibi yapılar işbirliği odaklı karakterleriyle bölgede barış ve istikrarın tesis edilmesi için çaba sarf etmektedir. Ayrıca, bölgedeki devletlerin Arktika ile ilgili ulusal strateji belgelerinde ekonomik kalkınmaya öncelik vermesi (Heininen, 2012: 80) ve Çin, Japonya, Hindistan, Güney Kore gibi ülkelerin bölgedeki ekonomik potansiyeli fark edip 2013 yılında Arktik Konseyi'ne gözlemci üye olarak sahip olduğu finansal güç ile bölgede ortaya çıkan avantajlardan yararlanmak istemesi bu duruma örnek verilebilir. Ekonomik çıkarların önem arz ettiği bu bakış açısıyla Arktika'da jeopolitik bir rekabetin yanı sıra, uluslararası işbirliğinin hâkim olduğu bir manzara da görülebilir (Heininen, 2010). Burada Arktika'da gözle görülür biçimde rekabetin ekonomik çıkarlara zarar vereceği dolayısıyla coğrafi koşulların da etkisiyle bölgede işbirliğinin tercih edildiği söylenebilir (Käpylä ve Mikkola, 2016: 203-220). Sonuç olarak Arktika'da bir tarafta güç, çatışma, egemenlik gibi unsurların ele alındığı jeopolitik değerlendirmeler dururken, öte yandan ekonomik ilişkilerin coğrafya ile bütünleşmesiyle birlikte işbirliği, istikrar, kalkınma gibi etkenlerin faal olduğu bir jeoekonomik sürece girilmiştir.

Şekil 1: Arktika ve Doğu Akdeniz'de Yaşanan Değişim

4. Sonuç

Coğrafyanın güç ile ilişkilendirildiği ve devletlerin dış politikalarında belirleyici unsur olduğu jeopolitik yaklaşımın etkisi Doğu Akdeniz ve Arktika ile ilgili çalışmalarda belirgin bir biçimde görülebilir. Ancak son yıllarda söz konusu bölgelerde jeopolitik perspektifli değerlendirmelerin yanı sıra enerji kaynaklarının keşfedilmesi ve bu sayede bu bölgelerin ekonomik potansiyelinin artması sonucu jeoekonomik değerlendirmenin de önemli bir yer teşkil edebileceği söylenebilir.

Stratejik bağlantı yollarının mevcut olduğu ve devletlerin bu bağlantı yollarını kontrol etme mücadelesinin değerlendirildiği Doğu Akdeniz'de son yıllarda bir yanda jeopolitik rekabetin devletlerarası ilişkilerde yoğun bir şekilde yer alması, diğer yanda bu ilişkilerin seyrini etkileyen

ekonomik faaliyetlere rastlanıldığı söylenebilir. İlgili bölge üzerindeki değerlendirmelerde çatışma senaryoları, güç mücadeleleri, bölgesel egemenlik iddialarına ağırlık verilirken tüm taraflar için ortak çıkarların hedeflendiği bir süreç göz ardı edilmiştir. Bu nedenle bölge üzerinde daha önce yapılan jeopolitik değerlendirmelerle birlikte Doğu Akdeniz’de enerji konusunun, dolayısıyla daha geniş anlamda ekonomik çıkarların devletleri işbirliğine ittiği jeoekonomik bir dönemden de bahsedilebilir. İlan edilen münhasır ekonomik bölgeler sonrası bu bölgelerde enerji kaynaklarının keşfi için yapılan işbirliği ve enerji şirketlerine verilen ruhsatlar bu dönem kapsamında değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, devletlerarası güç ilişkilerinin, rekabetin, sıcak çatışmaların yanı sıra Doğu Akdeniz’de enerji şirketleri aracılığıyla devletlerarası işbirliği potansiyeline de değinilmelidir.

Jeopolitiğin devletlerarası güç mücadeleleriyle ilişkilendirildiği bir diğer bölge de Arktik Bölgesi olmuştur. Bu bağlamda bölge coğrafyasının sahip olduğu stratejik konum itibariyle askeri konuşlanma ve stratejik us kurma gibi faaliyetler, bu bölgede Soğuk Savaş’ın bitimine kadar geçerliliğini korumuştur. Ancak bu sürecin bitimine doğru yumuşama sürecinin başlaması ve askeri unsurların yanında bölgede ekonomik ve sosyo-kültürel unsurların değerlendirilmesi, bölgede jeopolitik rekabetin etkisini kırmıştır. Özellikle enerji kaynakları üzerine yapılan değerlendirmeler sonrası bölgesel politikaların ekonomik fırsatlar bağlamında tekrar analize tabi tutulması, Arktika’da jeoekonomik sürece girilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda bölgesel güçlerin ekonomik kalkınma konusunda ikili ve çok taraflı anlaşmalar yoluyla hedeflerine ulaşmaya çalışması bu sürecin etkisi altında incelenebilir. Ayrıca tıpkı Doğu Akdeniz’de olduğu gibi, hatta daha etkin bir biçimde enerji kaynaklarının keşfedilmesine dair enerji şirketleri arasında önemli işbirliği mekanizmalarının artması da yine bölge jeoekonomisi ile ilgili bir durumdur. Nihayetinde Arktika’da jeopolitik rekabetin yanı sıra devletlerarası işbirliğinin arttığı, ortak çıkarların değerlendirildiği, ekonomik fırsatların öncelendiği bir jeoekonomik sürecin bölge politikalarını şekillendirdiği iddia edilebilir.

Bu çalışmada, Arktika ve Doğu Akdeniz ile ilgili literatüre hâkim jeopolitik yaklaşımın etkisiyle değerlendirilmiş çalışmaların yanı sıra, son yıllarda jeoekonomik yaklaşımın bölgede etkin olduğu, bu sayede bölgesel işbirliğinin tesis edildiği iddia edilmektedir. İlgili bölgeler üzerindeki değerlendirmelerde askeri faaliyetlerin yön verdiği devletlerarası rekabet ve çatışma ile ilgili senaryolara yer verilirken, son yıllarda ekonomik fırsatlar sayesinde aktörler arasında tesis edilen işbirliği süreci göz ardı edilmektedir. Bilhassa enerji kaynaklarının keşfedilmesi amacıyla enerji şirketleri arasında oluşturulan ortak projeler aracılığıyla devletlerarası işbirliği olanaklarının güçlendiği söylenebilir. Dolayısıyla, bölgesel politikalar değerlendirilirken, her iki bölgede son yıllarda keşfedilen enerji kaynaklarıyla birlikte aktörlerin karşılıklı kazançları önemsendiği ve bu nedenle rekabet yerine işbirliğini tercih ettiği bir senaryodan da bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda, söz konusu bölgeler üzerinde yapılacak değerlendirmelerde, jeopolitik analizlerin yanında jeoekonomiden de bahsedilmesi bölgesel politikaların daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır. Sonuç olarak, önümüzdeki süreçte ekonomik fırsatlar sayesinde her iki bölgede aktörler arası işbirliğinin kalıcı olabileceği öngörülebilir.

Kaynakça

Arctic Climate Impact Assessment. (2004). *Impacts of a warming Arctic: ACIA overview report*. Cambridge University Press. Arctic Monitoring & Assessment Programme web adresinden erişildi: <https://www.amap.no/documents/doc/impacts-of-a-warming-arctic-2004/786>

Armaoğlu, F. (1983, 17-19 Aralık). Kıbrıs: Akdeniz’in en önemli geçidi. *Tercüman Gazetesi*.

- Ataman, M. (2019, December 12). Turkey emerges as a real naval power. *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/columns/ataman-muhittin/2019/12/12/turkey-emerges-as-a-real-naval-power> adresinden erişildi.
- Atay, S. Ö. (2016). Klasik jeopolitik yaklaşımlar ve eleştirel jeopolitik söylem. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 144-155.
- Barton, J. R. (1999). Flags of convenience: Geoeconomics and regulatory minimisation. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 90(2), 142–155.
- Baru, S. (2012). Geo-economics and strategy. *Survival*, 54(3), 47–58.
- BBC News Türkçe. (2019, Kasım 11). *AB: Doğu akdeniz sondaj çalışmaları nedeniyle Türkiye'ye yaptırımların çerçevesi belirlendi*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50378376> adresinden erişildi.
- BBC News Türkçe. (2019, Aralık 10). *Doğu Akdeniz: Türkiye-Libya anlaşması bölgede dengeleri nasıl etkiler?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50682215> adresinden erişildi.
- Berbrick, W. A. (2015). Strengthening US Arctic Policy through US-Russia Maritime Cooperation. In L. C. Jensen & G. Honneland (Eds.), *Handbook of the politics of the Arctic* (pp. 26-50). Edward Elgar Publishing.
- Blackwill, R. D., & Harris, J. M. (2016). *War by other means: Geoeconomics and statecraft*. Harvard University Press.
- Borgerson, S. G. (2008). Arctic meltdown: The economic and security implications of global warming. *Foreign Affairs*, 87(2). <https://www.foreignaffairs.com/articles/arctic-antarctic/2008-03-02/arctic-meltdown> adresinden erişildi.
- Borgerson, S. G. (2013). The coming Arctic boom as the ice melts, the region heats up. *Foreign Affairs*, 92(4). <https://www.foreignaffairs.com/articles/global-commons/2013-06-11/coming-arctic-boom> adresinden erişildi.
- Canada's Arctic and Northern Policy Framework. (2019). *Government of Canada*. <https://www.rcaanc-cirnac.gc.ca/eng/1560523306861/1560523330587#s6> adresinden erişildi.
- Cowen, D., & Smith, N. (2009). After geopolitics? From the geopolitical social to geoeconomics. *Antipode*, 41(1), 22-48.
- Davutoğlu, A. (2009). *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu* (36. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Demir, A. F. (1998). Jeopolitiğe günümüzden bir bakış. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Uluslararası politikada yeni alanlar ve yeni bakışlar* içinde (ss. 287-306). İstanbul: Der Yayınları.
- Diner, D. (1999). Knowledge of expansion on the geopolitics of Karl Haushofer. *Geopolitics*, 4(3), 161-188
- Duman, S. (2019). Doğu Akdeniz'de emperyal girişimler ve Türkiye. *Karadeniz Araştırmaları*, 16(62), 213-230.
- Erşen, E. (2010). Jeopolitik ve uluslararası ilişkiler. *Küresel Çalışmalar*. <https://kureselcalismalar.com/jeopolitik-ve-uluslararasi-iliskiler/> adresinden erişildi.
- Exner-Pirot, H. (2012). Defence diplomacy in the Arctic: The search and rescue agreement as a confidence builder. *Canadian Foreign Policy Journal*, 18(2), 195-207.

- Furuichi, M., & Otsuka, N. (2012). Effects of the Arctic Sea routes (NSR and NWP), navigability on port industry. *The International Association of Ports & Harbors*, www.iaph.worldports.org adresinden erişildi.
- Gorbachev, M. S. (1987). The speech in Murmansk at the ceremonial meeting on the occasion of the presentation of the order of Lenin and the gold star medal to the city of Murmansk. *Novosti Press Agency*, 23-31.
- Gözügüzelli, E. (2018). Doğu Akdeniz’de gelişmeler ve Türkiye’ye etkileri. *Bilgesam*. <http://www.bilgesam.org/incele/8873/-dogu-akdeniz-de-gelismeler-ve-turkiye-ye-etkileri/#.XiIDchMza9Y> adresinden erişildi.
- Grosse, T. G. (2014). Geoeconomic relations between the EU and China: The lessons from the EU weapon embargo and from Galileo. *Geopolitics*, 19(1), 40–65.
- Güneş, M., & Arslan, T. (2018). Enerji bağımlılığında Avrupa Birliği, Rusya, Türkiye üçgeni ve Doğu Akdeniz alanı. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(7), 32-60.
- Gürel, A., Mullen, F., & Tzimitras, H. (2013). The Cyprus hydrocarbons issue: Context, positions and future scenarios. *PCC Report, Peace Research Institute*, Oslo.
- Haushofer, K. (1998). Why geopolitik? In Gearoid O. Tuathail, S. Dalby & P. Routledge (Eds.), *Geopolitics reader* (pp. 33-35). London and New York: Routledge Publishing.
- Heininen, L. (2010). Globalization and Security in the Circumpolar North. In L. Heininen & C. Southcott (Eds.), *Globalization and the circumpolar north* (pp. 221-264). Fairbanks: University of Alaska Press.
- Holdar, S. (1992). The ideal state and the power of geography, the life-work of Rudolf Kjellen. *Political Geography*, 11(3), 307-323.
- Holmes, S. (2008). Ice: Emerging legal issues in Arctic sovereignty. *Chicago Journal of International Law*, 9(1), 323-351.
- Hsiung, J. C. (2009). The age of geoeconomics, China’s global role, and prospects of cross-strait integration. *Journal of Chinese Political Science*, 14(2), 113–33.
- Hudson, V. M., Ford, R. E., Pack, D., & Giordano, E. R. (1991). Why the third world matters, why Europe probably won’t: The geoeconomics of circumscribed engagement. *Journal of Strategic Studies*, 14(3), 255-298.
- Isted, K. (2009). Sovereignty in the Arctic: An analysis of territorial disputes & environmental policy considerations. *Journal of Transnational Law and Policy*, 18(2), 343-375.
- İnan, Ş. (2011). Dünya’da ve Türkiye’de jeoekonomi çalışmaları ve jeoekonomi öğretimi. *Bilge Strateji*, 3(4), 83-122.
- İşcan, İ. H. (2004). Uluslararası ilişkilerde klasik jeopolitik teoriler ve çağdaş yansımaları. *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 47-79.
- Johnson, M. (2020). Trump budget includes proposal for US Consulate in Greenland. *The Hill*. <https://thehill.com/homenews/administration/483634-trump-budget-includes-proposal-for-us-consulate-in-greenland> adresinden erişildi.
- Käpylä, J., & Mikkola, H. (2016). The promise of the geoeconomic Arctic: A critical Arctic. *Asia Europe Journal*, 14(2), 203–220.
- Kedikli, U., & Deniz, T. (2015). Enerji kaynakları mücadelesinde Doğu Akdeniz havzası. *Alternatif Politika*, 7(3), 399-424.

- Kedikli, U., & Çalağan, Ö. (2017). Enerji alanında bir rekabet sahası olarak Doğu Akdeniz'in önemi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 120-138.
- Kundnani, H. (2011). Germany as a geo-economic power. *Washington Quarterly*, 34(3), 31–45.
- Kvinikadze, G. (2017). The problem of geo-economics definition. *The European Journal of Humanities and Social Sciences*, 3, 49-52.
- Leonard, M. (2015). Geopolitics vs globalization: How companies and states can become winners in the age of geo-economics. geo-economics seven challenges to globalization. *World Economic Forum. Global Agenda Councils*, http://www3weforum.org/docs/WEF_Geoconomics_7_Challenges_Globalization_2015_report.pdf adresinden erişildi.
- Luttwak, E. N. (1990). From geopolitics to geo-economics: Logic of conflict, grammar of commerce. *The National Interest*, 20, 17-23.
- Mackinder, H. J. (1962). *Democratic ideals and reality*. New York: W. Norton and Company.
- Mahan, A. T. (1890). *The influence of sea power upon history: 1660-1783*. A Ria Press Edition of Mahan's The Influence of Sea Power Upon History. 1-17. <http://www.riapress.com/riapress/92x5t3bookpdfs/influence%20of%20sea%20power.pdf?-session=StoreSession:C1FF7DD4027880846FUo662E2CFA> adresinden erişildi.
- McDorman, T. L., & Schofield, C. (2015). Maritime limits and boundaries in the Arctic Ocean: Agreements and disputes. In L. C. Jensen & G. Honneland (Eds.), *Handbook of the politics of the Arctic* (pp. 207-226). Edward Elgar Publishing.
- McGwin, K. (2018). Denmark, Canada agree to settle Hans Island dispute. *Arctic Today*. <https://www.arctictoday.com/denmark-canada-agree-come-agreement-disputed-island/> adresinden erişildi.
- Mercille, J. (2008). The radical geopolitics of US foreign policy: Geopolitical and geoeconomic logics of power. *Political Geography*, 27(5), 570-586.
- Moe, A. (2013a). The future of Arctic oil and gas development. In Young O. R., Kim, J. D. & Kim, Y. H. (Eds.), *The Arctic in world affairs: A North Pacific dialogue on the future of the Arctic* (pp. 169-176). A Joint Publication of the Korea Maritime Institute and The East-West Center.
- Moe, A. (2013b). Norway and Russia: Neighbours with strong interests in the Arctic. In H. Peimani (Ed.), *Energy security and geopolitics in the Arctic: Challenges and opportunities in the 21st century* (pp. 127-163). Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
- National Snow and Ice Data Center. (2020). *Arctic sea ice news & analysis* <https://nsidc.org/arcticseaicenews/> adresinden erişildi.
- Norway's Arctic strategy: Between geopolitics and social development. (2017). *Norwegian Ministeries*. <https://www.regjeringen.no/contentassets/fad46f0404e14b2a9b551ca7359c1000/arctic-strategy.pdf> adresinden erişildi.
- O'Hara, S., & Heffernan, M. (2006). From geo-strategy to geo-economics: The 'heartland' and British Imperialism before and after Mackinder. *Geopolitics*, 11(1), 54–73.
- O'Loughlin J., & Heske, H. (1991). From 'geopolitique' to 'geopolique': Converting a discipline for war to a discipline for peace. In Kliot, N. & Waterman, S. (Eds.), *The political geography of conflict and peace* (pp. 37-59). London: Belhaven Press.

- Ostrenge, W. (1999). National security and the evolving issues of Arctic environment and cooperation. In W. Ostrenge (Ed.), *National security and international environmental cooperation in the Arctic –the case of the Northern Sea route* (pp.21-48). Springer Science+Business Media Dordrecht.
- Ostrenge, W. (2013). Geopolitics and power constellations in the Arctic. In W. Ostrenge, et al. (Eds.), *Shipping in Arctic waters: A comparison of The Northeast, Northwest and Transpolar passages* (pp. 47-82). Ocean Futures.
- Peker, H. S., Oktay, K. Ö., & Şensoy, Y. (2019). Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanları ve enerji kaynakları çerçevesinde Türkiye’nin enerji güvenliği. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(1), 85-106.
- Russia’s Arctic Strategy. (2013). The *development strategy of the Arctic zone of the Russian Federation and national security until 2020*. <http://www.research.kobeu.ac.jp/gsicspc/sympo/20160728/documents/Keynote/Russian%20Arctic%20strategy%202013.pdf> adresinden erişildi.
- Sandıklı, A. (2011). *Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve fırsatlar*. İstanbul: BİLGESAM Yayınları.
- Sandıklı, A., Budak, T., & Ünal, B. (2013). Doğu Akdeniz’de enerji keşifleri ve Türkiye. *Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, (59), İstanbul.
- Scholvin, S., & Wigell, M. (2018). Power politics by economic means: Geoeconomics as an analytical approach and foreign policy practice. *Comparative Study*, 37(1), 73-84.
- Scott, D. (2008). The great power ‘great game’ between India and China: ‘The logic of geography.’ *Geopolitics*, 13(1), 1–26.
- Sevim, C. (2012). Küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği. *Journal of Yasar University*, 26(7), 4378-4391.
- Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası politika ve dış politika analizi* (4. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Spykman, N. J. (1944). *The geography of the peace*. New York: Harcourt Brace and Company..
- Staalesen, A. (2020). Murmansk gains status as special economic zone. *The Barents Observer*. <https://thebarentsobserver.com/en/industry-and-energy/2020/05/murmansk-gains-status-special-economic-zone#.XsKOshz3P0h>.twitter adresinden erişildi.
- Taban, M. H. (2013). Klasik ve eleştirel jeopolitiğin karşılaştırılması ve “stratejik derinliğin” bu bağlamda incelenmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 21-31.
- Tagliapietra, S. (2017). Energy: A shaping factor for regional stability in the Eastern Mediterranean?. *European Parliament. Directorate-General for External Policies, Policy Department*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/578044/EXPO_STU\(2017\)578044_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/578044/EXPO_STU(2017)578044_EN.pdf) adresinden erişildi.
- Tarakçı, N. (2013). *Devlet adamlığı bilimi*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Tezkan, Y., & Taşar, M. (2002). *Dünden bugüne jeopolitik*. İstanbul: Ülke Kitapları.
- The Danish Government: Foreign and Security Policy Strategy 2019-2020. (2018). <http://um.dk/en/news/NewsDisplayPage/?newsID=01FC577B-6BF2-4FD7-8572-5AF0534CF599> adresinden erişildi.

- The national strategy for the Arctic Region. (2013). https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/nat_arctic_strategy.pdf adresinden erişildi.
- Trenin, D. (2014). Five issues at stake in the Arctic. *Carnegie Moscow Center*.
- Tuathail, G. O. (1996). *Critical geopolitics: The politics of writing global space*. London: Routledge Publishing
- Tuathail, G. O., & Dalby, S. (2002). *Rethinking of geopolitics*. London: Routledge Publishing
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması. (2011). http://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_kktc-kita-sahanligi-sinirlendirma-anlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa adresinden erişildi.
- United States Energy Information Administration. (2013). *Overview of oil and natural gas in the Eastern Mediterranean Region*. https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Eastern_Mediterranean adresinden erişildi.
- United States Energy Information Administration. (2017). *World oil transport chokepoints*. https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/special_topics/World_Oil_Transit_Chokepoints/wotc.pdf adresinden erişildi.
- United States Geological Survey. (2008). *Circum-Arctic resource appraisal*. <https://pubs.usgs.gov/fs/2008/3049/fs2008-3049.pdf> adresinden erişildi.
- United States Geological Survey. (2010). *Assessment of undiscovered oil and gas resources of the Levant/Nile Delta Basin Province, Eastern Mediterranean*. <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3027/pdf/FS10-3027.pdf> ve <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf> adresinden erişildi.
- Yılmaz, E. (2018). Doğu Akdeniz’de enerji çıkmazı. *Seta Perspektif*. <https://www.setav.org/perspektif-dogu-akdenizde-enerji-cikmazi/> adresinden erişildi.
- Young, O. R. (1992). *Arctic politics: Conflict and cooperation in the circumpolar North*. Dartmouth College: University Press of New England.

MEASURING PORT BRAND EQUITY: A SENTIMENT ANALYSIS ON PORT SOCIAL MEDIA MESSAGES

Sedat BAŞTUĞ^{1*}
Vahit ÇALIŞIR²
Seçil GÜLMEZ³
Alpaslan ATEŞ⁴

Abstract

In the last decades, ports are focusing their branding activities on disseminating the social media messages to the port users. The building of brand equity for seaports is an essential goal in various branding strategies, within which social media has become the marketing tool to create a strong brand. However, researchers struggle to implement successful social media analytics on brand equity. For this reason, this paper investigates how practitioners may measure brand equity of their seaports by performing social media sentiment analysis. Another aim of this study is to find whether the social media statistics are good enough to measure the success of the port brand equity. Sentiment analysis is employed to assess a sample of 63.699 tweets by 45 seaports, selected from Europe, Middle East, Far East Asia, and America. The most important findings are as follows: (a) Although social media analytics is the preferred research technique for marketing in the last decades, it should be supported by more complex research methods such as sentiment analysis. (b) Comparing the green ports, conventional ports have more positive effects on customers in terms of operational activities (c) The social media analytics may help to understand which port services maximize the branding equity.

Keywords: Business-to-Business Marketing, Brand Equity, Sentiment Analysis, Seaports, Social Media

JEL Codes: M3, M30, M31

LİMAN MARKA DEĞERİ ÖLÇÜMÜ: LİMAN SOSYAL MEDYA MESAJLARI ÜZERİNE BİR SENTİMENT ANALİZİ

Öz

Son yıllarda limanlar, sosyal medya mesajlarını liman kullanıcılarına yaymaya yönelik markalaşma faaliyetleri üzerinde odaklanmaktadır. Limanlar için sosyal medyanın marka oluşturmak amacıyla güçlü bir pazarlama aracı olarak kullanıldığı markalaşma stratejilerinde marka değerini inşa etmek önemli bir hedefdir. Ancak, araştırmacılar marka değeri üzerinde başarılı bir sosyal medya analizi uygulamakta zorlanmaktadır. Bu sebeple, çalışma sentiment analizi ile liman marka değerinin araştırmacılar tarafından nasıl ölçülebileceğini araştırmaktadır. Bir diğer amaç ise, sosyal medya istatistiklerinin liman marka değeri başarısını ölçebilecek kadar iyi olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Avrupa, Orta Doğu, Uzak Doğu Asya ve Amerika'da yerleşik 45 limandan toplanan 63.699 tweet'ten oluşan örneklem sentiment analizinde kullanılmak üzere değerlendirilmiştir. En önemli bulgular şunlardır: (a) Sosyal medya analizi, B2B pazarlamasında son yıllarda tercih edilen araştırma tekniği olmasına rağmen, sentiment analizi gibi daha kompleks araştırma yöntemleriyle desteklenmelidir. (b) Bazı operasyonel dezavantajlar yüzünden müşteriler gözünde konvansiyonel limanların marka değeri yeşil limanlara oranla daha olumludur. (c) Sosyal medya analizi hangi liman hizmetinin marka değerinin maksimize ettiğinin görülmesi açısından da yardımcı olabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşletmeden İşletmeye Pazarlama, Marka Değerli, Sentiment Analizi, Limanlar, Sosyal Medya

JEL Kodları: M3, M30, M31

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Iskenderun Technical University, ORCID 0000-0002-7121-2882

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): sedat.bastug@iste.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Iskenderun Technical University, ORCID 0000-0001-6575-8988.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Iskenderun Technical University, ORCID 0000-0002-4342-4386.

⁴ Doç. Dr., Iskenderun Technical University, ORCID 0000-0002-0933-2664.

Başvuru Tarihi (Received): 03.02.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Introduction

Although social media is a powerful marketing tool for creating brand equity, research into its effectiveness mainly focuses on Business to Consumer (B2C) contexts (Kumar and Mirchandani, 2012: 55; Rapp et al., 2013: 548; Taylor, Lewing and Strutton, 2011: 259; Wiersema, 2013: 470). Recently, however, practice and research have emerged from a business-to-business (B2B) perspective (Karjalainen et al., 2015: 762; Kietzman et al., 2011: 242). Although there are many studies on measuring the usage of social media on branding for B2B companies, most do not offer academic intelligence because they have been slow to follow research into the social media phenomena (Wiersema, 2013: 470). Social media analytics tools are gaining importance to data mining, but it may be difficult to follow the latest developments about what type of analytical data tool needs to be used to overcome big data challenges. These tools generally provide a snapshot of the social media content through statistical indicators (e.g., the number of Facebook likes, tweets, retweets, comments, engagement rates, monthly visitor traffic, search visits, and global ranks), but it remains incapable for a deeper analysis.

In the maritime industry and relevant sciences, the same research perspective continues, although the field of branding requires more compelling and stronger data mining techniques such as sentiment analysis. The sentiment analysis is to continue to dig deeper, far past the surface of the number of likes, comments, and shares, and aims to reach and truly understand the significance of social media interactions and what they tell researchers about the customers behind the screens. Besides, many practitioners in the port industry still evaluate the brand equity of seaports by focusing on their throughput volumes. Although the highest volumes may maintain a high level of brand equity, the quality of their services might be poor. Social media analytics helps to recognize the quality of seaport services by collecting user opinions and they aid researchers in finding what type of services are the best or worst given by the seaports.

Hence, this study aims to explore how practitioners may measure brand equity of their seaports by performing social media sentiment analysis. Another aim is to find if the simple social media statistics (the number of followers or engagement rates etc.) is good enough to measure the success of the port brand equity. In order to reach the aims, the study asks the following questions to reveal this phenomenon;

- 1) Which port brand is becoming far more aware of the social media “Tweeter” users?
- 2) What type of port service does provide customer satisfaction in order to maximize brand equity?
- 3) Is the simple social media statistics really good enough to measure the brand equity of the seaports?

This paper is organized as follows. It begins with general information about social media and the importance of Twitter in the business world and the port industry. Then it explains relevant theories within a social media context in order to find out the phenomena. The following section explains how sentiment analysis is performed. Finally, the findings are well documented along with implications and future research directions.

1. Literature Review

The section of literature review contains several parts, including background of Twitter, function of Twitter in the port industry, social media communication theory, brand equity theory and branding equity of seaports.

1.1. Background of Twitter

Launched back in March 2006, Twitter has grown into one of the most popular social networking platforms in the world, with more than 330 million monthly active users and 500 million tweets sent per day. According to the Content Marketing Institute (CMI) and MarketingProfs' 2017 B2B Content Marketing Trends North America report, Twitter is one of the most popular social networks for B2Bs, with 77% of B2B marketers using it to distribute social media content.

Twitter users may pursue specific business pages or brand communities and continuously retweet corporate tweets to their friends. Once they become a follower, all subsequent tweets appear in their timelines. Marketers may also pursue their users to investigate their conversations, sharings, and retweets. Twitter is a highly reliable tool for marketers to connect with customers interested in their offerings (Swani et al., 2014: 874) as it offers services to collect online market data, insights, and feedback.

1.2. The Place of Twitter in the Port Industry

Businesses are progressively maintaining social networking tools, such as Facebook, Youtube, LinkedIn, Pinterest, and Twitter (Jansen, Zhang, Sobel and Chowdury, 2009: 2170; Michaelidou et al., 2011: 1154). According to Barnes et al. (2012:15), Twitter is one of the most preferred social media platform in B2B contexts whereas less accomplished stories include B2B companies, especially in the service business. According to Spire's 2015 Social Media report (see Table 1), many seaports are actively using Twitter, but confining their tweets to notices, facts, and events.

Table 1: *Twitter Followers of Seaports by Year*

Port Authorities	Followers (2015)	Followers (2018 Q2)
New York	31,456	61,949
Long Beach	13,354	19,947
Los Angeles	11,074	20,162
Rotterdam	8,872	20,618
Metro Vancouver	8,211	29,245
Miami	6,431	12,357
Tacoma	578	9,047
Seattle	568	10,719
Antwerp	5,406	12,283
Norfolk	4,785	9,160

Source: Spire Inc, (2018)

In contrast, the Port Authority of New York and New Jersey, which have the world's biggest Twitter following among port authorities and daily tweets, choose Twitter to give information about on-going construction, port activities, and congestions, alongside with the latest port-related news and success stories.

1.3. Social Media Communication Theory

Communication is a human activity that links people together and creates relationships (Duncan and Moriarty, 1998: 5). Traditionally, communication models suggest that a sender creates a message, gets transmitted and the receiver fetches the sender's message. In communication processes, such as social media which the sender and fetcher switch the roles invariably while answering to each other's messages (Dennis, Fuller, and Valacich, 2008: 575; Labrecque, Zanjani, & Milne, 2012: 134; Mueller, Garg, Nam, Berg, and McDonnell, 2011: 18). This a comment loop in which the receiver feeds back to the sender.

In the social media context, B2B marketers fetch and send contents through social media platforms, and their customers fetch the messages. Marketers should decide which content elements consist of communications to drive their audiences to attach with their brands. Upon their successful motivation, they also continue the dialog, share the messages with their network, follow these actions, reply to comments and continue the dialogs again.

The utility of Twitter, or any social media site, hinges on massive numbers of people sharing content; for marketers that content aids in developing the brand's image (Berger and Milkman, 2012: 193). Marketers search for understanding which content is most likely to be tweeted among users. Hence, tweets are communication blocks; the content of tweets has particular importance as engagement element, customer relationships, and other financial outcomes (Kumar and Mirchandani, 2012: 60; Rapp et al., 2013: 554).

1.4. Brand Equity Theory

According to Keller (1993: 3), brand equity includes two elements of brand awareness and brand image. Brand awareness defines the understanding to find a brand separately from other brands under various situations. However, regarding Aaker, (1992: 28) brand equity includes four elements of brand awareness, perceived quality, brand associations, and brand loyalty. Leone et al. (2006: 127) classified three critical components of brand equity as brand awareness, customer brand attitudes and customer perceptions of brand ethics.

- 1) Brand awareness defines the customers' ability to admit or evoke that a brand is an element of the particular product category (Aaker, 1992: 30).
- 2) Brand association refers to everything connected with a memory about the brand. It turns into a stronger thing when it happens on customer experience or exposure (Aaker, 1992: 31).
- 3) Perceived quality is the extent to which customers' comprehensive effect on the products or services comes under a particular brand name. It can be seen as another core aspect of brand equity (Aaker, 1992: 30).
- 4) Brand loyalty is described as behavioral feedback of customers (Godey, Manthioua, Pederzoli, Rokka, & Aiello, 2016: 5834).

In addition to Keller (1993: 10) and Aaker (1992: 30), Mahajan et al. (1994: 222) evaluated the brand equity as the level of customer understanding while Farquhar (1989: 26) described brand equity can be changed by consumers' thoughts Brand equity is an essential element and a key component in branding, and it is a decisive factor for the customer when selecting among brands. Marketing communications activities contribute to brand equity and drive sales in many ways: by building brand awareness, connecting the right associations with the brand image on the consumers' mind, revealing positive brand judgments and/or simplifying a solid consumer-brand connection (Keller, 2009: 146).

In the B2B literature, as far is known, the studies on brand equity measurement are limited and current studies mostly combines mathematical methods or related techniques rather than using social media metrics (see Table 2). Social media metrics can provide opinions, feelings, satisfaction ratings, quality of sharing?, comments, re-tweets, replies, ratings or conversations along with the comprehensive quality of engagement over time. The measurement is that it can aid bringing to light and motivate the learnings from the key aspects of the brand; awareness, appeal, service, and content and let to uncover the positive, negative or neutral dimensions of a brand shared online and importantly behave to it. Brand equity is the intangible asset that it cannot be touched or held. Its value is calculated regarding the amount of recognition attributed by the consumers or potential consumers of the product or service. Sentiment analysis is based on bespoke algorithms that recognize certain words as 'positive' or 'negative', let to know if the

brand is being cherished or floored. If a Twitter user tweets posting included 'awful', 'disappointing' contents, sentiment analysis will accredit that post as 'negative'.

Table 2: *Literature for Measuring Brand Equity in the B2B context*

Author, Year	Title of the Study	Sample	Data Collection	Research Method
Lai et al., 2010	The Effects of Corporate Social Responsibility on Brand Performance: The Mediating Effect of Industrial Brand Equity and Corporate Reputation	Taiwan Manufacturing and Service Companies	Questionnaire	Structural Equation Modeling
Michaelidou et al. 2011	Usage, Barriers, and Measurement of Social Media Marketing: An Exploratory Investigation of Small And Medium B2B Brands	1000 UK SME	Questionnaire	Frequency Analysis
Cawsey and Rowley, 2016	Social media brand building strategies in B2B companies	14 B2B Companies in the telecommunications, financial services, and IT industries across the UK, USA, Ireland and France	In-depth semi-structured interviews	Thematic Analysis
Kalampokis et al., 2016	Applying Brand Equity Theory to Understand Consumer Opinion in Social Media	Tweets of IKEA and Gatorade	Twitter	Sentiment Analysis

1.5. Branding Equity of Seaports

Many ports live and die by their numbers: container throughput, the volume of the container, the value of container, tax revenue generated, etc. However, these numbers do not tell the whole story of a port. They are cold, hard to understand, and impersonal; they are not a narrative and do not what a port is in the eyes of its stakeholders, community, or customers. Ports throughout the hemisphere are recognizing that they need to create strong brands for themselves in order to succeed. Moreover, they are increasingly embracing sophisticated concepts of the brand that go far beyond old ideas of merely giving more valuable marketing information. To promote their port brands, they share their rankings by which some prestigious journals annually prepare the top container seaports about their container throughput. However, they implement better marketing strategies supporting the mediators (e.g. opinion leaders, consumers) to spread product or service content. Both commercial and non-commercial content can be broadcasted through ports' social media pages. Non-commercial messages, for example, social responsibility projects, design to develop public relations and indirectly generate revenue through targeting the conscience of customers and increasing positive perceptions about the company.

2. Methodology

Sentiment analysis or opinion mining is the process of determining the emotion behind a series of words, generally for use in social media, opinions, and emotions expressed over an online platform (Liu, 2012: 7). Some of the analysis in sentiment analysis is on customer markets and movie critics (Hu and Liu, 2004: 169; Popescu and Etzioni, 2007: 9). Although the sentiment analysis has been used in different research fields, to the best of authors' knowledge, there is no further study to examine the B2B and maritime transportation literature by this methodology.

From this point, it offers scholars to compare the results of sentiment analysis between port industry and other B2B sectors.

Sentiment analysis encompasses three different approaches: subjective lexicon, n-gram modelling and rule-based machine learning. This study uses the subjective lexicon approach which is based on Opinion Observer (OO). The lexicon-based approach does not need to be any prior training in order to fetch the data. According to Alessia et al. (2015: 27), it is a word list that is nominated to a score that shows its nature in terms of positive, negative or objective. It uses opinion words and special words with a context-dependent, phrases and language constructs which effect opinions through their linguistic figures. OO utilizes a word bank that is facilitating work expansion (WordNet) on a small set of annotated words. Regarding the WordNet, the polarity score is afloat within the range [-1.0, 1.0]. The subjectivity is afloat within the range [0.0, 1.0] where 0.0 is very objective and 1.0 is very subjective. In this study, the ‘‘Tweepy’’ python library is used to perform the sentiment analysis and it has a feature to collect, clean and interpret the words from WordNet. However, accuracy level of WordNet based sentiment analysis may be lowest than other sentiment techniques. Thus, SentiWordNet 3.0 has been assigned to WordNet to improve the accuracy of the study. By this lexical resource, Baccianella et al. (2010: 2200) ensured accuracy improvements of about 20% with respect to classical WordNet techniques.

The sentiment analysis is a complex process that involves five different steps to analyse sentiment data: data collection, text preparation, sentiment detection, sentiment classification, and presentation of output (Alessia et al., 2015: 26).

2.1. Data Collection

The sampling of this study is a single year for the port list supplied from Lloyd’s (2017) regarding their annual container throughput in Appendix 1. The sample (see Table 3) consists of 45 seaports that have official Twitter accounts. Whilst some of the Twitter accounts associated with port authorities, others were handled by port operators. These operators not only used a Twitter account for marketing activities in the seaport but they are also in use in other industries. However, sentiment analysis only assesses those tweets and retweets about the marketing activities at port or terminal.

In order to collect data, authors have firstly created customer key and access token in order to grant fetching of data by Tweeter developer credentials. The next step is to fetch tweets into the console program which is programmed by Python language. Python is one of the most widely-used high-level programming languages for the researchers. In this study, the researchers have used customized code to collect tweets from the 45 seaports. The search string for the first research question is identified as the port brand names. When the best port brand name is identified, the following code is successfully executed. The search string is the combination of the best port brand name and keywords of seaport services.

Table 3: *The Sample of Seaports and Services*

Port Brand Name with Hashtags	Port Services with Hashtags
ABP Southampton (#ABPSouthampton)	Bunkering (#Bunkering)
Abu Dhabi Ports (#AbuDhabiPorts)	Container Handling (#Containerhandling)
Adani Group (#AdaniOnline)	Container rail shuttle service (#Containerrailshuttleservice)
Alexandria Port (#AlexandriaPort)	Dredging (#Dredging)
Autoridad Portuaria de Guayaquil (#PuertoGye)	Enviromental services (#Environmentalservices)
Chennai Port (#PortofChennai)	Internet-based information services (#internetinformation)
DP World (#DP_World)	Marine shuttle service (#shuttleservice)
Georgia Ports (#GaPorts)	Mooring (#Mooring)
Hafen Hamburg (#PortofHamburg)	Passenger services (#passengerservices)
Hutchison Ports PPC (#HutchisonPPC)	Pilotage (#pilotage)
IPC Tanjung Priok (#IPCTanjungPriok)	Towage (#towage)
JNPT (#JNPort)	
LondonPortAuthority (#LondonPortAuth)	
MPA Singapore (#MPA_Singapore)	
Nigerian Ports (#nigerianports)	
Philippine Ports Authority (#phports)	
Port Authority NY&NJ (#PANYNJ)	
Port Authority of Ja (#PortAuthorityJa)	
Port de Barcelona (#portdebarcelona)	
Port de Montréal (#PortMTL)	
Port Houston (#Port_Houston)	
Port Klang Authority (#pkamalaysia)	
Port of Antwerp (#PortofAntwerp)	
Port of Felixstowe (#felixstowe_port)	
Port of Long Beach (#portoflongbeach)	
Port of Los Angeles (#PortofLA)	
Port of Melbourne (#PortofMelbourne)	
Port of Oakland (#PortofOakland)	
Port of Rotterdam (#PortOfRotterdam)	
Port Of Salalah (#port_salalah)	
Port of Seattle (#PortofSeattle)	
Port of Vancouver (#PortVancouver)	
Port of Zeebrugge (#Port_Zeebrugge)	
Port Tanjung Pelepas (#PTPMalaysia)	
Porto di Genova (#portodigenova)	
Puerto Buenos Aires (#PuertoBsAs)	
Puerto de Algeciras (#PuertoAlgeciras)	
Puerto de Cartagena (#PuertodeCtg)	
South Carolina Ports (#SCPorts)	
The Port of Virginia (#PortofVirginia)	
Transnet NPA (#TransnetNPA)	
Valenciaport (#AutPortValencia)	
MAWANI (#MawaniKSA)	
Jeddah Port (#jeddahport)	
Yokohama (#yokohamaportypc)	

As a result of the data collection stage, 63.699 tweets were collected on 17.04.2019 and the social media statistics of the ports sample are illustrated regarding below tweeter parameters in Table 4. Scholars practice on Twitter for a huge array of subjects by keywords and particularly

parameters: Screen name, followers, friends, favourites, retweets and engagement rates etc. In this section, they should be well explained how they make it easier to analyse their research questions. **Mostly preferred parameters are;**

- a) **Screen name:** The screen name of the user for whom to return results. It refers to the nickname that the user chooses to use when communicating with others online. It can be a person's real name, a variation of a person's real name, or it can be made-up pseudonym.
- b) **Followers:** They are the number of people who receive other people's Twitter updates. Twitter's model allows one-way following. It adds depth and segmentation to the user's friend list without doing any configuration beyond hitting the follow button.
- c) **Friends:** They are the number of every user the specific user is following.
- d) **Median Fav:** It is defined as the median total of favorites, which is generally used in daily conversation as regards something someone likes. They can also reference social-media activity.
- e) **Median Retweets:** It is the median total repost of the messages to the Twitter online messaging center. Twitter retweets feature helps the user and others quickly share that Tweet with all of the user's followers.
- f) **Engagement Rates:** Engagement rate defines the total number of times and focuses to explain how actively an audience pays attention to the content. For calculating the engagement rate, its ranges are listed below;
 - An engagement rate between 0% and 0.02% is recognized as low. A mediator with a low engagement rate on Twitter could predict between 0 - 0.2 reactions for every 1000 followers.
 - Engagement rates between 0.02% and 0.09% are recognized to be good. A mediator with a are engagement rate on Twitter could predict between 0.2 - 0.9 reactions for every 1000 followers.
 - An engagement rate between 0.09% and 0.33% is recognized to be high, where a mediator would expect 0.9 - 3.3 reactions for every 1000 followers on Twitter.
 - Lastly, an engagement rate between 0.33% and 1% is recognized to be very high, with expected reactions to be between 3.3 - 10 for every 1000 Twitter followers.

Table 4: *Social Media Statistics (Seaports)*

No	Seaport	Followers	Friends	Median		Engagement
				Fav	Retweets	Rates (%)
1	ABP Southampton	6345	1137	14.0	3.0	1.0
2	Abu Dhabi Ports	8456	575	5.0	1.0	1.0
3	Adani Group	69314	92	50.0	12.5	1.0
4	Alexandria Port	6	1	0.0	0.0	0.25
5	Autoridad Portuaria de Guayaquil	1367	133	7.5	5.0	1.0
6	Chennai Port	2720	0	4.0	0.0	1.0
7	DP World	92585	237	19.0	6.0	1.0
8	Georgia Ports	4488	2488	10.5	3.0	1.0
9	Hafen Hamburg	3895	161	17.0	1.0	1.0
10	Hutchison Ports PPC	3149	23	3.0	1.0	1.0
11	IPC Tanjung Priok	281	42	3.0	3.0	0.65
12	JNPT	4801	96	18.5	4.0	1.0
13	LondonPortAuthority	17486	1056	1.0	1.0	1.0
14	MPA Singapore	2641	162	2.0	1.0	1.0
15	Nigerian Ports	31266	34	33.0	24.0	1.0
16	Philippine Ports Auth.	147	44	1.0	1.0	0.42
17	Port Authority NY&NJ	66386	310	7.0	0.0	1.0
18	Port Authority of Ja	180	103	1.0	1.0	0.38
19	Port de Barcelona	10805	1120	3.0	1.0	1.0
20	Port de Montréal	2578	429	6.0	3.0	1.0
21	Port Houston	6783	375	2.0	0.0	1.0
22	Port Klang Authority	1378	62	0.0	0.0	0.15
23	Port of Antwerp	13787	2564	11.0	1.0	1.0
24	Port of Felixstowe	1770	2	0.0	0.0	0.90
25	Port of Long Beach	20633	3645	1.0	0.0	1.0
26	Port of Los Angeles	21350	2389	6.0	2.0	1.0
27	Port of Melbourne	834	2	4.5	0.0	0.81
28	Port of Oakland	6687	259	3.0	1.0	1.0
29	Port of Rotterdam	22647	303	7.0	3.0	1.0
30	Port Of Salalah	7285	84	10.0	2.0	1.0
31	Port of Seattle	11625	551	5.0	1.0	1.0
32	Port of Vancouver	12397	1781	4.0	1.0	1.0
33	Port of Zeebrugge	4173	222	4.0	2.0	1.0
34	Port Tanjung Pelepas	589	147	3.0	1.0	0.87
35	Puerto Buenos Aires	6659	105	34.0	16.0	1.0
36	Puerto de Algeciras	5937	603	10.0	3.0	1.0
37	Puerto de Cartagena	6171	950	8.0	4.0	1.0
38	South Carolina Ports	8675	1795	10.0	2.0	1.0
39	The Port of Virginia	8860	1135	1.0	0.0	1.0
40	Transnet NPA	5450	251	3.5	1.0	1.0
41	Valenciaport	5460	401	2.0	0.0	1.0
42	MAWANI	678	52	0.0	0.0	0.31
43	Jeddah Port	956	456	2.0	1.0	0.75
44	Yokohama	823	2	0.0	0.0	0.12
45	Porto di Genova	689	102	1.0	0.0	0.54

In Table 4, DP World has a significant number of followers, but fewer friendships with other users. It means that they treat the information flowing in and out of these pages specially, so that

they know not vast amounts of information from random people, and they can segment those interactions out. On the other hand, most of the ports are excellent content creators regarding their engagement rates. With the amount of content competition on Twitter, accounts in this tier are the most likely to be able to build long-term highly valuable businesses.

2.2. Text Preparation

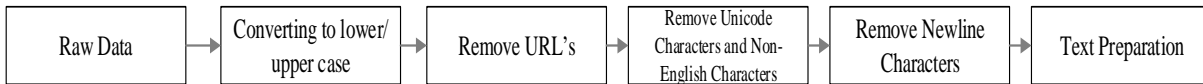
Text preparation includes cleaning and extracting data before performing analysis. The content of tweets is converted from upper case to lower. Non-textual (such as URLs) and irrelevant content is identified and eliminated. After that, to determine the languages of tweets, a language detection web service, named “Language Detection API” was used. Language detection API is a free API that allows up to 5000 requests per day and detects 160 different languages. After detection operation with Python, 103 foreign languages were detected, such as Thai, English, Korean. For the second phase of pre-processing, all tweets, which were not including some Non-English words, were removed permanently, while the inclusion and exclusion criteria (see Table 5) are strictly observed.

Table 5: *Inclusion and Exclusion Criteria*

Inclusion Criteria	Exclusion Criteria
Port Authority and Port Terminal Operator Twitter Pages Tweets, Retweets English Language	Irrelevant Twitter Pages (such as seafarers’ fan pages) Non-English text Non-Textual (URL’s, Unicode Characters) Spam Tweets (such as advertisements) Other Social Media Platforms

At the end of this phase, the number of tweets was reduced from 63.699 to 4.652 tweets. Given the decrease in data count, the importance of data cleaning has arisen, as shown in the data pre-processing Figure 1.

Figure 1: *Data Pre-processing of Twitter Content*

2.3. Sentiment Detection

Some studies (Hatzivassiloglou and Wiebe, 2000: 303; Wiebe et al., 2004: 280, Benamara et al., 2007: 3) mention that sentiment or opinion detection is the first task, which may be considered as analysis of text as objective or subjective. Essentially opinion disclosure is strictly connected with the diagnosis of adjectives in sentences. A recent study (Hatzivassiloglou and Wiebe, 2000: 304) found out that the adjectives contain subjectivity in a text. More studies (Benamara et al., 2007: 4) examined that adverbs may be adopted for similar purposes. In this step, the sentences of the tweet contents are observed. Sentences with subjective expressions (opinions, beliefs and views) are saved and sentences with objective communication are removed.

2.4. Sentiment Classification

The sentiment classification is an assignment of allocating a target object in a document to positive, negative or neutral. The classification levels of sentiment analysis consist of document level, sentence level and aspect-level. In this study, sentence-level is preferred to examine the tweets because other levels are inadequate to perform sentiment analysis. When a text with a different opinion has been given, the objective is to arrange the opinion as falling under one of

two conflicting sentiment polarities or locate its position on the continuum between these two polarities (Pang and Lee, 2004: 271).

The subjective sentences should be classified in positive, negative, and neutral, but classification can be generated by multiple points. Polarity classification utilizes a multi-point scale to categorize between different mixtures of the three opposites. This is where the task becomes a multi-class text categorization problem. In this study, the sentiment classification is performed by Python library “textblob” which has a sentiment feature to carry out subjective lexicon-based dictionary (SentiWordNet 3.0) analysis. It is a free, open-source and community-driven project. The lexicon-based analysis includes two types of classification techniques: dictionary-based and corpus-based. The dictionary-based approach is based on the construction of a dictionary that indicates a positive or negative polarity of a word, also called opinion word. This set of seed words built manually symbolizes the main keywords of the dictionary, then it can be combined with synonyms and antonyms using databases of opinion words made for sentiment analysis. There are many of them on the internet, the most typical ones are Sentiwordnet (Esuli et al., 2006: 420; Baccianella et al., 2010:2201), Q-wordnet (Agerri et al., 2010: 2300), WordNet-Affect (Strapparava et al., 2004: 1084; Hu and Liu, 2004: 169; Kim et al., 2004: 2; Strapparava et al., 2006: 424; Mohammad et al., 2009: 601). Kamps et al. (2004: 1116) used seed words and linked them with synonyms from WordNet dictionary giving them a polarity. Of course, there are different performance measures among the classification techniques: machine learning, lexicon-based approaches, crossdomain and cross-lingual approaches. Especially machine learning techniques offer very high accuracy compared to lexicon-based techniques. However, recent studies (see Table 6) shows that lexicon-based dictionary techniques may reach the high accuracy thanks to the dictionary performance of SentiWordNet 3.0. In Table 6, lexicon-based dictionary technique seems very accurate in the Social Media research field.

Table 6: *Performance Comparison of Sentiment Classification Methods*

	Method	Dataset	Max. Accuracy	Author
Machine learning	SVM (*)	Movie reviews	86.40%	Pang and Lee (2004)
	CoTraining SVM	Twitter	82.52%	Liu et al. (2013)
	Deep learning	Stanford Sentiment Treebank	80.70%	Socher et al. (2013)
Lexicon Based	Corpus	Product reviews	74.00%	Moilanen et al. (2010)
	Dictionary	Twitter	86.00%	Nakov et al. (2016)
Cross-lingual	Ensemble	Amazon	81.00%	Wan (2012)
	Co-Train	Amazon,IT168	81.30%	Wan (2009)
	EWGA	IMDb movie review	>90%	Abbasi et al. (2008)
	CLMM	MPQA,NTCIR,ISI	83.02%	Meng (2012)
Cross domain	Active Learning			Li et al. (2013)
	Thesaurus	Book, DVD, Electronics, Kitchen	80%	Bollegala et al. (2013)
	SFA			Pan (2010)

* Support Vector Machine

In order to measure the accuracy of the results, confusion matrix is a typical way for classification tasks (i.e. classifying dataset) by using evaluation metrics: precision, recall, error rate or accuracy. Table 7 shows confusion matrix to define the terms as follows:

Table 7: Definition of Confusion Matrix

		Predicted class	
		P	N
Actual Class	P	TP (True positives): The number of tweets that both the human and computer agree to belong to the current class.	FN (False negatives): The number of tweets that the human says they belong to the current class but the computer says they do not belong to that class.
	N	FP (False positives): The number of tweets that the computer program classifies them to belong to the current class while the human says they do not belong to that class.	TN (True negatives): The number of tweets that both the human and computer agree that they do not belong to the current class.

Source: Adapted from Erşahin et al. (2019)

Accuracy (Acc) refers to the ratio of the number of tweets that correctly classified to the total number of tweets. The calculation of this ratio is given in Eq (1);

$$Acc = (TP + TN) / (TP + TN + FP + FN) \quad (1)$$

Precision (P_r) defines as the probability that a randomly selected tweets is retrieved as relevant. This probability is calculated as the ratio of the total number of positive tweets that are correctly classified to the total number of positive classified tweets, as in Eq(2);

$$P_r = TP / (TP + FP) \quad (2)$$

Recall (R_e) refers to the probability that a randomly selected relevant tweet is retrieved in a search. It is calculated as the ratio of total number of positive tweets that are correctly classified to the number of positive tweets that are in the dataset, as in Eq. (3):

$$R_e = TP / (TP + FN) \quad (3)$$

The F-measure (F_m) is the harmonic mean of precision and recall and it is calculated as in Eq. (4):

$$F_m = 2 * P_r * R_e / (P_r + R_e) \quad (4)$$

This study have performed experiment (see Table 8) on sentiment classification which is based lexicon-based integrated approach for multi-class classification (positive versus negative versus neutral). The experiment shown that the metrics indicates good prediction.

Table 8: Multi-class Classification Performance

Measures	Positive	Negative	Neutral
Accuracy	0,89	0,83	0,72
Precision	0,79	0,74	0,81
Recall	0,89	0,95	0,77
F-Score	0,93	0,65	0,77

In the process, the evaluations were compared in the contents of tweets were the baseline, yet they had distinctive notions on the sentiments. For avoiding misunderstanding and misinterpretations, α should have a somewhat high value. Social scientists commonly rely on data with reliabilities $\alpha \geq ,800$, consider data with $,800 > \alpha \geq ,667$ only to draw tentative conclusions, and discard data whose agreement measures $\alpha < ,667$ (Krippendorff, 2004: 219).

3. Presentation of Output

Sentiment analysis is the research methodology “computationally” determining if a piece of writing positive, negative, or neutral. It is also known as opinion mining, deriving the opinion or attitude of Twitter users. In marketing discipline, practitioners use this methodology to improve their marketing strategies, to know customer’s opinions towards seaport’s services, how industrial users or twitter users respond to their seaport brand names and why users like twitter or not like to seaport brands.

Table 9: *Sentiment Analysis about Port Branding Opinions of Seaports’ Customers*

Port Brand Names	Positive (%)	Negative (%)	Neutral (%)	Krippendorff’s α
Port of Melbourne	72,73	9,09	18,18	,8962
DP World	57,38	8,20	34,43	,8492
Valenciaport	56,00	14,00	40,00	,7870
Mawani	55,00	15,00	35,00	,7500
Port of Oakland	51,11	2,22	46,67	,7266
South Carolina Port	50,75	8,95	40,30	,7760
Port of Long Beach	47,25	12,09	40,66	,7102
Chennai Port	46,15	0,00	53,85	,7563
Yokohama	44,00	16,00	40,00	,7821
Port Authority of Ja	42,11	5,26	52,63	,7057
Alexandria Port	42,00	18,00	40,00	,8962
Port of Felixstowe	41,94	12,90	45,16	,8492
Transnet NPA	40,00	6,66	53,34	,7870
Jeddah Port	40,00	10,00	50,00	,7500
London Port Authority	39,58	2,08	58,34	,7266
Port of Seattle	39,51	13,58	46,91	,7760
Georgia Ports	37,50	7,14	55,35	,7102
Abu Dhabi Port	37,04	0,00	62,96	,7563
JNPT	36,84	7,89	55,26	,7821
Port of Vancouver	34,92	6,35	58,73	,7057
Port of Los Angeles	34,72	4,17	61,11	,8962
Port Authority NY&NJ	30,61	31,63	37,75	,8492
The Port of Virginia	30,20	3,77	66,03	,7870
Port de Montréal	28,88	71,11	0,00	,7500
Port Houston	27,50	16,25	56,25	,7266
Port of Antwerp	26,08	73,92	0,00	,7760
Port of Rotterdam	25,86	1,72	72,42	,7102
Hafen Hamburg	24,00	0,00	76,00	,7563
Adani Group	22,06	8,82	69,11	,7821
Port of Zeebrugge	20,51	0,00	79,49	,7057
MPA Singapore	19,56	2,17	78,27	,8962
ABP Southampton	17,05	4,55	78,40	,8492
IPC Tanjung Priok	16,66	0,00	83,34	,7870
Nigerian Ports	15,79	26,32	57,89	,7500
Hutchison Ports PPC	13,64	0,00	86,36	,7266
Port of Salalah	13,33	8,89	77,78	,7760
Puerto Algeciras	6,25	0,00	93,75	,7102
Port de Barcelona	4,34	1,44	94,20	,7563
Autoridad P. de G.	3,70	0,00	96,30	,7821
Puerto de Cartagena	1,85	0,00	98,15	,7057
Philippine Ports Ath.	0,00	0,00	100,00	,8962
Port Klang Authority	0,00	0,00	100,00	,8492
Port Tanjung Pelepas	0,00	0,00	100,00	,7870
Porto di Genova	0,00	0,00	100,00	,7500
Puerto Buenos Aires	0,00	3,33	96,67	,7266

In this study, the research question “Which port brand is becoming far more aware for the social media users?” has answered that the port brand name of Melbourne (see Table 9) has the highest

positive opinions of tweet users. Interestingly, the port of Melbourne is not listed in the top 100 seaports regarding throughput volumes.

That is why the second research question, “Which port service does provide customer satisfaction in order to maximize brand equity?” is asked and separately sentiment analysis is performed for the seaport’s services in Melbourne. When the tweets linked with seaport’s services are examined, it should be clear evidence to show which services in Melbourne provide positive attitudes in customer satisfaction.

When the study examines the opinions of Twitter users for the port of Melbourne, container handling services (see Table 10) maximize customer satisfaction. The port of Melbourne has better facilities in container handling such as several decentralized workshops with machinery and other facilities and a port education centre for the training of employees. However, pilotage is the less positively tweeted port services. It may be caused by the independent organization “Victorian Port Melbourne” for all vessels over 35 meters Length Over All (LOA) transiting port of Melbourne waters, except for vessels whose master holds a current Pilot Exemption or Local Knowledge Certificate for port waters.

However, it is crucial to see that the port of Melbourne is 47th ranked seaport in the top container port list of Lloyd list (2017). This interesting finding shows that annual cargo throughput is not only a success indicator of the seaport. For example, the port of Singapore is the second-largest port in the world and has a great social media account, which is not significant positive impact on container handling services compared to the conventional port.

Table 10: *Sentiment Analysis about Port Services Opinions of Melbourne Seaport Customers*

Port Services	Positive (%)	Negative (%)	Neutral (%)	Krippendorff’s α
Container Handling	61,90	4,76	33,34	,7266
Environmental services	39,77	18,18	42,05	,7760
Mooring	37,50	5,68	56,82	,7102
Internet-based information srvc.	34,04	19,15	46,81	,7563
Towage	31,25	6,25	62,50	,7821
Passenger services	29,73	18,92	51,35	,7057
Marine shuttle service	26,58	13,92	59,49	,8962
Container rail shuttle service	26,25	18,75	55,00	,8492
Bunkering	17,39	21,74	60,87	,7870
Dredging	17,19	12,50	7,31	,7500
Pilotage	6,09	3,65	90,24	,7266

In contrast to the port of Melbourne, the environmental services in the port of Singapore has the highest positive opinions regarding twitter users. Also, second-ranked service is dredging that the port authority gives more importance to the expansion of the Tuas terminal. On the other hand, pilotage also has the lowest positive impact on users because of the services owned by the state organization.

Table 11: *Sentiment Analysis about Port Services Opinions of Singapore Seaport Customers*

Port Services	Positive (%)	Negative (%)	Neutral (%)	Krippendorff's α
Environmental services	53,26	14,13	32,61	,7266
Dredging	41,38	17,24	41,38	,7760
Internet-based information srvc.	38,09	11,90	50,01	,7102
Mooring	37,93	9,19	52,88	,7563
Container rail shuttle service	37,93	9,15	52,92	,7821
Container Handling	30,12	4,82	65,06	,7057
Passenger services	29,63	35,80	34,57	,8962
Bunkering	29,21	31,46	39,33	,8492
Towage	25,64	5,13	69,23	,7870
Marine shuttle service	22,22	9,72	68,06	,7500
Pilotage	20,69	35,80	43,51	,7266

4. Discussion and Managerial Implications

This study explores how practitioners measure brand equity of their seaports by fetching the content of social media “Tweeter”. The phenomenon is discussed by asking three questions. It would be beneficial to find which seaport brand is being aware by tweeter users and what type of port services ensure the customer satisfaction by maximizing brand equity. Lastly, there would be good enough to know if the simple social media statistics really works to measure the brand equity of the seaports.

Sentiment analysis can gather positive and negative discussions to give researchers online notifications so that the ports can response instantly. If the stakeholders disagree about something (higher tariff rates, misimplementations in green port applications, etc.) related to the port brand, the faster port management can answer, the more likely stakeholders will disremember being annoyed basically, and be delighted with excellent customer service.

To measure top performing port brands, ports may choose social media tools with the aim of calculating engagement rate, analysing competitors, following campaign, checking brand, improving competitive intelligence, developing customer care, launching services, ranking mediators. However, most of the studies focus on the container throughput alongside their social media engagement rates and follower numbers as the success indicators. Many seaport brands are generating and sending the content up to three times per day, but they never connect with other users. They only send tweet after tweet and never attract to interact with the port brand. The actual phenomenon is that they do not enlist with users as a person or as a business and hence their contents are lost on users. It is crucial to observe at other ways in which port brands can tackle the power of Twitter and use it to create a quality audience, doubled followers and linked with port customers. Social media statistics are an excellent beginning to measure the port brand equity but it is not enough. For example, in relevant studies volume is measured with the number of blog posts (Chen et al., 2011:86), the number of product ratings (Moe and Trusov, 2011: 448), the number of Facebook likes (De Vries et al., 2012:84), the number of threads (Netzer et al., 2014:621) or the difference in number of reviews (Tirunillai and Tellins, 2012:203). It shows that there is no study to measure a relationship analysis quantitatively between the opinions of tweeter users and port brands and literature uses different social media metrics to quantify the opinions of consumers so far. As a result, the achievement of port marketing strategy is not calculated only by the increase in the number of followers, likes or comments. Customer satisfaction is also based on how much positive opinions the port can help increase port brand equity amongst the customers.

By doing sentiment analysis in this study, the port can evaluate how much positive or negative opinions have arisen and complete market research by getting to know what port customers' opinions are about port services and how the port can align the service quality and features with their demands. The port services are not judged only by how well they perform functionally but also by how nicely they are presented in the forms of, for example, reasonable pricing at services, new technological services, automated container handling and accommodation opportunities for seafarers in transit etc. Ideas to develop the port service quality and how they are performed can only be derived from port target customers' opinions. It may be a favourite way to do that is by conducting a structured and planned survey. Another method is that provided information from the daily discussions about the port brand in social platforms.

In this study, the port of Melbourne is the highest ranking in the positive opinions while the port of Singapore has the highest container throughput, but it has very low positive opinions. When the study examines the breakdown of the quality of services for both seaports by sentiment analysis. It shows that cargo handling in the port of Melbourne has very high positive opinions whereas the port of Singapore is very low. Also, the port of Singapore committed USD 100 million to the Maritime Singapore Green Initiative (MSGI) since 2011. The Green Ship Programme of Singapore encourages Singapore-flagged ships to reduce carbon dioxide (CO₂) and sulphur dioxide (SO_x) emissions. Ship management companies that operate Singapore-flagged vessels can ensure a reduction in port dues. However, the program does not cover the flag of convenience vessels. So, the managers may think that the green port is a good concept at first sight but it does not provide cost differentiation for their other flagged vessels. Hence, the branding message of the green port does not have a good marketing strategy regarding the customer's feelings compared to the conventional port. Interestingly, the pilotage has the lowest positive tweeter users' opinions for the port of Melbourne, whereas the port of Singapore has an excellent positive impact on twitter users because the port of Singapore invested USD 1,82 billion for the construction of a new terminal with 20 deep-water berths having a total capacity of 20 million twenty-foot equivalent units (TEU) per annum.

As a result of a deeper and better understanding of the feelings, emotions and sentiments of a port brand, high value of audiences, members of these audiences will increasingly receive experiences and messages that are personalized and directly related to their demands. Rather than segment port market based on container throughput, hinterland connectivity, competitors and entry to barriers etc. can further segment based on how their audience members feel about the brand or how they use social media.

5. Limitations and Further Research

The study has several limitations that must be considered. First, the sampling frame was limited to only one social media platform, "Twitter" so the observations may be limited due to the wide variety of social media platforms (Facebook, LinkedIn or Instagram) of seaports. Second, the content analysis or other qualitative methods may be carried out in order to explore the interrelationships of services between the competing ports.

A future threat in employing sentiment analysis and tools for sentiment analysis of tweets in social media is to reduce the uncertainty that illustrates a specific problem since it is not efficiently pick up the information. Naturally, the analysed tweets include paradox and contempt, which are not easy to detect. Therefore, an assessment of the analysis and tools is needed to solve this limitation.

Regarding future branding strategy research, this study would advocate collaborative investigations across several research streams identified in the literature review. Many pragmatic approaches could study the general or specific subtopics of the phenomenon. An interconnection of research streams would make a valuable contribution to future research. Future studies could

explore whom to address, with which kind of branding messages are chosen, how different branding messages should be placed in their buying behaviours among other industries.

References

- Aaker, D.A. (1992). The value of brand equity. *Journal of Business Strategy*, 4(13), 27-32.
- Abbasi, A., Chen, H., & Salem, A. (2008). Sentiment analysis in multiple languages: Feature selection for opinion classification in web forums. *ACM Transactions on Information Systems (TOIS)*, 26(3), 1-34.
- Alessia, D., Ferri, F., Grifoni, P., & Guzzo, T. (2015). Approaches, tools and applications for sentiment analysis implementation. *International Journal of Computer Applications*, 125(3).
- Agerri, R., & García-Serrano, A. (2010). Q-WordNet: Extracting Polarity from WordNet Senses. *Proceedings of the LREC*, 2300-2305.
- Baccianella, S., Esuli, A., & Sebastiani, F. (2010). Sentiwordnet 3.0: An enhanced lexical resource for sentiment analysis and opinion mining. *Proceedings of the LREC*, 10, 2200-2204.
- Barnes, N. G., Leschault, A. M., & Andonian, J. (2012). *Social media surge by the 2012 Fortune 500: Increase use of blogs, Facebook, Twitter and more*. Retrieved from <http://www.umassd.edu/cmr/socialmedia/2012fortune500/>
- Benamara, F., Cesarano, C., Picariello, A., Recupero, D. R., & Subrahmanian, V. S. (2007). Sentiment analysis: Adjectives and adverbs are better than adjectives alone. *Proceedings of the ICWSM*, 3, 1-7.
- Berger, J., & Milkman, K. L. (2012). What makes online content viral?. *Journal of Marketing Research*, 49(2), 192-205.
- Bollegala, D., Weir, D., & Carroll, J. (2012). Cross-domain sentiment classification using a sentiment sensitive thesaurus. *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering*, 25(8), 1719-1731.
- Cawsey, T., & Rowley, J. (2016). Social media brand building strategies in B2B companies. *Marketing Intelligence & Planning*, 34(6), 754-776.
- Chen, Y., Fay, S., & Wang, Q. (2011). The role of marketing in social media: How online consumer reviews evolve. *Journal of interactive marketing*, 25(2), 85-94.
- Dennis, A. R., Fuller, R. M., & Valacich, J. S. (2008). Media, tasks, and communication processes: A theory of media synchronicity. *MIS Quarterly*, 32(3), 575–600.
- De Vries, L., Gensler, S., & Leeflang, P. S. (2012). Popularity of brand posts on brand fan pages: An investigation of the effects of social media marketing. *Journal of Interactive Marketing*, 26(2), 83-91.
- Duncan, T., & Moriarty, S. (1998). A communication based marketing model for managing relationships. *Journal of Marketing*, 62(2), 1–13.
- Emarketer. (2010). *Complimentary eMarketer Report: Seven guidelines for achieving ROI from social media*. Retrieved from <http://www.emarketer.com/blog/index.php/complimentary-emarketer-report-guidelines-achieving-roi-social-media/#qLcSBtK2HzEdrxHA.99>
- Erşahin, B., Aktaş, Ö., Kilinc, D., & Erşahin, M. (2019). A hybrid sentiment analysis method for Turkish. *Turkish Journal of Electrical Engineering & Computer Sciences*, 27(3), 1780-1793.

- Esuli, A., & Sebastiani, F. (2006). Sentiwordnet: A publicly available lexical resource for opinion mining. *Proceedings of the LREC*, 6, 417-422.
- Jansen, B. J., Zhang, M., Sobel, K., & Chowdury, A. (2009). Twitter power: Tweets as electronic word of mouth. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60(11), 2169–2188.
- Godey, B., Manthiou, A., Pederzoli, D., Rokka, J., Aiello, G., Donvito, R., & Singh, R. (2016). Social media marketing efforts of luxury brands: Influence on brand equity and consumer behavior. *Journal of Business Research*, 69(12), 5833-5841.
- Hatzivassiloglou, V., & Wiebe, J. M. (2000). Effects of adjective orientation and gradability on sentence subjectivity. *Proceedings of the 18th Conference on Computational linguistics*, 1, 299-305.
- Hu, M., & Liu, B. (2004). Mining and summarizing customer reviews. *Proceedings of the Tenth ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, 168-177.
- Farquhar, P. H. (1989). Managing brand equity. *Marketing Research*, 1, 24-33.
- Kalampokis, E., Karamanou, A., Tambouris, E., & Tarabanis, K. A. (2016). Applying brand equity theory to understand consumer opinion in social media. *J. UCS*, 22(5), 709-734.
- Kamps, J., Marx, M., Mokken, R. J., & De Rijke, M. (2004). Using WordNet to measure semantic orientations of adjectives. *Proceedings of the LREC*, 4, 1115-1118.
- Karjaluoto, H., Ulkuniemi, P., Huotari, L., Saraniemi, S., & Mäläskä, M. (2015). Analysis of content creation in social media by B2B companies. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 6(30), 761–770
- Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity. *Journal of Marketing*, 57(1), 1-22.
- Keller, K. L. (2009). Building strong brands in a modern marketing communications environment. *Journal of Marketing Communications*, 15(2–3), 139–155.
- Kim, S. M., & Hovy, E. (2004). Determining the sentiment of opinions. *Proceedings of the 20th international conference on Computational Linguistics*, 1 – 8.
- Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, 54(3), 241-251.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology* (2nd ed.) Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Kumar, V., & Mirchandani, R. (2012). Winning with data: Increasing the ROI of social media marketing. *MIT Sloan Management Review*, 54(1), 55–61.
- Lai, C. S., Chiu, C. J., Yang, C. F., & Pai, D. C. (2010). The effects of corporate social responsibility on brand performance: The mediating effect of industrial brand equity and corporate reputation. *Journal of Business Ethics*, 95(3), 457-469.
- Labrecque, L. I., Zanjani, S. H., & Milne, G. R. (2012). Authenticity in online Communications. In *Online consumer behavior: Theory and research in social media, advertising, and e-tail* (pp. 133-155). Cham: Springer.
- Leone, R. P., Rao, V. R., Keller, K. L., Luo, A. M., McAlister, L., & Srivastava, R. (2006). Linking brand equity to customer equity. *Journal of Service Research*, 9(2), 125-138.

- Li, S., Xue, Y., Wang, Z., & Zhou, G. (2013). Active learning for cross-domain sentiment classification. *Proceedings of the Twenty-Third International Joint Conference on Artificial Intelligence*. Beijing, 2127-2133
- Liu, B. (2012). Sentiment analysis and opinion mining. *Synthesis Lectures on Human Language Technologies*, 5(1), 1-167.
- Liu, S., Li, F., Li, F., Cheng, X., & Shen, H. (2013). Adaptive co-training SVM for sentiment classification on tweets. *Proceedings of the 22nd ACM International Conference on Information & Knowledge Management*, 10, 2079-2088.
- Mahajan, V., Rao, V. R., & Srivastava, R. K. (1994). An approach to assess the importance of brand equity in acquisition decisions. *Journal of Product Innovation Management*, 11(3), 221-235.
- Meng, X., Wei, F., Liu, X., Zhou, M., Xu, G., & Wang, H. (2012). Cross-lingual mixture model for sentiment classification. *Proceedings of the 50th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 7, 572-581.
- Michaelidou, N., Siamagka, N. T., & Christodoulides, G. (2011). Usage, barriers and measurement of social media marketing: An exploratory investigation of small and medium B2B brands. *Industrial Marketing Management*, 40, 1153–1159.
- Moe, W. W., & Trusov, M. (2011). The value of social dynamics in online product ratings forums. *Journal of Marketing Research*, 48(3), 444-456.
- Moilanen, K., Pulman, S., & Zhang, Y. (2010). Packed feelings and ordered sentiments: Sentiment parsing with quasi-compositional polarity sequencing and compression. *Proceedings of the WASSA Workshop at ECAI*, 8, 36-43.
- Mohammad, S., Dunne, C., & Dorr, B. (2009). Generating high-coverage semantic orientation lexicons from overtly marked words and a thesaurus. *Proceedings of the 2009 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, 2, 599-608.
- Mueller, K., Garg, S., Nam, J. E., Berg, T., & McDonnell, K. T. (2011). Can computers master the art of communication?: A focus on visual analytics. *IEEE Computer Graphics and Applications*, 31(3), 14-21.
- Nakov, P., Ritter, A., Rosenthal, S., Sebastiani, F., & Stoyanov, V. (2016). SemEval-2016 task 4: Sentiment analysis in Twitter. *Proceedings of the 10th International Workshop on Semantic Evaluation (SemEval-2016)*, 5, 1-18.
- Netzer, Y., Tenenboim-Weinblatt, K., & Shifman, L. (2014). The construction of participation in news websites: A five-dimensional model. *Journalism Studies*, 15(5), 619-631.
- Pan, S. J., Ni, X., Sun, J. T., Yang, Q., & Chen, Z. (2010). Cross-domain sentiment classification via spectral feature alignment. *Proceedings of the 19th international conference on World Wide Web*, 4, 751-760.
- Pang, B., & Lee, L. (2004). A sentimental education: Sentiment analysis using subjectivity summarization based on minimum cuts. *Proceedings of the 42nd Annual Meeting on Association for Computational Linguistics*, 7, 271.
- Popescu, A. M., & Etzioni, O. (2007). Extracting product features and opinions from reviews. In *Natural language processing and text mining* (pp. 9-28). London: Springer.
- Rapp, A., Beitelspacher, L. S., Grewal, D., & Hughes, D. E. (2013). Understanding social media effects across seller, retailer, and consumer interactions. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 41(5), 547–566.

- Spire Inc. (2018). *Spire Reports 2018*. Prnewswire web sitesinden erişildi: <https://www.prnewswire.com/news-releases/spire-reports-2018-results-300750871.html>
- Socher, R., Perelygin, A., Wu, J., Chuang, J., Manning, C. D., Ng, A. Y., & Potts, C. (2013). Recursive deep models for semantic compositionality over a sentiment treebank. *Proceedings of the 2013 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, 1631-1642.
- Strapparava, C., & Valitutti, A. (2004). Wordnet affect: an affective extension of wordnet. *Proceedings of the LREC*, 4, 1083-1086.
- Strapparava, C., Valitutti, A., & Stock, O. (2006). The affective weight of lexicon. *Proceedings of the LREC*, 5, 423-426.
- Swani, K., Brown, B. P., & Milne, G. R. (2014). Should tweets differ for B2B and B2C? An analysis of Fortune 500 companies' Twitter communications. *Industrial Marketing Management*, 43(5), 873-881.
- Taylor, D. G., Lewin, J. E., & Strutton, D. (2011). Friends, fans, and followers: Do ads work on social networks? How gender and age shape receptivity. *Journal of Advertising Research*, 51(1), 258-275.
- Tirunillai, S., & Tellis, G. J. (2012). Does chatter really matter? Dynamics of user-generated content and stock performance. *Marketing Science*, 31(2), 198-215.
- Wan, X. (2012). A comparative study of cross-lingual sentiment classification. *Proceedings of the 2012 International Conferences on Web Intelligence and Intelligent Agent Technology*, 1, 24-31.
- Wan, X. (2009). Co-training for cross-lingual sentiment classification. *Proceedings of the Joint Conference of the 47th Annual Meeting of the ACL and the 4th International Joint Conference on Natural Language Processing of the AFNLP*, 1, 235-243.
- Wiebe, J., Wilson, T., Bruce, R., Bell, M., & Martin, M. (2004). Learning subjective language. *Computational Linguistics*, 30(3), 277-308.
- Wiersema, F. (2013). The B2B agenda: The current state of B2B marketing and a look ahead. *Industrial Marketing Management*, 42(4), 470-488.

APPENDIX 1: Top Container Ports (Container Throughput per year)

No	Port Name	Country	Tweeter Accounts
1	Shanghai	China	Not Available
2	Singapore	Singapore	MPA_Singapore
3	Shenzen	China	Not Available
4	Ningbo-Zhoushan	China	Not Available
5	Hong Kong	China	Not Available
6	Busan	South Korea	PortOfBusan
7	Guangzhou	China	Not Available
8	Qingdao	China	QDPort
9	Dubai	UAE	DP_World
10	Tianjin	China	Not Available
11	Rotterdam	Netherlands	PortOfRotterdam
12	Port Klang	Malaysia	pkamalaysia
13	Kaohsiung	China	Not Available
14	Antwerp	Belgium	PortofAntwerp
15	Dalian	China	Not Available
16	Xiamen	China	Not Available
17	Tanjung Pelepas	Malaysia	PTPMalaysia
18	Hamburg	Germany	PortofHamburg
19	Los Angeles	USA	PortofLA
20	Long Beach	USA	portoflongbeach
21	Laem Chabang	Thailand	Not Available
22	New York/New Jersey	USA	PANYNJ
23	Yingkou	China	Not Available
24	Ho Chi Minh City	Vietnam	Not Available
25	Bremen/Bremerhaven	Germany	Not Available
26	Tanjung Priok	Malaysia	IPCTanjungPriok
27	Colombo	Sri Lanka	Not Available
28	Lianyungang	China	Not Available
29	Tokyo	Japan	tocho_kouwan_en
30	Valencia	Spain	AutPortValencia
31	Algeciras	Spain	PuertoAlgeciras
32	Jawaharlal Nehru	India	JNPort
33	Jeddah	Saudi Arabia	jeddahport
34	Sharjah	UAE	Not Available
35	Felixstowe	United Kingdom	felixstowe_port
36	Manila	Philippines	phports
37	Port Said	Egypt	Not Available
38	Santos	Brazil	Not Available
39	Taicang	China	Not Available
40	Savannah	USA	GaPorts
41	Colon	Panama	Not Available
42	Seattle/Tacoma	USA	PortofSeattle
43	Dongguan/Humen	China	Not Available
44	Piraeus	Greece	Not Available
45	Ambarlı	Turkey	Not Available
46	Tanjung Perak	Indonesia	Not Available
47	Balboa	Panama	HutchisonPPC
48	Marsaxlokk	Malta	Not Available
49	Vancouver	Canada	PortVancouver
50	Tanger Med	Morocco	tangermed.ma
51	Nanjing	China	Not Available
52	Mundra	India	AdaniOnline

53	Rizhao	China	Not Available
54	Yokohama	Japan	yokohamaportypc
55	Keelung	Taiwan	Not Available
56	Durban	South Africa	TransnetNPA
57	Kobe	Japan	Not Available
58	Nagoya	Japan	Not Available
59	Melbourne	Australi	PortofMelbourne
60	Cartagena	Colombia	PuertodeCtg
61	Salalah	Oman	port_salalah
62	Le Havre	France	Not Available
63	Virginia	USA	PortofVirginia
64	Gioia Tauro	Italy	Not Available
65	Yantai	China	Not Available
66	Manzanillo	Mexico	Not Available
67	Yeosu Gwangyang	South Korea	Not Available
68	Incheon	South Korea	Not Available
69	Sydney	Australia	Not Available
70	Oakland	USA	PortofOakland
71	Genoa	Italy	portodigenova
72	Osaka	Japan	Not Available
73	London	United Kingdom	LondonPortAuth
74	Houston	USA	Port_Houston
75	Fuzhou	China	Not Available
76	Chittagong	Bangladesh	Not Available
77	Qanzhou	China	Not Available
78	Charleston	USA	SCPorts
79	Barcelona	Spain	portdebarcelona
80	Karachi	Pakistan	kpt1887
81	Dammam	Saudi Arabia	MawaniKSA
82	Callao	Peru	Not Available
83	Southampton	United Kingdom	ABPSouthampton
84	Dandong	China	Not Available
85	Guayaquil	Ecuador	PuertoGye
86	St Peterburg	Russia	Not Available
87	Shahid Rajae	Iran	Not Available
88	Alexandria	Egypt	AlexandriaPort
89	Kingston	Jamaica	PortAuthorityJ
90	Zeebrugge	Belgium	Port_Zeebrugge
91	Chennai	India	PortofChennai
92	Bangkok	Thailand	Not Available
93	Lagos	Nigeria	nigerianports
94	Tangshan	China	Not Available
95	Abu Dhabi	UAE	AbuDhabiPorts
96	Mersin	Turkey	Not Available
97	Taichung	Taiwan	Not Available
98	Montreal	Canada	PortMTL
99	Freeport	Bahamas	Not Available
100	Buenos Aires	Argentina	PuertoBsAs

UAE: United Arab Emirates, USA: United States of America

BÜTÜNLEŞİK DEMATEL – COPRAS YÖNTEMİ İLE STAJYER SEÇİMİ: BİR LOJİSTİK FİRMASINDA UYGULAMA*

Engin ÇAKIR¹
A. Cansu GÖK KISA^{2*}

Öz

İşletmeye en faydalı olacak stajyerin seçimi, çeşitli kriterlerin bir arada değerlendirilmesini gerektiren bir karar verme sürecidir. Bu durum, bir anlamda çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemi olarak nitelendirilebilir. Bu çalışmada amaç, bir lojistik firmasında işe alınacak stajyerlerin bütünlük DEMATEL (Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) – COPRAS (Complex Proportional Assessment) yaklaşımı ile değerlendirilerek, en uygun stajyerlerin seçilmesidir. Çalışmada, öncelikle stajyer adaylarının değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerin önem düzeyleri ÇKKV yöntemlerinden DEMATEL ile hesaplanmış, daha sonra staj başvurusunda bulunan adayların seçilmesinde ise COPRAS yöntemi kullanılmıştır. DEMATEL yöntemi sonucunda uygulamanın gerçekleştirildiği lojistik firması için stajyer seçiminde en önemli kriterlerin belirlenmesi ve ağırlıklandırılması sağlanmıştır. Uygulamanın diğer aşamasında ise COPRAS yöntemi ile yapılan sıralamaya göre en iyi skoru elde eden ilk dört aday stajyer olarak kabul edilmiştir. Elde edilen bulgular gelecekteki personel adaylarını değerlendirmek için firmanın kullanabileceği bir veri tabanı oluşturmasına yardımcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Stajyer Seçimi, Personel Seçimi, DEMATEL Yöntemi, COPRAS Yöntemi
JEL Kodları: C44, D70, O14

INTERN SELECTION WITH INTEGRATED DEMATEL – COPRAS METHOD: AN APPLICATION IN A LOGISTICS COMPANY

Abstract

The selection of the most beneficial intern to the enterprise is a decision making process that requires the evaluation of various criteria together. In a sense, this situation can be described as a multi-criteria decision making (MCDM) problem. The aim of this study is to select the most suitable interns by evaluating the interns to be employed in a logistics company with the integrated DEMATEL (Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) – COPRAS (Complex Proportional Assessment) approach. In the study, firstly the importance levels of the criteria used in the evaluation of interns were calculated by DEMATEL method which is one of the MCDM methods; then COPRAS method was used in the evaluation of candidates who applied for internship. As a result of the DEMATEL method, the most important criteria in the selection of interns were determined and weighted for the logistics company where the application is carried out. At the other stage of the application, the first four candidates who achieved the best scores according to the ranking obtained by COPRAS method were accepted as interns. The findings helped to create a database that the company can use to evaluate future personnel candidates.

Keywords: Intern Selection, Personnel Selection, DEMATEL Method, COPRAS Method
JEL Codes: C44, D70, O14

* Bu makale, “18. Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu”nda özet bildiri olarak sunulan çalışmanın genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ORCID 0000-0002-5906-4178.

² Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü, ORCID 0000-0001-7594-4856.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): cansugok@hitit.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 04.02.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

İşletmeler gelecek planlarını yaparken birçok stratejik karar vermek durumundadırlar. Bu kararlardan bir tanesi işe alınacak personelin belirlenmesidir. Büyük ve orta ölçekli işletmelerin büyük bir çoğunluğu personel planlamasını yaparken stajyer çalıştırmaya da özen göstermektedir. Aynı zamanda, sosyal sorumluluk ilkesi gereğince firmalar genellikle öğrencilere uygun zamanlarda staj imkânı tanımaktadır. Öğrenci ve stajyer adaylarına deneyim kazanma imkânı veren stajyerlik sistemi işletmelere kısa süreli istihdam açığını kapatma ve gelecekte işe alması muhtemel personeli deneme fırsatı sunmaktadır. Bu bakımdan stajyer seçimi konusu firmaların ileride oluşturacakları insan kaynağının planlanması açısından önem taşımaktadır.

İşletmeler için en uygun stajyerin seçimi birçok faktörün bir arada değerlendirilmesini gerektiren zaman alıcı bir karar sürecidir. İşletmeye faydalı olacak stajyerlerin belirlenmesi yönetsel bir karar sürecinden geçirilerek çeşitli kriterlerin birlikte değerlendirilmesini gerektiren bir problemdir. Bu nedenle stajyer seçimi süreci çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemi olarak ele alınabilmektedir.

Araştırmanın amacı bir işletmede en uygun stajyerin seçilmesi konusunda ÇKKV yöntemlerinden faydalanarak bir uygulama gerçekleştirmektir. Bu amaçla, bir lojistik firmasında değerlendirilecek stajyer adaylarının seçimi için bütünleşik DEMATEL (Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) – COPRAS (Complex Proportional Assessment) yaklaşımı kullanılmıştır.

Çalışmada öncelikle stajyer seçiminde kullanılan değerlendirme kriterlerinin önem düzeylerinin hesaplanması amacıyla ÇKKV yöntemlerinden DEMATEL kullanılmıştır. Daha sonra, DEMATEL yönteminden elde edilen kriter ağırlıkları dikkate alınarak staj başvurusunda bulunan aday öğrenciler içinden en uygun olanların seçiminde COPRAS yönteminden yararlanılmıştır. Kriterleri ve stajyer adaylarını değerlendirme işlemi uygulamanın yapıldığı lojistik firmasının insan kaynakları biriminde çalışan uzman beş karar vericiden elde edilen bilgiler ile yapılmıştır. Ayrıca adayların başvuru formunda verdiği bilgiler dikkate alınmıştır. Uygulama sonucunda firma için en uygun dört stajyerin seçilmesi sağlanmıştır. Çalışmanın stajyer seçimi konusunda bütünleşik DEMATEL-COPRAS yönteminin uygulanması bakımından literatüre katkı sunması hedeflenmektedir. Bu çerçevede giriş bölümünü takiben ikinci bölümde yapılan literatür incelemesi aktarılmıştır. Üçüncü bölümde metodolojik çerçeveye dördüncü bölümde ise uygulamaya yer verilmiş olup sonuçlar değerlendirilmiştir.

1. Literatür İncelemesi

İlgili literatür incelendiğinde stajyer seçimi konusu işletmeler açısından personel seçimi olarak değerlendirilmektedir. Literatürde personel seçimi konusunda çeşitli ÇKKV yöntemlerinden faydalandığı görülmektedir. Ancak bu konuda bütünleşik olarak DEMATEL-COPRAS yönteminin uygulandığı bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu bakımdan yapılan çalışmanın literatürdeki bu açığa katkıda bulunması hedeflenmektedir. Aynı zamanda çalışmada bir lojistik firmasında uygulama yapılması gerçek bir karar problemini ele alması yönüyle ilgili alana katkı sağlayacaktır.

Personel seçimi konusunda ÇKKV yöntemleri kullanılarak yapılan çalışmalara bakıldığında AHS (Analitik Hiyerarşi Süreci), ANP (Analitik Ağ Süreci), DEMATEL, SWARA (Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis), Entropi gibi yöntemlerin genellikle kriter ağırlığı belirlemede kullanıldığı, TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution), ELECTRE (Elimination Et Choix Traduisant la Realite), VIKOR (VišeKriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje), Gri İlişkisel Analiz, ARAS (Additive Ratio Assessment), MOORA (Multi-Objective Optimization on the basis of Ratio Analysis), CODAS (Combinative

Distance-Based Assessment) vb. yöntemlerin ise alternatifleri sıralamada kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu yöntemlerin bulanık halde kullanımına da rastlanmaktadır. Literatürde bu alanda öne çıkan çalışmalar şu şekilde özetlenmektedir.

Tsao ve Chu (2001) çalışmalarında personel seçimi için duygusal denge, liderlik, kendine güven, iletişim becerisi, kişilik, tecrübe, genel görünüm, kavrama gücü gibi kriterleri dikkate alarak Bulanık ÇKKV algoritması ile çözüm gerçekleştirmişlerdir. Dağdeviren (2007) bir firmanın ihracat-ithalat firmasına alınacak personel seçiminde dış ticaret bilgisi, mevzuat bilgisi, inisiyatif alma, kendine güven, fiziksel görünüm gibi kriterleri değerlendirerek Bulanık AHS yöntemini kullanmışlardır. Güngör, Serhadlıoğlu ve Kesen (2009) personel seçimi problemini 3 ana boyutta ele alıp tecrübe, yabancı dil, lisans derecesi, analitik düşünme, takım çalışması, isteklilik, temel yetenekler, görünüm, yaş vb. alt kriterleri kullanarak Bulanık AHS yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Aksakal ve Dağdeviren (2010), çalışmalarında tecrübe, yazılı ve sözlü iletişim, yabancı dil, bilgisayar bilgisi, takım oyunculuğu, stratejik düşünme kriterleri ile DEMATEL-ANP bütünleşik yöntemini kullanarak seçim yapmışlardır. Dağdeviren (2010), tecrübe, takım oyunculuğu, stratejik düşünme, yabancı dil, iletişim becerisi, bilgisayar becerisi kriterlerini kullanarak personel seçiminde ANP-TOPSIS yöntemini önermişlerdir. Kelemenis ve Askounis (2010), üst düzey yönetici seçiminde stratejik karar verme, değişime ayak uydurma, iletişim becerisi, liderlik, kriz yönetimi, eğitim düzeyi, profesyonel tecrübe gibi kriterleri ele alarak Bulanık TOPSIS yöntemini kullanmışlardır.

Chen, Pai ve Hung (2011), mühendis seçiminde genel kriterler olarak İngilizce bilgisi, tecrübeiletişim becerisi ve duygusal denge kriterlerinin değerlendirerek Bulanık VIKOR yöntemi ile çözüm yapmışlardır. Zang ve Liu (2011) çalışmalarında personel seçimi için duygusal denge, sözlü iletişim becerisi, kişilik, tecrübe ve kendine güven kriterlerini değerlendirerek Bulanık Gri İlişkisel Analiz yöntemini kullanmışlardır. Balezentis, Balezentis ve Brauers (2012) personel seçiminde Bulanık MULTIMOORA yöntemini önermişler ve yaratıcılık, liderlik, iletişim becerisi, takım yönetimi, eğitim, tecrübe vb. kriterler ile değerlendirme yapmışlardır. Yıldız ve Deveci (2013) teknoloji firmasında personel seçimi problemine iş tecrübesi, eğitim düzeyi, yabancı dil, aldığı eğitimler, sosyal ilişkiler kriterlerini kullanarak Bulanık VIKOR yöntemi ile çözüm aramışlardır. Köse, Aplak ve Kabak (2013) eğitim hizmetlerinde personel seçimi için anlama ve anlatma yeteneği, görev bilinci, sosyal uyum, iş tecrübesi, yabancı dil bilgisi, bilimsel yeterlilik gibi kriterleri değerlendirerek Gri İlişkisel Analiz- Gri ANP yaklaşımını önermişlerdir. Tepe ve Görener (2014) kurumsal bir şirketteki personel seçim sürecinde mezuniyet, bilgisayar yeterlilik düzeyi, yabancı dil seviyesi, iş ile ilgili üretilen projeler, tecrübe, referanslar, mülakat, sosyal aktiviteler, değerlendirme testi kriterlerini dikkate alarak AHS-MOORA yaklaşımını kullanmışlardır.

Karabasevic, Stanujkic ve Urosevic (2015) çalışmalarında personel seçimi için geçmiş deneyim, proaktivite ve genel görünüm, organizasyonel beceriler, eğitim, iletişim ve problem çözme becerisi, bilgisayar bilgisi kriterlerini değerlendirerek SWARA-ARAS yöntemini uygulamışlardır. Karabasevic, Stanujkic, Urosevic ve Maksimovic (2016) mülakat hazırlığı, geçmiş deneyim, eğitim, kişisel beceriler, iletişim ve sunum becerisi, bilgisayar, bilgisi, yabancı dil kriterlerini kullanarak SWARA-WASPAS yönteminden faydalanmışlardır. Kundakçı (2016) personel seçiminde analitik düşünme ve problem çözme, sonuç odaklılık, karar verme, takım çalışması ve işbirliği, öğrenmeye açıklık vb. kriterleri ele alarak Gri İlişkisel Analiz yöntemini kullanmıştır. Sezen Akar ve Çakır (2016) en uygun lojistik personeli seçiminde bilgisayar bilgisi, lojistik bilgi teknolojileri bilgisi, deneyim, raporlama becerisi, İngilizce bilgisi kriterlerini değerlendirerek Bulanık AHS-MOORA yaklaşımı ile çözüm gerçekleştirmişlerdir. Kenger ve Organ (2017) banka personeli seçiminde Entropi temelli ARAS yöntemini kullanarak eğitim durumu, yabancı dil, bilgisayar tecrübesi, deneyim, referans, müşteri odaklı çalışmak, güvenilir olmak, fiziksel özellikler gibi kriterleri dikkate almışlardır.

Samanlioğlu, Taşkaya, Gülen ve Çokcan (2018) bilgi teknolojileri departmanı için personel seçim problemini kişisel özellikler, teknik gereklilikler ve genel özellikler olarak 3 boyutta ele alarak 30 alt kriter ile kapsamlı bir değerlendirme yapmış ve Bulanık AHS- Bulanık TOPSIS yaklaşımını kullanmışlardır. Tuş ve Aytaç Adalı (2018) tekstil firmasında personel seçim probleminde CODAS-PSI (Preference Selection Index) yöntemi ile çözüm gerçekleştirerek iş deneyimi, yabancı dil yeteneği, problem çözme becerisi, iletişim yeteneği ve takım odaklılık kriterlerini kullanmışlardır. Demirci ve Kılıç (2019) personel seçimi için DEMATEL, ANP ve ELECTRE yöntemlerini birlikte kullanarak eğitim, deneyim, kişilik ve kişisel beceriler, teknik beceriler, yabancı dil, mesleki esneklik, sınav sonuçları kriterlerini ele almışlardır. Nabeeh, Smarandache, Abdel-Basset, El-Ghareeb ve Aboelfetouh (2019) müşteri hizmetleri bölümüne yönetici seçiminde profesyonel bilgi ve deneyim, geçmiş kariyeri, kişilik kriterlerini dikkate alarak AHS ve Segisel TOPSIS yönteminden yararlanmışlardır. Ulutaş (2019) mobilya atölyesi için personel seçiminde iş tecrübesi, eğitim, takım çalışmasına yatkınlık, bilgisayar becerisi, yabancı dil, iletişim becerileri, ikna kabiliyeti, talep edilen ücret kriterlerini değerlendirerek Entropi ve MABAC yöntemlerini kullanmıştır. Yalçın ve Yapıcı Pehlivan (2019) çalışmalarında eğitim düzeyi, öğrenme ve gelişme isteği, maaş beklentisi, bilgisayar becerisi, iş deneyimi, analitik düşünme yeteneği gibi kriterleri dikkate alarak personel seçiminde Bulanık CODAS yönteminden faydalanmıştır.

2. Metodolojik Çerçeve

Bu çalışmada amaçlanan stajyer adaylarının belirlenen kriterler yardımıyla değerlendirilerek, firmaya en çok katkısı olacak adayın ÇKKV yöntemleri ile seçilmesidir. Bu amaçla, bu bölümde öncelikle değerlendirme kriterlerinin önem düzeylerini (ağırlıkları) belirlemede kullanılan DEMATEL yöntemi konusunda bilgi verilmiş ve kullanıldığı alanlar aktarılmış, daha sonra stajyer adaylarını değerlendirmede kullanılan COPRAS yöntemi hakkında literatür incelemesi ve yöntemdeki aşamalar aktarılmıştır.

2.1. DEMATEL Yöntemi

Cenova Battele Enstitüsü tarafından geliştirilen DEMATEL yaklaşımı, bir sistemde karşılaşılan karmaşık etkenler arasındaki sebep - sonuç ilişkisini kuran, analiz edip, değerlendiren kapsamlı bir yöntemdir (Wu ve Lee, 2007). Yöntem, uzlaşmacı sebep - sonuç modeli içeren dolaylı ilişkileri kapsayan çok kriterli karar verme yöntemi olarak kullanılmaktadır (Aksakal ve Dağdeviren, 2010; Gabus ve Fontela, 1972; Huang, Shyu ve Tzeng, 2007). Diğer çok kriterli yöntemlerde olduğu gibi, bir modelin kurulabilmesi için karar verici olarak belirlenen uzmanların bilgisinden faydalanılmaktadır (Liou, Yen ve Tzeng, 2008). Karar vericilerin değerlendirmeleri yardımıyla kriterlere ait kriter ağırlıkları (önem düzeyleri) belirlenebilmektedir.

Ayrıca, tüm kriterlerin birbirleri ile ilişkili olduğu kriterler arasındaki etki derecesi de DEMATEL yöntemiyle ölçülebilmektedir. Sisteme yaptığı etki, diğer kriterlerden etkilenme derecesinden daha yüksek olanlara gönderici (sebep) adı verilirken, sistemden etkilenme derecesi sisteme yaptığı etkiden daha yüksek olanlara ise alıcı (sonuç) adı verilmektedir (Seyed-Hosseini, Safaei ve Asgharpour, 2006; Karaoğlu, 2016; Dalvi-Esfahani, Niknafs, Kuss, Nilashi ve Afrough, 2019). DEMATEL yöntemi ile ilgili yapılan çalışmalardan bazıları ise şu şekildedir:

Hata türlerinin yeniden önceliklendirilmesi (Seyed-Hosseini vd., 2006), hayvan yetiştiriciliğinde önceliklendirme (Kim, 2006), global yöneticilerin yetkinliklerinin iyileştirilmesi (Wu ve Lee, 2007), güvenlik yönetim sisteminin oluşturulması (Liou vd., 2008), hastane hizmet kalitesine bağlı faktörlerinin tanımlanması (Shieh, Wu ve Huang, 2010), personel seçimi (Aksakal ve Dağdeviren, 2010), tedarikçi seçim kriterlerinin iyileştirilmesi (Chang, Chang ve Wu, 2011), oto yedek parça sektöründe kullanılan kriterlerin birbiri arasındaki sebep-sonuçların belirlenmesi (Wu ve Tsai, 2011), portföy seçiminde kullanılan kriterlerinin değerlendirilmesi (Varma ve Sunil

Kumar, 2012), makine seçimini etkileyen kriterlerin değerlendirilmesi (Organ, 2013), bilgi yönetiminin benimsenmesinin başarı tahminlemesi (Patil ve Kant, 2014), altı sigma projelerinin değerlendirilmesi (Ortiz, Felizzola ve Isaza, 2015), yeşil tedarik zinciri yönetimi başarı faktörlerinin değerlendirilmesi (Gandhi, Mangla, Kumar ve Kumar, 2015), yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi ve seçimi (Büyüközkan ve Güleriyüz, 2016), 3PL şirketlerinin karşılaştığı riskler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi (Govindan ve Chaudhuri, 2016), elektrik tüketim modellerini etkileyen kriterlerin incelenmesi (George-Ufot, Qu ve Orji, 2017), iş tatmini araştırması (Tsai, 2018), kritik risklerin belirlenmesi (Zhang, Sun ve Xue, 2019), otoyol servis alanı için fotovoltaik enerji üretim projesinin değerlendirilmesi (Wu vd., 2019).

DEMATEL yöntemi uygulanırken takip edilen adımlar aşağıdaki gibidir:

1. Adım: Kriterler arasındaki ilişkiler, Tablo 1’deki ikili karşılaştırma ölçeği kullanılarak verici olarak atanan uzmanlar tarafından belirlenir. Puanlamalar 0-4 aralığında yapılır (Kim, 2006; W. H. Tsai ve Chou, 2009). Elde edilen değerler, kriter i ’nin kriter j ’yi hangi ölçüde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 1: İkili Karşılaştırma Ölçeği

Dilsel İfadeler	İkili Karşılıklar
Etkisiz	0
Düşük Etki	1
Orta Etki	2
Yüksek Etki	3
Çok Yüksek Etki	4

2. Adım: X^k , H adet karar vericiye ait karar matrisini göstermektedir. Burada her bir karar verici, i kriterinin j kriterini etkileme düzeyini görel olarak yapmaktadır. $i=j$ olduğunda karar vericinin puan değeri 0 olmaktadır. Karar vericilerin puanlarının eşitlik 2’deki gibi ortalamaları alınarak eşitlik 3’te yer alan direkt ilişki matrisi (A) elde edilir.

$$X^k = \begin{matrix} x_{11}^k & \cdots & x_{ij}^k & \cdots & x_{1n}^k \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ x_{i1}^k & \cdots & x_{ij}^k & \cdots & x_{in}^k \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ x_{n1}^k & \cdots & x_{nj}^k & \cdots & x_{nn}^k \end{matrix}, \quad (1)$$

$$a_{ij} = \frac{1}{k} \sum_{k=1}^H x_{ij}^k \quad (2)$$

$$A = \begin{matrix} a_{11} & \cdots & a_{ij} & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ a_{i1} & \cdots & a_{ij} & \cdots & a_{in} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ a_{n1} & \cdots & a_{nj} & \cdots & a_{nn} \end{matrix} \quad (3)$$

3. Adım: Her bir satır ve sütuna ait toplam değerlerin en büyük olanı “S” bulunur.

$$S = \text{Maks} \left[\text{maks}_{1 \leq i \leq n} \sum_{i=1}^n a_{ij}, \text{maks}_{1 \leq j \leq n} \sum_{j=1}^n a_{ij} \right] \quad (4)$$

A matrisinin her bir elemanı eşitlik 5 ile “S” değerine bölünerek, eşitlik 6’daki normalleştirilmiş direkt ilişki matrisi (N) oluşturulur.

$$N = \frac{A}{S} \quad (5)$$

$$N = \begin{matrix} a_{11}/S & \cdots & a_{1j}/S & \cdots & a_{1n}/S \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ a_{i1}/S & \cdots & a_{ij}/S & \cdots & a_{in}/S \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ a_{n1}/S & \cdots & a_{nj}/S & \cdots & a_{nn}/S \end{matrix} \quad (6)$$

4. Adım: Toplam ilişki matrisinin elde edebilmesi için, eşitlik 7 yardımıyla N matrisi, birim matris I’dan çıkarılıp tersi alınarak, N matrisi ile çarpılır. Böylece eşitlik 8’deki T matrisi elde edilir.

$$T = N + N^2 + N^3 + \cdots + N^p = N \times (I - N)^{-1} \quad (7)$$

$$= \begin{bmatrix} t_{ij} \end{bmatrix}_{n \times n}, \quad p \rightarrow \infty$$

$$T = \begin{matrix} t_{11} & \cdots & t_{1j} & \cdots & t_{1n} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_{i1} & \cdots & t_{ij} & \cdots & t_{in} \\ \vdots & & \vdots & & \vdots \\ t_{n1} & \cdots & t_{nj} & \cdots & t_{nn} \end{matrix} \quad (8)$$

5. Adım: Gönderici (sebeup) ve alıcı (sonuç) kriter grupları belirlenir. Bunun için toplam ilişki matrisi (T)’nin satır ve sütun toplamaları bulunarak etki dereceleri hesaplanır. Her bir satır toplamı (D_i), ilgili kriterin diğer kriterleri doğrudan veya dolaylı etkileme düzeyini; her bir sütun toplamı (R_j) ise ilgili kriterin diğer kriterlerden doğrudan veya dolaylı etkilenme düzeyini göstermektedir (Hu, Lee, Yen ve Tsai, 2009).

$$D_i = \sum_{j=1}^n t_{ij} \quad (i=1,2,\dots,n) \quad (9)$$

$$R_j = \sum_{i=1}^n t_{ij} \quad (j=1,2,\dots,n) \quad (10)$$

Her bir kriter için $t_i^+ = D_i + R_j$ değerleri hesaplanarak kriterlerin toplam etkisi; $t_i^- = D_i - R_j$ değerleri hesaplanarak kriterin etkileme veya etkilenme düzeyi bulunur. t_i^+ ilgili kriterin sistem içindeki önemini belirtir. t_i^- değeri pozitif ise ilgili kriter gönderici, negatif ise alıcı olarak nitelendirilir (Aksakal ve Dağdeviren, 2010; Kobryń, 2017).

6. Adım: Eşik değeri belirlenerek sebep-sonuç ilişki diyagramı çizilir. Bunun için eşik değerin üzerindeki kriterler belirlenir ve diyagramda etki yönü ok ile gösterilir. Oklar, gönderenden alıcıya doğru oluşturulur. Eşik değeri karar vericiler tarafından belirlenebilir. Eğer karar vericiler tarafından belirlenmemişse eşik değeri toplam ilişki matrisinin (T) ortalaması alınarak da hesaplanabilir (Karaođlan, 2016; Organ, 2013).

7. Adım: Kriter ağırlıklarını elde edebilmek için, eşitlik 11’den yararlanılır (Kobryń, 2017).

$$\begin{aligned}
t_i^+ &= D_i + R_j \\
t_i^- &= D_i - R_j \\
t_i^{ortalama} &= \frac{1}{2}(t_i^+ + t_i^-)
\end{aligned} \tag{11}$$

Eşitlik 12 kullanılarak, nihai kriter ağırlıkları hesaplanır.

$$w_i = \frac{t_i^{ortalama}}{\sum_{i=1}^n t_i^{ortalama}} \tag{12}$$

2.2. COPRAS Yöntemi

COPRAS Yöntemi ilk kez Zavadskas ve Kaklauskas (1996) tarafından alternatiflerin seçiminde kullanılmış ÇKKV yöntemlerinden biridir. Kriterlerin faydalı ve faydasız olma derecelerini dikkate alarak, alternatiflerin sıralanması ve değerlendirmesinde kullanılmaktadır (Aksoy, Ömürbek ve Karaatlı, 2015; Kaklauskas vd., 2006).

COPRAS yöntemi ile yapılan seçim ve değerlendirmelere ait literatüre kazandırılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları; müteahhit seçimi (Kaklauskas vd., 2006); yatırım projelerinin seçimi (Popović, Stanujkić ve Stojanović, 2012); teknik enstitülerinin performans ölçümü (Das, Sarkar ve Ray, 2012); imalat işletmelerinde kullanılan eksantrik pres makine alternatiflerinin karşılaştırılması (Özdağoğlu, 2013a); yüksek teknoloji endüstrilerde yatırım önceliklendirmesi (Hashemkhani Zolfani ve Bahrami, 2014); kömür işletmelerinin performansının değerlendirilmesi (Aksoy, Ömürbek ve Karaatlı, 2015); otel seçimi (Sarçalı ve Kundakcı, 2016); yeşil tedarikçi seçimi (Yazdani, Chatterjee, Zavadskas ve Hashemkhani Zolfani, 2016), bulut depolama seçimi (Çakır ve Kutlu Karabıyık, 2017), tedarikçi seçimi (Chatterjee ve Kar, 2018), risk değerlendirmesi (Valipour, Yahaya, Md Noor, Antuchevičienė ve Tamošaitienė, 2017), hidrojen toplama alanı seçimi (Schitea vd., 2019) olarak sayılabilir.

Alternatiflerin değerlendirilmesinde kullanılan COPRAS yönteminin adımları şu şekildedir (Çakır ve Kutlu Karabıyık, 2017; Özdağoğlu, 2013a; Zavadskas, Kaklauskas, Turskis ve Tamosaitiene, 2008):

Adım 1: m sayıda alternatif (i) ve n sayıda değerlendirme kriteri (j) belirlenir.

Adım 2: Kriterlere göre her bir alternatifin değerlendirmesi yapılır ve D karar matrisine ulaşılır (K_j : Kriterler; A_i : Alternatifler; x_{ij} : j . kriterine göre i . alternatifinin değeri olmak üzere, $i = 1, 2, 3, \dots, m$ ve $j = 1, 2, 3, \dots, n$).

$$D = \begin{matrix} & \begin{matrix} K_1 & K_2 & K_3 & \cdot & K_n \end{matrix} \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \\ \cdot \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{13} & \cdot & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{23} & \cdot & x_{2n} \\ x_{31} & x_{32} & x_{33} & \cdot & x_{3n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{m3} & \cdot & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \tag{13}$$

Adım 3: Karar matrisi D 'nin eşitlik 14 ile normalizasyon işlemi yapılarak, eşitlik 15'teki normalleştirilmiş karar matrisine ulaşılır.

$$\tilde{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad (14)$$

$$\tilde{D} = \begin{matrix} & \begin{matrix} K_1 & K_2 & K_3 & \cdot & K_n \\ w_1 & w_2 & w_3 & \cdot & w_n \end{matrix} \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \\ \cdot \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} \tilde{x}_{11} & \tilde{x}_{12} & \tilde{x}_{13} & \cdot & \tilde{x}_{1n} \\ \tilde{x}_{21} & \tilde{x}_{22} & \tilde{x}_{23} & \cdot & \tilde{x}_{2n} \\ \tilde{x}_{31} & \tilde{x}_{32} & \tilde{x}_{33} & \cdot & \tilde{x}_{3n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \tilde{x}_{m1} & \tilde{x}_{m2} & \tilde{x}_{m3} & \cdot & \tilde{x}_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (15)$$

Adım 4: Normalleştirilmiş \tilde{D} karar matrisindeki her bir sütun değeri, kriter ağırlığı (w_j) ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi D^* elde edilir. ($d_{ij} = \tilde{x}_{ij} \otimes w_j$)

$$D^* = \begin{matrix} & \begin{matrix} C_1 & C_2 & C_3 & \cdot & C_n \end{matrix} \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \\ \cdot \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} d_{11} & d_{12} & d_{13} & \cdot & d_{1n} \\ d_{21} & d_{22} & d_{23} & \cdot & d_{2n} \\ d_{31} & d_{32} & d_{33} & \cdot & d_{3n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ d_{m1} & d_{m2} & d_{m3} & \cdot & d_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (16)$$

Adım 5: Bu adımda kriterlerin faydalı (maksimize) ve faydasız (minimize) olarak nitelendirilmesi yapılır. Her bir alternatifte ait faydalı kriterler düzeyinde ağırlıklandırılmış normalize karar matrisindeki değerlerin toplamı (S_{i+}) ile her bir alternatifte ait faydasız kriterler düzeyinde ağırlıklandırılmış normalize karar matrisindeki değerlerin toplamı (S_{i-}) bulunur.

$$S_{i+} = \sum_{j=1}^k d_{ij}, \quad j = 1, 2, \dots, k \quad (17)$$

$$S_{i-} = \sum_{j=(k+1)}^n d_{ij}, \quad j = k+1, k+2, \dots, n \quad (18)$$

Adım 6: Her bir alternatifte ait göreceli önem ağırlığı (Q_i) eşitlik 19 ile hesaplanır ve eşitlik 20 yardımıyla göreceli önem ağırlıkları içinde en büyüğü (Q_{maks}) bulunur

$$Q_i = S_{i+} + \frac{\sum_{i=1}^m S_{i-}}{S_{i-} \times \sum_{i=1}^m \frac{1}{S_{i-}}} \quad (19)$$

$$Q_{maks} = \max_i \{Q_i\}, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (20)$$

Adım 7: Her bir alternatifin performans indeks değeri (P_i) eşitlik 21 ile hesaplanır (Özdağoğlu, 2013b). Tüm alternatiflere ait performans indeks değerleri sıralanarak, tercih sıralamasına ulaşılır. En iyi alternatifte ait performans indeks değeri 100 olarak hesaplanmaktadır.

$$P_i = \frac{Q_i}{Q_{maks}} \otimes \%100 \quad (21)$$

3. Uygulama: Stajyer Seçimi

Çalışmada öncelikle stajyer seçiminde kullanılan değerlendirme kriterlerinin önem düzeylerinin hesaplanması amacıyla DEMATEL yaklaşımından faydalanılmıştır. Elde edilen önem düzeyleri dikkate alınarak staj başvurusunda bulunan adaylar içinden ilgili firma için en uygun olanların belirlenmesinde ise, COPRAS yönteminden yararlanılmıştır.

3.1. Değerlendirme Kriterlerinin Önem Düzeylerinin Belirlenmesi Aşaması

Çalışma kapsamında DEMATEL yöntemi ile kriterlerin önem düzeylerinin hesaplanabilmesi için öncelikle literatüre uygun olarak değerlendirme kriterleri belirlenmiştir. Bu çalışma için stajyer seçiminde kullanılacak kriterler belirlenirken benzer çalışmalarda (Dağdeviren, 2010; Aksakal ve Dağdeviren, 2010; Zhang ve Liu, 2011; Yıldız ve Devenci 2013; Tepe ve Görener, 2014; Karabasevic, Stanujkic ve Urosevic, 2015; Çakır ve Yaylagül, 2017) kullanılan kriterler dikkate alınarak, aynı zamanda ilgili firmanın insan kaynakları bölümünün de işe alım kriterlerine ilişkin görüşleri doğrultusunda 9 kriterin seçilmesi üzerinde karara varılmıştır. Stajyer değerlendirme kriterleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Stajyer Değerlendirme Kriterleri

Kriterler	Açıklama
K₁ Genel Görünümü	Yaş, fiziksel görünümü vb. gibi stajyer adayının genel görünümü
K₂ İkametgâhı	Adayın yaşadığı konumun firmaya olan uzaklığı
K₃ İş Tecrübesi	Adayın tecrübesi (daha önceki staj veya iş)
K₄ Lisans / Önlisans Programındaki Başarısı	Adayın üniversitedeki başarı/not durumu
K₅ Yabancı Dil Bilgisi	Adayın yabancı dil bilgisi/puanı
K₆ Bilgisayar Bilgisi	Adayın bilgisayar (office programları vb.) bilgisi
K₇ Referansları	Adayın referansları
K₈ İşe Uygunluğu	Adayın eğitime ve özelliklerine bağlı olarak belirlenen işe uygun olup olmaması
K₉ Staj Yapma İsteğindeki Davranışı	Adayın mülakatta stajyerliği isteme düzeyi ve kararlılığı

Tablo 2’deki kriterlerin önem düzeylerini belirleyebilmek için, beş İnsan Kaynakları uzmanından yardım alınmıştır. Söz konusu uzmanlardan her bir kriterin diğerine olan etkisini Tablo 1’deki dilsel ifadeler ile değerlendirmeleri istenmiştir. Elde edilen dilsel ifadeler, eşitlik 1 ile sayısal değerlere dönüştürülmüş; eşitlik 2 yardımıyla Tablo 3’teki Direkt İlişki Matrisi (A) elde edilmiştir.

Tablo 3: Direkt İlişki Matrisi

	K₁	K₂	K₃	K₄	K₅	K₆	K₇	K₈	K₉
K₁	0	2,00	2,00	2,40	2,80	2,20	2,20	1,80	1,20
K₂	2,00	0	2,00	2,20	2,40	3,20	2,80	2,20	1,60
K₃	1,80	1,00	0	1,60	2,00	1,20	1,80	1,20	1,20
K₄	1,20	1,40	1,60	0	2,20	1,60	2,00	1,20	1,20
K₅	1,20	1,00	0,80	1,00	0	1,40	1,80	0,40	0,20
K₆	1,20	1,00	2,20	2,00	2,60	0	2,20	0,80	1,40
K₇	1,40	1,00	1,60	1,80	2,00	2,00	0	1,80	0,60
K₈	2,00	1,40	2,40	2,40	2,40	3,00	2,20	0	1,20
K₉	3,00	2,60	2,80	3,00	2,80	2,80	2,60	2,00	0

Her bir satır ve sütun toplamalarının en büyük değeri eşitlik 4 ile $S=21,6$ olarak hesaplanmıştır. A matrisinin tüm elemanları S değerine bölünerek (eşitlik 5) Tablo 4’te verilen Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisi (N) elde edilmiştir.

Tablo 4: Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisi

	K₁	K₂	K₃	K₄	K₅	K₆	K₇	K₈	K₉
K₁	0	0,0926	0,0926	0,1111	0,1296	0,1019	0,1019	0,0833	0,0556
K₂	0,0926	0	0,0926	0,1019	0,1111	0,1481	0,1296	0,1019	0,0741
K₃	0,0833	0,0463	0	0,0741	0,0926	0,0556	0,0833	0,0556	0,0556
K₄	0,0556	0,0648	0,0741	0	0,1019	0,0741	0,0926	0,0556	0,0556
K₅	0,0556	0,0463	0,0370	0,0463	0	0,0648	0,0833	0,0185	0,0093
K₆	0,0556	0,0463	0,1019	0,0926	0,1204	0	0,1019	0,0370	0,0648
K₇	0,0648	0,0463	0,0741	0,0833	0,0926	0,0926	0	0,0833	0,0278
K₈	0,0926	0,0648	0,1111	0,1111	0,1111	0,1389	0,1019	0	0,0556
K₉	0,1389	0,1204	0,1296	0,1389	0,1296	0,1296	0,1204	0,0926	0

Sonraki adımda, Eşitlik 7 yardımıyla Tablo 5’te yer alan Toplam İlişki Matrisine (*T*) ulaşılmıştır.

Tablo 5: Toplam İlişki Matrisi

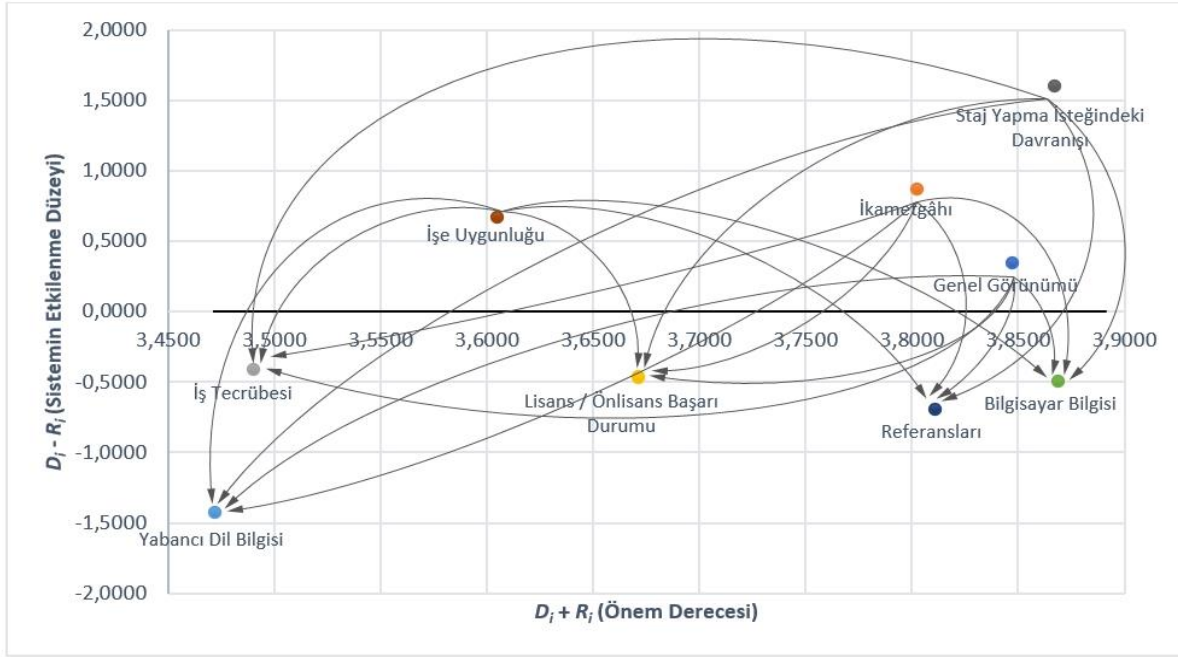
	K₁	K₂	K₃	K₄	K₅	K₆	K₇	K₈	K₉
K₁	0,1453	0,2066	0,2475	0,2731	0,3226	0,2750	0,2822	0,1987	0,1475
K₂	0,2474	0,1359	0,2683	0,2866	0,3313	0,3360	0,3276	0,2293	0,1754
K₃	0,1842	0,1350	0,1194	0,1960	0,2365	0,1863	0,2155	0,1427	0,1215
K₄	0,1643	0,1537	0,1930	0,1316	0,2501	0,2079	0,2294	0,1459	0,1244
K₅	0,1218	0,1025	0,1148	0,1280	0,1006	0,1488	0,1689	0,0793	0,0568
K₆	0,1699	0,1424	0,2225	0,2225	0,2738	0,1437	0,2442	0,1337	0,1356
K₇	0,1682	0,1343	0,1902	0,2051	0,2385	0,2197	0,1405	0,1664	0,0986
K₈	0,2326	0,1846	0,2675	0,2769	0,3115	0,3085	0,2854	0,1233	0,1501
K₉	0,3151	0,2693	0,3300	0,3508	0,3858	0,3542	0,3557	0,2456	0,1253

Eşitlik 9 ile kriterlerin birbirini etkileme düzeyi olan D_i ve eşitlik 10 ile kriterlerin birbirinden etkilenme düzeyi olan R_i bulunmuştur. Tablo 6’da her bir kriter için hesaplanan $D_i + R_i$ ve $D_i - R_i$ değerleri gösterilmektedir. $D_i - R_i$ değerinin pozitif olduğu kriterler gönderici olarak adlandırılan sebep kriteri olarak belirlenirken $D_i - R_i$ değerinin negatif olduğu kriterler alıcı olarak adlandırılan sonuç kriteri olarak belirlenmiştir.

Tablo 6: Sebep ve Sonuç Kriterleri

	K₁	K₂	K₃	K₄	K₅	K₆	K₇	K₈	K₉
D_i	2,0987	2,3379	1,5371	1,6004	1,0214	1,6883	1,5614	2,1403	2,7318
R_j	1,7487	1,4644	1,9532	2,0706	2,4507	2,1802	2,2494	1,4649	1,1352
$D_i + R_j$	3,8473	3,8023	3,4903	3,6710	3,4721	3,8685	3,8108	3,6052	3,8670
$D_i - R_j$	0,3500	0,8734	-0,4161	-0,4702	-1,4292	-0,4920	-0,6879	0,6754	1,5966
Sebep/Sonuç	Sebep	Sebep	Sonuç	Sonuç	Sonuç	Sonuç	Sonuç	Sebep	Sebep

Toplam İlişki Matrisinin ortalaması alınmış ve eşik değeri 0,2064 olarak hesaplanmıştır. Eşik değerin altında değere sahip kriterlerin diğerlerinden daha çok etkilenen kriterler (sonuç kriterleri) olduğu tespit edilmiştir. Şekil 1’de kriterler için sebep/sonuç ilişkisi diyagramı gösterilmektedir.

Şekil 1: Kriterler İçin Sebep/Sonuç İlişki Diyagramı

İlişki diyagramına göre tüm kriterler arasındaki etkileşimler incelendiğinde K_1 , K_2 , K_8 ve K_9 kriterlerinin diğer kriterleri daha çok etkileyen konumunda oldukları K_3 , K_4 , K_5 , K_6 ve K_7 kriterlerinin ise diğer kriterlerden etkilenen konumunda oldukları görülmektedir. DEMATEL yönteminde son olarak, eşitlik 11 ve 12 yardımıyla kriterlerin ağırlıkları hesaplanmış ve Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Kriter Ağırlıkları ve Sıralamaları

	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9
$t_i^{ortalama}$	2,0987	2,3379	1,5371	1,6004	1,0214	1,6883	1,5614	2,1403	2,7318
w_i	0,1255	0,1398	0,0919	0,0957	0,0611	0,1010	0,0934	0,1280	0,1634
Sıralama	4	2	8	6	9	5	7	3	1

Yapılan sıralamaya göre 0,1634 ağırlık değeri ile en önemli kriterin “ K_9 – Staj Yapma İsteğindeki Davranışı” kriteri olduğu; en az öneme sahip kriterin ise 0,0611 önem değeri ile “ K_5 - Yabancı Dil Bilgisi” olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.2. Stajyer Adaylarının Değerlendirilmesi Aşaması

Uygulamanın yapıldığı lojistik firmasında, iş başvuru formunu doldurmuş 24 stajyer adayından on 16’sı için değerlendirilme yapılması uygun görülmüştür. Mülakat için iki insan kaynakları uzmanı görevlendirilmiştir. Değerlendirme kriterlerinden K_1 , K_3 , K_5 , K_6 , K_7 , K_8 , K_9 kriterleri subjektif olduğundan, bu kriterlerin değerlendirilmesi 0-100 arasında 10’un katları biçiminde karar vericiler tarafından puanlanarak yapılmıştır. K_5 ve K_6 kriterlerinin subjektif olarak ele alınmasının sebebi adayların henüz yeni mezun veya öğrenci durumunda olmalarından dolayı yabancı dil veya bilgisayar bilgisi ile ilgili bir sertifika beyan etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bunlara ilişkin veriler yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. K_2 ile K_4 kriterlerine ait değerler ise adayın başvuru formuna doldurduğu bilgiler ile elde edilmiştir. Uzmanların subjektif kriterler için yapmış oldukları değerlendirmelerin geometrik ortalaması ile objektif kriterlere ait değerler Tablo 8’deki karar matrisinde gösterilmiştir.

Tablo 8: Karar Matrisi

	MAKS	MIN	MAKS	MAKS	MAKS	MAKS	MAKS	MAKS	MAKS
	SUBJ	OBJ	SUBJ	OBJ	SUBJ	SUBJ	SUBJ	SUBJ	SUBJ
	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉
Aday1	74,83	10,40	28,28	77,20	28,28	79,37	69,28	38,73	69,28
Aday2	69,28	7,10	38,73	80,10	20,00	59,16	24,49	17,32	70,00
Aday3	84,85	12,10	54,77	74,80	38,73	90,00	10,00	64,81	89,44
Aday4	54,77	12,10	69,28	78,40	34,64	28,28	54,77	80,00	64,81
Aday5	84,85	72,30	74,83	73,20	30,00	31,62	10,00	59,16	70,00
Aday6	84,85	18,40	54,77	78,40	14,14	54,77	44,72	54,77	84,85
Aday7	59,16	11,70	60,00	79,50	54,77	60,00	69,28	48,99	80,00
Aday8	56,57	9,30	48,99	74,90	59,16	44,72	84,85	74,83	64,81
Aday9	64,81	10,90	40,00	77,40	48,99	24,49	70,00	64,81	94,87
Aday10	69,28	10,10	24,49	78,90	14,14	44,72	60,00	74,83	84,85
Aday11	84,85	7,30	14,14	82,00	20,00	48,99	38,73	90,00	48,99
Aday12	89,44	10,10	54,77	78,15	24,49	28,28	44,72	42,43	50,00
Aday13	84,85	55,40	64,81	80,03	44,72	48,99	34,64	44,72	38,73
Aday14	70,00	12,10	24,49	83,90	44,72	69,28	80,00	74,83	34,64
Aday15	54,77	46,00	24,49	83,10	70,00	74,83	52,92	52,92	40,00
Aday16	48,99	34,40	54,77	80,10	44,72	42,43	54,77	24,49	20,00

“K₄ - İkametgâhı” faydasız olarak nitelendirilen minimize edilmesi gereken kriter iken, diğer tüm kriterler faydalı ve maksimize edilmesi gereken kriterlerdir. K₄ kriteri için adayın ikametgâhının firmaya uzaklığı Google harita üzerinden km olarak hesaplanmıştır. K₂ kriterine ait veri ise adayın beyan ettiği mevcut transkript notu (100 üzerinden) olarak alınmıştır.

COPRAS yöntemi adımlarına göre Eşitlik 14 kullanılarak karar matrisi, normalize edilmiş ve Tablo 9’da gösterilmiştir. Ayrıca DEMATEL yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıkları da tabloya dahil edilmiştir.

Tablo 9: Normalleştirilmiş Karar Matrisi ve Kriter Ağırlıkları

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉
Kriter Ağırlıkları	0,1255	0,1398	0,0919	0,0957	0,0611	0,1010	0,0934	0,1280	0,1634
Aday1	0,0659	0,0306	0,0387	0,0613	0,0478	0,0956	0,0863	0,0427	0,0689
Aday2	0,0610	0,0209	0,0529	0,0636	0,0338	0,0713	0,0305	0,0191	0,0696
Aday3	0,0747	0,0356	0,0749	0,0594	0,0655	0,1084	0,0125	0,0714	0,0890
Aday4	0,0482	0,0356	0,0947	0,0622	0,0586	0,0341	0,0682	0,0881	0,0645
Aday5	0,0747	0,2128	0,1023	0,0581	0,0507	0,0381	0,0125	0,0652	0,0696
Aday6	0,0747	0,0542	0,0749	0,0622	0,0239	0,0660	0,0557	0,0603	0,0844
Aday7	0,0521	0,0344	0,0820	0,0631	0,0926	0,0723	0,0863	0,0540	0,0796
Aday8	0,0498	0,0274	0,0670	0,0594	0,1000	0,0539	0,1056	0,0824	0,0645
Aday9	0,0570	0,0321	0,0547	0,0614	0,0828	0,0295	0,0872	0,0714	0,0944
Aday10	0,0610	0,0297	0,0335	0,0626	0,0239	0,0539	0,0747	0,0824	0,0844
Aday11	0,0747	0,0215	0,0193	0,0651	0,0338	0,0590	0,0482	0,0992	0,0487
Aday12	0,0787	0,0297	0,0749	0,0620	0,0414	0,0341	0,0557	0,0467	0,0497
Aday13	0,0747	0,1631	0,0886	0,0635	0,0756	0,0590	0,0431	0,0493	0,0385
Aday14	0,0616	0,0356	0,0335	0,0666	0,0756	0,0835	0,0996	0,0824	0,0345
Aday15	0,0482	0,1354	0,0335	0,0659	0,1183	0,0902	0,0659	0,0583	0,0398
Aday16	0,0431	0,1013	0,0749	0,0636	0,0756	0,0511	0,0682	0,0270	0,0199

Kriter ağırlıklarının normalize karar matrisindeki ilgili hücre değerleri ile çarpılması sonucu elde edilen ağırlıklandırılmış karar matrisi Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	K ₉
Aday1	0,0083	0,0043	0,0036	0,0059	0,0029	0,0097	0,0081	0,0055	0,0113
Aday2	0,0077	0,0029	0,0049	0,0061	0,0021	0,0072	0,0028	0,0024	0,0114
Aday3	0,0094	0,0050	0,0069	0,0057	0,0040	0,0110	0,0012	0,0091	0,0145
Aday4	0,0061	0,0050	0,0087	0,0060	0,0036	0,0034	0,0064	0,0113	0,0105
Aday5	0,0094	0,0298	0,0094	0,0056	0,0031	0,0038	0,0012	0,0083	0,0114
Aday6	0,0094	0,0076	0,0069	0,0060	0,0015	0,0067	0,0052	0,0077	0,0138
Aday7	0,0065	0,0048	0,0075	0,0060	0,0057	0,0073	0,0081	0,0069	0,0130
Aday8	0,0062	0,0038	0,0062	0,0057	0,0061	0,0054	0,0099	0,0106	0,0105
Aday9	0,0072	0,0045	0,0050	0,0059	0,0051	0,0030	0,0081	0,0091	0,0154
Aday10	0,0077	0,0042	0,0031	0,0060	0,0015	0,0054	0,0070	0,0106	0,0138
Aday11	0,0094	0,0030	0,0018	0,0062	0,0021	0,0060	0,0045	0,0127	0,0080
Aday12	0,0099	0,0042	0,0069	0,0059	0,0025	0,0034	0,0052	0,0060	0,0081
Aday13	0,0094	0,0228	0,0081	0,0061	0,0046	0,0060	0,0040	0,0063	0,0063
Aday14	0,0077	0,0050	0,0031	0,0064	0,0046	0,0084	0,0093	0,0106	0,0056
Aday15	0,0061	0,0189	0,0031	0,0063	0,0072	0,0091	0,0062	0,0075	0,0065
Aday16	0,0054	0,0142	0,0069	0,0061	0,0046	0,0052	0,0064	0,0035	0,0033

Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisindeki değerlerin toplamı faydalı kriterler için (S_{i+}) ve faydasız kriterler için (S_{i-}) hesaplanarak, Tablo 11’de gösterilmiştir. Daha sonra her bir stajyer adayına ait görece önem ağırlıkları (Q_i) eşitlik 19 ile hesaplanmış ve eşitlik 20 ile en yüksek görece öneme sahip stajyer adayı tespit edilmiştir. Her bir adayın performans indeksleri eşitlik 21 ile tespit edilerek, stajyer adaylarının P_i değerlerine göre sıralamaları ortaya konulmuştur. Tablo 11’de hesaplanan S_{i+} , S_{i-} , Q_i , P_i ile stajyer adaylarının sıralamalarına yer verilmiştir.

Tablo 11: S_{i+} , S_{i-} , Q_i , P_i ve Adayların Sıralamaları

	S_{i+}	S_{i-}	Q_i	P_i	Sıralama
Aday1	0,0550	0,0043	233,6442	90,6	7
Aday2	0,0445	0,0029	342,2394	83,1	11
Aday3	0,0617	0,0050	200,8182	97,7	2
Aday4	0,0559	0,0050	200,8182	89,7	8
Aday5	0,0522	0,0298	33,6086	73,9	14
Aday6	0,0570	0,0076	132,0598	86,9	10
Aday7	0,0610	0,0048	207,6837	97,2	3
Aday8	0,0606	0,0038	261,2796	100,0	1
Aday9	0,0588	0,0045	222,9266	95,1	4
Aday10	0,0549	0,0042	240,5841	90,9	5
Aday11	0,0506	0,0030	332,8630	90,8	6
Aday12	0,0480	0,0042	240,5841	81,3	12
Aday13	0,0508	0,0228	43,8610	72,7	15
Aday14	0,0557	0,0050	200,8182	89,4	9
Aday15	0,0519	0,0189	52,8239	74,7	13
Aday16	0,0412	0,0142	70,6366	61,2	16

COPRAS yönteminden elde edilen sıralama sonucuna göre, ilk dört sırayı elde eden “Aday8”, “Aday3”, “Aday7” ve “Aday9” için firmada stajyer olarak işe alınması yönünde olumlu görüş bildirilmiştir. Sonradan edinilen bilgiye göre, stajyer olarak “Aday8”, “Aday7”, “Aday9” ve “Aday14” ün kabul edildiği bilgisine ulaşılmıştır.

4. Sonuç

Şirketlerin gelecek planlamalarında ve alınacak stratejik kararlarda önemli rol oynayan konulardan bir tanesi de işgücü ve insan kaynaklarının planlanmasıdır. Bu açıdan ileriye yönelik faydalı olacak personeli seçme ve yetiştirme konusu titizlikle ele alınması gereken bir problemdir. İşletmelerin birçoğu bu planlamayı yaparken stajyer çalıştırma ve yetiştirdiği

stajyerleri de ileride kalıcı personel olarak değerlendirme yoluna gitmektedirler. Çalışmada, firmaların insan kaynakları planlaması bakımından önem taşıyan stajyer seçimi konusu değerlendirilmiş ve problemin çözümü için bir ÇKKV modeli sunulmuştur. Uygulamanın gerçekleştirildiği lojistik firmasında en uygun stajyerlerin seçilmesi sağlanarak ÇKKV yöntemlerinin gerçek hayata uygulanabilirliği ortaya konulmuştur.

Bütünleşik olarak uygulanan DEMATEL-COPRAS yaklaşımı ile hem değerlendirilen kriterlerin önem düzeyleri belirlenmiş hem de başvuruda bulunan adaylar arasından en uygun dört stajyerin seçilmesi sağlanmıştır. Bu noktada, DEMATEL yöntemine göre stajyer seçimi konusunda karar vericilerin dikkate aldığı en önemli kriter “K₉-Staj Yapma İsteğindeki Davranış” kriteri olmuştur. K₉ kriterinden sonra adaylar için önem verilen kriterler sırasıyla, K₂-İkametgâhi ve K₈-İşe Uygunluğu olmuştur. COPRAS uygulaması sonucunda ise belirlenen en uygun dört stajyer adayından üçü kabul edilmiş ve lojistik firmasına stajyer olarak alınmıştır. Bu durumda uygulama sonucunda en uygun görülen dört adaydan üçünün alınması (Aday 7, Aday 8 ve Aday 9) elde edilen sonuçların firma tarafından da desteklendiğini göstermiştir. Yöntemin firma sorunlarına çözüm olabilecek bir yaklaşım sunduğu görülmüştür. Aynı zamanda önerilen yaklaşım firmanın gelecekteki işgücü kaynağını da değerlendirmek için kullanılabileceği bir veri tabanı oluşturmasına yardımcı olmuştur.

Yapılan çalışmada, DEMATEL – COPRAS yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanılmasıyla ilgili literatüre katkıda bulunularak, diğer çalışma alanlarında da kullanılabilecek pratik ve esnek bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Sunulan yöntem, personel seçimi, kuruluş yeri seçimi, tedarikçi seçimi gibi çeşitli uygulama alanlarına uyarlanabilecek bir karar verme yaklaşımıdır. İleriki çalışmalarda firmaların çeşitli karar problemlerinde araştırmacı ve uygulayıcıların kullanabilecekleri bir çözüm aracı olarak değerlendirilebilecektir. Ayrıca, firmaların kendi özelliklerine uygun farklı kriterlerin modele eklenmesi ya da farklı karar verme tekniklerinin probleme uyarlanması ile yapılacak çalışmalar literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aksakal, E., & Dağdeviren, M. (2010). ANP ve DEMATEL yöntemleri ile personel seçimi problemine bütünleşik bir yaklaşım. *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der.*, 25(4), 905–913.
- Aksoy, E., Ömürbek, N., & Karaatli, M. (2015). AHP temelli MULTIMOORA ve COPRAS yöntemi ile türkiye kömür işletmelerinin performans değerlendirmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(4), 1–28.
- Balezentis, A., Balezentis, T., & Brauers, W. K. M. (2012). Personnel selection based on computing with words and fuzzy MULTIMOORA. *Expert Systems with Applications*, 39, 7961-7967.
- Büyüközkan, G., & Güteryüz, S. (2016). An integrated DEMATEL-ANP approach for renewable energy resources selection in Turkey. *International Journal of Production Economics*, 182, 435–448.
- Chang, B., Chang, C. W., & Wu, C. H. (2011). Fuzzy DEMATEL method for developing supplier selection criteria. *Expert Systems with Applications*, 38(3), 1850–1858.
- Chatterjee, K., & Kar, S. (2018). Supplier selection in Telecom supply chain management: a Fuzzy-Rasch based COPRAS-G method. *Technological and Economic Development of Economy*, 24(2), 765–791.
- Chen, C. T., Pai, P. F., & Hung, W. Z. (2011). Applying linguistic VIKOR and knowledge map in personnel selection. *Asia Pacific Management Review*. 16(4), 491-502.
- Çakır, E. & Kutlu Karabıyık, B. (2017) Bütünleşik SWARA-COPRAS yöntemi kullanarak bulut

- depolama hizmet sağlayıcılarının değerlendirilmesi, *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 10(4), 417–434.
- Çakır, E., & Yaylagül, Ş. (2017). İşletmelerin stajyer öğrenci kabul kriterlerine ilişkin önem düzeylerinin SWARA yöntemi ile belirlenmesi: İnsan kaynakları önlisans öğrencileri üzerine bir araştırma. *PressAcademia Procedia*, 3, 447–456.
- Dağdeviren, M. (2007). Bulanık analitik hiyerarşi prosesi ile personel seçimi ve bir uygulama. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22(4), 791-799.
- Dağdeviren, M. (2010). A hybrid multi-criteria decision-making model for personnel selection in manufacturing systems. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 21, 451-460.
- Dalvi-Esfahani, M., Niknafs, A., Kuss, D. J., Nilashi, M. & Afrough, S. (2019) Social media addiction: Applying the DEMATEL approach, *Telematics and Informatics*, 43, 101250.
- Das, M. C., Sarkar, B., & Ray, S. (2012). A Framework to measure relative performance of Indian technical institutions using integrated fuzzy AHP and COPRAS methodology. *Socio-Economic Planning Sciences*, 46(3), 230–241.
- Demirci, E., & Kılıç, H. S. (2019). Personnel selection based on integrated multi-criteria decision making techniques. *Int. J. Adv. Eng. Pure Sci.*, 2, 163-178.
- Eroğlu, E., Yıldırım, B. F., & Özdemir, M. (2014). Çok kriterli karar vermede “ORESTE” yöntemi ve personel seçiminde uygulanması. *Yönetim: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, 25(76), 81-95.
- Gabus, A., & Fontela, E. (1972). *World problems, an invitation to further thought within the framework of DEMATEL*. Geneva, Switzerland: Battelle Geneva Research Center.
- Gandhi, S., Mangla, S. K., Kumar, P., & Kumar, D. (2015). *Evaluating factors in implementation of successful green supply chain management using DEMATEL: A case study*. *International Strategic Management Review* (Vol. 3). Holy Spirit University of Kaslik. <https://doi.org/10.1016/j.ism.2015.05.001>
- George-Ufot, G., Qu, Y., & Orji, I. J. (2017). Sustainable lifestyle factors influencing industries' electric consumption patterns using Fuzzy logic and DEMATEL: The Nigerian perspective. *Journal of Cleaner Production*, 162, 624–634.
- Govindan, K., & Chaudhuri, A. (2016). Interrelationships of risks faced by third party logistics service providers: A DEMATEL based approach. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 90, 177–195.
- Güngör, Z., Serhadlıoğlu, G., & Kesen, S. E. (2009). A fuzzy AHP approach to personnel selection problem. *Applied Soft Computing*, 9(2), 641-646.
- Hashemkhani Zolfani, S., & Bahrami, M. (2014). Investment prioritizing in high tech industries based on SWARA-COPRAS approach. *Technological & Economic Development of Economy*, 20(3), 534–553.
- Hu, H. Y., Lee, Y. C., Yen, T. M., & Tsai, C. H. (2009). Using BPNN and DEMATEL to modify importance-performance analysis model - A study of the computer industry. *Expert Systems with Applications*, 36(6), 9969–9979.
- Huang, C. Y., Shyu, J. Z., & Tzeng, G. H. (2007). Reconfiguring the innovation policy portfolios for Taiwan's SIP Mall industry. *Technovation*, 27(12), 744–765.
- İlgaz Yıldırım, B., Uysal, F., & İlgaz, A. (2019). Havayolu işletmelerinde personel seçimi: ARAS yöntemi ile bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler*

Enstitüsü Dergisi, 2(33), 219-231.

- Ji, P., Zhang, H. Y., & Wang, J. Q. (2018). A projection-based TODIM method under multi-valued neutrosophic environments and its application in personnel selection. *Neural Comput & Applic.*, 29, 221–234.
- Kaklauskas, A., Zavadskas, E. K., Raslanas, S., Ginevicius, R., Komka, A., & Malinauskas, P. (2006). Selection of low-e windows in retrofit of public buildings by applying multiple criteria method COPRAS: A Lithuanian case. *Energy and Buildings*, 38(5), 454–462.
- Karabasevic, D., Stanujkic, D., & Urosevic, S. (2015). The MCDM Model for personnel selection based on SWARA and ARAS methods. *Management*, 77, 43-52.
- Karabasevic, D., Stanujkic D., Urosevic, S., & Maksimovic, M. (2016). An approach to personnel selection based on SWARA and WASPAS methods. *Journal of Economics, Management and Informatics*, 7(1), 1-11.
- Karaođlan, S. (2016). DEMATEL ve VIKOR yöntemleriyle dış kaynak seçimi: Otel işletmesi örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 55, 9–24.
- Kelemenis, A., & Askounis, D. (2010). A new TOPSIS-based multi-criteria approach to personnel selection. *Expert Systems with Applications*, 37, 4999–5008.
- Kenger, M. D., & Organ, A. (2017). Banka personel seçiminin çok kriterli karar verme yöntemlerinden Entropi temelli ARAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 152-170.
- Kim, Y. (2006). Study on impact mechanism for beef cattle farming and importance of evaluating agricultural information in korea using DEMATEL, PCA and AHP. *Agricultural Information Research*, 15(3), 267–279.
- Kobryń, A. (2017). DEMATEL as a weighting method in multi-criteria decision analysis, *Multiple Criteria Decision Making*, 12, 153–167.
- Köse, E., Aylak, H. S., & Kabak, M. (2013). Personel seçimi için Gri Sistem Teori tabanlı bütünleşik bir yaklaşım. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 461-471.
- Kundakçı, N. (2016). Personnel selection with Grey Relational Analysis. *Management Science Letters*, 6, 351-360.
- Liou, J. J. H., Yen, L., & Tzeng, G. H. (2008). Building an effective safety management system for airlines. *Journal of Air Transport Management*, 14(1), 20–26.
- Nabeeh, N.A., Smarandache, F., Abdel-Basset, M., El-Ghareeb, H.A., & Aboelfetouh A. (2019). An integrated neutrosophic TOPSIS approach and its application to personnel selection: A new trend in brain processing and analysis. *IEEE Journal*, 7, 29734-29744.
- Organ, A. (2013). Bulanik DEMATEL yöntemiyle makine seçimini etkileyen kriterlerin değerlendirilmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 157–172.
- Ortíz, M. A., Felizzola, H. A., & Isaza, S. N. (2015). A contrast between DEMATEL-ANP and ANP methods for six sigma project selection: a case study in healthcare industry. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 15(S3), S3.
- Özdağoğlu, A. (2013a). Çok ölçütlü karar verme modellerinde normalizasyon tekniklerinin sonuçlara etkisi : COPRAS örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 229–252.
- Özdağoğlu, A. (2013b). İmalat işletmeleri için eksantrik pres alternatiflerinin COPRAS yöntemi

- ile karşılaştırılması. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 8(Haziran), 1–22.
- Patil, S. K., & Kant, R. (2014). A hybrid approach based on fuzzy DEMATEL and FMCDM to predict success of knowledge management adoption in supply chain. *Applied Soft Computing Journal*, 18, 126–135.
- Popović, G., Stanujkić, D., & Stojanović, S. (2012). Investment project selection by applying COPRAS method and imprecise data. *Serbian Journal of Management*, 7(2), 257–269.
- Samanlioğlu, F., Taşkaya, Y. E., Gülen, U. C., & Çokcan, O. (2018). A fuzzy AHP–TOPSIS-based group decision-making approach to IT personnel selection. *International Journal of Fuzzy Systems*, 20(5), 1576–1591.
- Sarıçalı, G., & Kundakcı, N. (2016). AHP ve COPRAS yöntemleri ile otel alternatiflerinin değerlendirilmesi. *International Review of Economics and Management*, 4(1), 45–66.
- Schitea, D., Deveci, M., Iordache, M., Bilgili, K., Akyurt, İ. Z., & Iordache, I. (2019). Hydrogen mobility roll-up site selection using intuitionistic fuzzy sets based WASPAS, COPRAS and EDAS. *International Journal of Hydrogen Energy*, 44(16), 8585–8600.
- Seyed-Hosseini, S. M., Safaei, N., & Asgharpour, M. J. (2006). Reprioritization of failures in a system failure mode and effects analysis by decision making trial and evaluation laboratory technique. *Reliability Engineering and System Safety*, 91(8), 872–881.
- Sezen Akar, G., & Çakır, E. (2016). Lojistik sektöründe bütünleştirilmiş bulanık AHP- MOORA yaklaşımı ile personel seçimi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 185–199.
- Shieh, J.-I., Wu, H.-H., & Huang, K.-K. (2010). A DEMATEL method in identifying key success factors of hospital service quality. *Knowledge-Based Systems*, 23(3), 277–282.
- Tepe, S., & Görener, A. (2014). Analitik hiyerarşi süreci ve MOORA yöntemlerinin personel seçiminde uygulanması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 13(25), 1–14.
- Tsai, S. B. (2018). Using the DEMATEL model to explore the job satisfaction of research and development professionals in china's photovoltaic cell industry. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 81, 62–68.
- Tsai, W. H., & Chou, W. C. (2009). Selecting management systems for sustainable development in SMEs: A novel hybrid model based on DEMATEL, ANP, and ZOGP. *Expert Systems with Applications*, 36(2 PART 1), 1444–1458.
- Tsao, C. T., & Chu, C. T. (2001). Personnel selection using an improved fuzzy MCDM algorithm. *Journal of Information and Optimization Sciences*, 22(3), 521–536.
- Tuş, A., & Aytaç Adalı, E. (2018). Personnel assesment with CODAS and PSI methods. *Alphanumeric Journal*, 6(2), 243–246.
- Ulutaş, A. (2019). Entropi ve MABAC yöntemleri ile personel seçimi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 1552–1573.
- Valipour, A., Yahaya, N., Md Noor, N., Antuchevičienė, J., & Tamošaitienė, J. (2017). Hybrid SWARA-COPRAS method for risk assessment in deep foundation excavation project: an Iranian case study. *Journal of Civil Engineering and Management*, 23(4), 524–532.
- Varma, K., & Sunil Kumar, K. (2012). Criteria analysis aiding portfolio selection using DEMATEL. *Procedia Engineering*, 38, 3649–3661.

- Wu, H. H., & Tsai, Y. N. (2011). A DEMATEL method to evaluate the causal relations among the criteria in auto spare parts industry. *Applied Mathematics and Computation*, 218(5), 2334–2342.
- Wu, W. W., & Lee, Y. T. (2007). Developing global managers' competencies using the fuzzy DEMATEL method. *Expert Systems with Applications*, 32(2), 499–507.
- Yalçın, N., & Yapıcı Pehlivan, N. (2019). Application of the fuzzy CODAS method based on fuzzy envelopes for hesitant fuzzy linguistic term sets: A case study on a personnel selection problem. *Symmetry*, 11(493), 1-27.
- Yazdani, M., Chatterjee, P., Zavadskas, E. K., & Zolfani, S. H. (2017). Integrated QFD-MCDM framework for green supplier selection. *Journal of Cleaner Production*, 142(4), 3728–3740.
- Yıldırım, B. F., & Önder, E. (2014). *İşletmeciler, mühendisler ve yöneticiler için operasyonel, yönetsel ve stratejik problemlerin çözümünde çok kriterli karar verme yöntemleri*. Bursa: Dora Yayınları.
- Yıldız, A., & Deveci, M. (2013). Bulanık VIKOR yöntemine dayalı personel seçim süreci. *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 427-436.
- Zang, S. F., & Liu, S. Y. (2011). A GRA-based intuitionistic fuzzy multi-criteria group decision making method for personnel selection. *Expert Systems with Applications*, 38, 11401-11405.
- Zavadskas, E. K., & Kaklauskas, A. (1996). *Multicriteria evaluation of building (Pastatų sistemotechninis įvertinimas)*. Vilnius: Technika.
- Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A., Turskis, Z., & Tamosaitiene, J. (2008). Contractor selection multi-attribute model applying copras method with grey interval numbers. *20th EURO Mini Conference "Continuous Optimization and Knowledge-Based Technologies,"* 241–247.

KRİPTO PARALAR VE PORTFÖY ÇEŞİTLENDİRMESİ

Yavuz GÜL¹

Öz

21. yüzyıl ile beraber, teknolojiye ve bilimde meydana gelen ilerlemeler, finansal piyasalar ile sistemleri de etkileyen ve dönüştüren bir konuma gelmiştir. Bu çerçevede ortaya çıkan yeniliklerden biri de kripto paralardır. Son bir kaç yılda, kripto paraların piyasa değerleri ve işlem hacimleri önemli ölçüde artmıştır. Söz konusu para birimlerinin, bir yatırım enstrümanı olarak görülüp görülemeyeceğine ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, kripto paraların portföy çeşitlendirmesi amacıyla kullanılıp kullanılmayacağını araştırmaktır. Bu doğrultuda, farklı stratejiler ve 7 Ağustos 2015-23 Ocak 2020 dönemi günlük verileri kullanılarak, hisse senetleri, emtialar, döviz kurları ve yatırım fonlarından meydana gelen portföyler oluşturulmuştur. Ardından bu portföylere kripto paralar (Bitcoin, Ethereum, Ripple) ilave edilerek, portföy performanslarının değişimi incelenmiştir. Yapılan analizler neticesinde, kripto paralar ile diğer varlıkların arasındaki korelasyonların çoğunlukla negatif olduğu bulunmuştur. Ayrıca, portföylere kripto paraların eklenmesiyle birlikte, genel olarak daha yüksek getiriler ile Sharpe oranlarına ve daha düşük risk seviyelerine ulaşıldığı görülmüştür. Dolayısıyla, kripto paraların portföy çeşitlendirmesi için iyi bir araç olabilecekleri ve portföy performanslarını olumlu etkiledikleri sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kripto Paralar, Portföy Çeşitlendirmesi, Portföy Yönetimi.

JEL Kodları: G10, G11.

CRYPTOCURRENCIES AND PORTFOLIO DIVERSIFICATION

Abstract

The advances in technology and science in the 21st century have had various transformational effects on the financial markets and systems. One of the innovations that emerged within this framework is cryptocurrencies. The market capitalizations and trading volumes of cryptocurrencies have increased significantly in the past few years. There are different opinions as to whether these currencies could be viewed as an investment instrument. The purpose of this study is to investigate whether cryptocurrencies could be used for portfolio diversification. Accordingly, different strategies and daily data for the period of 7 August 2015-23 January 2020 were used to create portfolios consisting of stocks, commodities, exchange rates and mutual funds. Cryptocurrencies (Bitcoin, Ethereum, Ripple) were then added to these portfolios and the change in portfolio performance was examined. The results found the correlations between cryptocurrencies and other assets to be mostly negative. It was also observed that, with the addition of cryptocurrencies to portfolios, overall higher returns and Sharpe ratios were obtained and lower risk levels were achieved. It can therefore be concluded that cryptocurrencies can be a good instrument for portfolio diversification and they positively affect portfolio performance.

Keywords: Cryptocurrencies, Portfolio Diversification, Portfolio Management.

JEL Codes: G10, G11.

¹ Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, SBE, Finansman Bölümü, ORCID 0000-0002-0208-6798, yavuzgul@anadolu.edu.tr.

Başvuru Tarihi (Received): 17.02.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Son yıllarda, kripto paralar ya da diğer bir ismiyle sanal paraların ödeme sistemleri içerisinde kaplamakta oldukları alan hızla genişlemekte ve bu paralar tüm dünyadan finansal piyasalardaki yatırımcıların dikkatine mazhar olmaktadır. Kripto paralar, yenilikçi teknolojileri, yüksek güvenli mimarileri, yatırım aracı olabilmeleri ile bilgisayar programcılarının, girişim sermayelerinin ve yatırımcıların ilgisiyle karşılaşmaktadırlar (Klein vd., 2018: 105). Fakat diğer yandan kripto paralar, kaçakçıların ve diğer illegal işlerle uğraşan kişiler ile suçluların da radarında bulunmaktadır. Kripto paralar genellikle, ekonomik düzendeki farklı kategorilerden paydaşların zihinlerinde hem umut vaat eden hem de korku yaratan ve ezber bozan bir teknoloji olarak algılanmaktadır. Esasen kripto paralar, yenilikçi ve etkin bir ödeme sistemi olmak suretiyle çeşitli potansiyel faydalar sunmaktadır lakin aynı zamanda yatırımcılara, tüketicilere, işletmelere, finansal sistemlere ve hatta ulusal güvenliğe zarar verebilecek muhtemel risklerin de kaynağı durumundadırlar. Kripto paralara ilişkin birbiriyle örtüşmeyen farklı görüşler ve kripto paraların geleceği, bu piyasalardaki aşırı volatilitenin arkasındaki itici güç olmaya devam etmektedir. Bu durum, kripto paraların, piyasadaki katılımcıların çoğu için belirsiz ve kafa karıştırıcı olmayı sürdüren karmaşık dünyanın gizemini çözebilmek açısından araştırmacıların bu konuya olan ilgisinin artmasına neden olmuştur (Guesmi vd., 2019: 431). Kripto paraların özü, "blockchain" adı verilen teknolojiye dayanmaktadır. Günümüzde Bitcoin, Ethereum, Ripple, Litecoin gibi 500'den fazla sanal para bulunmaktadır. Kripto paralar, geniş çerçevede alternatif para birimlerinin, daha dar anlamda ise dijital para birimlerinin bir alt kümesi olarak sayılmaktadır (Gültekin, 2017: 97). Kripto paralar dünya çapında yavaş yavaş yeni bir ödeme yöntemi olarak benimsenmeye başlamıştır. Blockchain teknolojisi, üçüncü tarafların aradan çıkarılmasıyla beraber geleneksel yöntemlere kıyasla işlemlerin daha hızlı gerçekleşmesine ve işlem maliyetlerinin azalmasına olanak tanımaktadır. Bu, ödeme sistemlerine bir yenilik getirilmesi açısından büyük bir fırsat sunmaktadır (Wong vd., 2018: 2).

Teknolojide meydana gelen gelişim ve değişimler sınırların ortadan kalkmasını sağlamış ve bu durumun da bir sonucu olarak elektronik platformlarda ödemeler yapılabilmesine olanak tanıyan sistemler ortaya çıkmıştır. Kripto paralar da esasen bu gelişmelerin bir meyvesidir ve teknolojik ilerlemelerin finansal sistemler üzerinde ne şekilde bir etki yaratabildiğine dair iyi bir örnektir (Çağlar, 2007: 178). Kripto para birimlerinin, bir paranın taşınması gereken özellikleri taşıyıp taşımadığı yoğun şekilde tartışılmaktadır ancak bu paraların kullanımı söz konusu tartışmalardan bağımsız şekilde, insanların kripto paraları ve blockchain teknolojisini daha iyi anlamaya başlamalarının etkisiyle beraber giderek yaygınlaşmaktadır. Kripto paralar, ödemelerin herhangi bir finansal aracı kullanmadan, doğrudan bir taraftan diğer tarafa online olarak gerçekleştirilmesine imkan veren eşler arası (peer-to-peer) elektronik ödeme sistemleridir. Kripto paraların kullanımının yaygınlaşması, düşük işlem maliyetleri, eşler arası sistem ve herhangi bir merkeze bağlı olmayan yapıları ile ilişkilendirilebilmektedir (Corbet vd., 2019: 182). Herhangi kripto paranın piyasaya sürülebilecek üst limitini belirleyen unsurlar, tamamlanan blok başına kaç birim üretileceği, kaçınıcı blokta üretilen para biriminde değişim olacaktır. Böylelikle zaman içinde azalan üretim, belirli bir sürenin sonunda sifra yakınsamaktadır (Gültekin, 2017: 97).

Bitcoin, kripto paralar arasında en önce piyasaya sürülen para birimi olup aynı zamanda en popüler ve en yüksek piyasa değerine sahip kripto paradır. Bitcoin'in, 2009 yılında Satoshi Nakamoto isimli bir kişi tarafından sunulduğu söylene de, bu kişinin gerçek bir kişi mi yoksa Bitcoin'i yaratan bazı kişi ve grupların kullandığı takma bir isim mi olduğu gizemini korumaktadır. Bitcoin'in ortaya çıkışından sadece bir kaç yıl sonra "blockchain" teknolojisi de yayılmaya ve bilinir hale gelmeye başlamıştır. Böylece, pek çok farklı kripto para piyasaya sürülmüş ve bu paralar aktif olarak alınıp satılmaya konu olmuştur. Dünyanın her yerinden bilgisayar programcıları, Bitcoin konseptini kopyalayabilmekte, modifiye edebilmekte veya bu

konsept üzerinde testler gerçekleştirebilmektedir. Bu sayede ‘‘altcoin’’ (alternative coin) denilen bir çok alternatif kripto para sunabilmektedirler. Bu altcoinlerden bazıları (Ethereum, Ripple, Dash, Namecoin vs.) kripto paraların bir bütün olarak gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlardır (Elendner vd., 2018: 146). Bitcoin başta olmak üzere tüm kripto paraların odağında merkezsizleştirme (decentralization) yer almaktadır. Yani bu paralarla yapılan işlemlerde, alım-satımlarda kontrol tamamen kişilerin kendisindedir ve kişiler herhangi bir düzenlemeye ya da merkeze bağlı olmadan işlemlerini gerçekleştirebilmektedirler. Diğer yandan kripto paralar, üçüncü tarafları aradan çıkarmaktadır. Bu durum maliyetlerin düşmesinde büyük rol oynamakta olup, kripto paraların gelişimindeki belki de en önemli faktörlerden bir tanesidir. Öbür taraftan kripto paraların herhangi bir düzenlemeye tabi olmamaları ya da herhangi bir merkeze bağlı olmamaları, bu paraları spekülasyona çok daha açık hale getirmekte ve paraların yüksek derecede volatil duruma gelmelerine yol açmaktadır. Bununla beraber, kripto paralara yönelik artan ilgi, bu paraların reel ekonomik faaliyetlerde ilerleyen yıllarda meydana gelecek gelişmeleri etkileyebilme potansiyelinin bulunduğu gerçeğini ortaya koymaktadır (Antonakakis vd., 2019: 37). Örneğin Yermack (2018), Bitcoin’in yaygın kullanımının (her ne kadar spekülasyonlara maruz kalsa da), hem merkez bankacılığını hem de kurumsal yönetim uygulamalarını olumlu şekilde etkileyebileceğini ileri sürmüştür.

Kripto paralar, geleneksel para birimlerine nazaran daha farklı bir yapıya sahiptirler. Dolar, Euro vb. para birimleri, ülkelerin ekonomik durumlarına veya global ölçekteki gelişmelere (enflasyon, krizler, ticaret anlaşmaları vs.) son derece bağlı durumdadırlar. Bu sebeple, geleneksel paraların gelecekteki değerlerinin tahmin edilmesi daha kolay olmaktadır. Ancak kripto paraların değerlerinin ve bu paralarda meydana gelen dalgalanmaların tespit edilmesi son derece zordur. Kripto paraların fiyat oluşumunda, arz ve talep en önemli faktörlerden biridir. Bunun yanı sıra, kripto paralar hakkında yayılan söylentilere olan inanışlar ve yatırımcıların algıları (psikolojileri) ile kripto paralara olan ilgileri de, kripto paraların fiyatlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu yüzden kripto paralara yapılan yatırımlardan optimum faydayı sağlamak ve bu çerçevede doğru kararları verebilmek nispeten daha zorlayıcı bir iştir.

Kripto paraların özellikleri arasında, geleneksel para birimleri gibi somut olarak elde bulundurulmamaları ve bilgisayar ortamında değişime konu olmaları, merkezi bir yere bağlı ve hukuki düzenlemeler ile yasalara tabi olmadıkları için ekonomik koşullardan etkilenmemeleri ve kripto paralar ile açılmış hesapların dondurulması gibi uygulamaların bulunmaması, değerlerinin arz ve talebe göre şekillenmesi ve ‘‘blockchain’’ adı verilen bir veritabanında muhafaza edilmeleri sayılabilmektedir (Çetiner, 2018: 2). Kripto paraların taşıdığı birtakım özellikler, geleneksel finansal sistemler ile kimi noktalarda çatışmaktadır. Kripto paraların bilhassa, merkezi bir otorite tarafından yönetilmeme, denetime tabi olmama ve araçları aradan çıkarma gibi özellikleri, finansal sistemin etkin olarak işlemesine mani olacak türdedir (Karaağaç ve Altınırnak, 2018: 127).

7 Şubat 2020 tarihi itibarıyla 2396 kripto para alım satımına konu olmakta olup, bu para birimlerinin toplam piyasa değeri 278 milyar \$’dır (coinmarketcap.com). En yüksek piyasa değerine sahip on kripto para Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Kripto Paralar

Kripto para	Sembol	Piyasa değeri (\$)	Dolaşımdaki miktar	Piyasa payı
Bitcoin	BTC	178.056.399.605	18.204.600	%64.03
Ethereum	ETH	23.984.565.049	109.600.190	%8.62
Ripple	XRP	12.230.583.461	43.698.224.662	%4.39
Bitcoin Cash	BCH	7.933.716.371	18.265.438	%2.85
Bitcoin SV	BSV	5.320.644.952	18.262.640	%1.91
Litecoin	LTC	4.704.661.450	64.029.835	%1.69
Tether	USDT	4.655.135.990	4.642.367.414	%1.67
EOS	EOS	4.322.216.262	951.977.462	%1.55
Binance Coin	BNB	3.388.475.630	155.536.713	%1.21
Cardano	ADA	1.565.827.482	25.927.070.538	%0.56

Kaynak: coinmarketcap.com

Kripto paralardaki yüksek volatilité, yatırımcıların doğru pozisyon alabilmelerini ve yatırım stratejileri geliştirebilmelerini zorlaştırmaktadır. Kripto para piyasalarında yapılan yatırımlar, yüksek riskler barındırmaktadır. Bu risklerin en başta gelenleri, operasyonel riskler ile güvenliğe ilişkin (siber risk) risklerdir. Diğer taraftan, günümüzde yatırımların halen, kripto paralara dair ortalıkta dolaşan dedikodulara ve yapılan spekülasyonlara ciddi biçimde inandığı görülmektedir. Literatürde Bitcoin'in ve diğer kripto paraların "spekülatif" varlıklar olarak görülmesi gerektiğini söyleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bitcoin'in fiyat dinamikleri üzerine ilk dönemlerde yapılan araştırmalar, Bitcoin'in olağanüstü derecede spekülatif bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir (Brauneis ve Mestel, 2019: 259).

Kripto para piyasalarının son zamanlarda kaydetmiş olduğu büyüme ile beraber bazıları, kripto paraların yeni tür bir yatırım aracı olarak görülebileceğini iddia etmişlerdir (Corbet vd., 2018: 28). Kripto paraların yeni bir yatırım aracı ya da alternatif bir varlık olarak görülmesi söz konusu ise, yatırımcıların dikkate alması gereken iki husus gündeme gelmektedir. Bunlardan ilki, yatırımlara özgü riskler, ikincisi ise kripto paraların diğer varlıklarla olan ilişkileri, daha da önemlisi kripto paraların çeşitlendirme faydaları ve hedging (riskten korunma) kabiliyetleridir (Feng vd., 2018: 4745). Dijital varlıkları yatırım alternatifleri arasından çıkarmak, en az diğer tüm varlıkları çıkarmak kadar kısıtlayıcı olacaktır (Elendner vd., 2018: 147). Kripto paraların itibari paraya dönüştürülebilirliği, bu paraların herhangi bir portföye dahil edilebileceği ve her ne kadar yasal açıdan net bir tanımlama henüz ortaya konulmamış olsa da, bir diğer varlık sınıfı olarak görülebileceği anlamına gelmektedir (Hu vd., 2019: 1049). Bu düşünceler ve konu üzerine gerçekleştirilen çalışmalar ışığında mevcut çalışmanın amacı, kripto paraların portföy çeşitlendirmesine ve yönetimine katkı sağlayıp sağlayamadıklarını ve portföy performanslarını ne şekilde etkilediklerini test etmektir. Bu doğrultuda, çalışma toplam beş bölümden meydana gelmekte olup, giriş bölümünde kripto paralarla ilgili bilgilerin aktarılmasını takiben sonraki bölümde, konuyla ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Ardından çalışmada uygulanan yöntem ve kullanılan veri seti tanımlanmıştır. Akabinde, erişilen bulgular sunulmuş ve tartışılmıştır. Son kısımda ise, çalışmada ulaşılan sonuçlara genel olarak değinilmiş ve öneriler sunulmuştur.

1. Literatür Taraması

Kripto paralara yönelik yapılan kimi çalışmalar, kripto para piyasalarındaki spekülasyonlara, bu piyasaların etkinliğine ve kripto paralar arasındaki etkileşimlere odaklanırken, kimi çalışmalar kripto paraların portföy çeşitlendirmesindeki faydalarını ve hedging aracı olarak kullanılabilirliğini ele almaktadır. Bunlarla birlikte, kripto paraların ve blockchain teknolojisinin geçmişini ve geleceğini irdeleyen ve kripto paraların fiyat oluşumlarını mercek altına alan çalışmalar da bulunuyor olsa bile, bir bütün olarak bakıldığında bu alanda yapılan çalışmaların sayısı nispeten azdır ve yeni gelişen bir alan olması münasebetiyle çalışmaların pek çoğu yakın geçmiş tarihlidir. Kripto paralar üzerine gerçekleştirilen araştırmaların bazıları aşağıda sunulmaktadır.

Wu ve Pandey (2014), Bitcoin'in bir yatırım aracı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini araştırmışlardır. Bitcoin ile beraber döviz kurları ve çeşitli varlıkları ele alarak gerçekleştirdikleri analizler neticesinde, Bitcoin'in portföy çeşitlendirmesi ve portföy etkinliğinin artırılması açısından önemli bir rol oynayabileceğini vurgulamışlardır.

Atik vd. (2015), Bitcoin'in döviz kurlarını etkileyip etkilemediğini incelemiştir. Granger Nedensellik Testi'ni kullanan ve 7 çapraz kuru çalışmalarına dahil eden araştırmacılar, sadece Bitcoin ile Japon Yen'inin birbirlerini gecikmeli olarak etkilediğini ve Japon Yen'inden Bitcoin'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu beyan etmişlerdir.

Carpenter (2016), Ocak 2012-Mayıs 2016 dönemi verilerini kullanarak ortaya koyduğu araştırmasının sonucunda, Bitcoin'in yüksek volatilitesine rağmen, yüksek getiri sağlayan ve diğer varlıklarla düşük korelasyon gösteren yapısı dolayısıyla geçerli ve önemli bir portföy çeşitlendirme aracı olabileceğini dile getirmiştir.

Gangwal (2016), hisse senedi, tahvil, altın gibi varlıklardan oluşan bir portföye Bitcoin'in eklenmesinin yaratacağı etki üzerinde durmuştur. Temmuz 2010-Ağustos 2016 dönemi verilerini kullanarak çalışmasını gerçekleştirmiş ve Bitcoin'in daha etkin portföyler oluşturulabilmesine olanak tanıdığını, bu yüzden portföy çeşitlendirmesinde kullanılabileceğini ifade etmiştir.

Moore ve Stephen (2016), Barbados özelinde merkez bankalarının uluslararası rezervleri arasında kripto paralara yer vermesinin muhtemel faydaları ya da zararları üzerinde durmuşlardır. Çalışmalarının sonucunda, kripto paraların çeşitli işlemlerin gerçekleştirilmesinde kilit rol oynayabileceğini ancak bu paraların rezervler içerisindeki toplam payının nispeten az olması gerektiğini (artan pay rezervlerin volatilitelerini de arttıracığından) aktarmışlardır.

Trimborn vd. (2017), 39 kripto paranın Nisan 2014-Mart 2017 dönemi verilerinden hareketle, kripto paraların portföylere dahil edilmesiyle beraber ek kazançlar sağlanıp sağlanamayacağını incelemiştir. Bu bağlamda LIBRO (Liquidity Bounded Risk-Return Optimization) adını verdikleri bir yöntem geliştirmişlerdir. Kripto paraların, portföylerin performanslarını arttırdığını öne sürmüşlerdir.

Anyfantaki vd. (2018), kripto paraların portföy çeşitlendirmesine katkı sağlayıp sağlamadığını irdelemiştir. Ağustos 2015-Aralık 2017 periyodu verileri ile çalışmalarını gerçekleştirmişler ve çalışma kapsamına aldıkları dört kripto paradan yalnızca Ethereum'un fiyatının çok sert hareketler sergilemediğini söylemiş ve çalışmalarının devamında sadece bu paraya yoğunlaşmışlardır. Neticede, kripto paraların çeşitlendirme konusunda faydalarına ilişkin çok kesin bir yargıya ulaşamamış olsalar bile, yine de kripto paraların bilhassa riskten kaçınan yatırımcılar için uzun vadede bazı yararlar sağlayabileceğini aktarmışlardır.

Corbet vd. (2018), üç kripto para ve diğer finansal varlıklar arasındaki ilişkileri irdeleyerek, getiri ve volatilitate yayılımları üzerine çalışmışlardır. Sonuç olarak, kripto paraların yatırımcılara kısa vadede çeşitlendirme faydaları sağlayabileceğini ve piyasalarda meydana gelen şoklardan

pek fazla etkilenmediklerini, bu yönleriyle diğer finansal varlıklardan ayrıldıklarını bulgulamışlardır.

Feng vd. (2018), yedi kripto paranın Ağustos 2015-Ocak 2017 dönemi verilerini kullanarak, bu kripto paraların karakteristik özellikleri üzerinde durmuşlardır. Sonuç olarak, Bitcoin'in diğer kripto paralarla en yüksek ortalama korelasyonlara sahip olduğunu, kripto paraların portföy için iyi bir çeşitlendirme aracı olarak gözüktüğünü ve yatırımcılara portföylerinin performansını arttırmak konusunda yardımcı olabileceklerini bildirmişlerdir.

Karaağaç ve Altınırnak (2018), 10 kripto paranın birbirleriyle olan etkileşimlerine odaklanmışlardır. Johansen Eşbütünleşme Analizi le Granger Nedensellik Testi'ni kullanan araştırmacılar, Bitcoin'in, Litecoin'in ve NEM'in Bitcoin Cash'in Granger nedeni olduğu sonucuna varmışlardır.

Ketelaars (2018), kripto paraların portföy çeşitlendirmesindeki rolünü irdelemiştir. 5 kripto paranın Ağustos 2013-Mart 2018 dönemi verilerinden yola çıkan Ketelaars, sonuç olarak kripto paraların portföylere eklenmesiyle beraber portföy performanslarının iyileştiğini ve dolayısıyla bu paraların portföy çeşitlendirmesi için iyi bir araç olabileceklerini beyan etmiştir.

Klein vd. (2018), Bitcoin ve altın ile diğer çeşitli varlıkları volatiliteleri, aralarındaki korelasyonlar ve portföy içerisindeki performansları açısından ekonometrik tekniklerle kıyaslamışlardır. Sonuç olarak, Bitcoin ve altının esas olarak farklı özelliklere sahip olduklarını, altının finansal piyasalar için önemli bir rol oynadığını, Bitcoin'in bir hedging enstrümanı olarak portföyün bir parçası olabileceğine dair herhangi bir kanıt bulamadıklarını ve bu sebeple Bitcoin'in altının olduğu gibi güvenli bir liman olamayacağını ileri sürmüşlerdir.

Lee vd. (2018), kripto paraların portföy çeşitlendirmesindeki rollerine odaklanmışlardır. Ağustos 2014-Mart 2017 periyodu verileriyle gerçekleştirdikleri analizler neticesinde, CRIX (cryptocurrency index) ile geleneksel varlıklar (altın, petrol gibi) arasında düşük korelasyon bulmuşlar, aynı zamanda söz konusu paraların portföy performansını arttırarak yatırımcılara ek faydalar sağlayabildiğini ve bu sebeple kripto paraların portföy çeşitlendirmesinde kullanılabilmesini savunmuşlardır.

Petukhina vd. (2018), 55 kripto paranın Ocak 2015-Aralık 2017 dönemi verilerini kullanarak, bu paraların portföy çeşitlendirmesine etkilerini sınımışlar ve kripto paraların portföy performansını arttırdığını vurgulamışlardır.

Wong vd. (2018), Bitcoin, Litecoin ve Ripple özelinde kripto paraların portföy çeşitlendirmesine katkı yapıp yapamayacağını ve hedging becerilerini irdelemişlerdir. Mayıs 2013-Ağustos 2018 periyodu verilerinden yola çıkmışlar ve neticede Bitcoin ile Litecoin'in hedging aracı olarak, Ripple'in ise portföy çeşitlendirmesi amacıyla kullanılabilmesini beyan etmişlerdir.

Antonakakis vd. (2019), kripto paralar arasındaki yayılımları ve yayılım mekanizmalarını ele almışlardır. 7 Ağustos 2015-31 Mayıs 2018 dönemi verilerini ve TVP-FAVAR modelini kullanmışlardır. Çalışmalarının neticesinde, kripto para piyasasındaki yüksek belirsizlik zamanlarında, paralar arasındaki bağlantıların daha güçlü olduğunu, Bitcoin'in kripto para piyasasını halen önemli ölçüde etkilemesine rağmen, Ethereum'dan diğer kripto paralara doğru gerçekleşen yayılımların yoğunlaştığını ve Ethereum'un yayılım gerçekleştiren bir numaralı kripto para konumuna geldiğini belirtmişlerdir.

Brauneis ve Mestel (2019), Markowitz'in ortalama-varyans modelini kullanarak, kripto paralardan oluşan portföylerin etkinliklerini ortaya koyabilmek amacıyla Ocak 2015-Aralık 2017 dönemi verilerinden yararlanmışlardır. Sonuç olarak, çeşitli kripto paralardan oluşturulan portföylerin, riskin azaltılması yönünde kayda değer bir potansiyelinin olduğunu ifade etmişlerdir.

Guesmi vd. (2019), Bitcoin ile belirlemiş oldukları diğer finansal varlıklar arasındaki ilişkinin dinamiklerini Ocak 2012-Ocak 2018 dönemi verileriyle analiz etmişler, Bitcoin'in portföy çeşitlendirmesi ve risk yönetimi açılarından yatırımcılara fayda sağlayıp sağlamadığını tespit etmeye çalışmışlardır. Sonuç olarak, Bitcoin'in yatırımcılar için hedging ve portföy çeşitlendirmesi bakımından yarar sağlayabileceğini bulmuşlardır.

Hrytsiuk vd. (2019), başlıca 6 kripto paranın (Bitcoin, Bitcoin Cash, Litecoin, Ripple, Ethereum, NEM) risk profillerini ele almış ve kripto paralardan oluşan portföylerin yapılarını araştırmışlardır. Temmuz 2018-Temmuz 2019 dönemi verilerini kullanan yazarlar, kripto paraların getirilerinin normal dağılım göstermediğini ve Bitcoin'in yüksek getiri ve düşük risk profili ile portföydeki en dominant kripto para olarak öne çıktığını söylemişlerdir.

Hu vd. (2019), 222 kripto paranın karakteristik özelliklerini 2013-2017 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmalarının neticesinde, kripto paraların hem getirilerinin hem volatilitelerinin son derece yüksek ve diğer tüm kripto paraların getirilerinin Bitcoin'in getirileri ile güçlü bir korelasyona sahip olduğunu dile getirmişlerdir.

Kaiser (2019), kripto para piyasalarında anomalilerin görülüp görülmediğini sorgulamıştır. 10 kripto paranın Nisan 2013-Haziran 2018 dönemi verilerini kullanarak analizini gerçekleştirmiştir. Bitcoin'de görülen haftanın günü ve Ocak ayı anomalileri hariç, kripto para getirilerinde istikrarlı ve istatistiksel olarak anlamlı anomali bulgularına ulaşamamıştır.

Kajtazi ve Moro (2019), Bitcoin'in portföy çeşitlendirmesi yönünden fayda sağlayıp sağlamadığını incelemişlerdir. Netice olarak, Bitcoin'in eklenmesiyle birlikte portföy performansının arttığını ancak bu durumun daha çok volatilitedeki düşüşten değil, getirilerdeki yükselişten kaynaklandığının gözden kaçırılmaması gerektiğini ve bu performans artışının Bitcoin'in özellikle 2013 yılındaki performansı ile bağlantılı olduğunu söylemişlerdir. Genel çerçevede, Bitcoin'in spekülasyon bir yapıda olmasına rağmen, portföy çeşitlendirmesinde önemli bir rol oynayabileceğini ifade etmişlerdir.

Liu (2019), kripto paraların yatırım yapılabilirliğini ve çeşitlendirmedeki rolünü incelemiştir. 10 kripto paranın Ağustos 2015-Nisan 2018 dönemi verilerinden hareketle çalışmasını gerçekleştiren araştırmacı, tek bir kripto paraya yatırım yapmak yerine, kripto paralardan oluşturulacak bir portföye yatırım yapmanın daha iyi sonuçlar sağladığını beyan etmiştir.

Symitsi ve Chalvatzis (2019), Bitcoin'in portföyler içerisindeki performanslarını ele almışlardır. Eylül 2011-Temmuz 2017 dönemi verilerini kullanan araştırmacılar sonuç olarak, Bitcoin'in istatistiksel olarak anlamlı çeşitlendirme faydaları sağladığını ve portföylere değer katabildiğini belirtmişlerdir.

2. Yöntem ve Veri Seti

Yatırımcıların kripto paralara olan ilgisini açıklayabilmek için öne sürülen yaygın düşüncelerden birisi, bu paraların portföy çeşitlendirmesinde sağlayabilecekleri muhtemel faydalardır. Kripto paraların getirilerinin, tahvil ya da hisse senedi gibi geleneksel finansal varlıkların getirileriyle düşük veya negatif korelasyona sahip olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bahsi geçen kripto paraların portföylere dahil edilmesi sonucunda, portföylerin her bir birimlik riske karşılık gelen beklenen getirilerinin yükselmesi beklenmektedir (Anyfantaki vd., 2018: 2).

Bu çalışmada, kripto paraların portföy çeşitlendirmesinde kullanılabilirliği ve portföy performansına olan etkileri araştırılmıştır. Bu kapsamda, çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla en yüksek piyasa değerine sahip üç kripto para (Bitcoin, BTC; Ethereum, ETH; Ripple, XRP) ile beraber hisse senetleri (Ereğli Demir Çelik, EREGL; TÜPRAŞ, TUPRS; Aselsan, ASELS; Şişecam, SISE), yatırım fonları (Ak Portföy Amerika Yabancı Hisse Senedi Fonu, AFA; Allianz Yaşam ve Emeklilik A.Ş. Karma Emeklilik Yatırım Fonu, ALR), döviz kurları (Dolar/Türk

Lirası, USDTRY; Euro/Türk Lirası, EURTRY) ve emtialar (Gram Altın, GAU; Brent Petrol, BRENT) çalışmaya dahil edilmiştir.

Çalışmada yararlanılan veriler 7 Ağustos 2015-23 Ocak 2020 dönemini kapsamakta olup her bir varlık için 1114 günlük gözlem üzerinden hareket edilmiştir. Bu dönemin belirlenmesinin sebebi, Ethereum'un Ağustos 2015'den itibaren alım satıma konu edilebiliyor olmasıdır. Veriler, coinmarketcap.com, investing.com ve finance.yahoo.com adreslerinden sağlanmıştır. Çalışmada yer alan varlıklara ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'te sunulmaktadır. Bu verilere göre, kripto paralar açık bir şekilde hem en riskli hem de en yüksek getiriye sahip varlıklardır.

Tablo 2: Varlıkların Günlük Getirilerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Varlık	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
BTC	-21,24%	25,25%	0,41%	4,64%	0,3620	4,7342
USDTRY	-7,69%	15,90%	0,07%	1,12%	2,6242	40,3158
EURTRY	-8,21%	14,73%	0,07%	1,11%	1,9711	32,8701
GAU	-8,20%	15,53%	0,11%	1,30%	1,4809	21,8976
ETH	-74,44%	79,82%	0,74%	8,63%	1,3486	18,3525
XRP	-29,67%	111,88%	0,61%	8,64%	4,3744	39,8940
BRENT	-8,48%	14,61%	0,05%	2,21%	0,3858	3,9320
EREGL	-8,23%	8,74%	0,14%	2,11%	0,0676	0,7277
TUPRS	-9,65%	10,10%	0,10%	1,87%	0,0348	2,5435
ASELS	-19,35%	11,00%	0,13%	2,21%	-0,4727	7,8342
SISE	-7,43%	7,75%	0,10%	1,94%	-0,0205	0,6345
AFA	-7,60%	14,72%	0,10%	1,39%	0,7905	14,8785
ALR	-5,63%	10,12%	0,11%	1,06%	0,4288	9,9558

Analizlerin gerçekleştirilmesi esnasında Microsoft Excel ve SPSS Statistics 25.0 programlarından faydalanılmıştır. Çalışmada ilk olarak, kripto paralar dışında kalan on varlıktan çeşitli senaryolara göre portföyler oluşturulmuş ve bu portföylerin getiri ile standart sapma gibi değerleri hesaplanmıştır. Daha sonra bu portföylere, kripto paralar ilave edilerek, bu para birimlerinin portföyler üzerinde ne şekilde bir etki yarattıkları ve portföylere değer katıp katmadıkları irdelenmiştir. Portföyler oluşturulurken kullanılan stratejiler Tablo 3'te sunulmakta olup, stratejilerin tamamında açığa satış (short-selling) kısıtı bulunmaktadır.

Tablo 3: Kullanılan Portföy Stratejileri

Strateji	Sembol	Tanım
Eşit ağırlıklandırılmış	EW	Portföydeki her bir varlığa eşit ağırlıklar verilmiştir
Minimum risk	$\min\sigma_p$	Portföy riskini minimize etmek amaçlanmıştır.
Markowitz ortalama-varyans modeli	MW1-MW3	Beklenen getiri düzeyinde riski minimize eden portföyler oluşturulmuştur.
Maksimum Sharpe	maxSharpe	Sharpe oranını maksimize etmek amaçlanmıştır.
Portföy riski=ALR'nin riski	$\sigma_p = \sigma_{ALR}$	Portföy riskini en düşük riskli varlığın (ALR) riskine sabitleyerek getiriyi maksimize etmek amaçlanmıştır.
Portföy getirisi=EREGL'nin getirisi	$R_p = R_{EREGL}$	Portföy getirisini kripto paralar hariç en yüksek getirili varlığın (EREGL) getirisine sabitleyerek riski minimize etmek amaçlanmıştır.

Yapılan tüm analizlerde, günlük verilerden hareketle hesaplanan yıllıklandırılmış getiriler ile standart sapmalar kullanılmıştır. Ayrıca risksiz faiz oranı olarak vadesine 3 ay kalmış Hazine Bonosunun faiz oranı alınmıştır.

3. Bulgular

Çalışma kapsamında bulunan varlıklar arasındaki korelasyonlar Tablo 4'te görülmektedir. Bu tabloya göre, en yüksek korelasyonlar USDTRY-EURTRY (0,907), USDTRY-GAU (0,784) ve EURTRY-GAU (0,812) arasında olup, bu korelasyonlar %99 güven düzeyinde anlamlıdır. Bununla birlikte genel olarak diğer varlıklar arasındaki korelasyonların düşük ya da en fazla orta seviyede olduğu gözlemlenmektedir. Kripto paralar özelinde bakıldığında, Bitcoin'in Ethereum ile korelasyonun 0,406 ve Ripple ile korelasyonunun 0,303 olduğu görülürken, diğer varlıklar (bir anlamda geleneksel varlıklar) ile arasında çok düşük hatta negatif korelasyonlar bulunmaktadır. Ripple ve Ethereum için de tıpkı Bitcoin gibi aynı durumlar geçerlidir. Söz konusu iki kripto paranın da, hisse senetleri, döviz kurları, emtialar ve yatırım fonları ile arasında sifıra yakın veya negatif korelasyonlar vardır. Dolayısıyla bu korelasyon katsayılarından ve ilişkilerinden yola çıkarak ilk bakışta, kripto paraların portföy çeşitlendirmesinde kullanılabileceğini söylemek mümkündür.

Çalışmanın devamında daha önce belirtilen stratejiler çerçevesinde ve varlıkların tarihsel verileri kullanılarak farklı portföyler oluşturulmuştur. Öncelikle hisse senetleri, yatırım fonları, döviz kurları ve emtialar portföylere dahil edilmiş ve bu portföylerin getirileri, riskleri ve Sharpe oranları hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'de verilmiştir.

İlk olarak, portföydeki her bir varlığa eşit yani %10 ağırlık atanarak portföy istatistiklerine ulaşılmıştır. Buna göre, bahsi geçen portföyün yıllık bazda getirisi %42,85 ve riski %11,41 olarak gerçekleşmiştir. Sharpe oranı ise 2,88'dir. Akabinde tablodan da görülebileceği üzere, yedi adet daha portföy oluşturulmuştur. Portföy riskinin minimize edilmesinin amaçlandığı ikinci portföyün getirisi %41,38 ve riski %9,99'dur. Sharpe oranı 3,141'dir. Dolayısıyla bu portföyün ilk portföyden daha üstün olduğu söylenebilmektedir. Çünkü hem portföyün riski azalmış hem de getirisi yükselmiştir. Bu portföyde en fazla ağırlığa sahip varlık, ALR kodlu emeklilik yatırım fonudur.

Markowitz'in ortaya koymuş olduğu "ortalama-varyans modeli" ekseninde oluşturulan portföylerden ilkinde, portföy getirisi yani yatırımdan beklenen getiri %40 düzeyinde sabitlenmiş

ve portföy riski minimize edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan portföyün riski %10,02 ve Sharpe oranı 2,995 olmuştur. Bu portföyün, bir önceki portföye göre hem riski daha yüksek hem de getirisi daha düşüktür. Adı geçen modele göre ortaya konulmuş ikinci portföyün getirisi %50'de sabitlenmiş olup, riski %10,78 ve Sharpe oranı 3,71 olarak gerçekleşmiştir. Bu sebeple, bu portföy önceki portföyden üstündür. Getirideki %10'luk artışa karşılık, risk daha düşük düzeyde bir artış göstermiştir. Bu model çerçevesinde oluşturulan üçüncü portföyün ise, getirisi %60 seviyesinde sabit tutularak yapılan risk minimizasyonu neticesinde riski %20,94 ve Sharpe oranı 2,388 olmuştur. Dolayısıyla söz konusu portföy şu ana kadar bahsedilen portföyler içerisinde en düşük verimliliğe sahip portföydür.

Sharpe oranının maksimizasyonun amaçlandığı altıncı portföye göre, portföyün getirisi %52,69 ve riski %11,33'tür. Sharpe oranı 3,766'dır. Buradan da anlaşılacağı üzere bahse konu portföy en yüksek Sharpe oranına sahip ve bu anlamda en etkin portföydür. Bu portföyün bileşiminde en yüksek paya %41,6 ile emeklilik yatırım fonu sahiptir. Sonrasında %31,12 ile gram altın ve %13,5 ile Ereğli Demir Çelik hisseleri gelmektedir.

Tablo 4: Korelasyon Matrisi

	BTC	USD TRY	EUR TRY	GAU	ETH	XRP	BRENT	EREGL	TUPRS	ASELS	SISE	AFA	ALR
BTC	1												
USDTRY	0,015	1											
EURTRY	0,026	0,907	1										
GAU	0,036	0,784	0,812	1									
ETH	0,406	-0,033	-0,019	0,002	1								
XRP	0,303	0,005	0,01	0,017	0,214	1							
BRENT	-0,002	-0,078	-0,077	-0,064*	-0,051	-0,011	1						
EREGL	-0,02	-0,110	-0,096	-0,120	0,035	-0,032	0,123	1					
TUPRS	-0,034	-0,046	-0,045	-0,060*	-0,080	-0,046	0,097	0,286	1				
ASELS	-0,057	-0,167	-0,167	-0,135	0,021	-0,003	0,043	0,266	0,200	1			
SISE	-0,063*	-0,121	-0,086	-0,096	-0,074*	-0,042	0,109	0,383	0,328	0,304	1		
AFA	-0,021	0,058	0,046	0,071*	-0,001	-0,024	0,023	0,049	0,086	0,067*	0,150	1	
ALR	-0,027	0,027	0,035	0,041	0,026	-0,021	0,014	-0,02	0,065*	0,065*	0,088	0,557	1

Not: *Korelasyon 0,05 seviyesinde anlamlı (2-tailed)

**Korelasyon 0,01 seviyesinde anlamlı (2-tailed)

Portföyün riskinin, ele alınan varlıklar içerisinde en düşük riskliliğe sahip olan ALR'nin riskine (%16,78) eşitlenerek, portföy getirisinin maksimize edilmeye çalışıldığı bir diğer portföye göz atıldığında, portföyün getirisinin %57,79 düzeyinde gerçekleştiği göze çarpmaktadır. Portföyün Sharpe oranı 2,847 olup, bu oran üstlenilen her bir birimlik toplam riske karşılık, 2,847 birim artırı getirisi (excess return) elde edildiği anlamına gelmektedir. Hisse senetleri, emtialar, yatırım fonları ve döviz kurlarından oluşan son portföyde ise, portföyün getirisi, en yüksek getiriye sahip varlığın (EREGL) getirisine eşitlenerek, portföyün riski minimize edilmek istenmiştir. Bu kapsamda yapılan hesaplamalar neticesinde, %64,75 getiri düzeyinde %33,55'lik bir portföy riski ortaya çıkmıştır ve portföyün tamamı Ereğli Demir Çelik hisselerinden oluşmaktadır. Buradan hareketle, elde edilmek istenen %64,75 getiri seviyesinde, diğer varlıkların eklenmesiyle riskin daha da düşürülemeyeceği ve mevzu bahis getiriyi sağlayabilmek için, %33,55'lik bir riske katlanmak gerektiği dile getirilebilmektedir.

Tablo 5: Hisse Senetleri, Döviz Kurları, Emtialar ve Yatırım Fonlarından Oluşan Portföyler

	EW	$\min\sigma_p$	MW1	MW2	MW3	max Sharpe	$\sigma_p = \sigma_{ALR}$	$R_p = R_{EREGL}$
İstatistik								
Getiri	42,85%	41,38%	40,00%	50,00%	60,00%	52,69%	57,79%	64,75%
Risk	11,41%	9,99%	10,02%	10,78%	20,94%	11,33%	16,78%	33,55%
Sharpe	2,880	3,141	2,995	3,710	2,388	3,766	2,847	1,632
Dağılım								
USDTRY	10,00%	19,18%	20,65%	5,34%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
EURTRY	10,00%	16,44%	18,77%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
GAU	10,00%	2,31%	0,00%	26,85%	0,53%	31,12%	10,72%	0,00%
BRENT	10,00%	7,59%	8,72%	2,72%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
EREGL	10,00%	5,65%	4,48%	10,89%	50,28%	13,50%	38,77%	100%
TUPRS	10,00%	5,59%	5,69%	5,34%	0,00%	4,56%	0,00%	0,00%
ASELS	10,00%	6,59%	6,17%	8,15%	22,55%	9,23%	18,53%	0,00%
SISE	10,00%	3,70%	4,19%	1,53%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
AFA	10,00%	3,52%	4,33%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
ALR	10,00%	29,43%	27,01%	39,18%	26,64%	41,60%	31,99%	0,00%
Toplam	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Çalışmanın devamında, kripto paralar portföylere eklenmiştir ve portföylerin getirilerinin, risklerinin ve Sharpe oranlarının ne yönde değiştiği, bu durumdan nasıl etkilendikleri gözlemlenmiştir. Bu çerçevede ulaşılan neticeler Tablo 6'da sunulmaktadır. Buna göre, her bir

varlığa eşit ağırlığın atandığı ilk portföye bakıldığında, söz konusu portföyün hem getirisinin hem riskinin kripto paraların yer almadığı portföye nazaran daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu portföyün getirisi %115,84 ve riski %21,05'tir. Portföyün getirisi, portföy riskindeki artış oranından daha fazla oranda bir artış sergilediğinden, kripto paraların bulunduğu portföyün Sharpe oranı 2,88'den 5,028'e yükselmiştir. Bu durumun, katlanılan daha fazla riskin meyvelerinin fazlasıyla toplandığını işaret ettiği söylenebiliyor olsa da, bu noktada yatırımcıların riske karşı tutumlarının ve risk iştahlarının da öneminin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Yani riskten kaçınan ve risk iştahi düşük olan bir yatırımcının, her ne kadar daha fazla risk üstlenerek, getirisini çok daha fazla arttırabilmesi mümkün olsa bile, bu riski almayı reddederek daha düşük risk düzeylerinde daha düşük getiriye kabul etmesi ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla iki portföy karşılaştırılırken Sharpe oranlarına bakılarak birinin diğerinden üstün olduğunun öne sürülmesi durumunda, bahsedilen hususun gözden kaçırılmaması icap etmektedir.

Portföy riskinin minimize eden ikinci portföye göre, kripto paraların eklenmesiyle beraber hem portföyün riski düşmüş hem de getirisi yükselmiştir. Daha önce verilen korelasyon matrisinde kripto paralar ile diğer varlıklar arasındaki korelasyonların düşük ya da negatif olduğu düşünüldüğünde, böylesi bir durumun ortaya çıkması çok da sürpriz değildir. Bu portföyün Sharpe oranı, riskin düşmesi getirinin yükselmesi ile birlikte kripto paraların bulunmadığı diğer portföyden daha yüksek olup, 3,679'dur. Bitcoin'in %1,81, Ethereum'un %0,25 ve Ripple'ın %0,38 oranında portföye eklenmesi, portföy üzerinde olumlu etki yaratmış ve portföy performansını arttırmıştır. Bundan dolayı kripto paraların çeşitlendirme açısından faydalar sağladığı söylenebilmektedir.

Markowitz'in ortaya koymuş olduğu model ekseninde oluşturulan portföyler incelendiğinde, her üç portföyün de kripto paraların az miktarlarda da olsa dahil edilmesinin neticesinde aynı getiri düzeylerinde riskleri azalmıştır. Bu modele göre meydana getirilen ilk portföyün %40 getiri seviyesindeki riski, portföy içerisinde Bitcoin'e %0,23 oranında yer verilmesiyle beraber çok az da olsa düşmüştür. İkinci portföyde bu düşüş daha belirgin iken, üçüncü portföyde ise çok daha açık bir şekilde görülür hale gelmiştir. İkinci portföy özelinde belirlenen %50 getiri düzeyinde, Bitcoin'in %2,28, Ethereum'un %0,56 ve Ripple'ın %0,64 oranlarında portföye eklenmesi, portföyün riskini %10,78'den %9,89'a indirmiş ve Sharpe oranını da 3,71'den 4,045'e yükseltmiştir. Üçüncü portföye bakıldığında, %60 getiri seviyesinde Bitcoin %3,45, Ethereum %1,36 ve Ripple %1,27 oranlarında portföy bileşimine dahil edilmiş ve portföyün riski %20,94'ten %10,47'ye doğru büyük oranda düşüş yaşarken, Sharpe oranı da 2,388'den 4,775'e yükselmiştir ve %60'lık getiri çok daha düşük bir risk düzeyinde elde edilebilmiştir. Bu üç portföye göre de, kripto paraların portföylere alınması son derece iyi sonuçlar vermiştir.

Sharpe oranının maksimize edildiği sonraki portföyde, yalnızca kripto paralardan Ethereum ve Ripple yer almıştır. Bu portföyün Sharpe oranı 10,507 olarak gerçekleşmiş olup, hem getiri hem risk çok fazla yükselmiştir. Kripto paralar olmadan aynı düşünceyle oluşturulan portföyün Sharpe oranının 3,766 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Ethereum ve Ripple'dan oluşan bu portföyün daha üstün bir konumda yer aldığı akıllara gelebilmesine rağmen, bu kadar yüksek düzeyde bir riske katlanmanın tehlikeli sonuçlar da doğurabileceği unutulmamalıdır. Çünkü risk iki yönlüdür ve yukarı yönlü risk olduğu kadar aşağı yönlü de risk bulunmaktadır.

Portföy riskinin en düşük riskli varlık olan emeklilik yatırım fonunun riskine eşitlendiği yedinci portföy mercek altına alındığında, bu portföye kripto paraların alınmasının net bir biçimde değer yarattığı görülmektedir. %16,78'lik risk düzeyinde, kripto paralar olmadan %57,79'luk bir getiriye ulaşılabilirken, Bitcoin'in %8,42, Ethereum'un %5,2 ve Ripple'ın %4,23 oranlarında portföyde bulunmasıyla birlikte, bu getiri neredeyse ikiye katlanmış ve %103,12'ye gelmiştir. Paralel şekilde Sharpe oranı da 2,847'den 5,548'e çıkmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere, kripto paraların katkısıyla aynı risk düzeyinde çok daha yüksek getiri rakamlarına erişilebilmiştir.

Son portföye gelindiğinde, %64,75'lik getiri, Bitcoin'in %3,97, Ethereum'un %1,71 ve Ripple'in %1,58 oranında portföy bileşimine alınmasının sonucunda, daha düşük risk seviyesinde elde edilebilmektedir. Tamamı Ereğli Demir Çelik hisselerinden meydana gelen portföyün Sharpe oranı 1,632 iken, kripto paraların da yer aldığı portföyün Sharpe oranı düşen risk sayesinde 5,011'e yükselmiştir.

Tablo 6: Kripto Paraların Dahil Edildiği Portföyler

	EW	min σ_p	MW1	MW2	MW3	max Sharpe	$\sigma_p = \sigma_{ALR}$	$R_p = R_{EREGL}$
İstatistik								
Getiri	115,84%	46,18%	40,00%	50,00%	60,00%	1201,95%	103,12%	64,75%
Risk	21,05%	9,83%	10,01%	9,89%	10,47%	113,44%	16,78%	10,93%
Sharpe	5,028	3,679	2,996	4,045	4,775	10,507	5,548	5,011
Dağılım								
BTC	7,69%	1,81%	0,23%	2,28%	3,45%	0,00%	8,42%	3,97%
USDTRY	7,69%	19,49%	20,94%	18,15%	14,70%	0,00%	0,00%	13,16%
EURTRY	7,69%	15,49%	18,95%	12,10%	3,73%	0,00%	0,00%	0,00%
GAU	7,69%	1,72%	0,00%	5,09%	13,56%	0,00%	25,14%	17,31%
ETH	7,69%	0,25%	0,00%	0,56%	1,36%	72,51%	5,20%	1,71%
XRP	7,69%	0,38%	0,00%	0,64%	1,27%	27,49%	4,23%	1,58%
BRENT	7,69%	7,39%	9,13%	6,64%	4,78%	0,00%	0,00%	3,92%
EREGL	7,69%	5,35%	4,02%	5,92%	7,34%	0,00%	11,59%	7,97%
TUPRS	7,69%	5,62%	5,72%	5,67%	5,82%	0,00%	5,07%	5,93%
ASELS	7,69%	6,47%	6,00%	6,58%	6,86%	0,00%	7,99%	6,97%
SISE	7,69%	3,96%	4,41%	3,84%	3,49%	0,00%	0,81%	3,36%
AFA	7,69%	3,45%	4,59%	2,87%	1,50%	0,00%	0,00%	0,76%
ALR	7,69%	28,63%	26,00%	29,65%	32,14%	0,00%	31,55%	33,36%
Toplam	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

4. Sonuç

Kripto paralar, öteden beri pek çok farklı mecradan kişinin yoğun ilgisiyle karşılaşmaktadır. Her geçen gün, kripto paralardan haberdar olanların sayısı artmakta ve kişiler bu para birimlerinin

işleyişi hakkında daha fazla bilgi edinmektedirler. Kimileri kripto paraların varlığını desteklemekte olup, bu paraların faydalarından bahsederken, kimileri kripto paralar üzerine eleştirel yorumlarda bulunmaktadır. Kripto paraların, gerçekten de bir para birimi olup olmadığı ya da yatırım aracı olarak ele alınıp alınamayacağı da, bu alanın tartışılacağı hususlardan birisidir. Kripto paralarla ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen, bu eksende yapılan araştırma sayısı nispeten azdır. Bu konuya daha iyi ışık tutabilmek adına gerçekleştirilen bu çalışmanın temel amacı, kripto paraların portföy çeşitlendirmesi açısından fayda sağlayıp sağlayamayacaklarını ve portföylerde bulundurulmalarının portföyler üzerinde değer yaratıp yaratamayacaklarını ortaya koymaktır. Çalışmada 7 Ağustos 2015-23 Ocak 2020 dönemi verileri (günlük) kullanılmıştır. Hisse senetleri, döviz kurları, emtialar ve yatırım fonları olmak üzere toplam on değişik varlıktan çeşitli portföyler oluşturularak, bu portföylerin getirileri, riskleri ve Sharpe oranları hesaplanmıştır. Akabinde, en yüksek piyasa değerine sahip üç kripto para olan Bitcoin, Ethereum ve Ripple portföylere dahil edilmiş ve bu kripto paraların portföyleri nasıl etkiledikleri mercek altına alınmıştır. İlk olarak yapılan korelasyon analizlerine göre, kripto paralar ve diğer varlıklar arasında negatif ya da çok düşük seviyelerde pozitif korelasyonlar bulunmuştur. Bitcoin ve Ripple, kripto paralar dışındaki on varlıktan yedisiyle, Ethereum ise altısıyla negatif korelasyon içerisindedir. Bu bulgu, her ne kadar literatürde farklı görüşler mevcut olsa da, kripto paraların portföy çeşitlendirmesi konusunda faydalar sağlayabileceğini işaret etmektedir.

Altı farklı strateji kullanılarak oluşturulan portföylere bakıldığında, kripto paraların portföylere dahil edilmesinin, portföy performanslarını olumlu etkilediği görülmektedir. Ulaşılan bu bulgu, genel itibarıyla kripto paraların portföy çeşitlendirmesi bakımından iyi bir enstrüman olabileceğini ileri süren literatürdeki çeşitli çalışmaların (Wu ve Pandey, 2014; Carpenter, 2016; Gangwal, 2016; Trimbora vd., 2017; Corbet vd., 2018; Feng vd., 2018; Ketelaars, 2018; Lee vd., 2018; Petukhina vd., 2018; Wong vd., 2018; Guesmi vd., 2019; Kajtazi ve Moro, 2019; Symitsi ve Chalvatzis, 2019) sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Kripto paralar, genel itibarıyla portföylerin getirilerini artırıcı ve risklerini azaltıcı etki yaratarak, daha yüksek getirilere daha düşük risk seviyelerinde, aynı getirilere daha düşük risk seviyelerinde ya da aynı risk düzeylerinde daha yüksek getirilere erişilebilmesini sağlamışlardır. Buradan hareketle, kripto paraların hem geleneksel varlıklarla negatif ya da düşük korelasyonlar göstermelerinden, hem de portföy performanslarını daha üst noktalara taşıyarak daha verimli portföylere ulaşılabilmesine olanak tanımalarından dolayı, iyi bir portföy çeşitlendiricisi oldukları sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla kripto paraların portföy çeşitlendirmesinde kullanılabileceği ve portföylerde az miktarlarda bile olsa bulundurulmalarının bu bakımdan faydalar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu yüzden yatırımcıların, kripto para piyasalarındaki gelişmeleri takip etmeleri önerilmektedir. Ayrıca böylelikle, sadece kripto paralara yatırım yaparak olağanüstü riskler üstlenmek yerine, bu paralar diğer varlıklarla beraber portföy içerisinde eritilerek, daha sağlıklı yatırımlar gerçekleştirilebilecektir.

Farklı varlıklar, farklı kripto paralar ve farklı portföy stratejileri kullanılarak ve daha fazla varlık dahil edilerek bu çalışmanın geliştirilmesi ve genişletilmesi mümkündür. Bu sayede, kripto paraların portföy çeşitlendirmesinde kullanılabilirliğine dair daha geniş kapsamlı bilgi edinilebilecektir. Bununla beraber, çalışmanın tarihsel veriler kullanılarak gerçekleştirildiği göz önünde bulundurulmalı ve gelecek belirsizliklerle dolu olduğundan, geçmişte meydana gelen durumların geleceğin aynası olmayabileceği unutulmamalıdır.

Kaynakça

Antonakakis, N., Chatziantoniou, I., & Gabauer, D. (2019). Cryptocurrency market contagion: market uncertainty, market complexity, and dynamic portfolios. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 61, 37-51.

- Anyfantaki, S., Arvanitis, S., & Topaloglou, N. (2018). *Diversification, integration and cryptocurrency market* (Bank of Greece Working Papers No: 244). Bank of Greece web sitesinden erişildi: <https://www.bankofgreece.gr/Publications/Paper2018244.pdf> (Erişim tarihi: 01.02.2020).
- Atik, M., Köse, Y., Yılmaz, B., & Sağlam, F. (2015). Kripto para: Bitcoin ve döviz kurları üzerine etkileri. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(11), 247-261.
- Brauneis, A., & Mestel, R. (2019). Cryptocurrency-portfolios in a mean-variance framework. *Finance Research Letters*, 28, 259-264.
- Carpenter, A. (2016). Portfolio diversification with Bitcoin. *Journal of Undergraduate Research in Finance*, 6(1), 1-27.
- Coinmarketcap. Cryptocurrency market capitalizations. <https://coinmarketcap.com> adresinden erişildi (Erişim tarihi: 24.01.2020).
- Corbet, S., Meegan, A., Larkin, C., Lucey, B., & Yarovaya, L. (2018). Exploring the dynamic relationships between cryptocurrencies and other financial assets. *Economics Letters*, 165, 28-34.
- Çağlar, Ü. (2007). Elektronik para: enformasyon teknolojisindeki gelişmeler ve yeni ödeme sistemleri. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 177-186.
- Çetiner, M. (2018). Bitcoin (kripto para) ve blok zincirin yeni dünyaya getirdikleri. *Istanbul Journal of Social Sciences*, (20), ss. 1-16.
- Elendner, H., Trimborn, S., Ong, B., & Lee, T.M. (2018). The cross-section of crypto-currencies as financial assets: investing in crypto-currencies beyond Bitcoin. D.L.K. Chuen & R. Deng (Ed.), *Handbook of blockchain, digital finance, and inclusion, Volume 1: cryptocurrency, fintech, insurtech, and regulation* içinde (ss. 145-173). London: Academic Press.
- Feng, W., Wang, Y., & Zhang, Z. (2018). Can cryptocurrencies be a safe haven: a tail risk perspective analysis. *Applied Economics*, 50(44), 4745-4762.
- Gangwal, S. (2016). Analyzing the effects of adding Bitcoin to portfolio. *International Journal of Economics and Management Engineering*, 10(10), 3519-3532.
- Guesmi, K., Saadi, S., Abid, I., & Ftiti, Z. (2019). Portfolio diversification with virtual currency: evidence from Bitcoin. *International Review of Financial Analysis*, 63, 431-437.
- Gültekin, Y. (2017). Turizm endüstrisinde alternatif bir ödeme aracı olarak kripto para birimleri: Bitcoin. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 96-113.
- Hrytsiuk, P., Babych, T., & Bachyshyna, L. (2019). Cryptocurrency portfolio optimization using value-at-risk measure. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 95, 385-389.
- Hu, A.S., Parlour, C.A., & Rajan, U. (2019). Cryptocurrencies: stylized facts on a new investible instrument. *Financial Management*, 48(4), 1049-1068.
- Investing. Stock market quotes & financial news. <https://www.investing.com> adresinden erişildi (Erişim tarihi: 24.01.2020).
- Kaiser, L. (2019). Seasonality in cryptocurrencies. *Finance Research Letters*, 31, 232-238.
- Kajtazi, A., & Moro, A. (2019). The role of Bitcoin in well diversified portfolios: a comparative global study. *International Review of Financial Analysis*, 61, 143-157.

- Karaağaç, G.A., & Altınırnak, S. (2018). En yüksek piyasa değerine sahip on kripto paranın birbirleriyle etkileşimi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (79), ss. 123-138.
- Ketelaars, T. (2018). *Investing in the cryptocurrency market: analyzing the diversification effects of cryptocurrencies in a well-diversified portfolio*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Radboud University, Faculty of Management Sciences, Nijmegen.
- Klein, T., Thu, H.P., & Walther, T. (2018). Bitcoin is not the New Gold – a comparison of volatility, correlation, and portfolio performance. *International Review of Financial Analysis*, 59, 105-116.
- Lee, D.K.C., Guo, L., & Wang, Y. (2018). Cryptocurrency: a new investment opportunity? *The Journal of Alternative Investments*, 20(3), 16-40.
- Liu, W. (2019). Portfolio diversification across cryptocurrencies. *Finance Research Letters*, 29, 200-205.
- Moore, W., & Stephen, J. (2016). Should cryptocurrencies be included in the portfolio of international reserves held by central banks? *Cogent Economics & Finance*, 4(1), 1-12.
- Petukhina, A., Trimborn, S., Härdle, W.K., & Elendner, H. (2018). *Investing with cryptocurrencies – evaluating the potential of portfolio allocation strategies* (IRTG Discussion Paper Series 1792). SSRN web sitesinden erişildi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3274193 (Erişim tarihi: 02.02.2020).
- Symitsi, E., & Chalvatzis, K.J. (2019). The economic value of Bitcoin: a portfolio analysis of currencies, gold, oil and stocks. *Research in International Business and Finance*, 48, 97-110.
- Trimborn, S., Li, M., & Härdle, W.K. (2017). *Investing with cryptocurrencies – a liquidity constrained investment approach* (SBF 649 Discussion Paper Series). Econstor web sitesinden erişildi: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/169204/1/SFB649DP2017-014.pdf> (Erişim tarihi: 29.01.2020).
- Wong, W.S., Saerbeck, D., & Silva, D.D. (2018). *Cryptocurrency: a new investment opportunity? an investigation of the hedging capability of cryptocurrencies and their influence on stock, bond and gold portfolios* (SSRN Papers). SSRN web sitesinden erişildi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3125737 (Erişim tarihi: 30.01.2020).
- Wu, C.Y., & Pandey, V.K. (2014). The value of Bitcoin in enhancing the efficiency of an investor's portfolio. *Journal of Financial Planning*, 27(9), 44-52.
- Yahoo Finance. Stock market live, quotes, business & finance news. <https://finance.yahoo.com> adresinden erişildi (Erişim tarihi: 24.01.2020).
- Yermack, D. (2018). The potential of digital currency and blockchains. *NBER Reporter*, (1), ss. 14-17.

ROMA'NIN ANADOLU'DAKİ DÜZENLEMELERİ ÇERÇEVESİNDE LYKAONIA'NIN SİYASAL VE İDARİ YAPISI

Mehmet KURT¹

Öz

Antik Lykaonia'nın, batısında Phrygia Paroreia ve Doğu Pisidia, doğusunda Kappadokia, güneyinde Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia) ve güneybatında ise Isauria bölgeleri yer almaktadır. Lykaonia, gerek verimli ovası, gerek Anadolu'nun merkezinde yer alan konumu ve gerekse Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia), Isauria ve Pisidia gibi sık sık karışıklıkların yaşandığı yönetimi güç olan bölgelere yakınlığı nedeniyle Roma'nın Anadolu politikalarında ve idari düzenlemelerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Öyle ki sözü edilen dağlık sahalarda yaşanan her karışıklıktan sonra bir takım idari düzenlemelere gidilmiş ve söz konusu düzenlemelerden Lykaonia da fazlasıyla etkilenmiştir. Bu nedenle Roma yönetimindeki Lykaonia'nın idari yapısı da zamana ve şartlara göre sık sık değişikliğe uğramıştır. Roma'nın Lykaonia'ya ilişkin siyasi ve idari düzenlemelerinde Güney Lykaonia'nın daha öncelikli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu ise Roma'nın bölgedeki askeri, ekonomik ve stratejik menfaatleri bakımından bölgenin Kuzey Lykaonia'ya göre daha önemli bir yer tutması ile açıklanabilir. Bu çalışmada Roma'nın Anadolu'da yapmış olduğu düzenlemeler çerçevesinde Lykaonia'nın siyasi ve idari yapısında meydana gelen değişiklikler ile söz konusu değişikliklerin sebepleri ve sonuçları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma, Anadolu, Lykaonia Bölgesi, Siyasi ve idari yapı.

THE POLITICAL AND ADMINISTRATIVE STRUCTURE OF LYCAONIA WITHIN CONTEXT OF ROME'S REGULATIONS IN ANATOLIA

Abstract

Ancient Lycaonia is located Phrygia Paroreia and East Pisidia in the west, Cappadocia in the east, Cilicia Tracheia (Rough Cilicia) in the south and Isauria in the southwest. Lycaonia has an important place in the Anatolian policies and administrative regulations of Rome due to its fertile plain, its location in the center of Anatolia, and its proximity to regions that are difficult to manage such as Cilicia Tracheia (Rough Cilicia), Isauria and Pisidia. So much so that after every confusion in the rough areas mentioned, a number of administrative regulations were initiated and Lycaonia was also heavily affected by these regulations. For this reason, the administrative structure of Lycaonia where under the rule of Rome, has also changed frequently according to time and conditions. It is understood that South Lycaonia has a precedence in the political and administrative regulations of Rome regarding Lycaonia. This can be explained by the fact that Rome had a more important the place in terms of its military, economic and strategic interests in the region than North Lycaonia. In this study, the changes in the political and administrative structure of Lycaonia and the causes and consequences of these changes were discussed within the context of the regulations made by Rome in Anatolia.

Keywords: Rome, Anatolia, Lycaonia Region, Political and administrative structure.

¹ Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, ORCID 0000-0003-4440-9900, mehmetkurt6970@hotmail.com.

Başvuru Tarihi (Received): 20.02.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Lykaonia adının kökeni konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak genel olarak Hitit metinlerinde MÖ 2. bin yıl Anadolu kavimlerinden birisi olarak geçen Lukkalarla ilişkisi üzerinde durulmaktadır (Bahar, 1999: 5). Özellikle de KUB XXI 6a metninin yorumlanmasından hareketle Lukka topraklarının Lykaonia ya da en azından bir bölümü ile ilişkili olabileceğine dair görüşler ileri sürülmüştür (Cornelius, 1958: 381-382; Bryce, 1992: 121)².

Bugünkü Konya ve Karaman ovalarını içine alan Lykaonia³, Anadolu'nun merkezinde yer almakta, güney-kuzey ve doğu-batı doğrultulu önemli yol güzergâhları üzerinde bulunmaktadır⁴. Lykaonia'nın, batısında Phrygia Paroreia ve Doğu Pisidia, doğusunda Kappadokia, güneyinde Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia) ve güneybatısında ise Isauria bölgeleri yer almaktadır (Harita 1)⁵. Ancak bölgenin özellikle Kappadokia, Phrygia ve Isauria ile olan sınırları tartışma konusudur. Lykaonia'nın doğuda Kappadokia ile olan sınırı hakkında Strabon (XII 6.1) Lykaonialılara ait olan Koropissos köyü ile Kappadokialıların kenti Garsaura (Aksaray) arasından geçtiği bilgisini aktarmaktadır. Strabon tarafından verilen bu bilgiden hareketle bu yöndeki sınırın Tatta Limne (Tuz Gölü) ve Garsaura arasından geçerek Karacadağ ve Akgöl'e ulaşan bir hat olması gerektiği önerisi getirilmiştir (Belke & Restle, 1984: 40). Bölgenin batı sınırı konusunda Antik kaynaklarda farklı bilgilere rastlanmaktadır. Nitekim Ksenophon (I 2.19), Phrygia ile Lykaonia arasındaki sınırın Ikonion (Konya) olduğunu belirtirken, Strabon'da (XIV 2.29) bu yöndeki sınır için Tyriaion (Ilgın) gösterilmektedir. Strabon (XII 6.3), Lykaonia-Isauria sınırı konusunda da bilgiler vermekte, Isaurike'ye komşu olduğunu belirttiği Derbe'yi (Kerti Höyük) Kappadokia'ya en yakın ülke olarak göstermektedir. Lykaonia'nın Isauria ile olan coğrafi sınırı ise çok büyük olasılıkla dağlık ve ovalık bölgeyi ayıran Güneysınır ve Sarıoğlan çevresi olmalıdır (Hamilton, 1842: 328).

Ovalık bir yapı arz eden Lykaonia'nın dağlık yapıdaki antik bölgelerle olan sınırlarının kesin olarak belirlenemediği görülmektedir. Bu duruma en önemli sebep ise hiç şüphesiz antik yazarların coğrafi sınırlardan değil de kendi dönemlerindeki idari sınırlardan söz etmiş olmalarıdır (Kurt, 2010: 121). Roma yönetiminde Pisidia, Isauria, Kilikia Trakheia, Phrygia gibi dağlık ve Roma yönetimi için sorunlu bölgelerde sık sık düzenlemelere gidilmiş, komşu bölge olan Lykaonia da söz konusu düzenlemelerden fazlasıyla etkilenmiştir.

1. Roma Cumhuriyet Dönemi Anadolu Eyalet Düzenlemeleri ve Lykaonia

Antik kaynaklarda Lykaonia'nın Roma Dönemi öncesi tarihi hakkında çok sınırlı bilgiye rastlanmakta olup sadece Ksenophon (I 2.19) Genç Kyros'un isyanı çerçevesinde yaşanan olaylar vesilesiyle bölgeden söz etmektedir. Bilindiği üzere Roma'nın Anadolu ile askeri ve siyasal anlamda ilk ilişkisi MÖ 190 yılında Seleukoslar kralı III. Antiokhos ile yapmış olduğu Magnesia Savaşı ve sonrasında imzalanmış olan Apameia Barışı (MÖ 188) ile gerçekleşmiştir

² Ayrıca son zamanlarda Lykaonia'nın kökeni sorunu Hitit metinleri ile bu konuda bugüne kadar yapılmış çalışmalar ışığında Z. Simon (2019: 107-119) tarafından yapılmış bir çalışmada yeniden ele alınmıştır. Söz konusu çalışmada Lykaonia isminin Lukka ile ilişkisi vurgulanarak coğrafi bakımdan iki Lukka topluluğunun birbirinden uzak coğrafyalarda bulunması problemine değinilmiştir. Simon, bu bağlamda Lukka'nın Lykaonia'ya da içine alacak çok büyük bir bölgeyi kapsadığı ya da Lykaonia'dan Lukka'ya veya tersine göçlerin olduğu gibi ihtimalleri tartışmıştır.

³ Lykaonia hakkında bkz. Ramsay, 1890: 337-338; Ramsay, 1904: 5-132; Ruge, 1927: 2253-2265; Dmitriev, 2000: 349-374.

⁴ Lykaonia'ya Kilikia, Isauria, Kappadokia, Galatia ve Phrygia'ya bağlayan ana yollar için bkz. Ballance, 1958: 223-234, 223 fig. 1; Belke & Restle, 1984: 94 Abb. 1, 97-110; Syme, 1995: 18-21.

⁵ Antik Lykaonia'nın sınırları için ayrıca bkz. Kurt, 2010: 120-121; Kurt, 2018b: 597-598. Haritanın hazırlanmasındaki katkıları için Dr. Öğr. Üyesi Esra BULUT'a çok teşekkür ederim.

(Belke & Restle, 1984: 49)⁶. Roma, Anadolu'da izlemiş olduğu dolaylı yönetim politikasının bir gereği olarak söz konusu antlaşma ile Anadolu'da kazanmış olduğu toprakların yönetimini doğrudan üstlenmemiş, buraların idaresini başta Pergamon ve Rodos olmak üzere Magnesia Savaşı'ndaki müttefikleri arasında paylaşmıştır (Liebmann-Frankfort, 1969: 42). Seleukoslar kralı III. Antiokhos, Apameia Antlaşması'nın hükümlerinden anlaşıldığı üzere Torosların batısındaki bütün topraklarını Roma'ya terk etmek zorunda kalmıştır (Liv. XXXVIII, 38-4; Liebmann-Frankfort, 1969: 77). Bu çerçevede Lykaonia'nın idaresi de Pergamon krallığının yani II. Eumenes'in yönetimine verilmiştir (Magie, 1950: I 19; McDonald, 1967: 6; Jones, 1971: 128; Sherwin-White, 1976: 1; Dmitriev, 2000: 349; Kurt, 2010: 122).

Bilindiği üzere MÖ 133 tarihinde Pergamon kralı III. Attalos'un devletini ve hazinesini Roma'ya vasiyet etmesi sürecinde Aristonikos isyanı çıkmıştır (Strab., XIV 1.38; Malay, 1987: 13-47; Kaya, 2009: 206-208). Söz konusu isyan ancak Anadolu'daki yerel krallıkların yardımı sayesinde bastırılabilmiş olup isyanın bastırılmasına yardımcı olanlardan birisi de Kappadokia kralı V. Ariarathes'tir. Hatta adı geçen Kappadokia kralı bu mücadele sırasında ölmüştür. Aristonikos isyanı, Marcius Perperna komutasındaki ordu sayesinde bastırılmış ve Aristonikos esir edilmiştir (Demircioğlu, 1987: 415-417). Perperna'nın ölümü üzerine MÖ 129 yılı *consulü* Manius Aquilius Anadolu'ya gelmiş ve beraberinde getirdiği heyetle Pergamon krallığının topraklarını bir Roma eyaletine dönüştürebilmek için düzenlemelere girişmiştir. Böylece yaşanan sürecin doğal sonucu olarak Anadolu'da daha etkin bir politika izlemek durumunda kalan Roma, Pergamon krallığı topraklarının batı bölümünde Asia Eyaleti'ni (*Provincia Asia*) kurmuştur (Strab. XIII 4.2)⁷.

Attalos'un vasiyetinin gereğini yerine getirme adına Anadolu'yu yeniden düzenlemekle görevlendirilmiş olan M. Aquilius, Roma yönetimi için idari bakımdan güçlük çıkarması muhtemel bölgeleri Aristonikos'a karşı yapılan savaşta Roma'yı destekleyen müttefik krallıklara dağıtmıştır (Sherwin-White, 1977: 68; Arslan, 2000: 130). Bu çerçevede Lykaonia da Dağlık Kilikia ve Büyük Phrygia ile birlikte Aristonikos isyanının bastırılmasında Roma'nın yanında yer alan ve savaş sırasında ölen V. Ariarathes'in çocuklarına bırakılmıştır (Iust., *Epitoma*, XXXVII 1. 2)⁸. Bir başka ifade ile Ariarathes, söz konusu isyanın bastırılmasında gösterdiği sadakat nedeniyle Lykaonia'nın yönetimi çocuklarına verilmek suretiyle ölümünden sonra da olsa ödüllendirilmiştir (Magie, 1950: 202). Ne var ki MÖ 126 yılında M. Aquilius'un müttefik krallıklara toprak dağıtımına ilişkin düzenlemesinin senato tarafından iptal edilmesi, Lykaonia'nın geleceği konusunda bir belirsizliği de beraberinde getirmiştir (App., *Bel. Civ.* I 22; *Mith.* 57; Magie, 1950: I 169; Liebmann-Frankfort, 1969: 154; Tozan, 2014: 26). Sonuçta Kappadokyalılara bırakılmış olan Lykaonia, VI. Ariarathes'in ölümünden sonra geri alınmış (Sherwin-White, 1977: 70) ve Asia Eyaleti'nin yöneticisinin idaresine verilmiştir (Dmitriev, 2000: 359; Lintott, 2008: 96 Marek, 2010: 259, 362).

Bu arada muhtemelen MÖ 116 veya takip eden kısa zaman dilimi içerisinde bir *praetor* eyaleti yapılan Kilikia'ya MÖ 102 yılında Marcus Antonius'un *proconsul* yetkisiyle donatılarak korsanlarla mücadele için gönderilmiş olduğu bilinmektedir (Lintott, 2008: 35, 96). Anadolu'nun güney-güneydoğu kıyılarını içine alan Kilikia Eyaleti'nin yöneticisinin yetki alanı Pamphylia ve Lykaonia'ya kadar uzanmaktaydı (Ferrary, 2000: 170; Gaillard-Seux, 2015: 266). M.

⁶ Apameia Barışı ve şartları için bkz. Polyb., XXI 42.1; Liv., XXXVIII 38; Poláček, 1969: 1-18; Demircioğlu, 1987: 343-347; Kaya, 2009: 200-202.

⁷ *Provincia Asia*'nın kuruluş süreci ile ilgili olarak bkz. Magie, 1950: I 159-176; Demircioğlu, 1987: 417; Rigsby, 1988: 123-127; Ferrary, 2001: 100-101; Kaya, 2005: 14-16; Marek, 2010: 253-259; Tozan, 2013: 3; Kaya, 2009: 208-210.

⁸ Justinus'un aktarmış olduğu bilgiler ışığında bu konudaki tartışmalar için bkz. Magie, 1950: I 155, II 1042 dn. 26; Jones, 1971: 116 dn. 5, 131; Levick, 1967: 20; Sherwin-White, 1976: 3 dn. 7; Sherwin-White, 1977: 68; Liebmann-Frankfort, 1969: 148 dn. 1; Demircioğlu, 1987: 418; Ferrary, 2001: 100; Tekin, 2008: 165; Tozan, 2014: 34.

Antonius'un seferden dönüşünün ardından Roma'da eyaletler ve müttefik devletlerle ilgili geniş çaplı bir yasal düzenleme gerçekleştirilmiştir. İşte Lykaonia'nın Asia Eyaleti'ne bağlanması ile ilgili mevcut en somut kanıt, biri Delphoi diğeri Knidos'ta bulunmuş olan iki yazıtla⁹ belgelenmiş yasadır¹⁰. Bu yasalarındaki *eparkheia Lykaonia*¹¹ tanımlamasından (Hassal vd. 1974: 202; *Knidos III 25, Delphoi, B 1.4*) Lykaonia'nın Asia Eyaleti sınırları içerisinde kalacağı anlaşılmaktadır¹². Bu durumda Asia Eyaleti, Lykaonia'yı da kapsayacak şekilde genişletilmiş olup (Sherwin-White, 1976: 74; Hind, 2008: 135) bu eyaletin bir parçası haline getirilmiş ve idaresi de söz konusu eyaletin yöneticisinin sorumluluğuna verilmiş olmalıdır (Hassal vd., 1974: 202, 211; *Knidos III 25*).

Burada asıl tartışma konusu olan nokta, Lykaonia'nın bağımlı krallık Kappadokia'dan alınarak Asia Eyaleti'nin yöneticisinin idaresine verilme tarihi ve nedenidir. Yukarıda söz edildiği üzere MÖ 100 yılına tarihlenen *Lex de Provinciis Praetoriis*'ten Lykaonia'nın bu tarihte Asia Eyaleti'ne bağlı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu durumda Lykaonia'nın Asia Eyaleti'ne bağlanma olayı bu tarihten önceki kısa bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiş olmalıdır (Tozan, 2014: 36). Lykaonia'nın Kappadokia krallığından alınarak Asia Eyaleti'ne bağlanmasında ise Kappadokia krallığında yaşanan gelişmelerin¹³ özellikle de siyasal çekişmelerin belirleyici olmuş olması gerekir (Sherwin-White, 1976: 6-7; Ferrary, 1978: 778; Ferrary, 2001: 101; Destephen, 2007: 152; Tozan, 2014: 36). Lykaonia, muhtemelen V. Ariarathes'in ölümü ile Asia Eyaleti'ne bağlanmıştır. Ancak Ariarathes'in ölüm tarihinin bilinmemesi söz konusu bağlanma olayı için kesin bir tarih verilmesini güçleştirmektedir¹⁴.

Bununla birlikte Roma, Kappadokia kralı I. Ariobarnazes ile iyi ilişkiler geliştirme ihtiyacı duymuş ve onu yeniden Roma yanlısı bir kral durumuna getirmiştir. Bunda Pontos kralı VI. Mithridates Eupator'a karşı verilecek mücadelenin önemli bir etkisinin olmuş olması gerekmektedir. Nitekim VI. Mithridates'e karşı verilen mücadelede Roma'nın en sadık müttefiki ve söz konusu mücadeleden en fazla zarar gören kral I. Ariobarnazes olmuştur (Magie, 1950: I 374). Bu nedenle Kappadokia kralının toprakları Lykaonia bölgesinin doğusundaki Kybistra'yı (Ereğli) da içerecek şekilde genişletilmiş, bir başka ifade ile krallığının batı sınırı Kybistra ve Derbe (Kerti Höyük) arasından geçmiştir (Sherwin-White: 2008: 265). Buradan Lykaonia'nın, Kappadokia egemenlik sahasının dışında kaldığı anlaşılmaktadır (Dmitriev, 2000: 359).

Öte yandan Pompeius'un Anadolu'da yaptığı siyasal düzenlemelerde Lykaonia da yer almaktadır. Bilindiği üzere MÖ 67 yılında *Lex Gabinia* yasası ile elde ettiği geniş yetkilerle Kilikia'da korsanları yenmeyi başarmıştır (App. *Mith.* 75; Cass. Dio XXXVI 37.1; Mitford & Andrews, 1980: 1236-1238). MÖ 63 yılında Pompeius'un Roma Cumhuriyeti'nin doğu bölgelerine ilişkin düzenlemeler Kilikia Eyaleti'nde de bir takım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Söz konusu düzenlemeler çerçevesinde Kilikia Pedias, Kilikia Trakheia ve Isauria ile birlikte Güney Lykaonia da Kilikia Eyaleti'ne dâhil edilmiştir (Feld, 2005: 73). Ayrıca Kilikia

⁹ Bu iki yazıtın metni, tercümesi ve yorumu için bkz. Hassal vd., 1974: 197-220; Summer, 1978: 211-225.

¹⁰ Bunlardan Knidos'ta bulunan yazıtta söz edilen yasa *Lex de Provinciis Praetoriis* olarak adlandırılmakta olup MÖ 100 yılı *consulleri* olan C. Marius ve L. Valerius Flaccus'tan bahsedildiği için bu yıla tarihlendirilmiştir (Ferrary, 2000: 167; Tozan, 2013: 12-13).

¹¹ *Eparkheia Lykaonia* hakkında detaylı bilgi için bkz. Vitale, 2012: 321-326.

¹² Konu ile ilgili olarak modern kaynaklarda yapılan yorumlar için bkz. Sherwin-White, 1976: 3, 6; Ferrary, 2001: 101; Tozan, 2013: 13-14.

¹³ Justinus, V. Ariarathes'in eşi kraliçe Nysa'nın, Ariarathes'in ölümünün ardından iktidarı ele geçirmek için yaşları küçük olan altı oğlundan beşini öldürdüğünü ve sadece en küçüğünü sağ bıraktığını aktarmaktadır (Iust., *Epitoma*, XXXVII 1.4). Öyle anlaşılıyor ki Kappadokia krallığı için hanedan içerisindeki çekişmeler Lykaonia meselesinden daha öncelikli bir yere sahip olmuş, V. Ariarathes'in ölümü üzerine Kappadokia krallığında çalkantılı bir dönem yaşanmıştır (Magie, 1950: I 202-216; Tozan, 2014: 35).

¹⁴ J.-L. Ferrary (2000: 169-170) kralın ölüm tarihi için MÖ 115, C. Marek (2010: 259) ise MÖ 112 yılını önermektedirler.

Eyaleti ile Kappadokia arasında kalan, içerisinde Laranda ve Derbe'nin de yer aldığı küçük bir sahanın Pompeius tarafından Antipater adında bir tiranın hâkimiyetine bırakılmış olduğu bilinmektedir (Strab., XII 6.3; Syme, 1939: 309-312; Syme, 1987: 135-136; Magie, 1950: II 1313; Mitchell, 1993: I 32; Kurt, 2010: 123; Kaya, 2011: 113). Derbe ve Laranda çevresinde bir krallığın varlığına izin vermiş olmakla birlikte, Roma yönetiminin I. Ariobarzanes'in sadakatini ödüllendirdiği anlaşılmaktadır. Zira Kilikia Kapıları (Kilikia Pylai) bağlantılı ana yollarının kontrolünü elinde bulundurması, Toros madenlerine yakınlığı ve verimli toprakları nedeniyle Lykaonia'nın stratejik ve ekonomik açıdan önem taşıyan bu bölümünün yönetimi Ariobarzanes'e bırakılmıştı (Magie, 1950: I 375).

Pompeius'un Anadolu'dan ayrılışından altı yıl sonra Phrygia'nın üç *conventus*luğu yani Kibyra (Göhlhisar), Apameia (Dinar) ve Synnada (Şuhut) Asia Eyaleti'nden alınarak Kilikia Eyaleti'ne bağlanmıştır (Syme, 1939: 301; Magie, 1950: I 376, 383-384; Sherwin-White, 1984: 291). Bu şekilde Lykaonia da Asia Eyaleti'nden ayrılıp Kilikia Eyaleti'ne dâhil edilmiş olup MÖ 54'te Cicero, Kilikia'ya *proconsul* yapıldığı zaman Kilikia Eyaleti'nin sınırları batıda Laodikeia kentinden doğuda Tarsos'a kadar uzanmakta ve Kilikia, Isauria, Pamphylia, Pisidia ile birlikte Lykaonia'yı kapsamaktaydı (Ansel, 2015: 64). O halde MÖ 51/50 yıllarında Cicero'nun Kilikia Eyaleti valiliği sırasında Lykaonia'nın Kilikia Eyaleti'nin bir parçası ve onun yönetim alanı içerisinde olduğu açıktır (Cic., *Ad. Att.* V 21.9; Dmitriev, 2000: 349, 355; Tozan, 2016: 120).

MÖ 40 yılında Anadolu'da bir takım düzenlemelere girişen Marcus Antonius, Deiotarus'un ölümü üzerine Kastor'u Galatia krallığının başına getirerek Paphlagonia'nın iç kesimleri ile Galatia'yı ona bırakmıştır (Levick, 2008a: 647). Ayrıca Antonius, Amyntas ile Laodikeialı (Goncalı) Zenon'nun oğlu Polemon'a krallık unvanı ile birlikte topraklar vererek bağımlı krallıklar haline dönüştürmüştür (Mitchell, 1993: I 38). MÖ 39 yılında yapılan bu düzenlemeye göre Galatia ile birlikte (Cass. Dio, XLIX 32.3; Sartre, 1991: 15) Kilikia'nın bir kesimi, Phrygia Paroreia ve Pisidia Amyntas'a bırakılırken, Batı Kilikia ile birlikte Lykaonia'nın İkonion'dan Kilikia Kapılarına kadar olan bölümü de Laodikeia'lı Polemon'un idaresine verilmiştir (Strab., XII 8.16; Hild & Hellenkemper, 1990: 32; Syme, 1995: 218; Feld, 2005: 75; Pelling, 2008: 22; Kaya, 2011: 128).

Galatia kralı Deiotarus'un özel sekreteri Amyntas, Caesar katilleri Brutus ve Cassius'un emrinde Galatia krallığı ordularına komuta etmişken, daha sonraları Antonius'un tarafına geçmişti. Kastor'un MÖ 37 yılında ölmesi üzerine Marcus Antonius, Galatia'yı onun varislerine bırakmak yerine muhtemelen kendisine sadık birisi olacağını ispatlamış olan Amyntas'a vermiştir. Antonius, ödül olarak Galatia dışında Pamphylia kıyıları, Pisidia, Isauria ve Lykaonia'yı da Amyntas'ın yönetim bölgesine dâhil etmiştir (Mitchell, 1993: II 152; Syme, 1995: 136; Feld, 2005: 76; Levick, 2008a: 647). Bu durumda muhtemelen MÖ 36'da Polemon'un Kilikia ve Lykaonia'daki toprakları Amyntas'a verilmiştir (Cass. Dio, XLIX 32.3; Strab., XII 6.3; Mitchell, 1993: I 39; Sartre, 1995: 165; Feld, 2005: 76; Pelling, 2008: 29). Bu şekilde Amyntas'ın hâkimiyet sahasının Lykaonia'yı da kapsayacak şekilde genişletilmesi ile Polemon'un Lykaonia üzerindeki hâkimiyeti de sona ermiştir (Magie, 1950: 434). MÖ 36 yılına kadar Kilikia Eyaleti'nin bir parçası olan Lykaonia'nın Amyntas'a bırakılmasında Roma'ya sadakatini ispatlamış güçlü bir kral olan Amyntas'ın bölgedeki Roma çıkarları için daha uygun olacağı düşüncesi etkili olmuş olmalıdır (Jones, 1971: 132).

2. Roma İmparatorluk Dönemi Düzenlemelerinde Lykaonia

2.1. Principatus Döneminde Anadolu'daki Siyasal Düzenlemeler Çerçevesinde Lykaonia

Bilindiği üzere MÖ 31 yılındaki Actium Savaşı'nı kazanan Octavianus, Roma'nın tek hâkimi olarak savaşta yenmiş olduğu Marcus Antonius'un topraklarının yönetimini de elde etmiştir. Ancak Octavianus, en büyük rakibi olan ve uzun süre mücadele ettiği Marcus Antonius'un Anadolu'da kurmuş olduğu bağımlı krallar eliyle yönetim politikasını sürdürmüştür (Rémy,

1986: 17; Sartre, 1995: 167). Octavianus, artık Roma için geleneksel hale gelmiş olan bu politikanın bir gereği olarak Amyntas'ın iktidarını sürdürmesine izin vermekle kalmamış, krallığına ve sahip olduğu Isauria ile Dağlık Kilikia'ya dokunmadığı gibi Lykaonia'yı onun krallığına dâhil etmiştir (Cass. Dio, LI 2.1-2; Strab., XII 6.3-5; XIV 5.6; Jones, 1971: 132; Sartre, 1991: 15; Gruen, 2008: 152).

Galatia, Pamphylia, Pisidia, Phrygia Paroreia, Isauria, Kilikia Trakheia ve Lykaonia'yı kapsayan (Rémy, 1986: 21; Mitchell, 1993: II 151) çok geniş bir krallığın yönetimini elinde bulunduran Amyntas, Roma otoritesini tanıtmak adına batıda Kremna'dan (Çamlık) başlamak suretiyle doğuya doğru birçok kenti ele geçirmiştir. Bu çerçevede Lykaonia'da ise Derbe ve Laranda çevresindeki küçük prensliğin başında bulunan Antipater'i ortadan kaldırmıştır (Strab., XII 6.3; Magie, 1950: I 443; Jones, 1971: 132; Mitchell, 1993: II 152; Syme, 1995: 213; Arslan, 2000: 180). MÖ 25 yılında Amyntas'ın Homonadlar tarafından öldürülmesi ile (Strab., XII 6.3, XII 6.5; Magie, 1950: II 1303-1304; Levick, 1967: 26-28) Augustus, Galatia'yı ilhak ederek bir Roma valisinin yönetiminde eyalete (*provincia Galatia*) dönüştürmüştür (Strab., XII 5.1; Eutr., VII 10. 2; Mitchell, 1993: II 152; Gruen, 2008: 153). Galatia dışında Isauria, Pisidia, Pamphylia ve Lykaonia'yı da içine alan (Magie, 1950: 453; Feld, 2005: 77) Galatia Eyaleti'nin sınırlarında zaman zaman değişiklikler görülmekle birlikte özellikle Kuzey Lykaonia daima bu eyaletin bir parçasını oluşturmuştur (Kaya, 2011: 136).

MS 1. yüzyılda da Anadolu'nun büyük bir bölümünün bağımlı kralların yönetimine bırakılmış olduğu görülmektedir ki Augustus, Kappadokia'nın Roma'ya sadık kralı I. Arkhaleos'un krallığının başında kalmasına izin vermiştir (Cass. Dio, LI 2.1-2; Sartre, 1991: 16). Dağlık Kilikia'nın doğusundaki bir kısım toprakları da Galatia'dan ayırarak Arkhelaos'a bırakmıştır (Strab., XII 2.11; Cass. Dio, LIV 9.2; Ramsay, 1890: 371; Magie, 1950: I 494; Jones, 1971: 133; Sartre, 1991: 28; Mitchell, 1993: II 152). Topraklarını sürekli genişleten Arkhelaos, Erdemli yakınlarındaki Elaiussa (Ayaş) kentini kendisine merkez yapmış ve adını da Augustus'un onuruna Sebaste'ye çevirmiştir (Strab., XII 1.4; Hild & Hellenkemper, 1990: 32). I. Arkhaleos'a bırakılan ve Dağlık Kilikia sahilinin büyük bir kısmı ile Lykaonia'da Kybistra ve Derbe'yi içine alan bu topraklar *On Birinci Strategia*'yı oluşturuyordu. Isauria ile Lykaonia'nın geri kalan kısmı yani batısındaki topraklar ise Galatia Eyaleti'ne dâhil edilmiştir (Ramsay, 1890: 374-375).

Augustus'un eyalet politikası ondan sonra gelen imparatorlar tarafından da aynı şekilde devam ettirilmiştir (Sartre, 1995: 169). Bu çerçevede imparator Tiberius, Kappadokia krallığının bağımsız statüsünü sona erdirmiş, I. Arkhelaos'a ait toprakları başına bir *procurator* atayarak Roma yönetimine dâhil etmiştir. Kısa bir süre sonra krallığın başında bulunan I. Arkhaleos'un ölümüyle birlikte Kappadokia krallığı bir Roma imparatorluk eyaleti durumuna getirilmiştir (Feld, 2005: 79). Ancak Tiberius, Roma yönetimi açısından Dağlık Kilikia ile birlikte Lykaonia'nın Laranda ve Derbe'yi kapsayan güney bölümünün idaresini I. Arkhelaos'un oğlu II. Arkhelaos'a bırakmıştır (Ramsay, 1890: 372; Barret, 1978: 442; Sartre, 1991: 37). II. Arkhelaos, büyük ihtimalle kendisine bırakılan söz konusu bölgelerin yönetimini MS 36 yılına kadar üstlenmiştir (Tac., *Ann.* VI 41; Magie, 1950: I 494, II 1338 dn. 24; Mitford & Andrews, 1980: 1243).

MS 38 yılında ise muhtemelen Tiberius'un II. Arkhelaos'a bırakmış olduğu topraklar, imparator Caligula (MS 37-41) tarafından Kommagene kralı IV. Antiokhos'un yönetimine verilmiştir (Cass. Dio, LIX 8.2; Ramsay, 1890: 375; Sartre, 1991: 39). Antiokhos'a bırakılan topraklar arasında Derbe ve Laranda'nın da bulunduğu adı geçen kral döneminde muhtemelen Laranda'da basılmış sikkelerden anlaşılmaktadır (Head, 1911: 714; von Aulock, 1976: 24). IV. Antiokhos, Roma adına Kilikia Trakheia, Isauria ve Lykaonia'nın bir bölümünün de içerisinde yer aldığı

*Strategia Antiokheiana*¹⁵ olarak bilinen bu toprakların yönetimini MS 72 yılına kadar sürdürmüştür (Cass. Dio, LIX 8.2; Ramsay, 1890: 372, 375; Feld, 2005: 80; Marek, 2010: 363). *Strategia Antiokheiana*, kuzeyde Garsaura'nın (Aksaray) güneyi, doğuda Tyana (Kemerhisar), batıda Passala/Bosala (Özyurt), güneyde Koropissos (Dağpazarı) ve Klaudiopolis'i (Mut) içerisine alıyordu (Dmitriev, 2000: 374). Bu sınırlardan *Lykaonia Antiokheiana* veya *koinon Lykaonion* olarak da bilinen (Magie, 1950: II 1368 dn. 49; Laminger-Pascher, 1992: 29) Lykaonia'nın güney kesiminin *Strategia Antiokheiana* içerisinde yer aldığı açıkça anlaşılmaktadır. Öte yandan Ptolemaios tarafından Laranda, Olbasa, Mousbanda ve Derbe *Strategia Antiokheiana* içerisinde gösterilmektedir ki (Ptolem., V 6.17; Franck, 1966: 37; Dmitriev, 2000: 366) adı geçen yazar tarafından sözü edilen yönetim bölgesinin II. Arkhelaos'a ait olan *Onbirinci Strategia*'ya eşit olup, Antiokhos'un adından dolayı *Strategia Antiokheiana* olarak adlandırıldığı düşünülmektedir (Ramsay, 1890: 372)¹⁶. Ne var ki Caligula'nın MS 37/38'de IV. Antiokhos'a vermiş olduğu toprakları kısa bir süre sonra bilinmeyen bir sebeple geri aldığı anlaşılmaktadır (Cass. Dio, LX 8.1; Sartre, 1991: 39). Ancak IV. Antiokhos'un MS 52'de Dağlık Kilikia'da Troksoborus önderliğinde ayaklanan Cietailerin/Ketislilerin isyanını bastırdığı bilinmektedir (Tac., *Ann.* XII 55)¹⁷. Bu durumda söz konusu topraklar çok küçük değişikliklerle ve muhtemelen MS 41 yılında imparator Claudius tarafından kendisine iade edilmiş olmalıdır. Bu son düzenleme ile Dağlık Kilikia'nın orta kısmı Antiokhos'a verilmeyerek Pontos kralı Polemon'un yönetimine bırakılmış, Lykaonia'nın Antiokhos'a ait olan bölümü Galatia'ya eklenmiştir (Ramsay, 1890: 373).

Vespasianus döneminde izlenen ilhak politikası çerçevesinde kralların ölümü fırsat bilerek veya başkaca bahaneler üretilmek suretiyle bağımlı krallıklar Roma'ya entegre edilmiştir (Sartre, 1991: 172-173; Kurt, 2018a: 8). Vespasianus'un uyguladığı bu politikanın en karakteristik örneklerinden birisini ise IV. Antiokhos'un başında bulunduğu Kommagene krallığı oluşturmaktadır. Zira IV. Antiokhos, Parthlarla işbirliği yapmakla suçlanarak krallığı istila edilmiş ve Suriye Eyaleti'ne bağlanmıştır (Joseph., *Bell. Jud.* 7.219-243). Vespasianus, MS 70 ile 73 yılları arasında Parthlara karşı sınır güvenliğini sağlamaya yönelik bir önlem olarak Galatia ve Kappadokia eyaletlerini tek bir eyalet olarak birleştirmiş, yönetimine *consul* yetkili bir *legat* getirmiştir (Ramsay, 1926: 117; Sartre, 1991: 45). Lykaonia da bu yeni eyaletin sınırları içerisinde yer almıştır (Ramsay, 1890: 372; Stout, 1926: 49, 50; Rémy, 1986: 61-71; Sartre, 1991: 172-173).

MS 2. yüzyılın başlarında, Traianus (MS 98-117) zamanında muhtemelen çok geniş sınırlara sahip olduğundan yönetim güçlüğü çekilen Galatia eyaleti, Galatia ve Kappadokia olmak üzere yeniden ikiye bölünmüştür (Sartre, 1991: 47, 260; Feld, 2005: 82; Ansel, 2015: 66). Bu düzenleme ile Lykaonia'nın güneyi Kappadokia'ya bağlanmış, batı ve kuzeyi ise Galatia'da kalmıştır (Jones, 1971: 133 dn. 21). Nitekim Hadrianus (MS 117-138) zamanında Lykaonia'nın batısı *metropolis* Isaura Nova (Zengibar Kalesi) ile birlikte Galatia'nın bir parçası idi (Laming-Pascher, 1992: 29; Feld, 2005: 23, 82; Breytenbach & Zimmermann, 2018: 49). Kentte onun adına inşa edilmiş olan bir zafer takı zamanımıza ulaşmıştır ki imparatorun kenti ziyaret edip etmediği kesin olarak bilinmemekle birlikte K. Feld, zafer takının Hadrianus'un Isaura kentine yapmış olduğu ziyaretten dolayı inşa edildiğini düşünmektedir (Feld, 2005: 82). Aynı şekilde

¹⁵ *Strategia Antiokheiana* hakkında bkz. Ramsay, 1890: 336, 372; Jones, 1971: 412-413 dn. 21; Syme, 1995: 155; Dmitriev, 2000: 366-370.

¹⁶ *On Birinci Strategia* ve *Strategia Antiokheiana*'nın coğrafi ve tarihi açıdan farklı bölgeler olduğu konusunda bkz. Dmitriev, 2000: 374.

¹⁷ Modern kaynaklarda söz konusu isyanlar için bkz. Magie, 1950: I 550; Barrett, 1978: 442; Hild & Hellenkemper, 1990: 32; Shaw, 1990: 229; Sartre, 1995: 177; Syme, 1995: 230; Hopwood, 1999a: 181; Lenski, 1999a: 420; Feld, 2005: 80.

Lykaonia kenti Sidamaria'dan ele geçmiş bir yazıt (Ramsay, 1901: 279)¹⁸ kentin *boule* ve *demosunun* vali Bruttius Praesens'in denetiminde imparator Hadrianus onuruna bir hamam yaptırdığını belgelemektedir¹⁹. Hadrianus'un Sidamaria'yı ziyaret ettiğine dair de herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak hamamın ona adanması imparatorun MS 128-134 yılları arasındaki imparatorluk gezileri çerçevesinde buraya uğramış olabileceğini düşündürmektedir (Laminger-Pascher, 1992: 101; Kaya & Taşdöner, 2016: 502; Aşkın & Kurt, 2019: 2). Ayrıca bu tarihlerde Lykaonia, Kappadokia'nın bir parçası durumunda olmalıdır. Zira MS 129'da Kappadokia'nın yöneticisi olan Prifernius Paetus, yönettiği *eparkheialar* arasında Lykaonia'yı da saymaktadır (Marek, 2010: 363).

Antoninus Pius'tan (MS 138-161) itibaren ise Ikonion dışındaki Lykaonia, Kappadokia'dan ayrılmış ve bir eyaleti oluşturan üç ayrı idari bölgeden yani *eparkheia*dan²⁰ birisi olmuştur (Levick, 2008b: 627; Ziegler, 1999: 139-140; Breytenbach & Zimmermann, 2018: 49). Bir başka ifade ile Lykaonia artık bir *legatus Augusti pro praetore* tarafından yönetilen (Feld, 2005: 82) üç Kilikia *eparkheias*ından (Isauria, Lykaonia, Kilikia)²¹ birisiydi (Mitchell, 1993: II 151; Breytenbach & Zimmermann, 2018: 49). Yazıtlar vasıtasıyla *tres eparkheianın* A. Claudius Charax (SEG, 18 no. 557; Rémy, 1989: 345-346 no. 305), G. Etreilius Regillus Laberius Priscus (Paris & Radet, 1885: 433-434 no. 1)²², Cornelius [Dex]ter (Ballance, 1957: 148-149; AE, 1961: 197 no. 34; Sayar, 1995: 127-129) gibi valilerinin varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte G. Etrilius Regillus Laberius Priscus'un halefleri olan Kilikia *legatlarının* artık unvanlarında Lykaonia ve Isauria'yı saymadıklarından yola çıkılarak üçlü eyalet düzenlemesinin kısa ömürlü olduğu ve MS 149'dan önce sona ermiş olması gerektiği değerlendirilmektedir (Rémy, 1986: 78-82). *Eparkheia* da amaç yönetim kolaylığı sağlamak olmalı ve bu nedenle çok büyük olasılıkla eyaleti oluşturan *eparkheiaların* her biri ayrı bir yönetim merkezine sahip olmalıydı.

Vasada'dan ele geçmiş ve Elagabalus'un hükümdarlığına tarihlenen bir yazıttan (Swoboda vd., 1935: 25 no. 38; AE 1937: 89 no. 251; Rémy, 1989: 160 no. 126) Kappadokia ile Galatia arasında bölünmüş olan Lykaonia'nın kuzey kesiminin bir Galatia yöneticisinin sorumluluğunda olduğu bilinmektedir (Mitchell, 1993: II 157). Nitekim Kuzey Lykaonia'daki Kinna (Karahamzalı), Perta (Gimir), Ikonion (Konya), Lystra (Hatunsaray), Gdanmaa²³ ve Laodiceia Combusta (Ladik)²⁴kentleri Galatia Eyaleti'nin bir parçasını oluşturmuşlardır (Jones, 1971: 136 dn. 24; Breytenbach & Zimmermann, 2018: 50)²⁵. Lykaonia'nın güneyi ise *metropolisi* Laranda (Karaman) olan ayrı bir birlik olarak düzenlenmiştir (Jones, 1971: 133, 135; Levick, 2008b: 637;

¹⁸ Yazıtın sonraki edisyonları için bkz. Cronin, 1902: 115-116 no. 34; IGR, III no. 273, 1487; Laminger-Pascher, 1992: 100-101 no. 137.

¹⁹ Lykaonia'da inşa faaliyetlerinde bulunduğu bilinen Pupius (IGR, III, no. 262); C. Atticus Strabon (Callander, 1906: 172 no. 56, 173 no. 58); M(arcus) Arruntius Frugi Sergia (MDAI(A) 33, 1908: 150 no. 1); Cossonus Gallus (Ramsay, 1924: 194 no. 16); L. Egnatius Lollianus (French, 1981: 170 no. 14); Publius Kalouisios Rhouson (MAMA, VIII no. 211); Leukios Pupius Sabatina Praeses (IGR, III no. 25); Cornelius Dexter (Ballance, 1957: 148-149; AE, 1961: 197 no. 34); A. Caesennius Gallus (Laminger-Pascher, 1992: 188 no. 299) gibi valilerin varlığı yazıtlar vasıtasıyla belgelenmiştir.

²⁰ *Eparkheiaların* Roma İmparatorluğu'nun çeşitli eyaletlerdeki etnik kökenleri esas alarak oluşturdukları yönetim mekanizmaları olduğu konusunda bkz. Feld, 2005: 84; Marek, 2010: 363.

²¹ *Tres eparkheia* için bkz. Ramsay, 1890: 376; Magie, 1950: II 1459; Rémy, 1986: 78-82; Rémy, 1989b: 364; Feld, 2005: 83; Vitale, 2012: 307-313.

²² Yazıtın sonraki edisyonları için bkz. Sterrett, 1888: 115 no. 190; ILS, no. 8827; IGR, III no. 290; OGIS, no. 576; Rémy, 1989: 346 no. 306.

²³ MS 5. yüzyılda kent statüsü verilmiş olan Gdanmaa, genel olarak Konya'nın Sarayönü ilçesi yakınlarındaki Çeşmelisebil'e eşitlenmektedir. Gdanmaa için bkz. Belke & Restle, 1984: 166; Breytenbach & Zimmermann, 2018: 349-364.

²⁴ Laodikeia Katakekaumene olarak da bilinen kent için bkz. Ruge, 1924: 721-722.

²⁵ Kinna, Laodikeia Combusta, Perta, Ikonion ve Lystra'nın lokalizesi ile bu kentler hakkında kısa bilgi ve literatür için bkz. Belke & Restle, 1984: 189-190, 213, 176-178, 200.

Breytenbach & Zimmermann, 2018: 50). Kent sikkelerinden anlaşıldığına göre *Koinon Lykaonion* (Lykaonia Birliği)²⁶ içerisinde Laranda'nın dışında Derbe, Hyde, Barata, Ilistra ve Dalisandos²⁷ yer almaktadır (Waddington, 1883: 24, 36; Hill, 1900: XIX; Ramsay, 1905: 415; Head, 1911: 713; von Aulock, 1976: 25-31; Belke & Restle, 1984: 53)²⁸.

Muhtemelen Septimius Severus'un imparatorluğunda Isauria, Lykia-Pamphylia eyaletine bağlı iken, Lykaonia Galatia'nın bir parçası idi (Rémy, 1986: 96). MS 202 yılında Anadolu'da yeni düzenlemelere gitmiş olan Septimius Severus, içerisinde Isauria ile birlikte Lykaonia'nın da yer aldığı geniş bir Kilikia Eyaleti meydana getirmiştir (Rémy, 1986: 96-98; Kurt, 2018a: 9). Nitekim Caracalla zamanına (MS 211-217) denk gelen MS 215 yılında Lykaonia'nın Isauria ile birlikte Kilikia Eyaleti içerisinde yer aldığı bilinmektedir (Feld, 2005: 86).

MS 3. yüzyıl ortalarından itibaren Lykaonia, genel anlamda güvenli bir bölge olmakla birlikte, aynı zamanda Roma'nın Sasanilerle olan mücadelelerinde asker temin ettiği bir bölge olma özelliği de taşımıştır. Nitekim MS 260 yılında Sasani kralı I. Şapur'un tehdidi nedeniyle yapmış olduğu seferde imparator Valerianus'a katılan kuvvetler arasında Lykaonluların da olduğu bilinmektedir (Maricq, 1958:10). Valerianus'un ölümünden sonra Lykaonia'da yer alan BIRTHA (Barata), Laranda ve İkonion'un I. Şapur'un ordusunca yağmalandığı Persepolis'teki Nakş-i Rüstem'de bulunan *Res Gestae Divi Saporis*'ten²⁹ bilinmektedir (Breytenbach & Zimmermann, 2018: 51).

I. Şapur'un istilası, muhtemelen Anadolu'nun Lykaonia bölgesinin de içerisinde yer aldığı orta ve güney kesimlerinde uzun süreli bir karışıklığın yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim imparator Probus döneminde (MS 276-282) Isauria'da iç karışıklıklar ve isyanların meydana geldiği, imparatorun bölgedeki haydutluk faaliyetlerine karşı mücadele ettiği bilinmektedir (SHA, *Prob.* XIV 4; Zos., I 69-70; Grünawald, 2004: 88-89; Feld, 2005: 128-132). Muhtemelen Isauria'da yaşanan bu olayların etkisiyle Diocletianus (MS 284-305) tarafından Lykaonia'yı da yakından ilgilendiren kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır. Diocletianus, Seleukeia (Silifke) başkent olmak üzere batıda Melas Vadisi'nden doğuda Amanoslara kadar uzanan Isauria Eyaleti'ni kurmuştur (Rougé, 1966: 283; Hild & Hellenkemper, 1990: 34; Ünal & Girginer, 2007: 251). Sivil ve askeri güçlerle donatılmış *comes rei militaris per Isauriam et praeses* unvanlı bir yönetici tarafından idare edilen (Hild & Hellenkemper, 1990: 23) bu yeni eyalet içerisinde Güney Lykaonia bölgesi de yer almıştır (Feld, 2005: 88). Bu düzenlemeler ile aslında Diocletianus, Lykaonia'yı Karalis Limne (Beyşehir Gölü) çevresindeki kentler ile İkonion'u içerisine alan kuzey ve batı bölümü Pisidia'da, güneyindeki kentler ise III. Gordianus tarafından daha önce kurulmuş olan Isauria eyaleti³⁰ içerisinde kalacak şekilde ikiye bölmüştür (Laming-Pascher, 1992: 30; Breytenbach & Zimmermann, 2018: 52, 53).

2.2. Geç Roma Dönemi İdari Düzenlemeleri ve Lykaonia Eyaleti

Diocletianus'un yapmış olduğu düzenlemelerden itibaren MS 4. yüzyılın ikinci yarısına kadar Isauria Bölgesi nispeten sakin bir dönem geçirmiştir. Ancak Ammianus Marcellinus'tan anlaşıldığına göre MS 354, 359 ve 368 yıllarında bölgede büyük çaplı karışıklıklar yaşanmıştır

²⁶ *Lykaonia Koinon*'un doğuşu ve üye kentler hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Vitale, 2010: 103-108; Vitale, 2012: 326-335; Abay, 2018: 1-13.

²⁷ Dalisandos'un Laranda'nın 58 km batısındaki Belören/Sarioğlan'a eşitlenmesi konusunda bkz. French, 1984: 87.

²⁸ Laranda, Derbe, Hyde, Barata ve Ilistra'nın lokalizesi ile bu kentler hakkında kısa bilgi ve literatür için bkz. Belke & Restle, 1984: 197-198, 157, 174-175, 138-143, 179.

²⁹ Söz konusu yazıt için bkz. Maricq, 1958: 310-314; Dodgeon & Lieu, 2002: 49; Feld, 2005: 121.

³⁰ Isauria'nın III Gordianus zamanında bir eyalet olduğu Karaman'ın batısında bulunan Losta'dan (Akarköy) ele geçmiş Latince bir ithaf yazıtından (Paris & Radet, 1886: 511 no. 26; Sterrett, 1888: 23 no. 20; CIL, III no. 6783; Laming-Pascher, 1992: 44 no. 37) bilinmektedir. Bu konuda bkz. Belke & Restle, 1984: 54; Feld, 2005: 86-87.

(Amm. Marc. XIV: II 1-20; XIX: XIII 1-2; XXVII: IX 6-7)³¹. Söz konusu olaylar sırasında isyancılar, komşu bölgeler olan Kilikia, Pamphylia ve Lykia ile birlikte Lykaonia kentlerine de saldırmışlardır (Gaillard-Seux, 2015: 267; Mitchell, (2014/2016): 499). Özellikle MS 354 yılı olayları sırasında haydut çeteleri kıyıya saldırdıktan sonra Güney Lykaonia'daki Laranda'ya kadar çekilerek bölgede huzursuzluğa yol açmışlardır (Amm. Marc. XIV: II 4; Matthews, 1989: 360; Breytenbach & Zimmermann, 2018: 52). MS 354 yılı isyanında haydutların bir taraftan kıyıdaki tahıl yüklü gemileri ele geçirirken, diğer taraftan Lykaonia'ya saldırmış olmaları onların bu girişimlerinde temel amaçlarının tahıl elde etmek olduğunu düşündürmektedir (Kurt, 2019: 387). Nitekim 354 yılı isyanlarının sebepleri arasında bölgede yaşanan şiddetli kıtlığın olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür (Rougé, 1966: 307; Pottier, 2005: 448-451).

MS 297-371 yılları arasında Lykaonia'nın güneyi Isauria Eyaleti sınırları içerisinde yer almıştır (Ramsay, 1904: 58 Table I 82). Kaisareialı Basileios'un yazmış olduğu bir mektuptan (Basileios, *ep.* 138.2) anlaşıldığı kadarıyla imparator Valens zamanında (MS 364-378), MS 371 yılında Lykaonia dışında Pisidia, Isauria ve Galatia'yı da kapsayan bağımsız bir Lykaonia eyaleti meydana getirilmiştir (Belke & Restle, 1984: 54-55, 86-87; Mitchell, 1993: II 161; Feld, 2005: 88; Theonemann, 2011: 186 dn. 5)³¹. *Praeses* unvanlı yöneticiler tarafından idare edilen yeni eyaletin merkezi *metropolis* Ikonion idi (Laming-Pascher, 1992: 30; Mitchell, 1993: II 161; Breytenbach & Zimmermann, 2018: 55). Kaisareialı Basileios, söz konusu mektupta maalesef Lykaonia'nın bağımsız bir eyalete dönüştürülme nedeninden söz etmemektedir. Ancak eyaletin oluşturulmasında bölgede Hıristiyanlığı yayma çabaları ve Isauria'daki piskoposluk bölgelerinde yapılacak yeni düzenlemelerin etkili olmuş olabileceği konusunda görüşler ileri sürülmüştür (Rougé, 1966: 283 dn. 4; Belke & Restle, 1984: 55 dn. 67; Feld, 2005: 99). Fakat eyaletin meydana getirilmesinde MS 4. yüzyılda Isauria'da meydana gelen ve daha önce de söz edildiği üzere Lykaonia'nın da içerisinde bulunduğu komşu bölgelerde çok önemli yansımaları olan olaylar da etkili olmuş olmalıdır (Gaillard-Seux, 2015: 267-268). Nitekim Ammianus Marcellinus'un (XXVII: IX 6-7) sözünü ettiği üç isyanın sonuncusu olan 368 olaylarından hemen sonra MS 371'de, Lykaonia'yı ayrı bir eyalet haline getiren düzenlemelerin yapılmış olması bu açıdan dikkat çekicidir.

Ancak bütün bu düzenlemeler Isaurialıların yeniden isyan etmelerini engelleyememiş olmalı ki MS 375 yılında onların yeni bir isyanından söz edilmektedir (Hild & Hellenkemper, 1990: 37-38; Lenski, 1999b: 308-329; Feld, 2005: 150-155). I. Theodosius'un (MS 379-395) imparatorluğunda Anadolu ve Lykaonia'nın da içerisinde yer aldığı tüm doğuda nispeten bir istikrar dönemi yaşanmıştır. *Notitia Dignitatum*'a göre (Not. Dign., *Or.* 1.96, 2.35, 24.16) Lykaonia, Asia *diocesis*inin *vicarius*unun yönetimi altındaki bir *praeses* tarafından idare edilmiştir (Breytenbach & Zimmermann, 2018: 56). II. Theodosius'un (MS 402-450) imparatorluğunun ilk zamanlarında Isaurialılar Pamphylia, Lykia, Pisidia ve Lykaonia gibi komşu bölgelere saldırmışlar ve Pidisialılarıyla birlikte Lykaonialıları da köleleştirmişlerdir (Philos., XI 8; Mitchell, (2014/2016): 500). Pamphylia, Pisidia ve Lykaonia'yı sakinleştirmek amacıyla imparator yapılan I. Leon (MS 457-474), Isauria ile birlikte Lykaonia'yı askeri yetkilerle donatılmış bir yönetici olan *comes*in yönetimine vermiştir (Levick, 1967: 176). Nitekim MS 471 tarihli bir yasadan da Lykaonia Eyaleti'nin *comes* unvanlı yöneticileri (*comes Lykaoniae*) bilinmektedir (Iust. Nov., XXVII 1.2; Feld, 2005: 99). Bu bağlamda Karaman'ın 47 km kuzeydoğusunda Ayrancı ilçesi sınırları içerisinde yer alan Sidamaria'da (Ambar Köyü) MS 4.-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiş iki yazıt *comes* unvanının geçmiş olması bakımından önem arz etmektedir. Bu mezar yazıtlarından ilki (Callander, 1906: 165 no. 27; Laming-

³¹ Modern kaynaklarda Isauria isyanları için ayrıca bkz. Rougé, 1966: 292-295; Matthews, 1989: 360-362; Shaw, 1990: 240-244; Lenski, 1999a: 441-442; Hopwood, 1999b: 200-205; Feld, 2005: 139-150; Pottier, 2005: 444-448; Kurt, 2018d: 808-814.

³¹ Lykaonia eyaletinin sınırları için ayrıca bkz. Rougé, 1966: 283; Belke & Restle, 1984: 54, 86, 239; Feld, 2005: 99.

Pascher, 1992: 102 no. 141) sadece adının ilk iki harfi okunabilen bir *comesin*, ikinci yazıt ise (Davis, 1879: 277; Laminger-Pascher, 1992: 103 no. 142) Maria adındaki kadının babası olan bir *comesin* varlığını belgelemektedir. Maalesef yazıtın içeriğinden burada geçen *comeslerin* görev ve yetkilerine dair bir bilgi edinilememektedir. *Comes* unvanlı yöneticilerin imparatorluk topraklarından sorumlu sivil görevli kişiler olduğu düşünülebileceği gibi (Laminge-Pascher, 1992: 103; Aşkın & Kurt, 2019: 5) komşu bölge Isauria'nın karışık durumu da düşünüldüğünde askeri yetki ile donatılmış bir Lykaonia eyaleti valisi olması da ihtimal dâhilindedir.

Justinianus (MS 527-565) *praefectus praetorio* görevinde bulunan Kappadokialı Ioannes tarafından hazırlanan ve MS 535 yılına tarihlenen yasalarla Pontus, Pisidia, Thrakia ve Isauria ile birlikte Lykaonia'nın yönetimi ele alınmıştır (Iust. Nov., VIII 25). Bu yasalardan anlaşıldığına göre Lykaonia, MS 535'ten itibaren Justinianus tarafından askeri güce de sahip bir *praetorum* yönetimine verilmiştir (Belke & Restle, 1984: 75; Mitchell, 1993: II 161; Breytenbach & Zimmermann, 2018: 58; Lee, 2013: 255).

3. Sonuç

Genel olarak Konya ve Karaman ovalarını içerisine alan Lykaonia, Roma'nın gerek Cumhuriyet ve gerekse İmparatorluk dönemi Anadolu politikalarında ve idari düzenlemelerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Lykaonia, Roma tarafından Anadolu'da bağımlı krallıklar eliyle yönetim ve eyaletleştirme adına yapılmış bütün düzenlemelerin içerisinde bir şekilde yer almıştır. Bu bağlamda Lykaonia ilk dönemlerde bağımlı krallar yönetimine bırakılmıştır. Ancak daha sonra Anadolu'daki dolaylı Roma yönetimi doğrudan yönetime dönüşünce büyük eyaletler arasında el değiştirmiştir.

Roma'nın Anadolu'ya dair siyasal ve idari düzenlemelerinde Lykaonia'nın sürekli olarak yer almasının başta stratejik, siyasal ve ekonomik olmak üzere pek çok nedeni vardır. Ancak Roma'nın Lykaonia'nın Anadolu'da izlemiş olduğu politikalarda ve eyaletleştirme adına yapmış olduğu düzenlemelerde öncelikli bir yere sahip olmasında, kuşkusuz bölgenin Roma için yönetimi güç, sorunlu ve sık sık karışıklıkların ya da haydutluk faaliyetlerinin yaşandığı bölgelere yakınlığı en temel etkenlerden birisini oluşturmuştur. Roma yönetimi bölgedeki her karışıklıktan sonra bir takım idari düzenlemelere gitmiş, komşu bölge Lykaonia da bir şekilde söz konusu düzenlemeler içerisinde yer almıştır. Örneğin Isauria'da MS. 4. yüzyılda yaşanan hemen her olaydan sonra yapılan düzenlemeler içinde Lykaonia da yer almıştır. Bu bağlamda Lykaonia'nın tarihi gelişim ve idari yapısının şekillenmesinde yakın bölgelerde ve özellikle Isauria'da meydana gelen olaylar belirleyici olmuştur.

Roma'nın idaresinde Lykaonia'nın kuzey ve güneyinin tarihi gelişimi ile idari yapısının farklılıklar gösterdiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Buna göre Lykaonia'nın kuzeyi daha çok Galatia eyaletinin bir parçasını oluşturacak şekilde düzenlenmiş ve tarihi gelişimi de söz konusu eyaletlerle paralellik göstermiştir. Ancak Kuzey Lykaonia için de geçerli olan verimli arazileri dışında Toros geçitleri ve dağlık sahaları kontrol eden konumu ile Toros madenlerine yakınlığından ötürü stratejik açıdan büyük önem taşıyan Güney Lykaonia, Roma yöneticilerinin politikalarında kuzeyine göre daha öncelikli bir yere sahip olmuştur. Bu nedenle bölge ya ayrı bir birlik olarak düzenlenmiş ya da Roma'nın en sadık ve güvenilir müttefiklerinin yönetimine emanet edilmiştir.

Kaynakça

Abay, N. (2018). Lykaonia Koinon Tarihi ve Sikkeleri. *Asia Minor Studies*, 6(12), 1-13.

AE L'année Epigraphique, Paris.

Ansel, C. (2015). Les "personnifications des provinces orientales" sur l'architecture romaine. *Archéologie et Préhistoire*, Université Charles de Gaulle, Lille III.

- App. *Mith.* Appian, *Mithradatic Wars*. (H. White, Çev.). Cambridge: Harvard University Press, 1913.
- App. *Bel. Civ.* Appian, *The Civil Wars*. (H. White, Çev.). Cambridge: Harvard University Press, 1913.
- Arslan, M. (2000). *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları.
- Aşkın, E. & Kurt, M. (2019). Sidamaria Antik Kenti Üzerine Gözlemler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-14.
- Bahar, H. (1999). *Demir Çağında Konya ve Çevresi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı yayınları.
- Ballance, M. (1957). The Site of Derbe: A New Inscription, *Anatolian Studies*, 7, 147-151.
- Ballance, M. (1958). Roman Roads in Lycaonia. *Anatolian Studies*, 8, 223-234.
- Barrett, A. A. (1978). "Polemo II of Pontus and M. Antonius Polemo", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 27(3), 437-448.
- Belke, K. & Restle, M. (1984). *Galatien und Lykaonien*, Tabula Imperii Byzantini, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften 172, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Breytenbach, C. & Zimmermann, C. (2018). *Early Christianity in Lycaonia and Adjacent Areas: From Paul to Amphilochius of Iconium*, Early Christianity in Asia Minor, Leiden/Boston: Brill.
- Bryce, T. R. (1992). Lukka Revisited. *Journal of Near Eastern Studies*, 51(2), 121-130.
- Callander, T. (1906). Explorations in Lycaonia and Isauria, 1904. (W. M. Ramsay, ed.), *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire* içinde (ss. 157-180). Aberdeen: Aberdeen University Press.
- Cass. Dio, *Dio's Roman History*, (E. Cary, Çev.), London: William Heinemann, The Loeb Classical Library, 1955.
- CIL III *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Inscriptiones Asiae Provinciarum Europae Graecarum Illyrici Latinae, (Theodorvs Mommsen, ed.), Berolini, 1873.
- Cic. *Ad. Att.* Marcus Tullius Cicero, *Letters to Atticus*. (D. R. Shackleton Bailey, Çev.). Cambridge: Harvard University Press, 1999.
- Cornelius, Fr. (1958). Geographie des Hethiterreiches. *Orientalia*, Nova Series, 27(3), 225-251.
- Cronin, H. S. (1902). First Report of a Journey in Pisidia, Lycaonia, and Pamphylia. *The Journal of Hellenic Studies*, 22, 94-125.
- Davis, E. J. (1879). *Life in Asiatic Turkey, a journal of travel in Cilicia, Isauria, and parts of Lycaonia and Cappadocia*, London: Edward Stanford, 55, Charing Cross, S. W.
- Demircioğlu, H. (1987). *Roma Tarihi I. Cilt Cumhuriyet I. Kısım Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Destephen, S. (2007). La Frontière Orientale De La Province D'Asie: Le Dossier De Takina. *Epigraphica*, 40, 147-173.
- Dmitriev, S. (2000). Observation on the Historical Geography of Roman Lycaonia. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 41, 349-375.

- Dodgeon, M. H. & Lieu, S. N. C. (2002). *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 226-363, A Documentary History*, London-New York: Roudledge.
- Eutr., *Breviarium [Breviarium Historiae Romanae ab Urbe Condita]: Eutropius, Roma Tarihinin Özeti*. (Ç. Menzilioğlu, Çev.). İstanbul: Kabalcı yayınevi, 2007.
- Feld, K. (2005). *Barbarische Bürger: Die Isaurier und das Römische Reich*. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Ferrary, J.-L. (1978). *Rome et la conquete du monde méditerranéen*, II, (C. Nicolet, ed.), Genève d'un empire içinde (ss. 465-942). Paris: Presses Universitaires de France.
- Ferrary, J.-L. (2000). Les governors des provinces romaines d'Asie Mineure (Asie et Cilicie), depuis l'organisation de la province d'Asie jusqu'à la première guerre de Mithridate (126-88 av. J.-C.). *Chrion*, 30, 161-194.
- Ferrary, J.-L. (2001). Rome Et Les Cités Grecques D'Asie Mineure Au IIe Siècle. (Alain Bresson & Raymond Descat, ed.), *Les Cités D'Asie Mineure Occidentale Au Au IIe Siècle a.C* içinde (ss. 93-106). Bordeaux: Pessac.
- Franck, L., (1966). Sources classiques concernant la Cappadoce. *Revue Hittite Asianique*, 78, 1966, 9-117.
- French, D. H. (1981). Milestones of Pontus, Galatia, Phrygia and Lycia. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 43, 149-174.
- French, D. H. (1984). The Site of Dalisandos. *Epigraphica Anatolica*, 4, 85-96.
- Gaillard-Seux, P. (2015). Portraits d'empereurs dans l'Histoire Auguste: de l'empereur en animal à l'image de Typhon. (P. Blaudeau & P. V. Nuffelen, ed.), *L'historiographie tardo-antique et la transmission des savoirs* içinde (ss. 259-282). Berlin/Boston: Walter de De Gruyter GmbH, 259-282.
- Gruen, E. S. (2008). The expansion of the empire under Augustus. The Augustan Empire 43 B.C.- A. D. 69. A. K. Bowman, E. Champlin, A. Lintott (Cilt eds.), *Cambridge Ancient History: Cilt X*, (ss. 147-197), Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge Histories Online.
- Grünawald, T. (2004). *Bandits in the Roman Empire Myth and Reality*, Translated by John Drinkwater, London and New York: Routledge Tylor & Francis Group.
- Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia; With Some Account of Their Antiquities and Geology*, volume: I-II, London: John Murray, Albremarle Street.
- Hassal, M., Crawford, M. & Reynolds, J. (1974). Rome and the Eastern Provinces at the End of the Second Century B.C., *The Journal of Roman Studies*, 64, 195-220.
- Head, B. V., (1911). *Historia Numorum A Manual of Greek Numismatics*, Oxford: At The Clarendon Press.
- Hild, F. & Hellenkemper, H. (1990). *Kilikien und Isaurien*, Tabula Imperii Byzantini 5, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Hill, G. F. (1900). *Catalogue of The Greek Coins of Lycaonia, Isauria and Cilicia, Trustess of The British Museum*, London: Printes By Gilbert And Rivington, Ltd., St. John's House, Clerkenwell, E.C..
- Hind, J. G. F. (2008). Mithridates. The Last Age of the Roman Republic 146-43 B.C.. J. A. Crook, A. Lintott, E. Rawson (Cilt ed.), *The Cambridge Ancient History: Cilt IX*, (ss. 129-164). Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge Histories Online.

- Hopwood, K. (1999a). Bandits, between Grandees and the State: The Structure of Order in Roman Rough Cilicia. (K. R. Hopwood, ed.), *Organised Crime in the Ancient World* içinde (ss. 177-205), London: Duckworth.
- Hopwood, K. (1999b). Ammianus Marcellinus on Isauria. (J. W. Drijvers & D. Hunt, ed.), *The late Roman World and its Historian. Interpreting Ammianus Marcellinus* içinde (ss. 198-205). London-New York: Routledge.
- IGR III *Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes III*, (R. Cagnat & G. Lafaye, ed.), Paris: Ernest Leroux, 1906-1927.
- ILS *Inscriptiones Latinae Selectae*, (H. Dessau, ed.), Berolini: Apud Weidmannos, 1892.
- Iust., *Epitoma [Epitoma Historiarum Philippicarum]: Lat. Iustinus, Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*. (J. S. Watson, Çev.). London: Henry G. Bohn, York Street, Convent Garden, 1853.
- Iust. Nov. *Les Nouvelles De L'Empereur Justinien*. (M. Berenger, Çev.). Metz: De L'Imprimerie De C. Lamot, 1811.
- Jones, A. H. M. (1971). *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford: At Clarendon Press.
- Joseph., *Bell. Jud. Flavius Josephus, De bello Judaico libri VII. From vol 6 of Flavii Iosephi Opera*. (B. Niese, ed.). Berolini: Wiedmann, 1899.
- Kaesarealı St. Basil, *Epistulae, Letters, Basil: Letters and Select Works*. (Philip Schaff, ed.). Edinburgh: T&T Clark, 1895.
- Kaya, M. A. (2005). Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38, 11-30.
- Kaya, M. A. (2009). Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25). *Doğu Batı*, 49, 195-234.
- Kaya, M. A. (2011). *Anadolu'da Galatlar ve Galatya Tarihi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kaya, M. A. & Taşdöner, K. (2016). Roma İmparatoru Hadrianus ve Anadolu: Geziler, Eyaletler ve Kentler. (Burak Takmer, Ebru N. Akdoğan Arca & Nuray Gökçalp Özdil, ed.). *Vir Doctus Anatolicus Studies In Memory of Sencer Şahin/Sencer Şahin Anısına Yazılar* içinde (ss. 494-513). İstanbul: Kabalcı yayıncılık, Kuzgun yayınevi.
- Ksenop., *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*. (Tanju Gökçöl, Çev.). İstanbul: Sosyal yayınları, 1998.
- Kurt, M. (2010). Antik Lykaonia'da Yönetim ve Şehirleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 119-132.
- Kurt, M. (2018a). Roma'nın Principatus Dönemi Anadolu Politikaları ve Eyalet Düzenlemeleri Çerçevesinde Dağlık Kilikia Bölgesi, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-16.
- Kurt, M. (2018b). Antik Lykaonia'da Tarımsal Üretim ve Malikaneler. (L. Gürkan GÖKÇEK, Ercüment YILDIRIM & Okay PEKŞEN, ed.). *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi Ve Zirai Hayat* içinde (ss. 597-638). İstanbul: Değişim yayınları.
- Kurt, M. (2018c). Karadağ'ın Tarihi ve Araştırmaları. (Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL & Prof. Dr. Mehmet MERCAN, ed.). *Karaman Kitabı Üçüncü Cilt: Karaman ve Tarih* içinde (ss. 23-56). İstanbul: Karaman Belediyesi Kültür yayınları.
- Kurt, M. (2018d). MS 4. Yüzyılda Isauria Eyaleti'nin Siyasal ve İdari Yapısı. *Belleten*, LXXXII(295), 803-828.

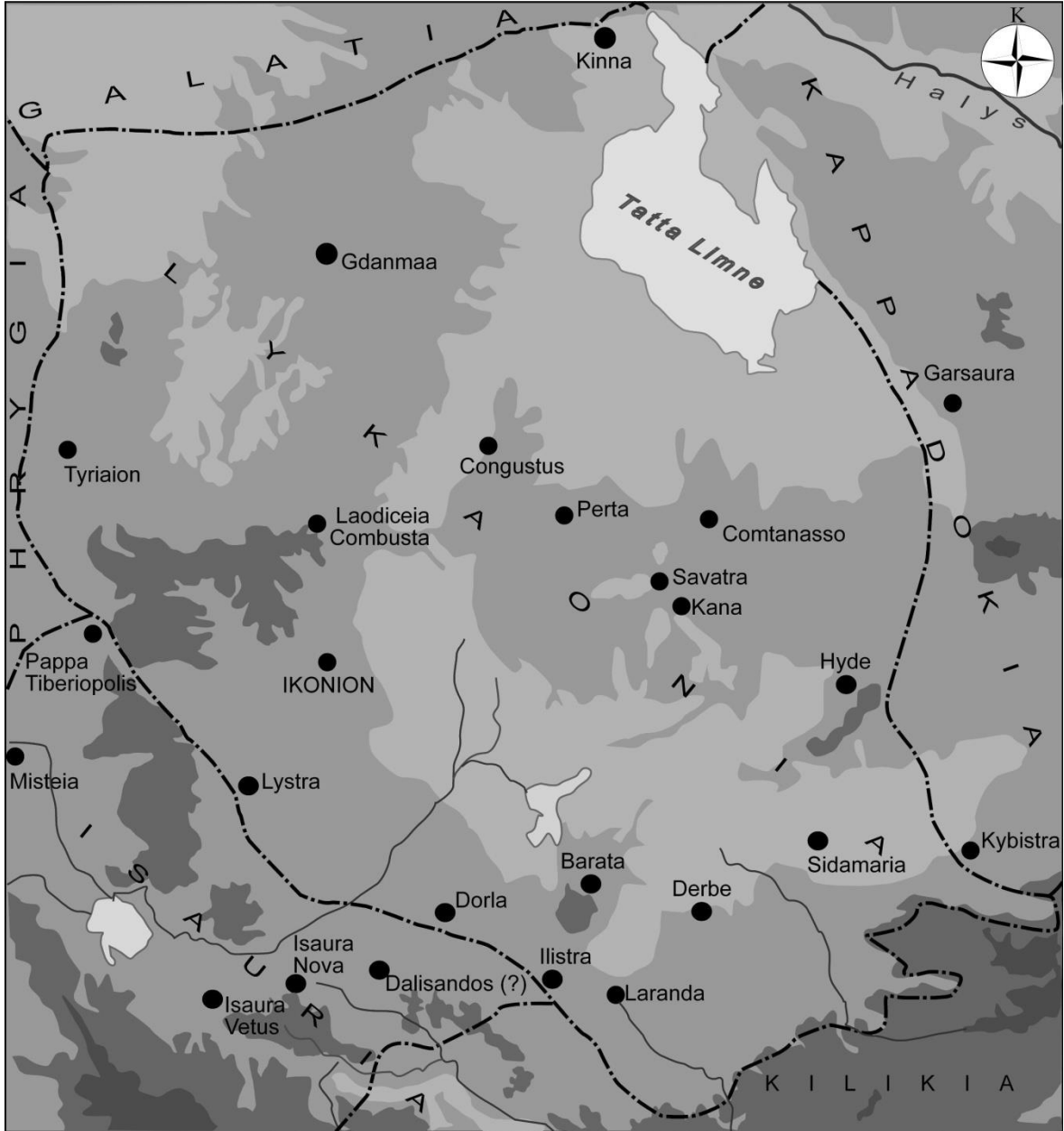
- Kurt, M. (2019). Yazılı Kaynaklara Göre Eski Çağda Karaman (Landa/Laranda) Kenti. (Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL, Dr. Öğr. Üyesi Erol YÜKSEL & Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KAPAR, ed.). *Karaman Araştırmaları – I* içinde (ss. 381-392). Konya: Palet yayınları.
- Laminger-Pascher, G. (1992). *Die Kaiserzeitlichen Inschriften Lykaoniens I*, Phil.-hist. Kl. 232, Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris 15, Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Lee, A. D. (2013). *From to Byzantium AD 363 TO 565 The Transformation of Ancient Rome*, Edinburg: Edinburgh University Press.
- Lenski, N. (1999a). Assimilation and Revolt in the Territory of Isauria, from the 1st Century BC to the 6th Century AD. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 42(4), 413-465.
- Lenski, N. (1999b). Basil and the Isaurian Uprising of A. D. 375. *Phoenix*, 53(3-4), 308-329.
- Levick, B. (1967). *Roman colonies in Southern Asia Minor*, Oxford: Oxford at the Clarendon Press.
- Levick, B. (2008a). The East. Greece (including Crete and Cyprus) and Asia Minor. A. K. Bowman, E. Champlin, A. Lintott (Cilt eds.), *Cambridge Ancient History: Cilt X*, (ss. 641-675), Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge Histoires Online.
- Levick, B. (2008b). Greece and Asia Minor. The High Empire A.D. 70-192, A. K. Bowman, P. Garnsey & D. Rathbone (Cilt ed.), *Cambridge Ancient History: Cilt XI*, (ss. 605-634), Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge Histoires Online.
- Liebmann-Frankfort, T. (1969). *La frontière orientale dans la politique extérieure de la République romaine: depuis le traité d'Apamée jusqu'à la fin des conquêtes asiatiques de Pompée (189/188-63)*, Bruxelles: Palais des Académies.
- Lintott, A. (2008), Political history, 146-95 B.C. The Last Age of the Roman Republic 146-43 B.C., J. A. Crook, A. Lintott & E. Rawson (Cilt ed.), *The Cambridge Ancient History: Cilt IX*, (ss. 40-103). Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge Histoires Online.
- Liv., *Ab urbe condita*, *Livy, from the Founding of the City I-XIII*. (B. O. Foster, F. G. Moore, E. T. Sage & A. C. Schlesinger, Çev.). Cambridge: Harvard University Press, 1919-1959.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ*, I-II, New Jersey: Princeton University Press.
- Malay, H. (1987). Batı Anadolu'da Aristonikos Ayaklanması. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, III, 13-47.
- MAMA VIII *Monumenta Asiae Minoris Antiqua VIII: Monuments from Lycaonia, The Pisido-Phrygian Borderland, Aphrodisias*, (W. M. Calder & J. M. R. Cormack, ed.), Manchester: Manchester University Press, 1962.
- Marek, C. (2010). *In the Land of a Thousand Gods A History of Asia Minor in the Ancient World*, Princeton-Oxford: Princeton University Press.
- Maricq, A. (1958). *Classica et Orientalia*, 5. Res Gestae Divi Saporis. *Syria*, 35, 295-360.
- Matthews, J. (1989). *The Romans Empire of Ammianus with a new introduction*, London: Michigan Classical Press.
- McDonald, A. H. (1967). The Treaty of Apamea (188 B.C.). *The Journal of Roman Studies*, 57, 1(2), 1-8.

- MDAI(A) *Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts. Athenische Abteilung* (Berlin).
- Mitchell, S. (1993). *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor, The Rise of the Church*, I-II, Oxford: Clarendon Press.
- Mitchell, S. (2016). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, (Turhan Kaçar, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2014).
- Mitford, T. B. & Andrews, St. (1980). Roman Rough Cilicia. H. Temporini & W. Haase, (dizi ed.) & H. Temporini (cilt ed.). *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Cilt II 7(2)*, (ss. 1230-1257). Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Not. Dign. *Notitia Dignitatum: Accedunt notitia urbis Constantinopolitane et Laterculi provinciarum*, (O. Seeck, ed.), Berolini: Apud Weidmannos, 1876.
- OGIS *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecarum*, (Wilhelmus Dittenberger, ed.), Volumen Altertum, Lipsiae: Apud S. Hirzel, 1905.
- Paris, P. – Radet, G. A. (1885). Deux nouveaux gouverneurs de provinces. *Bulletin de correspondance hellénique*, 9, 433-436.
- Pelling, C. (2008). The Triumviral Period. The Augustan Empire. 43 B.C.- A. D. 69, A. K. Bowman, E. Champlin & A. Lintott (cilt ed.), *Cambridge Ancient History: Cilt X*, (ss. 1-69). Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge Histories Online.
- Philos. Philostogorius, *Church History*. (P. R. Amidon, Çev.). Atlanta: Society of Biblical Lit, 2007.
- Poláček, V. (1969). La paix d'Apamée. *Listy filologické / Folia philologica*, 92(1), 1-18.
- Polyb., *Historiae Polybii, The Histories I-VI*. (W. R. Paton, Çev.). Cambridge: Harvard University Press, 1922-1927.
- Pottier, B. (2005). Banditisme et révolte en Isaurie au IVe et Ve siècles vus par les Isauriens eux-mêmes. La Vie de Saint Conon. *Mediterraneo antico. Economie, società, culture*, 8(2), 443-474.
- Ptolem. Claudius Ptolemy, Claudii Ptolemaei, *Geographia*. (C. F. A. Nobbe, ed.). Lipsiae: Sumptibus et Typis Caroli Tauchnitii, 1845.
- Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*, Supplementary Papers, Volume IV, London: John Murray, Albemarle Street.
- Ramsay, W. M. (1901). Note sur le sarcophage d' Ambar-Arasi. *Revue des Études Anciennes*, 3(4), 358.
- Ramsay, W. M. (1904). Lycaonia. *Jahreshefte Des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* içinde (Band VII, ss. 57-132). Wien: Alfred Hölder.
- Ramsay, W. M. (1905). Lycaonian and Phrygian Notes. (Continued). *The Classical Review*, 19(8), 413-429.
- Ramsay, W. M. (1924). Studies in the Roman Province Galatia. VI.—Some Inscriptions of Colonia Caesarea Antiochea. *The Journal of Roman Studies*, 14, 172-205.
- Ramsay, W. M. (1926). Studies in the Roman Province Galatia. *The Journal of Roman Studies*, 16, 102-119.
- Rémy, B. (1986). *L'évolution administrative de L'anatolie aux trois premiers siècles de notre ère*, collection d'études Romaines et Gallo-Romaines, Nouvelle série no. 5, Lyon: Diff. De Boccard.

- Rémy, B. (1989). Les carrières sénatoriales dans les provinces romaines d'Anatolie au Haut-Empire (31 av. J.-C. – 284 ap. J.-C.) (Pont-Bithynie, Galatie, Cappadoce, Lycie-Pamphylie et Cilicie. Istanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil.
- Rigsby, K. J. (1988). Provincia Asia. *Transactions of the American Philological Association* (1974-2014), 118, 123-153.
- Rougé, J. (1966). L'Histoire Auguste et l'Isaurie au IVe Siècle. *Revue des études anciennes* LXVIII(3-4), 282-315.
- Ruge, W. (1924). Laodikeia (4). *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* içinde (Cilt XII/1, ss. 721-722). Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung Stuttgart.
- Ruge, W. (1927). Lykaonia. *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* içinde (Cilt XIII/2, ss. 2253-2265). Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung Stuttgart.
- Sartre, M. (1991). *L'Orient Roman, Provinces et sociétés provinciales en Méditerranée orientale d'Auguste aux Severes (31 avant J.-c. – 235 après J.-C.)*, Paris: Editions du Seuil.
- Sartre, M. (1995). *L'Asie Mineure et l'Anatolie d'Alexandre à Dioclétien (IVe s. av. J.-C./IIIe s. ap. J.-C.)*, Paris: Armand Colin.
- Sayar, M. H. (1995). Cornelius Dexter, Statthalter de Provinz Kilikien. *Epigraphica Anatolica*, 24, 127-129.
- SEG XVIII (A.G. Woodhead, ed.). *Supplementum Epigraphicum Graecum: Cilt XVIII*. Leiden: Sijthoff, 1962.
- SHA, *Prob. The Scriptorum Historiae Augustae, Probus*, Cilt III, (D. Magie, Çev.), The Loeb Classical Library, London: Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1998.
- Shaw, B. D. (1990). Bandit Highlands and Lowland Peace: The Mountains of Isauria-Cilicia. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 33(2), 199-233.
- Sherwin-White, A. N. (1976). Rome, Pamphylia and Cilicia, 133-70 B.C. *The Journal of Roman Studies*, 66, 1-14.
- Sherwin-White, A. N. (1977). Roman Involvement in Anatolia, 167-88 B.C. *The Journal of Roman Studies*, 67, 62-75.
- Sherwin-White, A. N. (1984). *Roman Foreign Policy in the East 168 BC to AD 1*. London: Duckworth.
- Sherwin-White, A. N. (2008). Lucullus, Pompey and the East. The Last Age of the Roman Republic 146-43 B.C., J. A. Crook, A. Lintott & E. Rawson (Cilt ed.). *The Cambridge Ancient History: Cilt IX*, (ss. 229-273). Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge Histories Online.
- Simon, Z. (2019). The Origins of Lycaonia. (Çiğdem Maner, ed.). *Crossroads, Konya Plain from Prehistory to the Byzantine Period/ Kavşaklar, Prehistorik Çağ'dan Bizans Dönemine Konya Ovası*, (ss. 107-120). İstanbul: Ege yayınları.
- Sterrett, J. R. S. (1888). *The Wolfe Expedition to Asia Minor*. Papers of the American School at Athens III, Boston: Damrell and Upham.
- Strab., *Gographika Antik Anadolu Coğrafyası* Kitap: XII-XIII-XIV. (Adnan Pekman, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları, 2000.
- Summer, G. V. (1978). The Piracy Law from Delphi and the Law of the Cnidos Inscription. *Greek Roman and Byzantine Studies*, 19, 211-225.

- Swoboda, H., Keil, J. & Knoll, F. (1935). *Denkmäler aus Lykaonien, Paphlyien, und Isaurien*. Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik in Prag, Brün/Prag/Leipzig/Wien: Verlag Rudolf M. Rohder.
- Syme, R. (1939). Observations on the Province of Cilicia. (W. M. Calder & Josef Keil ed.). *Anatolian Studies Presented to William Heprun Buckler* içinde (ss. 299-332). Manchester: Manchester University Press.
- Syme, R. (1987). Isaura and Isauria. Some Problems. (Edmond Frézouls, ed.). *Sociétés urbaines, sociétés rurales dans l'Asie Mineure et la Syrie hellénistiques et romaines* içinde (ss. 131-147). Strasbourg: AECR.
- Syme, R. (1995). *Anatolica Studies in Strabo*, Oxford: Clarendon Press.
- Tac. *Ann. Annales, The Annals*. (J. Woodman, Çev.). Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 2004.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim yayınları.
- Theonemann, P. (2011). Amphylochus of Iconium and Lycaonian Asceticism. *The Journal Roman Studies*, 101, 185-205.
- Tozan, M. (2013). Marcus Antonius'un Korsanlara Karşı Seferi ve Lex De Provinciis Praetoriis. *Tarih Okulu*, XIV, 1-26.
- Tozan, M. (2014). Gaius Gracchus'un Politik Hedefleri ve Phrugia ile Lycaonia'nın Asia Eyaleti'ne Bağlanması. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33(55), 23-43.
- Tozan, M. (2016). Cicero'nun Cilicia Valiliği. *Cedrus*, IV, 105-126.
- Ünal, A. & Girginer, K., S. (2007). *Kilikya-Çukurova İlkçağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Waddington, W. H. (1883). Numismatique de L'Isaurie et de la Lycaonie. *Revue Numismatique*, 1, 24-63.
- Vitale, M. (2010). Zwei neue Prägephasen des "Koinon von Lycaonia" unter Antonieus Pius und Maximinus Thrax: neue Erkenntnisse zum Landtag der Eparchie Lycaonia. *Schweizer Münzblätter*, 240, 103-111.
- Vitale, M. (2012). Eparchie und Koinon in Kleinasien von der ausgehenden Republik bis ins 3. Jh. N. Chr. *Forschungsstelle Asia Minor im Deminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Asia Minor Studien*, Band 67, Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- von Aulock, H., (1976), *Münzen und Städte Lykaoniens*, Tübingen: Ernst Wasmuth.
- Ziegler, R. (1999). Das Koinon der drei Eparchien Kilikien, Isaurien und Lykaonien im späten 2. Und frühen 3 Jh. N. Chr.. *Asia Minor Studien*, 34, 137-152.
- Zos., *Zosimus (ΖΩΣΙΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΕΑ)*. (Weberi, ed.). *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn: Impensis, 1837.

Harita -1: Antik Lykaonia Bölgesi.

TÜRKİYE’DE EKONOMİ İLE İLGİLİ SUÇLARIN BÖLGESEL BELİRLEYİCİLERİ*

Esra GÜNEY^{1*}
Hayri ABAR²

Öz

Bu çalışmada, 2016 yılında Türkiye’de meydana gelen ekonomik suç sayılarının bölgesel belirleyicilerinin olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçla, sayım veri modellerinden poisson regresyon, negatif binom regresyon, kesilmiş poisson regresyon ve kesilmiş negatif binom regresyon kullanılmıştır. Çalışmada, bağımlı değişken olarak ekonomik suç sayıları ele alınmış ve bağımsız değişkenler olarak; yabancı göç, nüfus, coğrafi bölge, okuma yazma bilenlerin oranı, bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısı, tasarruf mevduat miktarı, toplam krediler, ortalama günlük kazanç, nüfus yoğunluğu, Sosyal Güvenlik Kurumu kapsamındaki nüfus oranı kullanılmıştır. Oluşturulan modellerin tahmininden elde edilen sonuçlarda nüfus değişkeninin araştırılan tüm ekonomik suç türlerinde anlamlı ve pozitif yönde etkisinin olduğu belirlenmiştir. Toplumda, düzensiz yabancı göçmenlerin suç sayılarında artışa neden olduğu algısı hâkimdir. Bu algı çalışma bulguları tarafından desteklenmemektedir. Suç türleri ise bölgesel açıdan farklılaşmaktadır. Borç yoluyla da olsa parasal varlığın elde edilmesi suç sayılarını azaltmaktadır. Ayrıca bu bağımsız değişkenlerin, suç türlerine göre azaltıcı ve artırıcı etkiye sahip olabileceği oluşturulan modellerin tahmininden elde edilen sonuçlarla belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Suçlar, Sayım Verisi, Kesilmiş Poisson Regresyon, Kesilmiş Negatif Binom Regresyon, Bölgesel Analiz

JEL Kodları: C01, C34

REGIONAL DETERMINANTS OF ECONOMIC RELATED CRIMES IN TURKEY

Abstract

In this study, whether there are regional determinants of the number of economic crimes in 2016 occurring in Turkey are examined. For this purpose, count data models such as poisson regression models, negative binomial regression, truncated poisson regression and truncated negative binomial regression were used. In the study, the numbers of economic crimes were used as dependent variables and immigration, population, geographical region, literacy rate, the number of motor vehicle per one thousand people, the amount of saving deposits, total credits, average daily earnings, population density, population covered by the Social Security Institution were used as independent variables. According to the results obtained from the estimation of the models, the population variable is significant and has positive effect on all economic crime types. In community, the perception that irregular foreign migrants lead to an increase in the number of crimes is dominant. This perception is not supported by the study findings. The types of crime differ on a regional basis. Obtaining monetary assets, even through debt, reduces the number of crimes. In addition, it was determined that these independent variables could have decreasing and increasing effect to the crime types according to the results obtained from the estimation of the models generated.

Keywords: Economic Related Crimes, Count Data, Truncated Poisson Regression, Truncated Negative Binomial Regression, Regional Analysis

JEL Codes: C01, C34

* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Hayri ABAR tarafından yürütülen, Esra GÜNEY’in “Türkiye’de Suçun Bölgesel Belirleyicileri” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, ORCID 0000-0002-5736-8733

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): esraguney@outlook.com

² Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID 0000-0002-2043-6747

Başvuru Tarihi (Received): 24.02.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

İnsanlar doğası gereği yalnız yaşayamayan, topluluk halinde yaşabilen varlıklardır. Topluluk halinde yaşamının gerektirdikleriyle insanlar birbirleriyle uyum içerisinde olmak zorundadırlar. Fakat beraber geçirilen zamanda insanlar arasında uyumsuzluk çıkabilmektedir. Yaşanılan bu uyumsuzlukların giderilmesi ve toplumda bir düzen oluşturulması için toplum kendi geleneklerine, göreneklerine, doğrularına uyulmaması halinde yaptırımları olan kuralları koymaktadır. Suç, sapma ve suçlu olguları da bu kurallara uymayan insanlar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Suç, yıllara, yerleşim yerlerine, gelenek ve göreneklere, teknolojiye, dinlere hatta alışkanlıklara göre değişebilen ve her dönemde güncelliğini koruyan bir unsurdur. Bu etkenlerden dolayı suçun kesin bir tanımı bulunmamaktadır. Ayrıca karmaşık yapısı ve kapsamı itibarıyla suçun tek bir tanımla ifade edilmesi mümkün değildir. Fakat genel olarak suç; karşılığında yaptırımı olan toplum tarafından hoş karşılanmayan olgu olarak ifade edilebilir.

Suçun farklı kaynaklardaki tanımları ise aşağıdaki gibidir:

- Suç hukuk düzeninin, sonucunu cezalandırdığı fiillere verilen addır (Larousse, 1990: 592).
- Suç “Hukuk kurallarının toplum için zararlı ve tehlikeli görerek yasakladığı ve cezai yaptırıma bağladığı eylem” olarak ifade edilir (Britannica, 1986: 104).
- Suç, ceza yasalarının ihlalidir (Akıntürk, 2009: 42).
- Suç genel olarak ceza hukukunu ihlal eden davranışlardır (Tierney, 2013: 13).
- Suç, görevli mahkemelerin ceza yasalarına ters düşen bir eylemdir (Lundberg, Schrag, & Larsen, 1970: 276).
- Suç, genel olarak, yasalar tarafından konulan düzenin ceza yaptırımıyla yasakladığı bir eylemdir (Toroslu, 2010: 92).
- Garofalo’ya göre suç, ortalama bir insanın sahip olduğu acıma ve otorite duygularını bozan ve topluma zarar veren bir eylemdir (Nirmala.k, 2009: 34).

1. Suçun Unsurları ve Tarihsel Gelişimi

- Suçun gerçek hayatta suç olarak kabul edilmesi; suçun unsurları olarak kabul edilen eylemlerin gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu eylemler;
- Suçun maddi unsuru; suçun eyleme dökülmesidir (Cansel & Özel, 2009: 187).
- Suçun manevi unsuru; eylemi işleyen kişinin kast ya da kusurudur. Kast; suç olarak kabul edilmiş herhangi bir eylemi istekli bir şekilde yapma halidir (Jessberger & Sander, 2011: 1153). Kusur ise; yapılan eylemin sonucunda meydana gelecek zararın tahmin edilememesidir. (Aslan, Şenyüz, Taş, Kortunay, & Deliveli, 2010: 80).
- Suçun hukuka aykırılık unsuru; cezai yaptırımı olan yasalardan herhangi birinin ihlal edilmesidir. (Toroslu, 2010: 103).
- Suçun kanuni unsuru; bir kişi ya da topluluğun gerçekleştirdiği eylemin yasalar tarafından belirlenen herhangi bir suça uymasıdır (Hakeri, 2011: 122).

Ayrıca suç yüzyıllardır her toplumda meydana gelen baş edilmesi imkânsız bir olgu olmuştur. Suçun gelişimini tarihsel olarak incelemeye önce, tarihsel dönemi Auguste Comte’ye göre sınıflandırmakta fayda vardır. Bu sınıflandırma üç hal yarasından faydalanılarak yapılmıştır. Auguste Comte’nin üç hal yarasında hem insanlık tarihi ve görüşleri belirtilmiş hem de belirtilen dönemde suça bakış açısı ifade edilmiştir. Auguste Comte’nin üç hal yarası:

- Teolojik evre ve suç: Dünyanın var olduğu günden 1300 yılına kadar geçen sürenin olduğu evredir. İnsanlar olaylar arasındaki bağlantıyı, sebepleri ve olay sonucundaki rastlantıları anlayamamaktaydılar ve yapanları tabiatüstü güçler ve ilahlar olarak kabul etmekteydiler (Slattery, 2007: 72). Bu dönemin ürünü; mitolojidir (Ülken, 1943: 30). Bu dönemde suç ise şeytani bir hareket olarak değerlendirilmiş ve bu düşünce Orta Çağ'a hâkim olmuştur (Soyaslan, 1998: 14).
- Metafizik evre ve suç: 1300 ve 1800 yıllarını kapsayan dönemdir. Teolojik evrede insanlar olaylar arasındaki ilişkiyi anlamayıp doğüstü varlıklarla ilişkilendirmekteydi. Metafizik evresinde ise insanlar olaylar arasındaki ilişkiyi görmeye başladılar ve bu olaylar arasındaki ilişkiyi teolojik evredeki gibi tesadüfle açıklamadılar. Bu olayları ve olaylar arasındaki bağlantıyı tek bir sebep ile açıklamaktaydılar ve çeşitli isimlerle adlandırmaktaydılar (Ülken, 1943: 29). Olayların açıklanması burada kendini artık soyut kavramlara bırakmaktaydı (Giddens, 2010: 191). Bu dönemde suça yaklaşım ise insanın sağlayacağı faydayı ve suç karşılığında alacağı cezayı hesaplayarak karar verdiği seçim olarak algılanmıştır. Bu bakış açısı günümüzde de varlığını korumakla beraber ceza hukukunun temelini oluşturmaktadır (Soyaslan, 1998: 14). Bu dönemin ürünü ise felsefe ve metafizik düşüncedir (Ülken, 1943: 30).
- Pozitif evre ve suç: 1800 yılından günümüze kadar devam eden evredir. Bu dönemde insanlar olaylar ve olaylar arasındaki ilişkiyi ve doğa kanunlarını bulmuşlardır. Evrenin, evren üstünde bir varlıkla yönetilemeyeceği görüşünü öne sürmüşlerdir. Olaylar ve olaylar arasındaki ilişkiyi yönetenin aynı evrendeki başka olaylar olduğunu; yani doğa kanunlarının olaylar arasındaki zorunlu ilişkiden farksız olduğunu görmüşlerdir (Ülken, 1943: 29). Pozitif evrede suça yaklaşımda ise gözlem veya deney metodundan faydalanılarak suçun şartların sonucu doğal bir olay olduğu ve günlük hayatta yapılan eylemler kadar normal bir davranış olduğu ifade edilmiştir (Soyaslan, 2003: 35).

19. yüzyılın başlarında suç sosyolojik açıdan incelenmeye başlanmıştır. Sosyoloji bilimsel bir disiplin olarak ilerleme gösterirken, suç olayını kişinin davranışlarının sosyal kaynağına dayandırarak açıklamamıştır (Dönmezer, 1981: 439). Bireysel teoriler suçun kalıtımla geçtiğini kabul eden görüşlerdir. Bu görüşler, sosyologlar tarafından eleştirel bir konu olmuştur. Sosyologlara göre davranış, sonradan öğrenilir ve bireyin yaşadığı toplum tarafından şekillenir (İçli, 2004: 76). Ayrıca sosyologlar bireysel, psikolojik ve biyolojik sebeplerin tek halleriyle suçun açıklanmasında eksik kalacağını da belirtmektedirler. Örneğin suçun oldukça fazla işlendiği kenar mahallelerden birinde doğan birinin suçlu doğmadığını aksine içinde bulunduğu suçlu ortamın kişiyi suça ittiğini, nedenlerini göz önüne almadan sadece belirli kişilik özelliklerine bakarak bunları suçun nedeni olarak ileri sürmenin doğru olmadığını ifade etmektedirler (Başbüyük & Karakuş, 2010: 70). Suça sosyolojik bakış açısıyla yaklaşıldığında, suçun bölgesel faktörler tarafından da etkilendiği görülmektedir. Bu açıdan bu çalışmada ekonomik suçların bölgesel belirleyicileri araştırılmıştır. Kullanılan modellerde bağımlı değişken suç sayıları iken bağımsız değişkenler ise bölgesel bazı faktörlerdir.

Çalışmanın ilk bölümünde kısaca suçun ne olduğunu, suçun hangi durumlarda suç sayılabileceği ve suçun tarihsel gelişimi ifade edilmiştir. İkinci bölümünde 7 ekonomik suç için ayrı ayrı model tahmin edilmiş ve bu suç türlerini etkileyen değişkenlerin ne olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise ekonomik göstergeler olarak modele dâhil edilen bağımsız değişkenlerin hangi suç türünü etkilediği açıklanmaya çalışılmış ve bu suçları önleyebilmek için önerilerde bulunulmuştur.

2. Literatür Özeti

Avcı (2009) doktora tezinde Erzurum ilinde 2005-2006 yılları arasındaki suça karışmış 18 yaş altı çocuklar ana kütle olarak alınmıştır. Ki-kare testi ile çeşitli değişkenlerin suça yönelmede bir etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada öğrenim durumu, çalışma durumu, sosyal çevrenin etkisi, uyarıcı madde bağımlılığı, nüfusa kayıtlı doğum yeri ve en son ikamet ettiği yer arasındaki değişimin suçluluğu etkilediği, ebeveynlerden eksik olma ya da üvey ebeveynlere sahip olmanın ve bireylerin yaşamlarını sürdürdüğü yerlerin (aile, aile yakınları, yurt, vb.) suça yönelmede herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Çalıcı (2016) doktora tezinde Türkiye’deki suç trendini araştırmıştır. İlk olarak 1935-2015 yılları arasındaki öldürme, yaralama, hırsızlık ve yağma, cinsel suçlar ve yasadışı madde suçlarının yıllara göre trendi hesaplamış ve toplam suç oranının aynı yıllar içindeki toplam nüfus, işsizlik, sağlık, ulusal hesaplar, adalet istatistikleri gibi temel istatistiki göstergelerle olan ilişkisi incelenmiştir. Bu analiz sonucunda Türkiye’deki suç eğiliminin sosyodemografik ve ekonomik özellikleri belirlenmiştir. İkinci aşamada ise 1964-2015 yılları arasında Türkiye’deki suç oranları bağımlı değişken, sosyal, ekonomik ve demografik göstergeler ise bağımsız değişken olarak belirlenmiş ve Vektör Otoregresif Regresyon analizi yapılmıştır. Analiz bulgularına göre uzun vadede sosyal, ekonomik ve demografik göstergelerin suça etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Öcal (2010) doktora tezinde Kayseri ilinde 2002-2008 dönemleri arasındaki 11 ayrı suç türünü ele almıştır. Bağımsız değişken olarak eğitim durumu, iş durumu, gelir durumunu, il nüfus sayısı ve polis sayıları belirlenmiş ve bağımlı değişken olarak işlenen suç sayıları modele dâhil edilmiştir. Analiz sonucunda suçu işsizliğin ve nüfusun pozitif etkilediğini yani işsizlik ve nüfus arttıkça suçun arttığını, gelir ve polis sayıları ile suçun negatif ilişkili olduğunu yani gelir ve polis sayıları arttıkça suçun azalacağını, eğitimde ise lise mezun sayısı arttıkça suçun artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Öğüt (2017) uzmanlık tezinde 2016 Ocak ve 2017 Temmuz tarihleri arasında Kocaeli Üniversitesi Tıp fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı’na yönlendirilmiş olan 18 yaşından küçük 12 yaşından büyük 30 çocuğu örneklem olarak ele almıştır. Benzer özelliklere sahip 30 suça sürüklenmemiş çocuk da kontrol grubu olarak ele alınmıştır. Birkaç başlık altında çocukların suça sürüklenme sebepleri incelenmiştir. Sosyodemografik özellikler, ebeveyn tutumları ve aile işlevselliğinin çocukların suça yönelmesindeki etkisi kontrol grubu ve suça sürüklenmiş çocukların olduğu grupla kıyaslanarak test edilmiştir. Analiz sonucunda ebeveynlerin sosyoekonomik düzeyleri düştükçe suça yönelmenin arttığı sonucuna varılmıştır. Okul ve sportif aktivitelerin çocukları suçtan uzak tuttuğu bulgusu elde edilmiştir. Kendall’s tau-c korelasyon testiyle ailelerin gelir durumları karşılaştırılmış ve anlamlı sonuç bulunmuştur. Yani gelir arttıkça çocuklar suçtan uzaklaşmaktadır. Ki-kare testiyle çocukların çevresinde suça karışmış bireylerin varlığının suça yönelmede bir etkisinin olduğu ve Ki-kare testiyle anne-baba tutumlarının suça yönelmede bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yılmaz (2009) yüksek lisans tezinde Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Kemerburgaz Ağaçalı Koruma Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi’nde kalmakta olan ve SHÇEK Vakıfbank Umut Çocukları Vakfı İlköğretim okulunda kalmakta olan suça sürüklenen ve sürüklenmeyen 14-15 yaş aralığında kız ve erkeklerden oluşan 60 katılımcı çalışmaya dâhil etmiştir. Ayrıca yine 14-15 yaş aralığında 60 kişiden oluşan kontrol grubu da analize dahil etmiştir. Bağımsız gruplar t-testiyle suça sürüklenen ergenlerin benlik saygı düzeylerinin suça sürüklenmeyen ergenlerin benlik saygı düzeylerinden daha düşük olup olmadığını test edilmiştir. Analiz sonucunda suça sürüklenen ergenlerin benlik saygı düzeyi puanlarının suça sürüklenmeyen ergenlerin benlik saygı düzeyi puanlarından daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Ata (2011) işsizlik ve ücret değişkenlerinin suç davranışı ile olan ilişkisini yatay-kesit veriler kullanarak test edilmiştir. Modeldeki veriler 2008 yılına ait olup Avrupa Birliği'nden alınmıştır. Analize göre; işsizliğin suç üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu, ücret düzeyinin suç üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu ancak istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Aytac, Aytaç ve Bayram (2007) çalışmalarında Bursa Emniyet Müdürlüğü'nden temin ettikleri 2004 yılına ait suç türü verilerini kullanmışlardır. Bağımlı değişken olarak suç türleri ele alınırken, bağımsız değişkenler olarak; suça karışan kişi sayısı, işyeri ile ilgisi, baba sağ-vefat durumu, suç işleme nedeni, önceki suç türü, yaş ve zaman ele alınmıştır. Çalışmada multinominal lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. İki ayrı model kullanılarak analizler yapılmıştır. 1. Modelde mala karşı işlenen suçlar ve şahsa karşı işlenen suçlar karşılaştırılırken, ikinci modelde kamu güvenliğine karşı işlenen suçlar ve şahsa karşı işlenen suçlar karşılaştırılmıştır. Analiz sonucunda şahsa karşı işlenen suçlarda suça karışan kişi sayısının mala karşı işlenen suçlardaki suça karışan kişi sayısından daha fazla olduğu, işyeri ile ilgisi olmayan bireylerin daha çok şahsa karşı suç işledikleri, babası vefat edenlerin mala karşı daha fazla suç işledikleri, ekonomik nedenler sonucunda mala karşı işlenen suçların daha fazla olduğu, kamu güvenliğine karşı işlenen suçların çoğunun psikolojik nedenlerden kaynaklandığı, daha önce aynı suçtan sabıkası olan bireylerin aynı suçu işlemeyi sürdürdüğü, gündüz vakitleri şahsa karşı işlenen suçun daha fazla olduğu ve genç yaştaki bireylerin daha çok mala karşı işlenen suçlara yöneldiği bulunmuştur.

Çakmak (2015) yüksek lisans tezinde 1952-2011 yıllarında Türkiye'deki ceza infaz kurumuna giren kişi sayısı üzerinde iktisadi ve sosyal faktörlerin dinamik ilişkilerini inceleyerek, bu değişkenlerin uzun ve kısa dönemde birbirlerini ne kadar etkilediklerini göstermeye çalışmıştır. İktisadi değişkenler olarak; işsizlik oranı ve gelir düzeyini ele almış ve sosyal değişken olarak eğitim düzeyini kullanmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığı hem Johansen Testi ile hem de Sınır Testi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarında iki yöntemde de serilerin eşbütünleşik olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca sınır testinde, uzun ve kısa dönemlerde olmak üzere suçlu sayısı ile gelir düzeyi arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu bulunmuştur.

Osgood (2000) suç oranları ile ilgili yaptığı çalışmasında poisson regresyon modelini kullanmıştır. Çalışmasında suç oranlarıyla ilgili analizlerde poisson regresyon modelinin avantajlarından bahsetmiştir. 4 eyalet içerisindeki 264 şehirde çocuk hırsızları verisiyle poisson regresyon analizi uygulamanın kolaylığından ve bu analizde ortaya çıkan zorlukları negatif binom modeliyle aşılabileceğinden bahsetmektedir.

Van Der Heijden, Cruyff ve Van Houwelingen (2003) çalışmalarında Hollanda polis kayıtlarından 1998 – 1999 yıllarına ait yasa dışı ateşli silah bulundurma ve 2000 yılına ait alkollü araç kullanma verilerini kullanmışlardır. Bağımlı değişken olarak 1 ile 5 yıl içerisinde bu iki suçtan yakalanan kişilerin tekrar yakalanma durumunu ele alınmıştır. Popülasyon boyutunu tahmin etmede poisson regresyon ve kesilmiş poisson regresyon bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu açıdan hiç yakalanmamış fakat alkollü araç kullanan kişileri ve hiç yakalanmamış ama yasa dışı ateşli silah bulunduran kişileri de modele dâhil etmek için sıfır kesilmiş poisson regresyon analizi yapılmıştır. Çeşitli bağımsız değişkenler ile poisson regresyon ve kesilmiş poisson regresyon kullanılarak tahmini nüfus büyüklüğü test edilmiştir. Analiz sonucunda ateşli silahlar için kesilmiş poisson regresyon modelinin iyi sonuçlar verdiği ancak aşırı yayılmadan dolayı alkollü araç kullananlar için uygun model olmadığı bulunmuştur. Ancak dikkatli bir şekilde kullanılması sonucunda faydalı bir yöntem olacağı görüşü ifade edilmiştir. Ayrıca tahmini popülasyon büyüklüğü, gerçek popülasyon büyüklüğü için alt sınırın bir tahmini olarak yorumlanmıştır.

Van Der Heijden, Bustami, Cruyff, Engbersen ve Van Houwelingen (2003) 1995 yılında Hollanda'daki dört büyük şehirde polis kayıt sisteminden alınan yasadışı göçmenlerin yakalama ve tekrar yakalama sayısını bağımlı değişken olarak kabul etmiş ve bağımsız değişken olarak yakalanan kişilerin ırkı, yaşı, yakalanma sebebini ele alınmıştır. Sıfır kesilmiş Poisson regresyon modeli kullanılarak analiz edilen göçmenlerin yakalanma ve yeniden yakalanma sayılarına kişilerin ırk, cinsiyet ve yaşının önemli katkısı olduğu ve yakalanma sebebinin polis tarafından yakalanma sayısına önemli bir etkisinin olmadığı bulunmuştur. Analizde yaş; 40 yaş üstü ve altı olarak, cinsiyet; kadın ve erkek olarak ayrıca ırk; Türkiye, Kuzey Afrika, Afrika'nın geri kalanı, Surinam, Asya, Amerika ve Avustralya şeklinde ayrılmaktadır. Analiz sonucunda erkek bireylerde 40 yaş altındaki kişilerin polis tarafından daha sık yakalandığı, Türkiye, Afrika, Surinam ve Asya'dan gelen göçmenlerin Amerika ve Avustralya'dan gelen göçmenlere göre daha az yakalandığı tespit edilmiştir.

3. Materyal ve Metot

Çalışmada il düzeyinde elde edilen yatay kesit veriler kullanılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) elde edilen 2016 yılına ait cezaevine giren mahkûm sayıları, yabancı göç, nüfus yoğunluğu, okuma yazma bilen oranı, bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısı verileri, Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan (SGK) elde edilen 2016 yılına ait sosyal güvenlik kapsamındaki nüfus oranı ve ortalama günlük kazanç verileri ve Türkiye Bankalar Birliği'nden (TBB) elde edilen 2016 yılına ait tasarruf mevduatı miktarı ve toplam kredi verileri kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de ekonomik suçlar üzerinde etkili olan faktörleri tahmin etmektir. 1 Ocak – 31 Aralık 2016 döneminde 81 il için elde edilen 7 suç türü için veriler kullanılmıştır.

Çalışmada sayım verisi modellerinden; poisson regresyon, negatif binom regresyon, kesilmiş poisson regresyon ve kesilmiş negatif binom regresyon modelleri kullanılarak suç türleri üzerinde etkili olan faktörler araştırılacaktır.

3.1. Sayım Veri Modelleri

Sayım verisi, belirli bir zaman aralığında belirli bir olayın kaç kez oluştuğunu gösterir. Sayım verileri negatif olmayan tamsayılardır. Sayım verileri belirtilmiş olaylarda herhangi bir davranışı içerir (Karazsia, Dulmen & Dulmen, 2008: 1076). Klasik regresyon modelinde bağımlı değişkenin sürekli olduğu ve normal dağıldığı varsayılmaktadır. Sayım verileri ise süreli değildir ve çoğunlukla normal dağılmamaktadır. Bu nedenle bağımlı değişkenin sayım verisi olduğu durumda bağımlı değişkenin kesikli olduğunu varsayan modeller kullanılmalıdır. En temel sayım verisi modelleri poisson ve negatif binom regresyon modelleridir.

3.1.1. Poisson Regresyon Modeli

Poisson regresyon modeli, sayım verilerinin analizi için standart bir çerçeve sağlar. Yani sayım verilerinin analizinin yapılmasına poisson regresyon imkân vermektedir (Ridout, Demetrio & Hinde, 1998: 1). Poisson regresyon modelinde bağımlı değişken poisson dağılımına sahiptir. (Newbold, Carlson & Thorne, 2017: 147). Poisson dağılım için olasılık fonksiyonu:

$$f(y) = \begin{cases} \frac{e^{-\mu} \mu^y}{y!}, & y = 0,1,2,3, \dots \\ 0, & \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad (1)$$

$f(y)$, y ' nin muhtemelen sonucunu belirtir ve $y! = y(y - 1) \dots$ 3.2.1 biçimindedir (Kunter, Nachtsheim, Neter & Li, 2005: 619). Poisson regresyon modeli, yoğunluk μ parametresinin eş değişkenlere yani açıklayıcı değişkenlere bağlı olmasına izin vererek Poisson dağılımından türetilmiştir (Cameron & Trivedi, 1998: 9). Poisson Regresyon modelinin başlıca denklemi;

$$P(y = y_i | x_i) = \frac{e^{-\lambda_i} \lambda_i^{y_i}}{y_i!}, \quad y = 0,1,2,3, \dots \dots \quad (2)$$

şekildedir (Berk & MacDonald, 2008: 277). Bu model bir periyottaki beklenen olay sayısını kolayca gösterir:

$$E[y_i | x_i] = Var[y_i | x_i] = \lambda_i = e^{x_i' \beta} \quad (3)$$

x açıklayıcı değişken ve β tahmin edilecek parametre vektörüdür. λ_i 'nin formüldeki şekilde gösterilmesi β üzerinde işaret kısıtlaması getirmeyi önlemektedir (Şahin, 2002: 174). Poisson dağılım için $\mu_x = \sigma_x^2$ varsayımı kabul edilerek poisson regresyon modeli incelenmiştir (Newbold, Carlson, & Thorne, 2017: 148). Ancak bazı durumlarda bu varsayım sağlanamamaktadır. Bu durumda iki sonuç gözlemlenebilir. Birinci durum da $\sigma_x^2 > \mu_x$ (varyans ortalamadan büyük) olduğu durumdur. Bunun sonucunda aşırı yayılma olmaktadır. İkinci durum da ise $\sigma_x^2 < \mu_x$ (varyans ortalamadan küçük) olması durumudur. Bu duruma da az yayılma denmektedir (Cox, 1983: 269).

Prensip olarak, Poisson regresyon modeli yalnızca doğrusal olmayan bir regresyon modelidir. Bu sebeple katsayıların tahmininde maksimum olabilirlik yöntemini kullanmak daha etkin olacaktır (Greene, 2012, s. 803). Modeli maksimum olabilirlik yöntemiyle tahmin etmek daha etkin olacağı için maksimize edilecek olabilirlik fonksiyon logaritması:

$$\log L = \sum_{i=1}^N [-e^{x_i' \beta} + y_i(x_i' \beta) - \log(y_i!)] \quad (4)$$

şeklinde (Verbeek, 2004: 212). Formülde ifade edildiği üzere olabilirlik fonksiyonun son terimi bilinmeyen bir parametreyi kapsamaz. Bu sebeple en uygun noktayı bulmada kullanılan birinci ve ikinci türevlerde yer almayarak en uygun noktayı bulmayı kolaylaştırmaktadır (Şahin, 2002: 175). Bu durumu göz önüne alacak olursak en yüksek olabilirlik tahmini $\log L$ 'nin β 'ya göre türevi alınarak yapılır.

Marjinal etki bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi şeklinde açıklanmaktadır. Diğer faktörler sabitken x bağımsız değişken vektöründeki marjinal değişimin y_i bağımlı değişkeninin beklenen değeri üzerindeki etkisi:

$$\frac{\partial E[y_i | x_i]}{\partial x_i} = \lambda_i \beta = E[y_i | x_i] \beta \quad (5)$$

şeklinde (Greene, 2012: 803). Çoğunlukla marjinal etki bağımsız değişkenlerin ortalama değerlerinden hesaplanmaktadır (Şahin, 2002: 175).

3.1.2. Negatif Binom Regresyon Modeli

Poisson regresyon modeli sayım verilerinin analizinde standart bir modelidir. Ancak Poisson regresyon modeli varyans ve ortalamanın birbirine eşit olması varsayımından dolayı sayım verilerinin analizinde yetersiz kalır (Özmen & Famoye, 2007: 491). Bu kısıtlamanın kendini gösterdiği iki durum vardır. Bu durumlardan ilki; Poisson dağılımında sıfır sayılarının olasılığının tahminlerinin, verilerdeki gerçek gözlemlerden oldukça düşük olmasıdır. Verilerdeki Poisson tahminleri beklenenden daha fazla sıfır içerdiği için, bu aşırı sıfır problemi şeklinde ortaya çıkarmaktadır. İkinci durum ise; Poisson'da varyansın genellikle ortalamadan yüksek

olmasıdır. Bu duruma ise aşırı yayılım denmektedir. Eğer dağılımda aşırı yayılım söz konusu olursa Poisson regresyona alternatif olarak “Negatif Binom Regresyon (Poisson-Gamma)” karşımıza çıkmaktadır (Beaujean & Morgan, 2016: 4). Negatif binom regresyon modelinde bağımlı değişken negatif binom dağılımına sahiptir (Dodge, 2008: 369). p bilindiği durumda negatif binom dağılım fonksiyonu:

$$f(y; \beta) = \binom{y + p - 1}{p - 1} \beta^p (1 - \beta)^y \quad (6)$$

şeklindedir (Dobson, 2002, s. 51). Negatif binom (NB) dağılımı iki parametrelili bir dağılımdır. Pozitif tamsayı y için, her bir denemede başarı olasılığının p olduğu y başarıları gerçekleşmeden önce, bir deneme sırasındaki başarı sayısının dağılımıdır. Dağılım, herhangi bir pozitif y için tanımlanmıştır (Baum, 2010, s. 13). $y_i \sim \text{Poisson}(\mu)$ olduğunu varsayalım, ancak μ gama dağılımına sahip herhangi bir değişken olsun. $y/\mu \sim \text{Poisson}(\mu)$, $\mu \sim \text{Gamma}(\alpha, \beta)$ biçimindedir. Buna ek olarak Gamma(α, β) ortalaması $\alpha\beta$, Gamma(α, β) varyansı $\alpha\beta^2$ sahiptir. Olasılık yoğunluk fonksiyonu ise:

$$P(\mu) = \begin{cases} \frac{\mu^{\alpha-1}}{\beta^\alpha \Gamma(\alpha)} \exp(-\mu/\beta), & \lambda > 0 \\ 0, & \text{diğer durumlar} \end{cases} \quad (7)$$

şeklindedir. y 'nin koşulsuz dağılımının negatif binom dağılımı:

$$P(y) = \frac{\Gamma(\alpha + y)}{\Gamma(\alpha)y!} \left(\frac{1}{1 + \beta}\right)^\alpha \left(\frac{\beta}{1 + \beta}\right)^y, y = 0, 1, 2, 3, \dots \quad (8)$$

Fonksiyon ortalaması:

$$E(y) = E[E(y|\mu)] = E(\mu) = \alpha\beta \quad (9)$$

Varyans:

$$V(y) = E(\sigma^2(y|\mu)) + \sigma^2(E(y|\mu)) = \sigma^2(\mu) + E(\mu) = \alpha\beta + \alpha\beta^2 \quad (10)$$

biçimindedir (Açıkyürek, 2016: 25-26). Negatif binom regresyonunun model eşitliği (Arı & Önder, 2013: 169):

$$E(y) = x\beta \quad (11)$$

şeklindedir.

Bir regresyon modelini oluşturmak için $\mu = \alpha\beta$ ve α^{-1} negatif binom heterojenliğine ya da aşırı yayılım parametresi olan α 'nın tersine eşittir (Açıkyürek, 2016, s. 26). Sonuç olarak da $E(y) = \mu$ ve $V(y) = \mu + \alpha^{-1}\mu^2$ biçimindedir (Rodríguez, 2013: 3-4). y 'nin olasılık dağılımı ise (Long, 1997: 232):

$$P(y) = \frac{\Gamma(y + \alpha)}{\Gamma(\alpha)\Gamma(y + 1)} \left(\frac{\alpha}{\alpha + \mu}\right)^\alpha \left(\frac{\mu}{\alpha + \mu}\right)^y \quad (12)$$

biçimindedir. Ayrıca formüldeki:

- $\Gamma(y + 1) = y!$
- $\Gamma(\alpha^{-1}) = (\alpha^{-1} - 1)!$
- $\Gamma(y + \alpha^{-1}) = (y + \alpha^{-1} - 1)!$

ifade etmektedir (Lawless, 1987: 210). Ortalama μ ile tamamen karakterize edilen poisson regresyon dağılımının aksine, negatif binom dağılımı hem μ hem de α^{-1} 'nin fonksiyonudur. Bunun anlamı ise ortalama hala μ dur. Ancak şartlı varyansı $\mu(1 + \alpha^{-1}\mu)$ şeklindedir. Görüldüğü gibi $\alpha^{-1} \rightarrow 0$, olarak poisson dağılım haline gelir (Baum, 2010: 13).

3.1.3. Kesilmiş (Truncated) Model

Truncated kelime anlamıyla kesilmiş ya da budanmış denilmektedir. Kesilmiş modelinin bu şekilde adlandırılma sebebi modeldeki dışlamadan kaynaklanmaktadır. Kesilmiş modelde bağımlı değişken bazen belirli bir değer aralığında değişmektedir. Yani Kesilmiş modelde bağımlı değişken bazı gözlemleri sistematik olarak dışlamaktadır (Davidson & MacKinnon, 2004: 473).

$$\mu_i = x_i' \beta \quad (13)$$

Bunun klasik regresyon modelinin deterministik kısmı olduğunu kabul edelim. y_i yalnızca 0 değerinden büyük değerler aldığıda sürekli bir rastgele değişkenle gösterilsin. Regresyon modelinde kullanılabilen tek açıklayıcı değişken olan x_i ile ilişkilendirilsin ayrıca ε_i modeldeki hata terimi olarak ifade edilsin (Franses & Paap, 2001: 134-135).

$$y_i = x_i' \beta + \varepsilon_i \quad (14)$$

Buradaki:

$$\varepsilon_i | x_i \sim N(0, \sigma^2) \quad (15)$$

Bu modelde kesilme noktası 0'a eşit olursa bu model truncated yani kesilmiş model olarak ifade edilir. Burada kesilmiş olma sebebi ise $y_i > 0$ ifadesinden kaynaklanmaktadır. Normalde modelde y_i 0'dan küçük değerler alabilmektedir. Ancak $y_i > 0$ kısıntısından dolayı model kesilmiş ve bu durum göz ardı edilmiştir.

3.1.3.1. Sıfır Kesilmiş Poisson Regresyon Model

Kesilmiş poisson dağılım modeli poisson dağılımından üretilmiş bir dağılıma sahiptir. Ortalama:

$$E[y_i | \lambda_i] = \frac{\lambda_i}{1 - e^{-\lambda_i}} \quad (16)$$

Varyans:

$$V[y_i] = \left[\frac{\lambda_i}{1 - e^{-\lambda_i}} \right] \left[1 - \frac{\lambda_i e^{-\lambda_i}}{1 - e^{-\lambda_i}} \right] \quad (17)$$

biçimindedir (Simonoff, 2003: 168). Sıfır kesilmiş poisson regresyon modelinde $y > 0$ koşulunda olasılık fonksiyonu (Van Der Heijden, Cruyff, & Van Houwelingen, 2003: 295):

$$P(y_i | y_i > 0, \lambda) = \frac{P(y_i | \lambda)}{P(y_i > 0 | \lambda)} = \frac{\exp(-\lambda)\lambda^{y_i}}{y_i! (1 - \exp(-\lambda))}, y_i = 1, 2, \dots \quad (18)$$

Sıfır kesilmiş poisson dağılımının olabilirlik fonksiyonu ise (Mir, 2011: 290):

$$L(y|\lambda) = \frac{e^{-\lambda_i n} \lambda_i^{\sum y_i} (1 - e^{-\lambda_i})^{-n}}{\prod_{i=1}^n y_i!} \quad (19)$$

şekindedir. Marjinal etki aşağıdaki gibidir (Simonoff, 2003: 168):

$$\frac{\partial E[y_i | x_i > 0]}{\partial x_{ij}} = \beta_j \lambda_i \left\{ \frac{1 - \exp(-\lambda_i)(1 + \lambda_i)}{[1 - \exp(-\lambda_i)]^2} \right\} \quad (20)$$

3.1.3.2. Sıfır Kesilmiş Negatif Binomial Regresyon Model

Bir kesilmiş poisson modelinin aşırı yayılma sergilemesi halinde bu modele alternatif olarak geliştirilmiş kesilmiş negatif binom model uygulanmaktadır (Simonoff, 2003: 168). α aşırı yayılma parametresi olmak üzere;

Ortalama (Arrabal, Paula dos Santos Silva, & Bandeira, 2014: 59):

$$E(y_i | y_i > 0) = \frac{\mu_i}{\Pr(y_i > 0)} = \frac{\mu_i}{1 - (1 + \alpha\mu_i)^{-\alpha^{-1}}} \quad (21)$$

Varyans (Liu, Saat, Qin, & Barkan, 2013: 89):

$$\begin{aligned} Var[y_i | y_i > 0] &= \frac{E(y_i | y_i > 0)}{\Pr(y_i > 0)^\alpha} [1 - \Pr(y_i = 0)^{1+\alpha} E(y_i | y_i > 0)] \\ &= \left[\frac{\mu_i}{1 - (1 + \alpha\mu_i)^{-\alpha^{-1}}} \right] \left[1 + \alpha\mu_i - \frac{\mu_i(1 + \alpha\mu_i)^{-\alpha^{-1}}}{1 - (1 + \alpha\mu_i)^{-\alpha^{-1}}} \right] \end{aligned} \quad (22)$$

şekindedir. Sıfır kesilmiş negatif binom regresyon modelinde $y>0$ koşulunda olasılık yoğunluk fonksiyonu;

Dağılım parametrelerinin olabilirlik tahmini (Liu, Saat, Qin, & Barkan, 2013: 89):

$$Prob(y_i | y_i > 0) = \frac{(\Gamma(\alpha^{-1} + y)/y! \Gamma(\alpha^{-1})) (\frac{\alpha^{-1}}{\alpha^{-1} + \mu_i})^{\alpha^{-1}} (\frac{\mu_i}{\alpha^{-1} + \mu_i})^{y_i}}{1 - (1 + \alpha\mu_i)^{-\alpha^{-1}}} \quad (23)$$

şekindedir. Marjinal etki ise aşağıdaki gibidir:

$$\frac{\partial E[y_i | x_i > 0]}{\partial x_{ij}} \quad (24)$$

4. Uygulama

Bu çalışmanın amacı 2016 yılında meydana gelen ekonomik suçların bölgesel belirleyicilerini tespit etmektir. Çalışmada kullanılan bağımlı değişkenler 2016 yılında meydana gelen dolandırıcılık, yağma, hırsızlık, icra infaz kurumuna muhalefet, zimmet, sahtecilik suçlarından cezaevine girenlerin sayılarıdır. Bu nedenle model tahminlerinde sayım verisi modelleri kullanılmıştır. Sayım verisi modelleri doğrusal olmadığından bu modellerde katsayılar doğrusal modellerde olduğu gibi yorumlanamaz. Bu modellerde marjinal etkilerin yorumu daha anlamlıdır. Bu yüzden modellerin tamamında yorumlar marjinal etkilere göre yapılmıştır. Bazı iller için bazı suç sayısı verileri bulunmadığından gözlem sayısı azalmıştır.

Uygulamalarda kullanılan model aşağıda verilmiştir:

$$\begin{aligned} \text{Suç Sayısı} = & \beta_0 + \beta_1 \text{YabancıGöç} + \beta_2 \text{Nüfus} + \beta_3 \text{DoğuAnadoluBölgesi} + \\ & \beta_4 \text{GüneydoğuAnadoluBölgesi} + \beta_5 \text{MarmaraBölgesi} + \beta_6 \text{EgeBölgesi} + \\ & \beta_7 \text{KaradenizBölgesi} + \beta_8 \text{AkdenizBölgesi} + \beta_9 \text{Okuma} + \beta_{10} \text{MotorluTaşıt} + \\ & \beta_{11} \text{TasarrufMev} + \beta_{12} \text{ToplamKrediler} + \beta_{13} \text{OrtalamaGünlükKazanç} + \\ & \beta_{14} \text{NüfusYoğunluğu} + \beta_{15} \text{SGKKapsamı}. \end{aligned}$$

Tahmin edilen modellerde poisson ve negatif binomial regresyon modellerinden hangisinin kullanılması gerektiği aşırı yayılma olup olmamasına göre belirlenmektedir. Aşırı yayılma durumunda poisson aksi takdirde negatif binomial regresyon modeli tercih edilmiştir. Ayrıca ilgili bağımlı değişkenin sıfır değerli gözlem içermemesi durumunda modellerin sıfır kesilmiş halleri kullanılmıştır. Aşırı yayılma için yapılan testin hipotezleri:

$$H_0: \alpha = 0 \text{ (Modelde aşırı yayılma yoktur.)}$$

$$H_1: \alpha \neq 0 \text{ (Modelde aşırı yayılma vardır.)}$$

biçimindedir.

Tablo 1: Model seçimi ve Anlamlılık Testleri Sonuçları

	Dolandırıcılık	Yağma	İcra İnfaz	Zimmet	Hırsızlık	Sahtecilik
α	0,226 (0,046)	0,131 (0,025)	0,275 (0,047)	-	0,098 (0,017)	0,107 (0,022)
Log - Olabilirlik	-327,037	-351,527	-423,674	-89,75	-444,002	-339,343
χ^2	154,560***	203,83***	155,37***	124,70***	229,310***	209,990***
Pseudo R²	0,191	0,225	0,155	0,41	0,204	0,236
$\alpha = 0$ için LR testi	355,30***	468,07***	2401,93***	0,000	1337,30***	254,060***

• ***: %1'de anlamlılık, **: %5'de anlamlılık, *: %10'da anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

• Standart hatalar parantez içerisinde gösterilmiştir.

• χ^2 Modelin bir bütün olarak anlamlılığı için hesaplanan test istatistiğidir.

Dolandırıcılık, yağma, hırsızlık, icra infaz kurumuna muhalefet, sahtecilik suçlarının suçları için boş hipotez %1 önem seviyesinde reddedilmiştir. Bu nedenle tahmin edilmesi gereken model NBR modelidir. Ayrıca bu suç sayıları hiçbir il için sıfır gözlem içermemektedir. Bu nedenle sıfır kesilmiş modeller tahmin edilmiştir. Zimmet suçu için ise boş hipotez %10 önem seviyesinde dahi reddedilememiştir. Bu değişken sıfır gözlem içerdiğinden kesilmiş model tahmini gerekmemektedir. Bu değişken için Poisson regresyon modeli tahmin edilmiştir.

Hesaplanan χ^2 istatistiğine göre tahmin edilen tüm modeller %1 önem seviyesinde anlamlıdır. Sayım verisi modelleri gibi doğrusal olmayan modellerin açıklama gücü için *Pseudo R²* istatistiği hesaplanmaktadır. *R²* değeri gibi *Pseudo R²* değeri de sıfır ile bir arasında değerler alabilmesine rağmen *Pseudo R²* değeri göreceli olarak küçüktür. Bu durum *Pseudo R²*'nin hesaplanma şekline kaynaklanmaktadır. Dolandırıcılık, yağma, icra infaz kurumuna

muhalefet, zimmet, hırsızlık ve sahtecilik değişkenleri için hesaplanan *Pseudo R²* değeri sırasıyla %19,1, %22,5, %15,5, %41, %20,4 ve %23,6 şeklindedir. Bu değer suç sayısındaki değişimlerin modelde yer alan açıklayıcı değişkenler tarafından açıklanma oranını ifade etmektedir.

Dolandırıcılık suç sayısı için modelde marjinal etkilere göre nüfus değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde, Ege Bölgesi’ne ait kukla değişken %5 anlamlılık düzeyinde, Karadeniz Bölgesi’ne ait kukla değişken %10 anlamlılık düzeyinde, bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısı değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde, tasarruf mevduatı değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Nüfustaki bir birimlik değişim karşısında dolandırıcılık suç sayısında aynı yönde 0,000006 adet değişim meydana gelecektir. Ege Bölgesi’ndeki dolandırıcılık suç sayısı İç Anadolu Bölgesi’ndeki dolandırıcılık suç sayısından 17,454 adet daha fazladır. Karadeniz Bölgesi’ndeki dolandırıcılık suç sayısı İç Anadolu Bölgesi’ndeki dolandırıcılık suç sayısından 11,330 adet daha azdır. Bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısındaki bir birimlik değişim karşısında dolandırıcılık suç sayısında aynı yönde 0,184 adet değişim meydana gelecektir. Tasarruf mevduatındaki bir birimlik değişim karşısında dolandırıcılık suç sayısında ters yönde 0,000002 adet değişim meydana gelecektir.

Tablo 2: Dolandırıcılık ve Yağma Suçları İçin Model Tahmin Sonuçları

Regresyon modeli	TNBR	TNBR Marjinal Eki	TNBR	TNBR Marjinal Eki
Bağımlı değişken	Dolandırıcılık	Dolandırıcılık	Yağma	Yağma
Bağımsız değişkenler	Katsayı (standart hata)	dy/dx (standart hata)	Katsayı (standart hata)	dy/dx (standart hata)
Yabancı göç	0,0000123 (0,00003)	0,0004 (0,001)	-0,00002 (0,00002)	-0,001 (0,001)
Nüfus	0,000001 (0,0000002) ***	0,000006 (0,00005) ***	0,000001 (0,0000001) ***	0,0001 (0,000008) ***
Doğu Anadolu Bölgesi	0,367 (0,311)	10,344 (8,767)	0,362 (0,220)	18,436 (11,219)
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	-0,151 (0,338)	-4,248 (9,523)	0,093 (0,254)	4,713 (12,931)
Marmara Bölgesi	0,009 (0,255)	0,260 (7,181)	-0,007 (0,196)	-0,384 (9,971)
Ege Bölgesi	0,620 (0,263) **	17,454 (7,496) **	0,303 (0,204)	15,442 (10,34)
Karadeniz Bölgesi	0,402 (0,216) *	-11,330 (6,088) *	-0,263 (0,164)	-13,396 (8,361)
Akdeniz Bölgesi	0,18 (0,247)	5,085 (6,970)	0,120 (0,189)	6,134 (9,641)
Okuma	0,051 (0,063)	1,453 (1,794)	0,008 (0,047)	0,401 (2,417)
Motorlu taşıt	0,006 (0,003) **	0,184 (0,083) **	0,006 (0,002) ***	0,305 (0,108) ***
Tasarruf mevduatı	-0,0000008 (0,00000003) **	-0,000002 (0,000001) **	-0,00000005 (0,00000002) **	-0,000002 (0,000001) **
Toplam kredi	-0,00001 (0,000009)	-0,0004 (0,0003)	-0,00001 (0,00001) *	-0,001 (0,0003) *
Günlük kazanç	-0,011 (0,008)	-0,326 (0,239)	-0,015 (0,006) **	-0,774 (0,327) **
Nüfus yoğunluğu	0,0001 (0,0001)	0,018 (0,022)	0,001 (0,000)	0,032 (0,03)
SGK kapsamındaki Nüfus	0,039 (0,033)	1,102 (0,935)	0,01 (0,025) ***	5,082 (1,275) ***
Gözlem Sayısı	81	81	80	80

- ***: %1'de anlamlılık, **: %5'de anlamlılık, *: %10'da anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.
- Standart hatalar parantez içerisinde gösterilmiştir.

Yağma suç sayısı için modelde marjinal etkilere göre nüfus değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde, bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısı değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde, tasarruf mevduatı değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde, toplam kredi değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde, günlük kazanç değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde, SGK kapsamındaki nüfus oranı değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Nüfustaki bir birimlik değişim karşısında yağma suç sayısında aynı yönde 0,0001 adet değişim meydana gelecektir. Bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısındaki bir birimlik değişim karşısında yağma suç sayısında aynı yönde 0,305 adet değişim meydana gelecektir. Tasarruf mevduatındaki bir birimlik karşısında yağma suç sayısında ters yönde 0,000002 adet değişim meydana gelecektir. Toplam kredideki bir birimlik değişim karşısında yağma suç sayısında ters yönde 0,001 adet değişim meydana gelecektir. Günlük kazançtaki bir birimlik değişim karşısında yağma suç sayısında ters yönde 0,774 adet değişim meydana gelecektir. SGK kapsamındaki nüfus oranındaki yüzde birlik bir değişim karşısında yağma suç sayısında aynı yönde 5,082 adet değişim meydana gelecektir.

Tablo 3: “İcra İnfaz Kurumuna Muhalefet” ve “Zimmet” Değişkenleri İçin Model Tahmin Sonuçları

Regresyon modeli	TNBR	TNBR Marjinal Eki	Poisson Regresyon (PR)	PR Marjinal Eki
Bağımlı değişken	İcra İnfaz	İcra İnfaz	Zimmet	Zimmet
Bağımsız değişkenler	Katsayı (standart hata)	dy/dx (standart hata)	Katsayı (standart hata)	dy/dx (standart hata)
Yabancı göç	0,00002 (0,00004)	0,002 (0,003)	-0,00004 (0,00004)	-0,0001 (0,00009)
Nüfus	0,000001 (0,0000002) ***	0,0001 (0,00002) ***	0,0000007 (0,0000002)***	0,000002 (0,0000004) ***
Doğu Anadolu Bölgesi	-0,276 (0,293)	-26,851 (28,530)	0,791 (0,516)	1,644 (1,059)
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	-0,496 (0,336)	-48,138 (32,758)	-0,598 (0,528)	-1,243 (1,09)
Marmara Bölgesi	0,139 (0,264)	13,555 (25,617)	0,395 (0,361)	0,821 (0,747)
Ege Bölgesi	0,513 (0,28) *	49,871 (27,368) *	0,21 (0,382)	0,436 (0,793)
Karadeniz Bölgesi	0,297 (0,215)	28,885 (20,959)	-0,220 (0,402)	-0,458 (0,834)
Akdeniz Bölgesi	0,092 (0,257)	8,895 (24,932)	-0,055 (0,354)	-0,114 (0,738)
Okuma	-0,009 (0,061)	-0,8613 (5,964)	0,037 (0,104)	0,077 (0,215)
Motorlu taşıt	0,015 (0,002) ***	1,45 (0,288) ***	-0,001 (0,005)	-0,001 (0,016)
Tasarruf mevduatı	-0,00000007 (0,00000003) **	-0,000007 (0,000003) **	-0,00000006 (0,00000003)	-0,00000001 (0,00000007)
Toplam kredi	-0,00001 (0,000)	-0,001 (0,001)	0,000002 (0,00001)	-0,000004 (0,00002)
Günlük kazanç	-0,016 (0,009) *	-1,591 (0,877) *	-0,031 (0,015) **	-0,064 (0,030) **
Nüfus yoğunluğu	0,001 (0,001)	0,01 (0,101)	-0,001 (0,001)	-0,002 (0,002)
SGK kapsamındaki Nüfus	0,096 (0,030) ***	9,361 (2,979) ***	0,065 (0,061)	0,136 (0,126)
Gözlem Sayısı	80	80	59	59

• ***: %1’de anlamlılık, **: %5’de anlamlılık, *: %10’da anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

• Standart hatalar parantez içerisinde gösterilmiştir.

İcra infaz kurumuna muhalefet suç sayısı için modelde marjinal etkilere göre nüfus değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde, Ege Bölgesi’ne ait kukla değişken %10 anlamlılık düzeyinde, bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısı değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde, tasarruf mevduat değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde, günlük kazanç değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde, SGK kapsamındaki nüfus oranı değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Nüfustaki bir birimlik değişim karşısında icra infaz kurumuna muhalefet suç sayısında aynı yönde 0,0001 adet değişim meydana gelecektir. Ege Bölgesi’ndeki icra infaz kurumuna muhalefet suç sayısı İç Anadolu Bölgesi’ndeki icra infaz kurumuna muhalefet suç sayısından 49,871 adet daha fazladır. Bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısındaki bir birimlik karşısında icra infaz kurumuna muhalefet suç sayısında aynı yönde 1,45 adet değişim meydana gelecektir. Tasarruf mevduatındaki bir birimlik değişim karşısında icra infaz kurumuna muhalefet suç sayısında ters yönde 0,000007 adet değişim meydana gelecektir. Günlük kazançtaki bir birimlik değişim karşısında icra infaz kurumuna muhalefet suç sayısında ters yönde 1,591 adet değişim meydana gelecektir. SGK kapsamındaki nüfus oranı değişkeninde yüzde birlik bir değişim

karşısında icra infaz kurumuna muhalefet suç sayısında aynı yönde 9,361 adet değişim meydana gelecektir.

Zimmet suç sayısı için modelde marjinal etkilere göre nüfus değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde, günlük kazanç değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Nüfustaki bir birimlik değişim karşısında zimmet suç sayısında aynı yönde 0,000002 adet değişim meydana gelecektir. Günlük kazançtaki bir birimlik değişim karşısında zimmet suç sayısında ters yönde 0,064 adet değişim meydana gelecektir.

Hırsızlık suç sayısı için modelde marjinal etkilere göre nüfus değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde, Doğu Anadolu Bölgesi'ne ait kukla değişken %1 anlamlılık düzeyinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ait kukla değişken %1 anlamlılık düzeyinde, Ege Bölgesi'ne ait kukla değişken %5 anlamlılık düzeyinde, Akdeniz Bölgesi'ne ait kukla değişken %10 anlamlılık düzeyinde, bin kişi başına düşen motorlu taşıtlar sayısı değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde, tasarruf mevduat değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde, toplam kredi değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde ve SGK kapsamındaki nüfus değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Nüfustaki bir birimlik değişim karşısında hırsızlık suç sayısında aynı yönde 0,0003 adet değişim meydana gelecektir. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısı İç Anadolu Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısından 92,409 adet daha fazladır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısı İç Anadolu Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısından 71,975 adet daha fazladır. Ege Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısı İç Anadolu Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısından 67,563 adet daha fazladır. Akdeniz Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısı İç Anadolu Bölgesi'ndeki hırsızlık suç sayısından 53,564 adet daha fazladır. Bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısındaki bir birimlik değişim karşısında hırsızlık suç sayısında aynı yönde 1,296 adet değişim meydana gelecektir. Tasarruf mevduatı değişkenindeki bir birimlik değişim karşısında hırsızlık suç sayısında ters yönde 0,000008 adet değişim meydana gelecektir. Toplam kredideki bir birimlik değişim karşısında hırsızlık suç sayısında ters yönde 0,004 adet değişim meydana gelecektir. SGK kapsamındaki nüfus oranı değişkeninde yüzde birlik bir değişim karşısında hırsızlık suç sayısında aynı yönde 8,923 adet değişim meydana gelecektir.

Sahtecilik suç sayısı için modelde marjinal etkilere göre nüfus değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde, Marmara Bölgesi'ne ait kukla değişken %10 anlamlılık düzeyinde, Ege Bölgesi'ne ait kukla değişken %5 anlamlılık düzeyinde, Akdeniz Bölgesi'ne ait kukla değişken %5 anlamlılık düzeyinde, toplam kredi değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde ve SGK kapsamındaki nüfus oranı değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Nüfustaki bir birimlik değişim karşısında sahtecilik suç sayısında aynı yönde 0,0001 adet değişim meydana gelecektir. Marmara Bölgesi'ndeki sahtecilik suç sayısı İç Anadolu Bölgesi'ndeki sahtecilik suç sayısından 14,334 adet daha fazladır. Ege Bölgesi'ndeki sahtecilik suç sayısı İç Anadolu Bölgesi'ndeki sahtecilik suç sayısından 21,624 adet daha fazladır. Akdeniz Bölgesi'ndeki sahtecilik suç sayısı İç Anadolu Bölgesi'ndeki sahtecilik suç sayısından 15,755 adet daha fazladır. Toplam kredideki bir birimlik değişim karşısında sahtecilik suç sayısında ters yönde 0,001 adet değişim meydana gelecektir. SGK kapsamındaki nüfus oranı değişkeninde yüzde birlik bir değişim karşısında sahtecilik suç sayısında aynı yönde 1,774 adet değişim meydana gelecektir.

Tablo 4: “Hırsızlık” ve “Sahtecilik” Değişkenleri İçin Model Tahmin Sonuçları

Regresyon modeli	TNBR	TNBR Marjinal Eki	TNBR	TNBR Marjinal Eki
Bağımlı değişken	Hırsızlık	Hırsızlık	Sahtecilik	Sahtecilik
Bağımsız değişkenler	Katsayı (standart hata)	dy/dx (standart hata)	Katsayı (standart hata)	dy/dx (standart hata)
Yabancı göç	0,00002 (0,00002)	0,003 (0,004)	0,00002 (0,00002)	0,001 (0,001)
Nüfus	0,000002 (0,0000001) ***	0,0003 (0,00002) ***	0,000001 (0,0000001) ***	0,0001 (0,000006) ***
Doğu Anadolu Bölgesi	0,486 (0,181) ***	92,409 (34,510) ***	0,157 (0,215)	7,001 (9,592)
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	0,378 (0,208) ***	71,975 (39,624) ***	0,198 (0,242)	8,798 10,786
Marmara Bölgesi	0,202 (0,160)	38,483 (32,229)	0,322 (0,182) *	14,334 (8,128) *
Ege Bölgesi	0,355 (0,169) **	67,563 (32,229) **	0,486 (0,19) **	21,624 (8,475) **
Karadeniz Bölgesi	-0,075 (0,132)	-14,29 (25,112)	-0,055 (0,153)	-2,459 (6,795)
Akdeniz Bölgesi	0,281 (0,157) *	53,564 (29,940) *	0,354 (0,175) **	15,755 (7,793) **
Okuma	0,041 0,038	7,869 (7,329)	0,038 (0,045)	1,714 (1,990)
Motorlu taşıt	0,007 0,002***	1,296 0,316***	0,002 (0,002)	0,115 0,087
Tasarruf mevduatı	-0,00000004 (0,00000002) *	-0,000008 (0,000004) *	-0,00000003 (0,00000002)	-0,000001 (0,0000009)
Toplam kredi	-0,00002 (0,000006) ***	-0,004 (0,001) ***	-0,00002 (0,000006) ***	0,001 (0,0003) ***
Günlük kazanç	-0,004 (0,005)	-0,691 (0,979)	-0,006 (0,006)	-0,287 (0,264)
Nüfus yoğunluğu	0,0007 (0,0005)	0,129 (0,093)	0,0001 (0,0005)	0,005 (0,023)
SGK kapsamındaki Nüfus	0,047 (0,017) ***	8,923 (3,353) ***	0,04 (0,021) *	1,774 (0,933) *
Gözlem Sayısı	81	81	81	81

• ***: %1’de anlamlılık, **: %5’de anlamlılık, *: %10’da anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

• Standart hatalar parantez içerisinde gösterilmiştir.

5. Sonuç

Bu çalışmada amaç ekonomik nedenlerle işlenebileceği düşünülen suç türlerini etkileyen bölgesel faktörlerin belirlenmesidir. Tahmin edilen modellerde ekonomik suç türleri olarak hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, yağma, icra infaz kurumuna muhalefet ve zimmet değişkenleri kullanılmıştır. Bölgesel faktörler olarak ise illerin bazı ekonomik ve toplumsal göstergeleri modellere dahil edilmiştir.

Ekonomik göstergeler olarak modele dâhil edilen bağımsız değişkenler bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısı, tasarruf mevduat miktarı, toplam kredi, ortalama günlük kazanç ve SGK kapsamındaki nüfus oranı değişkenleridir. Bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısı değişkeninin hırsızlık suç sayısında, sahtecilik suç sayısında, dolandırıcılık suç sayısında, yağma suç sayısında ve icra infaz kurumuna muhalefet suç sayısında aynı yönlü bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Tasarruf mevduat miktar değişkeninin hırsızlık suç sayısını, dolandırıcılık suç sayısını, yağma suç sayısını, icra infaz kurumuna muhalefet suç sayısını ters yönde etkilediği tespit edilmiştir. Toplam kredi değişkeni hırsızlık suç sayısında, sahtecilik suç sayısında ve yağma suç sayısında

ters yönde bir etkiye sahiptir. Ortalama günlük kazanç değişkeni yağma suç sayısında, icra infaz kurumuna muhalefet suç sayısında ve zimmet suç sayısında ters yönde bir etkiye sahiptir. SGK kapsamındaki nüfus oranı değişkeni hırsızlık suç sayısında, sahtecilik suç sayısında, yağma suç sayısında ve icra infaz kurumuna muhalefet suç sayısında aynı yönde bir etkiye sahiptir. Ekonomik gösterge olarak kabul edilen bin kişi başına düşen motorlu taşıt sayısı, tasarruf mevduat miktarı, toplam kredi, ortalama günlük kazanç, SGK kapsamındaki nüfus oranı ekonomik suçları etkilemektedir.

Toplumsal göstergeler olarak modele dâhil edilen bağımsız değişkenler yabancı göç, nüfus, nüfus yoğunluğu, okuma yazma bilenlerin oranı şeklindedir. Yabancı göç değişkeni ekonomik suçlar olarak kabul edilen suçları etkilememektedir. Nüfus değişkeni hırsızlık suç sayısında, sahtecilik suç sayısında, dolandırıcılık suç sayısında, yağma suç sayısında, icra infaz kurumuna muhalefet suç sayısında ve zimmet suç sayısında pozitif yönde bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nüfus yoğunluğu ve okuma yazma bilenlerin oranı değişkenleri ekonomik suçlar olarak kabul edilen suçları etkilememektedir. Toplumsal gösterge olarak kabul edilen yabancı göç, nüfus yoğunluğu ve okuma yazma bilenlerin oranı ekonomik suçları etkilememektedir. Nüfus ise ekonomik suçları etkilemektedir.

Çalışmanın önemli bulgularından biri yabancı göç sayısının tüm modellerde anlamsız çıkmasıdır. Özellikle son yıllarda Suriye'den Türkiye'ye yoğun şekilde düzensiz göç akımı görülmektedir. Toplumda, düzensiz yabancı göçmenlerin suç sayılarında artışa neden olduğu algısı hâkimdir. Bu algı çalışma bulguları tarafından desteklenmemektedir. Suç sayılarını belirlemede her suç türü için nüfus değişkeni önemli bir etkiye sahip olduğu yapılan çalışmada elde edilen bulgular tarafından desteklenmiştir. Suç türleri ise bölgesel açıdan farklılaşmaktadır. Hırsızlık en fazla Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde görülürken sahtecilik en fazla Ege ve Akdeniz Bölgesi'nde, Dolandırıcılık ise en fazla Ege, en az ise Karadeniz Bölgesi'nde görülmektedir. Okuma – yazma oranı ekonomik suçları etkilememektedir. Birbirine zıt görünen tasarruf ve ortalama gelir ile kredi miktarları arttığında ise suç sayıları azalmaktadır. Bu üç faktör birlikte değerlendirildiğinde borç yoluyla da olsa parasal varlığın elde edilmesinin suç sayılarını azalttığı söylenebilir. SGK kapsamındaki nüfus oranının artması ise beklenmedik şekilde suç sayılarını artırmaktadır.

Suç sayılarını belirleyen ve artmasına etki eden özellikle yoksulluk, zenginlik ve işsizlik ile alakalı olduğu düşünülen bazı değişkenlerin ülkedeki suç sayılarını önemli derecede etkilediği görülmektedir. Bu sebeple ülkede işsizlik, yoksulluk ya da zenginlik gibi temel makroekonomik sorunların çözümü noktasındaki politikaların suç sayılarını azaltıcı bir etki yaratacağı düşünülmektedir. Bu durumla yakından ilişkili olan insanların ortalama günlük kazançlarını artırma adına genişletici politikaların suç sayılarını azaltıcı bir etki yaratacağı düşünülmektedir.

Suçlu kişilerin sosyo-ekonomik ve demografik faktörleri kişi bazlı veriler şeklinde dikkate alınarak bunların suça bir etkisinin olup olmadığının araştırılması tarafımızca önerilmektedir. Örneğin; hırsızlık suçundan ceza hükmü verilmiş bir mahkûmun yaşı, cinsiyeti, mesleği, aylık geliri, baba sağ-vefat durumu, yaşadığı yer, sağlık durumu gibi etkenlerin suça yönelmeye sebep olup olmadığını araştırmak gelecekteki olası suç sayılarını önlemede fayda sağlayacaktır.

Kaynakça

- Açıkyürek, G. (2016). *Poisson regresyon ve bir uygulama*. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Akıntürk, T. (2009). *Hukuka giriş* (11. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Arı, A., & Önder, H. (2013). Farklı veri yapılarında kullanılacak regresyon yöntemleri. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 28(3), 168-174.

- Arrabal, T. C., Paula dos Santos Silva, K., & Bandeira, L. N. (2014). Zero-truncated negative binomial applied to nonlinear data. *Biostatistics*, 11(1), 55-67.
- Aslan, Y., Şenyüz, D., Taş, M., Kortunay, A., & Deliveli, Ö. (2010). *Hukuka giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ata, A. Y. (2011). Ücretler, işsizlik ve suç arasındaki ilişki: Yatay-kesit analizi. *Çalışma ve Toplum*, 4, 113-134.
- Avcı, M. (2009). *Çocuk suçluluğunun toplumsal nedenleri (Erzurum ili örneği)*. Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Aytac, M., Aytaç, S., & Bayram, N. (2007). *Suç türlerini etkileyen faktörlerin istatistiksel analizi*. Paper presented at the 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, Malatya.
- Başbüyük, O., & Karakuş, Ö. (2010). Sosyal düzensizlik ve toplum destekli güvenlik politikaları. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 64-97.
- Baum, C. F. (2010). Models for count data and categorical response data. <http://fmwww.bc.edu/EC-C/S2016/8823/ECON8823.S2016.nn13.slides.pdf>
- Berk, R., & MacDonald, J. M. (2008). Overdispersion and poisson regression. *Journal of Quantitative Criminology*, 24(3), 269-284.
- Britannica, A. (1986). *Genel kültür ansiklopedisi* (Vol. 20). İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş ve Encyclopaedia Britannica.
- Cameron, A. C., & Trivedi, P. K. (1998). *Regression analysis of count data*. United States: New York: Cambridge University Press.
- Cansel, E., & Özel, Ç. (2009). *Hukuk başlangıcı hukukun temel kavram ve kurumları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Cox, D. R. (1983). Some remarks on overdispersion. *Biometrika*, 70(1), 269-274.
- Çakmak, İ. (2015). *İktisadi yapı, suç ekonomisi teorileri ve suç: Türkiye üzerine bir ampirik analiz*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Çalıcı, C. (2016). *Bütünleşik suç kuramları ışığında Türkiye’de suç trendleri: Cumhuriyet tarihine retrospektif bakış*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Davidson, R., & MacKinnon, J. G. (2004). *Econometric theory and methods*. New York: Oxford University Press.
- Dobson, A. J. (2002). *An introduction to generalized linear models* (2. ed.). Boca Raton: Chapman & Hall/Crc.
- Dönmezer, S. (1981). *Kriminoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Franses, P. H., & Paap, R. (2001). *Quantitative models in marketing research*. New York: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (2010). *Sosyolojinin savunusu: makaleler, yorumlar ve yanıtlar* (İ. Kaya, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Greene, W. H. (2012). *Econometric analysis* (7. ed.). United States of America: Prentice Hall.
- Hakeri, H. (2011). *Ceza hukuku genel hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- İçli, T. G. (2004). *Kriminoloji*. Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
- Jessberger, F., & Sander, C. (2011). Alternatif kast (Dolus alternativus). *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 49.

- Karazsia, B., Dulmen, H. M. V., & Dulmen, M. A. (2008). Regression models for count data: Illustrations using longitudinal predictors of childhood injury. *Journal of Pediatric Psychology, 33*(10), 1076-1084.
- Kunter, M. H., Nachtsheim, C. J., Neter, J., & Li, W. (2005). *Applied linear statistical models* (5. ed.). New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Larousse, M. (1990). In S. Kılıçlıoğlu, N. Aras & H. Devrim (Eds.), *Büyük lugat ve ansiklopedi*. İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Lawless, J. F. (1987). Negative binomial and mixed poisson regression. *The Canadian Journal of Statistics / La Revue Canadienne de Statistique, 15*(3), 209-225.
- Liu, X., Saat, M. R., Qin, X., & Barkan, C. P. L. (2013). Analysis of U.S. Freight-train derailment severity using zero-truncated negative binomial regression and quantile regression. *Accident Analysis and Prevention, 59*, 87-93.
- Long, J. S. (1997). *Regression models for categorical and limited dependent variables*. London, New Delhi: Sage Publications.
- Lundberg, A. G., Schrag, C. C., & Larsen, O. N. (1970). *Sosyoloji* (Ö. Ozankaya & Ü. Gürkan, Çev., Vol. 2). Ankara Türk Siyasi İlimler Derneği.
- Mir, K. (2011). Estimation in truncated poisson distribution. *Mathematica Slovaca, 61*, 289-296. doi: 10.2478/s12175-011-0012-7.
- Newbold, P., Carlson, I. W., & Thorne, M. B. (2017). *İşletme ve iktisat için istatistik* (Ü. Şenese, Çev. 8. ed.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Nirmala.k, G. (2009). *Criminology teaching material: Prepared under the sponsorship of the justice and legal system research institute*.
- Osgood, D. W. (2000). Poisson-based regression analysis of aggregate crime rates. *Journal of Quantitative Criminology, 16*(1), 21-43.
- Öcal, O. (2010). *Suçun sosyal ve ekonomik belirleyicileri: Kayseri örneği*. Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Öğüt, O. (2017). *Suçta sürüklenen çocukların sosyodemografik özellikleri, algılanan aile işlevselliğinin ve ebeveyn tutumlarının suçta sürüklenme üzerine etkisinin değerlendirilmesi*. Uzmanlık tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Ridout, M., Demetrio, C. G. B., & Hinde, J. (1998). *Models for count data with many zeros*. Cape Town: International Biometric Conference.
- Rodríguez, G. (Producer). (2013). *Models for count data with overdispersion*. Retrieved from <https://data.princeton.edu/wws509/notes/c4addendum.pdf>.
- Simonoff, J. S. (2003). *Analyzing categorical data*. New York: Springer Science & Business Media.
- Slattery, M. (2007). *Sosyolojide temel fikirler* (1. ed.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Soyaslan, D. (1998). *Kriminoloji (suç ve ceza bilimleri)* (2. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Şahin, H. (2002). Poisson regresyon uygulaması: Türkiye'deki grevlerin belirleyicileri 1964-1998. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 5*, 173-180.
- Tierney, J. (2013). *Criminology: Theory and context* (3. ed.). London and New York: Taylor & Francis.

Toroslu, N. (2010). *Ceza hukuku genel kısım*. Ankara: Savaş Yayınları.

Ülken, H. Z. (1943). *Sosyoloji*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Van Der Heijden, P. G. M., Bustami, R., Cruyff, M. J. L. F., Engbersen, G., & Van Houwelingen, H. C. (2003). Point and interval estimation of the population size using the truncated poisson regression model. *Statistical Modelling*, 3, 305-322.

Van Der Heijden, P. G. M., Cruyff, M., & Van Houwelingen, H. C. (2003). Estimating the size of a criminal population from police records using the truncated poisson regression model. *Statistica Neerlandica*, 57(3), 289-304.

Verbeek, M. (2004). *A Guide to modern econometrics* (2. ed.). England: John Wiley & Sons, Ltd.

Yılmaz, G. G. (2009). *Suçta sürüklenen ergenlerin benlik saygısı düzeylerinin karşılaştırılması*. Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

TÜRKİYE'DE TURİZMİN ULUSLARARASI TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI

Gökhan AKAR¹

Öz

Turizm sektörü günümüzde dünyanın en hızlı büyüyen sektörlerinden biri haline gelmiştir. Sektörün gelişimiyle birlikte ülke ekonomileri üzerinde beklenen olumlu etkileri önem arz etmektedir. Bununla birlikte turizmin mal akışını teşvik edebilir bir özelliğe sahip olması ülke dış ticareti için dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı turizmin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini analiz etmektir. Çalışmada gelen turist sayısının ihracat ve ithalat değişkenlerini üzerindeki etkisi incelenmiştir. Değişkenler Türkiye örneğinde 2012:1-2019:3 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak ARDL Sınır Testi Yaklaşımı yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde turizmin ithalatı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitif yönlü olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, turizmin ihracat üzerindeki uzun dönemli etkisine dair anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, İhracat, İthalat

JEL Kodları: F19

THE EFFECT OF TOURISM ON INTERNATIONAL TRADE IN TURKEY: ARDL BOUND TEST APPROACH

Abstract

Today, the tourism industry has become one of the fastest growing sectors in the world. The expected positive effects on the country's economies are important with the development of the sector. However, it is remarkable that tourism has a feature that can encourage the flow of goods for foreign trade. The aim of this study is to analyze the impact of tourism on international trade. In the study, the effect of the number of incoming tourists on export and import variables was examined. Turkey sample of the 2012: 1-2019: 3 period using quarterly data were analyzed with the help of the ARDL Bound Testing Approach. According to the results of the study, it has been determined that tourism has a significant positive effect on imports in the long term. In addition, no significant relationship has been identified in the impact of tourism on exports.

Keywords: Tourism, Export, Import

JEL Codes: F19

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
ORCID 0000-0001-8401-4052, gakar@kmu.edu.tr.

Başvuru Tarihi (Received): 03.03.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Dünya ekonomisinde önemi hızla artan turizm sektörü, bazı ülkeler için ekonomilerinin sürdürülebilir olması açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda turizmin gelişmesi, özellikle otel, seyahat ve tur endüstrisi, restoranlar, ulaşım gibi diğer alt sektörlerdeki faaliyetlerin genişlemesine olumlu katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda işsizlik, sınırlı dış kaynak, ticaret dengesi ve ürün yoğunlaşması gibi sorunların yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde sistematik bir şekilde planlanmış turizm gelişimi, ülke ekonomileri açısından önemli bir belirleyici olabilmektedir. Bu doğrultuda turizm sektöründeki ilerlemenin, özellikle istihdam ve döviz kazancı açısından ev sahibi ülke ekonomilerinde birçok olumlu etkileri görülebilmektedir (Yazdi vd., 2017: 16). Uluslararası seyahat ticari, dinlenme, macera, merak, iş, arkadaş ve akraba ziyareti, konferans, eğitim ve sağlık gibi birçok nedenle gerçekleşmektedir. Bununla birlikte liberalizasyon sonucunda ülkeler arasında malların, hizmetlerin ve insanların dolaşımı önündeki engellerin azalması, dünya turizminin ve ticaretinin ilerlemesine neden olmuştur (Gautam ve Kg, 2012). Bu bağlamda uluslararası ticaretlerini arttırarak göreceli olarak ekonomileri daha açık hale gelen ülkelerin turizm sektörleri de gelişebilmektedir. Bir ülkenin ticaretinin dışa açıklık derecesi turizmin gelişmesini etkileyen önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Sun vd., 2008). Aynı zamanda bir ülkede turizm sektörünün gelişmesi de o ülkenin uluslararası ticaretinin artmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle uluslararası ticaret ve uluslararası seyahat akışları birlikte hareket edebilmektedir (Kulendran ve Wilson, 2000).

Turizmin ekonomi üzerindeki olumlu etkileri genellikle doğrudan ve dolaylı etkilerin toplamı olan turizm çarpanı (iş ve gelir) kavramı ile ele alınmaktadır. Doğrudan etkiler turistlerin esas olarak (konaklama v.b) yaptığı harcamalardan kaynaklanan etkilerdir. Dolaylı etkiler ise yerel işletmelerin mal ve hizmet satın alması ya da sektördeki çalışanların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yaptığı harcamalar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca turizm sektörü, geniş bir girdi ağına sahip olmasından dolayı diğer sektörlerle de önemli katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda örneğin gıda, inşaat, iletişim, elektrik, gaz, su ve kanalizasyon gibi hizmetlerin oteller ve turistik tesisler için tedarik edilmesi, birçok farklı sektör için talep oluşturarak ülke ekonomisi için önemli bir rol oynamaktadır (Ilie, 2015: 10). Bu kapsamda turizm sektörünün gelişimi olumlu dışsallıklara sahiptir. Yerel mal ve hizmetler için dış talep oluşturulmasıyla birlikte üretim standartlarının yükselmesine katkıda bulunarak, diğer sektörlerin ihracat yapmasına da olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda turizm sektörüne yönelik yerel bir endüstrinin gelişmesi daha sonra üretilen mal ve hizmetlerin ihracatının gerçekleşmesine yol açabilmektedir (Cattaneo, 2009: 190-192). Bu bağlamda iş seyahatinde olan bir kişi, o ülkeden bir ürün satın almak veya o ülkeye bir ürün satmak amacıyla bir ülkeye gelmektedir. Bu nedenle başarılı iş gezileri ihracat ya da ithalat artışına yol açmaktadır (Kulendran ve Wilson, 2000: 1001-1003). Ayrıca turistlerin gittikleri ülkede ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik talep ettikleri ürünler içerisinde o ülkede üretilmeyen ürünlerin olması durumunda bu ürünlerin ithal edilmesi gerekmektedir. Bu durumda ithalat artışına yol açmaktadır. Bu bağlamda yüksek ticaret hacmine sahip ülkelerin turizm endüstrilerinin daha gelişmiş olması muhtemeldir. Bu doğrultuda turizm endüstrisindeki genişleme turizm mallarına olan talebi arttırdığından, ticarete genişlemeye yol açacaktır (Kadir ve Jusoff, 2010: 138).

Turizmin ülkelerin ihracatına iki yönlü etkisi olabilmektedir. İlk olarak turistlerin bir ülkeyi ziyaret etmesi sonucunda daha önceden ithalat yoluyla elde ettiği ürünleri ziyareti sırasında elde etmesi turist kabul eden ülkenin ihracatını olumsuz yönde etkileyebilir. Örneğin turistlerin birçok viski damıtma tesisini gezerek viski tadımıyla gerçekleştireceği bir İskoçya gezisi, evde viski tüketmenin yerini alabilir ve bu durum İskoçya'nın viski ihracatını olumsuz etkileyecektir. İkinci olarak turistler için, seyahatleri sırasında ziyaret ettikleri ülkelerde daha önce tükettikleri ürünler hakkında daha fazla bilgi sahibi olma imkanı ve yeni ürünleri tanıma fırsatı ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda turistlerin bu ürünlerin bazılarını kullanmaktan haz ve mutluluk duymaları aynı

ürünlerin ithalat talebini etkileyecektir (El-Sahli, 2018: 1457). Ayrıca turizm sektörü kendi başına

bir ihracat kaynağı olmasıyla birlikte yabancı tüketiciyi yerel perakendeciye veya el sanatları üreticisine getirerek diğer sektörlerdeki ihracatın artmasına katkı sağlamaktadır (Cattaneo, 2009: 190-192). Turizm bu açıdan öğrenmeyi kolaylaştırmakta ve yurtdışında ürün tanıtımı için sıçrama tahtası görevi görmektedir. Bir kaşmir kumaş türü olan pashminanın Avrupalı turistler tarafından keşfedilmesi, Nepal'ın pashmina ile ilgili ihracatının kısa sürede hızla artmasına önemli katkı sağlamıştır (Reis ve Varela, 2013). Turizm harcamalarının, ithalat üzerindeki etkisini açıklayabilmek için üç farklı neden ortaya konulmaktadır. İlk olarak turistler yabancı bir ülkeyi ziyaret ettiklerinde harcama kalıplarını kendi ülkelerinden yabancı ülkelere kaydırmaktadırlar. Bu nedenle seyahat edilen ülkede ithal mal ve hizmet tüketimi ortaya çıkmaktadır (Fry vd., 2010). İkinci olarak ev sahibi bir ülkede turizm endüstrisindeki gelişme turizm tesislerine yapılan yatırımlarla birlikte kaçınılmaz olarak ithalat talebini artıracaktır (Shan ve Wilson, 2001). Özellikle yiyecek-içecek ve konaklama sektöründe girdi niteliğindeki ürünlerin ve yatırımlar içinde önemli bir yer tutan inşaat, teçhizat, mefruşat vb. malzemeler ile bu işletmelerdeki yeni makine, know-how, donanım hizmetlerinin büyük bir kısmı ithal edilmektedir (Egeli, 1995: 235). Son olarak turizm sektörü ülke ekonomisine sağladığı döviz girişindeki katkıyla birlikte ithalat artışına yol açabilmektedir (Hernandez-Martin, 2007: 17).

Bu çalışmanın amacı turizmin uluslararası ticaret üzerinde bir etkisi olup olmadığı sorusunu cevaplandırmaktır. Bu bağlamda çalışmadaki değişkenler Türkiye örneğinde incelenmiştir. Bu tercihin nedeni Türkiye'nin turizm geliri ve turist sayısı olarak dünyada önemli bir yere sahip olmasıdır (Akar, 2019: 171-172). Bu çalışmanın yapısı şu şekildedir. İlk bölümde uluslararası ticaret ve turizm arasındaki ilişki tartışılmaktadır. İkinci bölümde konu ile ilgili literatür hakkında bilgi verilmektedir. Bölüm üçte veri seti ve model açıklanmıştır. Dördüncü bölümde verilerin analizi sunulmuştur. Son bölümde bulgular ve sonuç yer almaktadır.

1. Literatür Taraması

Ülkelerin çoğu için turizm, ekonominin dinamik ve en hızlı büyüyen sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Luzzi ve Fluckiger, 2003). Bu kapsamda turizm sektörü döviz kazandırıcı ve ekonomik büyüme üzerinde beklenen pozitif etkisiyle birlikte ülke ekonomileri için giderek daha da önemli bir sektör haline gelmektedir (Yapar Saçık vd., 2019). Bu doğrultuda literatürde, özellikle turizm ve ekonomik büyümeye ilişkisini ele alan çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, uluslararası ticaret ve turizm arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda gibi özetlenmiştir.

Kulendran ve Wilson (2000) tarafından yapılan çalışmada, Avustralya için uluslararası ticaret ve turizm arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve Granger nedensellik testini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Shan ve Wilson (2001) yaptıkları çalışmada, Çin için 1987:1-1998:1 dönemine ait aylık verileri kullanarak VAR modeliyle uluslararası ticaret ve uluslararası turizm arasında ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Khan vd. (2005) Singapur'a ait veriler kullanılarak yapılan çalışmada turizm ve ticaret arasındaki ilişkiyi koentegrasyon ve Granger nedensellik testi kullanarak incelemişlerdir. Ticaret ve turist gelişmelerinin incelenen zaman içinde birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte eşbütünleşme testi sonuçlarına göre toplam iş seyahatleri ve reel ithalat arasında koentegrasyon olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca bu 2 değişken arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bahar ve Baldemir (2008), uluslararası ticaret ve uluslararası turizm arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla 1980-2005 yıllarını kapsayan dönem için Türkiye'ye ait ihracat ve turizm verilerini analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda turizmden ihracata doğru tek yönlü ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Wong ve Tang (2008), tarafından yapılan çalışmada Singapur için 1986-2008 dönemine ait verileri kullanarak mal ve hizmet ticaretinde dışa açıklık ve turizm arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmada gelen turist sayısı ve mal ticaretinde dışa açıklık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Ayrıca hizmet ticaretinde dışa açıklıktan Singapur'a gelen turist sayısına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Fischer ve Gil-Alana (2009), İspanya'ya giden Alman turistler ve Almanya'nın İspanyol şarabı ithalatı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda turizmin şarap ithalatı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Katırcıoğlu (2009), Kıbrıs için turizm, ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Turizm, ticaret ve reel gelir büyümesinin eşbütünleşik olduğunu ve uluslararası ticaretteki (hem ihracat hem de ithalatta) büyümenin Kıbrıs'a gelen turist sayısındaki artışı teşvik ettiği sonucunu tespit etmiştir.

Fry vd. (2010) tarafından yapılan çalışmada Güney Afrika için panel veri analiz sonuçlarına göre turist gelişleri ve turizm arasında uzun vadeli bir ilişkinin olduğunu ve değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Kadir ve Jusoff (2010), Malezya ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmada 1995-2006 dönemi için uluslararası ticaret ve uluslararası turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre ihracat, ithalat ve toplam ticareten turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Sarmidi ve Salleh (2010) tarafından yapılan çalışmada gelen turist sayısı, ithalat ve ihracat (toplam ticaret) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Malezya ve turizm ortakları (ASEAN ülkeleri) örneğinde 1997-2007 dönemine ait verileri kullanarak ARDL yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda uzun dönemde değişkenlerin birbiriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kısa dönemde bazı ülkeler için gelen turist sayısından toplam ticarete, Malezya içinde ticareten gelen turist sayısına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Santana-Gallego vd. (2011), OECD ülkeleri için turizm ve ticaret arasındaki ilişkiyi dinamik heterojen panel veri analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmanın elde edilen bulgulara göre ticaret ve turizm arasında kısa dönemde bir ilişki ve değişkenlerin eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Surugiu ve Surugiu (2011) tarafından yapılan çalışmada 1990-2009 dönemine ait veriler yardımıyla Romanya için turizm ve ticaret açıklığı arasındaki ilişkiyi vektör hata düzeltme modelinde (VECM) birim kök, eşbütünleşme ve Granger nedensellik testini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda ticaret açıklığından turizm doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Gautam ve Kg (2012), tarafından yapılan çalışmada Hindistan'ın Almanya, Hollanda, İsviçre, Fransa, İtalya, ABD, İngiltere ve Kanada ile arasındaki turizm gelişleri ve ikili ticaret arasındaki ilişkiyi 1996-2008 dönemine ait verileri kullanarak Granger nedensellik testi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda ABD, İtalya ve Kanada ülkeleri için ticaret ve turizm değişkenleri arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Lee (2012) tarafından yapılan çalışmada 1980-2007 dönemine ait veriler kullanılarak Singapur örnekleminde ihracat, ithalat, uluslararası turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik ve Sınır testi yaklaşımıyla incelemiştir. Çalışmanın sonucunda turizme dayalı ithalat ve ihracata dayalı turizm hipotezlerinin kısa dönemde geçerli olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Massidda ve Mattana (2013), İtalya için 1987:1-2009:4 dönemlerine ait turizm gelişleri, ekonomik büyüme ve ticaret değişkenleri Yapısal Vektör Hata Düzeltme (SVECM) modeli çerçevesinde araştırmışlardır. Çalışmadan elde eden bulgulara göre uzun dönemde ticaretteki büyümenin turizmi etkileyebileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Özcan (2016) tarafından 1995-2013 dönemine ait veriler kullanılarak yapılan çalışmada, panel Granger nedensellik analizi sonucuna göre 16 Akdeniz ekonomisinin dördünde (Mısır, Yunanistan, Fas ve Tunus) ihracattan turizme doğru nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Ayrıca Arnavutluk, Fransa, İtalya ve Tunus için turizmden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulgusuna ulaşırken diğer ülkeler için turizmden ihracata doğru herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Özcan ve Yorgancılar (2016) tarafından yapılan çalışmada Türkiye için 1963-2010 dönemine ait yıllık veriler yardımıyla uluslararası ticaret ve turizm arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik Testi ve Toda-Yamamoto yaklaşımları yardımıyla incelemiştir. Çalışmanın sonucunda toplam ticaret, ihracat ile turizm arasında iki yönlü, turizmden ithalata doğru tek yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca Toda- Yamamoto testi sonucuna göre turizmden diğer değişkenlere doğru tek yönlü bir nedensellik bulgusuna ulaşmışlardır.

Tandoğan ve Genç (2016) tarafından yapılan çalışmada Türkiye için ticari açıklık ve turizm arasındaki ilişkiyi 1980-2013 dönemine ait verileri kullanarak Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımıyla analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda turizm ve ticari açıklık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Terzi ve Tütüncü (2017) tarafından yapılan çalışmada 1985-2014 dönemine ait veriler yardımıyla Türkiye örnekleminde turizm gelirleri ve dışa açıklık arasındaki ilişkiyi S-VAR, TY-VAR ve DL-VAR nedensellik yöntemleriyle incelemiştir. Çalışmanın sonucunda dışa açıklıktan turizm gelirlerine doğru pozitif bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Gövdeli (2018) tarafından yapılan çalışmada 1963-2015 dönemi için Türkiye'de turizm gelirleri ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Maki eşbütünleşme ve Bootstrap nedensellik yöntemleri ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda serilerin uzun dönemde birlikte hareket edeceği ve ihracattan turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Ayrıca turizmden ihracata yönelik bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Ongan ve Göçer (2020) tarafından yapılan çalışmada ABD-Kanada ve ABD-Meksika ülke çiftleri için, uluslararası ticaret ve uluslararası turizm arasındaki ilişkiyi 1997-2017 dönemine ait verileri kullanarak eşbütünleşme ve ARDL testi yardımıyla incelemiştir. Çalışmanın sonucunda uluslararası ticaret ve turizmin birbirini teşvik edebileceği bulgusuna ulaşmışlardır.

Çalışmalarda incelenen veri seti ve ülkeler açısından sonuçlar farklılık arz etmektedir. Bu doğrultuda elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde çalışmaların ampirik bulguları, uluslararası ticaret ve turizmin birbiriyle etkileşim içinde olabileceğini ortaya koymaktadır.

2. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada turizmin, dış ticaret üzerindeki uzun dönemli etkisi ARDL Sınır Testi kullanılarak araştırılmıştır. 2012/1 – 2019/3 döneminin incelendiği çalışmada, turizmi temsilen gelen turist sayısı (GELT) kullanılırken; dış ticaret, ithalat (ITH) ve ihracat (IHR) olmak üzere iki ayrı şekilde ele alınmıştır. İhracat ve ithalat verileri, çeyreklik döneme ait dolar bazındaki parasal

büyükölüklerdir. Serilerin tamamı Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) elde edilmiştir. Çalışmada kurulan iki iktisadi model şu şekildedir:

$$ITH = (GELT, IHR) \quad (1)$$

$$IHR = (GELT, ITH) \quad (2)$$

Analiz yöntemi olarak çalışmada ARDL Sınır Testi Yaklaşımı tercih edilmiştir. Seriler arasındaki olası uzun dönem ilişkilerin varlığı eş-bütünleşme testleri ile tespit edilmektedir. Fakat bir kısıt olarak eşbütünleşme testlerinin büyük kısmı serilerin aynı dereceden bütünleşik (integrated) olmalarını gerektirmektedir. Ancak ARDL modelinde serilerin aynı dereceden bütünleşik olmaları gerekmemektedir. Serilerin, iki yada daha üzerinde bir değerde bütünleşik olmamaları yeterli olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda gecikme uzunluğunun yüksek derecede belirlenmesi seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin tespitinin açıklanmasını güçleştirecektir. Bununla birlikte serilerin farklı gecikme uzunluklarında bulunmalarına imkan vermesi; kısa ve uzun dönem parametrelerini eş-anlı olarak tahmin edebilmesi gibi bazı ayrıcalıklar elde edilmesini sağlayacaktır (Pesaran vd., 2001).

Değişkenlerin analizi için, sırasıyla ITH ve IHR serilerinin bağımlı değişken olduğu iki farklı denklem oluşturulmuştur. Bu bağlamda ARDL Sınır Testi Yaklaşımı'nın uygulanabilmesi için kurulan iki ekonometrik denklem aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta ITH_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta ITH_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_i \Delta GELT_{t-i} + \sum_{i=0}^r \delta_i \Delta IHR_{t-i} + \theta_0 ITH_{t-1} + \theta_1 GELT_{t-1} \\ & + \theta_2 IHR_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3)$$

$$\begin{aligned} \Delta IHR_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta IHR_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_i \Delta GELT_{t-i} + \sum_{i=0}^r \delta_i \Delta ITH_{t-i} + \theta_0 IHR_{t-1} + \theta_1 GELT_{t-1} \\ & + \theta_2 ITH_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (4)$$

Denklemlerdeki IHR, ITH, GELT terimleri, yukarıda açıklanan değişkenleri ifade etmektedir. θ_0 , θ_1 ve θ_2 terimleri seriler arasındaki uzun dönem ilişkilerine ait katsayıları göstermekte iken β_i , α_i ve δ_i terimleri, seriler arasındaki kısa dönem ilişkilerine ait katsayıları ifade etmektedir. Δ birinci dereceden fark operatörü, β_0 modele ait sabit terimi, ε_t ise modelin beyaz gürültü hata terimi şeklinde açıklanmaktadır.

Seriler arasındaki kısa ve uzun dönemde ilişkilerin ARDL modeli ile analiz edilmesi için izlenilmesi gereken yol şu şekildedir. İlk olarak model tahmini yapılarak, seriler arasındaki muhtemel kısa ve uzun dönemli ilişkiler, gecikmeli serilere ait katsayıların hepsinin eş-anlı olarak sifıra eşit olması anlamına gelen H_0 hipotezinin F testi ile sorgulanmasıyla birlikte tespit edilmektedir. F testi yardımıyla seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin (eş-bütünleşme) olmadığını ifade eden $H_0 : \theta_0 = \theta_1 = \theta_2 = \theta_3 = 0$ hipotezine karşılık; seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin (eş-bütünleşmenin) bulunması anlamına gelen $H_1 : \theta_0 \neq \theta_1 \neq \theta_2 \neq \theta_3 \neq 0$ hipotezi test edilmektedir. Bu sınamada F istatistik değeri, Pesaran vd. (2001) tarafından belirlenmiş olan alt ve üst sınır değerlerle karşılaştırılmaktadır. F istatistik değerinin üst sınırdan büyük tespit edilmesi durumunda H_1 ; alt sınırdan küçük olmasında ise H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Bunun yanı sıra F istatistik değerinin alt ve üst sınır arasında olması durumunda ise herhangi bir karar verilmemektedir.

H_1 hipotezinin kabul edilmesi (eş-bütünleşmenin bulunması) durumunda ise farklı model seçim kriterlerinden biri tercih edilerek, seriler için uygun gecikme dereceleri tespit edilmektedir. Uygun gecikmeli modelin ARDL (p,q,r) olduğu varsayımı altında oluşturduğumuz denklemlerde; “p” iki denklemin her birinde bağımlı değişkenlere ait gecikme uzunluğunu; “q” ve “r” ise bağımsız değişkenlere ait gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. Son olarak ise tespit edilen en uygun gecikme uzunlukları kullanılarak hata düzeltme modeli tahmin edilmektedir. Bu bağlamda kurduğumuz iki modele ilişkin, iki hata düzeltme denklemi aşağıdaki gibidir:

$$IHR_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta IHR_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_i \Delta GELT_{t-i} + \sum_{i=0}^r \delta_i \Delta ITH_{t-i} + \varphi ECM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$ITH_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta ITH_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_i \Delta GELT_{t-i} + \sum_{i=0}^r \delta_i \Delta IHR_{t-i} + \varphi ECM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Denklemlerdeki β_i , α_i ve δ_i terimleri, modeli dengeye getiren dinamik katsayıları; ECM terimi hata düzeltme terimini; φ terimi ise kısa dönemde meydana gelebilecek bir şokun ardından modelin tekrar uzun dönem dengesine dönme ve ayarlanma hızını göstermektedir. Bu durumda φ katsayısının negatif olması gerekirken, istatistiksel olarak da anlamlı bir olasılık değerine sahip olması dikkat edilmesi gereken konudur.

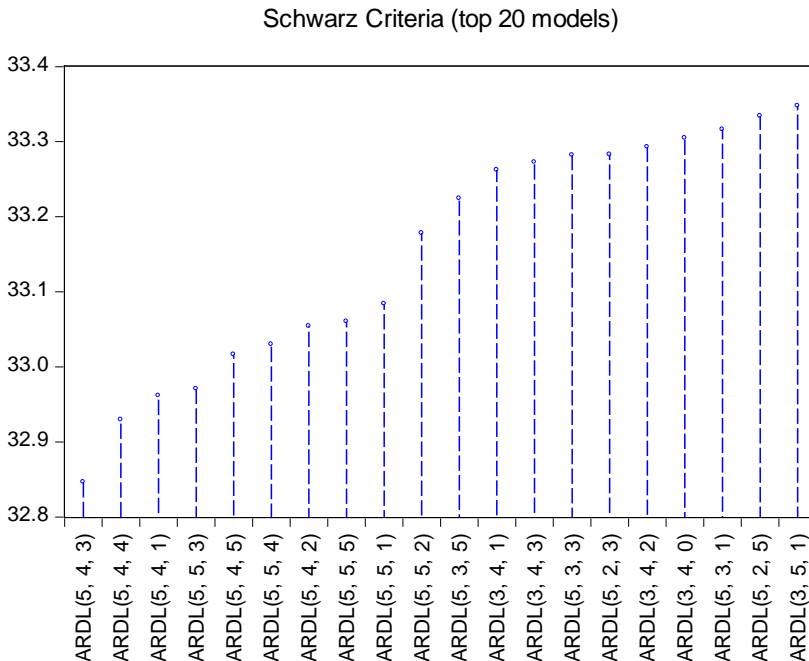
3. Analiz Sonuçları

Aşağıdaki tabloda serilere ilişkin Philips-Perron Birim Kök Testi (Phillips ve Perron,1988) sonuçları gösterilmektedir. Görüldüğü üzere GELT serinin I(0)'da ve IHR ile ITH serilerinin ise I(1)'de durağan oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ARDL Sınır Testi'nin uygulanabilmesi için gerekli olan; serilerin I(0) ve I(1)'de durağan olmaları ile serilerin I(2) ve üzerindeki derecelerde durağan olmamaları koşullarının sağlandığı görülmektedir.

Tablo 1: *Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları*

Değişken	Model	Test İst. (Prob.)	Eşik Değerler		
			%1	%5	%10
GELT	Sabit	-4,4299 (0,0015)	-3,6702	-2,9640	-2,6210
	Sabit, Trendli	-5,0489 (0,0016)	-4,2967	-3,5684	-3,2184
IHR	Sabit	-2,4508 (0,1372)	-3,6702	-2,9640	-2,6210
	Sabit, Trendli	-2,6196 (0,2749)	-4,2967	-3,5684	-3,2184
ΔIHR	Sabit	-9,7574 (0,0000)	-3,6793	-2,9678	-2,6230
	Sabit, Trendli	-10,0229 (0,0000)	-4,3098	-3,5742	-3,2217
ITH	Sabit	-2,2206 (0,2035)	-3,6701	-2,9640	-2,6210
	Sabit, Trendli	-2,8898 (0,1796)	-4,2967	-3,5684	-3,2184
ΔITH	Sabit	-8,0622 (0,0000)	-3,6793	-2,9678	-2,6230
	Sabit, Trendli	-7,6993 (0,0000)	-4,3098	-3,5742	-3,2217

Serilerin durağanlıkları ile ilgili sınamalarda ARDL Sınır Testinin uygun olduğu anlaşıldıktan sonra ARDL Sınır Testine ait uygulamalara geçilmiştir. İlk olarak ithalat (ITH) serisinin bağımlı ve ihracat (IHR) ile gelen turist sayısı (GELT) serilerinin ise bağımsız olduğu Model-1 için 5. gecikmeye kadar tahmin edilen 180 model içerisinde optimum modelin Schwarz kriterine göre ARDL(5,4,3) olduğu görülmüştür. Bu açıklamaya ilişkin değerler aşağıdaki grafikte gözlemlenmektedir:

Şekil 1: *Model-1 İçin Schwarz Kriterine Göre En İyi 20 Model*

Uygulamanın bundan sonraki kısmında sınır testi ile ilgili değerlere başvurulmuştur. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere; çeyreklik verilerle 2012/1 – 2019/3 periyodu için 31 gözlem sayısına sahip model için Peseran (2001) kriteri bağlamında alt ve üst sınırlar belirlenmiş ve F-istatistik değerinin (12,8979) tüm eşik değerlerden yüksek olduğu görülmüştür. Yani seriler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu sonucuna varılır. Dolayısıyla da seriler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşmenin bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilerek, seriler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşmenin bulunduğunu ifade eden H_1 hipotezi kabul edilir.

Tablo 2: Model-1 İçin ARDL Sınır Testi Sonuçları

F-İstatistik Değeri 12,8979	Eşik Değerler	
Anlamlılık	I(0) Alt-sınır	I(1) Üst-sınır
10%	4,19	5,06
5%	4,87	5,85
2,5%	5,79	6,59
1%	6,34	7,52

Not: Alt ve üst sınır değerler Peseran'ın (2001) belirlendiği kriterler çerçevesinde oluşturulmuştur.

Aşağıdaki tabloda serilere ilişkin uzun dönem katsayıları görülmektedir. Buna göre; 1,5915 katsayısına sahip GELT serisi, ITH serisini istatistiksel olarak %1 anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü olarak etkilemektedir. Yani gelen turist sayısı ile temsil edilen turizmin, ithalatı artırdığı gözlemlenmektedir. Buna ek olarak 0,4967 katsayısına sahip ihracatın (IHR) da istatistiksel olarak % 5 anlamlılık seviyesinde ithalatı (ITH) pozitif yönlü olarak etkilediği anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Model-1 İçin ARDL(5,4,3) Modeli'ne Ait Uzun Dönem Katsayıları

Bağımlı Değişken: ITH			
Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Prob. Değeri
GELT	1,5915	4,1432	0,0020
IHR	0,4967	2,3616	0,0398
C	29374472,0531	4,6982	0,0008
@TREND	344	-13,5896	0,0000

Aşağıdaki tabloda Model-1 için ARDL Sınır Testine ait Hata Düzeltme Modeli (ECM) gösterilmektedir. Tabloda ECM katsayısının beklendiği şekilde negatif bir değer aldığı ve istatistiksel olarak da %1 seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kurulan modelin, ARDL Sınır Testi ile ilgili şartları sağladığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Model-1 için ARDL(5,4,3) Modelinin Hata Düzeltmeli (ECM) Tahmin Sonuçları

<i>Bağımlı Değişken: ITH</i>			
<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>t-istatistik</i>	<i>Prob.-değeri</i>
ΔITH_{t-1}	1,3563	3,6918	0,0042
ΔITH_{t-2}	1,3306	4,6455	0,0009
ΔITH_{t-3}	0,9290	2,6605	0,0239
ΔITH_{t-4}	1,0216	3,0969	0,0113
$\Delta GELT$	1,3594	3,2001	0,0095
$\Delta GELT_{t-1}$	-0,4471	-0,8359	0,4227
$\Delta GELT_{t-2}$	-0,8156	-1,9794	0,0759
$\Delta GELT_{t-3}$	0,7645	2,7421	0,0208
ΔIHR	-0,6889	-1,3890	0,1950
ΔIHR_{t-1}	-0,1402	-0,2271	0,8249
ΔIHR_{t-2}	0,9888	1,9878	0,0749
$\Delta TREND$	-972338,7855	-4,3479	0,0014
ECM_{t-1}	-2,0611	-4,6223	0,0009
ECM = ITH - (1,5915*GELT + 0,4967*IHR + 29374472,0999-471744,1463*@TREND)			

Bunlara ek olarak aşağıdaki tabloda Model-1'e ait tanısal testlerin sonuçları gösterilmektedir. Görüldüğü üzere tüm testlere ait değerlerin anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kurulan modelde herhangi bir problem olmadığını ifade edebiliriz.

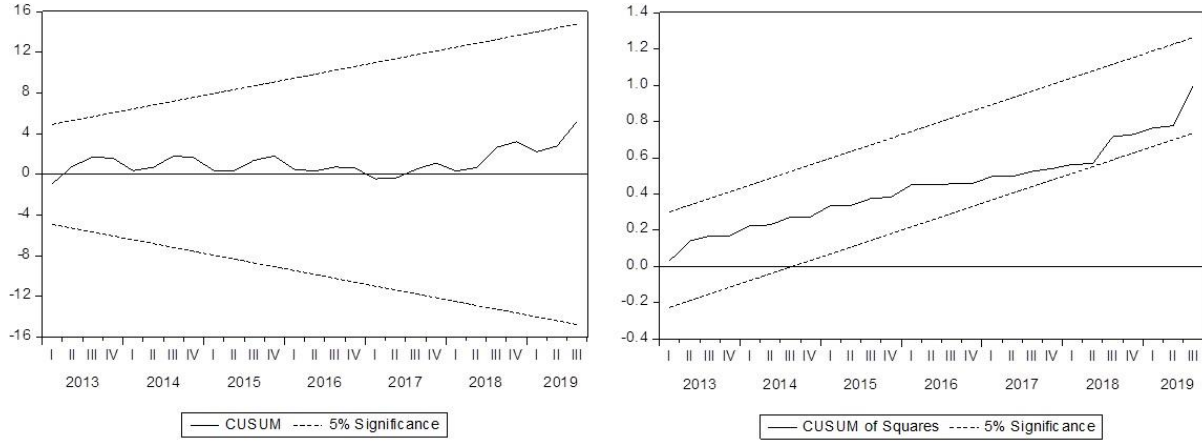
Tablo 5: Tanısal Testlere Ait Sonuçlar

Tanısal Testler	Test Değeri (Prob.)
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Testi	5,6499 (0,3753)*
Heteroskedasticity Testi: Breusch-Pagan-Godfrey	1,8199 (1,0000)*
Ramsey RESET Testi	0,8035 (0,3934)*
Jarque-Bera Testi	5,7524 (0,0563)*

Not: * Heteroskedasticity, Normallik, Jarque-Bera ve LM Testleri sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde bu testler açısından bir sorun olmadığı anlamına gelmektedir. Yani prob. değerlerinin %1'den büyük olması beklenmektedir.

Ayrıca aşağıda Cusum ve Cusum of Squares Test Sonuçları gösterilmektedir. Bu testler açısından da bir problem bulunmadığı anlaşılmaktadır.

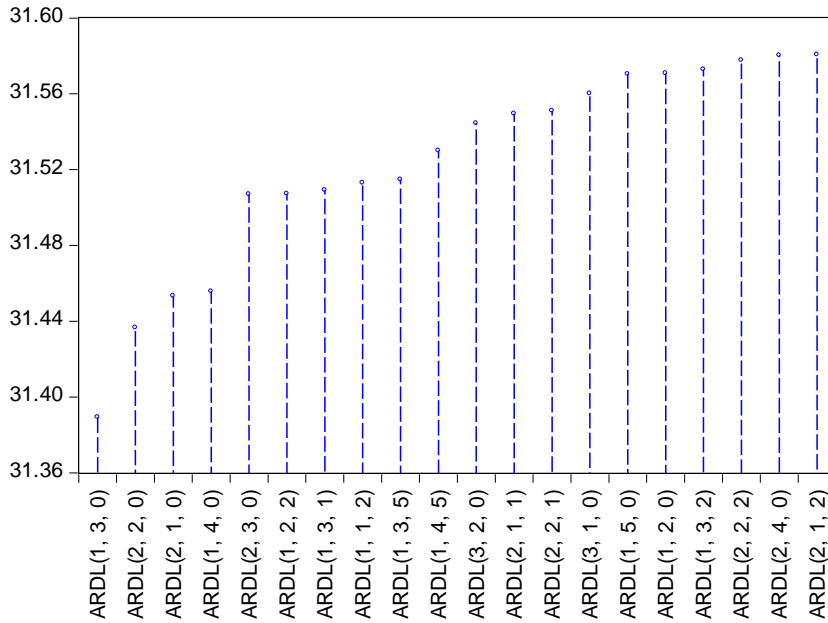
Şekil 2: Cusum ve Cusum of Squares Test Sonuçları

İhracat (IHR) serisinin bağımlı ve ithalat (ITH) ile gelen turist sayısı (GELT) serilerinin ise bağımsız olduğu Model-2 için 5. gecikmeye kadar tahmin edilen 180 model içerisinde optimum modelin Schwarz kriterine göre ARDL(1,3,0) olduğu görülmüştür. Bu açıklamaya ilişkin değerler aşağıdaki grafikte gözlemlenmektedir:

Şekil 3 : Model-2 için Schwarz kriterine göre en iyi 20 model

Schwarz Criteria (top 20 models)

Uygulamanın bundan sonraki kısmında Model-2 için sınır testi ile ilgili değerlere başvurulmuştur. Aşağıdaki tabloda Model-2 için F-istatistik değerinin (0,9290) tüm eşik değerlerden düşük olduğu görülmektedir. Yani seriler arasında uzun dönemli bir eşbütünlük ilişkisinin bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezi kabul edilerek, seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu ifade eden H_1 hipotezi ise reddedilir. Dolayısıyla da seriler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığı sonucuna varılır. Bir diğer deyişle; gelen turist sayısı ile temsil edilen turizm, ihracat üzerindeki uzun dönemli etkisine dair anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6: Model-2 İçin ARDL Sınır Testi Sonuçları

F-İstatistik Değeri 0,9290	Eşik Değerler		
	Anlamlılık	<i>I</i> (0) Alt-sınır	<i>I</i> (1) Üst-sınır
	10%	4,19	5,06
	5%	4,87	5,85
	2,5%	5,79	6,59
	1%	6,34	7,52

4.Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ARDL Sınır Testi kullanılarak 2012/1 – 2019/3 dönemi için turizmin, dış ticaret üzerindeki uzun dönemli etkisi araştırılmıştır. Çalışmada kurulan ilk modelde ithalat (ITH) bağımlı ve ihracat (IHR) ile gelen turist sayısı ile temsil edilen turizm (GELT) serisinin ise bağımsız olduğu kabul edilmiştir. ARDL Sınır Testinden elde edilen bulgulara göre uzun dönemde turizmin, ithalatı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitif yönlü olarak etkilediği saptanmıştır. Çalışmamızdaki bulgular literatürdeki Fischer ve Gil-Alana (2009), Sarmidi ve Salleh (2010), Lee (2012), Gautam ve Kg (2012), Özcan ve Yorgancılar (2016) gibi çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda analiz sonuca göre Türkiye'de turizm ithalat açısından önemli bir unsurdur. Özellikle uluslararası yapıdaki otellerin, dünya çapında tek tip hizmet vermesi ve bu standarda sahip olmak için kaliteli ürünlere ihtiyaç duyması gibi birçok neden turizmin ithalatı teşvik etmesinin nedeni olarak sayılabilmektedir. Bu açıdan ithalat, turizm gelirlerinin ev sahibi ülke ekonomisi için olumlu etkilerini azaltan bir sızıntı olarak kabul edilmektedir. Ancak sektörün gelişmesi ve üretimde kaliteli girdilere talebin artmasıyla birlikte yerel üreticilerin bu talebi karşılamaya yönelik üretimlerinde uyum sağlama eğilimleri ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda üreticiler üretim yapılarını çeşitlendirmekle birlikte kalite ve teknik standartların uluslararası turistlerin talep ettiği standartlara uyumlu hale getirilmesinin teşvik edilmesi sektörün ekonomi üzerinde beklenen olumlu etkisi açısından önem arz etmektedir. Buna ek olarak modeldeki diğer bağımsız değişken olan ihracatın da aynı şekilde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ithalatı pozitif yönlü olarak etkilediği tespit edilmiştir.

İkinci modelde ise ihracat (IHR) bağımlı ve turizm (GELT) ile ithalat (ITH) ise bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre gelen turist sayısı ile temsil edilen turizmin, ihracat üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki oluşturduğuna dair ampirik bir bulguya ulaşılamamıştır. Elde edilen bu sonuç literatürde yer alan Özcan (2016), Gövdeli (2018) gibi çalışmaların bulgularıyla uyumlu olmasına rağmen temelde veriler için sonuç kendine özgüdür. Çalışmada turizmin ihracat üzerinde etkisine dair ampirik bir bulguya ulaşılmamasına rağmen literatürde turizmin öğrenmeyi kolaylaştırarak yurtdışında ürün tanıtımı sağlayarak ihracata pozitif katkı sağladığı varsayılmaktadır. Bu bağlamda ev sahibi ülkeye gelen turistlerle birlikte uluslararası talep hakkında ücretsiz bilgi sahibi olmayı sağlamaktadır. Aynı zamanda ticaret fuarları gibi ürün tanıtımıyla ilgili yapılan harcamaların azalmasına katkı sunmaktadır. Maliyetlerdeki azalmayla birlikte yeni firmaları ve ürünlerin ihracat pazarına girmesi beklenmektedir. Türkiye'ye gelen turistlerin özellikle paket tur uygulamalarına tercihlerinin azalması sonucunda turistlerin ziyaret ettikleri bölgede daha fazla ürünü tanınması ve öğrenmesi kolaylaşacaktır. Bu durum Türkiye'ye gelen turistlerin kendi ülkelerinde ürünlerin tanıtımını yapmalarını sağlayarak ihracat üzerinde beklenen olumlu etkinin görülmesine imkan verecektir. Turizmin ekonomiye önemli etkileri olduğundan sektörün dünya pazarındaki ulusal hedeflere ulaşabilmesi için sektörel politikaların geliştirilmesi teşvik edilmelidir. Bu kapsamda sektörün ticarete yeni fırsatlara ve ekonomik büyümeye etkisiyle birlikte diğer dolaylı etkilerinin daha net şekilde ortaya çıkması muhtemeldir.

Kaynakça

- Akar, G. (2019). Turizm sektörü. M.Alagöz & G.Akar (Ed.), *Sektörel ekonomik analiz Türkiye (2003-2018)* kitabı içinde (ss.167-194). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bahar, O., & Baldemir, E. (2008). Uluslararası ticaret ile uluslararası turizm arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(4), 55-66.
- Cattaneo, Ol. (2009). Tourism as a strategy to diversify exports: Lessons from mauritius. In Richard N., William S., & Peter W. (Eds.), *Breaking in to new markets: emerging lessons for export diversification*, (pp:183–95). Washington, DC: World Bank.
- Egeli, H. A. (1997). Türk turizminin dış ticaret ve sektörler arası bağlantıları açısından değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(01), 235-246.
- El-Sahli, Z. (2018). The role of inbound tourist flows in promoting exports. *The World Economy*, 41(5), 1457-1475.
- Fischer, C., & Gil-Alana, L.A. (2009). The nature of the relationship between international tourism and international trade: The case of German import of Spanish wine. *Applied Economics*, 41, 1345-59.
- Fry, D., Saayman, A., & Saayman, M. (2010). The Relationship between tourism and trade in South Africa. *South African Journal of Economics*, 78, 287-306.
- Gautam, V., & KG, S. (2012). An empirical investigation about relationship between international trade and tourist arrival: Evidence from India. *Business Excellence and Management*, 2(3), 53-62.
- Gövdeli, T. (2018). Türkiye’de turizm, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: Maki eşbütünleşme ve Bootstrap nedensellik analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 571-586.
- Hernández-Martín, R. (2007). Tourism events: Impact on imports. *International Journal of Event Management Research*, 3(1), 15-28.
- Ilie, G. (2015). Foreign direct investment in tourism sector. *Knowledge Horizons-Economics*, 7(3), 9-13.
- Kadir, N., & Jusoff, K. (2010). The cointegration and causality tests for tourism and trade in Malaysia. *International Journal of Economics and Finance*, 2(1), 138-143.
- Katırcıoğlu, S. (2009). Tourism, trade and growth: The case of Cyprus. *Applied Economics*, 41, 2741–2750.
- Khan, H., Toh Rex, S., & Chua L. (2005). Tourism and trade: Cointegration and Granger causality test. *Journal of Travel Research*, 44(2), 171–176.
- Kulendran, N., & Wilson, K. (2000). Is there a relationship between international trade and international travel? *Applied Economics*, 32(8), 1001-1009.
- Lee, C. G. (2012). Tourism, trade and income: Evidence from Singapore. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 23(3), 348-358.
- Luzzi, F. G., & Fluckiger, Y. (2003). Tourism and international trade: Introduction. *Pacific Economic Review*, 8(3), 239-243.

- Massidda, C., & Mattana, P. (2013). A SVECM analysis of the relationship between international tourism arrivals, GDP and trade in Italy. *Journal of Travel Research*, 52(1), 93 –105.
- Ongan, S., & Göçer, İ. (2020). The causal relationships between international trade and international tourism in NAFTA countries: Applications of time and frequency domain approaches. *The International Trade Journal*, 34(3), 319-338.
- Özcan, C. C. (2016). International trade and tourism for mediterranean countries: A Panel causality analysis. *Theoretical and Applied Economics*, 23(1), 203–212
- Özcan, C. C., & Yorgancılar, F. N. (2016). Uluslararası ticaret ve turizm arasında bir ilişki var mı? *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1, 37-48.
- Pesaran, M. H., Shin Y., & Smith J. R. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Reis, J. G., & Varela, G. (2013). Can tourism encourage better export performance and diversification in Nepal? *Economic Premise Note Series-World Bank*, 127.
- Santana-Gallego, M., Ledesma-Rodriguez, F., & Perez- Rodriguez, J. V. (2011). Tourism and trade in OECD Countries. A dynamic heterogeneous panel data analysis. *Empirical Economics*, 41, 533-554.
- Sarmidi, T., & Salleh, N. H. (2010). Dynamic inter-relationship between trade, economic growth and tourism in Malaysia. *MPRA Paper No.21056*.
- Shan, J., & Wilson, K. (2001). Causality between trade and tourism: Empirical evidence from China. *Applied Economics Letters*, 8, 279-283.
- Sun, G., Hun, Y., & Yu, L. (2008). A study on relationship between foreign openness degree and inbound tourism development in China. *International Journal of Business and Management*, 3(1), 62-69.
- Surugiu, C., & Surugiu, M. R. (2011). Causality between tourism exports and trade openness: Empirical analysis for Romanian tourism. *Young Economists Journal/Revista Tineril or Economisti*, 9(17), 100-110.
- Tandoğan, D., & Genç, M. C. (2016). Türkiye’de turizm ve ticari açıklık arasındaki ilişki: Toda ve Yamamoto nedensellik yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 59-70.
- Terzi, H., & Tütüncü, A. (2017). Turizm gelirleri ve dışa açıklık arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 79-107.
- Wong, K. N., & Tang, T. C. (2008). Tourism and openness to merchandise and services trade in Singapore: An empirical investigation. *Monash University, Department of Economics*, Discussion paper, 26/08.
- Yapar Saçık, S., Akar, G., & Gülmez, Z. (2019). Turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 303-316.
- Yazdi, S. K., Salehi, K. H., & Soheilzad, M. (2017). The relationship between tourism, foreign direct investment and economic growth: Evidence from Iran. *Current Issues in Tourism*, 20(1), 15-26.

I. DÖNEM TBMM'DE MENTEŞE (MUĞLA) MEBUSU DR. TEVFIK RÜŞTÜ BEY'İN (ARAS) FAALİYETLERİ

Selahattin BOZKURT¹

Öz

I.Dönem TBMM Türk Parlamento tarihinin belki de en önemli meclisidir. Yeni Türk Devletinin kuruluşunu gerçekleştiren bu meclise TBMM'nin I inci Dönemi için yapılan seçimlerde Menteşe Milletvekili olan Kurmay Yarbay Mahmut Bey'in Düzce'de ayaklanmacılar tarafından şehit edilmesi üzerine, yerine 17 Haziran 1920'de Tevfik Rüştü Bey (Aras) seçilmiştir. Atatürk'ün Dışişleri Bakanı olarak da bilinen Tevfik Bey, özellikle II. Dünya Savaşı öncesi izlediği dış politika ile Türk diplomasi tarihinde derin izler bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşından yenilgiyle ayrılmasıyla, Eskişehir-Afyon bölgesine gelerek milli mücadeleye katılmıştır. Mecliste oldukça aktif rol oynayarak ülkenin kurulma aşamasında önemli görevler üstlenmiştir. Dönem içerisinde 32'si gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde 130 konuşma yapmıştır. Bu çalışmada I. Dönem TBMM açık ve gizli celse toplantı tutanakları kullanılarak Tevfik Bey'in biyografisi ve I. Dönem TBMM'deki faaliyetleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: I. Dönem TBMM, Menteşe, Muğla, Tevfik Rüştü Bey, Milli Mücadele

ACTIVITIES OF MENTEŞE (MUĞLA) DEPUTY DR. TEVFIK RÜŞTÜ BEY (ARAS) IN THE FIRST TERM TBMM

Abstract

The first term of Grand National Assembly is perhaps the most important assembly in the history of the Turkish Parliament. In the elections held for the 1st term of the Turkish Parliament, which established the new Turkish State, Tevfik Rüştü Bey (Aras) was elected on June 17, 1920 in the place of Staff Lieutenant Colonel Mahmut Bey, who was martyred in Düzce by insurgents. Tevfik Bey, also known as Atatürk's Foreign Minister, left deep traces in the history of Turkish diplomacy, especially with the foreign policy he pursued before the World War II. With the defeat of the Ottoman Empire in the World War I, Tevfik Bey came to Eskişehir-Afyon region and joined the national struggle. Playing an active role, he assumed important tasks in the assembly and during the establishment of the country. During the period, he gave 130 speeches on the bench, 32 of which were in secret sessions. In this study, the biography of Tevfik Bey and his activities in the 1st Term Turkish Grand National Assembly will be discussed using the minutes of the first term Turkish Grand National Assembly's open and secret session meetings.

Keywords: The First Term TBMM, Menteşe, Muğla, Tevfik Rüştü Bey, National Struggle

¹ Öğr. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ORCID 0000-0001-7676-7206, selahattin.bozkurt@ dpu.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 04.05.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Mondros Mütarekesi ile 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti yenilgiyi kabul ederek I. Dünya Savaşından resmen çekilmiştir. Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte işgal devletleri 7. maddeye dayanarak Anadolu’yu işgale başlamışlardır. İşgaller karşısında İstanbul Hükümetinin etkin bir şekilde tepki göstermemesi üzerine, Türk milleti kendi tedbirlerini almaya başlamıştır. Bu amaçla önce Müdafai Hukuk Cemiyetleri, daha sonra da silahlı mücadele için Kuva-yı Milliye kurulmuştur. Dr. Tevfik Rüştü Bey de 1920’de İstanbul’dan Eskişehir’e gelerek Kuva-yı Milliye’ye (Gülekli-Onaran; 1973: 48) katılmıştır. Türk siyasi hayatında aktif ve renkli bir kişilik olan Tevfik Bey’in hayatını iki dönem olarak ele almak gerekir.

1.Tevfik Rüştü Bey’in Hayatı

1.1. Milli Mücadele ve Öncesi Hayatı

1883 (1299) yılında Çanakkale’de dünyaya gelmiştir. Babası Hasan Rüştü Bey’dir. Tevfik Rüştü Bey, babasının memuriyetinden dolayı ilk ve orta öğrenimine ülkenin çeşitli bölgelerinde devam etmiştir. (Çoker; 1995: 762) (Ahmet Tevfik Rüştü Bey Dr. (Aras), Hal Tercümesi, TBMM Arşivi, Sicil No: 33.) Üniversite eğitimini Beyrut Fransız Tıbbiye Mektebinde (Çoker; 1995: 762), yüksek ihtisasını da Paris Broca Hastanesinde Jinekoloji ve Doğum alanında (Tinal; 2002: 1260) tamamlamıştır. İzmir Gureba Hastanesinde bir süre çalıştıktan sonra 16 Şubat 1909’da Selanik İl Sağlık Müfettişliğine atanmıştır. Tevfik Rüştü Bey burada siyasetle ilgilenmeye başlayarak İttihat ve Terakki Fırkasına girmiştir (Tinal; 2002:1260; TBMM Arşivi, Sicil No: 333) 13 Ekim 1911’de “Meclis-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye” azalığına getirilmiştir. 13 Mart 1913’te Sıhhiye Müdürlüğü 1. Müfettişliğine atanmıştır. Daha sonra Hıfzıssıhha Müdür Muaviniği, Teftiş Kurulu Başkanlığı, Sıhhiye Müfettişi Umumisi ve Yüksek Sıhhat Meclisi Üyeliği (Çoker; 1995: 762) görevlerinde bulunmuştur.

Tevfik Rüştü Bey, Selanik’te görev yaparken girdiği İttihat ve Terakki Fırkasında daha sonra genel sekreterlik görevinde bulunmuştur. İzmir’e tayin olduğunda ise burada yayınlanan İttihat gazetesinde yazdığı yazılar ile halkı Meşrutiyet yönetimine alıştırmaya çalışmıştır (Arıkan;1985: 109) Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşından yenilgiyle ayrılmasıyla, İttihat ve Terakki Fırkası son kongresinde 1 Kasım 1918’de kendini fesih etmiştir. Bunun üzerine ittihatçıların kendileri için yeni bir oluşuma gittikleri görülmektedir. İttihatçılar, son kongrelerinde Teceddüt adıyla yeni bir fırka kurmuşlardır. Tevfik Rüştü Bey de, bu firkada idare encümeni üyesi olarak kurucular (Tunaya; 2000: 112) arasında yer almıştır. Tevfik Rüştü Bey, anılarında bu durumu şöyle açıklamaktadır. “...işte o sıralarda İttihat ve Terakki Partisi’nin son kongresi toplandı. İttihat ve Terakki’nin yerini almak üzere yeni bir parti kurulmasına, bunun daha geniş esaslı bir demokrat programı bulunmasına ve adının da Teceddüt Fırkası olmasına karar verildi. Bende yeni firkanın merkez idare heyetine getirildim. Maksadımız, meşru vasıtalarla başvurarak memleketin istiklalini korumaktı” (Aras; 1945: 1261)

İşgal devletlerinin İttihat ve Terakki Partisi mensuplarını savaş suçlusunu ilan ederek tutuklamaya başlamasıyla birlikte, Tevfik Rüştü Bey de 30 Ocak 1919’da tutuklanmıştır. İstanbul’da Bekirağa Bölüğüne konulan Tevfik Rüştü Bey, buradan daha önceden tanıştığı ecza deposu sahibi La Fontainei isimli bir kişi tarafından kurtarılmıştır (Bayar; 1997, C. 5: 61) Tevfik Rüştü Bey Milli Mücadeleye katılmak üzere Anadolu’ya geçerek, Eskişehir ve Afyon bölgesinde faaliyetlerde bulunmuştur. I. Dönem TBMM’ye Menteşe Mebusu olarak seçilen Kurmay Yarbay Mahmut Bey’in şehit olması üzerine, yerine 17 Haziran 1920’de Tevfik Rüştü Bey mebus olarak seçilmiştir. (Çoker; 1995: 762)

I. TBMM’de Sağlık, Bütçe, Dışişleri, Anayasa, İktisat komisyonlarında görev almıştır. III. Toplantı yılında Dışişleri Komisyonu Kâtipliği ve İktisat Komisyonu Başkanlığı yapmıştır. Kısa

süreliliğine İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçilmişse de Doğuda bilimsel araştırmalar yapmak üzere oluşturulan heyete katılması sebebiyle bu görevinden ayrılmıştır. (Aybars; 1998: 87; Tınal; 2002: 1261)

Tevfik Rüştü Bey, Atatürk'ün isteği üzerine kurulan Türkiye Komünist Partisine kurucu üye olarak girmiştir (Çoker; 1995: 762; Tınal;2002: 1261). Rıza Nur'a göre, Tevfik Rüştü Bey partinin en hararetli savunucusu ve komünistidir (İleri; 1994: 164). Komünist Partiye katıldıktan sonra Türkiye'yi 3. Enternasyonal'de temsil etmek ve komünizm konusunda incelemelerde bulunmak üzere Sovyetler Birliği'ne gitmiştir. Ancak Sovyet Komünist Parti yetkilileri, Türkiye'de kurulan Komünist Partiyi devlet kontrolünde olduğu gerekçesiyle 3. Enternasyonale kabul etmemiştir. (Tunçay; 1994: 36)

1.2. Milli Mücadele Sonrası Hayatı

Tevfik Rüştü Bey, Cumhuriyet Döneminin uzun süre Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunmuş ender kişilerdendir. II. Dönem TBMM'ye İzmir'den milletvekili seçilmiştir. 3 Mart 1925'te İsmet Paşa Başkanlığında kurulan hükümette Hariciye Vekili olarak görev almış ve daha sonra III. , IV. ve V. Dönem İzmir Milletvekili olarak İsmet Paşa kabinesinde bu görevini devam ettirmiştir. 25 Ekim 1937'de İsmet Paşa kabinesi istifa etmesine rağmen, yerine kurulan Celal Bayar Hükümetinde de aynı görevle yer almıştır. Ancak II. Celal Bayar hükümetinde kendisine görev verilmemiştir. (Çoker; 1995: 763; Tınal;2002: 1262)

Tevfik Rüştü Bey Dışişleri Bakanlığı döneminde Türk dış politikasında belirleyici rol oynamıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi ve Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasının imzalanmasında etkili olmuştur. Batı ülkeleri ile yakın ilişkiler kurulması, Balkan Ülkeleri ve özellikle de Yunanistan ile kurulan dostluk köprüsü önemli çalışmalarıdır.

Atatürk tarafından kendisine Aras soyadı verilen Tevfik Rüştü Bey, Atatürk'ün ölümünden sonra ortaya çıkan iktidar mücadelesi sırasında, 1939 yılında Londra Büyükelçiliğine atanmıştır. 1943 yılında bu görevinden emekli olmuştur. 1946 yılında çok partili hayata geçildiğinde Demokrat Partiyi desteklemiştir. İnsan Hakları Cemiyetinin kurucuları arasında yer almıştır. 1951 yılında İş Bankası Yönetim Kurulu Üyesi, 1952'de ise Yönetim Kurulu Başkanı olmuştur. 1960 yılında bu görevinden ayrılmıştır. Sağlık, dışişleri ve siyasi konularda çeşitli eserler ve yazılar kaleme almıştır. 5 Ocak 1972'de İstanbul'da hayata veda etmiştir. (Çoker; 1995: 763)

2. TBMM'deki Faaliyetleri

2.1. Kanun Teklifleri

Tevfik Rüştü Bey ikisi tek başına, birisi bir arkadaşıyla olmak üzere üç kanun teklifi vermiştir. Bunlardan birisi 15.08.1336 tarihinde kendi adına verdiği kanun teklifi; Zonguldak ve Ereğli havzalarından ihraç olunacak maden kömürlerinden alınacak ihracat resmi hakkındaki kanun münasebetiyle yapılan görüşmeler esnasında bir olmuştur. Bu kanun teklifini verdiği Meclis'te oturum başkanı Mustafa Kemal Paşa'dır. Kanun teklifi şöyledir; (TBMM ZC, I. Dönem, C. 3, İ. 49, (15.8.1336): 245)

“Büyük Millet Meclisi Risayeti Celilesine

Maden kömüründen alınacak ihracat resmi hakkındaki mevaddi kanuniyeye maddeyi atiyenin ilavesini teklif ederim.

Madde: Havzai fahmiyelerden kömür ihrac ettiren tüccar madenlerinde çalışan amelenin ahvali sıhhiyelerine itinaya mecburdur. Bu hususu tahtı temine almak için Sıhhiye Vekâleti tarafından müfettiş bir tabip tayin olunacaktır.

Menteşe Mebusu

Dr. Tevfik Rüştü

Ancak bu kanun teklifinin konuyla ilgisi olmadığı ve ayrıca bu konuda yeni ve daha geniş kapsamlı bir kanun hazırlanması gerektiği gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Maliye Vekili Ferit Bey “...amele meselesi; mevzubahis olan ihracat meselesiyle katıyyen alakası olmayan ve başlı başına düşünülecek olan bir meseledir... bu hususta ariz ve amik bir kanunda yapmak az bir zamanda mümkün değildir... şimdi vazetmek istediğimiz resme diğer bir resim vazedilerek onun da ameleye tahsis edilmesini teklif ediyorlar... Devletin bütçesi bir tanedir, oraya giren paraların hepsi bir yere girer... bendeniz bu şimdiki resme bir şeyin ilavesine lüzum görmüyorum” (TBMM ZC, I. Dönem, C. 3, İ. 49, (15.8.1336): 245-247) demiştir.

Tefvik Rüştü Bey ise kanun teklifini şöyle savunmuştur. “...filhakika bu kanun doğrudan doğruya maden kömürü rüsumuna aittir. Sırf Ereğli ve Zonguldak maden kömürleri hakkında alalacele tertip edilmiş, Devletimizin istifade eylemesini temin için yapılmış bir kanundur. Fakat rica ederim arkadaşlar, Devletimizin üç bin lira kazanması için müstacelen bu maddeyi kabul ediyoruz da günde üç beş yüz vatandaşımız ve kardamızın ölmemesi için niçin bu maddeyi kabul etmiyoruz” demiştir. (TBMM ZC, I. Dönem, C. 3, İ. 49, (15.8.1336): 246)

21.7.1336 tarihinde Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey ile birlikte verdikleri kanun teklifi; İrşat Encümeni beyannamelerinin neşrine ve adul heyeti (bilir kişi) teşkiline dairdir.

Telkin ve Tethiş Kanunu Lâyihası

Madde - Büyük Millet Meclisi İrşat encümeni tarafından tedvin ve tertip edilip Heyeti umumiyece kabul edilecek esasat ve kanaatin mevzeler suretinde cevamii şerifede suveri münasebede, mekteplerde ve mebuslar ve hatipler tarafından alenî ve hususî mecami nasta alay ve tabur imamları tarafından ders suretinde efradı askeriye arasında ve hususî hatipler tarafından köylerde tefsir ve izah suretiyle neşri ve hatta evrakı matbua şeklinde bitaraf ve düşman memalik ve ahali ve efradı askeriyesine kadar tamimi lâzımdır.

Madde - Esas ve kanaati inkilâbiyenin katıyen münteci muvaffakiyet olması lâbit olduğundan aza- sının miktarı yediyi tecavüz etmemek ve lüzumuna göre adedi tezyit olunabilmek üzere Büyük Millet Meclisi azası tarafından müntehip bir (adul heyeti) teşkil edilmiştir.

Madde - (Adul heyetinin) vazifesi gerek Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesi, gerek rüesayi memurini mülkiye ve askeriye -tarafından havale suretiyle veyahut doğrudan doğruya vaki ittılağ üzerine esasat ve kanaati inkilâbiyeye mugayir ve her ne bahasına olursa olsun muhafazai vuslune kadar muayenet ruhuna münafi beyanatta bulunmaya cüret edenlerle bu yi mukaddeseyi suiistimalâtiyle şaibedar dafaai hukuk heyeti azasının ve memurinin ve cephelede umum cephe kumandanlığının emri olmaksızın vazifesi başından infikâk eden ümera ve zabitan ve memurini mülkiye ve müdafaai hukuk heyeti milliye azasının muhakemesiyle mücrim olduklarına kanaati husule gelince idamlarına hüküm itasıdır.

Madde - (Adul heyeti) tarafından muhakeme altına alınmış olanlar arasında Büyük Millet Meclisi azasından bulunursa bunlar hakkında kablelhüküm Büyük Millet Meclisi Heyeti umumiyesinden mevzubahis olan mebus hakkında (Kanun harici) kararının istihsali lâzımdır.

Madde - İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meridir.

Saruhan Mebusu Mustafa Necati

Menteşe Mebusu Dr. Tefvik Rüştü (TBMM ZC, I. Dönem, C. 3, İ. 52, (18.8.1336): 303)

Bu kanun teklifine mecliste milletvekilleri çok şiddetli tepki göstermişler ve teklif kabul edilmemiştir. Ali Süruri Efendi (Karahisarışarki); “Şiddetle adalet olmaz.” (TBMM ZC, I. Dönem, C. 3, İ. 52, (18.8.1336): 304) İsmet Bey (Çorum); “Bu millet aşk ve muhabbetle memleketini kurtaracaktır. Yoksa mücazatla memleket kurtulmaz. Böyle zevzeklikle, telin ile tethiş ile filan olmaz”, (TBMM ZC, I. Dönem, C. 3, İ. 52, (18.8.1336): 304) Hakkı Hami Bey

(Sinop); “...Hiçbir parlamentoda şimdiye kadar bu serlevha ile lahiya şeklinde verilmemiş bir şeyin, Türkiye'nin hür meclisinde kabul olunması değil, okunması bile, doğrusunu söylersek, canımı pek sıkımıştır ...Yoksa tüfenk dipçığıyle, iple, sapla gayeye vasil olmak istiyorsak, hedefe ulaşmaktan çok uzaklaşmış oluruz...” (TBMM ZC, I. Dönem, C. 3, İ. 52, (18.8.1336): 304-305)

Tevfik Rüştü Bey'in 8.9.1336 tarihinde tek başına verdiği kanun teklifi ise; firariler hakkındaki istiklal mahkemeleri kanunu münasebetiyle ilgilidir. Kanun teklifi;

“Büyük Millet Meclisi Risayeti Celilesine

Firariler hakkındaki layihai kanuniyenin birinci maddesinin berveçhi ati tadilinin teklif eylerim.

Madde 1. Hükümetçe tayin ve ilan olunan müddet zarfında dehalet etmeyen firari ve bakaya efradı ile mensubini askeriye'nin kendilerinin ikamet ettikleri hanelerinden maada emlak, akar ve emvali müsadereler ve birlikte ikamet eden aile efradı, firarinin firar ve ifhasında methali tahakkuk ettiği takdirde tebit olunur ve emvalinin müsaderesinden itibaren on gün zarfında teslim olanların emvali iade olunur.

Menteşe Mebusu

Dr. Tevfik Rüştü” (TBMM ZC, I. Dönem, C. 4, İ. 62, (9.9.1336): 56-57.)

Tevfik Rüştü Bey bu teklifini şöyle açıklamıştır; “Bir insanın anası babası, çocuğu ve zevcesi kendi oğlu veya babası ve zevci ne kadar cürumkar olursa olsun daima saklar. Binaenaleyh her milletin kanununda bu kadar yakın akrabaya bu gibi hususlarda yapılan cezalar daha hafiftir. İdam çok ağırdır. Fakat hiç ceza vermezsek firari teshil etmiş oluruz. Herkes gider babasının veya zevcesinin evinde oturur. Hâlbuki böyle buhranlı dakikalarımızda firarı istemeyerek teshil etmek de adeta cinayettir” demiştir. (TBMM ZC, I. Dönem, C. 4, İ. 62, (9.9.1336): 57) Tevfik Bey'in bu teklifi ve benzer diğer teklifler encümene havale edilmiştir.

2.2. Takrirleri

Tevfik Rüştü Bey, altı takrir vermiştir. Bunlardan ilki; Vilayati Şarkıye muhacirlerine muavenet edilmesi hakkındadır. 31.7.1336 tarihinde hazırladığı takririnde;

“Madde 1- Muhacirin Müdüriyeti umumiyesinin deruhte ettiği hidematın iskânı aşairden gayrisi sıhhiye ve muaveneti içtimaiye vekâletine nakil ve raptedilmiştir. (Hidematın diyorum. Muhacirin müdüriyeti umumiyesi mevzubahs değildir. Onun hakkında daha fazla söz söylemeye hacet yok, herkesi görüyorum ki, bu hususta kanidir. Muhacirin müdüriyeti umumiyesi kendisinden beklenen hizmeti yapamamaktadır).

Madde 2- Muaveneti içtimaiye mefhumunda dahil olan hidematı saire ile birlikte hüsnü tedvir edilmek üzere merkezde bir daire ile teftiş ve talim ile muvazzaf bir heyeti teftişiyeden ibaret olmak üzere muaveneti içtimaiye müdüriyeti teşkil edilmiştir.

Madde 3- Elviyede memurini nafia ve sıhhiye ve ziraiye azayi tabiiyeden olmak ve mahalle ahali tarafından intihap edilmek üzere muaveneti içtimaiye heyetleri teşkil olunmuştur.

Madde 4- Bir liva dâhilindeki Maliye Vekâletine merbut olan çiftlikat ve arazii emiriye muaveneti içtimaiye heyeti emrine verilmiştir (TBMM ZC, I. Dönem, C. 3, İ. 41, (31.7.1336): 23)

Tevfik Rüştü Bey, Türk milletinin tarihinde yaşadığı muhaceratı “...mazlum milletimizin hayatı kuzeydesinde çok eski zamanlardan beri mevzubahs olagelmiş, fakat buna rağmen hiçbir vakit esaslı tedabire tevessül edilmeyerek hep muvakkat çarelerle geçitirilmiş...” (TBMM ZC, I. Dönem, C. 3, İ. 41, (31.7.1336): 22) en önemli mesele olduğunu belirtmiştir. Türk milletinin göç ettiği yerlerin ve göç edenlerin sayısının doğru bir şekilde tespit edilebilmesi halinde, bugünkü Türkiye kadar bir nüfusumuzu da toprağa gömdüğümüzü söylemiştir. Hicretin İslam tarihinde

mukaddes bir feyz ve kudret olduğunu ancak Türkler için bunun tarihte acı hatıralar ve facialarla dolu olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebinin ise bu meselenin hiçbir zaman esaslı bir suretle tetkik edilip gerekli tedbirlerin alınmaması olduğunu ifade etmiştir. (TBMM ZC, I. Dönem, C. 3, İ. 41, (31.7.1336): 22) Fakat bu konuda başka mebusların da farklı takrirler vermesi nedeniyle konu Dâhiliye Encümenine havale edilmiştir.

TBMM'nin açılmasından beş gün sonra, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in ülkede içki üretimi ve tüketiminin yasaklanması için vermiş olduğu, "*Müskiratın men'i hakkındaki*" (TBMM ZC, I. Dönem, C. 1, İ. 6, (28.4.1336): 114) kanun teklifi nedeniyle Tevfik Rüştü Bey ve Erzurum Mebusu Salih Bey, ilgili kanunun 5. Maddesinin tadili hakkında bir takrir vermişlerdir.

"*Madde 5- Merasim ve itikadı diniyeleri muktezasınca müskirat istimali mecburiyetinde kalanlar iş bu kanun ahkâmından müstesnadır.*" (TBMM ZC, I. Dönem, C. 4, İ. 64, (13.9.1336): 130) Özellikle gayrimüslimler için bu yasağın doğru olmadığını savunmuştur. İslam dininin de diğer din mensuplarının yaşantısına müdahale etmediğini ifade etmiştir. "...dört beş kişinin istisna veya tecziyesi için koca bir esası yıkmayalım. Senelerden beri, İslam halifelerinin kabul ettiği ve alenen ilan ettiği bir esası ihlal etmeyelim"(TBMM ZC, I. Dönem, C. 4, İ. 65, (14.9.1336): 149-150) demiştir. Fakat buna rağmen Müslümanların da böyle bir istisna durumunda içki içecekleri gerekçesiyle teklif ret olunmuştur (TBMM ZC, I. Dönem, C. 4, İ. 65, (14.9.1336): 145).

TBMM'de, 28 Şubat 1338 tarihli Avans Kanununun İcra Vekilleri Riyaset tezkeresi münasebetiyle yapılan görüşmelerde verdiği takrir, avansın genel bütçe çerçevesinde maliyeyi ve ona bağlı kurumları ilgilendirdiğini, belediyeler ve özel idareleri olan kurumların bu avanstan yararlanmaması gerektiğine dairdir. Ancak teklif kabul edilmemiştir (TBMM ZC, I. Dönem, C. 21, İ. 61, (24.6.1338): 27-32).

TBMM'de 1338 senesi Posta ve Telgraf idaresinin bütçe görüşmeleri esnasında verdiği takrir de her vekâletin bütçesinin ayrı ayrı görülmesinin doğru olmadığı yönündedir. Böyle bir uygulamanın, her vekâlete harcamalarında bağımsızlık vereceğinden yanlış olduğunu savunmuştur. Bu durumun, bütçenin bir bütün olduğu gerçeğini ortadan kaldıracığını ifade etmiştir. Dolayısıyla bütçe bir bütün olduğuna göre mesele bütçe encümeninde görüşülüp, genel bütçeye son hali verilerek genel bir müzakere yapılması gerektiğini teklif etmiştir. Fakat bu teklif kabul edilmemiştir (TBMM ZC, I. Dönem, C. 21, İ. 62, (25.6.1338): 46-47; 62-63; 69-70).

.Dâhiliye vekili Fethi Bey'in İzmir'e gitmesinden dolayı yerine Maarif Vekili Vehbi Bey'in Dâhiliye Vekilliğine vekâlet etmesine dair, 20.09.1338 tarihinde Burdur Mebusu Veli Bey ile birlikte takrir vermişlerdir. Bu takrir de asli vekilin zaten İzmir dönüşü istifa edeceği, o nedenle de beş altı günlüğüne dâhiliye vekâletine, maarif vekilinin vekâlet etmesinin doğru olacağını teklif etmişlerdir. Bazı vekiller bu teklifin yanlış olduğunu, Tevfik Rüştü Bey'in teklifinin Meclis'te kötü bir teamüle sebebiyet vereceğini ileri sürmüşlerse de teklif kabul edilmiştir (TBMM ZC, I. Dönem, C. 23, İ. 105, (20.9.1338): 122-126).

1336, 1337, 1338 senelerine ait düyunatın (borçlar) ödenmesine yönelik verilen kanun teklifinin, makul ve haklı eleştirilerden dolayı daha adil bir şekilde hazırlanması için encümene iadesine yönelik takrir (TBMM ZC, I. Dönem, C. 28, İ. 9, (22.3.1339): 120-136) vermiştir. Tevfik Rüştü Bey, takriri hakkında yaptığı konuşmada; "...memleketin dahile olan borçlarının bir kısmı mevzubahs olurken diğerlerinin de nazarı dikkatini celbedeceği bir maddei müzeyyele ile bu kanuna dercedilsin. Ta ki memleketin dahiline olan borçlarını hükümetin vermesi zaten onun hüsnüniyeti icabıdır. Fakat borçların bir kısmını öderken, diğer kısmının haklı şikâyetine meydan vermesin ve aynı zamanda da nasıl düşünülüyor ki, ekseriyetle ve doğrudan doğruya köy halkından alınan vesait için mazbatalar verilmemiştir. O mazbatasız kalan, asıl fakir olan halkın alacağıdır... Ben zannediyorum ki halk hükümeti yaşayan bu diyarda fakirle zengininki farkı yoktur ve servet serveti, para parayı celbeder darbi meseli artık bu memleketin hudutlarından kovulmuştur. Hâlbuki bu kanunun ruhunda onu tamamiyle mündemiç görüyorum" (TBMM ZC,

I. Dönem, C. 28, İ. 9, (22.3.1339): 130-131) diyerek eleştirmiştir. Başka mebusların da eleştirileri üzerine teklif kabul edilmiştir.

3. Tevfik Rüştü Bey'in TBMM'deki Konuşmaları

3.1. Ekonomi-Vergi-Bütçe Hakkındaki Konuşmaları

Tevfik Rüştü Bey, TBMM'de dönem içerisinde 32 si gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde 130 konuşma yapmıştır (TBMM I. Dönem, ZC'den derlenmiştir) Bu konuşmalarından ülke meselelerine bakış açısı anlaşılabilir. Çünkü farklı birçok konu hakkında söz almış ve önerilerde bulunmuştur.

Milli Mücadele döneminde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları yakından takip etmiştir. Aynı zamanda kendisinin mebusu olduğu Menteşe bölgesinin sorunlarına da duyarsız kalmamıştır. İhracat rüsumu hakkındaki kanunun görüşülmesi esnasında, 16.9.1336 tarihinde söz alarak bu kanunun Menteşe bölgesi için ortaya çıkaracağı sorunlara değinmiştir. “...*Bunlardan biri; kereste meselesidir ki, Menşete havalisinde mevcut olan esaslı şeylerden biride budur... Hükümetin aldığı bir resim var, üzerine birde ihraç resmi ilave edersek, hâlihazırda dışarıya sevk edemediğimiz ve satamadığımız keresteler elde kalacak, ne hükümet para alabilecek ve ne de memlekete para girmiş bulunacak*” (TBMM ZC, I. Dönem, C. 4, İ. 66, (16.9.1336): 167) demiştir. Kereste meselesinden başka yine Menteşe bölgesi için önemli gelir kaynaklarından olan hayvancılık ve tarım ürünleri ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. “*Menteşe livasında hemen 350 bin mevaşi vardı. Bugün hayvan mevcudu elli beş bin ve altmış bine tenezzül etmiştir. İtalya ve Yunan işgali altında bulunan yerlere mevaşi gündüz kaçırılıyor. Buna biraz daha müsaade edecek olursak Menteşe Livası yiyecek eti bir müddet sonra Yunanlılardan satın alacak...*” (TBMM ZC, I. Dönem, C. 4, İ. 66, (16.9.1336): 168) diyerek, verginin arttırılmasının ne tür bir sakınca ortaya çıkardığını açıklamıştır.

Verginin arttırılmasının ülkenin diğer önemli ihraç kalemleri üzerindeki etkisine de değinmiştir. “...*koza ve kuru üzümdür ki; bunları yetiştiren memleketlerimiz maalesef bugün elimizde değildir. Şu halde mezkûr mevaddı listeye koymakla aleyhimizde bila lüzum bir propaganda hazırlamış olacağız; halka Hükümet buraları geri alırsa sizden şu parayı alacak, bu parayı alacak diyeceklerdir.*” (TBMM ZC, I. Dönem, C. 4, İ. 66, (16.9.1336): 168) Bu düşüncesi ile bölgede Milli Mücadeleye karşı oluşabilecek olumsuz propagandaların da önüne geçmek için düşman işgali altında olan bölgelerdeki ürünler üzerine konulacak vergiden vazgeçilmesini istemiştir.

Akarat vergisinin arttırılması ile ilgili kanun değişikliği yapılması esnasında, 16.4.1338 tarihinde söz alan Tevfik Rüştü Bey; yapılacak vergi artırımının gayrimenkul sahiplerini değil, daha çok şehirlerde yaşayan mülk sahibi olmayan kiracıları etkileyeceğini belirtmiştir. Bu verginin gayrimenkul sahipleri tarafından kiracı durumunda bulunan devlet memurlarına, aylıklı çalışanlara, hanlarda kalan amelelere, işyerleri kira olan esnafa yansıtılacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte haksızlık olduğunu, verginin gelir üzerinden değil sermaye üzerinden alınmasını tavsiye etmiştir. (TBMMZC, I. Dönem, C. 19, İ. 28, (16.4.1338): 209-210)

Vergi kanunlarında değişiklik yapılırken çok dikkatli olunmasını istemiştir. Özellikle hububat fiyatlarında yapılacak ayarlamaların ihtilallere kadar gidebileceğini söylemiştir. “*Hâlbuki memleketin bir taraftan bilhassa ekmek fiatiyle alakadar olan köylü ve amele ekseriyetinin ihtiyacı azimi ki- aşıktan gündelikçi ve ırgat ve sahilde işleyen fikarayı ahali rica ederim bu ekmek ihtiyacıdır. Bu ekmek fiatiyle oynamak çok vakit ihtilaller meydana getirmiştir. Ona mukabil memleketin iktisadi millisi hakkında da ceffelkalem karar vermek doğru değildir*”. (TBMMGZC, I. Dönem, C. 2, İ. 154, (4.2.1338): 684, 754-755)

1337 senesi Muvazenei Umumiye Kanununun görüşülmesi esnasında gizli celse toplantılarında defalarca söz alan Tevfik Rüştü Bey, bütçenin durumundan ülkenin iktisadi hayatına, ithalat ve

ihracatına kadar detaylı bir şekilde görüşlerini ifade etmiştir.(TBMMGZC, I. Dönem, C. 2, İ. 157-160, (9-16.2.1338): 716-797)

Kurtuluş savaşı sürecinde ve sonrasındaki bir takım gelişmeleri değerlendirirken, esas problemin iktisadi alandaki gelişmeler olmasına rağmen daha çok siyasi ve idari işlerle uğraşılmasını eleştirmiştir. “...*Hükümetin şu veya bu şekil alması ile iş idare olunur, şu ve bu adamın gidip gelmesiyle hastalığa çare bulunur diye idari ve iktisadi sahada tecelli etmiş, içtimai ve iktisadi sahada sakıt kalmıştır. Esas maraz bundan ibarettir. En son tecelli ederek gerek milletimize ve gerek onun namına izafetle meclisimize bütün dünyada şanü şeref getiren bu inkılapta dahi iki seneden beri yalnız uğraşmadığımız bir tek mesele vardır ki, esasatı iktisadiye ve maliyemizin müzakeresidir... Bu gün bu halin devamı müvazenete doğru değil iflasa doğru gitmektedir.*” (TBMMGZC, I. Dönem, C. 2, İ. 158, (11.2.1338): 745)

Bütçenin ithalat ve ihracat tatminlerini değerlendirirken de ülkenin içinde bulunduğu gerçeklerden hareket edilmediğine işaret etmiştir. “*Mesela ithalat ve ihracat cetvelimize baktığımız zaman.... mevaddı hayvaniye ve afyon belli başlı ihracatı teşkil ediyor. Asıl nazarı itibare alınacak sanayi maatteessüf inkişaf etmek şöyle dursun geri kalmış bir surette duruyor. Devletin siyaseti maliyesini ne kadar ıslah edersek edelim, vergilerimizi ne kadar haddi makule getirirsek getirelim, nihayet bu parayı tanzim edecek, parayı verecek halkın eline para geçmek lazımdır. Hâlbuki gelecek sene için ithalat meselesi daha mühimdir... Çünkü Afyon diyarı maatteessüf elimize gelmiş değildir. Tütün oda başka bir faciadır...mevaddı hayvaniye de maatteessüf bu cihet üzerinde itina edilmemesi sebebiyle felakete uğramıştır.* (TBMMGZC, I. Dönem, C. 2, İ. 158, (11.2.1338): 745) *Eğer ithalat ve ihracat meselesi doğru bir şekilde ele alınıp gerekli tedbirler alınmaz ise “Gelecek ancak bir esareti iktisadiyedir”* (TBMMGZC, I. Dönem, C. 2, İ. 158, (11.2.1338): 746) demiştir.

1338 senesi Ziraat Bankası Bütçesinin görüşülmesi esnasında söz alan Tevfik Rüştü Bey, bu bankanın asli görevini hatırlatırken hükümetin bankanın sermayesine el koymasını ve zarar ettirmesini eleştirmiştir. (TBMMZC, I. Dönem, C. 21, İ. 67, (2.7.1338): 203, 264) “*Çünkü her vakit diyoruz ki, bu memleketin en büyük ve en ehemmiyetli istinad ettiği temel taşı, ziraat ve köylüdür. Sonrada ona en ziyade alakadar olan bir müessesenin bütçesinin müzakeresine henüz bugün başlıyoruz. Şimdi Ziraat Bankasının on beş milyon lirasının hükümet tarafından gasbedilmesi, -çünkü şimdiye kadar ödenmemiş olduğuna nazaran gasp demek mecburiyetindeyim- büyük bir felakettir, kabul ederim, fakat elimizde mevcut bulunan bir milyon liralık bir parayı ziraatımızın en muhtaç olduğu bir sırada işletmemek başkaca bir felakettir.*” (TBMMZC, I. Dönem, C. 21, İ. 67, (2.7.1338): 204)

“...*Büyük Millet Meclisi Hükümeti düşmanlarını kovmak için nasıl kuvvetli bir ordu vücuda getirdi ise onu idame hizmetini görecektir olan ziraat itibar müessesine de aynı kıymeti vermiş olsun... Banka muemalatı demek; elindeki parayı mütevazinen, mütesaviyen, şuraya buraya taksim etmek, dağıtmak demek değildir. Onu iyi kullanmak, yerinde sarf etmek demektir. Memleketin Ziraat Bankasından beklediği; gece gündüz çalışan halkın soyulmaması için gözünü açmasıdır... Bu memlekette hazin olmakla beraber itiraf edelim ki mütehassıs bankacılar yetişmemiştir. En muhtaç olduğumuz bir zamanda senelerden beri halk vergisini verdiği halde önümüzdeki Ziraat Bankası namına enkazdan başka bir şey kalmamıştır.*” (TBMMZC, I. Dönem, C. 21, İ. 67, (2.7.1338): 204-205)

Rüsumat (Gümrük) İdaresi ile ilgili görüşmelerde söz alan Tevfik Rüştü Bey, bu konudaki düzenlemelere dikkat edilmemesi halinde kaçakçılık olaylarının önlenemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca bu konunun ülkenin ithalat ve ihracat rejimini de etkileyeceğini söylemiştir. Gümrük vergilerinin yükseltilmesinin kaçakçıları farklı yollara sevk edeceğini, bunun neticesinde daha fazla gelir elde etmeyi düşünürken bu gelirlerden de mahrum kalınacağı üzerinde durmuştur.

“...Anadolu'ya gelen eşyanın kısmı âzâmı hemen yüzde sekseni Gümrük Resmine tabi olmayan yerler vasıtasıyla elimize girmiştir... geçen sene zarfında görüyoruz ki, hiçbir tedbir alınmaksızın Gümrük kendi kendine azalıyor. Yani memleketimizden aman para çıkmasın derken ve milli iktisat ve itibar ve paranın tedavülü için bir çok tedbir ittihaz ederken ve bu endişeyle titrerken hiçbir şeye lüzum görmeden veyahut yapmaya vakit bulmadan bakıyoruz ki, ithalat kendi kendine azalıyor. Bir memleketin ithalatı iktisadiyesi, istihsalatı, iktisadiyesi azaldı mı varidat da, ithalat da azalır... Halbuki gümrüğü yükselttiniz nâmütenahi yükselttiniz, dahili istihsalata bir çare bulunmazsa tabiatıyla istihlakat da azalır ve binnetice tabii varidat ta azalır. Şu halde daha tabii ve daha mali ve daha iktisadi hareket etmek için bir takım engeller vardır, onları kaldıralım ve aynı zamanda kaçak kapısını tıkayalım”. (TBMMZC, I. Dönem, C. 21, İ. 63, (26.6.1338): 78-79)

3.2. Toplumsal Olaylar Hakkındaki Konuşmaları

Tevfik Rüştü Bey Milli Mücadele döneminde ülkede ortaya çıkan ve toplumu huzursuz edebilecek olaylara karşı da duyarlı bir şekilde hareket etmiştir. Bu hususta mecliste yapıcı ve yönlendirici konuşmalar gerçekleştirmiştir.

Milli Mücadele aleyhinde propaganda yapanların vatana ihanet ettiklerini, bundan dolayı da bunların İstiklal Mahkemelerinde yargılanıp cezalandırılmasını istemiştir. (TBMMZC, I. Dönem, C. 1, İ. 28, (5.7.1336): 88) Ayrıca mücadelenin topluma doğru anlatılıp destek alınabilmesi için de karşı propaganda yapılması taraftarıdır. Bunun için neler yapılması gerektiğini de şöyle açıklamıştır;

“Hiç şüphesizdir ki, maksadımızı neşretmenin Müdafaa-i Milliye kadar ehemmiyeti vardır. Bunu Meclisi Alinin layık olduğu ehemmiyetle nazarı itibare alması doğru, eğer kabil ise böyle bir vekâlet tesisi de belki faydeli olur. Görülüyor ki, yirminci asırda neşriyat, adeta silahtan sonra en büyük silahı muvaffakiyettir. Binaenaleyh esas teklifin İrşat Encümenine veyahut başka münasip bir encümene” (TBMMZC, I. Dönem, C. 4, İ. 72, (25.9.1336): 333-334) havale edilmesini istemiştir.

Ayrıca orduda ve halk arasında muallimlerin ve askeri muallimlerin misakı milliyi anlatmasını istemiştir. Neşriyat yoluyla ve özel olarak tab edilerek bu hususların topluma dağıtılmasını, yine yurt dışında özel çaba sarf edip oralarda da propaganda yapılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Yurt dışında o ülkelerin dillerinde neşriyat yapılmasının, risalelerin basılıp dağıtılmasının doğru olacağını ifade etmiştir. (TBMMZC, I. Dönem, C. 2, İ. 128, (14.12.1337): 504)

Dönem içerisinde İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılanıp ceza alan, ancak yargılamaların bazen hatalı sonuçlara sebebiyet verdiği gerekçesiyle bu durumdaki mahkûmların affedilmesi için de yönlendirici olmaya çalışmıştır. “...hususî af manasız bir şey değildir. Ancak hususî affin sebebi en muntazam yapılan mahkemelerdeki hatiatı adliyenin bile nâmütenahi olmasındandır. Usulü muhakemede hata olmayabilir. Delâili elde etmiştir ki; mahkûm olmuştur. Fakat bütün şevahid, bütün delâil sıfır olduğuna eğer kabilolsa namütenahi nakledeceğim... Rica ederim öyle vakalar vardır ki, kabul edilen usulü muhakeme ile onların mahkûmiyeti kabul edilmiş, hâlbuki bu hususta medeniyet ve insaniyetin vicdanına hitabedildiği zaman, onlar masum görülmüştür. Gözü kapalı bir affi umumî deryasına düşürmiyelim, daha harb devam ediyor.” (TBMMZC, I. Dönem, C. 22, İ. 97, (6.9.1338): 524)

Tevfik Rüştü Bey, Muhacirler konusuyla da yakından ilgilenmiştir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu konuda takrir de vermiştir. Bu konunun iki noktada dikkate alınmasını istemiştir. Bunlardan birinci hususun düşman elinde kalan topraklardaki insanlarımızın ülke nüfusunun arttırmak için davet edilenler olması, diğerinin de kendiliğinden işgal bölgelerinden gelip yurdun dört bir tarafına dağılan muhacirler olduğudur. İkinci kısımdaki muhacirlerin işgal bittiğinde

tekrar yurtlarına döneceğinin dikkate alınarak hareket edilmesini istemiştir. Meselenin bir hükümet işi değil, halkı ilgilendiren ciddi bir konu olduğu üzerinde durmuştur. Bunun içinde sorunun çözüm yolunun şehirlerde mahalle halkının ve yerel yönetimlerin işbirliği ile çözülmesi gerektiğini söylemiştir. (TBMMZC, I. Dönem, C. 3, İ. 41, (31.7.1336): 22-23)

Erzurum Mebusu Salih Efendi ve arkadaşlarının muhacirlerin memleketlerine gönderilmelerine (TBMMZC, I. Dönem, C. 3, İ. 55, (22.8.1336): 402) dair vermiş oldukları tahrir üzerine yaptığı konuşmada “...bu memlekete en çok mevzubahis olması lazım gelen mesele, teksiri nüfus meselesidir... teksiri nüfus meselesi, evvelimimde mevcutları muhafaza etmektir... Bunu Dâhiliyeye havale etmekle, belediyeeye vermekle mesele halledilmiş olmaz... Dahiliye Encümeninden rica edelim, muhacirin meselesini esaslı bir noktaya raptetsin... Bunu da halka verelim ve halkı vazifesiyle alakadar edelim, (TBMMZC, I. Dönem, C. 3, İ. 55, (22.8.1336): 404) ... Meclis süratle bir encümeni mahsus yapsın. Yoksa havalelerle vakit geçirmek, teşkilat bitinceye kadar muhacirine bekleyin, ölmeyiniz, ölmemeniz lazımdır gibi manasız vaitli bir maddei kanuniye kabul etmeğe benzer...” (TBMMZC, I. Dönem, C. 3, İ. 55, (22.8.1336): 406) diyerek, meselenin mecliste boş yere tartışılmasının, komisyonlara sevk edilmesinin vakit kaybı olduğu gerekçesiyle eleştiride bulunmuştur.

Kurtuluş Savaşından sonra, Doğu vilayetlerindeki muhacirlerin memleketlerine geri gönderilmesi ve harap olmuş meskenlerinin inşası için meclise getirilen kanun teklifi (TBMMZC, I. Dönem, C. 28, İ. 14, (31.3.1339): 252) ile ilgili olarak da yol gösterici konuşmalar yapmıştır. Tevfik Rüştü Bey, Meclis kürsüsünden dile getirdiği ifadesinde; Ülkemiz, nasıl düşman işgalinden hızlı bir şekilde kurtarıldı ise yüz binlerce insanımız da bir an önce memleketlerine kavuşmak istemektedir. Bir an önce yapılması gereken kimseyi dışarıda bırakmadan, herkesin başını sokabileceği bir mesken inşa etmektir. Herkesi hastalıktan, sefaletten ve açlıktan kurtarmak gerekmektedir. Doğu bölgelerinin harap olduğu bilinmektedir. Bunun için de hükümetin hızlı bir şekilde bir hal çaresi düşünmesi gerekmektedir. İskân edilecek halk ve imar edilecek yerler için farklı farklı vekâletlerin görevlendirilmesi doğru değildir. O nedenle hükümetin bu çalışmayı tek elden yapacak bir organizasyona gitmesi gerektiğini ifade etmiştir. (TBMMZC, I. Dönem, C. 28, İ. 14, (31.3.1339), s. 261-262)

Tıp doktoru olan Tevfik Rüştü Bey, sağlık konusuyla da yakından ilgilenmiştir. 21.8.1338 tarihinde Meclis'te görüşülmekte olan “Dördüncü Avans Kanunu'nun, Sıhhiye Bütçesi görüşmeleri esnasında söz almış, ülkenin içinde bulunduğu şartlar değerlendirilerek bütçenin tasarruflu bir şekilde yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Sıhhiye Vekâletinin talep ettiği rakamın çok yüksek olduğunu söyleyerek israfın önlenmesini istemiştir. Ayrıca ülkede herhangi bir salgın hastalığının olmadığını, istenilen bütçeyi geçmişteki Osmanlı Devleti Sıhhiye Vekâleti bütçesiyle kıyaslayarak eleştirmiştir:

“Yüz bin lira deyip geçivermiyelim. Osmanlı İmparatorluğunun eski bütçelerine bakacak olursak daimi bütçeye bile bu hususta elli bin liradan fazla konduğu görülmemiştir... böyle para almak daha çok masraflı muciboluyordu. Yani ayrı ayrı para almak israfı müeddi olduğu halde yine de neticede öyle yüzbin liralara oynanılmamıştı... Türkiye dahilinde emrazı vebaiyeden hiçbirinin vücudu olmadığına göre yüz bin lirayı pek çok istiksar ederim.” (TBMMZC, I. Dönem, C. 22, İ. 88, (21.8.1338): 26) demiştir.

Tevfik Rüştü Bey'in ülkede salgın hastalık olmadığına yönelik ifadesi üzerine, Hakkari Mebusu Mazhar Müfid Bey'in; “Tifüsü unuttun” (TBMMZC, I. Dönem, C. 22, İ. 88, (21.8.1338): 261) şeklinde söz söylemesi üzerine; “...vebanın bu cinsi o kadar sâri değildir ve ancak mikrobik bir hastalık olmasından dolayı sâridir... İstanbul'da ki son büyük veba istilasında bulundum ve müfterihen söyleyebilirim ki, Beynelmilel Heyeti Sıhhiye vebanın men'inden âciz kaldığı vakit Türk tababeti buna muvaffak oldu. Bir ay zarfında İngilizleri ve Fransızların vaz'ettikleri ve bir takım fevkalade masraflarla ittihaz ettikleri tedbirleri kaldırarak, hastalığı men'e; tedabirimizle

muvaffak olduk.” (TBMMZC, I. Dönem, C. 22, İ. 88, (21.8.1338): 261) diyerek Türk tabiplerinin başarılarına vurgu yapmıştır.

Salgın hastalıklar için alınması gereken tedbirlere de değinmiştir. Veba için hudutlarda önlem alınarak gelen ve gidenlere dikkat edilmesine, özellikle farelere karşı dikkatli olunması gerektiğine işaret etmiştir. Koleranın ise büyük halk hareketleri ve ticari faaliyetlerle yayıldığını belirtmiştir. Bunun için özellikle sahillerde ve limanlarda dikkatli olunmalıdır. Gerekli yerlerde laboratuvarlar kurularak, ihtiyaç olan ilaçların hazır tutulması gerektiğini ifade etmiştir. (TBMMZC, I. Dönem, C. 22, İ. 88, (21.8.1338): 261)

Sağlık Bakanlığına kısa bir süre vekâlet eden Tevfik Rüştü Bey’e, Muş Mebusu Osman Kadri Bey’in, Muş’a niçin doktor gönderilmediğine dair verdiği soru önergesine karşılık verdiği cevabında, bütün livanın bir sıhhiye memurunun elinde kaldığını, ancak ülkede yeterli doktorun olmadığı ve bu nedenle de askeriyede bulunan tabiplerin terhis olmasıyla sıkıntının giderileceğini söylemiştir. Yozgat Mebusu Feyyaz Ali Bey’in ise; Yozgat Şehremaneti Sıhhiye Müdürü Dr. Petraki Efendiye dair sözlü sualine verdiği cevap ise takdire şayandır.

“İki üç haftadan beri Petraki Efendiye ait ufak iki şey ilave etmek zarureti vicdaniyesindeyim. Meclisimiz; bu memleketin varlığına, iyiliğine hizmet eden herkesi onun mezhep ve milletine hiçbirisine bakmamak üzere Türkiye’nin terakkisine ciddi hizmetleri sebkat etmiş olan herkesi siyyanen takdir ettiğini âsarı fülîyesiyle göstermektedir. Bu meyanda Donanma Cemiyetinin müessisi ve bânisi olan Petraki Efendi de bu memleketin eyyamı felaketinde mütevali hizmetlerinden dolayı verem olmuş ve cidden hizmetlerinin malülü olduğundan dolayı vekâlet aletusul sıra tababetinde ipkasını kabul etmiştir ve bu suretle Meclisi Âlinin ekalliyetlerin hukuna ne kadar hürmetkâr olduğunu ve bu gibi kelimelerle düşman tarafından uydurulmuş sözlerin sahteliğini biz fülîyatta ispat edeceğiz.” (TBMMZC, I. Dönem, C. 27, İ. 191, (12.2.1339): 306-307)

Karesi Mebusu Abdülgafur Efendinin, mebusların müteahhitlik yapmamaları hakkındaki tavrı (TBMMZC, I. Dönem, C. 17, İ. 164, (23.2.1338): 114) üzerine kürsüde bir konuşma yapmıştır. Takrirden dolayı teşekkür etmiştir. Bu tavrın toplumun mebuslar hakkındaki yanlış düşüncesini ortadan kaldıracığını, müteahhitliğin hükümetle ticaret yapmaya sebebiyet vereceğinden dolayı mebuslara imtiyaz sağlayacağını, bunun için de tavrın kabul edilmesini istemiştir. Eğer tavrı kabul edilmeyecekse bir kanun hazırlanıp, mebusların müteahhitlik yapması veya yapacaksa da herhangi bir imtiyaz olmayacağını kanunda yer almasını istemiştir. (TBMMZC, I. Dönem, C. 17, İ. 164, (23.2.1338): 114-117)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçesi görüşmeleri esnasında gündeme gelen milletvekili maaşları ve harcırahları ile ilgili yaptığı konuşmada, maaşların ve harcırahların arttırılmasının doğru olmadığını, halkın bu tarz girişimlere hoş bakmayacağını ifade etmiştir. Böyle konuları meclisin uzun uzadıya müzakere etmesinin halk nazarında mebusları hoş göstermeyeceğini, herkesin fedakârlık yapması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca savaşın bittiğini ve İstiklal Mahkemelerin görevinin sona erdiğini, bu nedenle de kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Böylece bütçeden tasarruf edilecektir.(TBMMZC, I. Dönem, C. 3, İ. 111, (30.9.1338): 847-855)

1339 senesi Avans Kanunu görüşmelerinde, İstanbul Hükümeti emrinde görev yapan memurların durumunun gündeme gelmesi üzerine söz alan Tevfik Rüştü Bey, Hükümetin Meclisten yeni bir tasfiye yetkisi istediğini söyleyerek bu hususta açıklamalarda bulunmuştur.

İstanbul’un işgal edildiği 16 Mart tarihinin milat kabul edilmesi gerektiğini söyleyerek, bu tarihten sonraki hizmet eden memurların tasfiyesine karşı çıkmıştır. Ancak TBMM’yi tanımamış, ona hizmet etmemiş, isyan etmiş, çetelerle işbirliği yapmış olan memurların tasfiyesini istemiştir. Ayrıca memurların emeklilik durumlarının da buna göre değerlendirilmesini istemiştir.

3.3. İç Politika İle İlgili Konuşmaları

Tefvik Rüştü Bey, dönem içerisinde gizli celse toplantılarında ve normal toplantılarda iç politikaya yönelik olarak da ülke meselelerine karşı duyarsız kalmamıştır. Toplum ve ülke çıkarlarını ilgilendiren konularda söz alarak yo gösterici konuşmalar yapmıştır.

Sakarya Savaşından sonra, Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın ordunun durumu hakkında yaptığı açıklama üzerine söz alan Tefvik Rüştü Bey, I. Dünya Savaşının sebepleri ve ülkemizin ne amaçla işgal edildiği üzerinde durmuştur. Eğer sulh yapılacaksa bizim bağımsızlığımızı kabul edecek olanlarla yapılması gerektiğini, aksi takdirde mücadeleye devam edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

“...Efendim beynelmilel vaziyeti izah edebilmek için, bir nokta da izah etmek isterim. Bugünün bütün siyasetinin mastarı, şan ve şeref meselesi değil, doğrudan doğruya mide meselesidir... hepimiz idrak etmeğe mecburuz ki devletin siyaseti hariciyesini ve istirahat ettiği vaziyeti hesaplı bir surette kestirebilmek için bilmek lazımdır ki, bugün siyasiyatın mihveri, mastarı, esası iktisadiyattır... Harbi umumide devletler vesaiti istihsaliyelerinin nisfini feda ettiler... Şimdi eski mevazenetikmâl için bizler daha ziyade esir bir vaziyette çalıştırılmak isteniyoruz... Bunların açıklarını kapatan diyar şarktır ve onun başında da Türkiye vardır. Bu itibarla Türkiye'ye adavet gösteriyorlar. Onlarla anlaşabilmek için bunu kabul etmeğe mecburuz. O suretle memleketimizi müdafaa edeceğiz ki, onlara esir olmayacağız ve onlarda bunu anlayacaklar ve o vakit soymakta oldukları diyarın içindeki Türkiye ile barışacaklar”. (TBMMGZC, I. Dönem, C. 2, İ. 127, (13.12.1337): 475-476)

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in ve arkadaşlarının Pontus meselesi hakkında Dâhiliye Vekiline yönelttikleri soru önergesi ile ilgili olarak söz alan Tefvik Rüştü Bey, bu meselenin önemli ve acil olmasına rağmen hala çözülememiş olmasını eleştirmiştir. Fakat Pontus meselesinin çözülememesinden dolayı Dâhiliye Vekili Fethi Bey'in eleştirilmesine karşı çıkarak, eğer elinden gelse bizzat vekilin kendisinin bu eşkıyaları kovalayacağını, hatta yakalayıp getireceğini söylemiştir. Memlekette adaletin olduğunu, bundan dolayı da suçlu ile suçsuzun ayrıştırılması gerektiğini ve ona göre hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 51, (10.6.1338): 368-397)

İstanbul'un işgalinden sonra, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birtakım hukuki düzenlemelerin yapılabilmesi için oluşturulan Hukuk-ı Esasiye Encümenin hazırladığı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabulü esnasındaki tartışmalarda söz alan Tefvik Bey; “bu bir Kanun-u Esasidir” (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 52, (18.8.1336): 313-323) diyerek tartışılan kanunların Anayasa hükmünde olduğunu ifade etmiştir. Aynı tartışmalarda Meclisin vazifesinin gayet açık olduğunu, ülkenin kurtuluşu ve her türlü vazifenin meclis üyelerinin üzerinde bulunduğunu söylemiştir. Bunun için de her mebusun mutlaka bir görevinin bulunması gerektiğini ve ülkenin her bölgesinde çalışmaları olacağından, meclisin faaliyetleri içinde elli altmış mebusun kalmasının yeterli olacağını tavsiye etmiştir. (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 54, (21.8.1336): 377)

1338 senesinde İcra Heyetinin teşkili ve vazifesinin belirlenmesi ile ilgili kanun münasebetiyle kürsüye gelen Tefvik Rüştü Bey, hükümet şekli ne olursa olsun hükümet üyeleri arasında mutlaka uyum olması gerektiğini ve çalışmaların ancak bu şekilde başarılı olacağını ifade etmiştir. Aksi takdirde ifrat ve tefrit olacağını, bunun da başarıyı engelleyeceğini söylemiştir. Aynı zamanda daha önceki hükümetlerde görev alan vekillerden de mutlaka istifade edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu oluşturulacak hükümet üyeleri ile çalışacak ve onların Reisi olacak Meclis Başkanının da hükümet üyeleri için aday göstermesinin doğru olduğunu savunmuştur. (TBMMGZC, I. Dönem, C. 21, İ. 70, (8.7.1338): 317-325)

Büyük Taarruz sonrası düşmandan kurtarılan bölgelerin mebuslarının memleketlerine gitmek için TBMM başkanlığından izin istemeleri üzerine söz alan Tevfik Rüştü Bey, bu mebusların acılarını ve üzüntülerini içine atarak biraz daha sabır göstermelerini, ancak memleket tamamen kurtulduktan sonra meclisten ayrılmalarının doğru olacağını söylemiştir. “...mütareke ve sulhun arifesindeyiz... Meclisten ayrılmış olan arkadaşlarımız davet olunur. Onlar peyderpey geldikçe, biz de arkadaşlarımıza izin veririz. Yoksa Meclis en mühim anlarda nısap üzerinde oynamak tehlikesine maruz kalmaz.” (TBMMGZC, I. Dönem, C. 22, İ. 97, (6.9.1338): 514-515) demiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'in kurtuluşundan sonra genel durumu görüşmek ve fikir alışverişinde bulunmak üzere hükümet üyelerinin tamamını cepheye çağırmasını da eleştirmiştir. “...Heyeti Vekile Başkumandanlıkla görüşmedikçe karar alamaz ve almamakla haklıdır. Fakat hepsinin birden gitmesi de makul olamaz. Onun için ifrat ve tefrite lüzum yoktur. Bir kısmı gider ve görüşülür, avdet edilir. O zaman icabederse Heyeti Vekile ile yekvücut olan Meclis de ileri kararını verir ve gideriz hak yükselir” (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 104, (18.9.1338): 784-787) demiştir.

Mecliste verilen bir tahrir münasebetiyle yaptığı konuşmada, Meclisin kararı olmadan hükümetlerin para alamayacağını ve harcamayacağını ifade ederek Meclisin yetki ve gücüne vurgu yapmıştır. “Meclislerin kararına iktiram etmeyen kanunlar tatbik edilemez, kabil değildir. Edildiği takdirde meclislerin hükmü kalmamış demektir”. (TBMMGZC, I. Dönem, C. 23, İ. 107, (23.9.1338): 157-158)

3.4. Dış Politika İle İlgili Konuşmaları

Tevfik Rüştü Bey bu süreçte dış politika konularında da duyarsız kalmamıştır. Genellikle gizli celse oturumlarında ele alınan dış politik gelişmelerde kendi düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmiştir. Meclise ve hükümete yön vermeye çalışmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı yapacak olması da onun dış politik olaylara bakışındaki ilgi ve etkisini göstermektedir.

1922 yılında İtalya'nın Cenova şehrinde düzenlenen Cenevre Konferansı'na Türkiye'nin davet edilmemesi dolayısıyla Meclis'te bu durumun protesto edilmesine dair verilen tahrir (TBMMZC, I. Dönem, C. 23, İ. 23, (10.4.1338): 104) üzerine söz alan Tevfik Rüştü Bey, bu konferansın çok da önemli olmadığını anlatmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan beri yapılan benzeri birçok konferansın amacının barışı ve huzuru sağlamaya yönelik değil, tam aksine mevcut durumu uzatmaya yönelik olduğunu söylemiştir. Dünya nizamını elinde tutmak isteyen ve diğer milletlerin çıkarlarını düşünmeyen bir takım yöneticilerin kendi makam ve mevkilerini korumak için yaptıkları hileden başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. “...Çünkü orada Şark temsil edilmedikten başka umumu kredi mevzu bahis olurken paranın âmili olan Amerika da iştirak etmemiştir” (TBMMZC, I. Dönem, C. 23, İ. 23, (10.4.1338): 107) diyerek konferansın önemsiz olduğunu vurgulamıştır.

Fransız sömürgesi durumundaki Suriye ile yapılacak olan Gümrük ihtilafnamesi ile ilgili Bakanlar Kurulu kararlarını eleştirmiştir. “Binaenaleyh sekiz aydan beri bu hususta bu devletin takip edeceği siyaset hakkında meclisin hiç işgal edilmemesi, encümenlerin hiç kaale alınmaması hulasa: Bugün sıkışık bir vaziyette devletin esasına taalluk edecek bir iş hakkında Meclise ve encümenlere hiçbir haber vermeyen... Karar alırken düşünülmemiş bulunulması bu işi uyutmaya çalışmak fikrinin her şeye rağmen mevcut olduğunu gösterir.” (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 55, (15.6.1338): 421-422) demiştir.

İngiltere Hükümetinin Türklerin azınlıklara kötü muamele yaptığı yönündeki iddiaları üzerine, aynı ülkenin uluslararası bir heyet oluşturup Türkiye'ye gönderilmesine dair yaptığı açıklama dolayısıyla, bu durumu protesto etmek üzere Hariciye Encümenince hazırlanan metnin tartışmalarında söz alarak eleştirilerde bulunmuştur. İngiltere'nin azınlıklar meselesini ülkemizi uluslararası alanda sıkıştırmak için bir silah olarak kullandığını ifade etmiştir. Hâlbuki

uluslararası camia Yunanistan'ın yaptığı zulümler hakkında tahkikat istediğinde İngiltere'nin bunu engellediğini, ama bize karşı aynı uluslararası camiayı harekete geçirmeye çalıştığını söylemiştir. Bu nedenle proteste etmemizin bir sonuç vermeyeceğini; *“Ancak bir hakikati meydana çıkaracaktır ki Avrupa'daki hükümetlerin belki de millet meclisleri içinde bulunabilen, bulunması eksik olmayan, herhalde muhâl olmayan namuslu adamların nazarından sakladığı hakayiki ona hitap etmek, onun da insanlık, izzeti nefisini okşamak ve onu da müteyakkız etmektir.* (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 57, (18.6.1338): 456-457) demiştir.

Tefik Rüştü Bey, Büyük Taarruzdan sonra Mudanya görüşmeleri için İtilaf Devletleri tarafından verilen nota ve sonrasında görüşmelerle ilgili yetki ve görüşmeler esnasındaki gelişmeler üzerine, Meclis'te yapılan gizli oturumlarda birçok kez söz almıştır.

Mudanya görüşmeleri esnasında Trakya'nın sulh yoluyla boşaltılması için süre tartışmaları yaşandığında, Türk ordusunun hareketlenmesinden dolayı başta Başkomutan Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarını tebrik etmiştir. Aynı zamanda Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması için İngiltere, Fransa ve İtalya'nın teminat vermesinin doğru olacağını söylemiştir. Görüşmelerin olumsuz yönde olabileceği ihtimalinin de göz önünde bulundurularak, ordunun ve meclis 'in teyakkuzda olmasını istemiştir. (TBMMGZCC, I. Dönem, C. 3, İ. 112, (4.10.1338): 860-922)

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanma aşamasına geldiğini ifade eden Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in, 10.10.1338 tarihinde Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada, özellikle Trakya konusunda tam uzlaşma sağlanamaması ve Karaağaçtan Yunan ordusunun ve yönetiminin daha sonra çıkacağı yönündeki açıklamalarından rahatsız olan Tefik Bey, bu duruma karşı çıkmıştır. Aynı şekilde Yusuf Kemal Bey'in görüşleri doğrultusunda açıklamalarda bulunan Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'i de (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 116, (10.10.1338): 937) eleştirmiştir:

“...Hariciye Vekili ve Heyeti Vekile Reisi Bey'in son sözlerini sureti katiyede kabul etmiyorum” (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 116, (10.10.1338): 937) demiştir. Trakya bölgesi konusunda Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile de bir tartışma yaşamıştır. Tefik Rüştü Bey; *“Trakya'yu sulhen almak ve buna mukabil bir taraf muntıkaya girmek. İşte bunun haricinde bir tek kelime vardır ki, İzmir'de Zatı Sanileri tarafından düveli düşman veya barışmadığımız devletlere karşı beyan edilen sarih bir ifade vardır. Biz bitaraf kıta namiyle bir şey tanımıyoruz. İşte bu iki gayenin içinde üçüncü bir gaye tahaddüs ediyor ki, işgal muntıkası haricinde o kelimeyi sokarak bir maksadı siyasiyeyi göstermek istiyorlar. Kabil değil midir ki askerlerimizi çekerken bu kelimeyi kullanmayarak temin edelim”.* (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 116, (10.10.1338): 941)

Tefik Rüştü Bey'in bu sözleri üzerine Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa şöyle cevap vermiştir; *“Efendim, dedik ki biz bir taraf muntika tanımıyoruz ve tanımadığımızı da fiilen gösterdik. Şimdi onlar diyorlar ki, pekâlâ tanımadığınız bitaraf muntıkayı biz de tanımayalım. Fakat askerlerimizin elyevm tahtı işgalinde bulunan yerler vardır. Bunu nasıl ifade ediyorsunuz? Bizim askerlerimizin tahtı işgalinde bulunan muntikalar vardır. Bunların adı nedir efendim? Müttefik devletlerin kuvvetlerinin tahtı işgalinde bulunmakta olan yerler bunlar. Bizim de kuvvetlerimiz gitmişlerdir. Sokulmuşlardır. Araya bir fasıla koyalım ki sui tefehüm hasıl olmasın diyorlar. Daha güzel ifade varsa buyurun söyleyelim, onlara tebliğ edelim”* (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 116, (10.10.1338): 941) demiştir.

Lozan'a gidecek olan heyetin teşkili, heyete verilecek olan yetki ve izlenecek yol hakkında söz alan Tefik Rüştü Bey; Konferansa gidecek olan isimlerin çok önemli olmadığını, herkesin aynı derecede memleket meselesinde hassas olduğunu ifade etmiştir; *“...burada biz birbirimizden bıçak sırtı kadar farksız adamlarız... her ne vakit ki bir mesele Meclise gelmişse, o mesele etrafında memleket ve millet için daima kazanılacak bir şeyler ilave edilerek çıkmıştır... Meclis onların yanındadır,”* (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 121, (18.10.1338): 975) demiştir. Ancak Lozan'a gidecek olan heyetten beklentilerini de şöyle ifade etmiştir.

“Efendiler biz, değil mücadelemizin muvaffakiyetle tetevvüç ettiği bugünlerde, daha evvelki günlerde bile Misak-ı Millimizden ve hiçbir şeyden bir zerre fedakarlığı düşünmek değil, ağzımıza bile almadık ve onları düşünecek mevkiide bulunmadık ve bugün hiç düşünemeyiz ve düşünürsek günah olur, ma’siyet olur. Şu halde; Bizim konferansta mevzubahis olacak meselemizi tahmin etmek o kadar zor olmasa gerekir” (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 121, (18.10.1338): 976) diyerek, Misakı Milliden kesinlikle taviz verilemeyeceğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında Misak-ı Milli’nin hiçbir şeyinin gizli olmadığını, en kötü günlerimizde dahi bu sınırları ve bağımsızlığımızı dünyaya ilan ettiğimizi açıklamıştır. Bu sınırların ve bağımsızlığımızın hiçbir şekilde tartışma konusu edilemeyeceğini, bundan dolayı da konferansa gidecek olan heyetin müşkül olacağı bir durumun olmayacağını söylemiştir. Boğazlar konusu ise serbest dolaşıma açık olacaktır. Dolayısıyla bunlar kabul edilmediği durumda *“...konferansın manayı vücudu da yoktur ve o zaman konferansı ikmâl eden zat bizim içimizden çıkmayacaktır ve ona millet müsaade etmeyecektir.”* (TBMMGZC, I. Dönem, C. 3, İ. 121, (18.10.1338): 976).

Lozan görüşmeleri kesintiye uğradıktan sonra meclis’te gerçekleşen tartışmalarda söz alan Tevfik Rüştü Bey, sulh anlaşmasına engel olan hususun Musul Meselesi olduğu fikrine katılmamaktadır. Ona göre asıl mesele *“henüz devrilmeyen ve eski zihniyete devam eden İngiliz Hükümetidir... Lord Gürzon’dur. Asıl amaçları da Türkiye’yi müstemleke ülkesi yapmaktır. Bunu yapamayınca da müzakereleri uzatmak istemektedir. Türkiye’nin böyle bir sulhü kabul etmesi mümkün değildir. Gerekirse savaşı tekrar göze almalıdır. Buna karar vermedikçe sulh yoktur”* diyerek görüşlerini açıkça beyan etmiştir. Tevfik Rüştü Bey’in konuşması mebuslar tarafından da olumlu karşılanmıştır (TBMMGZC, I. Dönem, C. 4, İ. 5, (5.3.1339): 126).

4. Sonuç

Çanakkale doğumlu olan Tevfik Rüştü Bey, babasının memuriyeti dolayısıyla eğitimini Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde yapmıştır. Son olarak Beyrut Fransız Tıbbiye Mektebini bitirmiştir. Eğitim hayatından sonra ülkenin çeşitli bölgelerinde hekimlik ve sağlık alanında idari görevlerde bulunmuştur. Selanik’te çalıştığı dönemde İttihat ve Terakki Fırkası ile tanışmış ve politika hayatında etkin görevlerde bulunmuştur. İttihat ve Terakki Fırkasında Genel Sekreterlik görevine kadar yükselmiştir.

TBMM'nin I. Döneminde sonradan boşalan Menteşe Milletvekilliğine 17 Haziran 1920 tarihinde seçilmiştir. TBMM’de çeşitli görevlerde bulunmuş ve Mustafa Kemal Paşa’nın izniyle kurulan Türkiye Komünist Partisinin kurucuları arasında yer almıştır. Komünizm hakkında incelemelerde bulunmak üzere Sovyetler Birliği’ne gitmiştir. II. dönem TBMM’ye İzmir Milletvekili seçilen Tevfik Bey, 1925 yılından itibaren Atatürk’ün ölümüne kadar uzun yıllar Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

Türk siyasetini etkili ismi olan Tevfik Rüştü Bey, İttihat ve Terakki Fırkasından gelen siyaset alışkanlığından dolayı Meclis kürsüsünde birçok konuda görüşlerini açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. I. Grupta yer alarak Mustafa Kemal Paşa’ya yakın bir kişi olmasına rağmen, yanlış gördüğü konularda hükümeti eleştirmekten geri kalmamıştır. Özellikle dış politika konusunda Misak-ı Milli’den taviz verilmesine kesinlikle karşı çıkmıştır. Dış politika konusunda ki yapıcı ve yol gösterici konuşmaları ve ileri görüşlülüğü sayesinde ilerleyen süreçte onun uzun yıllar Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunmasını sağlamıştır.

Milli Mücadele Döneminin sıkıntılı yıllarında vermiş olduğu kanun teklifleri ve takrirleri de her zaman yol gösterici olmuştur. Özellikle devleti ve milletin yararına olan tekliflerde bulunmuştur. Bu tekliflerinde ve konuşmalarında kısa süreli, günü kurtarmaya yönelik değil, hep ileriye dönük çalışmalar yapılmasını istemiştir.

Görev aldığı komisyonlardaki çalışmaları, verdiği kanun teklifleri ve takrirlerle I. dönem TBMM’de aktif olarak görev yapmıştır. Tevfik Rüştü Bey’in I. TBMM’de ki çalışmaları sonraki

II, III, IV ve V. dönemde de Türk siyasi tarihinde milletvekilliği yapmasını sağlamıştır. Atatürk döneminin Türk Dış Politikasında belirleyici olmuştur. 05 Ocak 1972 tarihinde İstanbul'da ölmüştür.

Kaynakça

- Ahmet Tefvik Rüştü Bey Dr. (Aras), Hal Tercümesi, TBMM Arşivi, Sicil No: 333,
Aras, T. R. (1945). *Görüşlerim- I*. İstanbul: Ömer Lütfü Kitapevi.
- Arıkan, Z. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde İzmir basını. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* içinde (C.1).
- Aybars, E. (1998). *İstiklal mahkemeleri, C. I-II, 1920-1927*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi AİTT Enstitüsü Yayınları.
- Bayar, C. (1997). *Ben de yazdım, milli mücadeleye giriş*. İstanbul: Sabah Kitapları.
- Çoker, F. (1995). *Türk parlamento tarihi, TBMM I. dönem, C. III*. Ankara TBMM Vakfı Yayınları.
- İleri, R.N. (1994). *Atatürk ve komünizm*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Tinal, M. (2002). Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras. *Türkler içinde* (C. 16, s.691-700). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gülekli, N. C., & Onaran, R. (1973). *Türkiye birinci büyük millet meclisi 50. yıldönümü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tunaya, T. Z. (2000). *Türkiye'de siyasal partiler, C. 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, M. (1994). *Türkiye'de sol akımlar-II*. İstanbul: BDS Yayınları.
- TBMMGZC. (1985). I. Dönem. C. 2. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- TBMMGZC. (1985). I. Dönem. C. 3. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- TBMMGZC. (1985). I. Dönem. C. 4. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- TBMMGZC. (1985). I. Dönem. C. 21. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- TBMMGZC. (1985). I. Dönem. C. 22. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- TBMMGZC. (1985). I. Dönem. C. 23. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- TBMMZC. (1961). I. Dönem. C. 1. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMMZC. (1981). I. Dönem. C. 2. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMMZC. (1981). I. Dönem. C. 3. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMMZC. (1981). I. Dönem. C. 4. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMMZC. (1958). I. Dönem. C. 17. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMMZC. (1959). I. Dönem. C. 19. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMMZC. (1959). I. Dönem. C. 21. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMMZC. (1959). I. Dönem. C. 22. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMMZC. (1960). I. Dönem. C. 23. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMMZC. (1960). I. Dönem. C. 27. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMMZC. (1961). I. Dönem. C. 28. Ankara: TBMM Matbaası.

MAÂRİF SALNÂMELERİNE GÖRE URFA SANCAĞI'NDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM (H.1316-1321/M.1898-1904)*

Büşra ELÇİÇEĞİ¹

Öz

Bu çalışmada Maârif Salnâmeleri'nde yer alan veriler doğrultusunda Urfa Sancağı'nda eğitim-öğretim faaliyetleri ele alınmıştır. Araştırma nitel araştırma yönteminde tasarlanmış olup doküman incelemesi tekniği kullanılarak ulaşılan veriler betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu amaçla H.1316-1321/M.1898-1904 (H.1320/M.1902-1903 tarihli Maârif Salnâmesi günümüze kadar tesadüf edilemediği için hariç) tarihli salnâmeler incelenip Urfa Sancağı'nda mevcut okullar, bu okullardaki idareciler, öğretmenler, okutulan dersler, öğrenci ve hademe sayıları ele alınmıştır. Aynı zamanda Urfa'da bulunan medreseler, buldukları yerler, medreselerde görevli müderrisler, talebe sayısı, medresenin kurucusu hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Gayrimüslim azınlık okullarının ne zaman açıldıkları, adlarına ruhsat verilip verilmediği üzerinde durulmuştur. Üstelik Urfa'da açılan kütüphaneler incelenerek ne zaman kuruldukları ve kaç adet kitaba sahip oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Urfa Sancağı, Eğitim, Medrese, Kütüphane, Gayrimüslim Okulları.

EDUCATION AND INSTRUCTION IN URFA SANJAK ACCORDING TO EDUCATION YEARSBOOKS (H.1316-1321/ M. 1898-1904)

Abstract

In this study, the education and training activities at Urfa Sanjak has been approached in the line of date taking part in Yearsbooks. The research was designed in qualitative research method and the data obtained by using document analysis technique was evaluated with descriptive analysis method. In this purpose H.1316-1321/M.1898-1904 (H.1320/M.1902-1903 except as couldn't reach today) after analyzing these yearsbooks and then existing schools, managers working there, teachers, the lessons that are thought there, srudents and jonitors numbers are handled. Also some information about Medresas existing in Urfa, their places, Mudarrises working at those medresas, students and prampter's numbers are given. Also, some information about whwn non-muslim schools are founded and whether they had certificate of approval or not are painted. On the top of all as analyzing the libraries which were opened in Urfa, we can make firm when they established and how many boks they have got.

Keywords: Urfa Sanjak- Education- Medresas- Library- Non-muslim Schools.

* Bu çalışma 10. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Spor Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Hitit Üniversitesi, Hatay (23.11.2018-25.11.2018).

¹ Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ORCID 0000-0002-1346-8185, busra.elcicegi@marmara.edu.tr.

Başvuru Tarihi (Received): 04.05.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Şanlıurfa, Müslüman, Musevi ve Hıristiyanların, birlikte sahip çıktıkları ayrıcalığı olan bir şehirdir. Adı Grekçe Edessa, Süryanice Orhâi, Ermenice Urhay, Arapça el-Ruha olan Urfa ili eski Osrhoêne'nin yani Diyâr Mudar'ın önemli bir kentidir (Honigmann, 1986: 50). Şanlıurfa şehrinin bulunduğu alan, tarih boyunca önemli yerleşmelere ev sahipliği yapmıştır. Tarihi çağlardan günümüze kadar birçok medeniyetin kalıntlarına bu bölgede rastlanması bu şehrin Anadolu'nun yerleşme tarihinde önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir (Kürkçüoğlu, 2002: 95; Şahinalp, 2005: 25). XI. yüzyılda Bizans İmparatorluğu Urfa (Er-Ruha) şehrini elde ettikten sonra bölgeyi Suriye'ye bağlamıştır. Antakya'nın merkez olduğu bu eyalet Edessa, Maraş ve Samsattan oluşmuştur (Şahinalp, 2005: 119; Yinanç, 1944: 32-33). Şehir Araplar, Persler, Selevoklar, Ermeniler, Selçuklular, Bizanslılar, Franklar tarafından defalarca kuşatılmış ve birçok medeniyetin egemenliği altına girmiştir. Kentte özellikle Ermeni nüfusu fazla olmakla birlikte Franklar ve Antakya'da kurulan Haçlı Kontluğu'ndan Edessa'ya göç eden birçok insan yaşamıştır (Şahinalp, 2005: 124; Demirkent, 1990: 56). Şehir, "Bizanslıların doğuda Mezopotamya bölgesinde en ileri mevzi olduğu için Bizans sınırını İslam'a karşı müdafaa eden yerlerin en meşhuru" konumundadır (Demirkent, 2001: 54). Türklerin Anadolu'ya egemen olmaya başlamaları ile birlikte, Ermeniler; Malatya, Urfa, Kilikya, Komagene ve Antakya şehirlerine yoğun bir şekilde göç etmiştir (Yinanç, 1944: 183-184). XI. yüzyılın sonunda başlayan Haçlı seferleri şehrin tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kudüs'e doğru ilerleyen Haçlı ordusundan ayrılan bir kol Edessa'ya gelerek şehre hâkim olmuştur. 1098'de Samsat ve Suruç'un da bulunduğu bölgede Urfa Haçlı Kontluğu kurulmuştur (Şahinalp, 2005: 123). Urfa Haçlı Kontluğu ve Frankların kurmuş oldukları Antakya Haçlı Kontluğu Kudüs Krallığı'na bağlı olmuşlardır. 46 yıl boyunca kente hâkim olan Haçlı Kontluğu, 1144 yılında Selçukluların Edessa'yı fethetmeleriyle birlikte yıkılmıştır (Mateos, 2000: 296).

1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonucunda Ruha şehrinin elde edilmesiyle beraber kent Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Osmanlı Devleti döneminde sağlanan barış ortamına bağlı olarak kent gelişmiştir. Şehir, bu dönemde daha önce İslam Devleti zamanında kullanılan Ruha adıyla anılmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin idari taksimatına göre ülke, valiler tarafından yönetilen vilayetlere ayrılmıştır. Vilayetler sancaklara (liva), sancaklarda kazalara taksim edilmiştir. 406 yıl boyunca Osmanlı Devleti idaresinde bulunan Urfa yapılan çeşitli idari düzenlemelerle farklı zamanlarda farklı eyaletlere bağlı kalmış olsa da her zaman sancak merkezi konumunda olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan idari teşkilatla vilâyet yapılmıştır. XVI. yüzyılın ortalarında Diyarbakır eyaletine bağlı bir kaza merkezi olarak kalan ve bu konumunu 1586-1587 yıllarına kadar sürdüren Urfa kenti, bu yıllarda yapılan idari düzenleme ile yeni oluşturulan Rakka eyaletine bağlı bir sancak merkezi haline getirilmiştir. Urfa 1818'de Halep'e tayin edilen Hurşit Ahmet Paşa zamanında kaza haline getirilerek Halep eyaletine bağlanmıştır. 1865 yılında yapılan idari düzenleme ile Şanlıurfa, Maraş, Kozan ve Adana sancakları birleştirilerek Halep Vilâyeti'ne bağlanmıştır. Bu büyük vilâyetin valiliğine de Ahmed Cevdet Paşa getirilmiştir. Urfa Sancağı, bu dönemde Urfa merkez kazası dışında Birecik, Rumkale, Suruç kazalarından oluşmaktadır. 1867/68'de Halep Vilâyeti'nin sancağı konumunda olan Urfa Sancağı 1894 yılında Urfa, Rumkale, Suruç ve Birecik kazalarından oluşmuştur (Cevdet Paşa, 1991; Güler, 2002; Sakin, 2008: 173; Şahin, 2001; Yurt ansiklopedisi, 1984, s. 7375-7380). I. Dünya Savaşı zamanında bağımsız bir sancak konumuna dönüştürülerek Birecik, Suruç, Rakka, Harran kazalarından meydana gelmiştir. İşte bu çalışmada Urfa Sancağı'na bağlı Urfa, Rumkale, Birecik, Suruç kazaları ve Nizip Nahiyesindeki okullar incelenmiştir.

Son zamanlarda eğitim tarihi çalışmalarında sıklıkla kullanılmaya başlanan salnâmeler; bir sene boyunca gerçekleşen olayları, değişimleri toplu olarak göstermek amacıyla düzenlenen eserler için kullanılan bir tabir olup Türkçeye Tanzimat devrinden sonra girmiştir. Farsça "sene"

anlamına gelen “sal” ile mektup kitap anlamına gelen “name” kelimelerinin birleştirilmiş şeklidir. Bu kavramın günümüzdeki karşılığı “yıllıktır”. Osmanlı salnâmeleri, içeriği açısından yayımlandığı tarihten bir yıl öncesine ait devletin ve vilâyetlerin tarihi, coğrafyası, nüfusu, idari, askeri, hukuki teşkilatları, ekonomik durumu ve eğitim yapısı hakkında bilgi ihtiva eden vesikalardır (Pakalın, 1983: 105-106; Palalı, 2010: 1-14). 1847-1927 tarihleri arasında yayımlanan salnâmeler; Devlet salnâmeleri, Vilâyet salnâmeleri Resmi kurum ve kuruluşlara ait salnâmeler, Özel konulu, kişi ve kuruluşlara ait salnâmeler ve Cumhuriyet dönemi salnâmeleri gibi gruplara ayrılmaktadır (Duman, 1982: 18-25).

Maârif Nezareti Salnâmeleri’nde, nezâretin tarihçesi, nazırları, memurları, ülkedeki medreseler, müderrisler, Müslüman, Gayrimüslim ve ecnebi okulların isimleri, öğrenci sayıları, kuruluş ve ruhsat tarihleri, kütüphaneler, kitap sayıları, kurucularının isimleri gibi kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Bundan dolayı eğitim tarihi araştırmaları ile ilgili konularla alakalı olarak başvurulacak önemli belgelerdir. Nezâret Salnâmeleri, ilgili nazırlık tarafından çıkarılan devlet salnâmeleri gibi, düzenli yayınlanmalarına rağmen ait oldukları nazırlıkların teşkilatını, memurlarını, tarihçelerini ve ilgili faaliyetlerini vermeleri bakımından yayınlandıkları döneme ait bilgi veren önemli vesikalara teşkil etmektedir. Mutlâkiyet döneminde (1878-1908), Maârif Nezareti, 1894-1895 yılından itibaren, ilk defa ülke genelinde eğitim istatistikleri ve 1898-1904 yılları için Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye adıyla ülke genelinde önemli eğitim-öğretim yıllıkları yayınlamıştır. Bu belgeler, ülkenin eğitim durumunu rakamsal olarak ve toplu biçimde gösterdikleri için, eğitim sorunlarının daha iyi anlaşılıp değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Akyüz, 1997: 196). “Maârif Salnâmelerine göre Urfa Sancağı’ndaki eğitim ve öğretim” konusunun incelenmesinde, bu eyalete ait, Maârif Salnâmeleri içinde yer alan belgelerin, sahip olduğu bilgilerin önemli bir mahiyet arz etmesi etkili olmuştur. Maârif Salnâmeleri verileri doğrultusunda, Urfa Sancağı’ndaki Müslüman ve Gayrimüslimlerin okul ve öğrenci sayıları, öğretim düzeyleri, ruhsat tarihleri, medreseler, kütüphaneler, okulların mali kaynakları ile bu kurumları himaye eden devletler incelenmiştir.

1.Yöntem

Araştırma nitel araştırma desenine uygun olarak tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma için gerekli olan verilere doküman incelemesi tekniği ile ulaşılmıştır. Dokümanların orijinalliği kontrol edildikten sonra H.1316-1321/ M.1898-1904 tarihli salnâmelerdeki veriler Osmanlıcadan günümüz Türkçesine tercüme edilmiştir. Tercümelerin doğruluğu belli aralıklarla uzman kişilerle birlikte kontrol edilmiştir. Daha sonra Urfa Sancağı’nda bulunan iptidai (sıbyan/ilkokul), rüşdiye (ortaöğretim) ve idadi derecesindeki mevcut okullar, görevliler, öğretici kadrosu, okutulan dersler, öğrenci ve hademe sayıları, medreseler, kütüphaneler, gayrimüslim ve ecnebi okulları hakkındaki bilgiler kategorilere ayrılarak karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ulaşılan bulgular betimsel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir (Büyüköztürk, 2012). Betimsel analiz yöntemi gözlem, görüşme, doküman vb. veri toplama araçlarından elde edilen bilgilerin analiz edilmesine ve yararlanılan kaynaklardan doğrudan alıntı yapılmasına olanak veren bir yöntemdir (Ekiz, 2013).

2. Bulgular

2.1.Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim

Osmanlı Devleti, sınırlarının içindeki her bölgede eğitim-öğretim faaliyetleri için uygun zemin ve mekân oluşturmaya çalışmıştır. Devlet genelinde Müslüman çocuklar temel eğitimi medreselerde; Gayrimüslim çocuklar ise kiliseler veya kiliselere bağlı okullarda almıştır. İlköğretim, XIX. yüzyılın sonlarına kadar kendini çok da yenilemeden basit düzeyde kalmıştır. Tanzimat’a kadar eğitim-öğretim faaliyetleri genel olarak ücretsiz olarak verilmiştir (Akyüz, 2006: 6-10). 1839 yılında Abdülmecid tarafından *Tanzimat Fermanı*’nı yayımlanarak siyasal ve sosyal düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Yayımlanan fermana eğitim ve öğretimle ilgili

bir hedef belirlenmemiştir. Fakat zaman içerisinde yapılan ıslahatların eğitim temelli olması gerektiği anlaşılmıştır. Eğitim ile yakından ilgilenen Padişah Abdülmecid döneminde alınan kararlarla 1845-1847 zaman aralığında sıbyan mekteplerinin süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve ehliyetsiz kişilere öğretmenlik yaptırılmaması hükmü getirilmiştir. Sınıf ve imtihan sistemi yürürlüğe girmiştir. Zaman içerisinde eğitimin düzenlenmesi ve kalitesinin artırılması için önemli çalışmalar yapılmıştır. 1869'da yayımlanan “*Maârif-i Umumiye Nizamnamesi*” ile eğitim bir devlet işi durumuna getirilmiştir. Her köy ve mahallede bir sıbyan mektebinin, 500 haneli bölgelerde rüştiye mektebinin, 1000 haneli bölgelerde idadilerin, vilayet merkezlerinde sultanîlerin açılması, öğretmenlerin / muallimlerin ise Dârümuallim mezunu olması gerektiği kararlaştırılmıştır. Nizamname doğrultusunda tüm eğitim kurumları verdiği eğitime göre sınıflandırılmış ve eğitim düzeyine göre yapılması gerekenler belirtilmiştir. Sınıflandırma yapılırken, Fransa'nın eğitim sistemi model alınarak okullar önce Mekâtib-i Umumiye (Genel Okullar) ve Mekâtib-i Hususiye (Özel Okullar) olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır. Mekâtib-i Hususiye okulları da kendi içinde 3 bölüme tasnif edilmiştir. Bunlar: Müslüman tebaanın açtığı okullar, Gayrimüslim tebaanın açtığı okullar ve yabancıların açtıkları okullardır (Aytaç, 1972: 210; Hayta, 1995: 54-62; Kodaman, 1980: 48-54).

Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde olduğu gibi Halep Eyaletine bağlı Urfa Sancağı'nda da iptidai, rüşdi, idadi seviyesinde okullar açılmıştır. XVIII. yüzyılda Urfa'daki eğitim kurumları çoğunlukla vakıflar tarafından kurulan okullardır (Karakaş, 1995: 137). Cuinet'nin vermiş olduğu bilgilere göre 1890 yılında Urfa ilinde Müslüman ve Hıristiyanların eğitim gördükleri birçok okul bulunmaktadır (Cuinet, 1891: 261). Merkez kazada bulunan okulların küçük bir kısmı dışında büyük bir çoğunluğu Urfa şehrinde bulunmaktadır. 1890 yılında şehirdeki toplam okul sayısı 81'dir ve bu okullarda 2464 öğrenci eğitim görmektedir. Müslüman okullarında 1330, Hıristiyan okullarında 1134 öğrenci bulunmaktadır. Toplam öğrenci sayısı içinde Müslüman öğrencilerin oranı %54 iken Hıristiyan öğrencilerin oranı ise %46'dır. Müslüman nüfusun, şehir nüfusunun %74.2'sini oluşturmasına rağmen toplam öğrenci sayısı içindeki payının %54 olması ve şehir nüfusunun %25.2 sini oluşturan Hıristiyanların toplam öğrenci sayısı içindeki payının %46 olması, Müslüman nüfusun eğitim oranının Hıristiyan nüfusa oranla daha az olmasını göstermesi bakımından ilginçtir (Karakaş, 1995: 137-139; Cuinet, 1891: 261; Şahinalp, 2005: 159). H.1316-1321/M.1898-1904 Maârif Salnâmeleri'ndeki veriler incelenerek Urfa Sancağı'nda bulunan iptidai, rüşdi, idadi derecesindeki Müslüman okulları ve Gayrimüslim okulları ile ilgili bilgiler aşağıda verilmektedir.

2.2. Sıbyan Okulları

Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, Maârif Nezaretine bağlı “umumi”, Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlı “hususî” olmak üzere mektepler yönetim bakımından ikiye ayrılmıştır. Bu okulların yapım, onarım masrafları ve öğretmen maaşları, okulun bulunduğu mahalle veya köy halkı tarafından karşılanmaktadır. Nizamname'de “sıbyan mektebi” tabiri kullanılsa da Maârif Nezaretine bağlı olan bu okullara; “ibtidai mektep”, “mekteb-i iptidai”, “usûl-i cedide mektebi”, “ilk mektep”, “dârü'l-talim”, “dârü'l-huffaz” ve halk arasında “taş mektep” ifadeleri de kullanılmıştır (Akyüz, 1997: 226; Ergin, 1977: 83). Bu kurumlar, sabi olarak adlandırılan 5-10 yaş aralığındaki erkek ve kız çocuklarına dini bilginin ve okuma-yazmanın öğretildiği okullardır. Her mahallede bir sıbyan okulu bulunduğu için “mahalle mektebi” olarak da adlandırılmaktadır (Ergin, 1977: 83-84; Kodaman, 1980: 57-58).

İlk kez Abdülmecid tarafından Tanzimat döneminde sıbyan mektepleri eğitim-öğretim açısından düzenlenmiştir. 1845 yılında yayımlanan Hatt-ı Hümayun doğrultusunda cehaletin ortadan kaldırılması ve kamu terbiyesinin sağlanması için alınan kararlar doğrudan sıbyan mekteplerini hedef almıştır. 1869'de yayımlanan Maârif-i Umumiye Nizamnamesinde, sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi veya “iptidai” adıyla imparatorluk genelinde yeni usulde eğitim veren okulların

inşa edilmesi için ilk girişim 1870'te olmuştur. Okullarda okutulacak kitapların, açık, yalın ve öğrenciyi güdüleyici olması kararlaştırılmıştır (Berker, 1945: 21-85; Ergin, 1977: 390; Kodaman, 1980: 106-111). Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile bu okulların programına Tarih, Coğrafya, Hesap gibi dersler eklenmiştir (Hayta, 1995: 61-63).

II. Abdülhamid döneminde, 1876 anayasasının (Kanun-i Esasi) hazırlanma aşamasında ilköğretim konusu gündeme gelmiş ve anayasa kararıyla temel eğitim zorunlu hale getirilerek kız ve erkek öğrenciler arasında eşitlik hukuken sağlanmıştır. Maârif teşkilatında 1879 yılında gerçekleşen değişimle Maârif Nezareti bünyesinde "*Mekâtib-i sıbyâniye dairesi*" teşekkül etmesi devletin ilköğretim konusuna verdiği önemi göstermektedir (Ergin, 1977: 390; Kodaman, 1980: 112-117). II. Abdülhamid devrinde eğitimde öncelik Müslümanların çoğunlukta yaşadığı bölgelere verilmiştir. Ancak kaza ve kasabalarda kurulacak iptidailerin büyüklüğü bu bölgede yaşayan Gayrimüslim halkın çocuklarının da eğitilmesi yolundaki resmi çabalar, ilk ve orta öğretimde Osmanlılık siyasetine önem verilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu uygulamanın amacı, Gayrimüslim çocuklara milli şuur aşıl原因an cemaat okullarının siyasi ve zararlı faaliyetlerinin önüne geçilerek Osmanlılık fikrini aşılmasıdır. Gayrimüslimlerin olumlu yaklaşmaması sonucunda, bu düşünce etkili olamamıştır. Maârif Nazırı Ahmet Paşa, 1900'lerde devlet genelinde 29.130 ilkokul ve kız-erkek toplam 899.932 öğrencinin mevcut olduğunu bildirmektedir. 1877 yılında 200'ü aşmayan iptidai okulları 1892-1893 öğretim yılında sayıca artmıştır (Kodaman, 1980: 86-113). Bu artışa paralel olarak 1890 yılında Urfa Sancağı'nda bulunan 44 Sıbyan mektebinde toplam 756 öğrenci eğitim almıştır (Cuinet, 1891: 261). Şemsettin Sami, merkez kazada 55 İslam-sıbyan mektebi olduğunu bildirmektedir (Sami, 1996: 1074). Şehrin sıbyan mekteplerinin çoğunlukla bir vakfa ait olması nedeniyle, bu mekteplerin camilerin bitişiğinde yaptırılmış oldukları görülmektedir (Karakaş, 1995: 105-109).

Maârif-i Umumiye Nizamnamesine göre, eğitim-öğretim faaliyetleri için gerekli para; devlet hazinesinden, her yıl halkın ödeyeceği ianelerden, bu iş için vakıflardan ayrılacak ödeneklerden, parça parça yardımlardan, sultani ve yüksekokulların öğrencilerinden alınacak ücretlerden ve ceza olarak tahsil edilecek paralardan oluşmaktadır. Sıbyan eğitimi yapan kurumlardaki öğretmenlerin maaşları ve diğer masrafları cemaatler tarafından karşılanacaktı. Yıllık giderleri 600 ile 900 kuruş arasında olan bu okullar, ihtiyaçları olan parayı vakıflardan temin edecekti. Vakıfların olmadığı ya da yetmediği durumlarda gerekli olan para, okul hangi cemaate aitse o cemaate mensup varlıklı kişilerin vereceği yardımlardan karşılanacaktı. Bu da yeterli olmadığı takdirde mahalle ya da köylerde yaşayan insanlardan salma suretiyle toplanacaktı. Osmanlı Devleti sınırları içinde mevcut olan İptidai Okulları; köy, şehir ve yöntem farkı yerine eski-yeni farkına göre sınıflamaya tabi tutulmuştur. Bu okullarda öğretilecek olan usûl-i cedide ve veçhile elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Ahlaka müteallik risail, ilm-i hal, yazı talimi, Muhtasar fenn-i hesap, Muhtasar tarihi Osmanî, Malûmat-ı nafiayı cami risale dersleri okutulacaktır. Bu dersler Gayrimüslimlerin kendi dillerinde okutulması kararlaştırılmıştır. Gayrimüslime kendi usul-i diniyeleri doğrultusunda eğitim alacaktır (Hayta, 1995: 61-63).

Tablo 1: *Urfa Sancağı'nda İbtidai Okullar (SNMU: H.1316-1321/M.1898-1904)*

Sancak	Kaza	Bulunduğu Mevki	Kuruluş Tarihi	Mikdar Masraf	Mülahazat (Açıklama)
Urfa	Urfa	Merkezde	H.1306/M.1888	30000	Ahali tarafından
Urfa	Urfa	Merkezde	H.1311/M.1893	49200	4 adet okul ahali tarafından yaptırılmıştır.
Urfa	Urfa	Mülhakat	H.1307/M.1889	-	6 adet okul ahali tarafından yaptırılmıştır.
Urfa	Suruç	Merkezde	H.1313/M.1895-1896	-	5 adet okul ahali tarafından yaptırılmıştır.
Urfa	Urfa	Nizip Nahiyesinde	H.1313/M.1895-1896	-	Ahali tarafından
Urfa	Rumkale	-	-	-	-
Birecik	Birecik	-	-	-	-

H.1316-1321/M.1898-1904 yılları arasında Urfa Sancağı'nda 12, Urfa'ya bağlı Suruç kazasında 5, Rumkale ve Birecik kazalarında birer tane olmak üzere toplam 19 adet iptidai okulu bulunmaktadır. Bu okulların 3'ü merkezde, biri Mülhakatta², biri Nizip nahiyesinde yer almaktadır. Birecik ve Rumkale nahiyelerinde bulunan okulların mevkileri, kuruluş tarihleri, masrafları hakkında bilgiler verilmemiştir. Nizip nahiyesinde yer alan iptidai okulu ise ahali tarafından H.1313/M.1895 yılında inşa edilmiştir. Suruç Kazası'nda ise 5 adet ahali tarafından H.1313/M.1895 senesinde inşa edilen iptidai mektepleri mevcuttur. Urfa Sancağı'nın merkezinde yer alan iki okulun biri H.1306/M.1888 diğeri H.1311/M.1893 yılında kurulmuştur. H.1306/M.1888 yılında 4 adet ahali tarafından inşa edilen okulun masrafı 30000 kuruş iken H.1311/M.1893 yılında ahali tarafından 4 adet yapılan okulun masrafı 49200 kuruştur. Urfa Sancağı'nda Mülhakat mevkiinde H.1307/M.1889 yılında kurulan 6 okul diğer kazalarda olduğu gibi ahali tarafından yaptırılmıştır.

2.3. Rüşdiye Okulları

Rüşdiyeler, sıbyan mekteplerini bitiren öğrencilerin devam ettiği, ikinci kademedeki eğitim veren orta dereceli okullardır (Arıbaş, 2000: 711-716). 1838'de II. Mahmud döneminde, sıbyan okullarının üstünde sınıf-ı sani okulları açılmıştır. Sınıf-ı sani okulları daha sonra isim değişikliğine giderek "rüşdiye" olmuştur ve bu okulların yönetimi ile ilgilenmesi için Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuştur. 1845 yılında toplanan Muvakkat Maârif Meclisi tarafından rüşdiye okullarının durumu belirlenmiştir. Bu okullar sıbyan mekteplerinin üstünde, Darülfünûna öğrenci yetiştiren orta dereceli okul olarak tanımlanmıştır. Rüşdiye mekteplerinin öğretim süresi 4 yıl iken Darülmaârif açılınca 6 yıla çıkarılmıştır. 1863 yılında ise öğrenim süresi 5 yıla düşmüştür. Arapça, hesap, yazı derslerinin yanı sıra Kemal Efendi bu okulların ders programına Farsça, coğrafya ve Hendese derslerini ilave etmiştir. 1867 yılına kadar devlete ait rüşdiye okullarına yalnız Müslüman öğrenci alınırken bu tarihten sonra halk arasında eşitlik olduğunu gösterme amacıyla Hıristiyan öğrencilerin alınması da prensip olarak benimsenmiştir. Maârif-i Umumiye Nizamnamesine göre: nüfusu 500 haneden çok olan kasabalar da bir rüşdiye açılacak,

² Merkeze bağlı yerler.

öğrenci sayısına göre öğretmen, hademe atanacağı, öğretim süresinin 4 yıl olacağı, tüm rüşdiyelerin 1-23 Ağustos arasında tatil olacağı, bu okulları bitirenlerin sınavla idadilere gidebileceği gibi hükümler yer almaktadır. Rüşdiyelerin öğrenim süresi 1869'da 4 yıl iken 1892 yılında 3 yıla düşürülmüştür.

Nizamnamenin 23. maddesi hükmünce bu okulların ders programları şöyledir: Mebadi-i Ulûm-i Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavaidi, İmlâ ve İnşa, Tertib-i Cedid üzere Kavaid-i Arabiye ve Farsiye, Tersim-i Hudut, İlm-i Hesap, Defter Tutmak Usulü, Mebadi-i Hendese, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmani, Coğrafya, Jimnastik, Rüşdiyenin bulunduğu yörede kullanılan ikinci dil, ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerden isteyenlere Fransızca. Kız rüşdiye okullarında; Mebadi-i Ulûm-i Diniye, Lisan-i Osmani-i Kavaid-i, Mebadi-i Kavaid-i Arabiye ve Farsiye, İmla ve İnşa, Müntehabat-i Edebiye, Tedbir-i Menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter Tutmak Usulü, Nakşa kadar olacak derecede resim, Ameliyat-ı Hayatiye dersleri ile zorunlu olmayan musik-i dersi okutturulacaktır. Sadrazam Said Paşa, 1879 yılında rüşdiye okullarının müfredatına Fransızca dersini eklemiştir. 1892'de programın yeniden düzenlenmesinin ardından Türkçe dersinin saati artırılmıştır. Zamanla İlm-i Eşya dersi müfredattan çıkarılmıştır.

1870 yılından sonra rüşdiyelerin sayılarında ciddi bir artış yaşanmıştır. 1874-1875 yılında öğretmen kadrosu yeterli düzeyde olan 400 rüşdiye açılmıştır. H.1293/M.1876-1877 tarihli devlet salnâmesine göre Arap topraklarında 1.340; Anadolu'da 7.033 öğrenci olmak üzere devlet genelinde 423 rüşdiye okulunda 19.330 öğrenci mevcut idi II. Abdülhamid döneminde devlet genelinde 619 rüşdiye 40.000 civarında öğrenci mevcuttu (Kodaman, 1980: 95-105). 1890 yılında Urfa Sancağı'nda bulunan Müslümanlara ait 1 rüşdiye mektebinde 74 öğrenci öğrenim görmüştür (Cuinet, 1891:261). Şemsettin Sami'nin verilerine göre merkez kazada 3 rüşdiye mektebi bulunmaktadır (Sami, 1996: 1074).

Maârif Salnâmeleri incelendiğinde 1898-1904 yıllarında Urfa Mekteb-i Rüştiyesi'nde, 5 yıl boyunca İhsan Bey müdürlük, 4 yıl süresince Abdurrahman Efendi de müdür yardımcılığı vazifesinde bulunmuştur. 1904 yılında müdür yardımcısının kim olduğu bilinmemektedir. 1898-1902 yılları arasında Rik'a-Hüsn-i Hat Muallimi Mehmet Şerif Efendi, 1904 yılında ise Ahmet Efendi'dir. 1898-1902 yılları arasında Türkçe, Hıfzıssıhha, Kitabet, Fransızca ve İlm-i Eşya derslerinin kimler tarafından verildiği belirtilmese de 1904 yılında bu derslerin tümüne okulun müdürü İhsan Bey girmiştir. Farişî, Ahlak, Coğrafya, Hesap, Usul ve Hendese derslerine ilk 4 yıl giren hocanın adı bilinmemesine karşı 1904 yılında bu derslerin hocasının Saffet Efendi olduğu görülmektedir. 1904 yılında Resim dersini Tayyar Efendi, Ulum-ı Diniye dersini Abdurrahman Efendi, Türkçe dersini İbrahim Efendi vermiştir. Hafız Efendi mubassır (hizmetli) olarak görev yapmıştır. Cebir dersine giren hocanın ismi belgelerde verilmemiştir.

Tablo 2: *Birecik Mekteb-i Rüştiyesi'nde Görevli Öğretmenler (SNMU: H.1316-1321/M.1898-1904)*

Memuriyet	1898-1899	1899-1900	1900-1901	1901-1902	1903-1904
Muallim-i Evvel	Remzi E.	Hüseyin Rıza E.	Eşref E.	Mustafa E.	Sabri Sabri E.
Muallim-i Sani	Hayali E.	Hayali E.	Münhaldir	Şah Hayali E.	Hayali E.
Rik'a-Hüsn-i Hat Muallimi	Mustafa Nafi E.	Nafi E.	Mustafa Nafi E.	Mustafa Nafi E.	Mustafa Nafi E.

Birecik Mekteb-i Rüştîyesi'nin müdürü 1898'de Remzi Efendi, 1899'da Hüseyin Rıza Efendi, 1900 yılında Eşref Efendi, 1901-1904 tarihinde Mustafa Sabri Efendi olmuştur. 1898-1899 yıllarında müdür yardımcısı Hayali Efendi iken 1900 yılında okula müdür yardımcısı atanmamıştır, 1901-1904 yıllarında da tekrar Hayali Efendi müdür yardımcısı olmuştur. 1898-1904 yıllarında bu okulda Rik'a-Hüsn-i Hat dersini Mustafa Nafi Efendi vermiştir.

Tablo 3: Nizip Mekteb-i Rüştîyesinde Görevli Öğretmenler (SNMU: H.1317-1321/M.1899-1904)

Memuriyet	1899-1900	1900-1901	1901-1902	1903-1904
Muallim-i Evvel	Abdi Hilmi E.	Abdullah Halim E.	Abdi Hilmi E.	Hüsnü E.
Rik'a-Hüsn-i Hat Muallimi	Abdi Hilmi E.	Abdullah Halim E.	Abdi Hilmi E.	Hüsnü E.

1899-1904 yıllarında Nizip Mekteb-i Rüştîyesi'nin 1899'da müdürü ve Rik'a-Hüsn-i Hat Muallimi Abdi Hilmi Efendi, 1900'de Abdullah Halim Efendi, 1901'de tekrar Abdi Hilmi Efendi, 1904 yılında ise Hüsnü Efendi olmuştur.

Tablo 4: Rumkale Mekteb-i Rüştîyesinde Görevli Öğretmenler (SNMU: H.1316-1321/M.1898-1904)

Memuriyet	1898-1899	1899-1900	1900-1901	1901-1902	1903-1904
Muallim-i Evvel	Abdülkadir E.	-	Mustafa Tevfik E.	Mustafa Tevfik E.	Tevfik E.
Muavin	-	-	-	-	İsmail Efendi
Rik'a-Hüsn-i Hat Muallimi	Mahmud Nedim E.	-	Mahmud Nedim E.	Mahmud Nedim E.	Mahmud Nedim E.

Rumkale Mekteb-i Rüştîyesi'nde 1898 yılında Abdülkadir Efendi, 1900-1904 tarihleri arasında Mustafa Tevfik Efendi müdürlük vazifesinde bulunmuştur. Bu okulun 1904 yılında muavini İsmail Efendi'dir. 1898-1904 yılları arasında ise okulda Rik'a-Hüsn-i Hat dersine Mahmud Nedim Efendi girmiştir.

Urfa Mekteb-i Rüştîyesi ile Birecik Mekteb-i Rüştîyesi karşılaştırıldığında Urfa Mekteb-i Rüştîyesi'nin 5 yıl boyunca müdürü İhsan Bey olup değişmemiş iken Birecik Mekteb-i Rüştîyesi'nin müdür görevine her yıl başka biri atanmıştır. Urfa Mekteb-i Rüştîyesi'nde Abdurrahman Efendi; Birecik Mekteb-i Rüştîyesi'nde Hayali Efendi müdür yardımcılığı yapmıştır. 1904 yılında Urfa rüşdiyesine, 1900 yılında Birecik rüşdiyesine müdür yardımcısı atanmamıştır. Urfa rüşdiyesinde Rik'a dersine 4 yıl Mehmet Şerif Efendi, son yıl Ahmet Efendi hocalık yaparken Birecik rüşdiyesinde bu derse 5 yıl boyunca Mustafa Nafi Efendi girmiştir. Nizip rüşdiyesinde müdür ve Rik'a muallimi aynı kişiler olması öğretmen yetersizliğinden kaynaklanmış olabilir. Nizip rüşdiyesinde Muallim-i Sani (müdür yardımcısı) görevine atanmış biri bulunmamakta iken Urfa, Birecik ve Rumkale rüşdiyelerinde bu görevi icra eden öğretmenler vardır. Urfa rüşdiyesinde Türkçe, Hıfzıssıhha, Kitabet, Fransızca ve ilm-i eşya muallimi, İhsan Bey; Farsî, Ahlak, Coğrafya, Hesab, Usul Defteri ve Hendese muallimi Saffet Efendi; Resim muallimi Tayyar Efendi, Ulum-i diniye muallimi Abdurrahman Efendi; Türkçe muallimi İbrahim Efendi'dir. Ayrıca bu okulda Hafız Efendi mubassır görevinde bulunmuştur.

Birecik, Nizip, Rumkale rüşdiyelerinde bu dersler yer almamakta olup mubassır görevinde bulunan kimse bulunmamaktadır. Merkez kazada yer alan rüşdiyede ders ve hoca çeşitliliği bakımından daha kaliteli bir eğitim verildiği söylenebilir.

Tablo 5: *Urfa Sancağı'nda Bulunan Müslüman Okullarının Öğrenci Sayıları (SNMU: H.1316-1321/M.1898-1904)*

Okulun Adı	1898-1899	1899-1900	1900-1901	1901-1902	1903-1904			Hademe Sayısı
					M	G	Toplam	
Urfa Mekteb-i Rüştiyesi	47	58	60	60	125	15	140	1 (H.1321/M.1903-1904 de 2 tane)
Birecik Mekteb-i Rüştiyesi	55	54	55	57	60			1
Rumkale Mekteb-i Rüştiyesi	62	-	46	46	40			1
Nizip Rüştiyesi	-	20	43	43	45			1

Urfa Mekteb-i Rüştiyesi'nde 1898 yılında 47, 1899'da 58, 1900-1901 yıllarında 60, 1904 yılında 125 Müslüman, 15 Gayrimüslim öğrenci olmak üzere toplam 140 öğrenci öğrenim görmüştür. Bu okulun hademe sayısı 1898-1901 yıllarında 1 adet iken, 1904 yılında öğrenci sayısının artmasıyla doğru orantılı olarak 2'ye çıkmıştır. Urfa Sancağı'na tabi Birecik Mekteb-i Rüştiyesi'nde ise 1898'de 55, 1899'da 54, 1900'de 55, 1901'de 57, 1904'te 60 öğrenci, bir hademe mevcuttur. Urfa'ya bağlı Rumkale Mekteb-i Rüştiyesi'nde 1898'de 62 öğrenci bulunurken 1899'daki öğrenci sayısı verilmemiş olup 1900-1901 yıllarında 46, 1904 yılında 40 öğrenci ve bir hademesi bulunmaktadır. Nizip Rüştiyesi'nde ise 1899'da 20, 1900-1901 yıllarında 43, 1904 yılında 45 öğrenci, bir hademe vardır.

2.4.İdadi Okulu

Maârif-i Umumiye Nizamnâmesine göre idadiler, rüştiyelerin üst derecesi olan okullardır (Babuçoğlu, Eroğlu ve Köçer, 2007: 68, Şahinalp, 2005: 161). 4 yıl süren rüşdiye eğitiminin ardından öğrenim süresi 3 yıl olan öğretim kurumlarıdır. Arapça, hazırlamak, geliştirmek anlamında "idad" kökünden türeyen idadi sözcüğü hazırlama yeri demektir. Nizamname'de bu okullar rüşdiyelerin üstünde, sultanîlerin altında kabul edilmektedir (Baltacı, 2002: 7). İdadilerde Müslim ve Gayrimüslim öğrencilerin birlikte öğrenim görmesi kararlaştırılmıştır. Okulların yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları Vilâyet Maârif Sandığından karşılanacaktı. Bu okulların yıllık ödeneği, personel masrafları ile beraber 80.000 kuruş olacaktır. Bu okullarda muavinlerle birlikte 6 öğretmen bulunacaktı. Öğretim süresi 3 yıl olan bu okullarda şu derslerin eğitimi yapılacaktır: Türkçe, Kitâbet ve İnşa, Fransızca, Kavâin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umumî, İlm-i Mevâlid, Cebir, Hesap, Defter tutma, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabiyye, Kimya ve Resim (Hayta, 1995: 65-66, Kodaman, 1980: 95-105).

Urfa Rüşdiye mektebinin idadiye dönüştürülmesiyle şehrin ilk lisesi eğitim-öğretim faaliyetine başlamıştır. Bu lise, şehrin ilk lisesi olması ve eğitim seviyesinin artmasında öncü olmasından

dolayı büyük bir önem taşımaktadır. 1901-1902 eğitim-öğretim yılında Urfa İdadisi'nde 125'i Müslüman, 15'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 140 öğrenci eğitim görmüştür. H. 1321/M.1904 yılında kentte bulunan okul sayısının bir önceki yüzyıla göre düşmüş olduğu görülmektedir. H.1327/M.1908 yılında Urfa idadisinde okuyan öğrenci sayısı 65'e düşmüştür (Karakaş, 1995: 145-150).

2.5. Medreseler

Medreseler İslam dünyasının en temel eğitim ve öğretim kurumlarıdır. İslam kültür çevrelerinde ortaya çıkan medreseler zamanla her bölgede görülmeye başlanmıştır. İlköğretim üstü eğitim kurumları olarak bilinen medreseler, Arapça «ders» kökünden gelen ve ders verilen yer anlamındadır. Bu kurumlar çoğunlukla tek katlı, bir avlu etrafında dersane ve öğrenci odalarından oluşan kurumlardır. Dersane, müderris odası ve öğrenci odaları hemen her medresede mevcuttur. Genellikle mescid yer almazdı. Medreselerin eğitim ve öğretim etkinliklerini devam ettirmesine buralarda mevcut olan vakıf kütüphanelerinin önemi yadsınmaz (Sami, 1998: 1313; İpşirli, 2003: 327-330). Selçuklular döneminde medreseler ilk olarak cami içlerinde bulunmakta iken zamanla camilerde ibadet ve eğitimin beraber gerçekleştirilmesi camilerin asıl görevi olan ibadetin aksamasına neden olunca camilerden ayrı olarak inşa edilmiştir (Güven, 2013: .46) Selçuklu medreseleri kendinden sonraki dönemlerde yapılan medreselere kaynaklık etmiştir. Osmanlı medreseleri Selçuklu Medreselerinin devamı niteliğinde olmuştur (Uzunçarşılı, 2014: 4).

Fiziki şartları, mimari özellikleri, programı ve temsil ettiği zihniyetle Osmanlılar döneminde medreseler önemli ölçüde gelişme kaydetmiştir. Bu dönemde medreseler; sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksek okul ve üniversite eğitimine denk gelen ve sadece Müslüman öğrencilerin devam ettiği bir eğitim kurumudur (İpşirli, 2003: 327). Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde yapılan Sahn-ı Seman ile Kanuni Dönemi'nde yapılan Süleymaniye medreseleri ile birlikte Osmanlı medreseleri Sahn-ı Seman ve Süleymaniye olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Güven, 2013: 65; Uzunçarşılı, 2014: 35). Osmanlı Devleti'nin öğretim kadrosuna bakıldığında Selçuklu Devleti öğretim kadrosuyla aynıdır. Bu kadronun medreselerin ilmiye sınıfını oluşturduğu görülmektedir. Medreselerdeki öğretim kadrosunun üst düzeyinde müderrisler yer almaktaydı. Müderris medresede ders veren kişi manasına gelmektedir (Ergin, 1977: 99). Bu kurumlarda hizmet eden müderrisler maaşlı olarak görev yapmışlardır. Ayrıca müderrislere yiyecek ve kalacak yer yardımı da yapılmaktaydı (Boy, 2017: 57-73).

XVI. yüzyılda şehirde, daha önce XII. yüzyıldan beri eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden Eyyubi Medresesi ve XV. yüzyılda Safevilerin kurmuş olduğu Hasan Padişah Medresesi olmak üzere iki medrese mevcuttu. Halilürrahman Gölü yanında bulunan Halilürrahman Medresesi'nin kuruluş yılı belli olmasa da bu medresenin Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırılmış olduğu düşünülmektedir (Karakaş, 1995: 7-73-108). Kürkçüoğlu'nun vakfiyeler üzerine yapmış olduğu çalışmalarda, bahsedilen bu medreseler dışında XVIII. yüzyılda Rahimiye, Rızaiye, Sultan Burhan, Hamis Efendi medreseleri olmak üzere 4 medresenin daha varlığı bilinmektedir (Kürkçüoğlu, 2000: b12). 1890 yılına gelindiğinde Urfa'da bulunan 18 medresede 500 öğrenci öğrenim görmekteydi (Cuinet, 1891: 261). Şemsettin Sami'den elde edilen bilgilere göre ise merkez kazada 24 medrese vardır (Sami, 1996: 1074). 1904 kentte bulunan okul sayısının bir önceki yüzyıla göre düşmesine bağlı olarak bu yıl içinde şehirde 11 medrese bulunmaktadır (Karakaş, 1995: 145-150). Medreseler, sadece yüksek öğretim yapılan kurumlar olmadığından, ilköğretim çağındaki kişilerin de eğitim aldıkları müesseselerdir. Ayrıca medreselerde eğitim alabilmek için daha önceden herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmak gerekmemektedir. Bu nedenle medreselerde verilen özellikle dini eğitim nedeniyle öğrenci sayısı fazla olmaktadır (Şahinalp, 2005: 160).

Tablo 6: *Urfa Sancağı'nda Bulunan Medreseler (SNMU: H.1317-1321/M.1899-1904)*

Kaza	Adı	Bulunduğu Mevki	Müderris	Öğrenci Sayısı			Kurucusu	
				1899-1900	1900-1901	1903-1904	1899-1900	1900-1904
Urfa	Rıdvaniye	Halilürrahman	Hacı Mustafa E.	-	20	21	-	Hamavizade Ahmed Paşa
Urfa	Rahimiye	Tehtemur	Hasan E.	15	15	16	Hacı Halil E.	Meftahı Abdülrahim E.
Urfa	Sakıbye	Tehtemur	Hacı Ali E.	-	10	13	-	Hacı Sakıb E.
Urfa	İbrahimiye	Dabakhane	Hacı Ramazan E.	13	12	14	-	İbrahim E.
Urfa	İhlassiye	İhlassiye	Mahmud E.	21	21	23	Hacı Said E.	Esad Ağa
Urfa	Rızaiye	Katabüddin	Halil E.	18	13	14	-	Hamavizade Emir Paşa
Urfa	Süleymaniye	Yusuf Paşa	Abdurrahman E.	25	20	25	-	Damad Süleyman Ağa
Urfa	Şabaniye	Kargancı Pazarı	Hacı Emir E.	10	10	10	-	Hacı Şaban Ağa
Birecik	Nakıbiye	Merkez Mahalisi	Nakıb E.	-	6	8	-	Urfalı Hacı Sakıb E.

Tablo 6'da yer alan veriler incelendiğinde H.1317-1321/M.1899-1904 yıllarında Halilürrahman mevkiisinde yer alan Rıdvaniye medresesinin müderri Hacı Mustafa Efendi olup medresenin kurucusu Hamavizade Ahmet Paşa'dır. Bu medresede H.1318/M.1319/M.1900-1901 yıllarında

20, H.1321-1904 yılında 21 öğrenci bulunmaktadır. Müderrisi Hasan Efendi olan Rahimiye medresesi Tehtemur mevkisinde bulunmakta olup medresenin H.1317/M.1899 yılında kurucusu Hacı Halil Efendi iken H.1318-1321/M.1900-1904 yıllarında Meftahı Abdülrahim Efendi'dir. Medresede 1899-1901 yıllarında 15, 1904 yılında 16 öğrenci okumuştur. Kurucusu Hacı Sakıb Efendi, müderrisi Hacı Ali Efendi olan Sakıbiye medresesi Tehtemur mevkisinde yer almakta ve H.1318/M.1900 yılında 10, H.1319/M.1901 yılında 13 öğrencisi vardır. Dabakhane'de açılan kurucusu İbrahim Efendi, müderrisi Hacı Ramazan Efendi olan İbrahimiye medresesinde 1899'da 13, 1900-1901'de 12, 1904 yılında 14 öğrenci bulunmaktadır. İhlasiye medresesinin 1899'da kurucusu Hacı Said Efendi, 1900-1904'te Esad Ağa'dır. Bu medresede 1899-1900 yıllarında 21, 1904 senesinde 23 öğrenci eğitim almıştır. Katabüddin mevkisinde yer alan Rızaiye medresesinin kurucusu Hamavizade Emir Paşa, müderrisi Halil Efendi'dir. Rızaiye medresesinde 1899'da 18, 1900-1901 13, 1904'te 14 öğrenci öğrenim görmüştür. Yusuf Paşa mevkisinde bulunan Süleymaniye medresesinin kurucusu Damad Süleyman Ağa iken müderrisi Abdurrahman Efendi olup 1899'da 25, 1900-1901'de 20, 1904'te 25 öğrenci mevcuttur. Kurucusu Hacı Şaban Ağa, müderrisi Hacı Emir Efendi olan Şabaniye medresesi Kargancı Pazarı mevkisinde yer almaktadır. Bu medresede 1899-1904 yıllarında 10 öğrenci eğitim almıştır. Merkezde yer alan ve kurucusu Urfalı Hacı Sakıb Efendi olan Nakıbiye medresesinin müderrisi Nakıb Efendi'dir. Bu medresede 1900 yılında 6, 1901 yılında 8 öğrenciye eğitim verilmiştir. Aşağıda bahsedileceği üzere çoğu medresenin kendi kütüphanesi bulunmaktadır.

2.6.Kütüphaneler

Yazılı ve basılı eserlerin bulunduğu yere kütüphane denilmektedir (Pakalın, 1983: 346). Kütüphaneler, padişahlar, özel kişiler, alimler, tarikatlar tarafından özel çalışmalar yapmak için kurulan ve vakıf haline dönüştürülen halka açık yerlerdir (Krenkow, 1993: 1126). Osmanlı İmparatorluğu'nda tekke, medrese, camilerin çoğunluğunda kurulan kütüphaneler dışında kişiler tarafından yaptırılan bağımsız kütüphaneler de mevcuttu. Kütüphanelerde liyakâtli Hafız-ı Kütüpler tarafından eğitim-öğretim faaliyetleri yürütülmekte ve halkın okuma ihtiyacı karşılanmaktaydı (Baltacı, 2002: 450). Kütüphaneler, Osmanlı tebaasının eğitim ve öğretiminde önemli bir mahiyet arz etmesine karşın belli dönemlerde ihmâl edilerek kitap kurtlarının tahribatına uğramıştır. II. Abdülhamit devrinde İstanbul başta olmak üzere ülke genelindeki kütüphaneler yeniden düzenlenerek birçoğunun kataloğu bastırılmıştır (Krenkow, 1993: 1127). H.1316-1321/M.1898-1904 tarihli Maârif Salnâmelerine bakıldığında eğitim ve öğretim faaliyetleri içinde önemli bir yeri olan kütüphanelerin hemen hemen tüm eyalet ve kazalarda var olduğu bilinmektedir.

Halep eyaletine bağlı Urfa Sancağı'nda Osmanlı Devleti'nin eğitim ile ilgili olarak yapmış olduğu faaliyetler arasında kütüphanelerin kurulması önemlidir. "Urfa'nın bu dönemdeki kütüphaneleri daha çok vakıf yoluyla oluşturulmuş medrese, cami ve tekke kütüphaneleridir. Kütüphaneden ziyade, kitaplık diyebileceğimiz mahiyette yapılarıdır" (Mızrak, 2002: 43). XVIII. yüzyılda şehirde bulunan kütüphaneler İbrahimiye, Rızvaniye, Rahimiye, Süleymaniye, Nakıbzade, Rızaiye ve Haydariye kütüphaneleridir. Şehirde bulunan kütüphanelere ek olarak XIX. yüzyılda Sakıbiye ve İhlasiye kütüphaneleri açılmıştır. XX. yüzyılın başlarında ise bu kütüphanelere Şehbenderiye, Hacı Mustafa Hafız ve Halilürrahman kütüphanelerinin katılmasıyla Osmanlı Devleti döneminde Urfa'da bulunan kütüphane sayısı 11'e çıkmıştır (Karakaş, 1995: 123-128). 20. yüzyılda bu kütüphanelerden Süleymaniye, Rızaiye, Rızvaniye ve Haydariye kütüphaneleri ayakta kalmıştır (SVH, 1327: 397). Urfa Sancağı'nda H.1316-1321/M.1898-1904 yıllarında bulunan kütüphanelerin açılış tarihi, kitap sayısı, kütüphanenin kurucusu, bulunduğu mevkii aşağıda verilen tablolarla gösterilmektedir. Beş yıllık zaman içerisinde kütüphanelerde bulunan kitap sayılarında herhangi bir değişiklik görülmemektedir.

Tablo 7: *Urfa Sancağı'nda Bulunan Kütüphaneler (SNMU: H.1316-1321/M.1898-1904)*

Sancak	Kütüphanenin İsmi	Bulunduğu Mevki	Kurucusu	Kitap Sayısı	Açılış Tarihi
Urfa	Rıdvaniye	Halilürrahman	Mahvizade Ahmed Paşa	200	H.1147/M.1734
Urfa	Rahimiye	Tehtemur	Meftahı Abdürrahim E.	220	H.1150/M.1737
Urfa	Sakıbiye	Tehtemur	Hacı Sakıb E.	150	H.1280/M.1863
Urfa	İbrahimiye	Dabakhane	İbrahim E.	300	H.1100/M.1688
Urfa	İhlasiye	İhlasiye	Hacı Said Ağa	600	H.1275/M.1858
Urfa	Rızaiye	Katabüddin	Hamavizade Emir Paşa	200	H.1170/M.1853
Urfa	Süleymaniye	Yusuf Paşa	Damad Süleyman Ağa	95	H.1150/M.1737

Tablo 7'ye göre Urfa Sancağı'nda H.1316-1321/M.1898-1904 yıllarında Rıdvaniye, Rahimiye, İbrahimiye, Sakıbiye, İhlasiye, Rızaiye, Süleymaniye olmak üzere 7 adet kütüphane bulunmaktadır. H.1147/M.1734 yılında kurulmuş ve kurucusu Mahvizade Ahmet Paşa olan Rıdvaniye kütüphanesi Halilürrahman mevkiinde yer almakta olup içerisinde 200 adet kitap bulunmaktadır. H.1150/M.1737 yılında kurulan Rahimiye kütüphanesi ile H.1280/M.1863 yılında açılan Sakıbiye kütüphanesi Tehtemur mevkiisinde yer almaktadır. 220 kitabın bulunduğu Rahimiye kütüphanesinin kurucusu Meftahı Abdürrahim Efendi; 150 kitabın mevcut olduğu Sakıbiye kütüphanesinin kurucusu Hacı Sakıb Efendi'dir. H.1100/M. 1688 Yılında Dabakhane mevkiisinde açılan ve 300 kitaba sahip olan İbrahimiye kütüphanesinin kurucusu İbrahim Efendi'dir. Kurucusu Hacı Said Ağa olan İhlasiye kütüphanesi İhlasiye mevkiisinde H.1275/M.1858 yılında kurulmuş olup içerisinde 600 adet kitap mevcuttur. 200 kitaba ev sahipliği yapan Rızaiye kütüphanesi H.1170/M.1853 yılında Katabüddin mevkiisinde inşa edilmiş olup kurucusu Hamavizade Emir Paşa'dır. Kurucusu Damad Süleyman Ağa olan ve H.1150/M.1737 senesinde Yusuf Paşa mevkiisinde kurulan Süleymaniye kütüphanesinde 95 adet kitap vardır.

2.7.Gayrimüslim Okulları

Azınlık okulları Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan, aralarında dil, din, ırk farkı olan, özel anlaşmalarla tanınan haklardan faydalanan, Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik, Protestan, Ortodoksların kendi eğitimlerini sağlamak için devletin izniyle açtıkları okullardır (Ertuğrul,

2005: 111; Yücel, 2016: 4). Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra Rum milletine kendi dini ve sosyal kurumlarını idare etme yetkisi vermiştir. Bu haktan zaman içerisinde Ermeni ve Yahudiler de yararlanmıştır. Azınlıklar ilk olarak din adamı ihtiyacını sağlama amacıyla Ruhban Okulu açmışlardır (Ergin, 1977: 748-750; Kansu, 2015: 85-90; Tonguç, 2004: 150-159; Esat, 1930: 41,110). Tanzimat Fermanında tüm reyanın her alanda eşit kabul edilmesi sonucunda Gayrimüslimler eğitim alanında önemli ilerleme kaydettiler. İslahat Fermanı'nın eğitim ile ilgili kararları Gayrimüslim vatandaşlara kendi dinlerine ve kültürlerine bağlı olarak ilk, orta ve yüksek derecede okullar açma hakkıyla beraber Türk okullarında fazladan girebilme fırsatı tanıdı. Azınlıklar, fermanın kendilerine tanımış olduğu haklardan yararlanarak Avrupalı Devletlerin de desteğiyle devletin her bölgesinde hızlı bir şekilde milli ve dini okullarını faaliyete geçirdiler (Kodaman, 1980: 15; Saka, 1991: 90). Azınlık okulları, onlara destek veren yabancı ülkelerin, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki amaçlarına uygun olarak etkinliklerde bulunmuşlardır (Tozlu, 1991: 227-229).

Bu okulların öğretim şekli, öğretmenlerinin seçimi, Padişahın belirlediği "muhtelit"³ bir Maârif Meclisinin nezaret ve kontrolünde olacaktı. Fakat devlet, Türk ve Müslüman okullarının programına karışmadığı gibi azınlık okullarına da karışmamıştır. Osmanlı Devleti, eğitimi, din ve mezhep ayrıcalıklarının bir parçası olarak kabul etmiştir. Azınlıkların ilk kademedeki eğitim-öğretim faaliyetleri, mahallî cemaatler tarafından idare edilirken, orta dereceli okullar ile öğretmen yetiştiren kurumlar, millet teşkilatları tarafından yönetilmiştir. Ermeni, Yahudi ve Rum gibi Gayrimüslimler eğitim alanında özerk olarak hükümetin müdahalesi olmadan kendi eğitim sistemlerini kendileri şekillendirmişlerdir Müslüman ve Türk okulları varlıklı ve hayırsever kişiler tarafından kurulup yönetildiği gibi azınlık okulları da aynı kaynaktan beslenmekteydi. Camilerin bitişiğinde bir okul veya medrese bulunduğu gibi kilise, havra gibi ibadethanelerin bitişiğinde de azınlıklara ait okullar bulunmakta idi. Medreselerde eğitim-öğretim faaliyetleri nasıl hocalar tarafından icra ediliyorsa azınlık okullarında da öğrenciler papazlar tarafından eğitilmekteydi (Akyüz, 1997: 159-175; Eryılmaz, 1996: 114-157; Ergin, 1977: 725). Maârif-i Umumîye Nizamnamesi'nin, 129. maddesi azınlık ve yabancılara okul açma hakkı tanımaktadır. Bu eğitim kurumlarının açılabilmesi için öğretmenlerin Maârif Nezareti veya mahallî maârif idaresinden onaylı diplomalarının bulunması gerekmektedir. Azınlık ve yabancılara ait okulların ders programları ve kitaplarının genel ahlak ve devlet politikasına uygunluğu Maârif Nezareti ya da mahallî maârif idaresince onaylanması zorunluluğu getirilmiştir. Bu kurumların İstanbul'da Maârif Nezareti'nce, taşrada mahallî maârif idaresi ve vali tarafından verilmiş resmi ruhsata sahip olması zorunludur (Haydaroğlu, 1993: 82-90; Koçer, 1991: 198-211; Vahapoğlu, 1990: 109).

Gayrimüslimler elde ettikleri haklar sayesinde nasıl ki Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde eğitim ve öğretim kurumları açmış ise Halep eyaletine bağlı Urfa Sancağı'nda da okullar vücuda getirmişlerdir. 1890 yılında Urfa Sancağı'nda 2 Latin okulunda 90 öğrenci; 6 Ermeni Katolik okulunda 344 öğrenci; 3 Ermeni Gregoryen okulunda 460 öğrenci; 1 Ermeni Protestan okulunda 190 öğrenci; 1 Süryani okulunda 50 öğrenci öğrenim görmüştür (Cuinet, 1891: 261). Cuinet'in bilgilerinde kentte 13 Gayrimüslim okulunun varlığının bilinmesine karşılık Şemsettin Sami 20 Hıristiyan-sıbyan mektebi olduğunu bildirmektedir (Sami, 1996: 1074). H.1316-1321/M.1898-1904 tarihli Maârif Salnâmelerinden elde edilen bilgiler ışığında Urfa Sancağı'nda 2 iptidai, 9 rüşdi, 2 İdadi olmak üzere toplam 13 Ermeni Mektebi; rüşdiye düzeyinde 4 Süryani Protestan Mektebi; 1 iptidai, 3 rüşdi, 3 idadi toplam 7 Protestan Mektebi bulunmaktadır (SNMU. 1316: 1040-1041, 1317: 1184-1185, 1318: 1320-1321, 1319: 594-595, 1321: 497).

³ Üyeleri sadece azınlıklardan oluşan.

Tablo 8: *Urfa Sancağı'ndaki Gayrimüslim Okulları (SNMU: H.1316-1317/M.1898-1899)*

Sancak	Mektebin İsmi	Mektebin mensub olduğu cemaat	Namına Ruhsatı Verilmiş olan müdür mesul	Mektebin Derecesi	Öğrenci Sayısı		Mektebin Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
					Erkek	Kız		
Birecik	Ermeni	Ermeni	-	İptidai	35	-	H.1293/ M.1876	Ruhsatsız
Birecik	Meryem Ana	Ermeni	-	İptidai	25	-	H.1251/ M.1835	Ruhsatsız
Birecik	Protestan	Protestan	-	İptidai	20	30	H.1288/ M.1871	Ruhsatsız
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	-	25	H.1263/ M.1846	25 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	30	-	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1313/ M.1895
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	21	-	H.1163/ M.1749	28 Nisan H.1313/ M.1895
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	30	-	H.1163/ M.1749	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	50	-	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1313/ M.1895
Urfa	Ermeni	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	23	23	Na'malum	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Ermeni	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	20	-	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Ermeni	Ermeni	Kapancıyan E.	Rüşdi	49	-	H.1290/ M.1873	28 Nisan H.1314/ M.1896

Maârif Salnâmelerine Göre Urfa Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim (H.1316-1321/M.1898-1904)

Urfa	Ermeni	Ermeni	Manuk E.	Rüşdi	37	-	H.1290/ M.1873	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Süryani Protestan	Süryani Protestan	Karabet E.	Rüşdi	-	31	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Süryani Protestan	Süryani Protestan	Karabet E.	Rüşdi	20	-	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Süryani Protestan Mektebi	Süryani Protestan	Karabet E.	Rüşdi	-	32	H.1288/ M.1871	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Süryani Protestan Mektebi	Süryani Protestan	Karabet E.	Rüşdi	23	-	H.1288/ M.1871	28 Nisan H.1313/ M. 1895
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Manuk E.	Rüşdi	35	-	H.1290/ M.1873	28 Nisan H.1313/ M. 1895
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Manuk E.	Rüşdi	-	46	H.1290/ M.1873	28 Nisan H.1313/M. 1895
Urfa	Protestan	Protestan	Agop E.	Rüşdi	-	45	H.1306/ M.1888	28 Nisan H.1313/ M.1895
Urfa	Ermeni Mektebi	Ermeni	Kapancıyan E.	İdadi	-	43	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1314/ M.1896
Urfa	Ermeni	Ermeni	Kapancıyan E.	İdadi	-	39	H.1288/ M.1871	28 Nisan H.1314/ M. 1896
Urfa	Protestan	Protestan	Agop E.	İdadi	-	43	H.1263/ M.1846	28 Nisan H.1313/ M.1895
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Agop E.	İdadi	-	43	H.1305/ M.1887	28 Nisan H.1313/ M.1895
Urfa	Protestan Mektebi	Protestan	Agop E.	İdadi	45	-	H.1306/ M.1888	28 Nisan H.1313/ M. 1895

H.1316-1321/M.1898-1899 yılları arasında yayınlanan Maârif Salnâmesi verilerine göre Urfa Sancağı'na bağlı Birecik kazasında bulunan 35 erkek öğrenci ile iptidai eğitimin yapıldığı Ermeni Mektebi H.1293/M1876 yılında kurulmuş olup ruhsatsızdır. Birecik kazasında bulunan Meryem Ana Mektebi ise 25 kız öğrenciye iptidai eğitim veren, H.1251/M.1835 yılından açılan ve ruhsatı bulunmayan bir okuldur. Urfa'da H.1263/M.1846 yılında kurulan ve 25 Nisan H.1314/M.1896 yılında Kapancıyan Efendi adına ruhsat alan rüşdiye düzeyindeki Ermeni Mektebi 25 kız öğrenciye eğitim vermektedir. Urfa'da bulunan erkek öğrencilere rüşdi eğitim veren 2 Ermeni Mektebi'nin birinde 30 diğerinde 50 erkek öğrenci mevcuttur. Bu okullar H.1263/M.1846 yılında açılmış ve 28 Nisan H.1313/M.1895-1896 yılında Kapancıyan adına ruhsat almıştır. H.1163/M.1749 yılında açılan 2 Ermeni Rüşdiye mektebinin birinde 21 diğerinde 30 erkek öğrenci var olup bu okullar 28 Nisan 1314 yılında Kapancıyan adına ruhsat sahibi olmuştur. Kuruluş tarihi bilinmeyen Ermeni Mektebi'nde ise 23 erkek, 23 kız öğrenciye rüşdiye seviyesinde karma eğitim verilmekte olup bu okul 28 Nisan H.1314/M.1896 yılında kurucusu Kapancıyan adına ruhsat almıştır. Kapancıyan adına 28 Nisan H.1314/M.1896 tarihli ruhsatı bulunan H.1263/M.1846 yılında inşa edilen Ermeni Mektebi'nde 20 erkek öğrenci rüşdi eğitim almaktadır. H.1290/M.1873 yılında kurularak 28 Nisan H.1314/M.1896 yılında Kapancıyan Efendi ve Manuk Efendi ruhsat alan Rüşdiye Ermeni Mekteplerinin birinde 49 diğerinde 37 erkek öğrenci okumaktadır. Urfa Sancağı'nda bulunan ikisi H.1263/M.1846, ikisi H.1288/M.1871 yılında açılan ve rüşdiye eğitimi yapan Süryani Protestan Okulları 28 Nisan H.1314/M.1896'da Karabet Efendi adına ruhsatname almıştır. Bu okullarda sırasıyla 31 kız, 20 erkek, 32 kız, 23 erkek öğrenci öğrenim görmüştür. 4 Süryani okulundan ikisi 63 kız öğrenciye, ikisi 43 erkek öğrenciye eğitim vermiştir. Urfa'da H.1263/M.1846 ve H.1288/M.1871 yıllarında kurulan 2 idadi okulundan birinde 39 diğerinde 43 kız öğrenciye eğitim verilmiş olup bu okullar Kapancıyan adına 28 Nisan H.1314/M.1896'da ruhsat almıştır. Birecik kazasından H.1288/M.1871 yılında kurulan ve ruhsatı bulunmayan Protestan Mektebi'nde 20 erkek, 30 kız öğrenciye iptidai eğitim verilmektedir. Urfa'da bulunan rüşdiye düzeyindeki 3 Protestan Okulu'ndan ikisi H.1290/M.1873 yılında biri H.1306/M.1888 senesinde kurulmuş olup bu okulların ikisi 28 Nisan 1313'te Manuk Efendi adına diğeri Agop Efendi adına ruhsat almıştır. Bu okulların birinde 35 erkek, diğerinde 46 kız, üçüncüsünde 45 kız öğrenci öğrenim görmüştür. Urfa'da idadi seviyesinde olan 3 Protestan Okulu sırasıyla H.1263/M.1846, H.1305/M.1887, H.1306/M.1888 yıllarında inşa edilmiş olup hepsi 28 Nisan H.1313/M.1895'te Agop Efendi adına ruhsat sahibi olmuştur. Bu okulların ikisinde 43 kız, birinde 45 erkek öğrenci idadi eğitimi almıştır.

2.8. Ecnebi Okulları

Azınlık okullarına destek veren Fransa, İngiltere, İtalya ve Amerika gibi ülkeler zamanla hukuksal kaynağı bulunmayan, denetimden yoksun olarak bizzat eğitim kurumları açmışlardır. Açılan bu eğitim kurumları sadece kendi dinlerini ve kültürlerini yayma amacı gütmeyerek siyasi etkinlik kazanmış ve bazı etnik gruplar üzerinde söz sahibi olarak siyasi ve kültürel menfaatlerine uygun ortamlar yaratma çabası içine girmişlerdir (Haydaroğlu, 1993: 10). Ecnebiiler amaçlarında ulaşmak için Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde okul açmışlardır. Maârif Salnâmeleri'nden sağlanan bilgiler doğrultusunda H.1251/M.1835'te Urfa Sancağı'nda İtalyanların desteklediği Fransız Katolik Okulu açılmıştır. Ruhsatı bulunmayan bu okul 20 erkek, 41 kız öğrenciye karma eğitimin verildiği bir kurumdur. Kız öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısında 2 kat oranında yüksek olması Katolik mezhebine mensup olan bu milletin kız öğrencilerin eğitimine önem verdiğinin göstergesidir (SNMU 1317: 1130).

Tablo 9: *Urfa Sancağı'daki Ecnebi Okulları (SNMU: H.1316-1317/M.1898/1899)*

Sancak	Mektebin İsmi	Mektebin mensub olduğu cemaat	Namına Ruhsatı Verilmiş olan müdür mesul	Mektebin Derecesi	Öğrenci Sayısı		Mektebin Açılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
					E	K		
Urfa	Fransız Katolik Mektebi	İtalya	-	-	20	41	H.1251/ M.1835	Ruhsatsız

Urfa'da İtalyanlara ait bir adet Fransız Katolik Mektebi bulunmakta olup erkek 20, kız 41 olmak üzere toplam 61 öğrenci öğrenim görmüştür. Bu okul 1835 yılında açılmış olup ruhsatı bulunmamaktadır.

3.Sonuç

Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde bulunan tüm coğrafyada eğitim faaliyetlerinin kalite ve verimliliğinin artması, eğitimi modernleştirerek çağın gereklerini karşılayabilmek için önemli girişimlerde bulunmuştur. Eğitim konusu ile Osmanlı padişahları yakından ilgilenmişlerdir. Bu durum Halep Vilayetine bağlı Urfa Sancağı'na da yansımıştır. Urfa Sancağı ve ona bağlı Merkez, Rumkale, Suruç, Birecik kazaları ile Nizip nahiyesinde Müslümanlara ait 7 İptidai, 4 rüşdi, 1 idadi; Gayrimüslimlere ait 3 iptidai, 15 rüşdi, 5 idadi, 1 ecnebi okulu mevcuttur. Kentte 9 medrese, 7 kütüphane bulunmaktadır. Medreselerde yaklaşık 148 öğrenci öğrenim görmüştür. Kütüphanelerde 1765 kitap bulunmaktadır. Urfa Sancağı'nda Ermeni Cemaatine ait 2 iptidai, 9 rüşdi, 2 idadi; Protestan Cemaatine ait 1 iptidai, 3 rüşdi, 3 idadi ve 4 rüşdi Süryani Protestan mektebi vardır. Ayrıca İtalyanların desteklediği bir Fransız Katolik Okulu bulunmaktadır. Gayrimüslim okullarında iptidai eğitim alan 80 erkek, 30 kız; rüşdi eğitim alan 338 erkek, 202 kız, idadi eğitim alan 65 erkek, 209 kız öğrenci vardır. Özellikle Ermeni milleti kız öğrencilerin yüksek öğrenim seviyesinde öğrenim almasına önem vermiştir. Rüşdiye düzeyindeki Müslüman okullarında 227 öğrenci okumuştur. Urfa'da bulunan tek idadide ise 125 Müslüman, 15 Gayrimüslim toplam 140 öğrenci eğitim almıştır. Maarif Salâmelerindeki veriler ele alındığında Urfa Sancağı'nda Gayrimüslimlere ait daha fazla okul ve öğrenci bulunduğu görülmüştür. Bu durum zamanın eğitim koşullarına göre Müslümanların çocuklarını eğitime konusunda Gayrimüslimlere oranla geride kaldıklarını göstermektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (1997). *Türk eğitim tarihi (başlangıçtan 1997'ye)*(6. Baskı). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Akyüz, Y. (2006). *Türk eğitim tarihi (M.Ö.1000-M.S.2006)* (8. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Arıbaş, S. (2000). Başlangıçtan II. Meşrutiyete kadar Osmanlılarda sıbyan mektepleri [Özel sayı]. *Yeni Türkiye*, 32, 711-716.
- Aytaç, K. (1972). *Avrupa eğitim tarihi antik çağdan XIX. yüzyıl sonlarına kadar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Babuçoğlu, M., Eroğlu, C., & Köçer, M. (2007). *Osmanlı vilâyet salnâmelerinde Halep*. Ankara: Kozan Ofset.

- Baltacı, C. (2002). *Osmanlı devletinde eğitim ve öğretim, Türkler içinde* (C.11, s.456-462). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Berker, A. (1945). *Türkiye'de ilköğretim 1839-1908*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Binbaşoğlu, C. (2009). *Başlanğıçtan günümüze Türk eğitim tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Boy, A. (2017). Medreselerin kısa bir geçmişi ve Kayseri medreseleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 57-73.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cuinet, V. (1891). *La Turquie D'Asie*. Geographie Administrative, II, Paris.
- Cevdet Paşa. (1991). *Tezâkir 21-39 (III)*. (C. Baysun, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Demirkent, I. (1990). *Urfa haçlı kontluğu tarihi (1098-1118)* (C.1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirkent, I. (2001). *Ortaçağ'da Urfa uygarlıklar kapısı Urfa*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, No: 1732.
- Demirel, M. (2002). Türk eğitiminin modernleşmesinde rüşdiye mektepleri. *Türkler içinde* (C.15, s.44). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Duman, H. (1982). *Osmanlı yıllıkları (salnâmeler ve nevsaller)*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).
- Ekiz, D. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri (yaklaşım, yöntem ve yeknikler)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi* (C.1-2). İstanbul: Eser Matbaası.
- Ertuğrul, H. (2005). *Kültürümüzü etkileyen okullar*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı devletinde gayrimüslim tebanın yönetimi* (2. Baskı). İstanbul: Risale Yayınları.
- Esat, M. (1930). Osmanlı'da ekalliyetler. *Maarif Vekaleti Mecmuası, Sayı:18*, Ankara.
- Güler, A. (2007). *Osmanlı'dan cumhuriyete azınlıklar* (2. Baskı). Ankara: Araştırma Dizisi TÜRKAR.
- Güler, S. (2002). Eskiçağ'dan kurtuluş savaşına kadar Urfa tarihi. Şanlıurfa: *Şurkav Yayınları*, 6, 3-26.
- Güven, İ. (2013). *Türk eğitim tarihi*. Edirne: Akademi Yayınları.
- Güzel, A. (2012). 1927 tarihli Urfa salnamesinin tarihi coğrafya özellikleri bakımından değerlendirilmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 231-262.
- Haydaroğlu, İ. P. (1993). *Osmanlı imparatorluğunda yabancı okullar*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Hayta, S. (1995). *1869 Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk eğitimine katkıları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Honigmann, E. (1986). Urfa. *İslam Ansiklopedisi içinde* (C.13, s.336-337). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İpşirli, M. (2003). Medrese. *TDV İslam Ansiklopedisi içinde* (C. 28, s.327-333). İstanbul: TDV Yayınları.

- Kansu, A.N. (2015). *Türkiye eğitim tarihi* (2. Baskı). Ankara: Maya Akdemi Yayınları.
- Kaya, Ö. (2004). *Tanzimat'tan Lozan'a azınlıklar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Karakaş, M. (1995). *Cumhuriyet öncesi Şanlıurfa'da kültür ve eğitim*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Kodaman, B. (1980). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kürkçüoğlu, A. C. (2000b). Vakfiyelerde adı geçen Şanlıurfa mimari eserleri, *Edessa KültürDergisi, 1*, 8-13.
- Kürkçüoğlu, A. C. (2002a). Şanlıurfa'da yapılan arkeolojik araştırmalar, kazılar ve il sınırları içindeki sit alanları. *Şanlıurfa uygarlığın doğduğu şehir* içinde (s. 114-128). Şanlıurfa: Şurkav Yay.
- Krenkow, F. (1993). Kütüphâne. *TDV İslam Ansiklopedisi içinde* (C. 6, s.1126-1128). İstanbul: TDV Yayınları.
- Mızrak, R. (2002). Şanlıurfa kütüphaneleri tarihi. Ankara: *Şurkav Yayınları* (26). 178-185.
- Pakalın, M. Z. (1983). Kütüphane, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü içinde* (C.2, s.346). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Palalı, İ. (2010). Osmanlı Salnâmeleri ve tarih araştırmalarındaki kaynak olarak önemi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 23*, 1-14.
- Saka, N. (1991). *Osmanlı eğitim tarihi* (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakin, O. (2008). *Osmanlıda etnik yapı*. İstanbul: Ekim Yayınları.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1316, Def'a 1, İstanbul Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1317, Def'a 2, İstanbul Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1318, Def'a 3, İstanbul Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1319, Def'a 4, İstanbul Matbaa-i Âmire.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1321, Def'a 6, İstanbul Asır Matbaası.
- Salnâme-i Vilâyet-i Halep (SVH), H. 1317, Def'a 28, Vilâyet Matbaası, Halep.
- Şahin, İ. (2001). Osmanlı klasik dönemi Urfası. F. Özden (Ed.), *Uygarlıklar kapısı Urfa* içinde (ss. 69-79). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları-1732.
- Şahinalp, M. (2005). *Şanlıurfa şehrinin kuruluş ve gelişmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şemseddin, S. (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm* (C. II). Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Şemseddin, S. (1998). *Kamus-u Türki*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tonguç, İ. H. (2004). *İlköğretim kavramı*. Ankara: Piramit Yayıncılık.
- Tozlu, N. (1991). *Kültür ve eğitim tarihimizde yabancı okullar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Urfa. (1984). *Yurt ansiklopedisi içinde* (C.10, s. 7375-7380). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Urfalı Mateos. (2000). *Urfalı Mateos vekayinamesi ve papaz Grigor'un zeyli* (H. D. Andreasyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Uzunçarşılı, İ.H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatı*. Ankara: TTK.
- Ünal, U. (2008). *II. meşrutiyet öncesi Osmanlı rüşdiyeleri 1897-1907*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Vahapoğlu, H. (1990). *Osmanlı'dan günümüze yabancı ve azınlık okulları (yönetimleri açısından)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yazıcı, M. (1973). *Tanzimattan bu yana milli eğitim bakanları, başbakanları ve Atatürk 1839-1979*. Ankara: Emel Matbaacılık.
- Yinanç, M. H. (1944). *Türkiye tarihi-Selçuklular devri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yücel, M. S. (2016). *Türkiye'de yabancı okullar ve azınlık okulları (1925-1926)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.

TÜRKİYE’DE PARASAL TABANIN BÜYÜME ÜZERİNDEKİ UZUN DÖNEM ETKİSİ

Yüksel OKŞAK^{1*}

Eda ÖZEN²

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de parasal tabandaki büyüme hızı ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki olup olmadığını sorgulanmaktadır. Çalışmada 1969-2017 dönemine ait “Geniş para arzı (M3)” ve “Büyüme” değişkenleri ampirik bir analize tabi tutulmuştur. “Büyüme” serisi ile “Geniş Para Arzı (M3)” serisi arasında eş-bütünleşmenin varlığını araştırmak için ARDL testi uygulanmıştır. Sonuçlar Türkiye’de parasal taban büyüme hızı ve ekonominin büyüme hızı arasında eş-bütünleşme (uzun dönemli) ilişkisi olduğunu göstermektedir. Daha sonra ARDL modeli ile finansal kalkınmışlığın büyüme üzerinde uzun dönemli arttırıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla uygulanan Toda Yamamoto yaklaşımı ile Granger nedensellik testi sonucunda iki seri arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı görülmüştür. Türkiye ekonomisine bakıldığında para arzının büyüme üzerinde önemli ölçüde etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sürdürülebilir büyüme hedefleyebilmek için gelişmiş bir finansal sisteme gereksinim duyulmaktadır. Bu sebeple para arzı ya da parasal taban geri plana düşürülmeden doğru politikalar ile geliştirilerek ekonomik büyüme desteklenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Parasal Taban, Büyüme, Durağanlık, Nedensellik, Türkiye.

JEL Kodları: E00, E52.

LONG-TERM IMPACT OF MONETARY BASE ON GROWTH IN TURKEY

Abstract

In this study, the monetary base growth rate in Turkey is questioning whether a relationship between economic growth. In the study, "Wide money supply (M3)" and "Growth" variables for the period 1969-2017 were subjected to an empirical analysis. ARDL test was applied to investigate the presence of co-integration between the "Growth" series and the "Large Money Supply (M3)" series. Results show that there is a co-integration (long-term) relationship between "monetary base growth" and "economic growth" in Turkey. Then, with the ARDL model, it is seen that financial development has a long-term enhancing effect on growth. As a result of the Granger causality test with the Toda Yamamoto approach applied to determine the causality relationship between the series, it was observed that there was no causality between the two series. Referring to Turkey's economy is that there is a significant impact on the growth of the money supply. Because an advanced financial system is needed in order to target sustainable growth requirements. For this reason, economic growth should be supported by developing the right policies without ignoring the money supply or the monetary base.

Keywords: Monetary Base, Growth, Stationarity, Causality, Turkey.

JEL Codes: E00, E52.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İnegöl İşletme Fakültesi, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Bölümü, ORCID 0000-0001-8794-4597.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): yukseloksak@uludag.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, ORCID 0000-0002-0818-1040

Başvuru Tarihi (Received): 06.05.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Bir ülke ekonomisinde hali hazırda dolaşımda olan para miktarına “*para arzı*” denir (Ünsal, 2017: 601). Para arzı, para politikası araçlarının ilk sırasında yer alır ve her ekonomik otorite para arzına müdahale ederek ekonomik sisteme şekil vermeye çalışır. Genellikle de daraltıcı ve genişletici para politikası olarak iki şekilde tanımlanmaktadır (Ertek, 2019: 433). Ekonomiyi bu şekilde etkileyen bu makro ekonomik değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ya da sürdürülebilir ekonomiye katkısı her zaman araştırmalara konu olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’nın ekonomimiz üzerindeki en önemli niteliği bir ekonomi için vazgeçilemez bir nitelik olan para unsurunu meydana getirmesidir. TCMB ayrıca arzını sağladığı paranın piyasa içindeki kontrolünden de sorumludur (Dinler, 2018: 232-233). TCMB bahsi geçen izleme ve kontrol niteliğini gerçekleştirebilmesi için Merkez Bankası Bilançosu kaçınılmaz bir öneme sahiptir. Merkez Bankasının para politikası yürütebilmesi için başvurabileceği araç sayısı sınırlı olmakla birlikte Parasal Tabanın kontrolü önemli bir yer tutmaktadır. Bahsedilen nedenden ötürü TCMB Analitik bilançosunda bulunan büyüklüklerin incelenmesi önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü teoride, bir ülke ekonomisinde gerçekleşecek büyüme ile para arzının mübadele oranı arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu ifade edilmektedir (Eğilmez, 2013: 229).

Merkez Bankası Analiz bilançosu içerisinde Merkez Bankası Parası kalemi yer almaktadır. Bilanço kalemleri arasında yer almayan Parasal Taban kavramı Merkez Bankası Parası kalemi altında değerlendirilmekte olup, elde bulunan analitik bilanço kalemlerinin analizi sonucunda elde edilir. Parasal Taban birçok ekonomik büyüklük kaleminin toplamı olan Rezerv Para ile piyasa ya karşı olan nakit yükümlülüklerinin toplamıdır. Parasal Tabanda oluşan hareketlilik likiditeyi etkileyen en önemli faktör olarak ta ortaya çıkmaktadır (Çinko, 2017: 689-698), ek olarak döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar da parasal taban üzerinde olumlu ve olumsuz etkiler bırakmaktadır. Ekonominin dış kaynaklı şoklardan etkilenmemesi için döviz kurlarına yapılan müdahaleler Parasal Tabana alış yönünde pozitif satış yönünde negatif bir ilişkidir (Alkan, 2007: 222-251).

Genel olarak refah düzeyini arttırmaya yönelik çabaların büyük bir kısmı ekonomik olarak büyüme üzerine kuruludur. Parasal büyüme birçok etmen ile yakından ilişkili olsa da enflasyon hem kısa vadede hem de uzun vadede büyümeyi etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Alıntaş vd., 2008: 185-208). Parasal büyüme ve enflasyonun geçmiş dönemlerde yaşanmış olan küresel kriz dönemlerinde doğrudan kendi parametrelerine değil, dış ülkelerin Merkez Bankalarının da parayı yönetme politikaları ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Bu tür ekonominin zayıfladığı, aktivitelerde azalmanın görüldüğü dönemler içerisinde merkez bankası bilançolarına olan ilginin artması ekonominin milletler arası etkileşimini de ortaya koymaktadır. (Kartal, 2013: 185-205). Literatüre bakıldığında büyüme oranının kriz olan ve olmayan dönemleri ayırabilecek bir parametre olarak ele alınabilir. (Erkekoğlu ve Bilgili, 2005:15-36).

Bu çalışmada Türkiye’nin 1969-2017 Dönemi’ne ait “*Geniş para arzı (M3)*” ve “*Büyüme*” değişkenleri kullanılarak ampirik analiz yapılmıştır. Analiz sonuçları Türkiye de parasal taban büyüme hızı ve ekonominin büyüme hızı arasında eş-bütünleşme (uzun dönemli) ilişkisi olduğunu göstermektedir. Yine sonuçlarda ARDL Modeli ile finansal kalkınmışlığın büyüme üzerinde uzun dönemli arttırıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Seriler arasındaki

nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla Toda Yamamoto yaklaşımı ile Granger nedensellik testi sonucunda iki seri arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı görülmüştür.

1. Literatür

Bu çalışmada Türkiye de parasal taban ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. Veri ve metodoloji kısmına geçmeden önce Türkiye ve Dünya çağında yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir. Öncelikle Dünya da para arzı ile ilgili yapılan analizlerden örnekler özetlenmiştir.

Bangladeş'teki Para Arzı ile Kişi Başına GSYİH Büyüme Oranı arasındaki ilişkiyi inceleyen Hussain ve Haque (2017: 54) çalışmalarında 1972-2014 ait veriler ile Vektör Hata Düzeltme modeliyle ampirik analiz yapmıştır. Model de geniş para GSYİH, reel faiz oranı ve yıllık sermaye başına GSYİH büyüme oranı yer almaktadır. Analiz sonucuna göre para arzının uzun vadede üretimin büyüme hızı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu görülmüştür. Devletin ekonomik büyümeye ayak uydurarak para arzının istikrarlı bir oranda artmasını sağlamak için tutarlılığı sürdürmeli ve “Taylor kuralını” izlemesi önerilmiştir. Para arzı ile ilgili bir başka çalışmada ise para arzının ekonomik büyüme üzerindeki dinamik etkisini inceleyen Dingela ve Khobai (2017) 1980'den 2016'ya kadar zaman serisi verileri kullanarak Güney Afrika örneğini ele almıştır. Ampirik analizde ARDL sınır testi ve eşbütünleşme modeli kullanılmıştır. Sonuçta ise para arzının kısa ve uzun dönemde de ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu görülmektedir. Gatawa vd. (2017: 26) yaptıkları çalışmada para arzı, enflasyon ve faiz oranının ekonomi üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemiştir. 1973-2013 zaman serisi verilerini kullanarak Nijerya örneğini incelemiştir. Ampirik analizde VAR Modeli ve Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Sonuçlara göre enflasyon ve faiz oranı büyümeyi negatif yönde etkilerken, uzun dönemde geniş para arzının etkisi pozitif yönde olduğu belirtilmiştir.

Denbel vd. (2016: 556) Etiyopya üzerinde yaptıkları çalışmada 1970 -2010 dönemine ait veriler ile para arzı, ekonomik büyüme ve enflasyon değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem nedenselliği analiz etmiştir. Analiz sonucuna göre ise Etiyopya’da enflasyon olumsuz ve önemli ölçüde etkilendiği bu sebeple para politikası fiyat istikrarını korumak için planlanması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca mal ve hizmet fiyatlarını düşürmek için çıktı tedariki ekonominin büyümesini hızlandırır. Para arzı ile ilgili yapılan bir başka çalışmada ise Marshal (2016: 2489) ekonomik büyüme üzerindeki etkiyi incelemiştir. Çalışmada Nijerya’daki para arzı ve ekonomik büyüme verileri ile eşbütünleşme ve VAR analizini uygulamıştır. Analiz sonucuna göre para arzı ve büyüme kısa ve uzun vadeli pozitif ve önemli bir ilişki içinde olduğu belirtilmiştir. Aslam (2016: 11) çalışmasında ekonomistlerin para arzının ulusların ekonomik büyümesini olumlu yönde etkilediği görüşünden yola çıkarak para arzının Sri Lanka ekonomisi üzerindeki etkisini incelemiştir. 1959-2013 yıllarına ait zaman serisi verilerini dikkate almış ve analizde gayri safi yurtiçi hasıla bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir. Bağımsız değişken olarak; para arzı, döviz kuru, ihracat kazancı, ithalat çıkışı, tüketici fiyat endeksi değişkenlerini kullanarak geniş bir model ile analiz yapılmıştır. Sonuçlara göre, para arzı Sri Lanka'nın ekonomik büyümesi üzerinde önemli ölçüde etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir.

Chaitip vd. (2015: 108) makalelerinde Tayland, Endonezya, Singapur, Malezya, Filipinler, Vietnam, Lao PDR ve Kamboçya dahil olmak üzere AEC açık bölgesinin para arzı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada dar para (M1), vadesiz mevduat (DD) ve GSYİH büyüme değişkenleri ile Uzun dönem ve kısa dönem ilişkisiyi incelemek için panel birim kök ve ARDL analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda dar para (M1), vadesiz mevduat (DD) ve

GSYİH büyüme oranlarının I (0) ve I (1) seviyelerinde sabit olduğu görülmüştür. Ayrıca para arzının uzun dönemde ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu ifade edilmiştir. Nizhegorodtsev ve Goridko (2015: 66) çalışmasında ekonomideki durgunluktan yola çıkarak para arzı ve GSYİH hacmi arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ve PIIGS (Portekiz, İtalya, İrlanda, Yunanistan, İspanya) ülkelerini dikkate alarak yapılan çalışmada ekonomik büyümeyi desteklemek için para arzının artması gerektiğini belirtilmiştir.

Adegoriola ve Siyan (2015: 49) çalışmada Nijerya'daki para arzı ve hükümet harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki göreceli etkisini araştırmaktadır. Verileri analiz etmek En Küçük Kareler(OLS) yöntemi kullanılmıştır. Ampirik sonuca göre hükümet harcamalarının ekonomik faaliyetlerdeki para arzı ile karşılaştırıldığında nispeten daha etkili olduğunu göstermiştir. Maliye politikası aracı olarak devlet harcamaları, para arzının ekonomiyi istikrara kavuşturmak için para politikası aracı olarak kullanımından daha büyük, daha güvenilir ve daha hızlı olduğu belirtilmiştir. Öneri olarak ise hem para arzı hem de hükümet harcamalarının birleştirilmesi ve uyumlaştırılması gerektiği ifade edilmiştir.

Para arzının ekonomik büyüme üzerindeki rolünü inceleyen Inam (2014: 149) Nijerya örneği üzerinde analiz yapmıştır. Analiz sonucuna göre para politikalarının, araçlarının ve kurumlarının iyileştirilmesi ekonomik büyüme maksimize edeceği söylenmiştir. Dai vd. (2013: 55) çalışmasında para arzı ve ekonomik büyümeye üzerinde ampirik analiz yapmaktadır. Yapılan analiz neticesinde para arzının ekonomik büyümeyi teşvik edeceği ama bunun için bazı koşulların sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu koşullar ise; yeni ve büyük ekonomik reformların getirilmesi ve bu reformların doğru zaman diliminde uygulanması şeklinde ifade edilmiştir.

Masnan vd. (2013: 83) çalışmalarında para arzı, ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkiyi 1980-2010 arası verileri kullanarak üç Güneydoğu Asya ülkesi (Malezya, Endonezya ve Singapur) üzerinde analiz etmiştir. Ampirik analizde Johansen ko-entegrasyonu testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda ise, enflasyon, para arzı ve ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişkinin üç ülke içinde var olduğunu ifade edilmiştir. Nedensellik sonuçlarında ise Malezya'da para arzının ekonomik büyümeyi etkilemediği, ekonomik büyümenin ise her üç ülke içinde enflasyona neden olduğu görülmüştür. Devletin ekonomik büyümeyi etkilemek için para arzını kontrol etmesi gerektiği yoksa Malezya ve Singapur'daki para arzındaki artış ekonomik büyüme yerine enflasyona neden olabileceği ifade edilmiştir.

Kıbrıs üzerinde yapılan başka bir ampirik çalışmada ise Georgantopoulos ve Tsamis (2012: 115) Hata Düzeltme Modeli (ECM) ve Johansen entegrasyon testini kullanarak 1980-2009 yılları arasında ait veriler ile para arzı, enflasyon, hükümet harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki kısa vadeli ve uzun vadeli ilişkileri araştırmaktadır. Elde edilen ampirik sonuçlar kamu harcamalarının Kıbrıs'ta ekonomik kalkınmayı desteklediğini göstermektedir. Ancak, hükümetin açık finansmanı daha fazla likidite etkisine değil, aynı zamanda ekonomide enflasyonist baskıya da neden olduğunu ve enflasyonun büyük olasılıkla olumsuz arz şoku nedeniyle ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ifade etmiştir.

Maji vd. (2012: 219) Nijerya'da mali açıklar, ekonomik büyüme ve para arzı arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Mali açıkların, büyüme ve para arzı ile arasındaki ilişkiyi belirlemek için Granger nedensellik testi yapılmıştır. Sonuçlara göre, mali açıkların büyük ölçüde Nijerya'da ekonomik büyümeye ve geniş para arzına neden olduğunu ve mali açıkların Nijerya'daki ekonomik büyümeyi ve para arzını olumlu etkilediğini göstermiştir. Bu nedenle, mali açıkların ekonomik kalkınma için verimli ve iyi yürütülen bir planla gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Para arzı,

ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmada Yan-liang (2012: 20) 1998-2007 yıllarına ait veriler ile Çin örneği üzerinde ampirik analiz yapmıştır. Yapılan analize göre para arzı ile enflasyon arasında eşbütünleşme var iken, para arzı ile büyüme arasında eşbütünleşme olmadığı görülmüştür. Çalışma sonucunda ise kısa vade rahat bir para politikası uygulanabileceği uzun vadede ise ekonomik büyüme için alternatif yolların bulunması gerektiği ifade edilmiştir.

Xianglan ve Xi (2011) çalışmasında para arzı, fiyat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak için eşbütünleşme yönteminden faydalanmıştır. Analiz sonuçlarına göre Kısa dönemde fiyat ve para arzının birbirini arttırıcı yönde tetiklediği; Para arzının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, yapılan hata düzeltme testi sonucunda ise ekonomik büyüme, para arzı ve fiyatın gecikmelerden etkilendiğini, ekonomik kalkınmanın uzun vadede istikrarlı olma eğiliminde olduğunu ifade etmektedir. Ogunmuyiwa ve Ekone (2010: 199) çalışmalarında 1980-2006 yılları arasında Nijerya örneği üzerinde para arzının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Yapılan çalışmada nedensellik ve ECM testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre para arzının büyüme ile olumlu ilişki içerisinde olduğu ifade edilmiştir.

Wang ve Pang (2008) çalışmalarında para arzı, enflasyon belirsizliği ve Çin ekonomik büyümesi arasındaki ilişkileri analiz etmek için VAR modelini kullanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlarda ise Çin'deki Friedman Hipotezi ve tarafsız olmayan para biriminin var olduğunu, ayrıca Çin'in hızlı ekonomik büyümesinin enflasyon belirsizliğini daha da arttırdığı göstermiştir. Lin ve Yunhui (2005) çalışmasında para arzı, enflasyon, kredi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme analizi ile incelemiştir. Ampirik analiz sonucunda ise kısa dönemde para arzının büyümeyi teşvik ettiği görülmüştür.

Dünya literatüründe ampirik analizler ile desteklenen oldukça fazla örnek çalışma yer almaktadır. Şimdi ise Türkiye üzerine yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir. Bağcı (2020: 220-237) çalışmasında Türkiye ekonomisine etki eden ekonomik büyüme, finansal gelişmişlik ve tasarruf parametreleri arasındaki neden sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Çalışma kapsamı 1980 ile 2015 yılları olup bu dönem içindeki veriler zaman serisi analizi ile ele alınmıştır. Çalışmada Granger nedensellik analizi ve Toda ve Yamamoto nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Granger modeli sonuçları finansal gelişme parametresi ve ekonomik büyüme parametresi arasında çift yönlü nedensellik, Toda ve Yamamoto modeli sonucunda ise finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkarmıştır.

Yurtkur (2019: 131-150) çalışmasında Türkiye ekonomisi üzerine Toda-Yamamoto ve Bootstrap Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile 2006 ile 2018 yılları arasını kapsayan parasal taban, para arzı ve kredi arasında nedenselliğin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda kredi ile para çarpanı arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu ortaya çıkarılmış ayrıca deneysel bulgular krediden likiditeye doğru bir nedensellik ilişkisine işaret etmektedir. Çinko (2017: 689-698) çalışmasında Parasal Taban, Merkez Bankası Parası ve Rezerv Para olarak ele aldığı parasal büyüklüklerin Türkiye ekonomisine olan yansımalarını ve bu yansımalara alması gereken önlemleri araştırmıştır. Çalışma 2004 ile 2015 yılları arasında TCMB Analitik Bilanço verilerini kullanmaktadır. Çalışma bulguları döviz rezervlerinin ihtiyatlı seviyelerde olması ekonominin ülke dışında yaşanan dalgalanmalara karşı güçlü kılmaktadır. Türkiye ekonomisinin gelişmekte olan bir ekonomi olduğu göz önüne alınarak sıkı para politikasını uzun vadede sürdürmesi gerektiği önerisinde bulunulmuştur.

Türkiye üzerine yapılan bir başka çalışmada Işık ve Bilgin (2016: 1757) finansal gelişme ve büyüme arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmada 2003-2015 yıllarına ait çeyreklik veriler ile nedensellik analizi yapmıştır. Çalışmada 2008 ekonomik krizine dikkat çekerek kriz öncesi ve kriz sonrası (krizin olduğu dönemi dahil etmeden) iki ayrı dönem şeklinde analiz ederek ayrı ayrı ampirik analiz yapılmıştır. Neticede ise finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi etkilediği ifade edilmiştir.

Oruç ve Turgut (2014: 109) çalışmalarında 1990-2010 yıllarına ait veriler ile finansal derinleşme ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada finansal derinleşmenin büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucu elde edilmiştir. Mercan ve Peker (2013: 93) Türkiye üzerinde yaptıkları çalışmada 1992-2010 yıllarına ait aylık veri seti ile finansal genişleme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizde ARDL modeli kullanılmış ve analiz sonucunda ise uzun dönemde tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu tek yönlü ilişki para arzı araçlarından ekonomik büyüme doğru pozitif bir ilişkiyi ifade etmektedir. Kısa dönemde ise para arzı araçları yine büyümeyi etkilese de uzun dönemdeki kadar etkin olmadığı ifade edilmiştir.

Kartal (2013: 185-205) çalışmasında 2007 ile 2011 yılları arasında Merkez Bankasının izlediği politikayı, Merkez Bankası Analitik bilançosu üzerinden ele alarak para arzı üzerindeki değişimleri incelemiştir. Çalışma sonucunda TCMB'nin küresel kriz ortamında sıkı ekonomi politikaları sergilediği tespit edilmiştir. Küresel kriz döneminde TCMB likidite ortamını birçok araç ile kontrol altında tuttuğu izlenmiştir. Güneş (2013: 73) finansal gelişmişlik göstergesi olan para arzı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1988-2009 verileri ile Türkiye için incelemiştir. Çalışmada ortaya atılan hipotezde finansal genişlemenin büyümeyi etkilediği düşünülürken böyle bir ilişkiyi rastlanılmamıştır. Ayrıca dikkat çeken sonuçlardan biri ise ekonomik büyümenin finansal istihdamı olumlu yönde etkilediğidir.

Yakupoğlu (2011: 23-40) çalışmasında 2002 ile 2009 yılları arasında Türkiye ekonomisinde para arzını önemli ölçüde etkileyen bir faktör olarak TCMB Analitik Bilançosunu incelemiştir. Çalışma verisi olarak belirtilen aralıkta bulunan TCMB Analitik Bilançosu esas alınmıştır. Çalışma bulguları Merkez Bankası Parası kalemi içerisinde emisyon değerinin büyümesi dikkat çekmektedir, 2002 ile 2009 yılları arasında emisyon %20 değerlerinden %49 değerlerine ulaşarak Merkez bankasının belirtilen yıllar arasında sıkı para politikası uygulamadığına ulaşılmıştır. Altıntaş ve Ayriçay (2010: 71) çalışmalarında 1987-2007 yıllarına ait çeyreklik veriler ile finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL analizi ile incelemiştir. Özellikle uzun dönemde finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucu elde edilmiştir.

Altıntaş v.d. (2008: 185-208) çalışmasında ARDL sınır testi yaklaşımı ile enflasyon, para arzı ve bütçe açığı arasındaki ilişkilerin incelenmesi açıklanmıştır. Çalışma süreci 1992 ile 2006 yıllarını kapsamaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen deneysel bulgulara göre enflasyon değeri ile parasal büyüme arasında hem kısa vadede hem de uzun vadede pozitif bir ilişki olduğunu ortaya çıkartmıştır.

Türkiye üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise Altunç(2008: 113) 1970-2006 dönemine ait veriler ile finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi ile incelemiştir. Analiz sonucuna göre finansal gelişme ve büyüme arasında iki yönlü ilişkinin var olduğunu ve büyüme hedefleri ile de uyum içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Alkan (2007: 222-251) çalışmasında hükümetlerin döviz piyasasında yaşanan dalgalanmaların olumsuz sonuçlarından kaçınabilmek adına yaptıkları müdahalelerin parasal taban üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma verileri 2001 Şubat ve 2006 Haziran aylarını

kapsamaktadır. Çalışma sonucunda Alış yönünde kura müdahale etmenin zaman içerisinde güç kazanırken satış yönündeki müdahalenin zaman içerisinde gücünü yitirdiği ve parasal tabana olumsuz etki gösterdiği görülmektedir.

Erkekoğlu ve Bilgili (2005: 15-36) çalışmasında krizlerin rezerv seviyesi, cari açık, kamu borcu ve benzeri parametrelerden hangilerinin ön uyarı amacı ile kullanılacak parametreler olduğunu tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışma bulguları büyüme oranı, toplam rezerv parametrelerinin krizleri tahmin etme amacıyla kullanılacak parametreler olduğunu ortaya çıkarmıştır.

İster ulusal ister uluslararası literatürde olsun bir çok analize tabii tutulan para arzı ve büyüme değişkenleri her ekonomide, her dönem, kriz önceleri ve kriz sonraları gibi birçok farklı şekilde sonuçlar doğurmaktadır. Bunun sebebi ise ekonominin dinamik bir sistem olduğu her dönem ve her ülke ve koşula göre değişkenlik gösterebileceğidir. Bu sebeple bu çalışma 1969-2017 dönemini dikkate alarak parasal taban ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

2. Metodoloji

Bu çalışmada Türkiye’de parasal tabandaki büyüme hızı ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki olup olmadığını sorgulamak üzere 1969-2017 Dönemi’ne ait Geniş para arzı (M3) ve büyüme (BUYUME) değişkenleri ampirik bir analize tabi tutulmuştur. Veriler tamamı (WDI) Dünya Bankası’ndan elde edilmiştir.

$$\Delta BUYUME_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta BUYUME_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_i \Delta GENİŞ PARA ARZI(M3)_{t-i} + \theta_0 BUYUME_{t-1} + \theta_1 x144GENİŞ PARA ARZI(M3)_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada *BUYUME* serisi Türkiye’nin 1969-2017 yılları için yıllık büyüme oranını, *GENİŞ PARA ARZI(M3)* serisi Türkiye’de 1969-2017 geniş para arzını göstermektedir. Eşitliğin sağ tarafında yer alan θ_0 ve θ_1 katsayıları seriler arasındaki uzun dönem ilişkisini gösterirken β_i ve α_i katsayıları seriler arasındaki kısa dönem ilişkisini vermektedir. Yine tahmin edileceği üzere Δ birinci dereceden fark operatörü, β_0 modelin sabit terimi ve ε_t modelin beyaz gürültü hata terimi olarak isimlendirilir.

ARDL sınır testi yaklaşımı ile seriler arasındaki kısa ve uzun dönemli dinamik ilişkilerin incelenmesi birkaç aşamayla gerçekleştirilir. Birinci aşamada yukarıdaki Model 1 tahmin edilir ve seriler arasında bir uzun dönem ilişkisinin var olup-olmadığına, gecikmeli serilerin katsayılarının tümünün aynı anda sıfıra eşit olduğunu iddia eden H_0 hipotezinin F testi ile sınanması sonrasında karar verilir. Söz konusu F testi yardımıyla $H_0 : \theta_0 = \theta_1 = 0$ (yani seriler arasında uzun dönem ilişkisi veya eş-bütünleşme yoktur) sıfır hipotezine karşılık $H_1 : \theta_0 \neq \theta_1 \neq 0$ (yani seriler arasında uzun dönem ilişkisi veya eş-bütünleşme vardır) alternatif hipotezi sınanır. Elde edilen F istatistik değeri Pesaran vd. (2001) tarafından belirlenen üst ve alt sınır değerleri ile karşılaştırılarak karar verilir. Eğer hesaplanan F-istatistik değeri tablo alt sınır değerinden küçükse H_0 hipotezi kabul edilir, eğer F-istatistik değeri tablo üst sınır değerinden büyükse H_1 hipotezi kabul edilir ve F-istatistik değerinin alt ve üst sınır değerleri arasında kaldığı durumda ise karar verilemez.

Son aşamada ise aşağıda oluşturulmuş 2 no’lu hata düzeltme modeli yukarıda belirlenen en uygun gecikme sayıları kullanılarak tahmin edilir.

$$BUYUME_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta BUYUME_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_i \Delta GENİŞ PARA ARZI(M3)_{t-i} + \varphi ECM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada β_i ve α_i modeli dengeye getiren kısa döneme ait dinamik katsayıları, ECM hata düzeltme terimini, φ kısa dönemdeki bir şok sonucunda modelin tekrar uzun dönem dengesine dönme ve ayarlanma hızını temsil etmektedir. φ katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması gerekir.

Çalışmamızda ayrıca seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını ve yönünü belirlemek amacıyla Toda-Yamamoto yaklaşımı ile Granger nedensellik testi yapılmıştır. Toda-Yamamoto yaklaşımına göre önce modelde yer alan serilerin maksimum bütünleşme dereceleri (dmax) tespit edilir. Daha sonra serilerin düzey değerleri kullanılarak kısıtsız VAR modeli oluşturulup bu oluşturulan modele ilişkin en uygun gecikme uzunluğu model seçim kriterleri kullanılarak belirlenir. En uygun modelin VAR(P) olarak belirlendiği varsayımıyla daha sonra VAR (P+dmax) modeli tahmin edilerek bu tahmin edilmiş olunan model için VAR Granger nedensellik/blok dışsallık testi uygulanır. Söz konusu VAR Granger nedensellik/blok dışsallık testi sonuçlarına göre de hangi seriler arasında ve ne yönde nedensellik ilişkilerinin var olduğuna karar verilir.

3. Analiz Sonuçları

Serilerin durağanlık incelemesi, H_0 : Seriler durağan değildir sıfır hipotezini sıyanan (Augmented Dickey-Fuller Test) ADF birim kök testi kullanılarak araştırılmıştır. Görüleceği üzere serilerin düzey değerleri için yapılan ADF birim kök testi sonuçları Tablo 1’de ve serilerin birinci farkları için yapılan ADF birim kök testi sonuçları ise Tablo 2’de raporlanmıştır.

Tablo 1: ADF Testi Sonuçları (Düzeylerde) (Sabitli Model)

	ADF-Stat.	1%	5%	10%
BÜYÜME	-6.6384	-4.1611	-3.5063	-3.1830
GENİŞ PARA ARZI (M3)	-1.7214	-4.1657	-3.5085	-3.1842

Tablo 2: ADF Testi Sonuçları (I. Farklarda) (Sabitli Model)

	ADF-Stat.	1%	5%	10%
X144	-11.4498	-4.1611	-3.5063	-3.1830

ADF birim kök testi sonuçlarında görüleceği üzere *BUYUME* serisinin I(0) yani düzeyde durağan olduğu ve *GENİŞ PARA ARZI(M3)* serisinin ise I(1) (yani birinci farklarında durağan) olduğu saptanmıştır. Mevcut serilerden hiç biri iki ve daha üst dereceden bütünleşik olmadıkları için bu serilere ARDL sınır testi yaklaşımını uygulayarak eş-bütünleşmenin var olup-olmadığını sıyanabiliriz. Ayrıca Tablo 3’te AIC kriterine göre en uygun modelin AIC= 5.752066 değeriyle ARDL (1,1) nin olduğu görülmektedir.

Tablo 3: AIC Kriterine Göre En Uygun 20 Model

Model Selection Criteria Table						
Dependent Variable: X521						
Date: 02/16/19 Time: 17:13						
Sample: 1969 2018						
Included observations: 48						
Model	LogL	AIC*	BIC	HQ	Adj. R-sq	Specification
19	-126.421.482	5.752066*****	5.872510	5.796966	0.021345	ARDL(1, 1)*****
14	-125.880.179	5.772452	5.933045	5.832320	0.021306	ARDL(2, 1)
18	-126.302.822	5.791237	5.951829	5.851104	0.002749	ARDL(1, 2)
9	-125.373.711	5.794387	5.995127	5.869221	0.019167	ARDL(3, 1)
13	-125.879.743	5.816877	6.017618	5.891711	-0.003142	ARDL(2, 2)
17	-126.293.986	5.835288	6.036029	5.910122	-0.021781	ARDL(1, 3)
8	-125.356.695	5.838075	6.078964	5.927876	-0.005222	ARDL(3, 2)
4	-125.362.882	5.838350	6.079239	5.928151	-0.005498	ARDL(4, 1)
12	-125.862.913	5.860574	6.101462	5.950375	-0.028094	ARDL(2, 3)
16	-126.251.254	5.877834	6.118722	5.967634	-0.045993	ARDL(1, 4)
7	-125.312.435	5.880553	6.161589	5.985320	-0.029647	ARDL(3, 3)
3	-125.343.545	5.881935	6.162972	5.986703	-0.031072	ARDL(4, 2)
11	-125.840.178	5.904008	6.185044	6.008775	-0.054083	ARDL(2, 4)
2	-125.291.081	5.924048	6.245232	6.043782	-0.056473	ARDL(4, 3)
6	-125.297.947	5.924353	6.245538	6.044088	-0.056795	ARDL(3, 4)
1	-125.251.584	5.966737	6.328070	6.101438	-0.083915	ARDL(4, 4)
15	-134.457.321	6.109214	6.229658	6.154115	-0.398741	ARDL(2, 0)
10	-133.760.410	6.122685	6.283277	6.182552	-0.389156	ARDL(3, 0)
20	-136.491.997	6.155200	6.235496	6.185133	-0.495517	ARDL(1, 0)
5	-133.715.203	6.165120	6.365860	6.239954	-0.421026	ARDL(4, 0)

BUYUME serisi ile GENİŞ PARA ARZI(M3) serisi arasında eş-bütünleşmenin varlığını araştırmak için yapılan sınır testi sonuçları Tablo 4’te gösterilmektedir. Buna göre, F-istatistik= 6.882990 değeri 1%, 2.5%, 5% ve 10% anlamlılık düzeyleri için belirlenen üst-sınır değerlerinden büyük olduğundan dolayı H0 red edilip H1 hipotezi kabul edilmektedir. Türkiye de parasal taban büyüme hızı ve ekonominin büyüme hızı arasında eş-bütünleşme (uzun dönemli) ilişkisi mevcuttur.

Tablo 4: Sınır Testi Sonuçları

Hesaplanan F istatistiği: 6.8829	Kritik Değerler		
	Anlamlılık Düzeyleri	Alt-Sınır I(0)	Üst-Sınır I(1)
	10%	2.44	3.28
	5%	3.15	4.11
	2.5%	3.88	4.92
	1%	4.81	6.02

Aşağıda Tablo-5’de yer alan modelin uzun dönem katsayıları ve Tablo 6’da Hata Düzeltmeli (ECM) tahminlerinde de anlaşıldığı beklenen negatif değeri (-0.452572) almış olması ve istatistiksel olarak anlamlı olması iki seri arasında eşbütünlük (uzun dönem ilişkisi) olduğunu bir kez daha teyit etmektedir. 0.062036 olarak elde edilen uzun dönem katsayısı bize uzun dönemde Türkiye de finansal kalkınmışlığın büyümeyi artırıcı yönde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 5: *ARDL(1,1) Modeli Uzun Dönem Katsayıları*

Bağımlı Değişken: büyüme2				
Bağımlı Değişken: BÜYÜME	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	P-değeri
GENİŞ PARA ARZI (M3)	0.0620	0.0230	2.6856	0.0101

Tablo 6: *ARDL(1,1) Modelinin Hata Düzeltmeli Tahmini*

Bağımlı Değişken: LOGY106				
	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	P-değeri
Δ (GENİŞ PARA ARZI (M3))	-0.1030	0.0278	-3.7051	0.0006
ECM _{t-1}	-0.4525	0.1206	-3.7512	0.0005

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla Toda Yamamoto yaklaşımı ile Granger nedensellik testi uygulandı. *BUYUME* ile *GENİŞ PARA ARZI(M3)* serileri I(0) ve I(1) olduğundan serilere ilişkin maksimum bütünlük derecesinin (dmax’in) 1 olduğu görülmüştür. Serilerin düzey (level) değerleri ile 1 gecikme ile tahmin edilen sınırlanmamış (unrestricted) VAR modeli için AIC= 14.45024 elde edilmiş iken 2 gecikmeli kısıtlanmamış VAR modeline ait AIC değeri olarak 14.51480 elde edilmiştir. Bundan dolayı ilgili VAR modeli için en uygun gecikmenin 1 (yani p=1) olduğu görülmüştür. AIC değerlerine göre VAR için optimal gecikme sayısı 1 dir. İki seri için en yüksek eşbütünlük derecesi (maksimum fark= maximum difference) 1 ve VAR için belirlenen optimal gecikme 1 olduğu için aşağıda VAR(2) ye göre elde VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık testi sonuçları elde edilip aşağıda raporlanmıştır. Test sonuçlarına göre ne büyümeden parasal tabana doğru nede parasal tabandan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Tablo 7: *Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Testi*

Bağımlı Değişken: BÜYÜME			
Dışlanan	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Prob.-değeri
Credit3	3.7453	2	0.1537
Tümü	3.7453	2	0.1537
Bağımlı Değişken: GENİŞ PARA ARZI (M3)			
Dışlanan	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Prob.-değeri
büyüme2	1.4341	2	0.4882
Tümü	1.4341	2	0.4882

4. Sonuç

1969-2017 Dönemi’ne ait çalışmada Türkiye’nin Geniş para arzı(M3) ve büyüme (BUYUME) değişkenleri kullanılarak ampirik analize tabi tutulmuştur. Ele alınan iki seri için (Augmented Dickey-Fuller Test) ADF birim kök testi ile durağanlıkları incelenmiş ve serilerden birinin birinci farkta(I(0)) ve diğerinin düzeyde (I(1)) de durağan oldukları tespit edilmiştir. Birim kök analizinde serilerin ikinci farktan daha düşük farklarda durağan olduklarını belirledikten sonra bu serilere ARDL sınır testi yaklaşımını uygulayarak eş-bütünleşmenin var olup-olmadığını incelenmiştir. Yapılan ARDL analizinde AIC kriterine göre en uygun modelin ARDL (1,1) nin olduğu da tespit edilmiştir.

Büyüme ve parasal taban arasında eş-bütünleşmenin varlığını araştırmak için sınır testi uygulanmıştır. Yapılan sınır testi sonucuna göre Türkiye de parasal taban büyüme hızı ve ekonominin büyüme hızı arasında uzun dönemli eş-bütünleşme ilişkisi olduğunu görülmüştür. Uzun dönem katsayısı olarak elde edilen 0.062036 değeri pozitif olması nedeniyle bize uzun dönemde Türkiye de finansal kalkınmışlığın büyümeyi artırıcı yönde etkilediğini göstermektedir. Daha sonra ise seriler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla Toda Yamamoto yaklaşımı ile Granger nedensellik testi yapılmış ve sonucunda iki seri arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı görülmüştür.

Parasal tabanın finansal sistemin temel yapı taşlarından biri olduğu inkar edilemez. Türkiye ekonomisine bakıldığında para arzının büyüme üzerinde önemli ölçüde etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sürdürülebilir büyüme hedefleyebilmek için gelişmiş bir finansal sisteme gereksinim duyulmaktadır. Literatür çalışmalarında ve yaptığımız ampirik uygulamada da görüyoruz ki para arzının direk ekonomik büyüme üzerinde kullanmak geçici bir çözüm olarak kalmaktadır. Burada önemli olan para arzını doğru reformlar üzerinde yönlendirerek büyümeyi dolaylı yoldan etkilemesi hedeflenmelidir. Reformlara ihtiyaç duyulmasının sebebi ise bu parasal tabanın tükenip yok olmasını önlemek ve sürdürülebilirliğini sağlayarak etkisinin geçici değil sürekli olmasını sağlamaktır.

Ayrıca çoğu analiz sonucunda ortaya atılan bir başka öneri ise kamu harcamalarının para arzı ile karşılaştırıldığında belli oranda daha etkili olduğunu görülmüş ve bu sebeple hem para arzı hem de kamu harcamalarının birleştirilmesi ve uyumlaştırılması gerektiği ifade edilmiştir.

Kaynakça

- Adegoriola, A. E., & Siyan, P. (2015). The relative impact of money supply and government expenditure on economic growth in Nigeria. *Economy*, 2(3), 49-57.
- Alkan N. (2007). Kriz sonrası süreçte Türkiye ekonomisinde uygulanan döviz piyasası müdahalelerinin etkinliği. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 13, 222-251
- Altıntaş H., Çetintaş H. & Taban S. (2008). Türkiye’de bütçe açığı, parasal büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi: 1992–2006. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 185-208
- Altıntaş, H., & Ayriçay, Y. (2010). Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin sınır testi yaklaşımıyla analizi: 1987-2007. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 71-98.
- Altunç, Ö. F. (2008). Türkiye’de finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedenselliğin ampirik bir analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 113-127.

- Aslam, A. L. M. (2016). Impact of money supply on Sri Lankan economy: an econometric analysis. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 67, 11-17.
- Bağcı A. (2020). Türkiye’de tasarruf, finansal gelişmişlik ve ekonomik büyüme ilişkisi: asimetrik nedensellik yaklaşımından yeni kanıtlar. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19, 220-237
- Chaitip, P., Chokethaworn, K., Chaiboonsri, C., & Khounkhalax, M. (2015). Money supply influencing on economic growth-wide phenomena of AEC open region. *Procedia Economics and Finance*, 24, 108-115.
- Çinko L. (2017). 2004-2015 yılları arası T.C Merkez Bankası analitik bilançosundan türetilen parasal büyüklüklerin gelişiminin Türkiye ekonomisine yansımaları. *IV. IBANESS Kongreler Serisi – Russe/Bulgaristan*, 689-698
- Dai, F., Liang, L., & Wu, S. (2013). Money supply and economic growth under environmental pressure: The strategy for re-growth. *International Journal of Monetary Economics and Finance*, 6(1), 55-80.
- Denbel, F. S., Ayen, Y. W., & Regasa, T. A. (2016). The relationship between inflation, money supply and economic growth in Ethiopia: Co integration and Causality Analysis. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 6(1), 556-565.
- Dingela, S., & Khobai, H. (2017). Dynamic impact of money supply on economic growth in south africa. an ARDL approach. (Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/82539/> MPRA Paper No. 82539.
- Dinler, Z. (2018). *İktisat*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Eğilmez, M. (2013). *Makro ekonomi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erkekoğlu H., & Bilgili, E. (2005). Parasal krizlerin tahmin edilmesi: teori ve uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24, 15-36.
- Ertek, T. (2019). *Temel ekonomi*. İstanbul: Beta Basın Yayım.
- Gatawa, N. M., Abdulgafar, A., & Olarinde, M. O. (2017). Impact of money supply and inflation on economic growth in Nigeria (1973-2013). *IOSR Journal of Economics and Finance (IOSR-JEF)*, 8(3), 26-37.
- Georgantopoulos, A. G., & Tsamis, A. (2012). The interrelationship between money supply, prices and government expenditures and economic growth: A causality analysis for the case of Cyprus. *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, 5(3), 115-128.
- Güneş, S. (2013). Finansal gelişmişlik ve büyüme arasındaki nedensellik testi: Türkiye örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 73-85.
- Hussain, M. E., & Haque, M. (2017). Empirical analysis of the relationship between money supply and per capita GDP growth rate in Bangladesh. *Journal of Advances in Economics and Finance*, 2(1), 54.
- Inam, U. (2014). Money supply and economic growth in Nigeria: An econometric analysis (1985-2011). *Money*, 5(12), 149-155.

- Işık, H. B., & Bilgin, O. (2016). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi Türkiye örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1757-1765.
- Kartal F. (2013). Merkez bankası bilançosu ve parasal büyüklüklerin gelişimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 185-205
- Lin, L., & Yunhui, J. (2005). Money supply, inflation and economic growth of China the experimental analysis based on cointegration analysis [J]. *Statistical Research*, 3(2), 14-19.
- Maji, A., Bagaji, A. S. Y., Etila, M. S., & Jafa, A. G. S. (2012). An investigation of causal relationship between fiscal deficits, economic growth and money supply in Nigeria (1970-2009). *Canadian Social Science*, 8(2), 219-226.
- Marshall, I. (2016). The link between money supply and economic growth in Nigeria: An econometric investigation. *International Journal of Economics And Business Management*, 2(3), 42-51.
- Masnan, F., Shaari, M. S., & Hussain, N. E. (2013). Relationship among money supply, economic growth and inflation: Empirical evidence from three Southeast Asian countries. *International Journal of Information, Business and Management*, 5(3), 83.
- Mercan, M., & Peker, O. (2013). Finansal gelişmenin ekonomik büyümeye etkisi: Ekonometrik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 93-120.
- Nizhegorodtsev, R., & Goridko, N. (2015). The impact of money supply on economic growth: Theory, experience, modelling. *Handbook on the Economics, Finance and Management Outlooks*, 3, 66-72.
- Ogunmuyiwa, M. S., & Ekone, A. F. (2010). Money supply-economic growth nexus in Nigeria. *Journal of Social Sciences*, 22(3), 199-204.
- Oruç, S., & Turgut, A. (2014). Finansal derinleşme, ekonomik büyüme ve Türk finans sistemi (1990-2010). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 109-118.
- Ünsal, E. (2017). *Makro İktisat*. Ankara: Murat Yayınları.
- Wang, K., & Pang, Z. (2008). Empirical analysis of the relationships between money supply, inflation uncertainty, and China economic growth evidence of the Friedman's hypothesis applicability from China [J]. *Journal of Shanxi Finance and Economics University*, 7.
- Xianglan, M., & Xi, L. (2011). The research of relationship among money supply and economic growth and the price in China [J]. *Statistical Research*, 3.
- Yakupoglu, A. (2011). 2002-2009 yılları arasında merkez bankası parası ve alt kalemlerinin analizi. *Maliye Finans Yazıları*, 90, 23-40.
- Yan-liang, W. (2012). Relationship research on money supply, economic growth and inflation. *Journal of Convergence Information Technology (JCIT)*, 7(11), 20-28.
- Yurtkur, A. (2019). Para arzının içselliği hipotezi: Türkiye için ampirik bir analiz. *UIİİD-IJEAS*, 24, 131-150.

RUSYA LİDERİ VLADİMİR PUTİN'İ POLİTİK PSİKOLOJİ PENCERESİNDEN OKUMAK*

Cantürk CANER¹
B. Mehmet BOZASLAN²
Merve SERBEST³

Öz

Politik psikoloji; insanların, grupların, liderlerin, kitlelerin ve ulusların birbirleriyle olan ilişkilerini belirleyen psikolojik faktörler değerlendirilirken, bireylerin siyasi konular hakkındaki düşünceleri nasıl kazandığı ve bu düşüncelerin siyasi tutumları nasıl etkilediği üzerine çalışan bilimsel bir alandır. Küreselleşen dünyada meydana gelen gelişmelere yeni bir bakış açısı kazandırarak uluslararası ilişkilerin en yeni çalışma konularından biri haline gelmiştir. Sadece psikologların değil, siyaset bilimcilerin de çalışma alanı içerisine girmesiyle 1970'li yılların başından itibaren popülerliği artan bir kavram olmuştur. İnsan psikolojinin siyasi hayata bir yansıması olarak "liderlik" konusu, politik psikoloji çalışmaları arasında geniş bir yer edinmiştir. Bir liderin sahip olduğu kişiliği ve psikolojisiyle gerek kendi ülkesinde gerekse uluslararası ilişkilerde nasıl bir etki yarattığına ve nasıl bir liderlik portresi çizdiğine dair en iyi örneklerinden biri de kuşkusuz Vladimir Putin'dir. İşte bu çalışma güçlü bir siyasi lider olarak Vladimir Putin'in siyaset anlayışını politik psikoloji açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Politik Psikoloji, Liderlik, Vladimir Putin

READING RUSSIA'S LEADER VLADIMIR PUTIN FROM THE POLITICAL PSYCHOLOGY WINDOW

Abstract

Politic psychology is a scientific field which studies on how the individuals acquire the ideas about the political issues and how these ideas affects the political attitudes, while the psychological factors, that determines the relations among the group leaders, the masses and the nations has been evaluated. Acquiring a new point of view to the developments which have been occurred in the globalizing world, it has become one of the newest field of study of the international relations. Not only by the entrance of the psychologist but also of the political scientist to the field of study, it has a became spreading popular term. As the reaction to the political life, the issue of leadership has taken place among the studies of the political psychology. By the psychology and characteristic of a leader, as one of the best example about how a leader who draw a portrait and how he has created an effect in his own country and in the international relations, Vladimir Putin has been evaluated in terms of politic psychology in this essay.

Keywords: Politic psychology, Leadership, Vladimir Putin

* Bu çalışma Merve Serbest tarafından Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Uluslararası Politika Kuramlarında Politik Psikoloji: Vladimir Putin Örneği" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden eklemeler yapılarak türetilmiştir.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
ORCID: 0000-0002-4991-102X.

Sorumlu Yazar (Corresponding Author): canturkcaner@gmail.com

² Ar. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ORCID: 0000-0002-5789-9876

³ Uluslararası ilişkiler Uzmanı, ORCID: 0000-0002-3116-3449

Başvuru Tarihi (Received): 08.05.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Sosyal bilimlerin en yeni çalışma alanlarından olan politik psikoloji, küreselleşen dünyada meydana gelen olay ve olguların analizine psikolojik bir perspektiften ele almayı amaçlayan bir disiplindir. Kavram, günümüzde algılandığı biçimiyle ilk defa Frankfurt Okulunun çalışmaları içinde ortaya çıkmıştır. Adorno, Horkheimer Fromm ve Marcuse gibi akademisyenlerin önderliğinde felsefe ve psikanaliz çalışmaları ekseninde ortaya çıkan Politik Psikoloji, 20. Yüzyılın hemen başlarında Sovyet demokrasinin gelişimi, kitle davranışı ve sosyal mühendislik çabalarının açıklanması esasına dayandırılmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası Almanya’da yükselen faşizm dalgalarının ekseninde genişleme sürecine giren politik psikoloji çalışmaları Habermas’ın katkılarıyla uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin alt disiplini içine sokulmuştur. Genel bir bakış açısıyla politik psikoloji, ülkelerin yaşamış oldukları siyasal toplumsallaşma sürecini ele alan ve bu sürece etki eden kitle ve kamuoyu oluşumu, seçim süreci ve propaganda gibi konular üzerinde odaklanmıştır. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru “lider” ve “liderlik” kavramlarını da incelemeye başlayan disiplin, konuyu özellikle politik liderlik bağlamında ele alan bir tutum içine girmiştir. İlâveten günümüze kadar değişen ve gelişen dünya standartları çerçevesinde uluslararası arenada barış ve savaş ortamlarının psikolojik nedenleri olan ırkçılık, milliyetçilik ve terörizm gibi konuları da inceleyecek kadar geniş bir perspektife ulaşmıştır.

Politik psikoloji çalışmaları içinde lider analizleri yapmanın bazı zorlukları bulunmaktadır. Bu zorluklardan en önemlisiyse liderlerin kişilik analizlerini yapabilmektir. Doğrudan psikolog ya da psikiyatrist karşısına çıkma şansı bulunmayan politik liderler hakkında yapılacak analizlerde uzaktan yöntemler kullanılması elzemdir. Nitekim adı geçen yöntemler arasında en sık başvurulanlardan ikisi psikobiyografi ve kişilik özelliklerinin analizidir. İşte bu çalışma Soğuk Savaş sonrasında Rusya tarihine damgasını vuran bir politik lider olarak Vladimir Putin’in kişilik özellikleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. Politik Psikolojinin Ortaya Çıkışı ve Çalışma Alanları: Kısa Bir Tarihçe

En genel tanımıyla politik psikoloji insanların, grupların, liderlerin, kitlelerin ve ulusların birbirleriyle olan ilişkilerini belirleyen psikolojik faktörleri inceleyen bir bilim dalıdır. Bireylerin siyasi konular hakkındaki düşünceleri nasıl edindiği ve bu düşüncelerin siyasi tutumlara nasıl yansıdığı üzerine çalışır. Bir başka deyişle politik psikolojinin çalışma alanı siyasal toplumsallaşmanın birey üzerindeki etkisidir. Siyasal toplumsallaşma sürecinde bireyin kimliği, doğuştan ya da sonradan kazanılan değerlerle oluşur. Hangi yolla olursa olsun bu değerleri kazanan birey, kişisel özellikleriyle özdeşleştirerek siyasal davranışlarını ortaya koyar. İşte politik psikoloji tam olarak bu noktada devreye girmektedir. Genel hatlarıyla politik psikoloji çalışmaları “insan” olgusunu ön plana alan bir disiplin olarak bilinir. Kişilik ve insan psikolojisi birbirlerine örüntülü bir şekilde var olmakta ve politikadaki yerini almaktadır. Bu açıdan politik psikolojiyi anlayabilmenin yolu öncelikli olarak insan doğasının anlaşılmasından geçmektedir.

Antik Yunan’dan modern dünyaya kadar sosyal bilim çalışmalarında insan psikolojisi ve politika ilişkisi bir şekilde kullanılmıştır. Ancak politik psikolojinin akademik bir disiplin olarak ortaya çıkması, ancak I. Dünya Savaşı’nın sonlarına rastlar. I. Dünya Savaşından sonra ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda bunalımlı bir dönem içine giren Batı, aynı zamanda dünya tarihinin ilk topyekun modern krizini yaşamıştır. I. Dünya Savaşının irrasyonel etkilerinin arttığı dönemde modern totaliter rejimlerin oluşması toplumsal sorunları daha da büyütmüş kitle iletişim araçlarının devreye girmesiyle politik psikoloji alanı kendiliğinden doğmuştur (Polat ve İkiz, 2015: 21). Bu dönemde politika ve psikoloji arasındaki bağlantıyı kuran ilk kişi Chicago Üniversitesi’nden Charles Meriam olarak bilinse de politik psikolojinin kurucusu Harold D. Laswell’dir. Laswell, davranışların siyasete olan etkisi üzerine araştırmalar yapan önemli bir siyaset bilimcidir. Kavramın akademik bir terim olarak kullanılmaya başlanmasıysa Frankfurt Sosyal Araştırmalar Enstitüsü’nün çalışmaları sonucunda olmuştur. Enstitü, bu kavramı

E.Fromm, H.Marcuse, T.Adorno ve Horkheimer'in felsefeleri ile biçimlendirmiş ve Freudyen psikanaliz tekniklere dayalı olarak geliştirmiştir (Çelenk, 2018). Politik psikoloji alanında ilk dönem çalışmaları olarak kabul edilen bu yaklaşım daha çok psikanalitik çizgide olup, psikodinamik kuramları kullanma alışkanlığı içindedir. Toplumsal olayların veya travmaların bireylerin siyasal tercihleri üzerindeki etkisi daha çok bu kuramların üzerinden geliştirilmiştir (Polat ve İkiz, 2015: 23). Özellikle kişilik ve siyaset çatışması döneme damgasını vuran çalışmalar arasındadır (Ersaydı, 2012: 42).

Politik psikoloji alanında yapılan çalışmaların 1940-1960 yılları arasında geliştiği ve çeşitli kuramlarla zenginleştiği görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın damgasını vurduğu kırklı yıllar, faşizm ve komünizmin dünyada itibar gördüğü yıllardır. Bu bağlamda kişilik teorileri, kişilik tipleri, negatif ve pozitif özgürlük kavramları, bireyin ihtiyaçları, toplumsal liderlik, grup dinamikleri ve siyasal kimlik gibi konular politik psikolojinin temel çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Bu yıllarda E.Fromm, B.F. Skinner, C.Hull, A.Maslow ve D.Hebb gibi psikanalistler ve yaptıkları çalışmalar politik psikolojinin temel beslenme kaynaklarıdır. Savaş boyunca Faşizmin yükselişi ve altında yatan psikososyal etmenler ile bireysel ve toplumsal davranış kalıpları politik psikolojinin en çok ilgilendiği alanlar olarak bilinmektedir. Büyük savaşın hemen sonrasına rastlayan ellili yıllarda politik psikoloji çalışmalarının bu kez kitle ve kitle davranışları ile otorite tartışmaları arasında sürdürüldüğü görülmektedir. Nazilerden kaçarak ülkeye gelen M.Horkheimer ve E.Fromm bu yıllarda yeniden Almanya'ya dönerek Frankfurt Okulu'nda politikayla kişilik tipleri arasında nedensellik ilişkilerine dayanan çalışmalara yönelmiş ve sağ otoritercilik kuramlarını geliştirmişlerdir. Onların çalışmaları Berkeley'de ki California Üniversitesi'nde T.Adorno ve arkadaşlarının antidemokratik davranış biçimlerine de ilham olmuştur. Bu yıllarda muhafazakârlık, aşırı milliyetçilik ve faşizm gibi konuların siyasal eğilimlerin belirlenmesi ve bireylerin oy verme davranışına olan etkisindeki rolleri ele alınmıştır (Political Psychology).

Politik psikoloji alanında çalışmaların bir anda arttığı dönem ise 1960-1980 yıllarını içeren üçüncü dönemdir. Altmışlı yıllar daha çok siyasi bilinçlenme ve sosyalleşme süreçlerinin kamuoyu ve oy verme davranışları arasındaki ilişkilerinin ortaya konduğu yıllar olarak bilinir. Rasyonel insan teorilerinin daha popüler olduğu bu yıllarda H. Laswell'in otorite ve toplum ilişkisi, T.Adorno'nun otoriter kişilik kuramları, R.E. Lane'nin bireylerin politikaya katılım ve tercih biçimleri, A.Campbell, P.Converse, W.Miller, D.Stokes ve P.Lazarsfeld'in oy verme davranışları politik psikoloji çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Yetmişli yıllarda e rasyonel insan kavramının daha da yaygınlaştığı ve literatür içinde yerini aldığı görülmektedir. Bu nedenle rasyonel tercihler konusu laboratuvar ortamına taşınarak ve ampirik çalışmalarla desteklenerek geliştirilmek istenmiştir (Iyengar, 2009: 4). Özellikle Harvard Üniversitesindeki psikofizyoloji laboratuvarlarında yapılmaya başlanan sosyal deneyler M.Lodge, J.Tanenhuis, B.Tursky ve J. Wahlke tarafından yürütülmüş ve bireylerin politikada ve toplumsal konulardaki duyarlılık ve davranışlarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Söz konusu yıllarda politik psikoloji alanında yapılan ampirik çalışmaların en büyük faydası disiplini politika biliminin içine sokmasıdır. Artık bir alt disiplin haline gelen politik psikoloji çalışmaları dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Avustralya Melbourne Üniversitesi'nde A. Davies tarafından kurulan "*Melbourne Okulu*" dikkat çekicidir (Walter ve Hart, 2009: 356-358). Vaka çalışmaları üzerinden yola çıkan Davies, kültürün gelişiminde ailenin rolü, çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinde politik tercihlerin belirlenmesi, bireysel biyografiler gibi alanlarda yoğun çalışmalar yapmıştır. A. Davies gibi yetmişli yıllara damgasını vuran diğer uzmanlar ise J.Knutson ve W. Anderson'dur. Knutson daha çok politik çevre ve bireysel psikoloji arasındaki ilişkileri ele alırken, Anderson ise sembolik iletişim sistemleri, politik kişiliğin oluşum safhaları, doğu ve batı toplumlarında politik davranış biçimleri gibi alanlarda radikal çalışmalar yapmıştır (Rudolph, 2002: 25). Söz konusu yıllarda kurumsal anlamda dikkat çeken bir başka akademik

kurum ise ABD’de kurulan “*Uluslararası Politik Psikoloji Derneği*”dir. Kurulur kurulmaz üç aylık periyodlar halinde akademik dergi yayınlamaya başlayan bu dernek politik bilim ile politik davranış alt alanları arasındaki ilişkiler üzerine yoğunlaşmış ve özellikle de lider analizlerine yönelik çalışmaların yayımlanmasını sağlamıştır. Seksenli yıllara gelindiğinde politik psikoloji çalışmalarının dünyada giderek yaygınlaştığı ve inceleme konularının giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Nitekim bu yılların hemen başlarında Melbourne Okulu çalışmalarının bir benzeri Yale Üniversitesinde yapılmıştır. Davies’in çalışmalarına ek olarak Yale’de kitle iletişim ve ağ haberleşme üzerine yapılan deneyler dikkat çekicidir (Iyengar, 2009: 5-6). Seksenlerin ortalarına gelindiğinde deneysel psikoloji çalışmalarının politik psikolojide de kullanılabileceği ispatlanmıştır. Bu bağlamda dönemin önemli bilim insanlarından Hastie, ideoloji ile politik karar verme arasındaki süreçlerinin politik bilişselliği etkilediğini keşfetmiştir (McGuire, 2004: 29). Seksenli yılların ortasından itibaren çoğu politik psikolog bireysel psikoloji ile yönetim arasındaki etkileşimin iki yönlü niteliğini kabul etmiştir. Bu bağlamda liderlik ve politik kimlik arasındaki ilişkiler politik psikolojinin kalıcı çalışmaları arasında yerini almıştır. Lipset, Berelson, ve Lazarsfeld gibi dönemin ünlü sosyoloji, psikoloji ve siyaset bilimi uzmanları oy kullanma davranışının bireylerin ait oldukları gruplarla ve medyadan etkilenme oranlarıyla ilişkili olduğunu savunmuştur (Çelenk, 2018). Yapılan araştırmalar sonucunda, seçmenlerin siyasi tercihlerde bulunurken sınırlı bir bilgiyle hareket ettiği, çevresel faktörlerin tutum ve davranışlar üzerinde oldukça yüksek bir etkiye sahip olduğu ve en yüksek payın aile faktörüne ait olduğu saptanmıştır.

Doksanlı yıllardan günümüze kadar gelen dördüncü dönem ise politik psikolojinin günümüzdeki durumunu ortaya koymaktadır. Küreselleşme, çevre ve insan hakları tartışmalarının damgasını vurduğu bu dönemde özellikle ideolojiler, inanç sistemleri ve kimlik algılamaları gibi konular politik psikolojinin ana temasını oluşturmaktadır. Soğuk Savaşın sona ermesi politik psikoloji çalışmalarında etkisini göstermiştir. Yugoslavya’nın dağılmasını takiben başlayan etnik çatışmalar, terör ve şiddet, uluslararası çatışma dinamikleri ve bunların çözüm yolları disiplinin ilgiyle işlediği konular arasındadır (Hughton, 2009: 179). Yine bu dönemde farklı araştırma yöntemleri denenmiş, siyasi yaşamda karar verici mekanizmaları etkileyen algıların incelenmesi için laboratuvar deneylerine başvurulmuş, her yaş grubundan bireylerle görüşülerek siyasal bilinç davranışçı kuramlar çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır (Polat ve İkiz, 2015: 24-25). Doksanlı yıllar aynı zamanda psikobiyoğrafilerin de artışa geçtiği yıllar olarak bilinmektedir. Başta Clinton olmak üzere ABD Başkanları hakkında birbiri ardına çıkarılan biyografiler, özellikle liderlerin hayatları, eğitimleri, karar verme biçimleri ve liderlik yeteneklerinin politik psikoloji çerçevesinde şematize edilmesine yol açmıştır. Doksanlı yılların bir başka özelliği de politik psikoloji çalışmalarının uluslararası ilişkiler alanında da kullanılmaya başlamasıdır. Bu alanda M. Cottam ve J. Krosnik’in çalışmaları dikkat çekmektedir (Ersaydı, 2012: 44). Sosyal kimlik ve tutum çalışmalarının yanı sıra Cottam toplumsal hareketler, uluslararası güvenlik ve çatışma ile terörizm konularını da literatüre kazandırmıştır. Krosnik ise kimlik, liderlik, toplumsal hareketler ve politik akıl kavramları üzerinde durmuştur. Krosnik ve Cottam politik davranışların psikolojik çerçeveden değerlendirilebileceği, bilişsel süreçlerin grup davranışlarını tamamlayan bir aktör olduğunu öne sürmüşlerdir. İkibinli yıllardaysa R.Jerwis, R.McDermott gibi politik bilimcilerin literatüre damgalarını vurdukları görülür. Uluslararası ilişkilerde çatışma yönetimi, savaş ve barış süreçlerinde karar verme, lider davranışları ve düşünme şekilleri gibi alanlarda çalışma yapan bu yazarlar “nöropolitik” kavramını literatüre sokmayı başarmıştır.

2. Politik Psikoloji Çalışmalarında Yeni Yaklaşım Denemeleri: Lider Analizi

Son yıllarda politik psikolojinin çalışma konuları arasında giderek yaygınlaşan ve literatüre adete damgasını vuran lider analizi, özetle politik davranış biçimlerinin kişilikle olan ilişkisi üzerinde

durmaktadır. Ayrıca lider analizinde liderlerin kişilik yapısı ve davranışlarının uluslararası ilişkileri nasıl etkilediğini de inceleme konusudur.

Lanalizi üzerine ilk çalışmalar özellikle başarı ve güç gibi insanın egosunu tatmin eden ihtiyaçlar, bireylere politikanın çekici veya itici gelmesini sağlayarak lider davranışlarının açıklanmasında kullanılmıştır (Sarıbay vd., 2015: 16). Yakın zamanlarda da kişilik faktörünün politik davranışlara nasıl yansıtıldığına dair incelemelere başlanmıştır. Lider analizinin kişilik bağlamında ele alındığı dönemlerde Sigmund Freud, Eric Berne, Alfred Adler ve Carl Jung bu alanda çalışan isimler olmuşlardır. Ortaya koymuş oldukları teorilerde bir liderin kişiliğini belirleyen biyolojik etmenlerin yanı sıra psiko-sosyal süreçlerin de oldukça etkili olduğunu belirtmişlerdir. Küreselleşme süreci politik anlamda lider tanımına ve analizine daha kapsamlı bakış açıları gündeme getirmiştir. Lider olarak tanımlanan kişiler, diğer kişilere göre daha etkili hitap gücüne sahip, daha prestijli, daha inandırıcı ve adaletli olduğu izlenimi bırakan, belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için sorumluluk almaktan kaçınmayan, yöneticisi olduğu toplumu sosyal ve duygusal olarak bir arada tutarak onları ortak bir kimlikle ortak bir vizyona doğru harekete geçirebilmeyi başaran kişiler olarak tanımlanır. Peki lider bu özelliklere doğuştan mı sahiptir? yoksa zaman içerisinde mi öğrenir? Lider başkalarını neden ve nasıl etkiler ve etkilerken hangi mekanizmalardan yararlanır? (Demir vd., 2020: 131) Liderin herhangi bir üst kademede görev alıyor olması gerekir mi yoksa resmi bir takım yetkileriyle donatılmış olmasına ihtiyaç duyulmaz mı? Genel bir çerçeveden bakıldığında bu soruların cevapları lider analizinin temelini oluşturmaktadır. Burada önemli olan liderin, örgütü veya toplumu peşinden sürükleyebilecek yeteneklere sahip olup belirlenen amaçlar doğrultusunda grubu yönlendirebilmesidir.

Öncelikli olarak lider analizi üç ana başlıktan oluşur (Çetin ve Beceren, 2007: 119). Bunlardan ilki “*grup büyüklüklerine göre liderler*”dir. Bu grup liderler kişisel ve yönetici liderler olmak üzere ikiye ayrılır. Burada toplumun somut yapısı liderin nasıl olduğunu belirler. Örneğin Hermann ve Milburn’a göre liderliğin analizi, yönettiği toplumun özelliklerini ve toplumla olan iletişimine bakarak yapılabilir (Gümüş, 2015: 174). Küçük bir toplumun lideri olmak, o toplumun bütün üyeleriyle karşılıklı iletişim sağlama gibi bir avantaj sağlayacaktır. Böyle bir durumda lider kendi kişiliğini bu şekilde gösterip toplumu etkileme fırsatı yakalayabilecektir. Eğer lider olumlu tutum ve davranışlar sergileyerek toplum tarafından sevilirse toplum üzerinde yaptırım gücü daha fazla olacaktır aksi olarak olumsuz tavırlar toplumun kendisine düşmanca yaklaşmasına sebep olacaktır. Bu açıdan, bir liderin küçük bir toplulukla doğrudan iletişimi onun ‘şahsi lider’ olmasını sağlamaktadır. Toplumun büyümesiyle birlikte, liderin toplum üyeleriyle karşılıklı iletişim oranı azalacak ve özel ilişkiler yerini daha resmi ilişkilere bırakarak ‘yönetici lider’ tipi ortaya çıkacaktır (Çetin ve Beceren, 2007: 119).

Lider analizinin ikinci başlığı “*durumlarına göre liderler*”dir. Lider topluma yansıtılmış olduğu enerjiye göre ‘pozitif’ ve ‘negatif’ olarak sınıflandırılır. Motive etme, destek olma ve katılıma teşvik etme gibi durumları nasıl ve hangi oranda kullandığı o toplumun gelişmesine büyük etki sağlamaktadır. Örneğin, bir toplumun ilerleyebilmesinde yüksek motivasyonun etkili olduğunu düşünen bu yönde üyeleri destekleyen, onların harekete geçmesi için katılımcılığı artıran bir lider bu yönüyle topluma katkı sağlayarak ‘pozitif lider’ niteliği kazanacaktır. Bunun tam tersi olarak, ‘negatif lider’ tipi ise toplumu desteklemekten ve harekete geçirmekten yoksun, toplum üyelerinin fikrini almayan, her durumu eleştirerek engelleyici tavırlar sergileyerek toplumu aşağı çekecektir (Çetin ve Beceren, 2007: 119-120).

Son olarak uluslararası ilişkiler alanında en çok kullanılan analiz türü olan ‘*anlayış ve davranışlarına göre liderler*’ ise otokratik, demokratik, karizmatik ve dönüşümcü lider şeklinde

dörde ayrılırlar. Kısaca *otokratik lider*, otoriter tavırlarıyla ve sert mizacıyla bilinmektedir. Bu tip liderler genellikle yetkeci (otoriteryen) kişilik yapılarına sahip kimseler olmakla birlikte yetiştirilme döneminde ebeveynlerinden destek görmemiş tam aksi kontrol altında ve ağır disiplinli koşullarda büyümüşlerdir. Bunun bir yansıması olarak kendilerine bir savunma mekanizması geliştirmekte ve bu durum ilerleyen zamanlarda yabancı düşmanlığı, yıkıcılık, saldırganlık, katı düşünme tarzı gibi şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu tip liderlerin en belirgin özelliği geleneklere olan bağlılıklarıdır. Lider, kendini ait hissettiği milletin değerlerine ve ahlak kurallarına aşırı bağlı olmakla kalmayıp toplum içindeki bireylerin bunların üzerine bir eleştirisi olması durumunda cezalandırıcı bir tutum sergileyebilmektedir. Ayrıca güç figürleri ile yakından ilgilidirler (Güldü, 2011: 29). *Demokratik lider* tipi ise, yasal egemenliğe dayanan liderlik türüdür. Lider, toplumun siyasal hayata katılımını desteklemekte ve onları teşvik etmektedir. Karar alırken, kriz dönemleri hariç, toplumun amaçlarını ön plana almakta ve sorunların çözümünde astlarının fikirlerini alarak hareket etmektedir. Toplumdaki herkesin birbiriyle iletişimini ve etkileşimini desteklemektedir. Bu tip liderler, özel imtiyaz ve statü farklarından meydana gelebilecek, homojen olmayan grupların oluşmasına engel olmaya çalışmaktadır. Liderin, toplum ile olan ilişkilerindeki iletişimi ve hitabı oldukça kibar ve onları önemseydiğini belli eder niteliktedir (Çetin ve Görüşük, 2015: 139-140). Uluslararası ilişkilerde adını sıklıkla duyduğumuz *karizmatik lider* ise daha çok toplumların kriz zamanlarında kurtarıcı olarak ortaya çıkan, olağanüstü niteliklere ve güçlü kişilik özelliklerine sahip olan olduğunu düşünülen kişidir. Lider, sahip olduğu karizması sayesinde toplum üyelerini kendi istediği şekilde davranmaya sevk edebilmektedir. Kararlar sadece kendisi tarafından alınmakta ve söylediği her söz emir niteliği taşımaktadır. Karizmatik lider, genellikle toplum üyeleriyle mesafeli bir ilişki içerisindedir buna rağmen sahip olmuş olduğu özellikler sebebiyle toplum tarafından sevilme ve daima toplum üyelerinin sadakati ve itaatiyle karşılaşmaktadır. Sıradan bir sevgi, sempati duyma ve bağlılığın çok daha ötesinde bir çekicilik gücüne sahiptir (Çetin ve Görüşük, 2015: 140-141). Özellikler kuramında olduğu gibi karizmanın doğuştan gelen bir özellik olduğu savunulmaktadır (Aykanat ve Gül, 2012: 19). Karizmatik liderlik üzerine yapılan araştırmalar, bu liderin yazılı ve sözlü iletişim yeteneği, etkili anlatım ve metafor kullanımı (farklı şeyleri benzerlikler üzerinden anlatma), özgüven, anlatımı destekleyecek ve duyguları yansıtacak bir vücut dili kullanımı gibi yeteneklere sahip olduğunu göstermektedir (Aykanat, 2010: 54). Son olarak *dönüşümcü lider* ise günümüzde en popüler olan ve hedeflenen lider türü olarak ortaya çıkmaktadır. Dönüşümcü bir liderin en belirgin özellikleri arasında kriz zamanlarını ve bunalımlı dönemleri başarılı bir şekilde yürütmesi, ileri görüşlü olması, değişim için gerekli olan bilgi ve beceriye sahip olması ve topluma saygı duyup onların isteklerine önem vermesi sıralanabilir. Ancak hepsinden öte toplum için dönüşümcü bir lideri ihtiyaç haline getiren ve diğer lider türlerinden ayıran en önemli özelliği girişimde bulunabilecek cesaret ve enerjiye sahip olmasıdır.

Sonuç olarak, liderin sahip olduğu kişilik özellikleri, karakteri ve sonrasında nasıl bir lider olduğu uluslararası ilişkiler açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Nitekim başta bir ülkenin iç siyasetinden sorumlu sonrasında ülkesini uluslararası ilişkilerde temsil görevini üstlenmiş olan liderin bulunmuş olduğu her davranış dikkat çekmektedir. Bu açıdan lider analizi, içermiş olduğu psikolojik faktörler sebebiyle de, politik psikoloji alanının geniş olarak yer verdiği bir konu olmuştur.

4. Politik Psikoloji İncelemeleri Çerçevesinde Bir Lider Analizi: Vladimir Vladimirovich Putin

Putin, 7 Ekim 1952 tarihinde SSCB döneminde adı Leningrad olan bugünün Rusya'sının Saint-Petersburg şehrinde doğmuştur. Babası İkinci Dünya Savaşında Leningrad kuşatmasında yer

almış bir işçi olan Vladimir Spiridonoviç Putin'dir (Kamalov, 2004: 39). Annesi de babası gibi bir işçi olan Maria İvanova'dır (Seiffert, 2004: 32). Anne Maria İvanova, ilk çocuğunu doğduktan birkaç ay sonra kaybetmiş, ikinci çocuğunu ise o zamanlar çocukların koruma altına alındığı evlerden birine bırakmaya mecbur kalarak, orada difteriden dolayı kaybetmiştir (Gevorkyan vd., 2017: 15). Bu yüzden Putin, ailenin tek çocuğu olarak büyümüş ve bütün sorumluluğu üstlenmek durumunda kalmıştır. Putin'in ailesinin savaştan sonra yoksulluk içine düşmüştür. Terhis edilen babası vagon inşaat fabrikasında işe girmiş ve bu fabrika tarafından verilen toplu konutlara ait tek bir odada yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Kamalov, 2004: 41). Putin'in çocukluğunun geçtiği bu yer sıcak suyun olmadığı hatta banyo ve mutfakın bile bulunmadığı girişinde fareler olan korkunç sayılabilecek bir yerdirdi (Gevorkyan, 2017: 20).

Putin'in öğrencilik hayatının ilk yılları parlak sayılmayacak türden geçmiştir. Okulu sadece arkadaş grubunda lider olduğu sürece seven Putin, bu davranışını mahalle ortamında da göstermiştir. Putin, öğretmeni Vera tarafından zeki ama kötü bir öğrenci olarak nitelendirilmiş ortaokul yıllarına geldiğinde öğretmeni haklı çıkartmıştır. Putin'in potansiyeli yüksek, kıvrak bir zekaya sahip, her şeyi kolaylıkla kavrayabilen, güçlü hafızası olan, yabancı dile ilgili ve enerjik bir karakteri olduğuna inanan öğretmeni onunla daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Spor hayatına da atılan Putin, boks ve sambo sporlarında istediği başarıyı elde edemeyince bir spordan daha fazlası olduğuna inandığı judoya başlamıştır. Onun için judo bir hayat felsefesi haline gelmiştir (Gevorkyan, 2017: 23-30 ve Kamalov, 2004: 41). Putin, liseye başladığı ilk yıl İstihbarat servisinde çalışmaya karar vermiştir. Bu konuyla ilgili kitaplar okuyup filmler izlemiş, kendi deyimiyle çok az bir kuvvetle tüm ordunun ulaşamadığı hedefe ulaşması ve binlerce insanın kaderini belirlemesinden dolayı istihbaratçılık öncelikli amacı olmuştur. Nasıl ajan olunacağını öğrenmek için KGB'ye (Sovyetler Birliği zamanında Devlet Güvenlik Komitesi) giden Putin, bu iş için öncelikli olarak Hukuk Fakültesi mezunu olmak gerektiğini öğrenince Leningrad Üniversitesi Hukuk Fakültesine hazırlanmaya başlamış ve kazanmıştır (Gevorkyan, 2017: 31-33). Putin, üniversite hayatını başarılı bir öğrenci olarak geçirmiştir. Üniversitenin son senesinde karşısına çıkan ve kendini tanıtmayan bir adamın "gelecekteki göreviniz hakkında sizinle konuşmak istiyorum" demesi üzerine onun kim olduğunu tahmin ederek buluşma teklifini kabul etmiştir. Üniversitenin avlusunda buluştuklarında Putin'in yıllardır beklediği an gerçek olmuş kendisine KGB'de çalışma teklif edilmiştir (Gevorkyan, 2017: 40-46).

1975 yılında Putin, üniversiteden mezun olduğu gibi KGB'de çalışmaya başlamıştır. Zeki ve soğukkanlı oluşuyla kısa sürede istihbarat çalışanlarının dikkatini çekmiş bunun üzerine Moskova'ya eğitime gönderilmiştir. Ardından, Krasnoznamenskaya Enstitüsü'ne, enstitünün öğretim görevlisi olan Mihail Golov tarafından bölüm başkanlığına getirilmiştir. Günümüzde burası Dış İstihbarat Akademisidir. Golov, Putin'i tercih etme sebebi olarak onda gördüğü liderlik ruhunu göstermiştir. Ayrıca organizasyon yeteneği, ekip ruhu ve taktik becerilerinin bu iş için gerekli olduğunu ve tüm bu özelliklerin Putin'de olduğunu da eklemiştir (Kamalov, 2004: 53-56). Putin, gerekli eğitimleri tamamladıktan sonra, o zamanlar çok zor olan, SSCB dışına görevlendirilmiştir. Yurt dışına görevlendirilmesinden iki sene önce Ludmila Putina ile evlenen Putin, 1985 yılında eşiyile birlikte yeni görev yeri olan Doğu Almanya'nın Dresden şehrine taşınmıştır. Siyasilerin ve başta NATO gibi potansiyel düşmanların planlarıyla ilgili bilgi toplamanın en önemli görevi olduğunu söyleyen Putin, edindiği bilgileri değerlendirerek merkeze yollamakla görevli olarak siyasi istihbarat üzerine çalışıyordu (Kamalov, 2004: 60). Siyasi partiler ve görüşleri, mevcut olan lider, ileride lider olması muhtemel kişiler, belirli makamlara gelebileme ihtimali olan kimselerle ilgili bilgi toplamak, kendi ülkesiyle ilgisi olan ülkelerin dışişleri bakanlığında olan biteni öğrenmek ve ayrıca silahsızlanma ile ilgili görüşmelerde partner ülkelerin alacakları pozisyonu önceden bilmek Putin'in buradaki görevleri arasındadır (Gevorkyan vd., 2017: 69-70). Burada, ilk olarak operasyon sorumlu şefi olarak başlamış sonra bölüm başkan yardımcısı olmuş ve son olarak bölüm başkanı baş yardımcısı

olarak iki defa terfi almıştır (Gevorkyan, 2017: 72). Gelebileceği en üst seviyeye gelerek üzerinde sadece şefin bulunduğu bir konuma yükselmiş ayrıca prim olarak da Komünist Parti'nin KGB temsilci üyesi yapılmıştır (Kamalov, 2004: 61). Buradaki son görevi ise Doğu Almanya'nın Gorbaçov modeline göre şekillenmesi için güvenlik yetkililerini kendi yanlarına çekmek ve KGB için çalışmalarını sağlamak olmuştur (Seiffert, 2004: 38).

Bu dönemde, Gorbaçov'un yeniden yapılanma politikaları karşısında Almanya'da başlayan ayaklanmalar Putin'in çalışmış olduğu Demokratik Almanya Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanlığı binasına da sıçramıştır. Putin, buranın Sovyet Askeri teşkilatının merkezi olduğunu açıklayıp SSCB'den yardım istemiş ve bu yardım karşılıksız kalmıştır. Sovyetlerin, Almanya'daki istihbarat örgütünü teslim etmiş olması Putin'in en büyük hayal kırıklığı olmuştur ve bunun sonucunda KGB'deki görevine son vermiştir (Kamalov, 2004: 62-64). Putin, 1990 yılında eşi ve iki kızıyla birlikte Rusya'ya dönmüştür. KGB üyeliği devam etmesine rağmen yeni bir iş arayışına girmiş ve akademik kariyer yapmaya karar vermiştir. Aynı yıl, Leningrad Devlet Üniversitesi Rektörlüğü'nde Uluslararası Sorunlar Danışmanı olarak göreve başlamıştır (Onay, 2002: 143). Bu süreçte aynı üniversitede akademik olarak devam eden arkadaşlarından biri Putin'den Leningrad Şehir Duması (Sovyetler Birliği'nde Belediye ve Valilik Teşkilatı) Başkanı olan Anatoli Sobçak'a yardım etmesini istemiştir. Bunun üzerine Putin, Sobçak'la çalışmaya başlamıştır. Birlikte çalışma süreçlerinde Lensovet (belediye) meclis üyelerinin bazılarının kendisinin hala KGB üyesi bir ajan olduğunu anlaması üzerine şantajlarla karşılaşan Putin, kendi söylemiyle "hayatının en zor kararını" vererek KGB'ye istifa dilekçesini yazmış ve sonrasında bir TV programına çıkarak açıkça KGB'de çalıştığını ilan etmiştir. Ancak istifası bazı kişileri tarafından kabul edilmemiştir. Sobçak için tüm bunlar sorun teşkil etmemiş, 1991 yılında Leningrad Duma'sına bağlı bir Dışişleri Komitesi kurarak başına da Putin'i getirmiştir (Gevorkyan vd., 2017: 81-90; Kamalov, 2004: 59-68).

1992 yılı belediye seçimlerinde Putin'in etkili çalışmaları sayesinde belediye başkanı olan Sobçak, ikinci seçim dönemi kendi bildiklerini okumuş ve seçimleri kaybetmiştir. Bunun sonucunda belediye çalışanları istifa etmiştir (Kamalov, 2004: 73). Bu olaylar sonrasında Putin, kısa süre işsiz kalmıştır. Birkaç aylık işsizlik sürecinden sonra, Cumhurbaşkanı Danışmanı Pavel Borodin tarafından kendisine Cumhurbaşkanlığı Yönetim Başkan Yardımcılığı teklif edilmiştir. Buradaki görevinde büyük ilerlemeler kaydeden Putin, kontrollü yönetimin kendisine göre olmadığını ve buradan ayrılmayı düşündüğü dönemde Yeltsin'in kendisini FSB'nin (KGB'nin yerine kurulan Federal Güvenlik Hizmetleri ya da Rusya Federal Yurtiçi Gizli Servisi) başına getirdiğini öğrendi (Gevorkyan vd., 2017: 121-125). Putin, bu durumdan çok hoşnut olmasa da KGB üyeliği hala devam ettiği için itiraz edemedi hem zaten burada iş değişiklikleri çalışanlara sorulmazdı (Kamalov, 2004: 77). Bu olanların üzerinden çok geçmeden Yeltsin, Putin'e başbakanlık teklif etmiş ve teklifi kabul eden Putin 16 Ağustos 1999'da güvenoyu alarak resmen görevine başlamıştır (Onay, 2002: 144).

Yeltsin'in Putin'i tercih etme sebebi hiç şüphesiz gençliği, enerjisi, profesyonelliği ve Büyük Rusya'ya olan inancı ile vatanseverliğiydi. Halkın Putin'i seveceğinden de hiç şüphesi yoktu. Nitekim haklı çıktı. Rus halkı, Putin'in Moskova ve Kafkaslardaki teröristleri bastırmada göstermiş olduğu tutarlı ve kararlı tavırdan oldukça etkilenmişti. Ayrıca Putin'in internetteki yazılarında ve televizyona çıktığı zamanlardaki konuşmalarında istikrarlı hali ile içeride ve dışarıda Rus menfaatini gözetken eylemleri onu halkın gözünde yüceltmeye yetmişti. Sonunda Yeltsin, zamanından önce görevinden ayrılarak yerini Putin'e devretme kararını açıkladı (Kendi anılarıyla... 2017). Bunun sonucunda Putin 1999 yılının son ayı Devlet Başkanı vekilliğine getirildi. Anayasa gereği üç ay içinde başkanlık seçimi yapılınca kadar vekillik yaptı Bu durum Putin'e 26 Mart 2000 tarihindeki seçim başarısı içinde oldukça katkı sağlamış oluyordu. Nitekim yapılan ilk seçimlerde oyların yüzde elli üçüyle ilk turda kazanarak Rusya'nın başkanı oldu (Vladimir Putin Biyografisi).

2004 yılında yapılan seçimlerde yüzde yetmiş birin üzerinde oy alarak tekrar cumhurbaşkanı seçilen Putin'in 7 Mayıs 2008'de görev süresinin anayasaya göre bitmesinin ardından yeni devlet başkanı Dmitri Medvedev oldu ve Putin, Rusya'nın başbakanı olarak görevini sürdürdü. 2012'nin 4 Mart'ında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların yüzde altmış üçünü alarak Rusya Federasyonu'na üçüncü kez devlet başkanı seçildi (Vladimir Putin Biyografisi). Dördüncü başkanlığını 2018 yılının 18 Mart'ında yapılan seçim sonucunda oyların yine yüzde yetmiş birini alarak rekor denebilecek bir sonuçla kazanmıştır (Rusya'da seçimin galibi... 2018). Altı yıl daha görevi başında olacak Putin, Rusya'nın Başkanı olarak görevini sürdürmektedir.

4.Çok Yönlü Bir Lider Olarak Putin'in İç ve Dış Politika Anlayışı

Putin'in kararlı ve korkusuz kişiliği, yeri geldiğinde kimseyi dinlemeyişi ve her daim almış olduğu kararların arkasında duruşu onun uygulamış olduğu politikalara da yansımıştır. Bu sayede Putin, Rusya'yı kendi içinde büyük bir değişime sokmuş bu durumu uluslararası alana da taşımayı başarabilmiş bir lider olmuştur. Putin, resmi olarak göreve başladığında Rusya'nın durumu pek iç açıcı değildi. Yeltsin'den miras kalan zayıf merkezi otorite Putin'in gözünde Rusya için büyük eksikti. Bu yüzden ilk olarak merkezi otoriteyi güçlendirmeyi hedeflenmiştir. Öncesinde 89 idari birimden meydana gelen Rusya'nın federe cumhuriyet ve bölgelerinin yetkilerini sınırlandırıp gücü tek elde topladı. Özerk Cumhuriyetlere sunulan ayrıcalıklara son verip onları Moskova'nın sıkı kontrolü altına aldı (Karabağ, 2008). 1990'lı yıllarda, komünizmden vazgeçilip kamu varlıklarının satılmaya başlamasıyla özelleştirmelerden büyük ve stratejik işletme, petrol, maden şirketlerini çeşitli yollarla alan iş adamları olan oligarklara yönelik bir dizi önlem almıştır (Oligark kime denir? 2012). Oligarkları saf dışı bırakarak merkezi daha da sağlamlaştıran Putin, bu olaylar karşısında demokrat olmadığına dair söylemlerle karşı karşıya kalsa da ülke çıkarlarının demokrat olmaktan daha önemli olduğunu söyleyerek diğer Rus başkanlarından farklı olduğuna dair ilk sinyalleri vermiştir (Bilge, 2016). Onun için, her konuşmasında vurguladığı, "güçlü devlet" hayalinin gerçekleşmesinin ilk yolu güçlü bir merkezdir. Bu amaçla yolsuzlukla ilgili kararname çıkarılmış ve devlet yönetiminde açıklık ve şeffaflık ilkesinin geliştirilmesi üzerinde durmuştur (Aydınkaya, 2005: 218-219). Ayrıca güçlü bir devletin "Rusyalılar" için gerekli olduğunu söylerken özellikle "Ruslar" için kullanımını tercih etmemiş, etnik ayrıma gitmeyip Rus Devleti içinde olan tüm halkları dahil etmiştir (Seiffert, 2004: 65). Putin, her koşulda birlik ve bütünlükten yana olduğunu Çarlık rejiminde mevcut olan sembollerle birlikte Sovyetler dönemindeki milli marşı kullanarak da göstermiştir (Kamalov, 2004: 118). Bu da Putin'in halkın büyük çoğunluğu tarafından benimsenmesinde oldukça etkili olmuştur.

Putin, Rus Ortodoks Kilisenin önemini tekrar gündeme getirmiş, kilise Rusya için yeniden yükselen bir değer halini almıştır. Kilise hayatın her alanına etki ederek askerleri dahi desteklemeye başlamıştır. Örneğin, Çeçenistan'a giden askerleri tıpkı Haçlı seferlerine çıkan askerler gibi kutsayarak onlara nasihat vermiştir. Kilise vurgusu halk üzerinde manevi bir uyanışa sebep olmuş ve halk Putin'e olan desteğini daha da arttırmıştır. Putin, "Devlet Kilisesi" terimini ortaya çıkararak uygulamış olduğu politikaları bu yönde düzenlemeye başlamıştır. Özellikle İslam Örgütü Konferansına üyelik talebi bu konuyla yakından ilişkilidir. Yine günümüzdeki adı İslam İşbirliği Teşkilatı olan örgüte 2005 yılında gözlemci üye olarak seçilen Rusya bu statüsü hala devam ettirmektedir (Kamalov, 2004: 134-135).

Putin'in başkanlığa geldiğinden beri önem verdiği en önemli konulardan biri de ekonomi olmuştur. Putin, ilk olarak halktan alınan vergilere indirim yapmış ardından maaşların düzenli bir şekilde ödenmesini sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından Rusya ilk defa bütçe fazlası vermiş ve dış borçlarını ödemeye başlamıştır. Borçların ödenmeye başlamasıyla ve petrol fiyatlarındaki artışla birlikte ekonomide başlayan canlanma göze çarpan gelişmeler arasına girmiştir (Bilge, 2016). Doğalgaz ve petrol gelirleri toplanarak Stabilizasyon Fonu oluşturulmuş, bununla 1998 yılında meydana gelen krizlerin tekrarının önlenmesi hedeflenmiştir. Üretimin

artmasıyla birlikte gelir dağılımındaki eşitsizlikler kısmen giderilmiş gözle görülür bir refah artışı meydana gelmeye başlamıştır (Atlı, 2016).

Putin, toplumu ayrıştırmaktan uzak olsa da milliyetçilik vurgusundan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Rusya’nın yakın çevresinde meydana gelen “Renkli Devrim”lerin kendi ülkesini sıçramasını önlemek isteyen Putin, Nashi (Genç Demokratik Antifaşist Hareket) adında bir gençlik örgütü kurmuştur. Bu örgütte gençlere olası darbelere karşı koyabilmeyen yöntemleri öğretilerek, ülke savunmasına dair eğitimler veriliyordu. Putin’e bağlılık yemini eden bu gençler, Rus karşıtı politikalar izleyen ülkelere karşı sanal eylemler ve Putin muhaliflerini basturmak için sokak dövüşleri organize etmek de dahil olmak üzere birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Ayrıca örgütte milliyetçilikle ilgili konuşmalara da sıklıkla yer verilmektedir. Putin’in özellikle gençleri tercih etme sebebi, gerçekleştirilen renkli devrimlerde gençlerin etkisi ve oynamış oldukları rolü görmüş olmasaydı. Putin, bu örgütü kurarak başta kendisini sonrasında uygulamış olduğu politikaları destekleyecek yapıyı oluşturmayı hedeflemiş ve Batı destekli devrimlerin Rusya’da oluşumuna engel olmak istemiştir (Özel, 2012a). Bu açıdan Putin’in ülkesini korumak adına almış olduğu önlemlerde psikolojik etkilere rastlanmaktadır.

Başkanlığa geldiği ilk günden beri Rusya üzerinde büyük etkileri olan Putin, Rusya’nın gücü felsefesine olan inancı doğrultusunda politikalarını şekillendirmiştir. Zaman zaman antidemokratik uygulamaları, bazı çevreler tarafından otoriter bir lider olarak algılanmasına sebep olsa da Putin, Rus halkının istediği güçlü lider portresini doldurabilmiş bir başkan olmuştur. Putin’in dünya gündeminde kapladığı yere bakıldığında, iç politikada olduğu kadar dış politikada da aktif olduğu görülmektedir. Putin’den önce dış politikada istikrarsız bir Rusya varken Putin ile birlikte çok yönlü ve istikrarın yakalandığı bir dış politikaya geçilmiştir. Putin, başkanlığa geldiği ilk seneden itibaren önceliğini dış politikadaki düzenlemelere vermiş, bundan sonra dış politikada Rusya’nın çıkarları doğrultusunda hareket edileceğini ve uluslararası politikada Rusya’yı sözü geçen güçlü bir ülke haline getirmenin ilk hedefi olduğunu sık sık dile getirmiştir. Putin’in isteğiyle dönemin Milli Güvenlik Başkanı Sergey İvanov ile Dışişleri Bakanı İgor İvanov tarafından hazırlanan *Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti*’nde, 21. yüzyılın başından itibaren oluşan uluslararası konjonktür sebebiyle Rusya’nın etrafındaki gelişmeleri tekrar değerlendirerek önceliklerini belirlemesi gerektiği kaleme alınmıştır (Kamalov, 2008: 7). Ayrıca dış politikada çok kutuplu bir düzenin hedeflenmesi Putin için öncelikli hedef olmuştur. Nitekim 28 Haziran 2000 tarihli tek kutuplu sistemin yok olmasını hedefleyen “Dış Politika Algılaması” belgesi Putin’in bu konudaki kararlılığını da ortaya koymaktadır (Tellal, 2010: 213). Bu açıdan Putin’in dış politika anlayışı, Rusya’yı uluslararası arenada sözü geçen ve saygı duyulan bir ülke konumuna getirerek, çok kutuplu bir sistem içerisinde, kendi ülkesinin çıkarları doğrultusunda diğer ülkelerle işbirliği içine sokmaktır.

Putin, hedefleri doğrultusunda ilk olarak 2000 yılında yayınlanan “*Rusya Federasyonu Dış Politika Doktrini*” ile Rusya’nın yeni dünya düzeninde hangi pozisyonda olması gerektiği ve olası tehditler karşısında ne tür tedbirler alması gerektiği belirlenmiştir. Bu doktrin kapsamında, Rusya’nın hem doğu hem de batı ülkeleri ile karşılıklı güven bağlamında işbirliği içinde olması ve çok kutuplu bir sistemin kurulması için çaba gösterilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir (Cankara ve Cankara, 2007: 197). Önceleri ABD ile yakın ilişkilerde bulunmayan Rusya, ABD’nin yaşamış olduğu 11 Eylül olayından sonra bu ülkeye karşı olan tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Putin, ABD’ye terörizm konusunda destek olacağını belirterek bu konuda planlar hazırlamıştır. Bu adımı karşılıksız bırakmayan ABD, Çeçenistan Sorunu konusunda Rusya’ya karşı daha anlayışlı bir tavır sergilemeye başlamıştır (Tellal, .2010: 216). Bu süreçten sonra ikili ilişkiler daha da ilermiş, Rusya’nın Dünya Ticaret Örgüt’üne girmesi, Rus bankacılığının geliştirilmesi ve ABD ile ekonomik ilişkilerin ilerletilmesi, Rusya-NATO ilişkilerinin geliştirilmesi, terör ile mücadelede işbirliği, enerji konusunda işbirliği gibi konular ve ABD ile Rusya’nın silahsızlanmaya gitmesi konularında kararlar alınmıştır (Kamalov, 2004: 145). Putin,

Rusya'nın çıkarları gereği ABD ile işbirliği içinde olması gerektiğini farkında olarak bir politika belirlediyse de, ABD'nin Irak'tan sonra Orta Asya ve Kafkasya'da da hakimiyet kurmaya çalışacak olmasındaki endişeleri sebebiyle, ABD ile karşı karşıya gelmekten çekinmemiştir. Bu açıdan Putin'in başkan olmasıyla birlikte, ABD ile olan ilişkilerinin gidişatını büyük oranda değiştirdiği ancak gerekli koşullarda karşı koymaktan geri durmadığı söylenebilir. Bu da Rusya'nın, Putin ile birlikte, uluslararası alanda varlığını göstermeye başladığını kanıtlar niteliktedir.

Putin, NATO ile ilişkilerini de Yeltsin'in bu konudaki hatalarından ders çıkararak belirlemiştir. Bu konuda, özellikle Avrupa ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi Rusya'nın NATO yaklaşımının ilk adımı olmuştur (Yalçiner, 2007: 346). Sonrasında terör ile mücadele ortak kararlar alınmış bu sayede diğer NATO üyesi ülkelerle de olumlu ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Buna paralel olarak Rusya, AB ile olan ilişkilerini de ilerletmiştir; ortak ekonomi alanı, ortak adalet alanı, dış güvenlik ile araştırma ve eğitim alanında işbirliğine gidilmiştir (Cicioğlu, 2018). Ancak bir süre sonra NATO'nun yayılcı politikaları ve Rusya'nın isteklerini göz ardı etmesi, Rusya'nın NATO'ya karşı politikalarını değiştirmesine neden olmuştur (Turgutluoğlu, 2006: 111). Putin, burada ABD'ye yapmış olduğu gibi sert bir duruş sergilememiş, sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bunun nedeni olarak uluslararası politikanın durumuna göre Putin'in tarafını belirleyecek olması gösterilebilir. Ayrıca Putin'in bu tavrı, Rus dış politikasında artık Batı'ya herhangi bir bağlılığının olmadığını, kendi kararları doğrultusunda eylemlerde bulunabileceğini kanıtlar niteliktedir (Turgutluoğlu, 2006: 95). Putin, başkanlığının ikinci döneminde ABD ve NATO'nun yayılcı politikalarından duymuş olduğu rahatsızlık karşısında uluslararası politikada "Avrasyacı" bir yaklaşımla hareket etmeye başlamıştır. Putin, nasıl ki Rusya'nın geçmişten gelen kimlik bunalımına bir çözüm olarak hem Çarlık Rusya'nın sembolü olan çift başlı kartalı kullanıp hem de Sovyetlerin milli marşının sözlerini yeniden yazdırarak ortak paydada bir Rus kimliği oluşturmayı hedeflediyse aynı politikayı Sovyetler Birliğinden ayrılan ülkeler üzerinde de uygulamaya çalışmıştır. Bu ülkeler ortak bir kültürden gelmektedir ve Avrasya kültürüne ait bir ülke olan Rusya'nın önderliğinde birlikte hareket etmeleri gerekir. Rusya liderliğinde ortak kimlik politikasıyla birlik olan ülkeler ABD ve NATO karşısında güçlenecekti. Bu açıdan "kimlik ve milliyetçilik" olguları Putin dış politikasında aktif olarak kullanılmıştır.

Putin'in Orta Asya politikası, Kafkasya ve Orta Asya'da eski gücünü kazanma niyetinde olduğunu gösterir nitelikte olmuştur. Putin, Orta Asya'yı, Rusya dış politikasının vazgeçilmez bir parçası olarak görmüş bölge ülkeleriyle yakından ilgilenmiştir (Kodaman ve Gonca, 2015: 419). Ülkelerin sınır sorunları ve terör tehdidine karşı çözüm arayışları, bölge kaynaklarının uluslararası piyasaya ulaştırılması, ekonomik ve askeri alanda işbirliği ve etnik sorunların çözümünde destek politikalarıyla bölgede varlığını hissettiren Putin, kendi ülkesinde uygulamış olduğu merkezîyetçi politikanın uluslararası literatüre "*upravlyayemaya demokratiya*" (yönetilebilir demokrasi) kavramını kazandırmış olması Orta Asya liderlerini olumlu yönde etkileyen bir başka etken olmuştur. Ayrıca bölge ülkelerinde bulunan Rusların haklarının korunması ile ortak güvenlik ve ticaret alanlarının oluşturulması gibi konuların gündeme gelmesi bu liderlerin Putin'le daha da yakınlaşmasına sebep olmuştur (Kamalov, 2008: 124-125). Bu açıdan Putin'in Orta Asya Politikası, Rusya'nın eski gücünü geri kazandığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Türkiye-Rusya ilişkileri, Rusya'nın, Putin'in başkanlık döneminde PKK'ya destek verdiğinin bilinmesi ve Türkiye'nin de Çeçen eylemcilere yardım ettiğinin iddia edilmesinden dolayı her zaman sınırlı seviyede kalmıştır. Ancak yine de Putin, ekonomik ve kültürel alanlarda anlaşmaların olması yönünde adım atmıştır. Hatta, Rus başkanların o döneme kadar Rusya'yı ziyaret eden Türk liderleri huzurlarına kabul etmediği düşünüldüğünde, Putin'in 2002 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ı Kremlin Sarayı'na kabul etmiş olması Putin'in Türkiye'ye atmış olduğu

büyük bir adımdır (Kamalov, 2004: 157-158). Bu açıdan, uzun süreden beri gündemde olmayan Türkiye-Rusya ilişkileri Putin’in çok yönlü dış politika hedefiyle canlanmıştır.

Genel olarak bakıldığında Putin, başkanlığının ilk iki döneminde hedeflemiş olduğu çok yönlü dış politika hedefini gerçekleştirmiş görünmektedir. Bu süreçte İngiltere, İtalya ve Almanya gibi Batı ülkelerine ziyarette bulunup G-8 gibi uluslararası toplantılara katılmıştır. Kuzey Kore ve Küba ile ilişkileri yeniden canlandırma girişimlerinde bulunmuş, İran ve Irak ile daha yakın ilişkiler kurmak adına bu ülkelere ziyaret etmiş ve Çin ile sahip oldukları ortak görüş olan Amerika’nın egemenliği üzerine görüşmelere başlamıştır (Peterson, 2001: 17). Putin, Rusya’nın uluslararası alanda artık söz sahibi bir ülke olduğunu, işbirliği içinde bulunmuş olduğu ülke başkanlarına Rusya’nın çıkarlarını koruma konusunda taviz vermeyeceğini söyleyerek göstermiş bulunuyordu (Yıldırım, 2018). Başkanlığının ilerleyen yıllarında Putin, Batı’nın yayılmacı politikalarından duymuş olduğu rahatsızlığı uygulamış olduğu çok yönlü politikayı ileri boyutlara taşıyarak daha da belli etmiştir. Putin, Orta Doğu’ya da yönelmiş, bu bölgeyi Rusya’nın en büyük silah pazarı haline getirmiştir (Kamalov, 2008: 30). Ayrıca bu bölgede uzun yıllardan beri var olan çatışmalarda arabulucu bir rol üstlenerek taraf ülkeler arasında uzlaşmayı sağlayacak adımlar atmış bu sayede bölgede üstü kapalı şekilde etkin bir güç haline gelmeye başlamıştır (Mikail, 2008: 204). Hatta öyle ki uzun yıllar boyu terörizmle mücadele etmiş bir ülkenin lideri olarak Putin, çatışmaların merkezi olan bu bölgeye bir çözüm olarak terörle mücadele yasaları çıkarmış, terörün sebebinin psikolojik olduğuna vurgu yapmış ve azınlık olan toplumlara eşitlikçi politikalar uygulanarak eğitim yoluyla terörün önüne geçilebileceğine dair vurgular yapmıştır. Ayrıca bu ülkelerle OPEC fikri, Orta Doğu liderleri tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Putin’in bu adımlarıyla enerji konusunda tekelliğin kendinde bulunduğu bir Rusya hedeflediği apaçıktır. Putin’in Orta Doğu politikaları, kendisinin bölge liderleri tarafından “Barış Adamı” ve “Müslüman Dostu” olarak anılmasına neden olmuştur (Mikail, 2008: 205).

Putin, Asya-Pasifik üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Bölge ülkelerinin ekonomik ve demografik sorunların çözümünde etkin rol oynamış, bu ülkelerin birçoğu ile anlaşmalar yapmış, bölgede etkisini arttırmak içinde ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) ile EAU (Doğu Asya Birliği) gibi kuruluşlarla yakından ilgilenmeye başlamıştır (Kamalov, 2008: 218). Özellikle, Güney Kore ile ilişkilerini ekonomik çıkarlarını da göz önüne alarak düzeltme yönünde adımlar atmıştır. Ticari alanda başlayan ortaklık kısa sürede genişlemiş, enerji kaynakları ve teknoloji ürünleri alım-satımına kadar genişlemiştir. Putin, Rus liderlerin bir süredir ihmal etmiş olduğu Asya-Pasifik bölgesine yönelmesiyle etki alanını genişletmeye başlamış, silah teknolojileri ve enerji kaynaklarını etkili bir dış politika aracı olarak kullanmayı başarmıştır. Putin, başlarda bölgesel olma hedefiyle politikalarını belirlerken sonrasında küresel güç olmayı amaçlamış ve politikalarını bu yönde değiştirmiştir. Özellikle bundan önceki dönemlerde ihmal edilmiş olan ülkelerle geliştirilen ilişkiler Rusya’nın dünyadaki etki alanını genişletmiş ve diğer süper güçler ile bu potansiyele sahip ülkelere karşı etkili bir kalkan olmuştur. Eski gücünü geri kazanmaya başlayan Rusya, bunu uluslararası arenanın her alanında da belli etmeye başlamıştır.

Putin, üçüncü başkanlık döneminde itibaren “yumuşak güç” politikalarına yönelmeye başlamıştır. Bunun en büyük nedeni uluslararası arenada yaşanan değişim ve dönüşümler olmuştur. Örneğin, bölgede IŞİD gibi örgütlerin ortaya çıkmasının sonucu olarak uluslararası terörün yeni bir kimliğe büründüğü vurgulanmış bu yüzden terörle mücadelede geniş kapsamlı bir uluslararası koalisyonun kurulmasının zorunlu hale geldiği belirtilmiştir. Ayrıca dış politikadaki uygulamalarda önceliğin uluslararası hukuka aykırı olmaması olarak kararlaştırılmıştır. Buna ek olarak, Rusya’nın iktidar değişimi sebebiyle iç işlerine karışılması durumunda dış müdahalelere karşı koymaktan geri durmayacağını belirtmiştir (Putin’den Rusya’nın... 2016). Rusya bu hamlesiyle, kendi kararlarını kendi veren ve ülke problemlerinin çözümünde müdahaleye ihtiyacı olmayan bir ülke konumuna geldiğine dair mesaj vermektedir.

Son dönemlerde devletlerin kendi çıkarları için diğer devletlerle kurmuş oldukları ilişkilerin, geleneksel yöntemlerden uzaklaşarak daha çok kültürel ve eğitim gibi zihni ya da manevi yollarla sürdürülmeye devam ettirildiği düşünüldüğünde Putin'in de ülkesinin konumu korumak ve güçlendirmek için yumuşak güç politikalarına başvurması kaçınılmaz olmuştur (Akhundova, 2015: 1). Bununla birlikte, Rusya'nın dış politikasında askeri güç kullanımını tamamen terk etmediğini söylemek gerekir. Nitekim 2016 yılında yayınlanan Rusya Ulusal Stratejik Güvenlik Belgesinde, Rusya'nın ulusal çıkarlarını korumada askeri güç kullanımını dışındaki yöntemlerin yeterli olmadığı durumlarda askeri güce başvurulacağı belirtilmiştir (Örmeci, 2016). Putin, yeni dış politika anlayışıyla kendi ekonomik ve politik etki alanlarını korumaya çalışmış ve Batı ile olan mücadelesine devam etmiştir. Bu mücadelede uluslararası alanda oluşturmuş olduğu ittifaklar ile geçmiş dönemlerden farklı olarak kültürel alanda özellikle yakın çevreye uygulanan korumacı ve yayılcı politikalar etkili olmaya başlamıştır (Akhundova, 2015: 43). Nitekim Putin'in hedefi artık ne Batı'nın bir parçası olmak ne de SSCB'yi yeniden yaratmaktır (Baunov, 2018). O, yumuşak güç politikalarıyla daha çok kimlik, kültür, eğitim, din ve dil birliği gibi değerler üzerinden bir yol izleyerek uluslararası ilişkilerdeki konumunu buna göre belirlemeyi hedeflemektedir.

5.Çok Yönlü Bir Lider Profili Olarak Putin

Günümüzde siyasi liderlerin, gerek kendi ülkeleri içinde gerekse uluslararası arenada diğer lider ya da örgütlerle ilişkilerinde oynamış oldukları rolün önemi oldukça açıktır. Bu açıdan siyaset bilimi çerçevesinde yapılan çalışmaların pek çoğu siyasi liderliği odak noktası olarak kabul etmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarda, lider analizi başlığında da incelendiği gibi, öncelikli olarak bir siyasi liderde ne tür özelliklerin olduğu ve bu özellikler bağlamında hangi çeşit liderliğe sahip olduğu üzerinde durulmaktadır (Özgül, 2015: 149). Siyasi liderin sahip olduğu kişisel özelliklerin uyguladığı politikaları yansıması ve bu yolda toplumu etkileyebilme derecesi, liderin politikadaki yerini belirlemede en önemli etkenlerdir. Bu açıdan Putin'in sahip olduğu liderlik özellikleri politik psikoloji çalışmaları bakımından önem taşımaktadır.

Putin'in çocukluğundan beri yetişmiş olduğu ortam ve bu zamana kadar içinde bulunduğu koşullar büyük oranda onun bugünkü kişiliğini ve siyasi davranışlarını belirlemiş buna paralel olarak onun liderlik portresinin şekillenmesinde yardımcı olmuştur. Örneğin, yetişmiş olduğu zorlu çocukluk dönemi onu daha dayanıklı ve korkusuz bir kişi haline getirmiş, yetişkinlik dönemi verdiği mücadeleler ise güçlü bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Hedeflediği noktalara ulaşmasında kararlı ve cesur kişiliği en büyük etkenlerden birisi olmuştur. Nitekim KGB'deki yerini belirleyen de başkanlığa giden yolunu açan da bu kişilik özellikleri olmuştur. Kişiliğin, liderlik üzerindeki etkisini psikolojik yönleriyle ele alan politik psikoloji, öncelikli olarak, bir siyasi liderin başarı ve güçten aldığı haz ya da tatmin duygusunu halka nasıl yansıttığı ile ilgilenmektedir. Siyasi liderin bu haz ya da tatmin duygusunu topluma yansıtış şekli, lideri itici ya da çekici kılabilir. Bu açıdan Putin'in yönetimin kendi elinde olmasından almış olduğu tatmin duygusunu topluma pozitif olarak yansıttığını söylemek mümkündür. Bu durumun en açık göstergesi de dört kez başkan seçilebilmiş olmasıdır. Putin, gücünü kötüye kullanan topluma korku salan, sadist ve narsisist kişilik özelliklerine sahip liderlerden olmamış, gücünü topluma olumlu bir şekilde yansıtabilmeyi başaramıştır.

Politik psikoloji, liderlik üzerine olan çalışmalarında lider mi olunur yoksa lider mi doğulur sorusu üzerinde durmuş ve buna üç farklı yaklaşımla cevap vermiştir: bunların ilki, özellikler yaklaşımı doğuştan; ikincisi, davranışsal yaklaşım adından da anlaşıldığı üzere davranışlar sayesinde sonradan; üçüncüsü, durumsallık yaklaşımı mevcut koşullara göre sonradan lider olunabileceğini savunan yaklaşımlardır (Dikmen, 2012: 34-59). Putin'in liderliğinde bu üç yaklaşımın izlerine de rastlamak mümkündür; dikkat çeken kişisel özellikleriyle liderlik basamaklarına tırmanması, bu kişisel özelliklerinin davranışlarına yansıması ve girdiği

ortamlarda dikkat çekmesi son olarak içinde bulunmuş olduğu olumsuz şartlar çerçevesinde hareket ederek belirgin söylemlerde bulunması Putin’i bugünlere getirmiştir.

Değişen ve gelişen dünya standartlarıyla birlikte yeni liderlik yaklaşımları ortaya çıkmaya başlamıştır. Artık lider olabilmek tek bir şarta bağlanmadığı gibi çeşitli ayrımlar yapılmış ve birçok yönden sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu bağlamda, grup büyüklüklerine göre liderler (şahsi ve yönetici), durumlarına göre liderler (pozitif ve negatif), anlayış ve davranışlarına göre liderler (otokratik, demokratik, karizmatik, dönüşümcü) olmak üzere genel bir sınıflandırma yapılmıştır (Çetin ve Beceren, 2007: 119). Bunlar doğrultusunda Putin’i değerlendirmek gerekirse, grup büyüklüklerine göre lider türlerinde Putin’i “Yönetici Lider” olarak adlandırmak mümkündür. Nüfusça oldukça kalabalık bir toplumun başkanı olması, toplumla olan ilişkisinde bireylerle bire bir meydana gelebilecek bir iletişimin oluşmasını engellemekte bu da yerini daha resmi olan araçlar vasıtasıyla kurulmak zorunda kalınan ilişkilere bırakmıştır. Durumlarına göre olan sınıflandırmada ise, Putin’in “Pozitif Bir Lider” olduğu söylenebilir. Bu liderlik türü, siyasi liderin kişiliğin topluma nasıl yansıdığı ile ilgilidir. Burada önemli olan liderin nasıl bir enerjiye sahip olduğudur. Bu açıdan Putin’in yapmış olduğu icraatlar ve bunlara toplumun vermiş olduğu olumlu tepki onun yapıcı, destekleyici ve değişime teşvik eden nitelikli bir lider olduğunu göstermektedir. Nitekim Mart ayında yapılan son seçim sonuçları, Putin’in halk üzerinde nasıl bir etki yarattığını gözler önüne sermiştir.

Son dönemlerde daha popüler olan ve daha özel ayrımlara yönelen anlayış ve davranışlarına göre lider türleri sınıflandırması Putin’in liderlik analizini genişletmektedir. Bu sınıflandırmada yer alan adımı sıklıkla duyduğumuz “otoriter lider” kavramı Batı için tam olarak Putin’i ifade etmektedir. Batı ülkeleri için Putin toplumun isteklerine karşı duyarsızdır, demokratik değerlere önem vermez ve sadece uluslararası kamuoyundan gelen eleştirilere değil kendi ülkesi içindeki muhalefetten gelen eleştirilere dahi kapalıdır. Ancak otoriter lider tanımında göze çarpan ilk ifade topluma korku salarak, baskı altında tutarak ve tehdit ederek yönetimi sağladığıdır. 2000 yılından beri yüksek oy oranlarıyla, dört defa halk tarafından başkan seçilen bir liderin bu yönüyle otoriter olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Otoriter liderlerde gözlenen bir diğer davranış türü olarak yetişme döneminde ailesinden görmüş olduğu ağır baskı ve disiplin sonucunda kendine bir savunma mekanizması geliştirmesi ve bunun saldırganlık, ırkçı yaklaşımlar ve yıkıcı hamleler olarak dışa vurumu söylenebilir. Putin’de bu tür ırkçı yaklaşımların olduğu söylenemez tam aksi konuşmalarında sıklıkla Rus halkı yerine Rusya halkı kullanımını tercih etmesi ülke içerisinde yaşayan herkesi eşit kabul ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte otoriter liderlerde geleneklere fazla bağlılık ve eleştiri karşısında ceza uygulama gözlenmektedir, bu duruma Putin’de kısmen rastlayabiliriz. Nitekim Yeltsin’in koltuğunu Putin’e devretmesinde, onun Rusya’ya ve Rus geleneklerine olan bağlılığı bir etken olmuştu. Ancak Putin’in bu bağlılığının abartılı bir seviyede olmadığını da söylemekte fayda vardır. Bu konuda eleştiri yapan bireylere herhangi bir ceza uygulaması olmamıştır. Son olarak, otoriter liderlerde görülen güç figürlerine olan ilgi ve sözünün dinlenilmesinden hoşlanılması gibi özelliklerin Putin’de olduğunu söylemek mümkündür. Putin’in başkanlık ile ilgili açıklamalarında son sözün kendisinde olmasından dolayı haz duyduğuna dair açıklamaları bulunmaktadır. Ayrıca, güç ifade eden figürlere olan ilgisinin en net yansımaları onun özellikle güçlü olan hayvanlara düşkünlüğünde görmek mümkündür. Bir kaplana sahip olan başka hangi lider var? Bu açıdan Putin’in otoriter lider eğilimleri gösteren özellikleri olmasına rağmen tamamıyla otoriter bir lider olduğu söylenemez.

Demokratik liderlik açısından Putin, yasal egemenlik ilkesini temel alarak demokratik bir liderde olması gereken öncelikli ve en önemli anlayışı benimsemiştir. Putin, egemenliğin hukuk kurallarına dayandığı bir yönetim anlayışını savunmaktadır. Yine Batı tarafından merkezi otoriteyi güçlendirme hedefinden dolayı sıklıkla eleştirilere maruz kalsa da Putin, Rusya’nın devlet yapısının diktalığa uygun olmadığını ve kanunların üstünlüğü ile bu gücü sağlamayı

amaçladığını söyleyerek kendini savunmaktadır (Seiffert, 2004: 68). Demokratik liderliğin bir başka özelliği olan halkı oy kullanmaya teşvik etme davranışını Putin'in her seçim dönemi yapmış olduğu güçlü ve oldukça para harcanmış seçim kampanyalarında gözlemlemek mümkündür. KGB geçmişi sebebiyle psikolojik savaş ve propaganda durumlarına da hakimiyeti olan Putin'in toplumu siyasi yönden teşvik etme konusunda oldukça başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Putin, toplum ile olan iletişimini de yüksek seviyelerde tutarak halkın isteklerine cevap verebilmede başarılı bir tutum sergilemektedir. Demokratik liderlik tarzının bir başka özelliği ise yönetimi altındaki kişilere büyük oranda güven duyması ve onlara danışarak karar vermesidir (Özgül, 2015: 154). Bu açıdan Putin, her ne kadar son kararı kendisinin vermiş olmasından dolayı haz aldığını belirtse de, kendi kadrosunu oluşturarak onlarla işbirliği çerçevesinde hareket etmektedir. Ayrıca yönetimde ve almış olduğu kararlarda daima akılcılığı ön planda tutması Putin'de gözlemlenen diğer bir özelliktir. Son olarak, demokratik liderlik tarzının eleştirilen bir özelliği olan karar alma durumlarındaki yavaşlık Putin'nin demokratikliğinde rastlanan bir durum değildir. Putin, tam aksi olarak almış olduğu kararları hızlı bir şekilde uygulamasıyla bilinmektedir. Bunlar neticesinde Putin'in demokratik bir lider olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Putin, sadece iç politikada değil dış politika da iktidara geldiği günden beri "pragmatik" olmasının yanı sıra "egemen demokrasi" temelinde hareket etmiştir (Musaoğlu, 2015: 13).

Varlığı oldukça eskilere dayanan karizmatik liderlik günümüz tanımıyla incelendiğinde, kavramın özelliklerinde Putin'e rastlamak mümkündür. Sahip olduğu belirgin ve güçlü kişisel özellikleriyle ön plana çıkan karizmatik lider olgusu bu açıdan tam anlamıyla Putin'i yansıtmaktadır. Onun başkanlığa giden yolunu dikkat çeken kişisel özellikleri açmış, iktidarda olduğu her dönem bu özellikleri sayesinde daha geniş kitlelere ulaşmaya başarmıştır. Putin, toplumun tüm kesimini etkilemekle kalmamış, diğer ülke liderleriyle olan ilişkilerinde de güçlü kişiliğiyle dikkat çekmiştir. Bu açıdan, karizmatik bir lider halkın gözünde sıradan bir takdirin ötesinde büyük bir çekiciliğe sahiptir ve onun kişiliği ile misyonuna tarifsiz bir inanç vardır (Aykanat ve Yıldız, 2016: 202). Karizmatik lidere duyulan hayranlık ve sevgi normalin üzerindedir. Nitekim Putin'in de, onu kendi hayatından bile daha çok sevdiğini söyleyen destekçileri bulunmaktadır (Ruslar Putini...2014). Karizmatik liderler, tarih boyunca toplumun zor ve bunalımlı dönemlerinde ortaya çıkmışlar ve bu yönüyle toplum tarafından bir kahraman olarak nitelendirilmişlerdir. Putin'de Rusya'nın her açıdan zor bir dönemdeyken iktidara gelmiş ve Rusya'da istikrarı sağlamayı başarmıştır. Putin, zekasıyla, zor dönemlerde hızlı çözüm üretebilme yeteneğiyle, risk alabilme cesaretiyle, hitabetiyle, ikna kabiliyetiyle ve daha birçok özelliğiyle halkın güvenini kazanmış ve Rusya'nın kurtarıcısı olarak anılmayı başarmıştır. Bu açıdan Putin'in karizmatik bir lider olduğunu söylemek mümkündür.

Son zamanlarda adını daha sık duymaya başladığımız dönüşümcü liderlik ise, değişen ve dönüşen dünya standartlarında en çok ihtiyaç duyulan liderlik türü haline gelmeye başlamıştır. James McGregor Burns tarafından yeni alanlar oluşturma yeteneğine sahip olan tek liderlik türü olarak adlandırılan dönüşümcü lider, öngörü sahibidir ve daha iyi bir gelecek için çalışmalar yapar (Özgül, 2015: 157). Bu yönüyle Putin'in iktidara gelmiş olduğu ilk günden beri yapmış olduğu reformlar sayesinde Rusya'da büyük değişimlere imza atmıştır. Özellikle ekonomi alanında yapmış olduğu reformlar toplumun yaşam standartlarını geçmiş dönemlere göre gözle görülür biçimde yükseltmiştir (Ateş ve Bektaş, 2017). O, her ülkenin kendi yenileşme yolunu bulması gerektiğini savunmaktadır (Seiffert, 2004:51). Buna ek olarak dönüşümcü liderler tıpkı karizmatik liderler gibi toplumun bunalımlı zamanlarında, özellikle yapmış olduğu değişikliklerle, ortaya çıkarak kurtarıcı rol oynamaktadır (Özgül, 2015: 157) Bu açıdan Putin'in kriz zamanlarını ve bunalımlı dönemleri çok iyi değerlendirdiğini söylemek doğru olacaktır. Putin, içinde bulunmuş olduğu şartlar ne olursa olsun soğukkanlılığını korumuş ve en doğru kararı verebilmede başarılı olmuştur. Bulunmuş olduğu girişimlerde canlılığı ve enerjisiyle ön plana

çıkan Putin değişim sağlayacak bilgi ve cesarete sahip olmasıyla tam anlamıyla dönüşümcü bir lider portresi çizmektedir.

6. Sonuç

Politik psikoloji, politika ve psikoloji arasında köprü görevi üstlenerek uluslararası ilişkilerin analizine yeni bakış açıları kazandırmaktadır. İnsanın siyaset içindeki yeri ve önemi odak noktası kabul ederek başlanan çalışmalar, psikolojinin de devreye girmesiyle kapmasını genişletmiştir. Öncelikli olarak, toplumu meydana getiren bireylerin siyasi rollerinde psikolojinin etkisi siyasal toplumsallaşma süreciyle incelenmiş ardından bu bireylerin siyasal davranış şekilleri ve lider seçimlerinde hangi şartları göz önünde bulundurdıkları önem kazanmıştır. İşte bu noktada politik psikolojinin kilit noktası olan “liderlik” konusu ön plana çıkmıştır. Halkın psikolojik faktörlerin de etkisiyle seçmiş olduğu liderin, halkı, yine psikolojik faktörlerin etkisiyle nasıl etkileyebileceği üzerinde durulmuştur. Burada lidere ait olan kişilik özellikleri, karakteri ve sonrasında bunların liderliğine nasıl yansıdığı önem kazanmaktadır. Nitekim başta bir ülkenin iç politikasından sorumlu sonrasında ülkesini uluslararası ilişkilerde temsil görevini üstlenmiş olan liderin bulunmuş olduğu her davranış dikkat çekmektedir.

İşte politik psikoloji de bu liderin başta politik olmak üzere tüm davranışlarını psikolojik bir yaklaşımla inceleyen bir bilim dalıdır. Bu açıdan Rus lider Vladimir Putin politik psikoloji alanına uygun bir lider portresi oluşturmaktadır. Geçirmiş olduğu zorlu çocukluk döneminin de etkisiyle şekillenen karakteri çalışma hayatında daha da belirginleşmiştir. Risk almaktan kaçınmaması, korkusuzluğu, daima doğru bildiği yoldan gitmesi ve haksızlık karşısındaki duruşu başta olmak üzere birçok özelliği ona başkanlığın kapılarını açmıştır.

Hiç şüphesiz Putin, ilk başkanlığından bu yana geniş kitlelere hitap edebilmiş ve onları etkilemeyi başarmıştır. Şüphesiz bu başarısının sırrını kişilik özelliklerinin uygulamış olduğu politikalara yansımaları oluşturmaktadır. Soğuk Savaşın ardından küreselleşen dünyada kendine yer edinmeye çalışan Rusya'nın başkanı olarak Putin, 2000 yılından itibaren uygulamış olduğu iç ve dış politikalarla Rusya'nın kalkınmasında büyük rol oynamıştır. Kendine özgü politikalarıyla başarılı bir dönem sürdüren Putin, bugün başkanlığının dördüncü dönemi içinde bulunmaktadır. Kendi ülkesinde bazı kesimler tarafından büyük eleştirilere maruz kalmış olsa da o hala toplumun büyük bir bölümü tarafından “Rusya'nın kurtarıcısı” olarak anılan kahraman bir lider olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Ajans Haber. (2018, Ağustos 7). <https://www.stratejikortak.com/2017/06/kendi-anilariyla-putinin-kremlin-yolculugu.html>.
- Akhundova, J. (2015). *Rusya'nın yumuşak güç politikaları mevzuat, kurumlar, politikalar*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ateş, H., & Bektaş, M. (2017). *Liderlerin ve liderlik kurumunun hükümet sistemlerine etkisi: Türkiye'deki başkanlık sistemi tartışmaları çerçevesinde Erdoğan, Obama, Putin ve de Gaulle'ün liderlik tarzlarının karşılaştırmalı incelemesi*. https://www.researchgate.net/publication/316717384_LIDERLERIN_VE_LIDERLIK_KURUMUNUN_HUKUMET_SISTEMLERINE_ETKISI_Turkiye'deki_Baskanlik_Sistemi_Tartismalari_Cercevesinde_Erdogan_Obama_Putin_ve_de_Gaulle'un_Liderlik_Tarzlarinin_Karsilastirmali_Inceleme adresinden erişildi.
- Atlı, A. (2016). *Gorbaçov'dan Putin'e Rus ekonomisi*. <http://www.sarkekspresi.com/?p=1410> adresinden erişildi

- Aydinkaya, İ. Y. (2005). Yabancı yatırımlar ve özelleştirme sürecinin Rusya ekonomisine etkileri. İ. K. Ülger (Ed.), *Putin'in ülkesi: Yeni yüzyıl eşiğinde Rusya Federasyonu analizi* içinde (ss. 205-225). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Aykanat, Z., & Gül, H. (2012) Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 17-36.
- Aykanat, Z., & Yıldız, T. (2016). Karizmatik liderlik ve örgütsel yenilikçilik ilişkisi üzerine bir araştırma. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), 198-228.
- Aykanat, Z. (2010). *Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü üzerine bir uygulama*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Bağce, H. E. (2010). *Rousseau'da toplum sözleşmesi, siyasal meşruiyet ve katılımcı demokrasi*. <http://www.emrebagce.com/yayinlar/Rousseauda-toplum-sozlesmesi-siyasal-mesruiyet-ve-katilimci-demokrasi.pdf> adresinden erişildi.
- Baunov, A. (2018). *A hi-tech Russian doll: Putin's fourt-term reboot, carnegie Moscow center*. <https://carnegie.ru/commentary/75751> adresinden erişildi.
- Bezci, B. (2006). Hegel'in felsefesinde etik, politik olan ve özgürlük. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 235-251.
- Bezci, B. (2005). Kant ve Hegel'in felsefesinde etik anlayışı. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 48-61.
- Bilge, R. (2016). *Putin dönemi Rusya'sına genel bir bakış*. <http://sahipkiran.org/2016/05/14/putin-donemi-rusyasi> adresinden erişildi.
- Cankara, P. Ö., & Cankara, Y. (2007). Vladimir Putin döneminde Rus dış politikasında yapılan değişiklikler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 193-212.
- Cicioğlu, F. (t.y.). *Çatışma ve işbirliği zemininde Putin dönemi Avrupa Birliği-Rusya ilişkileri*. http://www.arastirmax.com/en/system/files/dergiler/91826/makaleler/12/12/arastrmx_91826_12_pp_33-48.pdf, adresinden erişildi.
- Ersaydı, Ç. S. B. (2012). İnterdisipliner bir bilim olarak politik psikoloji ve kullanımları. *21. Yüzyıl Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 38-62.
- Çelenk, R. (t.y.). *Politik psikoloji*. <https://ruveydacelenk.com/ilgi-alanlarim/politik-psikoloji/> adresinden erişildi.
- Çetin N. G., & Beceren, E. (2007). Lider kişilik: Gandhi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 110-132.
- Çetin, H., & Görüşük, L. (2015). *Siyaset psikolojisi*. Ankara: Orion Kitapevi
- Demir, C., Yılmaz, M. K., & Çevirgen, A. (2010). Liderlik yaklaşımları ve liderlik tarzlarına ilişkin bir araştırma. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 129-152.
- Dikmen, B. (2012). *Liderlik kuramları ve dönüştürücü liderlik kuramının çalışanların örgütsel bağlılık algıları üzerindeki etkisine yönelik uygulamalı bir çalışma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, İ. (2007). Karl Marx insan, toplum ve iletişim. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 25, 199-228.

- Erzen, M. Ü., & Yalın, B. E. (2011). Siyasal kültürün temel paradigmaları üzerine: Kültürden, siyasal toplumsallaşma, örgütlenme ve katılma süreçlerine yansıyanlar. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 41, 49-61.
- Fromm, E. (2004). *Marx'in insan anlayışı* (K. H. Ökten, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Gevorkyan, N., Timakova, N., & Kolesnikov, E. (2017). *Kendi anlatımıyla Putin*. (F. Ünlütürk, Çev.). Ankara: Astana Yayınları.
- Galindo, E. (2007). Applied psychology in international relations. *Res-Publica*, 5(6), 159-178.
- Göze, A. (2011). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları
- Güldü, Ö. (2011). Sağ kanat yetkeçiliği ölçeği: Uyarılma çalışması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 27-51.
- Gümüş, Dirilen, Ö. (2015). Siyasi liderlik. Ö. Gümüş (Ed.), *Siyaset psikolojisi* (C.1) içinde (ss. 173-200). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. (B.Bekir Özipek vd., Çev.). Ankara: Adres Yayınları
- Hughton, D. P. (2009). *Political pscology*. New York: Routledge Press
- İslambay, D., & Ulu, B. C. (2016). Milliyetçiliğin politik psikolojisi. Ö. Gümüş (Ed.), *Siyaset psikolojisi* (C.2) içinde (ss. 293-320). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Iyengar, S. (2009, Ağustos). *Laboratory experiments in political science*. Conference on Experimentation in Political Science, Northwestern University, <https://pcl.stanford.edu/research/2010/iyengar-experiments.pdf> adresinden erişildi.
- Kamalov, İ. (2004). *Putin'in Rusyası KGB'den devlet başkanlığına*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kamalov, İ.(2008). *Putin dönemi Rus dış politikası Moskova'nın rövanşı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Karabağ, M. (2008). *Rus federal sistemi etnik problemi çözmeye yeterli mi?*
http://www.bilgesam.org/incele/1086/-rus-federal-sistemi-etnik-problemi-cozmeye-yeterli-mi-/#.WIXvFrXl_IU adresinden erişildi.
- Kendi anularıyla Putin'in Kremlin yolculuğu*. (2017, Haziran 15). Erişim adresi:
<https://www.stratejikortak.com/2017/06/kendi-anularıyla-putinin-kremlin-yolculugu.html>,
- Kodaman, T., & Gonca, İ. B. (2015). Putin döneminde Rusya'nın orta asya politikası (2000'den günümüze). İ. K. Ülger (Ed.), *Putin'in ülkesi: Yeni yüzyıl eşliğinde Rusya Federasyonu analizi* içinde (ss. 411-426). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- McGuire, W. (2004). The poly-psy relationship three phases of a long affair. In J. Jost & J. Sidanius (Eds.), *Political pscology* (pp. 22-39). New York: Pscology Press.
- Mikail, E. H. (2008). *KGB albaylığından devlet başkanlığına Putin dönemi Rusya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Musaoğlu, N. (2015). Putin iktidarı döneminde Rus dış politikasının normatif temelleri: Egemen demokrasi söylemi. *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 45, 13-41.
- Oligark kime denir?* (2012, Eylül 9). Erişim adresi:
<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/09/12/oligark-kime-denir>.
- Onay, Y. (2002). *Rusya ve değişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Örmeci, O. (t.y.). *Dokuz maddede 2016 yılı Rusya ulusal güvenlik strateji belgesi*.
<http://politikaakademisi.org/2016/01/03/9-maddede-2016-yili-rusya-ulusal-guvenlik-strateji-belgesi/adresinden-erişildi>.
- Özer, M. S. (2012). *Gorbaçov'dan Putin'e Rus ekonomisi*.
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya-slavarastirmalarimerkezi/2012/05/25/6616/nashiler-putinin-siyasal-askerleri-adresinden-erişildi>.
- Özler, H. (2014). *Siyaset psikolojisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Özgül, B. (2015). Türkiye nasıl bir siyasi liderlik istiyor? *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 9(19-20), 149-176.
- Peker, M., & Booth, R. W. (2016). Biyoloji, biliş ve siyaset psikolojisi. Ö. Gümüş (Ed.), *Siyaset psikolojisi* içinde (ss. 1-50). Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Peterson, L. (2001). Başkan Putin ve icraatları “Rusya’da eskiye dönüş” olarak kabul edilebilir mi?. *Avrasya Dosyası*, 6(4), 16-23.
- Political pyschology*. Erişim adresi: <https://galindes.wordpress.com/politicalpsychology/>
- Putin'den yeni dış politika konseptine onay*. (2016, Aralık 1). Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/rusya/201612011026094935-putinden-rusyanin-yeni-dis-politika-konseptine-onay/>
- Polat, F., & İkiz, Ö. (2015). *Çatışma ve uzlaşma bağlamında siyasetin psikolojisi*. Çanakkale: Paradigma Akademi
- Rudolph, T. J. (2002). Defining political pyschology. In J. H. Kuklinski (Ed.), *Thinking about political pyschology* (pp. 23-51). UK: Cambridge University Press.
- Ruslar Putin'i seviyorlar*. (2014, Nisan 21). Erişim adresi: https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2014_04_21/Ruslar-Putini-seviyorlar/
- Rusya'da seçimin galibi Putin oldu*. (2018, Mart 18). Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-rusyada-secimin-galibi-putin-oldu-40776643>
- Sarıbay, S., Olcaysoy, A. I., & Yılmaz, O. (2015). İdeolojik yönelimler ve psikolojik değişkenler. Ö. Gümüş (Ed.), *Siyaset psikolojisi* içinde (ss. 1-46). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Seiffert, W. (2004). *Vladimir V. Putin*. İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.
- Senemoğlu, O. (2016). Machiavelli'den Hobbes'a rönesans dönemi siyaset teorisinde insan doğası ve toplum anlayışı. *İNSAN & İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, 3(9), 77-100.
- Somersan, S. *Irkların olmadığı bir dünyada ırkçılık*. (2018, Ağustos 4).
Erişim adresi: <http://secbir.org/images/haber/2011/01/17-semra-somersan.pdf>
- Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun dış politikası. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65(3), 189-235.
- Turgutluoğlu, K. (2006). *Rusya Federasyonu'nda Yeltsin ve Putin dönemlerinde izlenen dış politikaların NATO ile ilişkiler düzleminde karşılaştırması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Vladimir Putin biyografisi*. Erişim adresi: <http://www.biyografi.info/kisi/vladimir-putin>

- Walter, J., & Hart, P. (2009). Political psychology. In R.A.W. Rhodes (Ed.), *The Australian study of politics* (pp. 356-369). UK: Palgrave Mac Millan Books.
- Yalçın, Ö. (2016). Siyasal toplumsallaşma. Ö. Dirilen Gümüş (Ed.), *Siyaset psikolojisi (C.2)* içinde (ss. 321-372). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Yalçın, S. (2007). Putin dönemi Rusya Federasyonu-NATO ilişkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 339-358.
- Yıldırım, E. (2018). *Soğuk savaş sonrası SSCB'nin toparlanma sürecindeki deneyimlerinin günümüz rusya dış politikasına yansımaları ve etkileri*.
https://www.academia.edu/24239536/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9F_Sonras%C4%B1_SSCBninToparlanma_S%C3%BCrecindeki_Deneyimlerinin_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCz_Rusya_D%C4%B1%C5%9F_Politikas%C4%B1na_Yans%C4%B1mas%C4%B1_ve_Etkileri adresinden erişildi.

SOSYAL MEDYANIN Y KUŞAĞI SATIN ALMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Arzu ŞENER¹
Sevde YÜCEL^{2*}

Öz

Bu çalışmanın amacı Y kuşağı tüketicilerinin satın alma kararları üzerinde sosyal medyanın etkisine dair Türkiye’de yapılan çalışmaları inceleyerek, literatüre katkı sağlanmasıdır. Çalışma kapsamında, öncelikle uygun veri kaynakları kullanılarak sosyal medyanın satın alma/tüketici davranışlarına olan etkisi ile ilgili literatürde yer alan araştırmalar tespit edilmiştir. Google Akademik (Google Scholar) veri tabanında yer alan 33 adet makale ve YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde yer alan 24 adet lisansüstü tez önceden belirlenen kriterler bağlamında incelenerek konunun genel görünümü ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; genç tüketicilerin sosyal medya kullanımının satın alma karar sürecinde etkili olduğu ve markalarla sosyal medya üzerinden ilişki kurmaya olumlu baktıkları görülmüştür. Y kuşağı tüketicilerin sosyal medyada karşılaştıkları reklamlardan ve reklamlarda kullanılan güvenilir, çekici, alanında uzman kişilerden, ünlülerden belirli ölçülerde etkilendiği, bir ürün veya hizmeti satın almadan önce sosyal medyada araştırma yaparak bilgi topladıkları ulaşılan diğer sonuçlardır. Ayrıca genç tüketicilerin pazarlama ve reklam faaliyetlerinin zaman zaman rahatsız edici buldukları ve reklamlara güven duymadıkları; satın alma sonrası tüketicilerin memnuniyetlerini az olmakla beraber, memnuniyetsizliklerini yoğun şekilde sosyal medya ortamlarında paylaştıkları ve sosyal medya üzerinden talep ve şikayetlere dönüş yapan firmalara olan güven algısının daha çok olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Satın Alma Davranışı, Y Kuşağı Tüketiciler
JEL Kodları: D01, D12, D18

THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON PURCHASING BEHAVIOUR OF GENERATION Y: A LITERATURE REVIEW

Abstract

The study aims to examine the effect of social media on Generation Y consumer's decisions/buying behaviours by analysing the studies conducted in Turkey about this subject and guide businesses and researchers who want to work on this subject. 33 articles which exist in the database of Google Scholar and 24 graduate thesis which exist in YÖK Ulusal Tez Merkezi (YOK National Thesis Center) have been investigated within the pre-determined criteria to put forth the subject's general view. When the results of the examined studies are generally evaluated, the following conclusions are made: The use of social media is effective in consumer decision making processes. The Generation Y, that also establishes a favourable relationship with brands through social media, is influenced by consumers on social media and the reliable, attractive, expert people and celebrities used in advertisements. The Generation Y consumer collects information by researching on social media before purchasing a product or a service. Although they think marketing and advertising activities are sometimes disturbing and advertising is not trusted, after the purchase the satisfaction of the consumers is low. If they are dissatisfied with the product, they share their dissatisfaction intensely in social media environments, and the trust perception of companies that answer to their demands and complaints on social media is higher than other companies.

Keywords: Social Media, Buying Behaviour, Generation Y Consumers
JEL Codes: D01, D12, D18

¹ Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, ORCID 0000-0002-0208-7045.

² Arş. Gör. Uzm. Hacettepe Üniversitesi Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, ORCID 0000-0002-7983-036X.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): sevdeyucel@hacettepe.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 22.05.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

İnsanların sosyalleşme biçimleri internetin hayatlarına girmesiyle birlikte değişmeye başlamıştır. İnternet üzerinde etkileşimli ortamların oluşması bireyleri sosyalleşme amacıyla interneti daha çok kullanma konusunda etkilemektedir. Bugün dünya genelinde interneti etkin bir şekilde kullanan 4 milyardan fazla kişi bulunmaktadır. Yani internet, dünyadaki birçok toplumun sosyal ve ekonomik dokusunun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Global Internet Report, 2019: 13).

İnternetin ilk yaygınlaşmaya başladığı 1990'lı yıllarda bilgi web siteleri üzerinden, kullanıcıların katkı sağlayamadığı bir şekilde tek taraflı olarak sunulmaktaydı. Web 1.0 olarak adlandırılan bu platformda kullanıcılar web sitelerinde sadece statik bilgiye ulaşabiliyorlardı. Web 2.0 teknolojisinde ise kullanıcılar da içerik üretmeye başlamışlar ve statik içerik yerini dinamik içeriğe bırakmıştır. Kullanıcılarla web siteleri arasındaki etkileşimi sağlayan bu durum sosyal medyanın doğuşundaki en önemli adımlardan biridir (Gökşin, 2018: 2-3). Sosyal medya bugün değişik demografik özelliklere sahip bireyler arasında zaman ve mekân fark etmeksizin etkin olmaktadır ve hayatın bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde yaşanan “Dijital Devrim”, sosyal koşulların köklü bir değişimidir (Lokke, 2018: 27).

İnsan yaşamını yakından etkileyen sosyal medya siteleri, tüketicilerin satın alma kararları üzerinde de etkili olmaktadır. Sosyal medya sitelerindeki bilgi, video, eleştiri, beğeni, yorum vb. paylaşımlar tüketicilerin kararlarını etkileyebilen itici bir etken durumuna gelmiştir (Yıldız vd., 2013: 14). Sosyal medya kullanımı ülkemizde özellikle gençler ve genç yetişkinler arasında yaygınlığı hızla devam eden bir platformdur ve bu nedenle özellikle hedef kitlesi gençler ve genç yetişkin tüketiciler olan işletmeler için de önemli bir yere sahiptir. Sosyal medya, tüketicilerle işletmeler arasındaki iletişim biçimlerine yenilikler getirmiştir. İşletmeler gün geçtikçe daha fazla sosyal medyadan yararlanmaktadır. Bunun sebebi yeni müşteri kazanma, mevcut müşterilerini koruma ve kurumsal imajlarını olumlu bir şekilde yansıtmaya isteklerinden kaynaklanmaktadır. (Barutcu ve Tomaş, 2013: 9). Gençlerin yoğun olarak zaman geçirdikleri ve aktif kullanıcı durumunda oldukları sosyal medya platformlarını iyi değerlendiren işletmeler aynı zamanda rekabet ortamında da kayda değer başarılarla imza atmaktadırlar.

Bu çalışmada sosyal medyanın Y kuşağı tüketicilerinin satın alma davranışları üzerindeki etkisini inceleyen Türkçe makaleler ve tezler önceden belirlenen kriterler bağlamında değerlendirilerek konunun genel görünümü ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Sosyal Medya

Sosyal medya, “kullanıcılara enformasyon, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım imkanı tanıyarak karşılıklı etkileşim yaratan çevrimiçi araçlar ve web siteleri için ortak kullanılan bir terimdir” (Yağmurlu, 2011: 5). Kullanıcılarına kendilerini tanımlayan bilgileri sunarak, bağlantı listelerini oluşturmalarına, birbirleri arasında iletişim kurmalarına olanak sağlayan “farklı medya, bilgi ve iletişim teknolojilerini entegre eden web tabanlı platformlar” (Fuchs, 2011: 141) olarak da tanımlanan sosyal medya, insanların sosyalleşmek için kullandığı bir medya türüdür (Safko, 2010: 3).

Bu bağlamda sosyal medya beş temel özelliğe sahiptir:

Katılım; sosyal medyada isteyen herkesin katkıda bulunma konusunda cesaretlendirilmesidir.

Açıklık; Sosyal medya hizmetlerinin çoğu geri bildirimlere ve katılımlara açıktır. Bu şekilde oylamayı, yorumları ve bilgi paylaşımını teşvik ederler. İçeriğe ulaşmada parola ve korumalı içeriğe erişimde nadiren engeller görülür.

Karşılıklı Konuşma: Geleneksel medya “yayıncılık” (içerik, bir kitleye aktarılan ve dağıtılan içerik) ile ilgiliyken, sosyal medya iki yönlü bir etkileşimdir.

Topluluk: Sosyal medya, ortak ilgi alanlarını paylaşan toplulukların hızlı bir şekilde oluşup etkili bir şekilde iletişim kurmasına olanak tanır.

Bağlantılı olma: Sosyal medya ağları, diğer sitelere ve kullanıcılara gönderdikleri linklerle gelişmektedir (Mayfield, 2008: 5).

Sosyal medyanın geleneksel medyadan farkı; geleneksel medyanın zaman ve mekân sınırlamalarına bağlı olması (ses, resim, hareketli görüntü veya bunların bileşimleri), sosyal medyanın ise bu sınırlamaları büyük ölçüde aşarak yayılıyor olmasıdır. Yani geleneksel medyadaki iletişim modeli tek yönlü iletişim iken, sosyal medyadaki iletişim modeli çift yönlü iletişim sağlar (Uluç ve Yarcı, 2017: 89-90). Woodall ve Colby (2011: 23) sosyal medyanın günümüzde geleneksel medyaya göre cazip bulunmasının sebeplerini dört başlık altında incelemişlerdir. Bunlardan birincisi, kullanıcıların sosyalleşmek istedikleri zaman iletişime geçip istemediklerinde iletişimi kesebilmeleridir. İkincisi kullanıcıların kendi deneyimlerini başkalarıyla paylaşmak istemeleridir. Üçüncüsü, kullanıcılar içinde buldukları durumu daha önce deneyimlemiş olan kişilerden tavsiye almak isterler. Örneğin, yeni bir araba satın alma sürecindeki tüketiciler aynı araca sahip olanlardan tavsiye isterler. Son olarak, kullanıcılar sosyal medya vasıtasıyla ilgi alanlarının benzediği kişilerle iletişim kurabilirler. Subaru sahiplerinin “Sevgili Subaru” isimli bir gruba üye olmaları bu duruma örnek olarak verilebilir. Sosyal medya siteleri aracılığıyla site üyeleri kendi aralarında iletişim halinde olarak farklı konularda paylaşımında bulunabilmekte ve birbirlerini etkilemektedirler (Hacıfendioğlu, 2010: 60).

1.2. Sosyal Medya Araçları

Sosyal medya araçları, gittikçe bünyesine yenilerini katarak gelişmektedir. Sosyal medya araçlarının bazı özellikleri yönüyle birbirinden farklılaşabildiğini ve çeşitli şekillerde sınıflandırılabilirdiğini söylemek mümkündür. İlgili literatür incelendiğinde en çok kullanılan sınıflandırmalardan birinin Dawley (2009: 111) tarafından yapılmış olduğu görülmektedir. Dawley (2009) sosyal medya araçlarını;

Sosyal ağlar (Myspace, Facebook, Orkut, Bebo, Windowslive, Vkontakte, Google+, vb), Mikrobloglar (Twitter, Tumblr vb), bloglar (Wordpress, Blogger, vb), profesyonel ağlar (LinkedIn, Xing, vb) fotoğraf paylaşım (Instagram, Picasa, Gravatar vb), wikiler (Wikipedia, Wikileaks, vb), video paylaşım (YouTube, Dailmation, vb), sosyal işaretleme (Apple iTunes, vb), ve sanal dünyalar (World of War, Metin2,vb) şeklinde sınıflandırmıştır.

Bir başka sınıflandırma ise Mayfield (2008: 26) tarafından sosyalağlar, bloglar, wikiler, mikrobloglar, podcast, twitter, facebook, video-ses-resim paylaşım siteleri, oyun siteleri, forumlar, arama ve içerik topluluk vb. olarak yapılmıştır.

1.3. Sosyal Medyanın Y Kuşağı Tüketicilerin Satın Alma Davranışına Etkisi

Sosyal medya, en son trendleri yakalayabilmek için sürekli değişim-dönüşüm gerektiren pazarlama stratejilerini uygulamak için elverişli bir portföy sunan en güncel kanallardan biridir. Facebook, Twitter, YouTube, WhatsApp, Instagram, Tumblr, Pinterest gibi sosyal medya platformları; kullanıcıların kişiselleştirilmiş çevrimiçi sayfalar oluşturmalarına imkan tanıyarak, arkadaşlarıyla iletişim kurmalarına, bu şekilde diğer marka kaynaklarından gelen içerik alışverişine de olanak sağlamaktadır (Statista, 2015). Yapılan çalışmalar sosyal medyanın tüketicinin satın alma davranışındaki karar verme sürecini değiştirdiğini ve bu sürece işletmelerin kontrol edemeyeceği yeni bir faktör eklediğini ortaya koymaktadır (Constantinides ve Fountain, 2008: 231). Bu nedenle şirketler pazarlama aracı olarak sosyal medyayı kullanma politikalarını güncellenmek durumunda kalmıştır (Lamberton ve Stephen, 2016: 146).

Geleneksel medya araçlarından yeni medyaya geçişle yaşanan değişimler tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemekte ve değiştirmektedir. Her geçen gün yaygınlığı ve kullanım oranı artış gösteren sosyal medya platformlarını günümüzde tüketiciler sadece ürün satın almak amacıyla değil satın alma aşamasından önce mal ve hizmetlerle ilgili araştırma yapmak ve bilgi toplamak için de kullanmaktadır. Satın alma karar verme sürecinde sosyal medya platformlarında tüketicinin satın almak istediği ürün ve hizmetlerin kullanıcılarının yorumları ve tavsiyeleri diğer tüketicilerin oluşturduğu içerikler, referans gruplarının paylaşımları tüketiciler üzerinde önemli düzeyde etkide bulunmaktadır. İşletmeler ve markalar da bu yeni pazarlama iletişim şekliyle sosyal medya araçları yoluyla tüketicilerle iletişimde bulunabilmekte ve satışa sunduğu ürün ve hizmetlerin reklamını da bu yolla tüketicilere sunabilmektedir.

Tüketicilerin satın alma davranışları incelendiğinde; pazarlama çabaları, psikolojik, sosyo-kültürel, kişisel, durumsal faktörler olmak üzere beş faktörden etkilendikleri görülmektedir (Ay ve Ural, 2011: 111). Sosyo-kültürel faktörlerin en önemli alt başlıklarından biri ise referans gruptur. Birçok reklamda pazarlamacıların sanatçıları, ünlüleri, internet fenomenlerini içinde barındırdıkları görülmektedir. Çünkü tüketiciler mevcut bir ürün hakkında bilgili değilse örnek almaya eğilimlidirler. Bu yönüyle referans grup satın alma davranışında önemli bir yere sahiptir ve sosyal medyada sıkça kullanılan yöntemlerden biridir.

Sosyal medya kullanıcıları, vakitlerini eğlenceli geçirmek için fenomenleri takip ederler. İşletmeler de bu durumu kullanarak fenomenlerin, sosyal medya hesaplarında yaptıkları paylaşımlara görsel ya da sözel reklam yapmalarını sağlamaktadırlar. Günümüzde instagram fenomenleri üzerinden fenomen pazarlama olarak adlandırılan reklam ve tanıtım çalışmaları da tüketiciler üzerinde etkili olmaktadır (Yıldız ve Avcı, 2019: 180).

Sosyal medyanın satın alma davranışları üzerindeki etkisinin önemli diğer nedeni de ağızdan ağıza iletişimdir. Yapılan bir araştırmanın (Cengiz vd., 2016: 619) sonuçlarına göre, tüketicilerin marka mesajlarıyla olan etkileşimlerinin sadece markaları takip etmek ve beğenmek olmadığı; Facebook'ta yorum yaparak diğer kullanıcıları etiketledikleri görülmüştür. Çalışma sonuçları sosyal medyada ağızdan ağıza iletişimin tüketicilerin satın alma davranışına yönelik etkisinin önemini ortaya koymaktadır.

Sosyal medyada her yaştan, her kültürden insanlar çevrimiçi profillerini oluşturma yoluyla ya da içerik üreterek kendi kişiliklerini ortaya koymakta, hızlı ve evrensel boyutta iletişim kurabilmekte ve kendilerini ifade edebilmektedirler. Çevrimiçi sosyal hayatta iletişimin hem sorunsuz hem de güçlü olabilmesi için bireylerin sosyal medyadaki becerileri, huyları ve tercihleri araştırılırken, her bir kuşağa dair dönem şartlarının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Ünal ve Deniz, 2020: 1293).

Sosyal medya kavramı hayatımıza 2000'li yıllarda web 2.0 ile birlikte girmiştir. Web 2.0 kavramı ise ilk olarak 2004 yılında, O'Reilly ve MediaLive International tarafından düzenlenen ve Google ve Yahoo gibi alanın önemli şirketlerinin katıldığı Web konferansında ortaya çıkmış (Genç, 2010: 237-238) ve 1981-2000 yılları arasında doğanları ifade eden ve "internet kuşağı", "echo-boomers", "millennial" ve "nexters" olarak da adlandırılan (Broadbirdge, Maxwell vd., 2007: 135) Y kuşağındakilerin hayatlarının içinde yoğun şekilde yer alan bir kavram olmuştur.

We Are Social tarafından 2019 yılının başında yapılan Türkiye'de en aktif kullanılan sosyal medya platformları istatistiklerine göre; nüfusu 82,4 milyon olan Türkiye'de 52 milyon (%63) aktif sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Sosyal medya kullanan tüketicilerin %92'sinin "Youtube", %84'ünün "Instagram", %83'ünün "Whatsapp" ve %82'sinin "Facebook" hesabı bulunmaktadır (We Are Social, 2019).

Türkiye'de sosyal medya kullanan bireylerin yaş dağılımı incelendiğinde; %33'ünün 25-33 yaş aralığında ve %24'ünün ise 18-24 yaş arasında olduğu tespit edilmiştir (We Are Social, 2019).

Diğer bir deyişle sosyal medya Y kuşağı bireyler arasında yaygın olarak kullanılmakta olup, bu kuşağın yaklaşık %60.0'ı sosyal medya kullanmaktadır.

Türkiye’de Y kuşağı arasında sosyal medya kullanımı böylesine yaygınken, sosyal medyanın bu nüfus grubunun satın alma davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu iki açıdan önemlidir. Birincisi işletmelerin sosyal medyada yürüttükleri pazarlama faaliyetlerinin etkisinin değerlendirilmesi ve bu açıdan pazarlama faaliyetlerine yön vermeleri açısından önemlidir. Diğer taraftan, tüketim kültürünün yoğun bir şekilde hâkim olduğu günümüz dünyasında sosyal medyanın satın almayı motive eden ve rasyonel satın alma davranışından tüketiciyi alıkoyan itici bir güç olarak ne derece etkili olduğunun belirlenmesi ve buna ilişkin tüketiciyi eğitici ve farkındalık yaratıcı önlemlerin alınması açısından önemlidir. Elbette ki işletmelerin amacı satışlarını artırmak ve maksimum kar sağlamaktır. Ancak diğer taraftan kaynakların sınırlı olduğu dünyamızda bireyleri bilinçsiz tüketime teşvik eden bir araç olarak sosyal medyanın etkilerinin incelenmesi ve ortaya konulması da gerek bireysel olarak tüketicilerin refah düzeylerinin korunması gerekse ülke ekonomisi açısından önem arz etmektedir. Nitekim literatür incelendiğinde sosyal medyanın satın alma davranışları üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların yoğun olarak Y kuşağı tüketicileri kapsadığı görülmektedir. Bu çalışmada da; bu konuda Y kuşağı üzerinde yürütülen çalışmaların incelenmesi ve bazı genellemelere gidilmesi amaçlanmaktadır.

2. Çalışmanın Metodolojisi

Çalışmada Y kuşağı tüketicilerin satın alma kararları/tüketici davranışları üzerinde sosyal medyanın etkisini incelemek amacıyla Türkiye’de yapılan çalışmalar incelenmiştir. Sosyal medya kavramının literatürde yeni bir kavram olması ve yapılan çalışmaların daha çok 2000’li yıllardan sonra artması nedeniyle bu yıldan günümüze kadar olan çalışmalar ele alınmıştır.

Bu çalışmada, var olan durum saptanmaya çalışıldığı için genel tarama modellerinden tekil tarama modeli kullanılmıştır. “Tekil tarama modeli ile geçmişte ya da halen var olan bir durumun var olduğu şekliyle betimlenmesi amaçlanmaktadır” (Karasar, 2012: 79).

Çalışma kapsamında, öncelikle uygun veri kaynakları kullanılarak sosyal medyanın satın alma/tüketici davranışlarına olan etkisi ile ilgili literatürde yer alan araştırmalar tespit edilmiştir. İlgili çalışmaları seçiminde kriter olarak;

- Çalışmanın sosyal medya ve satın alma davranışı/tüketici davranışı ile ilgili olması,
- Çalışmanın örneklem grubunun Y Kuşağı olarak adlandırılan 1981-2000 yılı arasında doğan bireylerden oluşması
- Çalışmanın Türkiye’de yapılmış olması,
- Çalışmanın tam metnine erişilebilir olması,
- Çalışmanın ampirik bir çalışma olması belirlenmiştir.

Y kuşağındaki tüketicilerin satın alma kararlarında/tüketici davranışlarında sosyal medyanın etkisini inceleyen Türkiye’de gerçekleştirilmiş çalışmaların tümüne ulaşabilmek amacıyla “Google akademik arama motoru”, “YÖK tez tarama veritabanı”, “PubMed”, “Ebscohost” ve “Scopus” elektronik veri tabanları taranmıştır. Tarama yapılırken “sosyal medya”, “Y kuşağı”, “genç tüketici”, “genç yetişkin tüketici”, “üniversite öğrencileri”, “satın alma davranışı” ve “tüketici davranışları” anahtar sözcükleri kullanılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda 18-35 yaş grubunu kapsayan örneklem üzerinde yürütülen 20 tane tez ve 33 tane makale araştırma kapsamında incelenmiştir. Ele alınan 33 makale, veri tabanlarından ulaşılabilen tüm ampirik makaleleri içermektedir.

Çalışma kapsamında değerlendirmeye alınan araştırmalar; “yazarı”, “yayın yılı”, “araştırmanın türü” ve “araştırmada kullanılan değişkenlere” göre incelenmiştir. Araştırmada; yapılan bu çalışmaların odak noktaları ve bunlarla ilgili öneriler incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

2.1. Araştırma Bulguları

Çalışma kapsamında değerlendirmeye alınan 2013 ile 2019 yılları arasında yayınlanan 33 araştırma makalesi ve 20 tezin; yazarı, yayın yılı, araştırmanın türü, bağımlı ve bağımsız değişkenlere göre incelenmiş ve tablolar halinde sunulmuştur. Tezlerin %10’u doktora %90’ı yüksek lisans tezidir. Ayrıca araştırma makalelerinin %73,0’ünün; tezlerin ise %55,0’inin örnekleme üniversite öğrencileridir. Çalışmaların tamamında tüketicilerin satın alma niyeti, satın alma kararı, marka satın alma davranışı bağlamında satın alma davranışları incelenmiştir. Çalışmaların yaklaşık %50.0’sinde tüketicilerin satın alma kararı demografik değişkenler açısından da irdelenmiştir.

Tablo 1: *Sosyal Medyanın Y Kuşağı Tüketicilerin Satın Alma Kararları Üzerine Etkisi İle İlgili Yapılan Araştırma Makalelerine İlişkin Bilgiler*

Araştırmacının Adı-Soyadı	Araştırmanın Türü	Araştırmanın Amacı	Araştırmanın Örnekleme	Araştırmada Kullanılan Değişkenler
Solmaz, Tekin, Herzem, ve Demir (2013)	Araştırma Makalesi	Sosyal paylaşım ağı kullanımının marka ve satın alma davranışı üzerine etkisi	500 üniversite öğrencisi	Marka satın alma davranışı
Yıldız, Sarıtepe ve Özkaynar (2013)	Araştırma Makalesi	Satın alma davranışına Facebook, Twitter ve Youtube kullanımlarının etkilerinin araştırılması	627 üniversite öğrencisi	Facebook, Twitter, Youtube kullanımı, Apple markalı bir ürün satın almak, Samsung markalı bir ürün satın almak
Olgun (2015)	Araştırma Makalesi	Sosyal medyanın, tüketicilerin satın alma davranışlarına etki edip etmediğinin araştırılması	500 üniversite öğrencisi	Cinsiyet, sosyal medyada yapılan yorumlar, satın alma kararı, satın alma sonrası sosyal medyada bilgi paylaşımı
Armağan, ve Küçükçambak (2015)	Araştırma Makalesi	Moda bloglarına yönelik tutumlarının satın alma niyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi	Y Kuşağı 256 kişi	Moda bloguna ilişkin tutum, demografik değişkenler, sosyal medya kullanım süresi, satın alma niyeti
Sarı, Bozkurt ve Kalkan (2015)	Araştırma Makalesi	Y kuşağının satın alma kararlarında sosyal medyanın etkisinin tespit edilmesi	Y Kuşağı 121 katılımcı	Yaş, sosyal medya araçları, sosyal medyada satın alma öncesi ve sonrası tüketici davranışları
Batallar ve Cömert (2015)	Araştırma Makalesi	Sosyal medyanın yiyecek içecek işletmesi tercihlerindeki etkisinin araştırılması	329 üniversite öğrencisi	Sosyal medya reklamları, demografik değişkenler, üniversite öğrencilerinin yiyecek-icecek işletmesi tercihleri

Uğur ve Sayılı (2016)	Araştırma Makalesi	Sosyal ağları pazarlama yönlü kullanım alışkanlıklarının incelenmesi	332 üniversite öğrencisi	İnternette satın alınan ürün türü, kullanılan satın alma ortamı, sosyal ağları kullanım alışkanlıkları
Çetin ve Kumkale (2016)	Araştırma Makalesi	Sosyal medya kullanım düzeyiyle satın alma niyeti ilişkisinin incelenmesi	191 üniversite öğrencisi	Sosyal medya kullanım düzeyi, uygunluk, bilgi yeterliliği, ürün seçimi ve özelleştirilmiş reklamlar, satın alma niyeti ve faydacı motivasyon
Çağlıyan, Işıklar ve Hassan (2016)	Araştırma Makalesi	Satın alma davranışlarında sosyal medya reklamlarının etkisinin incelenmesi	104 üniversite öğrencisi	Yaş, sosyal medya reklamları, satın alma davranışı
Arslan (2017)	Araştırma Makalesi	Sosyal medyanın pazarlama açısından etkisinin tespit edilmesi	210 üniversite öğrencisi	Sosyal medya kullanımı, yaş, sosyal medyadan satın alma öncesi ve sonrası tüketici davranışları
Özcan ve Akıncı (2017)	Araştırma Makalesi	Sosyal medyanın satın alma sürecinde tüketici davranışlarına etkisinin incelenmesi	250 üniversite öğrencisi	Cinsiyet, sosyal medya kullanımı, sosyal medyanın etkileme gücü, sosyal medyaya güven, memnun müşteri davranışları, sosyal medyada tüketici satın alma öncesi davranışları, sosyal medyada tüketici satın alma sonrası davranışları
Terzi ve Kızgın (2017)	Araştırma Makalesi	Mobil uygulamaların hangilerinin tercih edildiğinin belirlenmesi	Y kuşağı olan 400 katılımcı	Yaş, mobil pazarlama uygulamalarının kullanımı
Avcılar, Demirgüneş ve Açar (2017)	Araştırma Makalesi	Sosyal medya fenomeni kullanımının etkilerinin tespit edilmesi	150 üniversite öğrencisi	Instagram reklamında yer alan destekçi türü, reklama yönelik tutum, E-WOM niyeti
Diker ve Tamer Gencer (2017)	Araştırma Makalesi	Facebook reklamlarının gençlerin satın alma kararı üzerinde oynadığı rol ve tutumların belirlenmesi	388 üniversite öğrencisi	Demografik değişiklikler, Facebook reklamları, satın alma niyeti
Yoldaş ve Özaydın (2017)	Araştırma Makalesi	Sosyal medya reklamlarının satın alma niyetine etkilerinin incelenmesi	500 üniversite öğrencisi	Sosyal medyanın bilgilendirme, eğlence, güvenilirlik ve rahatsız edicilik boyutları, satın alma niyeti

Yemez ve Bardakçı (2017)	Araştırma Makalesi	Sosyal medya reklamlarının satın alma niyetine etkisiyle satın alma davranışına etkisi	387 üniversite öğrencisi	Sosyal medya reklamları, satın alma niyeti, satın alma davranışı
Sarıtaş ve Karagöz (2017)	Araştırma Makalesi	Sosyal medyanın satın alma sürecinde tüketici davranışlarına etkisinin belirlenmesi	1100 üniversite öğrencisi	Sosyal medya araçları, satın alma süreci, tüketici davranışları
Sayın, Armağan ve Karakulle (2017)	Araştırma Makalesi	Sosyal medyanın tüketici davranışları üzerine etkisinin belirlenmesi	823 üniversite öğrencisi	Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir düzeyi, sosyal medya, satın alma süreci, tüketici davranışı
Binbaşıoğlu ve Türk (2018)	Araştırma Makalesi	Yiyecek-içecek işletmesi tercihlerinde sosyal medyanın etkisi	318 üniversite öğrencisi	Cinsiyet, sosyal medyada harcanan zaman, yiyecek-içecek işletme tercihi
Eryılmaz ve Yüçetürk (2018)	Araştırma Makalesi	Doğu Ekspresi'nin tercihinde Instagram'ın etkisi	Y kuşağı 20 genç turist	Instagram kullanımının etkisi, Doğu Ekspresi sefer tercihi
Onurlubaş ve Öztürk (2018)	Araştırma Makalesi	Instagram pazarlamasında kullanılan yöntemlerin satın alma davranışları üzerindeki etkisi	Y kuşağı 384 katılımcı	Instagram üzerinde pazarlama yöntemleri, görsel imaj, tüketici beğenileri, hizmet alabilme, takipçi sayısı, satın alma davranışı
Özmen (2018)	Araştırma Makalesi	Modanın dijitalleşmesi hakkında tutumların incelenmesi	Y kuşağı 6 kadın katılımcı	Dijital moda, sosyal medyanın aktif kullanımı
Tarakçı ve Baş (2018)	Araştırma Makalesi	Post-Truth medyanın satın alma davranışı üzerindeki etkisinin incelenmesi	Y kuşağı 30 katılımcı	Post-Truth medya, tüketici davranışları
Akbar ve Özgül (2018)	Araştırma Makalesi	Facebook'un, marka bilinirliğine ilişkin etkisinin incelenmesi	100 üniversite öğrencisi	Sosyal medya kullanım aktiviteleri, marka bilinirliği
Eru, Çelik, Çelik ve Cop (2018)	Araştırma Makalesi	YouTuberların güvenilirliği ile YouTuberların tanıttıkları markaya olan güveninin satın alma niyetine etkisinin araştırılması	Y kuşağı 459 katılımcı	Yaş, Youtuber'ın uzmanlığı, çekiciliği, güvenilirliği, Youtuber'ın tanıttığı markaya duyulan güven, satın alma niyeti

Aydoğan ve Eroğlu Pektaş (2018)	Araştırma Makalesi	Mobil uygulamaların satın alma davranışı üzerine etkilerinin araştırılması	25 üniversite öğrencisi	Demografik değişkenler, mobil uygulamalar, satın alma davranışı
Müftüoğlu, Tosun ve Ülker (2018)	Araştırma Makalesi	YouTube vloggerlarının satın alma niyetine etkisinin incelenmesi	6 üniversite öğrencisi	Vlogları takip sıklığı, takip edilen vloger türü, vloger tavsiyeleri, satın alma niyeti
Özbek (2018)	Araştırma Makalesi	İnternette giysi alışverişinin incelenmesi	65 üniversite öğrencisi	Yaş, cinsiyet, interneti kullanım süresi, internete bağlanma yeri, interneti kullanım amacı, internette ödeme değeri, internette giysilerle ilgili bilgi edinme şekli, üniversite öğrencilerinin giysi alışverişi
İnce ve Bozyiğit (2018)	Araştırma Makalesi	Instagram reklamlarına karşı tutumların satın alma davranışları üzerine etkisi	Y ve Z kuşağı olan 423 katılımcı	Instagram reklamlarına karşı olan tutum, satın alma öncesi ve satın alma sonrası tüketici davranışı
Köker, Köseoğlu, Yakın (2018)	Araştırma Makalesi	Sosyal medya kullanımının e-satın alma niyeti oluşturma durumunun incelenmesi	584 üniversite öğrencisi	İnternette geçirilen süre, sosyal medyada geçirilen süre, günlük sosyal medya ziyaret sıklığı, çevrimiçi satın alma niyeti, sosyal medyada marka hayranlığı, sosyal medya üzerinden yeni ürün takibi, internette alınan ürün sayısı, internette alınan ürünlere verilen para
Engür (2018)	Araştırma Makalesi	Çeşitli medya araçlarındaki tüketici davranışlarının üzerinde medyanın etkisinin incelenmesi	478 üniversite öğrencisi	Medya araçları, reklam takibi
Uyar (2019)	Araştırma Makalesi	Sosyal medyanın satın alma davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesi	280 üniversite öğrencisi	Yaş, sosyal medyaya duyulan güven, sosyal medyanın kullanışlılığı, satın alma niyeti
Karakaş, Buran ve Eren (2019)	Araştırma Makalesi	Sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin satın alma davranışlarındaki etkisinin belirlenmesi	279 üniversite öğrencisi	Sosyal medya pazarlama faaliyeti, etkileşimlilik, bilgilendiricilik, kişiselleştirme, moda olma, söylenti, satın alma davranışları, tüketici algısı

Tablo 2: Sosyal Medyanın Y Kuşağı Tüketicilerin Satın Alma Kararları Üzerine Etkisi İle İlgili Yapılan Tez Çalışmalarına İlişkin Bilgiler

Araştırmacının Adı-Soyadı	Araştırmanın Türü	Araştırmanın Amacı	Araştırmanın Örneklemi	Araştırmada Kullanılan Değişkenler
Parlak (2010)	YL Tezi	Satın alma karar sürecinde sosyal medya etkilerinin araştırılması	Y kuşağı 21 katılımcı	Sosyal medya sitelerinde yer alan marka ya da ürünle ilgili içerikler, ilgi çeken markaların kampanyaları/ indirimleri, tüketici satın alma kararı
Akkaya (2013)	Dr Tezi	Sosyal medya reklamlarına ilişkin tüketici algıların satın alma niyetlerine etkisinin incelenmesi	1057 üniversite öğrencisi	Sosyal medya reklamlarında tüketici algıları, reklama yönelik, tutum, davranış, satın alma niyeti
Olgun (2014)	YL Tezi	Sosyal medya araçlarından alınan bilgilerin; satın alma davranışlarına etkisinin incelenmesi	500 üniversite öğrencisi	Cinsiyet, satın alma süreci, sosyal medyada yapılan yorumlar, satın alma sonrasında memnuniyeti paylaşma
Taşkın (2015)	YL Tezi	Sosyal medya pazarlamasının, marka bilinirliğine ve satın alma öncesi tüketici davranışı üzerine etkisinin incelenmesi	306 üniversite öğrencisi	Cinsiyet, interneti kullanma süresi, gelir durumu, sosyal medya araçlarını kullanma eğilimi, satın alma öncesinde tüketici davranışları
Zengin (2015)	Dr Tezi	Sosyal ağ sitelerinin pazarlama amaçlı kullanımının incelenmesi	108 üniversite öğrencisi	Yaş, gelir, Facebook iletişimi, örnek markalar (Cappy, Tadelle, Makarneks), marka tutumu, satın alma niyeti
Özçelik (2015)	YL Tezi	Kurumsal sosyal sorumluluk kavramının, sosyal medya kavramını göz önüne alarak satın alma kararları üzerine etkisinin incelenmesi	Y kuşağı 317 katılımcı	Kurumsal sosyal sorumluluk, sosyal medya pazarlaması, tüketici sadakati, tüketici güveni, tüketici satın alma kararı, tüketici etkileşimi, WOM pazarlama, viral pazarlama
Genç (2015)	YL Tezi	Sosyal medya kullanımıyla satın alma davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi	319 üniversite öğrencisi	Demografik değişkenler, sosyal medya kanallarının kullanımı, satın alma davranışı

Almalı (2015)	YL Tezi	Facebook ve Twitter reklam modellerinin satın alma davranışı üzerindeki etkisinin belirlenmesi	280 üniversite öğrencisi	Sosyal medya reklam türü, itibar, bilgi kalitesi, ekonomik fizibilite, özelleştirme, güven, facebook ve twitter kullanımında güven, satın alma niyeti, WOM
Turgut (2016)	YL Tezi	Online reklamların satın alma niyeti ve ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisinin incelenmesi	Y kuşağı 233 Facebook kullanıcısı	Sosyal medya reklamları, ağızdan ağıza iletişim, satın alma niyeti
Güner (2016)	YL Tezi	Sosyal ağ ve medya araçlarıyla yapılan viral pazarlamanın tüketici satın alma niyetlerine etkisinin belirlenmesi	386 üniversite öğrencisi	Kaynak kalitesi, satın alma niyeti, öznel normlar, davranışsal niyet, algılanan risk, kişisel ve algılanan risk ürün, tutum, bilgi kullanımına ilişkin tutum, davranışsal niyet
Çetinoğlu (2017)	YL Tezi	Sosyal medya reklamlarının tüketici davranışı üzerine etkilerinin araştırılması.	174 üniversite öğrencisi	Cinsiyet, yaş, gelir, internet kullanım yeri, internet kullanım süresi, sosyal medyada geçirilen süre, sosyal medyaya ulaşmada kullanılan cihaz, sosyal medya reklamlarına yönelik algılar
Baycan (2017)	YL Tezi	Sosyal medyanın satın alma davranışı üzerine etkisinin araştırılması	Y kuşağı 150 katılımcı	Cinsiyet, yaş, aylık gelir, internette harcanan süre, sosyal medyada harcanan süre, sosyal ağların kullanımı, satın alma öncesinde ve sonrasındaki davranış
Öztürk (2018)	YL Tezi	Sosyal medya araçlarının satın alma davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesi	500 üniversite öğrencisi	Yaş, öğrenim durumu, aylık gelir, sosyal medya kullanımı, satın alma davranışı
Gür (2018)	YL Tezi	Sosyal medya reklamlarındaki ünlü desteği ile satın alma niyeti ve tüketici tutumu arasındaki ilişkinin incelenmesi	Y kuşağı 405 katılımcı	Sosyal medya reklamlarına yönelik tüketici algısı, tüketici tutumu, sosyal medya reklamlarında ünlü desteği, satın alma niyeti, tüketici tutumu

Ürgen (2019)	YL Tezi	Satın alma tarzlarının sosyal medya reklamlarına yönelik tutum, davranış ve satın alma niyetlerine etkisinin incelenmesi	291 üniversite öğrencisi	Tüketici satın alma tarzları, sosyal medya reklamlarına yönelik tutum, sosyal medya reklamlarına yönelik davranış ve sosyal medya reklamlarına yönelik satın alma niyeti
Bilbay (2019)	Ataerkil YL Tezi	Sosyal medyanın bakış açısı ve satın alma davranışına olan etkisinin incelenmesi	Y Kuşağı 415 katılımcı	Yaş, gelir durumu, öğrenim durumu, cinsiyet, markaların sosyal medya reklamları, markaların organize ettiği sosyal medya kampanyalarına fiili katılım gösterme, sosyal medyadaki ünlülerin görüşleri
Asan (2019)	YL Tezi	Ayakkabı satın alma davranışlarında sosyal medyanın etkisinin incelenmesi	Y Kuşağı 277 katılımcı	Y Kuşağı, cinsiyet, gelir, eğitim durumu, sosyal medya kullanım sıklığı, ayakkabı satın alma davranışı, sosyal medya kanal tercihi ile kullanım amacı
Demir (2019)	YL Tezi	Tatil tercihinde sosyal ağların ve gösterişçi tüketimin etkisinin boyutlarının incelenmesi	Y Kuşağı 436 katılımcı	Demografik özellikler, sosyal ağlarda harcanan zaman, sosyal ağ kullanımı, gösterişçi tüketim ve tatil tercihi
Yalın (2019)	YL Tezi	Hedonik tüketim davranışları üzerinde sosyal medyanın rolünün tespit edilmesi	422 üniversite öğrencisi	Demografik değişkenler, sosyal medyada geçirilen süre ve kullanım amacı sosyal medya reklamları, hedonik tüketim davranışı
Türköl (2020)	YL Tezi	Dijital etkileyenlerin satın alma davranışları üzerindeki rollerinin incelenmesi	Y Kuşağı 452 katılımcı	Dijital etkileyen - tüketici uyumu / marka uyumu, sosyal medya kullanım süresi, gelir seviyesi, satın alma davranışı

3. Sonuç ve Öneriler

Bilgi ve iletişim teknolojileri her geçen gün gelişmektedir. Bu durum tüketicilerin daha etkin ve olmasını beraberinde getirmiştir. Sosyal medya; bilgisayarlar, tabletler, akıllı telefonlar, gibi ürünlerin kullanımının yaygınlaşması, internete erişimin neredeyse tüm dünya ülkelerinde kolaylaşması ve aranılan bilgiye kolay ulaşma gibi sebeplerle tüketicilerin hayatında önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. Bu nedenle birçok tüketicinin yaşamlarını sosyal medya odaklı sürdürmekte olduğu görülmektedir. Bulduğumuz bu dijital çağ ile birlikte değişen tüketici tutumuyla pazarlama stratejileri de değişim geçirmeye başlamıştır.

Teknolojiye olan düşkünlüğü ve bağlılığı ile öne çıkan Y kuşağının sosyal medya ile olan ilişkisi diğer kuşaklara göre daha farklıdır. İnternet, akıllı telefon ve teknolojik araçlar yaşamının içinde olan Y kuşağı, bu durumun sonucu olarak sosyal medya araçlarını da yoğun olarak kullanmakta ve sosyal medya mesajlarına sık sık maruz kalabilmektedirler. Newman (2014)'ın çalışmasında da belirttiği gibi sosyal medya içeriklerine de kolayca erişimde bulunan Y kuşağı tüketicilerinin satın alma kararlarını sosyal medya önemli düzeyde etkilemektedir.

Bu çalışmada da Y kuşağındaki tüketicilerin satın alma kararlarında sosyal medya etkisi Türkiye'de yapılan çalışmalar kapsamında incelenmiştir. Yazın taramaları, mevcut çalışmalar hakkında detaylı bilgiler vermekle birlikte, ilerideki çalışmalar için potansiyel alanların belirlenmesi açısından da önemlidir. Çalışmanın sonuçlarının pazarlama alanında çalışanlara, sosyal medya kullanıcılarına ve işletmelere sosyal medya üzerindeki tüketici davranışları konusunda yarar sağlaması beklenmektedir. Çalışma kapsamında, öncelikle uygun veri kaynakları kullanılarak konu ile ilgili literatürde yer alan araştırmalar tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında değerlendirmeye alınan araştırmalar; yazarı, yayın yılı, araştırmanın konusu, araştırmanın türü, ve araştırmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere göre incelenmiştir. Çalışmada; incelenen bu çalışmaların odak noktaları ve sonuçları incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

İncelenen 33 araştırma makalesi ve 20 tezin çoğunluğu Y kuşağı tüketici grubu içerisinde yer alan üniversite öğrencileri üzerinde yürütülmüş, satın alma niyeti, satın alma davranışı, satın alma kararı, tüketici davranışlarına çeşitli bağımsız değişkenler bağlamında sosyal medyanın etkisi araştırılmıştır. Sosyal medyanın etkisinin ağırlıklı olarak sosyal medya kullanım miktarı, kullanılan sosyal medya araçları, sosyal medyada yayınlanan reklamlar, cinsiyet, gelir, yaş değişkenleri kullanılarak incelendiği görülmektedir. Satın alma öncesi ve sonrası tüketici davranışları üzerinde sosyal medyanın etkisini ölçen çalışmaların ve tüketicilerin satın alma davranışları/niyetleri veya kararları üzerinde sosyal medyanın etkisinin sözü edilen değişkenler dışında test edildiği araştırmaların (sosyal medyaya ve sosyal medya reklamlarına duyulan güven, algılanan risk, sosyal medya reklamlarının güven, tür, içerik, kullanılan destekçi türü açısından incelendiği çalışmaların, marka satın alma davranışı üzerindeki etkisinin ayrıca yürütülen sosyal sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin etkisini ve etkinliğini ölçen) sınırlı olduğu dikkat çekmektedir.

Bu çalışma kapsamında incelenen çalışmaların sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde sosyal medya kullanımının tüketicinin satın alma karar sürecinde etkili olduğu söylenebilir. Türkiye'de artan genç nüfus kitlesi dikkate alındığında, sosyal medyanın pazarlama aracı olarak kullanımının da artırılması, markalar açısından faydalı olabilir.

Çalışmaların çok az bölümünde sosyal medyanın satın alma sürecinin hangi aşamasında etkili olduğu sistematik olarak incelenmiştir. Oysa ki bu alanda yapılacak detaylı ve sistematik çalışmaların sonuçları işletmelerin sosyal medya pazarlama çalışmalarının amaca yönelik olarak yürütülmesi açısından yol gösterici olacaktır.

Sosyal medya üzerinden yapılan reklamlara yönelik tutumların ve satın alma davranışlarına etkilerinin incelendiği çalışmalar değerlendirildiğinde; sosyal medyayı sıklıkla kullanan Y kuşağı tüketicilerin sosyal medyada karşılaştıkları reklamlardan ve reklamlarda kullanılan güvenilir, çekici, alanında uzman kişilerden, ünlülerden belirli ölçülerde etkilendiği söylenebilir. Bu bağlamda sosyal medya reklamlarında bu özellikleri taşıyan figürlerin kullanılması işletmelerin yararına olacaktır. Ayrıca Y kuşağı tüketicilerin bir ürün veya hizmeti satın almadan önce sosyal medyada araştırma yaparak bilgi topladığı ve satın alma davranışlarını bu yönde şekillendirme eğiliminde oldukları görülmektedir. Satın alma öncesi sosyal medyanın bir bilgi kaynağı olarak kullanıldığı göz önüne alınırsa, marka ya da firmaların yeni ürünlerini özellikle sosyal medya ortamlarında tanıtımları faydalı olabilir. Reklamlar aracılığıyla tüketicilere doğru, açık ve güvenilir bilgi verme konusuna önem vermesi ürün ve hizmetlerinin pazarlanmasında firmalara katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan incelenen araştırma sonuçlarına göre; sosyal medyada uzun zaman harcayan genç kuşak bir şekilde markalar, ürün veya hizmetlerle ilgili tanıtım ya da kampanyaların bulunduğu reklamlarla karşılaşmakta, tanıtım ve kampanya reklamlarında ünlülerin yer alması reklamın, ürünün ve markanın hatırlanmasını kolaylaştırmakta ve etkili olmaktadır. Bu nedenle küresel markalar başta olmak üzere işletmelerin sosyal medyayı daha fazla dikkate alarak buna uygun çalışmalarda bulunması markalar açısından daha işlevsel sonuçlar doğurabilecektir. Çünkü çağımız teknoloji çağıdır ve sosyal medyayı kullanan kişi sayısı olağanüstü bir artış göstermiştir. Markasını piyasada güçlendirmek, sektörde hakim pozisyonda olmak amacını taşıyan işletmeler sosyal medyaya önem göstererek, uzun vadede rekabetin yoğun olduğu bir ortamda güçlenerek büyüyecek ve varlıklarını sürdürüp, karlılık seviyelerini yükseltebileceklerdir.

Pazarlama ve reklam faaliyetlerinin zaman zaman rahatsız edici bulunduğunu ve reklamlara güven duyulmadığını gösteren çalışmalar da mevcuttur. Eğlence faktörünün artırılması ile bu durumun giderilmesi ve reklamların ya da diğer pazarlama faaliyetlerinin daha cazip hale getirilmesi ve rahatsız edici reklam kampanyalarından kaçınılması önerilebilir. Çalışmalar; satın alma sonrası tüketicilerin memnuniyetlerini az olmakla beraber, memnuniyetsizliklerini yoğun şekilde sosyal medya ortamlarında paylaştıklarını ve sosyal medya üzerinden talep ve şikayetlere dönüş yapan firmalara olan güven algısının diğer firmalara göre daha çok olduğunu da göstermektedir. Bu bağlamda müşteri hizmetleri ya da müşteri şikayet noktaları daha etkin hale getirilebilir ya da sosyal medya ortamları aracılığıyla tüketiciye ulaşılabilir.

İncelenen çalışmalar ayrıca Y kuşağı tüketicilerin markalarla sosyal medya üzerinden ilişki kurmaya da olumlu baktığını göstermektedir. Y kuşağı tüketiciler, sosyal medya araçları yoluyla markalardan aldıkları mesajlara interaktif olarak yanıt gönderebilmekte beğeni, yorum ve paylaşımlarıyla markalara çok önemli geri dönütler vermektedir. Bu yüzden günümüzde en çok araştırılan kuşağa sosyal medya platformları vasıtasıyla ulaşmak, mesajları sosyal medya platformlarından iletmek ve davranışlarını bu yöntemle incelemek doğru bir yol olacaktır.

Genç tüketicilerin sosyal medya bağımlılığının sosyal medya pazarlama çabalarına olan etkisi hakkında yapılan araştırmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Ayrıca sosyal medyanın satın alma davranışları üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmalarda genellikle yaş, cinsiyet, gelir ve sosyal medya araçlarının türü değişkenlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak konunun alana yeni bir bakış açısı getirmesi açısından farklı değişkenler kullanılarak örneğin kişisel değerler, satın alma karar tipleri vb. değişkenler bağlamında da incelenmesi alana katkı sağlayacaktır. Hangi ürün ve hizmet gruplarının satın alınmasında sosyal medya etkisinin fazla olduğunun da daha detaylı incelenmesi gerekmektedir.

Şirketlerin Facebook ve Instagram üzerinden müşteri ile bağlantı kurdukları beş temel yöntem vardır. Bunlar; promosyonlar, kitle kaynak, yer bildirim, oyunlar ve sosyal alışveriştir. Sayılanlar arasında en zor olanı sosyal alışveriş yöntemidir, çünkü tüketicilerin sosyal medyaya

olan güvenleri e-ticaret sitelerine olan güvenleri gibi gelişmemiştir. Tüketiciler genellikle şirketlerin Facebook ve Instagram sayfasındaki bir ürün grubuna göz atmakta, ancak genellikle satın alma işlemini burada tamamlamak yerine, e-ticaret sitelerine yönelmektedirler (Saravanakumar ve SuganthaLakshmi, 2012: 4447). Aslında bu durumun tüketicileri olası bazı dolandırıcılık olaylarından koruduğu söylenebilir. Gün (2019: 158) tarafından yapılan 2008 ve 2018 yıllarında “www.hurriyet.com.tr” gazetesinde yer alan dolandırıcılık suçlarının içerik analizi yöntemi ile incelendiği çalışmada, bilişim ve iletişim teknolojilerinin, dolandırıcılık araçları olarak kullanılmaya başlandığının arttığı saptanmıştır. Bu bağlamda sosyal medya üzerinden alışverişte dolandırıcılık risklerinin de göz ardı edilmemesi ve tüketicilerin korunması açısından bu konuya da dikkat çekilmesi ve konunun araştırılması gerekmektedir.

Yapılan çalışmaların sosyal medyanın yayılmasıyla orantılı bir şekilde özellikle son 10 yılda arttığı gözlemlenmiştir. Sosyal medya üzerinden yapılan alışverişlerde işletmelerin sıkça kullandıkları fenomen pazarlama da literatürde eksik kalan bir diğer konudur. Yapılan literatür taramasında da, bu alandaki çalışmaların az olduğu görülmektedir. İlerleyen çalışmalarda sosyal medya fenomenlerinin tüketici davranışları ile ilişkilendirilmesi, fenomen tiplerinin (Instagram, YouTuber, Blogger vs..) ayrı ayrı tüketicilerin satın alma sürecindeki etkisinin incelenmesi, literatürün gelişimi açısından önerilebilir.

Kaynakça

- Akbar, S. I., & Özgül, E. (2018). Impact of social media usage activities on brand awareness of young consumers. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 217-234.
- Akkaya, D., T. (2013). *Sosyal medya reklamlarında tüketici algılarının tutum, davranış ve satın alma niyeti üzerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Almalı, S. (2015). *Effectiveness of social media advertisements on online shopping behaviours of generation Y*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Armağan, E., & Küçükkambak, S. E. (2015). Y kuşağı tüketicilerinin moda bloglarına yönelik tutumunun satın alma niyeti etkisi üzerine bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 26(79), 83-111.
- Sayın, A. A., Armağan, M. V., & Karakulle, İ. (2017). Sosyal medyanın tüketici davranışları etkileri üzerine üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 437-452.
- Arslan, E. (2017). The effect of social media on marketing. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 8(28), CXI-CXXIII.
- Asan, E. (2019). *Sosyal medyanın y kuşağının ayakkabı satın alma davranışlarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Avcılar, M. Y., Demirgüneş, B. K., & Açar, M. F. (2017). Instagram reklamlarında ürün destekçisi olarak sosyal medya fenomeni kullanımının reklama yönelik tutum ve e-wom niyetine etkilerinin incelenmesi *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 21, 1-27.
- Ay, C., & Ural, T. (Ed.). (2011). *Pazarlama ilkeleri*. İstanbul: Lisans Yayınları.
- Aydoğan, S., & Eroğlu Pektaş, G. Ö. (2018). The impact of mobile applications on purchasing behavior a qualitative research on the generation Y. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(82), 363-378.

- Barutçu, S., & Toma, M. (2013). Sürdürülebilir sosyal medya pazarlaması ve sosyal medya pazarlaması etkinliğinin ölçümü. *Journal of Internet Applications & Management/İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 5-23.
- Batallar, Z., & Cömert, M. (2015). Tüketicilerin tercihlerinde sosyal medyadaki reklamların etkisi *Turizm Akademik Dergisi*, 2(1), 39-48.
- Baycan, P. (2017). *Sosyal medyanın y kuşağı satın alma davranışı üzerindeki rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Bilbay Ataerkil, B. (2019). *Sosyal medyada yürütülen pazarlama faaliyetlerinin satın alma davranışına etkileri: Y kuşağı örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Binbaşoğlu, H., & Türk, M. (2018). Y kuşağının yiyecek-içecek işletmesi tercihlerinde sosyal medyanın etkisi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 221-237.
- Broadbridge, A., Maxwell, G., & Ogden, S. (2007). Experiences, perceptions and expectations of retail employment for Generation Y. *Career Development International*, 12, 523-544.
- Cengiz, H., Karaarslan, M., Akçalan, E., & Malkoç, E. (2016). Sosyal ağ sitelerinde marka temelli içeriklerin paylaşılmasına yönelik güdülerin incelenmesi: Facebook örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 611-633.
- Constantinides, E., & Fountain, S. J. (2008). Web 2.0: Conceptual foundations and marketing issues. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, 9(3), 231-244.
- Çağlıyan, V., Işıklar, Z., E., & Hassan, S., A. (2016). Üniversite öğrencilerinin satın alma davranışlarında sosyal medya reklamlarının etkisi: Selçuk Üniversitesi'nde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 11, 43-56.
- Çetin, O. I., & Kumkale, İ. (2016). Sosyal medya kullanım düzeyi ve satın alma niyeti arasındaki ilişkide faydacı motivasyonun aracı etkisi. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 2(04), 90-101.
- Çetinoğlu, N. (2017). *Sosyal medya reklamlarının müşteri satın alma davranışlarına etkisi: İzmir ilinde bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir.
- Demir, F. (2019). *Y kuşağının tatil tercihlerinde sosyal ağlar ve gösterişçi tüketim*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Diker, E., & Tamer, Gencer, Z. (2017). *Facebook reklamlarının tüketicilerin satın alma niyetleri üzerindeki rolü: Üniversite öğrencilerinin satın alma davranışları üzerine bir araştırma*. 1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansında sunulan bildiri. <http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11467/1621/M00822.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden erişildi.
- Engür, Ç. (2018). Üniversite öğrencilerinin reklam takibinde medya araçlarının ölçümlemesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 347-359.
- Eru, O., Çelik, I. K., Çelik, S., & Cop, R. (2018). Kaynak olarak Youtuber'a güvenilirliğin ve marka güveninin gençlerin satın alma niyetine etkisi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 219-238.
- Eryılmaz, B., & Yücetürk, C. (2018). Genç turistlerin Doğu Ekspresi seferleri tercihlerinde Instagram'ın rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 210-228.
- Fuchs, C. (2011). An alternative view of privacy on Facebook. *Information*, 2(1), 140-165.

- Genç, Y. E. (2015). *Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımı ve bunun satın alma davranışlarına etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir.
- Genç, Z. (2010). Web 2.0 yeniliklerinin eğitimde kullanımı: bir Facebook eğitim uygulama örneği. *Akademik Bilişim*, 10, 237-247.
- Global Internet Report, The Internet Society. (2019). <https://future.internetsociety.org/2019/wp-content/uploads/sites/2/2019/04/InternetSociety-GlobalInternetReport-ConsolidationintheInternetEconomy.pdf> adresinden erişildi.
- Gökşin, E (2018). *Dijital pazarlama temelleri*. İstanbul: Abaküs Kitap Yayın Dağıtım.
- Gün, E. (2019). *The new tools of crime in information society: Sample of fraud*. Global Transformation and Differentiations International Migration, Urbanization And Belonging Congress'te sunulan bildiri. https://www.researchgate.net/profile/Suat_Kolukirik/publication/335812627_GLOBAL_TRANSFORMATION_AND_DIFFERENTIATIONS_INTERNATIONAL_MIGRATION_URBANIZATION_AND_BELONGING/links/5d7c73cb4585155f1e4c2c23/GLOBAL-TRANSFORMATION-AND-DIFFERENTIATIONS-INTERNATIONAL-MIGRATION-URBANIZATION-AND-BELONGING.pdf#page=167 adresinden erişildi.
- Güner, Ö. (2016). *Sosyal medya ve ağlarda viral pazarlama etkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çığ Üniversitesi, Mersin.
- Gür, A. (2018). *Sosyal medya reklamları algısının ve ünlü desteğinin tüketici tutumu ve satın alma niyetine etkisi (Gaziantep Y kuşağı örneği)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi., Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Hacıfendioğlu, Ş. (2010). Sosyal paylaşım sitelerinde üye bağlılığı üzerine bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 56-71.
- İnce, M., & Bozyiğit, S. (2018). Tüketicilerin instagram reklamlarına karşı tutumlarının satın alma davranışları üzerindeki etkisi: Y ve Z kuşağı üzerine bir araştırma. *Beykoz Akademi Dergisi*, 6(2), 39-56.
- Karakaş, G., Buran, K., & Eren, Ş. (2019). Sosyal medyanın satın alma davranışlarına etkisi: Hitit üniversitesi öğrencileri örneği. *Journal of Academic Value Studies (JAVStudies)*, 5(5). 975-982.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel: Ankara.
- Köker, N. E., Köseoğlu, Ö., & Yakın, M. (2018). E-Satın alma niyeti internet ve sosyal medya kullanımı tarafından pekiştiriliyor mu? Üniversite öğrencileri üzerine nicel bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 143-162.
- Kütük, A. (2016). *Social media marketing in tourism industry and role of the social media on consumer preferences: A survey on the effects of social media sites on the buying decision making process*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yaşar Üniversitesi, İzmir.
- Lokke, E. (2018). *Mahremiyet dijital toplumda özel hayat*. (D. Başak, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları
- Mayfield, A. (2008). *What is social media?*. ICrossing. An e-book. (https://www.icrossing.com/uk/sites/default/files_uk/insight_pdf_files/What%20is%20Social%20Media_iCrossing_ebook.pdf adresinden erişildi.

- Müftüoğlu, S., Tosun, N. B., & Ülker, Y. (2018). Elektronik ağızdan ağıza iletişim (Ewom) kanalı olarak Youtube vloggerların satın alma niyeti oluşumundaki rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(24), 231-254.
- Newman, D. M. (2000). *Sociology: Exploing the architecture of everyday life*. California: Pine Forge.
- Olgun, B. (2014). *Sosyal medya ve tüketici davranışları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Olgun, B. (2015). Sosyal medyanın tüketici satın alma davranışları üzerindeki etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6(12), 484-588.
- Onurlubaş, E., & Öztürk, D. (2018). Sosyal medya uygulamalarının Y kuşağı satın alma davranışı üzerine etkisi: Instagram örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 984-1016.
- Özbek, A. (2018). Genç tüketicilerin internetten giysi alışverişinin analizi: Sinop Üniversitesi öğrencilerine bir uygulama. *Verimlilik Dergisi*, 4, 135-152.
- Özçelik, N. (2015). *The affects of corporate social responsibility on Y-generation consumer purchase decision and social media influence*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özel, M. (2012). *Öğrencilerin sosyal medya kullanımını ve üniversitelerde dijital pazarlama iletişimi uygulamalarını belirlemeye yönelik bir araştırma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Özmen, E. (2018). Sosyal medya ve modanın dijitalleşmesi arasındaki ilişkiyi tanımlamaya yönelik bir durum çalışması: Y kuşağı örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 29, 128-150.
- Öztürk, K. (2018). *Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımının satın alma davranışlarının demografik özelliklerine göre karşılaştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- Parlak, F. (2010). *Sosyal medya ve tüketici satın alma karar sürecine etkileri: Nitel bir uygulama*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Safko, L. (2010). *The social media bible: Tactics, tools, and strategies for business success*. New Jersey: John Wiley and Sons.
- Saravanakumar, M., & SuganthaLakshmi, T. (2012). Social media marketing. *Life Science Journal*, 9(4), 4444-4451.
- Sarı, S., Bozkurt, Ö., & Kalkan, A. (2015). *Y kuşağının satın alma davranışları üzerinde sosyal medyanın etkisi*
https://www.researchgate.net/profile/Sema_Sari2/publication/282733813_The_Impact_of_Social_Media_On_Purchasing_Behavior_of_Y_Generation_Y_Kusaginin_Satin_Alma_Davranislari_Uzerinde_Sosyal_Medyanin_Etkisi/links/5622acd908ae70315b58fb07.pdf
adresinden erişildi.
- Sarıtaş, A., & Karagöz, Ş.(2017). Sosyal medya kullanımının tüketici davranışlarına etkisi: Üniversite öğrencileri örneği. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(17), 359-374.
- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z., & Demir, M. (2013). İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 7(4), 23-32.

- Statista (2015). *Global social networks ranked by number of users 2015*. <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> adresinden erişildi.
- Stephen, A. T., & Lamberton, C. (2016). A thematic exploration of digital, social media, and mobile marketing research's evolution from 2000 to 2015 and an agenda for future research. *Journal of Marketing*, 80(6), 146-172.
- Taşkın, T. (2015). *Sosyal medyada pazarlama faaliyetlerinin tüketicilerin marka bilinirliğine etkisi üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Tarakçı, İ. E., & Baş, M. (2018). Post-truth medya ve tüketici davranışlarına etkisi: “genç yetişkinler” üzerine keşifsel bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 1110-1122
- Terzi, O., & Kızgın, Y. (2017). Mobil pazarlama uygulamalarının y kuşağı açısından değerlendirilmesi: Muğla ili örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(40), 199-219.
- Tutgun Ünal, A., & Deniz, L. (2019). Sosyal medya kuşaklarının sosyal medya kullanım seviyeleri ve tercihleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(22), 1289-1319.
- Turgut, E. (2016). *Sosyal medya reklamlarında tüketici algulamaları ile satın alma niyeti ve ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Türkol, S. (2020). *Bir pazarlama iletişimi aracı olarak dijital etkileyenlerin Y kuşağı tüketicilerinin satın alma davranışı üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Uluç, G., & Yarcı, A. (2017). Sosyal medya kültürü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, 88-102.
- Uğur, U., & Sayılı, M. (2016). Üniversite öğrencilerinin sosyal ağları kullanım alışkanlıklarının viral pazarlama kapsamında değerlendirilmesi: Cumhuriyet Üniversitesi'nde bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 1241-1249.
- Uyar, A. (2019). Sosyal medyanın tüketicilerin satın alma niyeti üzerine etkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir çalışma. *Journal of Yaşar University*, 14, 137-147.
- Ürgen, S. (2019). *Satın alma tarzları ve sosyal medya reklamlarına yönelik tutumlar: Genç tüketiciler üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- We Are Social. (2019). *Digital 2019 in Turkey*. <https://wearesocial.com/global-digital-report-2019> adresinden erişildi.
- Woodall, G., & Colby, C. (2011). The results are in: Social media techniques vs. focus groups for qualitative research. *MRA 's Alert! Magazine*, 23-27.
- Yalın, E. E. (2019). *Hedonik tüketim davranışlarında sosyal medyanın rolü: Afyon Kocatepe Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Yemez, İ., & Bardakçı, S. (2017). Sosyal medya reklamlarının üniversite öğrencilerinin satın alma davranışına etkisinin yol analizi ile incelenmesi: Cumhuriyet Üniversitesi İİBF’de

bir uygulama. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 135-155.

Yıldız, E., & Avcı, İ (2019). Instagram fenomenlerinin görsel ve sözel paylaşımlarının marka tutumu, marka değiştirme ve elektronik kulaktan kulağa pazalama üzerine etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 25, 179-198.

Yıldız, Y., Sarıtepe, K.Ö., & Özkaynar K. (2013). *Küresel markalar savaşında sosyal medya cephesi: Üniversite öğrencileri üzerinde bir uygulama*. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 18. Ulusal Pazarlama Kongresi'nde sunulan bildiri. <http://acikerisim.aydin.edu.tr/bitstream/11547/1045/2/22-02-2014-10-49-16.pdf#page=30> adresinden erişildi.

Yoldaş, M. A., & Özaydın, H. (2017). Sosyal medya üzerinden yapılan reklamların satın alma davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir uygulama. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(12), 781-794.

Zengin, A.M (2015). *Markaların Facebook iletişimlerinin tüketicilerin marka tutumu ve satın alma niyeti üzerindeki etkisi: Bir deneysel araştırma*. Yayımlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

BİR GÜÇ GÖSTERGESİ OLARAK SCEPTRUM KULLANIMI

Durmuş ERSUN^{1*}
Aşlı ÇETİN ERSUN²

Öz

Çalışmada statünün bir göstergesi olarak *sceptrum*ların Roma ve Bizans Dönemi buluntu örnekleri üzerinden incelenerek ortaya konulması amaçlanmıştır. Buluntuları oluşturan temel materyaller arasında heykeller, kabartmalar, sikkeler, yarı değerli taşlar ve tablolar yer almaktadır. Sembolik birer anlam taşıyan asaların Tarih Öncesi Çağlardan Roma ve Bizans Dönemi sonlarına kadar uzanan kullanımı var olan yazıtlar ve somut örnekler yardımıyla takip edilebilmektedir. Öncelikle asaların tarihsel süreç içerisindeki varlığına değinilmiş olup Roma ve Bizans Dönemindeki kullanımı çeşitleri örnekler yardımıyla ikonografik bağlamda değerlendirilmiştir. Akabinde Roma ve Bizans Dönemi buluntu örnekleri ışığında tipolojik bir yaklaşım getirilmiştir. Sonuç olarak ise antik, modern kaynaklar ve somut örnekler ışığında asaların işlevleri yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asa, Güç Göstergesi, Sembolizm, Roma ve Bizans Dönemi

USE OF SCEPTRUM AS A POWER INDICATOR

Abstract

In this study, it was aimed to examine the *sceptrums* as an indicator of the status through examples of finds in the Roman and Byzantine Periods. Among the basic materials that the finds are sculptures, reliefs, coins, semi-precious stones and diptych. The use of sceptres, which have a symbolic meaning, ranging from Prehistoric Ages to the end of the Roman and Byzantine Periods, can be followed with the help of existing inscriptions and examples. Firstly, the existence of sceptres in the historical process is mentioned. Then, it was evaluated in the iconographic way or angle with the help of examples in the Roman and Byzantine Period. After that, a typological approach was introduced in the light of Roman and Byzantine finds. As a result, the functions of the sceptres are interpreted in the light of ancient, modern sources and existing examples.

Keywords: Scepter, Power Indicator, Symbolism, Roman and Byzantine Period

¹ Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, ORCID 0000-0001-9559-8313

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): ersundurmus@gmail.com

² Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ORCID 0000-0003-3062-0529,

Başvuru Tarihi (Received): 23.05.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Tarih Öncesi Çağlardan günümüze dek kullanılan asalar tarihsel süreç içerisinde kültürel devamlılığı sağlayan önemli bir unsur olarak görülmektedir. Asalar sembolik birer anlam barındırmakla birlikte zamanla farklı toplumlarda biçim ve kullanma üslubuyla çeşitlilik arz ederek karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Tarih Öncesi Çağlardan bu yana formunda değişikliğe gidilerek uygarlıklar arasında asalar yaygın bir biçimde kullanılagelmiştir. Birden fazla sayıda çeşidi ve farklı isimlendirmeleri olan asaların tarihsel süreç içerisindeki değişimleri gerek yazılı kaynaklar gerekse de somut örnekler aracılığıyla takip edilebilmektedir. Şekli değişmekle birlikte Tarih Öncesi Çağlardan bu yana işlevi ağırlık olarak güç çerçevesinde toplanmaktadır.

Latince *sceptrum* sözcüğü Yunanca σκήπτρον kelimesinden türetilmiştir (Smith, 1884: 857). *Sceptrum* silindirik biçimli gövde, altta kavranmak üzere tasarlanan sap ve genellikle yuvarlatılmış bir üst kısım ile şekillendirilip taşınan bir asadır (Schäfer, 1989: 184; Delbrueck, 1929: 61). Antik kaynaklarda *sceptrum*ların tanrılar (Homeros, İlyada, 1, 278-304), krallar (Homeros, İlyada, 2, 74-101; Herodotos, Historiæ, 7.52), imparatorluk ailesi üyeleri ile üst düzey yetkililer (Ksenophon, Kyropaedia, 7.6) yargıçlar (Homeros, İlyada, 2, 183-207; Odysseia, 11, 550-585, 161), tiyatro temsilcileri (Plutarkhos, Cicero, 5.5), rahipler ve kâhinler (Homeros, Odysseia, 11, 87-94) çerçevesindeki kullanımı aktarılmaktadır. *Sceptrum* erken dönemlerde farklı isimlendirmeler altında Mezopotamya yazılı metinlerinde sıklıkla karşılaşılan ikonografik bir objedir. Sümer dilinde “*ġidru*” sözcüğü asa kelimesinin karşılığıdır (Bramanti, 2017: 121, dnp. 2). Asa sözcüğünün Erken Mezopotamya metinlerindeki *logogram* karşılığının ise “PA” olduğu aktarılmaktadır (Bramanti, 2017: 122). Bramanti, “*ġidru (PA)*” sözcüğünün erken dönem metinlerinde en çok karşılaşılan asa isimlendirmesi olduğunu belirtmekle birlikte Sümer ve Akad dillerinde asa olarak kullanılan kelimeleri bir araya toplamıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Sümer ve Akad Dillerinde Asa ile Eş Anlamlı Sözcükler

Sembol	Sümer	Akad
PA	𒀭 ² ġidru	<i>battum</i>
	𒀭 ² u _{2/3} -luh	<i>ulubbum</i>
BAL	𒀭 ² bala	<i>palim</i>
	𒀭 ² uš-bar	<i>ušparum</i>
	𒀭 ² bar-uš	<i>parušum</i>
	𒀭 ² ma-nu (nam-en-na)	<i>sabbatum</i>
U.EN×GAN ₂ 𒀭 ²	𒀭 ² šibir	
EN×GAN ₂ 𒀭 ² (EN×KAR ₂)	𒀭 ² enkara/šibir ₂ /eškiri	<i>šibirrum</i>

Kaynak: (Bramanti, 2017, s. 124)

Güç bağlamındaki kullanımının yanı sıra Mezopotamya’daki bazı bölgelerde bir tapınım objesi olarak ve yetkili ofisin işareti olarak kullanımı bilinmektedir (Bramanti, 2017: 122). Mısırdaki asaların gücün sembolü olarak en yaygın kullanılan yönetici sembolü olduğu aktarılır (Hayes, 1990: 272; Wilkinson, 2005: 158). Antik Mısırdaki asalar gücü sembolize etmesinin yanı sıra kötülükler karşısındaki koruyucu özelliğiyle *amulet* türü ikonografik bir obje olarak da kullanılmaktadır (Walker, 1908: 19; Wilkinson, 2005: 158; Bramanti, 2017: 122).

Asaların *sceptrum* dışında *lituus* olarak adlandırıldığı da bilinmektedir. *Lituus* Latince kökenli bir sözcüktür ve ucu kıvrık eğri asa olarak tanımlanmaktadır (Smith, 1884: 595; Karatağ, 2013:

256). Ayrıca trompet benzeri çalgı aletleri de *lituus* olarak isimlendirilmektedir (Smith, 1884: 595;

Meucci, 1989: 85vd.; Kean, 2009: 12). *Lituusun* Akad, Babil ve Assur'da “gamlu” olarak adlandırıldığı da bilinmektedir (Ambos ve Krauskopf, 2010: 127). Hitit metinlerinde asalar “gışpa” ve “gışkalmuş” olarak isimlendirilmektedir (Alp, 1947: 164). “Gışpa” olarak adlandırılan asanın kral tarafından taşındığına dair bir kayda rastlanmadığı belirtilmektedir (Alp, 1948: 302). “Gışkalmuş” ise Hititlerin bayram merasimlerinde geçen kralların taşıdığı ve bir alamet göstergesi olarak tabir edilen asa çeşididir (Alp, 1948: 302; Ambos ve Krauskopf, 2010: 127). Hititlerde asalar sadece güç ve krallığın sembolü değil aynı zamanda değerli bir tören hediyesi olarak kullanılmıştır (Bramanti, 2017: 122; Siegelová ve Tsumoto, 2011: 280). Anitta metninde Kussara kralının bir hediye olarak taht (ġiŠU.A AN.BAR) ve bir asayı (PA.GAM AN. BAR) Prushanda'nın yardımcısından aldığı aktarılır (Bramanti, 2017: 122).

Ksenophon, Perslerde yüksek rütbeli kişilerin diğerlerinden ayrımı ya da üstünlüğünün asalar aracılığıyla sağlandığını aktarmaktadır (Ksenophon, Kyropaedia. 7.6). Antik Yunanda kraliyet gücünün sembolü olarak asaların kullanımı bilinmektedir (McGlew, 1993: 126, dnp. 4; Mann, 2014: 241). Troia savaşının önemli karakterlerinden Agamemnon'un güç bağlamında asalı betimlerinin varlığı ikonografik objenin kraliyet gücünün sembolü olduğunu doğrular niteliktedir (Kozak, 2014: 216). Yunan mitolojisinde asalar ile tanrılar sıklıkla beraber betimlenmektedir. (Bkz. Westmoreland, 2006; Carpenter, 2010: 339, 343; Brock, 2013). Yunanlarda asalar tanrılardan gelen gücün sembolü ya da işareti olarak nitelendirilmektedir (McGlew, 1993: 126). Tiyatro temsillerinde asa kullanılarak verilen işaretin ardından insanların ölümle cezalandırıldığı Plutarkhos'un (Plutarkhos, Cicero, 5.5) aktarımından bilinmektedir. Roma'da rahipler tarafından *lituus* kullanımı bilinmektedir (Collon, 1983: 253). *Lituus* olarak tasarlanan ikonografik objenin yanı sıra Roma ve Bizans Döneminde birden çok sayıda asa tipi takip edilebilmektedir. Bu tipler sırasıyla metin içerisinde “tipolojik yaklaşım” başlığı altında açıklanmaktadır.

1.İkonografik Yaklaşım

Yargı gücünü elinde bulunduran yargıçlar (Homeros, İlyada, 2, 183-207; Odysseia, 11, 550-585, 161) aracılığıyla *lituus* kullanımı bilinmektedir. Velletri'de MS 2. yüzyıla tarihlendirilen terrakota mimari friz bloğu üzerindeki kabartmalarda (**Resim 1**) yargı yetkinliğine ilişkin bir sahne betimlenmiştir (Carloni, 1785: 26; Smith, 1884: 61). Davalı iki adam karşısında oturan yargıç olarak tanımlanan figürler karar verme sahnesinde betimlenmiştir (Smith, 1884: 61). Yargıç olarak nitelendirilen figürlerden birisi elinde *lituus* tutmaktadır. Temsil *lituusun* yargı yetkinliği yönündeki kullanımını desteklemektedir.

Resim 1: Velletri'den Terrakota Mimari Friz Bloğu

Kaynak: (Carloni, 1785, s. 26; Smith, 1884, s. 61)

Iulius Caesar'ın betimlendiği gümüş bir denarius üzerinde (**Resim 2**) ön yüzde “DIVI IVLI” lejantı yer almakta ve Romalı liderin portresinin hemen yanında *lituus* ikonografik objesi betimlenmiştir (Rowan, 2019: 62, fig. 3,8). Arka kısımda ise “Q VOCONIVS VITVLVS” lejantıyla birlikte bir buzağı betimlenmiştir (Rowan, 2019: 62, fig. 3,8). Caesar Döneminde Q. Voconius Vitulus bir *quaestor* olarak görev yapmaktadır (Smith, 1849: 1279). *Quaestor* Roma'da maliye ve ceza işlerine bakan yöneticidir (Harries, 1988: 152; Karatağ, 2013: 347). Hem bir *quaestora* yer verilmesi hem de *lituusun* varlığı büyük bir olasılıkla ikonografik objenin yargı gücüne yönelik olduğuna işaret etmektedir. Iulius Caesar'a yer verilmesi de yargı yetkinliğinin dönemin yöneticisi tarafından Q. Voconius Vitulus'a bahşedilmiş olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Resim 2: Iulius Caesar'ın Betimlendiği Gümüş Bir Denarius

Kaynak: (Rowan, 2019, s. 62, fig. 3,8)

Collon, Roma'da rahipler aracılığıyla *lituus* ikonografik objesinin yaygın kullanımına değinmektedir (Collon, 1983: 253). Florenz'den toga giyimli heykel (**Resim 3**) sağ elinde *lituus* tutmuştur. Toganın *capite velatio* (başörtüsü) bölümüyle başı örtülüdür. Başörtüsü (*capite velatio*) *pontifex maximus* (baş rahip) özelliğine işaret etmektedir (Niemeyer, 1968: 43; Özgan, 2013: 14). Burada betimlenen rahip figürü *augur* olarak nitelendirilmektedir (Stewart, 1997: 170; Follette, 2011/12: 16). *Augurlar*, Roma'da önemli kararların verilmesinden önce uygun zamanı belirleyen ve kuşların uçuşundan ya da kutsal tavukların yem yemesinden anlam çıkararak tanrıların isteklerini yorumlayan rahiplerdir (Saltuk, 1997: 35; Karatağ, 2013: 63). Baş rahip olarak *capite velatio* giyimli olması ve elinde tutmuş olduğu *lituus* ikonografik objesiyle birlikte sağ ayağının hemen yanında yemle beslenen bir tavuk figürüne yer verilmesi burada dinsel bağlamdaki kullanımını desteklemektedir. Tip ve üslup bakımından sunak kabartması Augustus Dönemine tarihlendirilmektedir (Goette, 1990: 114).

Resim 3: *Florenz'den Sunak Kabartması*

Kaynak: (Goette, 1990, s. 114, no. 8, lev. 6,1)

Gerek Homeros'un aktarımlarından (Homeros, İlyada, 1, 278-304) gerekse de arkeolojik buluntular yardımıyla asaların tanrılar çerçevesindeki kullanımı bilinmektedir. Gümüş bir denarius üzerinde (**Resim 4**) ön yüzde Iulius Caesar başında çelenk ile betimlenirken "CAESAR DICT PERPETVO" lejantına yer verilmiştir (Bergmann, 2010: 350, no. 9). Arka yüzde ise tanrıça Venüs topuz biçimli asa tutarken betimlenmiştir (Bergmann, 2010: 350, no. 9). Venüs'e yer verilmesi ve asa ile betimlenmesi tanrılar çevresindeki kullanımını desteklemektedir.

Resim 4: *Iulius Caesar'ın Betimlendiği Gümüş Bir Denarius*

Kaynak: (Bergmann, 2010, s. 350, no. 9)

Yüksek rütbeli yetkililerin güç bağlamındaki asa kullanımı Ksenophon'un aktarımından bilinmektedir (Ksenophon, Kyropaedia.7.6) Roma'dan bronz sikkenin (**Resim 5**) ön kısmında bir çelenk betimi içinde "APPF" lejantına yer verilirken arka kısmında asa üzerinde sakalsız bir erkek portresi betimlenmiştir (Bergmann, 2010: 388, no: 61). Bu kişinin İmparator Domitianus ya da Traianus olabileceği yönünde görüş bildirilmiştir (Bergmann 2010: 388, no. 61). Buradaki somut örnekler üst düzey yetkililere özgü bir asa çeşidi olduğunu desteklemektedir.

Resim 5: Roma'dan Bronz Sikke

Kaynak: (Bergmann, 2010, s. 388, no. 61)

Yüksek yetkili olarak kabul gören *consul* temsillerinde asalar sıklıkla karşılaşılan bir obje niteliğindedir. Londra da sergilenen fildişi tabloda (**Resim 6**) yer alan yazıttan Orestes'e ve onun sahip olduğu *consul* rütbesine ilişkin verilere ulaşılmaktadır (Goette, 1990: 171; Eastmond, 2010: 748, lev. 7). Tablo MS 530 yılına tarihlendirilmektedir (Eastmond, 2010: 749). Orestes, sağ elinde *mappa* (mendil) sol elinde ise büst biçimli asa tutmaktadır. Bu tür asa çeşidi imparatorun mührü niteliğinde olup *consul* ya da magistratlara yetki vermek amacıyla kullanıldığı bilinmektedir (Hug, 1921: 371; Delbrueck, 1929: 61-62; Schäfer, 1989: 186). Bu durum günümüzdeki vekalet sistemiyle benzer bir yaklaşım olarak yorumlanabilir.

Resim 6: Londra da Sergilenen Fildişi Tablo

Kaynak: (Eastmond, 2010, s. 748, lev. 7)

Halikarnassoslu Dionysos, kartal betimli *sceptrumun* krallığın bir işareti olduğunu belirtir (H. N. 3.61.2). Bilindiği üzere kartal genellikle zaferle özdeşleştirilen bir unsurdur. Tören alaylarında savaşı kazanan askeri giyimli komutan *quadriga* içerisinde elinde kartal *sceptrum* tutar,

ordusuyla şehre girerken bir zafer alayı ile karşılanırdı (Schäfer, 1989: 185). Söz konusu temsil tanrının desteğiyle kazanılan bir zafer vurgusuna işaret etmektedir (Alföldi, 1935: 112). At arabası içerisinde kartal *sceptrum* tipindeki asa çeşidi sikkelerde takip edilebilmektedir. Augustus Dönemine tarihlendirilen gümüş *denarius*un (**Resim 7**) ön kısmında Augustus portresi ve “CAESARI AVGVSTO” lejantına yer verilmiştir (Bergmann, 2010: 387, kat. no. 59). Arka kısımda ise bir tapınak içerisine yerleştirilen at arabasında kartal biçimli asaya yer verilmiştir.

Resim 7: Augustus Dönemine Tarihlendirilen Gümüş Denarius

Kaynak: (Bergmann, 2010, s. 387, kat. no. 59)

Almanya Aachen Cathedral Hazinesi koleksiyonunda sergilenen Geç Dönem Lothair Haçı (Barasch, 2001: 16, fig. 6) olarak adlandırılan objenin merkezine yerleştirilen *gemma* üzerinde İmparator Augustus betimlenmiştir (**Resim 8**). MS 1. yüzyıla tarihlendirilen Augustus'un portresinin yer aldığı *gemma* Geç Dönem haç motifinin merkezine eklenmiştir. Augustus elinde kartal betimli asa tutmaktadır. Eser İmparatorlar aracılığıyla kullanımını destekleyen bir örnek niteliğindedir.

Resim 8: Geç Dönem Lothair Haçı

Kaynak: (Barasch, 2001, s.16, fig. 6)

Bazı *sceptrum* çeşitlerinde kartal ve büste birlikte yer verilmektedir. Londra Victoria and Albert Müzesinde sergilenen 361x127 mm ölçülerinde ve MS 517 yılına tarihlendirilen fildişinden yapılan tablonun merkezinde tahtta oturan *consul* heykeli (Eastmond, 2010: 745, lev. 2) sağ elinde *mappa* (mendil) sol elinde ise kartal betimli asa tutmaktadır (**Resim 9**). Kartal betimli asanın üzerine dikdörtgen bir platform yapılmış ve üç adet portre betimlenmiştir.

Resim 9: *Consul*

Kaynak: (Eastmond, 2010, s. 745, lev. 2)

İmparatorluk ailesi üyeleri, magistrat ya da *consuller*in heykeltıraşlık sanatındaki temsillerde asaların betimlendiği bilinmektedir (Alföldi, 1935: 117; Schäfer, 1989: 186). Anadolu'da Aphrodisias antik kentinde ele geçen Flavius Palmatus togalı (Resim 10) Karia valisidir ve eyalet yöneticisidir (Smith, 1999: 168). Palmatus, sol elinde *sceptrum* tutmaktadır. Elinde tutmuş olduğu asanın üst bölümü eksiktir. Üst bölümün eksik olduğu korunan dübel deliği yardımıyla anlaşılmaktadır. Bu nedenle *sceptrum*un çeşidi konusunda yorum yapılamamaktadır. Ancak bu birleştirme eklemine varlığı *sceptrum*ların yekpare değil birden fazla parçadan oluşan bir asa olduğunu ortaya koymaktadır. Özgan ve Stutzinger ele geçen yazıt ve elbisenin stilistik özellikleri ışığında Flavius Palmatus togalı heykelini MS 460-535 yıllarına tarihlendirmektedir (Özgan ve Stutzinger, 1985: 251).

Resim 10: *Flavius Palmatus Togalı Heykeli*

Kaynak: (Gehn, 2012, s. 437, no. O31, lev. 20)

Ephesoslu Stephanus bir diğerk senatördür (**Resim 11**). Stephanus'ta sol elinde *sceptrum* tutmaktadır ve aynı şekilde asanın üst bölümü korunmamıştır. Smith ele geçen yazıt, portre ve elbisenin stilistik özellikleri ışığında eseri MS 5. yüzyıl sonu, MS 6. yüzyıl başlarına tarihlendirmektedir (Smith, 1999: 167).

Resim 11: *Stephanus Togalı Heykeli*

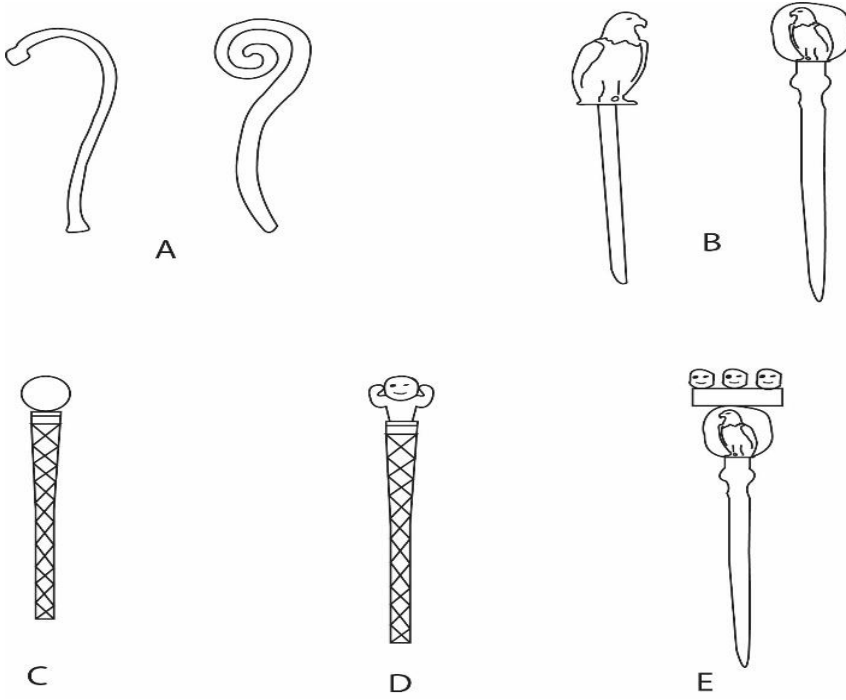

Kaynak: (Foss, 1983)

2. Tipolojik Yaklaşım

Gerek literatür sözlükleri gerekse de kitap, kitap bölümü ya da makale çalışmalarında parça parça yer verilen ikonografik objenin tipleri, tipolojik yaklaşım başlığı altında değerlendirilmektedir. Latince bir sözcük olan *sceptrum*un Türkçe terminolojideki karşılığı asadır. Bugüne kadar yapılan yabancı kaynaklı çalışmalarda İngilizce *sceptre/scepter* Almanca ise *krummstäbe* ya da *szepter* olarak adlandırılmaktadır. Bugüne kadar Roma ve Bizans Döneminde *sceptrum* kullanımına ilişkin tiplerin bütünüün birada kaleme alındığı bir çalışma yayımlanmış değildir. Roma ve Bizans Dönemi buluntu örnekleri ışığında tipler 5 başlık altında değerlendirilmiştir.

Şekil 1: Asa Tipleri

Kaynak: (Çizim: A. Çetin Ersun)

2.1.Orak Formlu Asa (Çizim 1A)

Lituus ikonografik objesi formunun bir orağı andırması sebebiyle “orak formlu asa” olarak adlandırılmıştır. Almanca terminolojide *krummstäbe* olarak isimlendirilmektedir (Wiegels, 2015: 49). Erken Mezopotamya uygarlıklarından Roma ve Bizans Dönemine kadar aktif olarak kullanılagelen asa çeşididir. Özellikle Hititlerde yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik kaynaklar ve somut örnekler ışığında yargı, dini ve otoriter güç bağlamında kullanıldığı bilinmektedir.

2.2.Kartal Betimli Asa (Çizim 1B)

Silindirik biçimli gövdesinin üst bölümüne kartal betiminin yerleştirildiği asalar Almanca terminolojide “Adlerszepter” (Schäfer, 1989: 184; Wieacker, 1988: 204, dnp. 10) İngilizcede ise “Eagle-Tipped” (Woloch, 1969: 469) olarak isimlendirilmektedir. Hem yabancı dildeki terminoloji hem de betiminden hareketle “Kartal Betimli Asa” olarak isimlendirilmiştir.

2.3.Topuz Betimli Asa (Çizim 1C)

Silindirik biçimli gövdesinin üst bölümüne küre formunun yerleştirildiği asaların varlığı bilinmektedir. Almanca terminolojide bu tipteki asalar “Knaufszepter” olarak isimlendirilmiştir (Delbrueck, 1921: 61-62; Schäfer, 1989: 184; Gehn, 2012: 110, dnp. 505, 111, dnp. 511, 142). İngilizce terminolojide ise “Globe-Tipped” olarak tanımlanmaktadır (Woloch, 1969: 469). Hem yabancı dildeki terminolojideki karşılığı hem de formunun topuz biçimli olması sebebiyle bu gruba giren asalar “Topuz Betimli Asa” olarak isimlendirilmiştir. Topuz betimli asaların erken dönemlerde krallar sonrasında ise imparatorlar aracılığıyla kullanımı bilinmektedir (Alföldi, 1935: 117; Schäfer, 1989: 184).

2.4.Büst Betimli Asa (Çizim 1D)

Yuvarlatılmış üst bölümün üzerine portrelerin yerleştirilmiş olduğu asaların varlığı bilinmektedir. Almanca terminolojide “Büstenszepter” olarak adlandırılmıştır (Schäfer, 1989:

184; Gehn, 2012: 110, dnp. 505, 111, dnp. 511, 142). Hem Almanca terminoloji hem de betiminden hareketle bu asa çeşidi “Büst Betimli Asa” olarak isimlendirilmiştir. Büst betimli asalarda silindirik biçimli gövdenin üst kısmında imparatorluk ailesinden bir üyenin ya da üst düzey bir yetkilinin portre betimine yer verilmekteydi.

2.5.Çift Betimli Asa (Çizim 1E)

Hem kartal hem de büste yer verilen *sceptrum*ların varlığı sebebiyle bu tip “Çift Betimli Asa” olarak tanımlanmıştır. Bu tip asalarda kartal *sceptrum*un üzerine yerleştirilir ve onun üzerine konulan dikdörtgen bir platform üzerinde imparatorun portresine yer verilir.

3.Sonuç

Antik Uygarlıklar ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunda asa önemli bir aksesuar olmasına karşın yeterince ilgi görmemiş ve detaylıca değinilmemiş bir konu olmuştur. Konuyla ilgili kapsamlı bir Türkçe kaynağın bulunmayışı da bizi bu alanda çalışmaya itmiş yegâne unsurlardan biridir. Bu çalışma *spectrum*un türlerine, farklı uygarlıklarda kullanım biçimlerine ve zaman içinde gösterdiği tipolojik gelişmelerine ışık tutması açısından oldukça önemlidir. Aynı zamanda yabancı kaynaklarda oluşturulan terminolojiye karşılık Türkçe bir terminoloji oluşturularak sunulması bakımından da önem arz etmektedir. Roma ve Bizans dönemlerinde yoğunlukla kullanılan ve gerek antik ve modern kaynaklarda gerekse somut arkeolojik verilerde en fazla takip edilen beş farklı tip *sceptrum*un çizimlerinin yapılarak Türkçe isimlendirilmeleri sağlanmıştır.

Bakıldığında hemen her ulusta karşılaşılan, tipolojik ve etimolojik olarak farklılıklar göstermesine rağmen benzer işler için kullanılan asanın güç göstergesi olarak bu denli karşımıza çıkması oldukça şaşırtıcıdır. Yapılan çalışmalar nazarında kullanılan bu objenin uygarlıklar arasında ticari gelişmelerle mi yoksa dinlerin ve inanışların gereği olarak mı geçtiği tam anlamıyla saptanamamış olsa da pek çok uygarlıkta benzer işlevlerle karşımıza çıktığı yadsınamaz bir gerçektir.

Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarında yoğun biçimde karşılaşılan asanın isimlendirilmeleri farklı olsa da işlevsellik bakımından benzer özellikler taşıdığı bilinmektedir. Genel anlamda tanrıların ve üst düzey yöneticilerin betimlerinde karşılaşılan asalar, güç öğeleri olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda meşru tanrı ve hükümdarların sahip olabildiği asalar halka gücün ve adalet sağlayıcının kim olduğunu gösteren birer obje niteliği taşımaktadır. Belki de ilk dönemlerde yalnızca tanrısal bir tapınım objesi olarak ortaya çıkan asalar zamanla hükümdarların tanrılardan aldığı birer armağan olmuştur. Özetle asalar yönetici ve hükümdarların güçlerini meşrulaştırdıkları birer propaganda aracı olarak kullanılmışlardır.

Yunan betimlerinde de *sceptrum* hem tanrısal hem de hüküm sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Asanın yüzyıllar boyunca özelliklerini kaybetmeden pek çok uygarlıkta aynı biçimde görülüyor olması dikkat çekicidir. Protohistorik uygarlıklar gibi Yunan kökenli halklarda da asalar tanrısal gücün yönetici tarafına geçtiğini göstermektedir. Buradan hareketle Yunan kökenli halklarda Mezopotamya ve Roma gibi kralların tanrısallaştırılması söz konusu olmamasına rağmen asalar ile birlikte tanrısal özelliklerin bir parça da olsa krala geçtiği söylemek mümkün olabilir. Bütün bunlara ek olarak Yunan tiyatro oyunlarında da asaların kullanıldığı bilinmektedir. Plutarkhos’un aktarımına göre; oyunlarda kişiye asa gösterilmesi o kişinin ölüm cezası aldığı anlamına gelmektedir (Plutarkhos, Cicero, 5.5). Bakıldığı zaman bu aktarıma göre yine tanrısal özelliklere ve adalet olgusuna atıf yapıldığı anlaşılmaktadır. Homeros’un aktarımlarında ise yargıçların da asa kullandığı belirtilmektedir (Homeros, İlyada, 2, 183-207; Odysseia, 11, 550-585, 161). Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarında genel anlamda yönetici-hükümdarın tekelinde bulunan asalar Yunan kökenli halklarda bölünmüş vazifeler sebebiyle farklı kişilerce kullanılmıştır. Özetle doğuda krallar, tanrının yeryüzündeki

temsili ve aynı zamanda adalet sağlayıcı olarak görüldüğü için asa kullanımını genel anlamda kraliyet ailesi ile sınırlı kalmış ancak batıya gelindiğinde bu görevler farklı kişilere pay edildiği için tanrılarda, krallarda, yargıçlarda asa kullanımını gözlemlenmiş olabilir. Ancak bu durum Mezopotamya ve Anadolu'da sanatın yalnızca saraya hitap etmesi ile de açıklanabilir. Yani ele geçen buluntular genel anlamda yüksek zümreyi betimlediğinden bilgilerimiz yalnızca burayla sınırlı kalmıştır.

Roma İmparatorluğuna gelindiğinde *lituus* kullanımını yine yaygın biçimde görülmektedir. Iulius Caesar'ın sikkelerinde karşımıza çıkan asa betimleri yönetme gücünün meşrulaştırılması anlamında önem arz etmektedir. Aynı zamanda *quaestor* betimlerinde de *lituusa* yer verilmesi asanın yargı özelliğinin de Roma'da kullanıldığının bir göstergesidir. Bunlara ek olarak rahiplerin de asa ile betimlendikleri bilinmekte ve tanrısal yargı anlamında kullanıldığı da anlaşılmaktadır.

Özellikle Iulius Caesar'ın betimlendiği sikke üzerinde tanrıça Venüs'ün topuz biçimli asa taşıyor oluşu (Bergmann, 2010: 350, no. 9) tanrısal özellikleriyle Caesar'ı tanıdığı ve bu özellikleri kendisine de sunduğunu kanıtlar niteliktedir. Bakıldığında bu tanrısal meşrulaştırma politikasının Mezopotamya ve Hitit örnekleriyle birebir örtüşüyor oluşu oldukça önemlidir. Ek olarak Caesar'ın Roma'ya Mısır'dan bizzat getirdiği hükümdarın başrahip ve baş tanrı olarak kabul görmesi unsurları düşünüldüğünde Caesar'ın dönemiyle birlikte *lituus* kullanımının yoğunluğu arasında bir bağ kurulması mümkün olabilmektedir. Zira Caesar doğudan öğrendiği tanrısal özelliklerini kendi propagandasında ustaca kullanmış ve kendinden sonraki imparatorlara da miras bırakmıştır.

Roma'da farklı bir kullanım biçimi olarak imparatorlar hüküm yerlerinden ayrıldıklarında görevini üstlenen *magistrat* ya da *consullere* yetki vermek amacıyla asalarını bu kişilere takdim etmişlerdir. Buradan hareketle asaların imparator mührü niteliği taşıdığı anlaşılmakla birlikte günümüz vekâlet sistemiyle olan benzerliği de ortaya çıkmaktadır.

Yine Roma'da *lituusun* farklı bir kullanım alanı olarak zafer unsuru olduğu ortaya çıkmıştır. Komutanlar savaş sonrasında düzenlenen zafer alaylarında elinde kartal betimli asalar taşımışlardır. Burada hem kartalın zafer kazanma olgusu vurgulanmış hem de *sceptrum* ile birlikte savaşın tanrıların desteğiyle kazanmış oldukları anlatılmak istenmiştir.

Sonuç olarak *sceptrum* farklı isimlerde binyıllarca kullanılmış bir objedir. Genel anlamda tanrısal kraliyet sembolü olmasına rağmen zamanla farklı anlamlar da yüklenmiştir. Ancak her daim güç ve yargı unsuru özelliklerini korumuştur. Bunlarla birlikte asa kullanımını dinsel ve yönetim bazında günümüzde dahi kullanılmaktadır. En önemli örnekler ise Papa mertebesinde ve hala krallık ile yönetilen yerlerde karşımıza çıkan asalardır. Papa Franciscus ve İngiltere kraliçesi II. Elizabeth'in ellerinde bulunan asalar ile fotoğraflandıkları örnekler mevcuttur. Antik Çağlarda olduğu gibi burada da asa kullanımının dini ve yönetim gücünü meşrulaştırdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Alföldi, A. (1935). Die ausgestaltung des monarchischen zeremoniells am römischen kaiserhofe. *Römische Mitteilungen*, 49, 1-118.
- Alp, S. (1948). Hitit metinlerinde gışkalmış 'lituus' ve hub.bı 'kupe2. *Bellesten*, 12(46), 301-324.
- Alp, S. (1947). La désignation du lituus en Hittite. *Journal of Cuneiform Studies*, 1(2), 164-175.
- Ambos, C., & Ingrid, K. (2010). The curved staff in the ancient near east as a predecessor of the Etruscan lituus. B. Meer (Ed.), *Material aspects of Etruscan religion* içinde (ss. 127-153). Leuven: Peeters.

- Barasch, M. (2001). The idol in the icon: Some ambiguities. J. Assmann & A. I. Baumgarten (Ed.), *Representation in religion: Studies in honor of Moshe Barasch* içinde (ss. 1-26). Leiden: Brill.
- Bergmann, B. (2010). *Der kranz des kaisers: Genese und bedeutung einer römischen insignie*. Berlin: De Gruyter.
- Bramanti, A. (2017). The scepter in early Mesopotamian written sources. *Kaskal*, 14, 121-152.
- Brock, R. (2013). *Greek political imagery from Homer to Aristotle*. London: Roger Brock.
- Carloni, M. (1785). *Bassirilievi volsci in terra cotta dipinta a varj colori trovati nella citta'di Velletri*. Roma: Nella Stamperia Salomoni.
- Carpenter, T. (2010). Gods in Apulia. B. Jan & E. Andrew (Ed.), *The gods of ancient Greece: Identities and transformations* içinde (ss. 335-347). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Collon, D. (1983). *Krummstab, reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen archäologie sechster band*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Delbrueck, R. (1929). *Die consulardiptychen und verwandte denkmäler*. Berlin: W. de Gruyter.
- Eastmond, A. (2010). Consular diptychs, rhetoric and the languages of art in sixth-century Constantinople. *Art History*, 33(5), 742-765.
- Follette, L. (2011/12). Parsing piety: The sacred still life in Roman relief sculpture. *Memoirs of the American Academy in Rome*, 56/57, 15-35.
- Gehn, U. (2012). *Ehrenstatuen in der spätantike: Chlamydati und togati*. Wiesbaden: Reichert.
- Goette, H. R. (1990). *Studien zu römischen togadarstellungen*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Harries, J. (1988). The Roman imperial quaestor from Constantine to Theodosius II. *The Journal of Roman Studies*, 78, 148-172.
- Hayes, W. C. (1990). *Egypt a background fort he study of the egyptian antiquities in the Metropolitan Museum of Art*. New York: The Metropolitan Museum of Art Publications.
- Herodotos (2006). *Historiai*. (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homeros (1928). *The Iliad*. (A. T. Murray, Çev.). London: William Heinemann Publications.
- Homeros (1981). *The odyssey of Homer with the hymns, epigrams and battle of the frogs and mice*. London: G. Bell and Sons Publications.
- Karatağ, M. (2013). *Klasik arkeoloji sözlüğü*. Ankara: Midas Kitap.
- Kean, S. (2009). Bach to the lituus. *The American Scholar*, 78(4), 12.
- Kozak, L. (2014). Oaths and characterization: Two homeric case studies. A. Sommerstein & I. Torrance (Ed.), *Oaths and swearing in ancient Greece* içinde (ss. 196-229). Berlin: De Gruyter.
- Ksenophon, *Kyropaedia the education of Cyrus (E-book)*. <http://www.gutenberg.org/files/2085/2085-h/2085-h.htm> (E.T. 15.05.2020)

- Mann, R. (2014). Material culture and ruler ideology in south asia. F. Benjamin & M. Richard (Ed.), *Material culture and Asian religions: Text, image, object* içinde (ss. 2012-224). New York: Routledge.
- McGlew, J. (1993). *Tyranny and political culture in ancient Greece*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Meucci, R. (1989). Roman military instruments and the lituus. *The Galpin Society Journal*, 42, 85-97.
- Niemeyer, H. Georg. (1968). *Studien zur statuarischen darstellung der römische kaiser*. Berlin: Mann.
- Özgan, R., & Stutzinger, D. (1985). Die griechischen und römischen skulpturen aus Tralleis. *Asia Minor Studien*, 46.
- Özgan, R. (2013). *Roma portre sanatı I*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Plutarkhos (1919). *Plutarch's lives VII: Demosthenes and Cicero, Alexander and Caesar*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rowan, C. (2019). *From Caesar to Augustus (c. 49 BC-AD 14): Using coins as sources*. New York: Cambridge University Press.
- Saltuk, S. (1997). *Arkeoloji sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Schäfer, T. (1989). *Imperii insignia sella curulis und fasces 2*. Mainz: Philipp von Zabern.
- Siegelová J., & Hidetoshi T. (2011). Metals and metallurgy in Hittite anatolia. H. Genz & D. P. Mielke (Ed.), *Insights into Hittite history and archaeology* içinde (ss. 275-300). Paris: Peeters Publications.
- Smith, R. R. R. (1999). Late antique portraits in a public context: Honorific statuary at Aphrodisias in Caria, A.D. 300-600. *Journal of Roman Studies*, 89, 155-189.
- Smith, W. (1849). *A dictionary of Greek and Roman biography and mythology Vol. 3*. London: J. Murray Publications.
- Smith, W. (1884). *Greek and Roman antiquities*. New York: Harper and Brothers Publications.
- Stewart, R. (1997). The jug and lituus on Roman republican coin types: Ritual symbols and political power. *Phoenix*, 51(2), 170-189.
- Walker, J. H. (1908). *The inscription, athribis. British School of Archaeology in Egypt*, London: Hazell, Watson and Viney Publications.
- Westmoreland, P. (2006). *Ancient Greek beliefs*. California: Lee and Vance Publishing Company.
- Wieacker, F. (1988). *Römische rechtsgeschichte: Quellenkunde, rechtsbildungs, jurisprudenz und rechtsliteratur 3,1*. München: C. H. Beck.
- Wiegels, R. (2015). Krummstäbe: Rätselhafte fundstückke aus kalkriese. S, Burmeister & J. Rottmann (Ed.), *Ich Germanicus: Feldherr priester superstar* içinde (ss. 49-52). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Wilkinson, T. (2005). *Early dynastic Egypt*. New York: Routledge Publications.
- Woloch, M. (1969). A note on the equestrian statue of Marcus Aurelius. *American Journal of Archaeology*, 73(4), 469.

TÜRKİYE'DE ULUSAL EKONOMİ İNŞASI VE MİLLİ BURJUVAZİ FAKTÖRÜ (1923-1929)*

Hasan YAPICI^{1*}
Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ²

Öz

Batı toplumlarında doğal seleksiyon süreci içerisinde ortaya çıkan burjuvazi, Türkiye iktisat tarihi içerisinde bir proje olarak İttihat ve Terakki Fırkası'nın, milli iktisat politikası bağlamında oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle tasarlanan sınıf milli olarak düşünülmüştür.

Milli Mücadele'nin zaferle bitişinin ardından Tek Parti Dönemi'nde, İttihatçıların milli iktisat politikaları devam ettirilmiştir. İzmir İktisat Kongresinin almış olduğu kararlar kapsamında 1929 yılı ekonomik buhranına kadar geçen 6 yıllık bir süreçte ulusal bir ekonomi inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte bir yandan liberal politikalar uygulanırken bir yandan da milli burjuvazi oluşturulmaya çalışılmıştır. Dönem içerisinde iktisadi açıdan yapılan her hamle devletin bu sınıfı oluşturma arzusunun bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. 1929 yılı ekonomik buhranının patlak vermesi, bütün dünya ekonomileri üzerinde tahribat yaratması ve çeşitli iç dinamikler nedeniyle Türkiye iktisadi sistematiği içerisinde bu toplumsal sınıfın gerçek anlamda var olması için II. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelerin beklenmesi gerekecektir.

Anahtar Kelimeler: Burjuvazi, Ulusal Ekonomi, Milli Burjuvazi

FORMATION OF NATIONAL ECONOMY AND THE NATIONAL BOURGEOISIE FACTOR IN TURKEY (1923-1929)

Abstract

Bourgeoisie, which emerged in Western societies within a process of natural selection, was aimed to be formed in Turkey as a project within the Turkish History of Economics in the context of the National Economy Policy of the Union and Progress Party. This is why the designed class was considered to be a National one.

After the National Struggle ended in victory, the National Economy Policies of the Party's elite were continued in the Single-Party era. Within the scope of the decisions taken by the Izmir Economic Congress, a national economy was tried to be built in 6 years until the economic crisis of 1929. In this process, while the liberal policies were implemented, the national bourgeoisie was tried to be formed. Every economic move made during the period emerged as a manifestation of the desire of the state to form this class. Due to the outbreak of the economic crisis of 1929, which created havoc on the world economy, and various internal dynamics, developments that took place in World War II and afterwards must be awaited to have a real sense of this social class in Turkey economic systematic.

Keywords: Bourgeoisie, National Economy, National Bourgeoisie

Giriş

* Bu makale, Yapıcı, H. (2019). *Türkiye'de Milli Burjuvazi: Tek Parti Dönemi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

¹ Arş. Gör. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ORCID 0000-0003-3308-9024.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): hasan.yapici@dpu.edu.tr

² Prof. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID 0000-0003-3372-1034.

Başvuru Tarihi (Received): 28.05.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Burjuva kelime anlamı olarak üretim araçlarına sahip olan sosyo-ekonomik sınıfları işaret etmektedir. Kelimenin etimolojisine bakıldığında ilk defa latince burgensis olarak kullanılmış ve bu kelime daha sonra Fransızca'ya bourg (şehir/kasabada yaşayanlar) olarak geçip, Batı'da Orta Çağ'ın son evresinden itibaren kentlerde ortaya çıkan ve ticaretle uğraşıp zenginleşen toplumsal sınıfları ifade etmek için kullanılan bir terim haline dönüşmüştür (Göçek, 1999: 24; Zeytinoglu, 1976: 65).

Pernoud'a göre kelime ilk olarak 1007 yılında Beaulieu-les-Loches carta adlı metinde okunmaktadır (Pernoud, 1991: 65). Dolayısıyla toplumsal bir sınıf olarak burjuvazinin doğuş yılı için 1007 tarihi verilebilir. Bununla birlikte 12. yüzyıldan başlamak üzere kent sayılan kalelerin içerisinde yaşayanlar burjuva olarak adlandırılmış, ortaya çıktığı süreçten itibaren ise var olan üretim modellerini ele geçirmeye çalışmıştır. Burjuvazinin tarihsel gelişim sürecini kavrayabilmek için kapitalizm öncesi üretim modeli olarak göze çarpan ve döneme damgasını vurmuş olan Batı'nın sosyo-ekonomik ve siyasal yapısını (feodal yapısını) iyi anlamak gerekmektedir.

Avrupa'da kavimler göçünün ardından Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının akabinde siyasal ve iktisadi bir istikrarsızlık ortaya çıkmıştır. Bu duruma paralel olarak sosyal normlarda çözümler yaşanmış ve halkın can-mal güvenliğinin olmayışı üretim modelini derinden etkilemiştir. Temel felsefesinde can güvenliği ve fiziksel ihtiyaçlar yer alan Feodalizm ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla feodalizmin doğuş nedenlerinden birinin de mecburiyet olduğunu söylemek mümkündür (Sombart, 2017: 24-25).

Feodal sistemin varlığını sürdürdüğü süreçte siyasal model sosyal ve ekonomik yapıyı reorganize etmiştir. Nitekim Orta Çağ Avrupa'sındaki sınıfsal yapı en tepede kral olmak üzere (bu dönem için etkililiği az), soylular, ruhban sınıfı, özgür köylüler, serfler ve tüccar olmak üzere şekillenmiştir (Aydemir & Yılmaz Genç, 2011: 226-241). Bu noktada güçlü bir merkezi yönetimin olmayışı nedeniyle yargılama ve vergilerin toplanması bakımından da siyasal erki feodal beylerin ele geçirdiğini vurgulamak gerekir (Pamuk, 1988: 19-21). Sistem içerisinde önemli bir yeri olan sınıf ise tüccarlardır. Tüccarlar bu süre içerisinde ticareti yürüten toplumsal bir sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehirde yaşayan bu sınıf burjuvaziye dönüşecek ve toplumun dinamizmini harekete geçirerek dönüşüme ivme kazandıracaktır.

12. ve 13. yüzyılda feodalizm işlerliğini korurken 14. yüzyılda sistem ekonomik açıdan kilitlenmiş ve bir buhran dönemi geçirmiştir. Buna bağlı olarak soylular, köylü üzerindeki baskıyı arttırdıca 14. yüzyıl Avrupa'sı sık sık köylü ayaklanmalarına tanıklık etmiştir. 16. yüzyıl ile birlikte ise teknolojik gelişmelere paralel olarak Avrupa ekonomisinin sınırları genişlemiştir (Marx, Engels, 2015: 22-23). Bununla birlikte Avrupa'nın kendi içerisinde nüfus ve üretim düzeylerindeki artış ticareti canlandırmış ve sermaye birikimine hız kazandırmıştır. Bu iktisadi büyüme dönemi 17. yüzyılın başından 18. yüzyılın ortasına kadar bir durgunluk göstermiştir. Fakat buna rağmen bu yüzyıllarda ulusal ekonomiler ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayi devrimine paralel olarak İngiltere'de pamuklu tekstili ile kapitalist hareket, ticaret ve kıta dışındaki yatırımlarla genişlemiştir. Akabinde sermaye birikiminin hızlanmasıyla hem burjuvazi hem de merkezi krallıklar güçlenerek Avrupa'nın iktisadi yapısı ve buna bağlı olarak toplumsal yapısı feodal üretim modelinin oluşturduğu yapıdan kapitalist üretim modelinin oluşturduğu yapıya evrilmiştir. Nitekim bu süreç zarfında sistemi değiştiren toplumsal grup burjuvazi olmuştur.

Neticede burjuvazi genel olarak Avrupa sosyo-ekonomik dünyası açısından, önce feodal beylerle çıkar çatışmalarından kaynaklanan sorunlarla hesaplanmış sonra toplumunun diğer kesimlerini yanına çekerek bilim ve teknolojik gelişmelerin ışığında ekonomik üretim modelini değiştirebilmiştir (Pamuk, 1988: 139). Dolayısıyla bütün süreç incelendiğinde Avrupa'nın sosyo-ekonomik ve siyasal yapısının hatta ve hatta toplumsal normlarının Asya'daki modellerden farklı

oluşu burjuvaziye ortaya çıkarmıştır. Fakat bu durum aynı dönemde varlığını sürdüren Avrupa dışında kalan Asya tipi üretim tarzını benimsemiş olan merkezi devletlerde aynı şekilde olmamıştır. Bunun bir örneğini de Cumhuriyet'in devralmış olduğu mirasın içerisinde yer alan Osmanlı İmparatorluğu ve onun örgütleniş modeli oluşturmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda toplumsal yapılanma ve siyasi normlar feodal üretim tarzının aksi yönde gelişmiş ve burjuvazinin ortaya çıkış sürecini geciktirmiştir. Farklı olan üretim tarzı ve sınıfların değişikliği, Batıdaki gibi bir değişimin her toplumda aynı olamayacağını göstermektedir (Berkes, 1970: 132). Osmanlı İmparatorluğu’nun üretim tarzı Marx’ın sınıflandırma yapmış olduğu modelde Asya Tipi üretim tarzı içerisinde yer almaktadır. Fakat Pamuk'a göre Marx’ın yapmış olduğu bu sınıflama modeli Osmanlı Devleti açısından eksik kalmaktadır ve bu nedenle *vergisel üretim tarzı* adlandırmasını yapmaktadır. Bu üretim tarzında artık ürün feodal üretim tarzının aksine güçlü bir merkezi devlet aracılığıyla üreticiden alınmıştır (Pamuk, 1988: 22-24). Dolayısıyla toprakların mülkiyeti de devlete aittir ve toplumsal yapı da bu bağlamda şekillenmiştir.

Asya tipi üretim tarzı veya vergisel üretim tarzı ile iktisadi yapısını şekillendiren Osmanlı, toplumsal yapı açısından yönetenler (askeri sınıf/egemen sınıf) ve yönetilenler (reaya/halk) olmak üzere iki farklı sınıfa ayrılmaktadır. Esasında bu durum bizlere Avrupa’nın aksine keskin bir çizgiyle ayrılmamış olan toplumsal yapıya işaret etmektedir (Ünal, 2012: 25). Nitekim bunun temelinde toprak mülkiyetinin Osmanlı İmparatorluğu’nda devlete ait olması yatmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti açısından iki temel payandaya dayanan bu toplumsal yapılanmada konumlar mutlak değildir. Bu tabaka içerisindeki sosyal hareketlilik yasaklanmamıştır. Aksine yönetilen sınıfı içerisinde yer alan bir köylü yükselip üst yapıya çıkabilmiş veya ailesinden herhangi biri eğitim aldıktan sonra yöneten sınıfı içerisinde önemli bir mevkiye gelebilmiştir (Ünal, 2012: 27). Bu açıdan bakıldığında Osmanlı düşünüşünde pragmatizmin önemli olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim sınıflar arası hareketlilik bunu kanıtlar niteliktedir.

Burjuvazi açısından değerlendirildiğinde İmparatorluk bünyesinde yönetilen sınıf içerisinde yer alan tüccar grubu, Göçek’in tabiri ile Osmanlı imparatorluğunda ticaret burjuvazisinin (milli olmayan) nüvesini/çekirdeğini oluşturmaktadır (Göçek, 1999: 192). Büyük tüccarlar arasında 18. yüzyıla kadar Müslüman tüccar grubu yer almaktadır. Fakat bu yüzyıldan sonra işler değişecektir. Özellikle 18. yüzyıldan sonra Osmanlı ticaretinin büyük bir bölümü yine azınlıklara dahil olan/Müslüman olmayan tüccarlar tarafından yürütülecektir (Ünal, 2012: 30). Tüccarlar imparatorluk içerisinde alışverişte aracılık yapan ve fiyat farklarından kar eden grubu ifade etmektedir. Asıl işleri eyaletler arasında ve yurt dışı ticari faaliyetlerde bulunmak (bu ticari faaliyetlerin temelini ham madde oluşturmaktadır), yani kısacası ithalat ve ihracat olmuştur. Bu durumları nedeniyle tüccarlara devlet tarafından geniş bir hareket kabiliyeti verilmiştir. İmparatorluk iktisadiyatı içerisinde dinamik olmaları nedeniyle işe problemleri çıkmaması için konumları özelleştirilmiştir. Fakat 19. yüzyılda özellikle İngiltere ile imzalanan ticaret antlaşması (Bahsedilen antlaşma Balta Limanı Antlaşmasıdır) ile birlikte Osmanlı yarı sömürge haline gelmiştir. Ancak yine de antlaşmaya paralel olarak Osmanlı’nın dış ticaret hacmi büyümüştür (Kıray, 1993: 66). Neticesinde kapitülasyonların ciddi ölçüde hissedilmesiyle Müslüman olmayan tüccar sınıfı yabancı devletlerin himayesine girerek ticari faaliyetlerini yürütmüşler ve böylelikle sermaye birikimini sağlayarak, Osmanlı bünyesinde azınlıklardan oluşan bir ticaret burjuvazisinin temellerini oluşturmuşlardır.

Osmanlı iktisadi yapısını, imparatorluğun doğuşundan itibaren fetihlerle büyüyen ve toprak rejimine dayanan bir sistem olarak değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim 14. yüzyıldan itibaren şekillenmiş olan iktisadiyat 19. yüzyılın ilk yarısına kadar ciddi ölçüde değişmemiş fakat bu yüzyılın ikinci yarısından sonra siyasal sistemle birlikte iktisadi yaşam reorganize edilmiştir.

Özellikle 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başına kadar provizyonizm (iaşecilik), fiskalizm (vergilik) ve tradisyonalizm (gelenekçilik) ilkeleri (Genç, 2005: 297-298) imparatorluğun iktisadi faaliyetlerine yön vermiştir. Bu temel ilkeler derinlemesine incelendiğinde kapital sistemin aksi yönde bir yapılanma olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, kapitalizm ile iç içe geçmesi 1838 yılında İngiltere ile yapılan Balta Limanı Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Antlaşmayla birlikte yabancı tüccarlara ithalat ve ihracat kapıları açılırken yerli tüccarların tekeli kırılmıştır (Avcıoğlu, 2001: 108; Pamuk, 2018: 16-21). Böylelikle Osmanlı'nın iktisadi yapısında kökten bir değişim süreci başlamıştır. Bu anlaşma 1839 yılında Tanzimat Fermanının yürürlüğe girmesiyle daha da güçlenmiştir (Çavdar, 1992: 8-9; Kazgan, 2002: 20; Cem, 2010: 193). Akabinde gerçekleşecek olan Kırım Savaşı ve dış borçlanmalar İmparatorluğun iktisadi sistemini tamamen parçalamış ve *bu devlet nasıl kurtulur* sorusuyla doğacak olan İttihat ve Terakki hem siyasi hem de sosyo-ekonomik parçalanmışlıkla II. Meşrutiyeti ilan ettirerek iktidara gelmiştir.

II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte (1908) Meclis-i Mebusan tekrar açılmış, bütün tebaanın Osmanlı olduğu kabul edilerek siyasi yaşama devam edilip iktisadi yapı liberalleşmiştir. İktisadi yapının liberalleşmesi Osmanlı ticaretini elinde bulunduran gayrimüslimlerin etkinliğini arttırmış ve loncaların kaldırılışı Müslüman esnafa büyük bir darbe indirmiştir (Toprak, 1995: 4).

Balkan Harbinin yaşanmasının ardından, II. Meşrutiyet'in gelmesiyle birlikte başlayan süreçteki kardeşlik ve birlik, kısacası ittihad-ı anasır fikri suya düşmüş ve siyasi erki elinde bulunduran İTF Anadolu'ya yönelen ve Müslüman Türk'ü ön plana çıkararak bir politika izlemeye karar vermiştir. Böyle bir kararın verilmesinde halktan gelen tepkilerde etkili olmuştur. Bunun en güzel örneğini 1913-1914 Müslüman boykotajı oluşturmaktadır. Savaştan sonra yayımlanan bildirimlerde gayrimüslim tüccardan alışveriş edilmemesi gerektiği vurgulanarak Müslüman esnafın isimlerinin ve adreslerinin yazılı olduğu listeler hazırlanmıştır (Toprak, 1995: 5).

I. Dünya Savaşı'nın başlaması hem iktisadın millileşmesi hem de milli bir burjuvazi yaratılması adına İttihatçılar için bir fırsat olmuştur. Bu süreçte liberal iktisada sıkı sıkıya bağlı olan Cavit Bey bile geminin dümenini millileşme yörüngesine kırmıştır. Kapitülasyonların kaldırılması ve yabancı şirketlerin denetim altına alınarak millileştirilmesinin peşi-sıra Milli Mahsulat, Milli Kantariye, Milli Emekçi anonim şirketleri kurulmuştur. Milli İktisat Bankası ise bu şirketlerin girişimiyle ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla artık ticaret de yavaş yavaş gayrimüslim unsurdan Türklere geçmeye başlamıştır. Nitekim Sanayi dergisinde çıkan habere göre 1918 başında durum büyük bir farkla Türklerin lehine dönmüştür (Toprak, 1995: 6). Bu çalışmanın amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlayan ve Cumhuriyet Döneminde de devam ettirilmiş olan iktisadi politikaların milli burjuvazi sınıfını oluşturma arzusunun bir tezahürü olduğunu ortaya koymaktır.

1. Ulusal Ekonominin İnşa Süreci (1923-1929)

Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra milli iktisat ideolojisinden esinlenerek ulusal bir ekonomi oluşturulmaya çalışılmıştır. Burada önemli olan nokta yine devlet tarafından milli bir burjuvazinin yaratılmak istenışidir. Nitekim toplumu dönüştürecek olan yine bu sınıf olacaktır. İktisatçılar tarafından ulusal ekonomiye geçiş dönemi olarak adlandırılan 1923-1930 sürecinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan miras (Milli İktisat) aynı şekilde oluşturulmaya çalışılmıştır (Bu konuda Korkut Boratav ulusal ekonomi yaratma sürecini milli iktisatın devamı olarak nitelendirmektedir. Boratav, 2005: 40). Bu bağlamda değerlendirildiğinde ulusal ekonominin temel felsefesini Türk Burjuvazisini oluşturma arzusunda aramak daha doğru olacaktır. Dolayısıyla İzmir İktisat Kongresi'nin düzenlenmesi Cumhuriyet tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

İktisadi yaşamın haritasını çıkarmak, ekonomik kalkınma planları hazırlamak, hali hazırda bulunan iktisadi kuruluşlar ve sermaye sahiplerinin fikirlerini alarak ortak paydada buluşabilmek için (Tezel, 2002: 148) İktisat Vekâletince İzmir İktisat Kongresinin toplanma kararı alınmış ve nihayetinde Kongre 17 Şubat 1923 tarihinde açılmıştır. Kongrede; Kredi, Şirketler, Sendikalar, Gümrükler, Ulaştırma, Köylü ile Üretim ve Tüketim meseleleri üzerinde tartışılmış ve nihayetinde iktisadi yaşantıya ilintili olarak toplumun bütün tabakalarını kapsayacak şekilde kararlar verilmiştir. Dolayısıyla bu kararlar değerlendirildiğinde hem milli burjuvaziyi oluşturmak hem de ülke iktisadiyatını kalkındırmak için çeşitli kurum ve kuruluşların 1929 yılına kadar oluşturulduğu ve Türkiye’nin iktisadi politığının de bu minvalde şekillendiği anlaşılmaktadır. Nitekim iktisadi açıdan kalkınma hamleleri olarak değerlendirebileceğimiz faaliyetlerden ilki ulusal bankaların meydana getirilişi olacaktır. Bunlar İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası ile Emlak ve Eytam Bankası’nda hayat bulmuştur.

1.1 Ulusal Bankalar

1.1.1 İş Bankası: Cumhuriyet döneminin özel teşebbüs, yani bir bakıma cılız olan milli burjuvazi eli ile kurulmuş olan ilk örneklerinden biridir. İş Bankası’nın kuruluşu, İzmir İktisat Kongresi’nin almış olduğu kararlar doğrultusunda atılmış olan en somut adımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Milli bankacılık sistemine geçmek (Gül, 1989: 79), ticaret işlerini kolaylaştırmak adına kredi sağlamak ve sermaye birikimini hızlandırarak milli bir burjuvaziyi yaratma arzusunun bir sonucu olarak kurulmuştur. Bu noktada Özer, bankanın kuruluşunun temel felsefesinde, toplumsal bir grup olarak milli tüccar ve sanayicilerin finansman ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için kurulduğundan söz etmektedir (Özer, 2014: 354). Bizzat Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından, Celal (Bayar) Bey bankanın kurulması için görevlendirilmiş ve yapılan çalışmalar neticesinde 26 Ağustos 1924’te İş Bankası kurulmuştur (Kocabaşoğlu, 2001: 45). Kurucularından 11 tanesi milletvekili, geri kalanı ise tüccar, sanayici ve esnaf grubundan oluşmaktadır (Özer, 2014: 353; Akgüç, 1992: 22; Tezel, 2002: 230; Karabıyık, 2001: 12, Cem, 2010: 242). Başlangıçta sermayesi 1 milyon lira olan İş Bankası’nın 250.000 Liralık kısmını Atatürk vermiş geri kalanı ise zamanında Hindistan’dan Milli Mücadele’de kullanılması için gelen 125.000 Sterlin ile tamamlanmıştır. Böylelikle zamanında kullanılmadığı için Osmanlı Bankası’nda bekletilen bu para da yine bir mili dava için değerlendirilmiştir (Gül, 1989: 80).

İş Bankası, kuruluşunun ardından yerli ve yabancı sermaye ile devleti bütünleştiren bir kurum haline dönüşmüştür. Nitekim özel sermayeli bir anonim şirketi olarak gözüke de yöneticilerin siyasilerden olması ve devlet zırhıyla hareket kabiliyeti göstermesi durumu kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte 1934 yılında 10. yıl kutlamaları esnasında devlet erkânının bu kutlamaya özel bir ehemmiyet göstermesi başka bir kanıt olarak gözler önüne serilmektedir. Bu kutlamalar Cumhuriyet gazetesinde şu satırlarla anlatılmıştır; *“On sene evvel küçük bir evde doğan banka, yeni Türkiye’nin en büyük iktisat müessesesi oldu. Bu netice milli kabiliyetimizin asilliğine ve yüksekliğine bir misaldir.”* (İş Bankasının Büyük Zaferi, 1934).

1.1.2 Sanayi ve Maadin Bankası: İzmir İktisat Kongresi’nin almış olduğu karar bağlamında iktisadi yapılanma açısından atılan diğer önemli bir adımdır. Kongre’de sanayicilerin istekleri doğrultusunda *“Erbab-ı Sanayie, kredi yapmak için behemehal bir sanayi bankasının tesisi”* (İnan, 1989: 50; Karabekir, 2001: 311) noktasında karar alınmıştır. Türkiye’deki sanayinin gelişmemesinin nedenlerinden biri de finans kaynağının yetersiz oluşudur. Bu açıdan Türk sanayisinin Batı sanayisine ne yetişmesi ne de rekabet etmesi mümkün değildir. Bilindiği üzere 1923-1930 arası yıllar iktisadi açıdan liberal politikaların izlendiği bir dönemdir. Milli bir burjuvazinin yetersizliği nedeniyle milli sanayinin de gelişebilmesi için özel teşebbüsün yanı sıra devlet de bir bankaya ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla milli sanayinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için 19 Nisan 1925 yılında 633 sayılı kanun ile Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bankanın faaliyete geçiş tarihi ise 1 Mayıs 1925’tir. Sanayi ve Maadin Bankası’nın

kuruluş amacı doğrultusunda sanayi ile ilgili kuruluşlara destek sağladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla milli burjuvazi oluşturma açısından da destek sağlamaya çalışmıştır. Fakat bankanın yeteri kadar başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Nitekim 7 yıllık iş süresi zarfında sanayi ve maden sektörüne 4.800.000 TL kredi vermiş ve 1.173.000 TL ile de kendisi bizzat katılabilmektedir (Gül, 1989: 82-84). Dolayısıyla bu durumu o dönem için bile başarılı saymak mümkün değildir. Fakat Banka'nın genel Müdürü Saadettin Bey Cumhuriyet gazetesine vermiş olduğu röportajda işlerin olumlu yönde ilerlediğini ve bankanın başarılı olduğunu söylemektedir (Sanayi ve Maadin Bankası U. Müdürünün Verdiği İzahat, 27.10.1929). Ancak bu durum pembe bir tablo çizmekten başka bir şey değildir. Nitekim takvimler 1932 yılını işaret ettiğinde bankanın çalışma süresi dolmuştur. İsmet (İnönü) yaklaşık 15 günlük bir Rusya gezisine çıkmıştır. Gezi sonrası yapılan çalışmaların neticesinde Sanayi ve Maadin Bankası kapatılarak, işletmecilik işleri Devlet Sanayi Ofisi'ne, bankacılık işleri ise Türkiye Sanayi ve Kredi Bankasına devredilmiştir (Akgüç, 1992: 25; Yıldırım, 2014: 563; Oskay & Kubar, 2008: Yok).

1.1.3 Emlak ve Eytam Bankası: Ülkenin imarının gerçekleştirilmesi ve eytam sandıklarının işlevsel olarak faaliyet gösterebilmesi için kurulduğu anlaşılmaktadır. 93 Harbiyle başlayan akabinde Trablusgarb, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve nihayetinde Milli Mücadelenin ertesinde devralınan miras içerisinde yıkılmış bir ülke ve sosyolojik boyut açısından yetim kalmış birçok çocuk bulunmaktadır. Dolayısıyla iktisadi boyuttaki sıkıntıların yanı sıra sosyolojik olarak da değişmiş ve zora girmiş yeni kurulan bir ülkede iki önemli amaca sahip olan bir bankanın kurulması önemli bir konudur.

Yapılan çalışmaların neticesinde banka 1926 yılında 844 numaralı kanun ile kurulmuştur (Özel, 2002: 239; Tecer, 2006: 108; Demirel, 2014: 25). Yunus Nadi, bankanın ne kadar önemli olduğunu "...bu bankanın muamele mesnedi memleketimizin en sağlam zenginliğini teşkil eden gayri menkulattır. Bir servet ki memleketimizde ona henüz ve hemen hemen temas bile edilememiştir. İşte yeni bankanın belli başlı mesnedi bu bakir servettir."(Emlak Bankası, 04.02.1929) sözleriyle Cumhuriyet gazetesinde gündeme taşımıştır.

Ülkenin kalkınması için meydana getirilen ulusal bankalar için genel bir değerlendirme yapıldığında modernizasyon sürecine katkı sağlaması ve burjuvaziyi destekleme amacıyla kurulmuş olması nedeniyle önem arz etmektedir. Bankaların yanı sıra ülke sanayisini kalkındırma ve ulusal ekonominin inşa sürecinin hız kazanması için dönem içerisinde Türkiye Sanayisi, Teşvik-i Sanayi Kanun, İktisadi Meclisler ve son olarak genel bir iktisadi yapılanmadan bahsetmek gerekmektedir.

1.2 Türkiye Sanayisi

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte sanayileşme/fabrikalaşma serüveni Türkiye iktisadiyatının yükselişi açısından hız kazanmıştır. Devlet, milli burjuvazi oluşturma ve bu toplumsal sınıfın omuzları üzerinde iktisadi yapısını yükseltmek için bir dizi önlemler almış ve bir dizi de yenilikler getirmiştir. Nitekim yönetme açısından fikir sahibi olma noktasında, Türkiye sanayisinin durumunu anlayabilmek ve bu noktada adımlar atabilmek için Türkiye İktisat Tarihi içerisinde 3. olan 1927 yılı sanayi sayımını gerçekleştirmiştir. Bu sanayi sayımı ile birlikte 1913 ve 1915 yıllarından farklı olarak küçük ölçekli işletmeler de sayımın içerisine alınmıştır. Bu açıdan toplamda sanayi işletmeleri için 10 adet ana grup oluşturulmuştur. Bunlar; sanayi istihraciye, ziraat ile alakalı sanayi, dokuma sanayi, ağaç ürünleri sanayi, kâğıt ve karton sanayi, maden sanayi, inşaat sanayi, kimya sanayi, karma sanayi ve çeşitli kollarda faaliyet gösteren sanayi olarak belirlenmiştir (DİE, 1973: 150).

1927 yılı sanayi sayımı değerlendirildiğinde; erken Cumhuriyet döneminde Türkiye sanayisinin içler acısı bir duruma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Makine kullanımı oranı, 4'ten fazla işçi çalıştıran işletmelerin sayısı, üretim hayatına katılan işçilerin sayısı bu durumu ispatlar niteliktedir. Bu noktada ülkenin esas geçim kaynağının ve nüfusun büyük bir bölümünün zirai

işlerle uğraştığını da unutmamak gerekir. Ayrıca sınıflama yapılırken grupların yeteri kadar çeşitlendirilmemiş olması da göze çarpan diğer bir unsurdur (Rakamlar için bkz. Gül, 1989: 73; Cillov, 1974: 30). 1927 sanayi sayımı Boratav’ın tabiri ile Türkiye’de cılız burjuvazinin varlığını daha doğrusu böyle bir sınıfın henüz yeterince güçlenmediğini ispat etmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyet için kurulduğu dönemden itibaren sanayileşmenin parolası *olmazsa olmaz* şeklinde tasavvur edilmiştir. Bu açıdan 1921 yılından başlamak üzere 1929 yılına kadar açılan fabrikaların isimleri aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak ifade edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1: 1921-1929 Yılları Arasında Kurulan Fabrikalar (Evsile, 2018: 112)

Yıl	Fabrika Adı
1921	Ankara Marangoz Fabrikası
1923	Ankara Silah Fabrikası
1924	Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası Kırıkkale Topçu Mühimmatı Fabrikası
1925	Eskişehir Cer Atölyeleri Adana Mensucat fabrikası Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi
1926	Kırıkkale Pirinç Döküm Haddehanesi Eskişehir Uçak Bakım İşletmesi Alpullu Şeker Fabrikası İnşaat Demiri Üreten Haddehane Kayseri Uçak ve Motor Fabrikası Bakırköy Çimento Fabrikası Bünyan Dokuma Fabrikası
1927	Bursa Dokumacılık Fabrikası Ankara Çimento Fabrikası
1928	İstanbul Türk Mensucat Fabrikası Gaziantep Mensucat Fabrikası Ayancık Kereste Fabrikası
1929	Paşabahçe Rakı ve İspirto Fabrikası

Tablo 1’de gösterildiği gibi 1926 ve 1928 süreçlerinde fabrikaların açılma hızları yükselmiştir. 1921 ve 1929 yılları arasında açılan fabrikalar Türkiye’nin en ufak mamul ürüne bile ihtiyacı olduğunu ve bu tarihlere kadar üretim noktasında fabrika açılmadığını göstermektedir. Ayrıca açılan fabrikalar da çeşitli konularda sıkıntılar yaşamıştır. Nitekim Cumhuriyet gazetesinde 1929 yılında Sanayi ve Maadin Bankası İdare Heyeti Başkanı Yusuf Ziya Bey ile bir röportaj yapılmıştır. Röportajda Türkiye’deki fabrikaların hepsi olmasa da birkaçı hakkında muhabir tarafından, fabrikaların sıkıntıları ile ilgili sorular sorulmuştur. Röportaj’da Feshane, Uşak Şeker ve Kütahya Çini Fabrikalarının sıkıntıları üzerinde durulmuştur (Fabrikalar Ne Halde, 26.01.1929). Bununla birlikte dönem içinde açılan ya da açılacak olan fabrikalar veya fabrikaların yapmış olduğu işler ile alakalı bilgilere basında da yer verilmiştir (Yağ Fabrikası Açılacak, 02.03.1929; Ford Fabrikası, 19.04.1929; Mensucat Fabrikası, 06.08.1929; Tophanede Ford Fabrikasının İnşaatı, 22.08.1929; Bursa Konserve Fabrikası, 03.12.1929). Fakat Devlet fabrikalarının ekonomik ilişkilerde randımanlı çalışmaması ve milli bir burjuvazi oluşturma isteği beraberinde Teşvik-i Sanayi Kanununu getirmiştir.

1.2.1 Teşvik-i Sanayi Kanunu

Teşvik-i Sanayi Kanunu, Türkiye iktisat tarihi içerisinde iki dönemde çıkarılmıştır. Bunlardan ilki Osmanlı dönemi (Ökçün, 1975: 25, Kasalak, 2012, 68) ikincisi ise Cumhuriyet döneminde. Nitekim Cumhuriyet döneminde çıkarılmasının nedeni de İttihatçıların milli iktisat politikasının dolayısıyla milli bir burjuvazi sınıfını oluşturma çabalarının da devamı niteliğindedir. Bu kapsamda kanun 28 Mayıs 1927 tarihinde 1055 sayılı yasa ile yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile birlikte özel müteşebbise birkaç temel prensipte ayrıcalıklar tanınmıştır. Bunlar yatırım, üretim maliyetini minimize eden ayrıcalıklar, müteşebbisin gelirini artırıcı ayrıcalıklar ve son olarak da özel sektörü cesaretlendirecek ve aynı zamanda da özendirici olacak ayrıcalıklar olarak ifade edilebilir (Yiğit, 2012: 321; Vural, 2008: 90; Eroğlu, 2007).

1929 yılı ekonomik buhranının ardından iktisat politikasının devlet kapitalizmi/devletçilik şeklinde değişme göstermesi, Teşvik-i Sanayi Kanunu çerçevesinde tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 1927 yılında 342 işletme bu kanundan yararlanırken 1932’de kanundan yararlananların sayısı 1473’e yükselmiştir. 1932 yılından sonra sayılarda düşüş gerçekleşmiştir. Nitekim Tablo 2 ve 3 durumu ispat etmektedir.

Tablo 2: 1932-1936 Yılları Arasında Teşvik-i Sanayi İşletmeleri ve Üretim İstatistikleri (BCA, 22.11.1937)

Yıl	İşletme Sayısı	Hammadde Değeri (Milyon TL)	Üretim Değeri (Milyon TL)
1932	1473	74	138
1933	1397	74	154
1934	1310	86	183
1935	1161	92	204
1936	1088	109	238

Tablo 3: 1937-1939 yılları arasında Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan İşletme Sayıları (BCA, 20.12.1940, 12.04.1940)

Yıl	İşletme Sayısı	Milli	Yabancı	Toplam
1937	1116	96	21	117
1938	1103	101	25	126
1939	1144	125	24	149

Rakamların bu şekilde seyir etmesinin sebebi 1930 sonrasında sermayenin devlet tarafından tekrardan kamusallaşması ve yatırımlara istenildiği gibi yön verilmesidir. Bu süreçte makina ve hammadde ithalatına tanınan gümrük muafiyeti kaldırılmıştır. Bunun sonucunda ise kanunun kaldırılacağı bile konuşulmuş ve hatta bu tartışmalar basına yansımıştır. Nitekim Abidin Daver, 1933 yılında Cumhuriyet Gazetesinde “Teşvik-i Sanayi Kanunu Kaldırılmamalıdır” başlıklı makalesini kaleme almış ve bu makalede kanunun kaldırılmaması gerektiğinin sebeplerini anlatmıştır (Teşvik-i Sanayi Kanunu Kaldırılmamalıdır, 05.02.1933).

Teşvik-i Sanayi Kanununda tadilat yapılması o dönem için sermaye sahipleri tarafından istenmeyen bir durum olmuştur. Devlete güvenen cılız burjuvazi sermaye birikimlerine hız kazandırabilmek için devletten gelecek en ufak bir yardıma bile muhtaç olduğunu bu durumda göstermiştir. Özellikle kanuna güvenerek hareket eden milli burjuvazi, sermayelerini çeşitli işlere bağladıklarını ve zarar edecekleri vurgulamıştır. Dolayısıyla burjuvazinin tepkisi artmıştır. Bu noktada Mustafa Kemal (Atatürk), İsmet (İnönü) kabinesine müdahale etmek zorunda kalmış ve dönemin İktisat Bakanı Mustafa Şeref (Özkan) görevden alınarak yerine Celal (Bayar) getirilmiştir (Tezel, 2002: 291). Burada iki farklı yorum yapılabilir Bunlardan birincisi Milli burjuvazinin cılız olmasına rağmen seslerinin gür çıktığı ve neticesinde İktisat Bakanlığı’nın el değiştirdiğidir. İkincisi ise özel sermaye çevreleri ile iyi ilişkiler kurabilen ve iktisadi alanda başarılı olan Celal (Bayar)’ın, Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından iktisadi yapıyı düzene sokabilmek için göreve getirilmesidir. Nitekim 1933 yılında makine ithalatı konusunda gümrük muafiyetleri geri getirilmiş ve hammadde de ise bazı değişiklik yapılarak ithalat konusunda ayrıcalıklar sürmüştür (Tezel, 2002: 292).

Teşvik-i Sanayi Kanunu, anlaşıldığı üzere milli burjuvaziyi oluşturma çabalarının bir parçası olarak hayat bulmuştur. Bu bağlamda sanayi sektöründe faaliyet yürütecek olan burjuvaya belirli kolaylıklar sağlanmıştır. Fakat bu noktada, devlet ve burjuvanın karşılıklı olarak ilişki içerisinde olduğunu ve dolayısıyla birbirlerine muhtaç olduklarını da unutmamak gerekir. Nitekim dönem içerisinde hem oluşturulan kurumlar hem de 1926-1929 sürecindeki ülkenin iktisadi yapısı, devlet ve sermaye arasındaki karşılıklı ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

1.3 Dönem İçerisinde Oluşturulan Kurumlar

Cumhuriyet’in kuruluşunun ardından ülkenin iktisadi alanda modernleşmesini sağlamak ve iktisadi kalkınma sürecine hız kazandırabilmek için İstatistik Umum Müdürlüğü, Âli İktisat Meclisi ve İktisat Vekaleti kurulmuştur. Bu kurumların asıl amacı hem iktisadi politikayı düzenlemek hem de yerli sermaye ve devlet arasında bir köprü vazifesi üstlenerek iktisadi yapıyı top yekûn olarak kalkındırmaktır.

İktisadi sahada ülkenin eksikliklerini tespit etmek ve bu bağlamda hareket kabiliyeti kazanmak için ilk olarak İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Dolayısıyla İstatistik Umum Müdürlüğü’nün kuruluşu genç Cumhuriyet için bir zorunluluk arz etmektedir. Bu açıdan kurumun oluşturulmasının ekonomik, kamusal ve sosyolojik olarak üç temel zorunluluktan

doğduğundan söz etmek gerekmektedir. Bu üç zorunluluk gerçekte modern devletin oluşumundaki temel payandalardır. Modern devletlerde yönetme modeli, fikir sahibi olma noktasında ilerlemektedir. Fikir sahibi olmadan kastettiğimiz “yönetmek için bilme”dir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ekonomik olarak nasıl bir noktadayız? (girdi/çıktılar hangi durumda, ithalat-ihracat oranları, vergiler vs...), Kamu yönetiminde durum nedir? (Neye ihtiyacımız var?) ve son olarak insan kaynağımız yeterli mi? (Nüfus, bölgeler vs...) sorunsallarının çözümünün gerçekleştirilebilmesi ve fikir sahibi olarak sayısal verilerin oluşturulması, kısacası zikrettiğimiz 3 koşulda da planlamanın yapılabilmesi için İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Dolayısıyla savaş sonrasında ülkenin ahvalinin bilinmesi için oldukça önemli bir kurumdur.

1926’da kurulan İstatistik Umum Müdürlüğü’nün başına ilk olarak Belçikalı uzman Dr. Camille Jacquard geçmiştir (Köse, 2010: 22). Belçikalı uzmanın yanında Celal (Aybar) kurumun gelişmesinde destek olmuştur. Nitekim daha sonra da Celal (Aybar) kurumun başına genel müdür olarak geçip uzun yıllar hizmet edecektir. Bununla birlikte İstatistik Umum Müdürlüğü’nün alt memur kadroları da işe vakıf olan kişilerden teşekkül etmiştir (Çavdar, 2003: 85). Müdürlük işe ilk olarak nüfus sayımından başlamış ve daha sonrasında sanayi ve tarım sayımlarını gerçekleştirmiştir. Nitekim yapılan sayım için 1927 koşullarında Türkiye Cumhuriyeti’nin nüfusu 13.648.000 olarak tespit edilmiştir (TUİK, 0535: 6).

1927 yılında gerçekleştirilen diğer sayımlar ise sanayi ve tarım alanlarında yapılmıştır. Son olarak tarım sayımı yine İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından sanayi ve nüfus sayımı gibi başında Jacquard’ın bulunduğu ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Sayım içerisine çiftçi aileleri, ekili alanlar, üretim miktarları ve değerleri, hayvanlar ve tarım alet ve makineleri dahil edilmiştir. Sayım işi ülke genelinde vali ve kaymakamlar tarafından yürütülmüş ve ziraat memurları görev almıştır (Saçlı, 2009: 12-13).

1927 yılı tarım sayımı değerlendirildiğinde; ortalama olarak çiftçi nüfusunun genel nüfusa göre oranı %67 civarındadır. Hesap hatası bile yapılırsa o dönem için Türkiye’nin asıl geçim kaynağının tarım olduğunu bu durum tartışılmaz bir şekilde ispat etmektedir. Bununla birlikte her çiftçi ailesi için ekili arazi ve hayvan sayılarının düşük olduğu görülmektedir (Die, 1973: 85). Burada genel bir değerlendirme yapılırsa iktisadi yapısının tarıma dayalı olduğu Türkiye’de, tarımın yeterince gelişmemiş olduğunu daha doğrusu modernleşmemiş olduğunu vurgulamak yanlış olmayacaktır. Nitekim 1927 tarım sayımı içerisinde teknoloji kullanımı oranları da bunu ispatlar niteliktedir.

1.3.1 Âli İktisat Meclisi

Âli İktisat Meclisi (Yüksek İktisat Meclisi) kuruluşu açısından devlet ve özel sermaye arasında uzlaştırıcı rol üstlenerek iktisadi politikaların belirlenmesinde danışma rolü üstlenen bir yapıya sahip olan kurumu ifade etmektedir. Kuruluş dönemi göz önüne alındığında ekonomik bir çıkmaz içerisinde olan ve bu çıkmazı aşip modern devletin inşa süresine hız kazandırmak için her yolu deneyen yönetim kadrosunun böyle bir oluşuma katkı sağlaması ise dönemin gerçeklerine uygundur.

Âli İktisat Meclisi 25 Haziran 1927 tarihinde 1170 sayılı kanun ile kurulmuştur. İktisadi danışmanlık sağlayan bu meclisin kuruluş amaçları ekonomi politikalarının belirlenmesine yardımcı olmak, ekonomik meselelerde aracı olarak koordine görevini üstlenmek, kalkınmaya katkı sağlanmak, temelinde 3 ana prensibe dayanmaktadır (Koraltürk, 1996: 49).

Âli İktisat Meclisi, Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuştur. Meclisin 2 tane fahri başkanları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Başbakan, ikincisi ise Ticaret Bakanıdır. Meclis 24 üyeye sahiptir ve bu üyelerden 12’si içerisinde 1’i ordu mensubu ve 11’i de hükümetçe belirlenen kişilerdir. Kalan kısmı ise şu şekilde oluşmaktadır: Sanayi ve Ticaret Odalarından 4, bankacılardan 1, demiryolu işletmelerinden 1, çiftçilerden 2, Ticaret ve Zahire Borsasından 1,

madencilerden 1, Kambiyo Borsasından 1 ve son olarak kooperatifçilerden 1 kişi seçilmiş olmak suretiyle meclis oluşmuştur. Bu açıdan meclisin yapısı değerlendirildiğinde, özel sermaye ile devlet arasındaki bir köprü oluşturduğunu göstermektedir. Meclisin oluşturulmasının ardından, bu meclis 1928 yılından başlamak üzere toplantılar yapmış ve hayat pahalılığından gümrük siyasetine, zirai krediden maden sanayi ve milli gelirlere kadar incelemede bulunarak bunları raporlaştırmıştır (Gül, 1989: 88). Dolayısıyla bir nevi kuruluş amacını gerçekleştirmiştir denilebilir. 1930’lu yıllarda ise Türkiye’nin iktisadi felsefe olarak devletçiliği benimsemesinin ardından işlevini yavaşça kaybetmiş ve 1935 yılında kaldırılmıştır. Kurum devlet ve sermaye arasında köprü vazifesi kurması nedeniyle çalışmamızın muhtevası gereği önem arz etmektedir. Bir nevi o dönem cılız olan milli burjuvazinin isteklerini iletme noktasında çalışmıştır denilebilir.

1.3.2 İktisat Vekâleti

Bilindiği üzere 23 Nisan 1920’de BMM açılmıştır. Meclisin yapmış olduğu ilk işlerden biri de Vekâletlerin oluşturulmasıdır. 2 Mayıs 1920 tarihinde 3 sayılı kanun ile Vekâletler kurulmuştur. Bunlardan bir tanesi de İktisat Vekâletidir. Vekâletin başına ise Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey getirilmiştir. İktisat Vekâletinin kuruluşunun temelinde sanayi, ticaret, zirai, orman, maden ve veterinerlik hizmeti işlerinin düzenlenmesi şeklinde 6 prensibe dayandığı söylenebilir (Doğru, 2007: 276).

İktisat Vekâleti, kuruluş amaçları doğrultusunda Milli Mücadele döneminde hizmet vermiştir. İlk olarak Maliye ile çalışıp bütçe açığını kapatabilmek için 2 kaleme vergiler arttırılmıştır. Bunlar ihracat vergisi ve depo vergisi üzerinde gerçekleşmiştir. Nitekim ihracat vergisi beş kat arttırılırken depo vergisi on kat artmıştır. Bununla birlikte tarımda makineleşme, iâşe problemlerinin çıkmaması için önlem alma, ormancılık hususunda önlem alma, işçi hakları ve hayvancılık gibi konularda çalışmalar yürütmüştür. Ayrıca genel iktisadi meselelere çözüm aramıştır. Bu açıdan yapması gereken işleri Milli Mücadele’nin zor şartları altında devam ettirmiş ve aynı zamanda mücadeleye kaynak sağlamıştır. Fakat şartların zor olması İktisat Vekâletinin başarısını da engellemiştir. Dönemin çetin şartları neticesinde Vekâlet eleştirilere maruz kalmış ve Milli Mücadeleden sonra 5 Mart 1924 yılında 432 sayılı kanun ile ikiye ayrılmış ve bünyesinden Ticaret Vekâleti ve Ziraat Vekâleti ortaya çıkmıştır (Sağlam, 2017: 28).

21 Aralık 1928 tarihinde 1200 sayılı kanun gereğince Ticaret Vekâleti ve Tarım Vekâletlerinin birleşmesiyle İktisat Vekâleti tekrar kurulmuştur. Böyle bir birleşme yapılmasındaki amaçlar arasında kararların alınmasını kolaylaştırması, bu kararların uygulanması sürecine hız kazandırılması, işleyişi kolaylaştırmak gibi nedenler sayılabilir. İktisat Vekâletinin tekrar kurulmasından sonra kurumun başına Rahmi (Köken) Bey getirilmiştir. Fakat takvimler 1929 yılını işaret ettiğinde bilindiği üzere Dünya’da ekonomik bir buhran meydana gelecektir. Özellikle bu süreçte İktisat Vekâletine bağlı Dış Ticaret Dairesi kurulmuş ve ekonomi bütünsel olarak Vekâletçe yürütülmeye çalışılmıştır (Gül, 1989: 90). Daha sonraki süreçte ise Vekâlet, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı adı altında revize edilmiştir.

1.4 1926-1929 Yılları Arasında Devlet- Sermaye İlişkisi ve Kurulan Şirketler

İzmir İktisat Kongresi ve bu kongrenin sonucunda atılan adımlar daimî olarak bozulan yapıyı tekrar inşaaya yönelik hamleler değildir. Aksine yeni bir yapı inşa etmeye yönelik adımlardır. Dolayısıyla Cumhuriyet’in kurucu kadrosu her alanda olduğu gibi iktisadi sahada da paydaşlarla iş birliği yaparak mühendislik vazifesi yürütmüşlerdir. Nitekim İş Bankası’nın kurulması ile başlayan süreçte iktisadi açıdan bir dizi önlem alınmış ve devlet iktisat ile ilintili paydaşlarla modern bir ekonomi inşası sürecine girişmiştir. İktisat tarihçileri tarafından liberal ekonomi olarak adlandırılan bu dönem de tıpkı bir örümcek ağına benzeyen iktisadi sistematik tek tek düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu sistematığın içerisinde yer alan sermaye sahipleri, şirketler, bankalar, ticaret, iç piyasa gibi unsurlar revizyonist bakış açısıyla (belki de devrimci ruhu ile)

yeniden dizayn edilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak devlet ve sermaye ilişkisinden bahsetmek gerekir.

Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından devlet, sermaye ile (burjuvazi) ilişkiler kurmuş ve bu ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Nitekim iktisadi açıdan devletçi (1930 sonrası) politikalar uygulanana kadar geçen süre içerisinde devlet burjuvazinin eliyle yükselmeyi düşünmüştür. Fakat yine de Türkiye bağlamında bu yükseliş için devlet, sermayeye daha öncede bahsetmiş olduğumuz üzere birtakım kolaylıklar sağlamış veya kendisi çeşitli kurumlar oluşturmuştur. Dolayısıyla iktisadi olarak yükselmek için devlet de bizzat sistematğin içerisinde yer almıştır.

Türkiye'nin iktisat tarihi içerisinde, daha Cumhuriyet ilan edilmeden Milli Mücadele döneminde özellikle yabancı sermaye ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Milli burjuvazinin cılız olması nedeniyle ilişkilerdeki büyük pay yabancı sermaye ile sağlanmıştır. Bu bağlamda yapılan işler değerlendirildiğinde ilk olarak BMM'nin açılmasının ardından büyük tartışmalara sahne olacak olan Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey'in, Ereğli kömür madeni işletmecilik hakkını İtalyanlara satmış olmasından bahsetmek gerekir. Mondros Antlaşmasının imza edilmesinin ardından Celalettin Arif Bey, İtalya'ya giderek burada ortaklık kurmuştur. İstanbul'un işgalinden sonra ise Anadolu'ya geçen vekiller tayfası içerisinde yer almış ve Ankara'da Meclis'in açılmasının ardından ilk olarak Meclis İkinci Başkanlığına seçilmiş ardından ise süreç içerisinde Adalet Bakanlığı görevine kadar yükselmiştir (Tezel, 1970a, 240). Türkiye'nin tek taş kömürü havzasını savaş halinde bulunan İtalyanlara verilmesi dönem için ilginç bir durumdur. Nitekim bu durum Meclis içerisinde tartışmalara yol açmış ve Tezel'in ifadesi ile Celalettin Arif Bey, Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından aklanmıştır. Bize göre Mustafa Kemal (Atatürk)'ün Celalettin Arif Bey'i aklamasının temelinde iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi mütareke sonrasında ortaklık kurulması ve satışın yapılmasıdır. İkincisi ise Milli Mücadeleye zarar vermek istememesidir.

Milli Mücadelenin kazanılmasının ardından bazı vekillerin öncülük etmesi ile birlikte Milli Türk İthalat Şirketi kurulmuştur (Tezel, 2002: 193). Fakat 1923 yılında bu şirket, bir İngiliz sermaye grubu ile ortaklık kurmuştur. Dolayısıyla şirketin milliliği tartışılır olmakla birlikte yine burjuvazinin doğası gereği hareket edildiğini söylemeden geçmemek gerekmektedir.

1923 yılının yabancı sermaye grubu ile olan ilişkisine diğer bir örnek ise Chester ayrıcalığıdır. 9 Nisan 1923 tarihinde 327 sayılı kanun ile bu gruba ayrıcalık tanınmıştır. Ayrıcalık gereği 17.000 kilometrelik alanda maden ve petrol kaynaklarını, bununla birlikte demiryolları ve limanlarını 99 yıl işletme ayrıcalığı tanınmıştır. Bunun karşılığında ise 4.400 kilometre demiryolu hattı döşeme ve 3 liman yapımını şirket üstlenmiştir. Fakat Musul ve Kerkük'ün Türkiye sınırlarının dışında kalması ve Irak petrolünün Standart Oil tarafından denetlenmesinin ardından anlaşma rafa kaldırılmak zorunda kalmıştır (Tezel, 1970b: 287-288).

1926'dan başlamak üzere 1929 yılına kadar yabancı sermayeyi ülkeye çekme noktasında adımlar atılmış ve bu dönemde hacim genişletilmiştir. Bu durum aşağıdaki tablo ile ifade edilebilir.

Tablo 4: 1926-1929 Yılları Arasında Yabancı Menşeli Sermayenin Türkiye’deki Yatırımları (Tezel, 2002: 195)

YIL	MİLYON TL
1926	6.5
1927	5.3
1928	8
1929	12
Toplam	31.8

Tabloda 4’te ifade edildiği üzere özellikle 1927 yılından sonra yatırım noktasında bir artış yaşanmıştır. Nitekim bunda Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun büyük bir etkisi vardır. Bununla birlikte en dikkat çekici unsur ise 1929 yılında yatırım oranının diğer yıllara göre neredeyse iki kat artış sağlamasıdır. Dünya ekonomik krizinin yaşandığı dönemde yabancı sermayeyi ülkeye çekmek büyük başarıdır. Fakat bundan sonraki süreçte krizin etkisi ve alınan çeşitli tedbirler nedeniyle yabancı sermayeli yatırımlarda düşüş yaşanacaktır. Ayrıca yine aynı süreçte yeni yabancı şirketler ise belirli ayrıcalıklar kazanmıştır. Şirketler için aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 5: Türkiye Cumhuriyetinden Ayrıcalık Hakkı Elde Eden Şirketler (Tezel, 2002: 196)

ŞİRKET İSMİ	YIL	UYRUK
İstanbul Seydiköy Gaz ve Elektrik Şirketi	1924	Belçika
İzmir Telefon Şirketi	1925	İsveç
İzmir Elektrik ve Tramvay Şirketi	1926	Belçika
Güney Anadolu Magnez Madencilik Şirketi	1927	Almanya
Zingal Ormancılık Şirketi	1927	Belçika
Kireçlik Krom Madencilik Şirketi	1927	Fransa
Adana Elektrik Şirketi	1928	Almanya
Ankara Elektrik ve Gaz Şirketi	1928	İngiltere
Fethiye Simli Kuşun Madencilik Şirketi	1928	Fransa
Kömür Madencilik Şirketi	1929	Fransa
Ford	1929	Amerika

Tablo 5’ten anlaşılacağı üzere toplamda 11 şirket ayrıcalık hakkına sahip olmuş ve bu ayrıcalıkları sayesinde şirketler, kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyet yürütmüşlerdir. Nitekim

bu durum da bizlere Türkiye'nin kapitalizmle eklemlenme sürecinin ivme kazandığını ve sermayenin (burjuvazinin) bir anlamda ülke içerisine çekilmek istendiğini göstermektedir.

Süreç içerisinde yurt dışı burjuvaziyi ülke içine çekmek ve milli burjuvaziyi güçlendirmek dönemin ekonomik felsefesi olmuştur. Nitekim uygulanmış olan politikalar açıkça bu durumu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu süreçte genç Cumhuriyetin kapitalizme eklenmesi ve bu şekilde ekonomik yapıyı dizayn ederek milli bir burjuva yaratma arzusu hayat bulacaktır. Bu noktada dönem içerisinde kurulan banka ve şirketlerden bahsetmek gerekmektedir.

Tablo 6: *Dönem İçi Kurulmuş Olan Bankalar (CBA, F. 14, D. 56, A. IV-8: 17).*

Bankanın İsmi	Sermayesi	Merkezi
Emlak ve İkrizat Bankası	100.000	İstanbul
Eskişehir Çiftçi Bankası	100.000	Eskişehir
İstanbul Esnaf Bankası	100.000	İstanbul
Emvali Gayrimenkule İkrizat Bankası	60.000	İzmir
Adapazarı İslam Bankası	100.000	Adapazarı
Akhisar Tütüncüler Bankası	500.000	Akhisar
İş Bankası	2.000.000	Ankara
Akşehir Bankası	1.000.000	Akşehir
İtibar-1 Milli Bankası	4.000.000	İstanbul
Aksaray Halk İktisat Bankası	100.000	Aksaray
Akhisar Servet Bankası(?)	100.000	Akhisar
Emlak ve Eytam Bankası	20.000.000	Ankara
Türkiye ve İran Bankası	200.000	İstanbul
Türk Ticaret ve Sanayi Bankası	1.000.000	İstanbul
Türk Ticaret Bankası	500.000	Konya
Terhin-i Emlak ve Efrac-1 Arazi Bankası	300.000	İstanbul
Türk Ticaret Bankası	100.000	İstanbul
Türkiye Milli Bankası	1.000.000	İstanbul
Ziraat Bankası	30.000.000	Ankara
Denizli İktisat Bankası	100.000	Denizli

Sanayi ve Maadin Bankası	18.000.000	İstanbul
Konya İktisat-ı Milli Bankası	100.000	Konya
Karaman Bankası	20.000	Karaman
Kayseri Çiftçiler Bankası	50.000	Kayseri
Karaman Çiftçi Bankası	100.000	Karaman
Milli İktisat Bankası	1.500.000	İstanbul
Milli Aydın Bankası	50.000	Aydın
Nevşehir Bankası	50.000	Nevşehir
Niğde Çiftçi ve Ticaret Bankası	50.000	Niğde

Tablo 6’da belirtildiği gibi yerelde ülke genelinde birçok banka kurulmuştur. Bunlardan en dikkat çeken ise sermayesinin 20.000.000 TL olması nedeniyle Emlak ve Eytam Bankasıdır. Fakat bu sermayeyi en azından kuruluşundan birkaç yıl sonra bile yakalayamayacaktır. Bununla birlikte bankaların bir kısmının özel sermaye sayesinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cılız burjuvazi kapitalist sisteme bankacılık faaliyetleriyle beraber eklenerek sermaye birikimlerini arttırmayı hedeflemişlerdir. Nitekim finans kapitale bu minvalde katılmayı düşünmüşlerdir.

1926-1929 yılları arasında kurulan anonim şirketler için Cumhurbaşkanlığı arşivinde bulunan Ticaret Umum Müdürlüğü’nün raporu detaylı bir şekilde bilgi vermektedir. Rapora da 1926 yılından başlamak üzere yıl yıl kurulan Türk anonim şirketleri yer almaktadır. Türkiye’de anonim ve sigorta şirketlerinin kuruluşu 19. yüzyılın kapitalist zihniyeti içerisinde yayılcı politikalar çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde hayat bulmuştur. Nitekim bu durum Osmanlı Devleti’nin yarı sömürge haline gelmesi, modernleşme süreci ve son olarak ihtiyaçların karşılanmasına yönelik girişimler temelinde değerlendirilebilir. Türkiye’de 1926-1929 yılları arasında kurulan şirketlerin Osmanlı zamanında kurulanlara göre artış sağladığını söylemek mümkündür. Liberal iktisadi bir politikayı benimsemiş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin yapmış olduğu hamleler, dış piyasalara güven vermesi ve içeride burjuvazi sınıfını oluşturma çabaları neticesinde böyle bir artış yaşanmıştır. Bu süreci anlayabilmek için 1926 öncesindeki gelişmeleri değerlendirmek gerekir.

1926 öncesi için genel bir değerlendirme yapılırsa, bu noktada Cumhuriyet öncesi ve sonrası ülkenin genel iktisadi durumunu anlayabilmek ve iktisadi yaşamda doğru hamleler yapabilmek için Cumhuriyet’in ilanının ardından çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Bunlardan biri de 1915 ile 1926 yıllarını kapsayan ve Türkiye’deki iktisadi gelişmeleri (şirketler, işletmeler, bankalar vs..) özetleyen rapordur. Dolayısıyla rapor, aslında burjuvazi sınıfının yetersiz oluşunu gözler önüne sermektedir.

Rapora göre; 1915 yılına gelene kadar Türkiye’de 68 anonim şirket kurulurken, I. Dünya Savaşı yıllarında kurulan 70 anonim şirketle beraber 1919 yılına kadar sayı 138 ulaşmıştır. Nitekim kapitülasyonların kaldırılması ve İTF’nin yerelde milli bir burjuvazi oluşturma politikalarının bir nebze de olsa başarılı oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı yıllarında kurulan 70 anonim şirket bunu ispatlar niteliktedir. Bununla birlikte Milli Mücadele’nin kazanılmasına kadar geçen süre zarfında Türkiye iktisadiyatının durgunlaştığı anlaşılmaktadır. 1919’da 12, 1920’de 8, 1921’de 4 ve 1922 yılında 5 şirket kurulabilmiştir. Topyekûn bir istiklal

mücadelesinde şirket kurulma sayılarının azlığı eleştirilebilir ancak yine de genel bir savaşta sayıların bu şekilde bile olması bir mucizedir (CBA, F. 14, D. 56, A. IV-8: 1).

Türkiye’de şirketlerin kuruluş sayılarının asıl arttığı tarih ise Cumhuriyet’in ilanından (1923) sonradır. 1923’te 15, 1924’te 42, 1925’te 50 ve 1926 yılı içerisinde ise 26 şirket kurulmuştur. Rakamların ifade ettiğine göre Cumhuriyet’in ilanının ardından 1926 yılına kadar kurulmuş olan şirketlerin sayısı 135’tir. Bu şirketlerin sayısı 1919’a kadar 25, 1919 ile 1922 arasında 10, 1923’te 40, 1924’te 60’dır. 1926 senesinde ise 40 yabancı şirket kurulmuştur. Rapordan anlaşılacağı üzere 1919 yılına kadar kurulmuş olan yabancı anonim şirketlerin sayısı 25 olarak verilmiştir. Ancak raporu yazan ya eksik bilgi vermiştir ya da faaliyette olan anonim şirketlerden bahsetmiştir. Nitekim 1847’den başlamak üzere 1919’a kadar kurulan yabancı anonim şirket sayısı 329’dur (Toprak, 1982: 60). Sigorta şirketleri bağlamında değerlendirildiğinde 1919 yılına kadar 2, Cumhuriyet’in ilanından ise 7 yerli sermayeli sigorta şirketi kurulmuştur. Ayrıca 1919 yılına kadar 26 yabancı sigorta şirketi bulunurken 1923’te 9, 1924’te 32, 1925’te ise 6 yabancı sermayeli sigorta şirketi daha kurulmuştur (CBA, F. 14, D. 56, A. IV-8: 1). Bununla birlikte sanayi için 1920 yılından başlamak üzere 1926 yılına kadar toplamda 33 adet anonim şirket kurulmuştur. 1920’de 1, 1921’de 1, 1923’te 7, 1924’te 7, 1925’te 12 ve 1926 yılında 5 adet sanayi için anonim şirket kurulmuştur. Dolayısıyla sanayileşme hareketine paralel olarak 1923 yılı ile birlikte bu anlamda hizmet verecek olan anonim şirketlerin sayısında da bir artış gözlemlenmektedir. Bununla birlikte raporda dış ticaret, iç ticaret, deniz ticareti, maden işletmeleri, sanayi okullarına gönderilen öğrenciler ve son olarak kurulan yerli bankalardan bahsedilmektedir (CBA, F. 14, D. 56, A. IV-8: 17).

1926 yılından başlamak üzere yıl yıl kurulan Türk anonim şirketleri hakkında yine başka bir raporda detaylı olarak bilgi verilmiştir. 1926 yılı için toplamda 28 Türk anonim şirketi kurulmuştur. Bu dönem için yatırımların büyük oranı madencilik sektörüne yapılmıştır. Nitekim 2.000.000 TL sermaye ile kurulmuş olan Türk Kömür Madenleri şirketi bunu ispat etmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de orman sanayisinin de bu yıl ile gelişme kaydedeceği söylenebilir. 1.000.000 TL sermaye ile kurulan Zından ve Çangal Ormanları Şirketi bu durumu kanıtlamaktadır (CBA, F. 29-8, D. 56, A. IV-9: 1).

1927 yılında 24 Türk Anonim şirketi kurulmuştur. Bu sayı 1926 yılına oranla biraz daha düşüktür. Fakat yine de bütün alanlara yönelik olarak ihtiyaç bağlamında yatırım yelpazesinin genişlediği söylenebilir. 1927’yi takiben 1928 yılı için ise kurulan şirketlerde sayı düşmüştür. Fakat şirket sayısının 1927’ye oranla daha az olmasına karşın sermayelerinin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bunun iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki Teşvik-i Sanayi Kanunu bağlamında kredi sağlanması, ikincisi ise sanayi sektöründeki sermaye payının büyümesidir (CBA, F. 29-8, D. 56, A. IV-9: 2- 3).

1929 yılı için ise 11 şirket kurulmuştur. Sermaye tutarı 5.800.000 TL’dir. Yapılan incelemelerde kurulmuş olan Türk anonim şirketleri içerisinde toplam sermayede ki en düşük oran 1929 yılına aittir. Nitekim bu düşüklüğün sebebi ise 1929 yılı kapitalizmin buhran döneminden kaynaklanmaktadır. Fakat yine de maden ve sanayi sektöründe Türk şirketlerinin ve milli burjuvazinin hevesli olduğu söylenebilir. Pamuk ve Nebati Yağlar şirketi ile Türk Çimento ve Kireci şirketinin bu yıl için diğerlerine nazaran daha büyük sermaye ile kurulmuş olması bu durumu gözler önüne sermektedir (CBA, F. 29-8, D. 56, A. IV-9: 1).

Genel bir değerlendirme yapıldığında 19. yüzyıldan başlamak üzere I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar Türkiye’de kurulmuş olan şirket sayısını neredeyse Cumhuriyet yönetimi 4 yılda yakalamıştır. Aynı zamanda da Cumhuriyet’in ilanının ardından yabancı sermaye de ülkeye çekilebilmiştir. Bunu büyük bir başarı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu büyük başarının temelinde ise iktisadi açıdan çalışmamızın önceki bölümlerinde de bahsetmiş olduğumuz alınmış olan doğru kararlar yatmaktadır. Nitekim milli burjuvazi (milli sermaye) oluşturma çabalarının

yavaş yavaş meyve verdiği görülmektedir. Özellikle gümrük tarifelerinin de belirlenmesi ve bu minvaldeki politikaların uygulanmaya konulması bu sınıfı daha da güçlendirecektir. Fakat asıl olarak milli burjuvazinin Türk ekonomisinde güçlü bir şekilde yer alışı ancak II. Dünya Savaşı sonrası gerçekleşecektir.

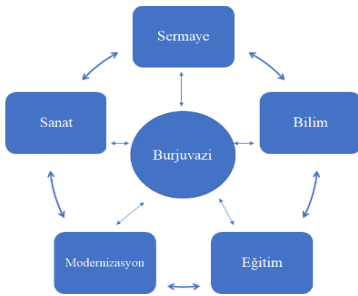
1.5 Sonuç

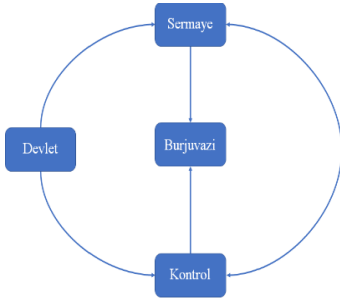
Burjuvazi Orta Çağ’ın karanlık evresinde Avrupa’nın bütün iktisadi sistematiğini değiştirmek üzere ortaya çıkan toplumsal bir sınıftır. Bu açıdan Burjuvazinin, Feodal Avrupa’nın karanlığını örtecek olan bir sınıf olduğunu (Feodal Avrupa’nın güneşi) söylemek yerinde olacaktır. Nitekim feodal sistemin çözülmesi ve akabinde Batı’nın üretim modelinin kapitalizme evrilerek, burjuvazinin çeşitli dinamik unsurları (halk kitleleri, teknoloji, eğitim, bilim) kullanarak Batı’nın çehresini değiştirmesi bu kapsamda değerlendirilmelidir. Dolayısıyla Batı’nın, Doğu toplumlarından üstün seviyeye ulaşmasını etkileyen unsurlardan biri de burjuvazinin Batı sistematiği içerisinde hayat buluşu ile alakalı bir durumdur.

Batı, Burjuvazi sayesinde teknolojik ve kültürel olarak gelişme sağlarken (bütün sistematiği değiştirirken) buna karşın *Doğu toplumları ne yapıyordu?* sorusu akıllara gelmektedir. Burada açık bir şekilde ifade etmek gerekir ki, Doğu toplumlarında siyasi ve sosyo-ekonomik yapının Batı’nın tam tersi olması nedeniyle toplumsal bir sınıf olarak Batı tipinde bir burjuvazi oluşmamıştır. Nitekim Batı’nın feodal sistemine göre, Doğu toplumlarında merkezi güç tam olarak sağlandığı için, Doğu toplumlarında oluşturulmuş olan sosyolojik mekanizma (toplumsal sınıflar) ve buna bağlı olarak üretim biçimleri, Batı tipinde burjuvazinin doğumunu engellemiştir. Dolayısıyla Türkiye’de milli burjuvazinin sancılı bir süreç sonrasında ortaya çıkışı da bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Ulusal ekonomi inşası sürecinde milli bir burjuvazi de oluşturulmaya çalışılmıştır. 1923-1929 yılları arasında İzmir İktisat Kongresi sonucunda alınan kararlar bağlamında liberal politikaların uygulanacağı belirlenmiştir. Nitekim bu açıdan İttihatçıların milli iktisat politikaları sürdürülmüş ve doğal olarak devlet, milli burjuvaziye oluşturma arzusunun neticesinde bu sınıfa mensup üyelere yapmış olduğu hamlelerle destek olmaya çalışmıştır. Devletin özel sermayenin elinden tutması nedeniyle araştırmacılar tarafından liberal olarak nitelendirilen dönemin tam anlamıyla *liberal* olmadığı burada devletin kapitalist üretim faaliyetleri içerisine yer aldığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi Batı tipi burjuvazi ile milli burjuvazi arasındaki derin farklardan kaynaklanmaktadır. Bu noktada aşağıdaki şekiller durumu daha iyi anlatacaktır.

Şekil 1: Batı Tipi Burjuvazi

Şekil 2: Milli Burjuvazi

Şekil 1 Batı tipi burjuvaziyi temsil ederken, Şekil 2 ise Milli burjuvaziyi /Türk burjuvazisini ifade etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Batı tipi burjuvazinin doğal seleksiyon içerisinde ortaya çıkması hasebiyle siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel faaliyetlerle doğrudan ve karşılıklı bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu karşılıklı ilişki sonucunda Batı'nın bütün dinamikleri harekete geçebilmiş ve dolayısıyla Doğu'ya olan üstünlüklerini bu şekilde sağlamıştır. Milli burjuvazi (Türk burjuvazisi) ise İttihatçıların başlattığı ve Cumhuriyet döneminde devam ettirilen bir proje olarak ortaya çıktığı için devletin sürekli olarak kılcal damarlarıyla (kanun ve sermaye) kan pompalamasına ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla Batı tipi burjuvazi ile milli burjuvazi arasındaki temel fark buradan kaynaklanmaktadır ve ulusal ekonominin inşası sürecinde devlet milli bir burjuvaziye ihtiyaç duyduğu için bu ekonomik grubu oluşturmak için elinden gelen her şeyi yapmıştır. 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte milli burjuvazi servet birikimini arttırarak güç kazanmıştır. Yürütmüş oldukları karaborsa faaliyetleri bu durumu tetiklemiştir. Nitekim dünya siyasasındaki konjonktürel gelişmelere de bağlı olarak, 1913 sonrasında temelleri atılan milli burjuvazinin ekonomik olarak güçlü bir şekilde Türk siyasasında yer alışı ancak II. Dünya Savaşı'nın sonucunda gerçekleşecektir.

Kaynakça

- Akgüç, Ö. (1992). *100 soruda Türkiye'de bankacılık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Avcıoğlu, D. (2001). *Türkiye'nin düzeni dün-bugün-yarın*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydemir, C., & Yılmaz Genç, S. (2011). Orta Çağ'ın sosyoekonomik düzeni: Feodalizm. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 226-241.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (1973). *Türkiye'de toplumsal ve ekonomik gelişmenin 50 yılı*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No: 683.
- Berkes, N. (1970). *100 soruda Türkiye iktisat tarihi: Osmanlı ekonomik tarihinin temelleri*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye iktisat tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bursa Konserve Fabrikası*. (03.12.1929). İstanbul: Cumhuriyet.
- Cem, İ. (2010). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cillov, H. (1974). İktisadi istatistiklerimizde 50 yıllık gelişmeler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30(1-4), 27-46.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi. (Tarih Yok). *1335 senesinden itibaren 1926 senesine kadar, ticaret müdüriyet-i umumiyesinin dahili ve harici ticaret işleriyle sigortalıların ve şirketlerin faaliyetlerine dair olan, yerli bankaların ismini, sermayesini ve merkezini gösteren listenin de yer aldığı rapor*. F. 14, D. 56, A. IV-8.

- Cumhurbaşkanlığı Arşivi. (Tarih Yok). *Ticaret Umum Müdürlüğünün, dahili ve harici ticaret, deniz ticareti ve "şirketler ve sigortalar" şubelerini kapsayan beş yıllık kanun, nizamname, talimatnameler, oluşturulan kurumlar, şirketler ve sermaye miktarları ve verdiği neticeler hakkındaki raporu*, F. 29-8, D. 56, A. IV-9.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye’de liberalizm, 1860-1890*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye ekonomisinin tarihi 1900-1960*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Daver, A. (05.02.1933). *Teşvik-i Sanayi Kanunu kaldırılmamalıdır*. İstanbul: Cumhuriyet.
- Demirel, K. (2014). *Emlak ve Eytam Bankası*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Doğru, C. (2007). Milli Mücadele döneminde ekonomiye verilen önem: İktisat Vekâletinin kurulması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 270-287.
- Eroğlu, N. (2007). Atatürk dönemi iktisat politikaları. *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 23(2), 23-36.
- Evsile, M. (2018). Cumhuriyet döneminde sanayileşme faaliyetleri (1923-1950). *History Studies*, 10(8), 109-119.
- Fabrikalar ne halde*. (26.01.1929). İstanbul: Cumhuriyet.
- Ford Fabrikası*. (19.04.1929). İstanbul: Cumhuriyet.
- Genç, M. (2005). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Göçek, F. M. (1999). *Burjuvazinin yükselişi, imparatorluğun çöküşü Osmanlı batılılaşması ve toplumsal değişme*. (İ. Yıldız, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gül, M. (1989). *Atatürk döneminde Türkiye’nin sanayileşme politikası (1923-1938)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- İnan, A. (1989). *İzmir iktisat kongresi*. Ankara: TTK.
- Karabekir, K. (2001). *İktisat esaslarımız: hatıra ve zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabıyık, L. E. (2001). *Türkiye’de finans tarihi*. Bursa: Vipaş AŞ. Yayınları.
- Kasalak, K. (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de sanayileşmeye etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012(27), 65-79.
- Kazgan, G. (2002). *Tanzimattan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi: birinci küreselleşmeden ikinci küreselleşmeye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kıray, E. (1993). *Osmanlı’da ekonomik yapı ve dış borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (2001). *Türkiye İş Bankası tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Koraltürk, M. (1996). Âli iktisat meclisi (1927-1935). *Ekonomik Yaşam*, 7(23), 47-64.
- Köse, M. (2010). *1927 nüfus sayımı ve sonuçlarının değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Marx, K. & Engels, F. (2015). *Komünist parti manifestosu*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Mensucat Fabrikası*. (06.08.1929). İstanbul: Cumhuriyet.
- Nadi, Y. (04.02.1929). *Emlak Bankası*. İstanbul: Cumhuriyet.
- Nadi, Y. (27.08.1934). *İş Bankasının büyük zaferi*. İstanbul: Cumhuriyet.

- Oskay, C., & Kubar, Y. (2008). Türkiye’de kamu bankalarının özelleştirilmesi. *KMU İİBF Dergisi*, 10(14), 367-383.
- Ökçün, A. G. (1975). Teşvik-i Sanayi Kanunu muvakkatı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 25-44.
- Özel, S. (2002). Atatürk dönemi Türkiye ekonomisi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2002(2), 235-248.
- Özer, M. H. (2014). Cumhuriyetin ilk yıllarında milli tüccar oluşturma çabalarında İş Bankasının rolü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69(2), 351-377.
- Pamuk, Ş. (1988). *100 soruda Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme (1820-1913)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pernoud, R. (1991). *Burjuvazi*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saçlı, Y. (2009). *Türkiye’de tarım istatistikleri gelişimi, sorunlar ve çözüm önerileri*. Ankara: DPT Yayınları, Yayın No: 2792.
- Sağlam, Ayşegül. (2017). Erken Türkiye Cumhuriyeti döneminde iktisadi bağımsızlığı sağlama misyonuyla Ticaret Vekâleti (05.03.1924-21.01.1928). *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 17(36), 19-46.
- Sanayi ve Maadin Bankası u. müdürünün verdiği izahat*. (27.10.1929). İstanbul: Cumhuriyet.
- Sombart, W. (2017). *Burjuva*. (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu. *İstatistik göstergeler 1923-2004*. Ankara: TÜİK, Yayın No: 0535.
- Tecer, M. (2006). Atatürk döneminde (1923-1938) ekonomik örgütlenme. *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4), 75-116.
- Tezel, Y. S. (1970a). Birinci Büyük Millet Meclisinde yabancı sermaye sorunu: Bir örnek olay. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25(1), 239-251.
- Tezel, Y. S. (1970b). Birinci Büyük Millet Meclisi anti-emperyalist miydi?: Chester ayrıcalığı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25(4), 287-318.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tophane’de Ford fabrikasının inşaatı*. (22.08.1929). İstanbul: Cumhuriyet.
- Toprak, Z. (1982). *Milli iktisat (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1995). *Milli iktisat- milli burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (22.11.1937). *Beş yıllık sanayi müesseseleri ve üretimi istatistiği*. 30-10-0-0 / 24-138-1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (12.04.1940). *Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan istifade eden müesseseler ve sanayi üretimi istatistiği*. 30-10-0-0 / 25-140-4.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. (20.12.1940). *1939 yılı Teşvik-i Sanayi Müesseselerinin istatistiği*. 30-10-0-0 / 25-140-12.
- Ünal, M. A. (2012). *Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

- Vural, İ. Y. (2008). Atatürk dönemi maliye politikaları: Liberal iktisattan karma ekonomiye. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008(20), 77-114.
- Werner, S. (2017). *Burjuva*. (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yağ Fabrikası açılacak*. (02.03.1929). İstanbul: Cumhuriyet.
- Yıldırım, V. E. (2014). 1933 yılında Âli İktisat Meclisi’nin sanayi raporu ve Sümerbank’ın kurulması. *Turkish Studies*, 9(7), 561-575.
- Yiğit, A. A. (2012). Türkiye’nin tarıma dayalı sanayi politikası. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 315-326.
- Zeytinolu, E. (1976). *İktisat tarihi*. İstanbul: Meter Matbaası.

MUTLAK MONARŞİ YOLUNDA BİR DURAK: HABSBURG KARLOVAC GENERALLİĞİ'NİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI (1741-1748)

Mehmet SOLAK¹

Öz

XVIII. yüzyıl, tarihsel koşullardan ayrı olarak ve çağdaş devletlerin güç/çıkar mücadelesi bağlamında yeni bir siyasal gerçekliğin yaşandığı ve modern bürokratik devlet sisteminin gözle görülebilir bir biçim almaya başladığı bir dönemdir. Dönemin Avrupa güçleri Aydınlanma Çağı'nın ortaya koyduğu düşünce ve fikirlere uygun olarak idarelerini ve toplumlarını reforma tabi tutarak, hâkimiyetleri altındaki toprakların tamamında merkezî bir iktidar yapısı oluşturmak istemişlerdir. Bu bağlamda 1730'lardan itibaren Habsburg Monarşisi, merkeziyetçi ve mutlakiyetçi bir idari yapıya sahip olmak için kendi yönetimi altında bulunan Askeri Sınır Bölgesi'ni yeniden yapılandırma sürecini hızlandırmıştır. Bölgenin 1683-1699 Osmanlı-Habsburg savaşından sonra mekânsal olarak değişimi ve Osmanlı akınlarının belirgin bir biçimde azalması, kendisine Monarşi tarafından ek sorumluluklar yüklemesine sebep olmuştur. Monarşi, yaptığı birçok reform girişimi ile Askeri Sınır Bölgesi'ni Avrupa'daki savaşlarında asker sağlayabileceği bir kaynağa dönüştürmek istemiştir. Bu ise Askeri Sınır Bölgesi'nin tamamının, ilerleyen süreçte bir yandan Habsburg daimi ordusunun bir parçası olmasını sağlarken diğer yandan profesyonel bir orduya dönüşmesine imkân vermiştir. Bu araştırmanın amacı, Askeri Sınır Bölgesi'nin bir parçası olan Karlovac Generalliği'nde Saksonya-Hildburghausen Dükü Joseph Friedrich tarafından 1747-1748 tarih aralığında yapılan reformları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karlovac Generalliği, Maria Theresa, Saksonya-Hildburghausen Dükü Joseph Friedrich, Alay.

A STOP ON THE WAY TO ABSOLUTE MONARCHY: RESTRUCTURING OF THE HABSBURG KARLOVAC GENERALSHIP (1741-1748)

Abstract

The European powers of 18th century wished to establish a central governing (power) structure on all their domains by subjecting their administrations (authorities) and communities to reformation according to the thoughts and ideas put forth by the Enlightenment. In this context, from the 1730s the Habsburg Monarchy accelerated the restructuring process of the Military Border Frontier under its rule in order to have a centralistic and absolutistic administrative (governing) structure. The change of the region spatially after the Ottoman-Habsburg war (1683-1699) and the decline in the Ottoman raids prominently caused the Monarchy to lay additional burdens on the region. The monarchy, with the help of its several reform initiatives, wanted to turn the Military Border Region into a source that could supply soldiers during its wars in Europe. On one hand, this made the Military Border Region as a whole be a part of the Habsburg regular army, on the other hand enabled it to turn into a professional army. From this point of view, the aim of this article is to handle (discuss)the reforms made between 1747-1748 by the duke of Saxonia-Hildburghausen, Joseph Friedrich in the Karlovac Generalship, which was a part of the Military Border Region.

Keywords: Generalship of Karlovac (Karlovac General Command), Maria Theresa, Prince Joseph Friedrich of Saxe-Hildburghausen, Regiment

Giriş

Yaklaşık olarak üç buçuk asır (1522-1881) varlığını korumuş bir Balkan müessesesi olan, *Vojna Krajina*, *Militärgrenze*, *Military Frontier* olarak da isimlendirilen Askeri Sınır Bölgesi, iki komşu ülkeyi birbirinden ayıran basit, düz bir sınır çizgisi değildir. Bölge, Habsburg Monarşisi

¹ Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ORCID 0000-0001-5304-7353, mehmetolak09@yahoo.com
Başvuru Tarihi (Received): 01.06.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

tarafından Türklerin XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren barış zamanı da dahil İç Avusturya bölgelerine yaptığı akınlara karşı kendi sınırlarında bir tür koridor / arakesit şeklinde organize ettiği savunma mekânıdır (uc/serhad) (Wolf, 1947: 13).² Savunma amacıyla bölgede konuşlandırılan Habsburg birliklerinin sayısının yetersiz olması Monarşi'nin başka araçlar kullanmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk doğrultusunda Osmanlı topraklarından gelen yerli Ortodoks ahalisi bazı ayrıcalıklar karşılığında milis kuvvet olarak bölgeye yerleştirilmiştir. Özgür çiftçi statüsünü elde eden bu sınır muhafızları, bölgenin sınır savunma sistemi şeklinde organize edilmek istenmesinden dolayı kamusal olarak sivil yönetim yerine askeri yönetime tabi tutulmasına sebep olmuştur. *Graničar(i)*, *Grenzer* olarak isimlendirilen bu sınır muhafızları kendilerine verilen ayrıcalıklar sayesinde ayrı bir toplumsal kimlik kazanmışlar, bu durum ise Habsburg serhaddinin toplumsal ve siyasal yapısının temelini oluşturmasını sağlamıştır.³

Habsburglar ve Osmanlılar arasında aralıklarla (1683'den 1739'a) yapılan büyük harpler sonucunda, özellikle Karlofça ve Pasarofça antlaşmaları ile Monarşi lehine toprak genişlemesi sağlanmış ve bu genişleme sonucunda elde edilen arazilerin çoğu Askeri Sınır Bölgesi yönetimine devredilmiştir. Böylece sınır savunması, XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar Adriyatik Denizinden Karpatlara kadar 1.600 km den fazla bir mesafeye yayılmıştır (Wolf, 1947: 94; Pöll, 2013: 428). Osmanlı akınlарının XVIII. yüzyılda azalması sonucunda Askeri Sınır Bölgesi'nin en önemli iki kısmı olan Karlovac ve Varaždin generalliklerinin sınır savunma sistemi olarak önemleri azalmıştır. Doğal olarak Viyana'nın bölge için yeni planları vardı: Askeri Sınır Bölgesi'nin gelecekteki savaşlar için büyük askeri kışla görevini görmesi. Buna göre Habsburglar, bu yeni yapılandırma sırasında çeşitli idari reformlar yoluyla yerel askeri birimleri yeniden düzenleyerek, bu birimleri kendi düzenli ordularına kademeli olarak entegre etmeye çalışacaklardı. Kısaca Monarşi için Askeri Sınır Bölgesi, ucuz asker kaynağı olarak görülmüş ve önemi giderek artmıştır (Valentić, 1981: 17).

Habsburg Monarşisi XVIII. yüzyılda ünlü söyleviden "*Bella gerant alii, tu felix Austria nube!*" uzaklaşarak, emperyal ve yayılmacı çıkarlarını desteklemek için Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde sayısız savaş başlatmıştır.⁴ Zira Otuz Yıl Savaşlarında (1618-1648) bir dizi sınır muhafızını hizmetinde bulundurmasına rağmen, Avrupa cephelerinde sürekli olarak bu muhafızlardan yararlanmak mümkün değildi. Avrupa'da savaş biçiminin değişmesi ve Monarşi daimi ordusunun yeni yapılanması ise bölge generalliklerinin Viyana Saray Harp Şurası'nın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmıştır (Holjevac & Moaçanın, 2007: 30-31). Buna ek olarak, bölge savunma sisteminin önemini yitirmesi, *Graničar*ların disiplin-taktik olarak zayıf ve motivasyonlarının düşük olması, askeri kuvvet olarak sadece Osmanlı akınlарına

² Ayrıca Osmanlı'nın batı serhadlerinin başlangıcı olan uç beylikleri döneminden Bosna serhad bölgesinin XVI. yüzyılın sonuna kadar gelişimi üzerine bir değerlendirme için bkz.: Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nde Uc (Serhad)lar", *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, ss. 45-60.

³ Habsburg Monarşisi'nin *Graničar*ları kolektif kimlik oluşturmak ve Askeri Sınır Bölgesi'nin toplumsal-siyasal yapısının temelini sağlamak için 1630 tarihinde yayınladığı Ulah Kanunnamesi (*Statuta Valachorum*) için bkz.: *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium: Acta Comititalia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae = Hrvatski Saborski Spisi*, ur. Ferdo Šišić, Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1918, Knj. V, ss. 479-490; *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae*, (ed.) Joannes Kukuljević-Aliter Bassani de Sacchi, Zagreb: Velocibus Typis Dris Ludovici Gaj, 1862, Knj. I, ss. 308-318.

⁴ Habsburgların XVI. yüzyılda sayısız tahtı, savaşlar ve antlaşmalar yerine bir dizi soylu evlilikler yoluyla geçirmesini özetleyen ünlü bir göndermedir. "*Başkaları savaş yapsın, sen, neşeli Avusturya, evlen!*" anlamındadır. Evlilik politikasının değişmesi konusunda bkz.: Michael Hochedlinger, " 'Bella gerant alii ...?': On the State of Early Modern Military History in Austria", *Austrian History Yearbook*, 30 (1999), ss. 237-277.

karşı kullanılması gibi sebeplerden dolayı da sınır muhafızlarının en kısa sürede profesyonelleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bunu gerçekleştirmek için XVIII. yüzyılın ilk yarısında Karlovac ve Varaždin generallikleri üzerinde reform çalışmaları yapılmış, ancak Karlovac Generalliği 1740'ların ortalarına kadar Askeri Sınır Bölgesi'nin henüz nihai militarizasyonunun prototipi haline gelememiştir (Holjevac & Moaçanın, 2007: 43).⁵

1. Reform Öncesi Habsburg Monarşisi ve Sınır Muhafızları (Graničarlar)

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Habsburg Monarşisi'nin Avusturya Hollandası⁶ ile İtalya'da toprakları bulunmasına rağmen esas olarak ana kuvvet üssü Avusturya, Macaristan ve Bohemya'yı içeren merkezi Tuna bölgesiydi (Tucker, 2015: 208). İspanya Veraset Savaşı (1701-1714) sonucunda İspanya üzerindeki hâkimiyetini kaybeden Habsburglar, Avusturya'da da aynı tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Zira 1711 yılından itibaren Kutsal Roma Cermen İmparatoru olan Avusturyalı bir Habsburg olan VI. Karl'ın (1685-1740) erkek varisi yoktu. Bu nedenle VI. Karl ölümünden sonra kızı Maria Theresa'nın yerine geçebilmesi için Monarşi'ye üye olan tüm ülkelere 1713 yılında hazırlattığı *Pragmatik Tasdik*'i (Latin: Sanctio Pragmatica) kabul ettirmiştir (Anderson, 1995: 7-10).⁷ VI. Karl'ın 20 Ekim 1740 tarihinde ölümüyle birlikte yirmi üç yaşındaki kızı Arşüdüşes Maria Theresa imparatoriçe olarak Habsburg topraklarının yönetimini devraldı.⁸ Aynı yıl içinde Prusya'da ise I. Friedrich William'ın ölmesiyle yirmi sekiz yaşındaki oğlu II. Friedrich (1712-1786) tahta geçmiştir.⁹ II. Friedrich Maria Theresa'nın yönetime geçmesinden sonra Almanların liderliği için Avusturya ile mücadeleye girişmiştir. Buna göre, Brandenburg iddiasını bahane göstererek ilk önce Kutsal Roma Cermen İmparatorluğunun doğu sınırında yer alan zengin Silezya'yı sonra da Bohemya'nın bir parçasını işgal etmiştir (Ranke, 1968, Vol. II: 104-105; Black, 1994: 124-125; Kretschmayr, 1938: 25-27; Wolf & Zwiedeneck-Südenhorst, 1884: 28-31). Bu ise Silezya Savaşlarının başlamasına sebep olmuştur.¹⁰

⁵ Generalliğin askeri, arazi mülkiyeti, hak birleştirilmesi ve bölgeselleşmesinin tamamlanması alanlarının yeniden yapılandırılması, XVIII. yüzyılın ortalarında bir anda yerine getirelememiştir; hatta bazıları aynı yüzyılın ikinci yarısına kadar tam olarak gerçekleştirilememiştir. Bkz.: Željko Holjevac ve Nenad Moaçanın, *Hrvatsko-Slavonska Vojna Krajina i Hrvati pod Vlašću Osmanskog Carstva u Ranom Novom Vijeku*, Zagreb : Leykam International, 2007, ss. 43-44.

⁶ Bugünkü Belçika.

⁷ Salisli kanunu (Latince: Lex Salica) veya Salian yasası uyarınca bir kadının Kutsal Roma İmparatorunu yönetmesi mümkün değildir. Bundan dolayı 1713 yılında halefiyet yasası olan Pragmatik Tasdik hazırlanmıştır. Yasanın diğer üye devletler tarafından kabul edilmesinden sonra resmi olarak 1724 yılında ilan edilmiştir. Yasanın İngilizce tam metni için bk: *War, Diplomacy, and Imperialism, 1618-1763*, (ed.) Geoffrey Symcox, London: The Macmillan Press, 1974. ss. 74-80.

⁸ Maria Theresa dönemindeki Habsburg hakimiyetindeki topraklar için bkz.: Christopher Duffy, *The Army of Maria Theresa: The Armed Forces of Imperial Austria 1740-1780*, London: David & Charles, 1977, s. 8-17.

⁹ Büyük bir militarist olan ve Prusya Devletinin askeri lideri olarak tarihe damgasını vuran II. Friedrich başarısını, babasının kendisine disiplinli bir ordu ve merkeziyetçi bir devlet bırakmasına borçludur. Askeri başarılarında bir general olarak kendi yeteneğinin etkisi de çok büyüktür. Barış zamanını savaşa hazırlık süreci olarak kullanan general kral, aynı zamanda barış döneminde savaşta harcanacak paranın biriktirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Uzun süren muharebelerden kaçınmış, birliklerini genellikle ambar ve tedarik zincirine bakmaksızın zorlu yürüyüşler yaptırmış ve kış seferi konusunda istekli olmuştur. Muharebelerde zaferlerini bir kanat saldırısı olan, düşman hattının seçilen bir kesimine karşı eğik muharebe düzenini (*oblique order*) uygulayarak kazanmıştır. II. Friedrich'in askeri hayatı hakkında bkz.: Christopher Duffy, *Frederick the Great: A Military Life*, London: Routledge and Kegan Paul, 1985.

¹⁰ Silezya eyaletine sahip olmak için Prusya, Habsburglar ile 1740-1763 yılları arasında üç savaş yapmıştır. Birinci Savaşta (1740-42) Prusya Silezya'yı Habsburglardan almıştır. İkinci (1744-1745) ve üçüncü (1756-1763) savaşlarda Prusya, Silezya eyaletini Avusturya'nın kurtarma çabalarına karşı korumuştur. Habsburglar Silezya'nın değerini biliyordu, tamamen Alman bir eyalet olan Silezya Hollanda Cumhuriyeti kadar kalabalık ve Elbe Nehri'nin doğusundaki en gelişmiş endüstriyel bölgedi. Bunun yanında eğer Silezya kaybedilirse Habsburg arazilerinde sayı üstünlüğü Almanlardan Slavlara geçirdi. 1748 tarihinde Aachen'de imzalanan Aix-la-Chapelle Antlaşmasıyla son

Habsburg Monarşisi'nin Avusturya Veraset Savaşı sırasında Prusya karşısında 1741 Mollowitz, 1745 Hohenfriedberg ve Soor'daki yenilgiler, Prusya askeri güçlerini kıyasla kendi ordusunun eksiklerini ortaya çıkarmıştır. Maria Theresa, askeri reformların çoğu 1748 Aachen Barışı'ndan sonra başlayacak olmasına rağmen Silezya Savaşlarından sonra kapsamlı bir reform hareketi başlattı. Çünkü böyle tehlikeli bir komşunun (Prusya) yanında hayatta kalabilmesini sağlayacak tek yol, Monarşi'nin eski-karmaşık-zayıf idari ve askeri yapısından kurtulmaktır. Birçok eyaletin özerkliklerini bazı bürokratik kurumlar oluşturarak azalttı ve bu şekilde mülkiyetçiliğini güçlendirdi, ekonomi ve eğitim gibi alanlarda merkezi hükümetin rolünü genişletti, feodal aristokrasinin gücünü zayıflattı ve kiliseyi devletin egemenliğine soktu.¹¹

Aslında Maria Theresa son derece kötü durumda olan bir orduyu miras almıştı. Bu nedenle bir anne gibi, askerlerine çok özen göstererek savaşın tüm parametrelerini en iyi şekilde analiz etmiş ve doğru adımlar atmıştır. Buna göre ordunun güçlü / disiplinli olmasını, modern savaş taktiklerini / stratejilerini, ekipmanlarını kullanmasını sağlayacak ve askeri üniformalarının konseptini geliştirecek bir dizi askeri reform başlatmıştır (Duffy, 1977: 18). Ölümüne kadar bir kadın olarak birliklerin başkomutanlığını üstlenmiştir. Geniş bir askeri uzmanlık bilgisi edinerek, disiplin, taktik, kıyafet ve silahlar konusundaki başlattığı her tür reformun gelişimini de yakından takip etmiştir. Ordunun kamplarında gezintiler yapıp bazı manevralarını bizzat izlemiştir. İlk başlarda Feldmareşal Khevenhuller'in tecrübelerinden yararlanmış, daha sonra belirli reform çalışmalarını yürütmek için tecrübeli ve uzman kişileri görevlendirmiştir (Duffy, 1977: 18-19). Bu çabaları sonucunda Maria Theresa, Yedi Yıl Savaşı'nın (1756-1763) patlak vermesinden önce tam disiplinli, yeni askeri tatbikatlarla eğitilmiş ve modern silahlara sahip, güçlü bir Monarşi ordusu kurmayı başarmıştır. Bunun yanında Theresa'nın askeri reformları, hanedan ile daha yakından ilişkili profesyonel bir ordu yarattığı gibi, askerliğin paralı bir zanaattan onurlu ve gelecek vaat eden bir mesleğe dönüşmüşünü sağlamıştır.¹²

Habsburg Monarşisi, Silezya Savaşlarının ilk yıllarındaki korku ve umutsuzluğunu atlattıktan sonra Bavyera'daki Fransız güçlerine ve İtalyan Yarımadası'ndaki İspanyol-Napoliten güçlerine karşı başarılı ilerlemeyi sürdürmek için daha fazla askere ihtiyaç duymuştur. Bunun yanında, Maria Theresa'nın miras olarak kendisine kalan topraklar üzerindeki egemenlik hakkı sorunu, aynı zamanda Monarşi'nin kalıtsal haklarını savunmasına yardımcı olmak için gerekli olan askerlerin hangi bölgelerden alınabileceği sorusunu gündeme getirmiştir (Browning, 1993: 273-276). Maria Theresa Macar Kralı olarak taç giydiği törende gerekli askeri yardım konusunu kısmen çözebilmiştir, nitekim Macarlar, sadece ayaklanmalarda değil savaş zamanlarında da asker vermeyi kabul etmişlerdir (Buczynski & Čoralić, 2013:152-153). Buna rağmen Monarşi'nin Avrupa'daki savaşları için bu yardım sayısı yeterli değildi. Böyle bir durumda, Askeri Sınır Bölgesi'nin bu asker ihtiyacını karşılayabilecek insan potansiyelinin olduğu öngörülmüş ve bölgenin askeri olarak kullanılma potansiyelinin artırılması planı nihayet

bulan Silezya Savaşları sonucunda Maria Theresa mirasının büyük bir kısmını korumasına rağmen Prusya Silezya'yı bırakmak zorunda kalmıştır. Almanlara hangi gücün egemen olacağı konusunda başlayan bu mücadele 1866 yılındaki Koniggratz Muharebesi'ne kadar çözülememiştir. Silezya Savaşları için bkz.: Gary Schreckengost, *The Battles of Frederick the Great*, Vol. I. : The Silesian Wars, 1740-1745, California: Create Space Independent Publishing Platform, 2017; Christopher Duffy, *Frederick the Great : a Military Life*, London: Routledge & Kegan Paul, 1985, ss. 21-75. Savaşın yeni literatür eşliğinde kısa bir değerlendirmesi için bkz.: Browning, Reed. "New Views on the Silesian Wars," *The Journal of Military History*, 69 (2005), nr. 2, ss. 521-534.

¹¹ Maria Theresa'nın kırk yıllık saltanatın detayları için bkz.: Alfred von Arneth, *Geschichte Maria Theresias*, 10 Vols., Vienna: Braumüller, 1863-1879; Eugen Guglia, *Maria Theresia: Ihr Leben und ihre Regierung*, 2 Vols., Munich: R. Oldenbourg, 1917; Heinrich Kretschmayr, *Maria Theresia*, Leipzig: L. Staackmann Verlag, 1938.

¹² Theresa'nın askeri reformları hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Richard Basset, *For God and Kaiser: The Imperial Austrian Army from 1619 to 1918*, New Haven: Yale University Press, 2015, s. 90, 106, 109, 117-119; Jeremy Black, *European Warfare, 1660-1815*. London: University College London, 1994, ss. 129-131.

yürürlüğe konulmuştur. İlk önce devam eden savaş alanına (Silezya) 1741 yılında 20.000 kadar sınır muhafızı gönderilmiştir (Rothenberg, 1966: 18-19).

Habsbuglar XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren hafif birlikleri (*Graničar*), olumsuz şöhretleri ve savaşta tedarik hatlarına zarar vermelerine rağmen daha sık kullanmaya başlamıştır. *Graničar*ların ana özelliği, hızlı hareket etmeleri ve düşman pozisyonlarına ani saldırılar yapmaları ve en önemlisi kendi kendilerini destekleyebilmeleriydi. Hafif birliklerin Monarşi savaşlarında artan kullanımı aynı zamanda XVIII. yüzyılda savaşma biçiminin değişimiyle de, yani küçük savaş (*mali rat*) yönteminin yaygınlaşmasıyla bağlantılıydı. Ana elamanı hafif birliklerin teşkil ettiği *küçük savaş*, Monarşi'nin savaşma biçiminde önemli değişiklikler yapacak, bu da Habsburg ordularının aynı anda birkaç düşmanın savaş tehdidine cevap vermesini sağlayacaktı. Bu hafif birliklerin yardımıyla Habsbuglar, II. Friedrich'in Prusya ordusu gibi Avusturyalılardan daha üstün askeri güçlerin iletişim ve tedarik hatlarını tehdit etmeyi başarmıştır (Black, 1994: 125; Starkey, 2003: 53). Bu savaş biçimi daimi orduların gelişimi döneminde eski zamanların bir kalıntısı gibi nitelenmiş; özellikle Avusturya düşmanları tarafından hor görülmüştür. II. Friedrich özellikle düzensiz hafif askeri birimlerin en büyük sorununun disiplin eksikliği olduğunu vurgulayarak değerlerinin önemsiz olduğunu düşünüyordu. İlginç bir şekilde, Avusturyalı hafif birliklere iyi gözle bakmayan Fransızlar *chasseurs*, Prusyalılar *Jäger* gibi kendi hafif müfrezelerini oluşturmaya başlamıştır (Howard, 2002: 89-90; Duffy, 1987: 151-153).

2. Karlovac Generalliği'ni Yeniden Yapılandırma Faaliyetleri (1742-1745)

Habsburg Monarşisi'nin XVIII. yüzyılın başından itibaren Avrupa cephelerindeki asker ihtiyacından dolayı Askeri Sınır Bölgesi'ni -özelde Karlovac Generalliği- yeniden yapılandırma görevi, 1742 yılında deneyimli olan Saksonya-Hildburghausen Dükü Joseph Friedrich'e verilmiştir (Holjevac & Moaçanın, 2007: 44). Dük, daha önce Viyana tarafından 19 Ocak 1737 tarihinde, Karlovac Generalliği'ni ziyaret edip, bölge hakkında rapor hazırlaması için görevlendirilmiştir. Bu seyahat sonucunda oluşturduğu raporda tahkimatların kötü durumuna - özellikle Perušić, Udbina, Gračac, Ribnik, Belaj ve Zvonigrad üzerinden- vurgu yapmış, Osmanlı ile yapılacak muhtemel bir savaşta karşı karşıya kalınacak tehlikeye dikkat çekerek, Lika-Krbava Başkaptanının kesin olarak savunma rolüne atıfta bulunmuştur (Jurišić, 1998: 95-99). Maria Theresa, Dük'ü resmi olarak Karlovac Generalliği'nin reform çalışmaları için görevlendirmeden önce 21 Kasım 1741 tarihinde Karlovac Generalliği'nin ihtiyacı olan finansman desteğinin düzenli olarak sağlanması konusunda çalışmalara başlaması için bir mektup göndermiştir. Viyana Saray Harp Şurası bir yıl sonra, 1742 yılı sonbaharında, Dük'e, Generalliği düzenlemeye devam etmesi konusunda emir vermişti (Jurišić, 1998: 101, 103). Hildburghausen, Brucker Libell'den (1578) bu yana yapısı pek değişmeyen Karlovac Generalliği'ni iyi tanımasından dolayı reform çalışmalarını dikkatlice şekillendirmiş ve generalliği Monarşi'nin asla parayla satın alamayacağı bir asker rezervi haline getirmek istemiştir (Teuber, 1895, Ban. I: 144).

Hildburghausen, Karlovac Generalliği'nde fark ettiği sorunları Ocak 1743 tarihinde Viyana'ya bir rapor şeklinde sunarak, bölge halkından daha fazla asker çıkarabilmek için önce generalliğin içinin düzenlenmesinin şart olduğunu belirtmiştir. Öncelikle kötü bir yönetim yürüten ve bölgenin mali desteği için gereken fonları ödemeyi istemeyen iç Avusturya eyaletlerinden şikâyetçi olmuştur. Subaylar arasında maaş adaletsizliğinin olduğu, bölgedeki subayların hak ve hukuka aykırı arazi tahsisi yapımlarından dolayı bölge halkının göç ettiğini ortaya koymuştur (Jurišić, 1998: 109).

Maria Theresa süren savaş tehlikesi nedeniyle Karlovac Generalliği'nin reformu konusunda başlatılan sürecin kararlı adımlarla devam ettirilmesini yakından takip etmiştir. Ekim 1743 tarihinde Karlovac Generalliği'nin yeniden örgütlenmesi konusunda çok önemli bir adım atılarak

Graz'daki (Gradac) İç Avusturya Harp Şurasını feshetmiştir. Böylelikle Askeri Sınır Bölgesi üzerindeki İç Avusturya eyaletlerinin askeri idaresi kökten kaldırılmış oluyordu. Kaldırılan kurum yerine Viyana Saray Harp Şurasına bağlı *Yüksek Askeri İdare* (Militär Direktorium / Vojni Direktorij) oluşturularak başkanlığa 1744 yılında mareşal rütbesine terfi ettirilen Hildburghausen başkanlığa getirildi. İç Avusturya Harp Şurası'nın yetkilerini devralan *Direktorium*, İç Avusturya, Varaždin ve Karlovac generalliklerinin yönetiminden sorumluydu (Vaniček, 1875, Knj. I: 486-487). Dük, başkanlık görevini 1744-1749 tarihleri arasında sürdüren Dük, bu süreçte Karlovac Generalliği üzerinde yapacağı reformları uygulamaya koydu (Duffy, 1977: 84).

Türklerle yapılan Belgrad Antlaşması (1739) için Monarşi'de en çok suçlanan komutan olan Joseph Friedrich, 8 Eylül 1744 tarihinde Karlovac Generalliği'ne gelmiştir. Dük, Švarča'da on beş gün kaldıktan sonra Adriyatik Denizine kadar Karloavac Generalliği'nin her tarafını gezmiş ve daha sonra Viyana'ya geri dönmüştür (Lopašić, 1879: 47, 212). 11 Ağustos 1745 tarihinde Hildburghausen Viyana Saray Harp Şurası'na Karlovac Generalliği'nin yeniden düzenlenmesi taslağını sunmuştur. Daha sonra taslak üzerinde bazı değişiklikler yaparak son hali 4 Eylül 1745 tarihinde Viyana Saray Harp Şurası başkanı Dük Johann Phillip Harrach'a (1678-1764) iletilmiştir (Jurišić, 1998: 113-114, 148-149, 155).Taslağa göre Hildburghausen sınır bölgesi halkının haklarına saygı duyulmayı garanti eden, bunun yanında bölge halkının da yükümlülüklerini yerine gerektireceği adil bir sistem kurmayı hedeflemiştir. Generallikte o zamana kadar uygulanan sistem ile -ki bu sistem her evden tek bir erkeğin askere tabi olmasıydı- bölgeden sağlanan asker sayısında çok fazla bir artış olamazdı. Bununla birlikte, Karlovac Generalliği'ne ve kaptanlığa bağlı serflerin özgür kılınması ve arazisiz ailelere arazi sağlanması ile sadece birkaç askeri birim daha oluşturulabilirdi. Buna dayanarak da bölgedeki insan kaynağının askerlik için yeteri kadar kullanılmadığını görmüştür. Kısaca, Dük'e göre bölgenin kökten reforme edilmesi şarttı. Bu yapılırken sistemin korunması için de askerler arasında yabancı ve yerli dengesi gözetilecek, her taburda bir yabancı kaptan ve her bölükte bir yabancı teğmen bulunacaktır.¹³

3. Karlovac Generalliği'nin Alaylara Ayrılması

Dük Friedrich, reform planını gerçekleştirmek için, Karlovac Generalliği'nde nüfus, arazi, arazisiz aileler ve paralı askerlerin sayımının yapılmasını emretti. Böylelikle Karlovac Generalliği'nde askerlik hizmetine tabi tutulabilecek kişilerin sayısı hakkında mümkün olduğunca güvenilir bir öngörü elde etmiş olacaktı. Reformdan önce Karlovac Generalliği'nde sadece 10.569 asker seferber edilebiliyordu. Çünkü 881 arazisiz hane askeri yükümlülükten muaftı (Dabić, 2000: 260). 1744 ve 1746 yılları arasında gerçekleştirilmiş (Holjevac & Moaçanın, 2007: 44) nüfus sayıma göre Karlovac Generalliği'nin nüfusu 48.384'ü erkek olmak üzere toplamda 94.570 idi. Erkek nüfusun 21.982'si 1-15 yaş, 24.010'u 16-60 yaş, 2.392'si 60 yaş üstü idi (Dabić, 2000: 259).¹⁴ Bölgede askerlik yaşı 16-60 arasında olmasından dolayı, Karlovac Generalliği'nin erkek nüfusunun % 49,62 'si -genel nüfusun % 25,38'i- askerliğe uygundu. Sayım sonuçları Hildburghausen'in 18.000 Krajina halkını işe alma planının uygulanabilir olduğunu göstermiştir.

¹³ Saksonya-Hildburghausen Dükü Joseph Friedrich'in Askeri Sınır Bölgesi'nin neden reforma tabi tutulması gerektiğine dair Viyana'ya 7 Mart 1737 tarihinde sunduğu raporun ayrıntıları için bkz.: İÖ.HKR, Akten, Kr. 39 (1737): Croatica, 1737-VII-44; *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium: Spomenici Hrvatske Krajine*, Knj. III, (ur.) Radoslav Lopašić, Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1889, CXCI, ss. 344-378.

¹⁴ Holjevac ve Moaçanın, bu sayım sonucunda, Lika ve Krbava'nın uzak köylerinin sayılmadan, generallikte 98.392 kişi olduğunu, bunun 50.645'inin erkek olduğunu, erkek sayısının da 24.892'sinin askerlik hizmeti verebilecek yaşta olduklarını belirtmişlerdir. Bkz.: Željko Holjevac & Nenad Moaçanın, *Hrvatsko-Slavonska Vojna Krajina i Hrvati pod Vlašću Osmanskog Carstva u Ranom Novom Vijeku*, Zagreb : Leykam International, 2007, s. 44.

Hildburghausen, generallikteki evlerin ve arazilerin listeleri eline geçince bölge halkından daha fazlasını askeri hizmete almak için hane başına askeri hizmete uygun erkeklerin sayısını arazi büyüklüğüne orantılayıp temel oluşturmak istemiştir. Çünkü sayıma göre generallikteki her hanenin ortalama 8,26 üyesi vardır ve askeri hizmette en az iki erkek yükümlüydü. Bu ortalama rakamlar her yerde aynı olmadığı gibi bazı yerlerde farklı rakamlarla da karşılaşmıştır. Seferberlik yükümlülüğü için Hildburghausen'e göre elinde asgari arazi olan her bölge hanesinin tüm erkekleri, gerektiğinde seferber edilebilecektir (Dabić, 2000: 261-262).

Hildburghausen, generalliğin yeniden düzenlenmesinde bir sonraki adım olarak daha yüksek taktik birlikleri olan alayları oluşturmak için 1746 yılının Mayıs ayı başından Temmuz ayının sonuna kadar yoğun çalışmalar yaptı. Reformlarının pratik amacı gereği, Alman alaylarını örnek alarak Karlovac Generalliği'nde dört piyade alayı (Otočac, Lika, Ogulin ve Slunj) ve bir süvari (hussar) alayı kurdu (Vaniček, 1875, Knj. I: 494).¹⁵ Alaylar, dört taburdan (bataljun) ibaret iken, her tabur 240 askeri barındıran dört bölükten (satnija) oluşuyordu. Hafif süvari alayları dört squadra'ya (eskadrona) ayrıldı, her squadra 100 atlıdan oluşan dört bölüğe (satnija) ayrılmıştı. Alay, sadece taktiksel bir oluşumu değil, aynı zamanda belirli bir idari bölgeyi de ifade ediyordu. Her alay, kendi bölgesinden oluşturulmuş ve takviye edilmiştir. Her ailenin iki üyesi bu sisteme yazılırken, biri aktif olarak görev yapacak diğeri onun yerini alacaktı. Savaş alanına sürülen taburların her bölüğünün yarısı savaş alanına giderken diğeri yarısı bölgesinde kalacaktır (Wrede, 1903, Ban. V: 215-216; Holjevac, 2004: 52; Schumacher, 1941: 137). Bu organizasyon şemasına göre Karlovac Generalliği'nde askerliğe elverişli erkek sayısının askere tabi tutulma sayısı ortalama % 44'ten % 75 çıkarılmış görünüyor (Holjevac & Moaçanın, 2007: 46). Monarşi askerlerinin toplam sayısına bakıldığında (108.000)¹⁶ Karlovac Generalliği'ndeki askeri birliklerin ortalama % 16'sını sağladığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında, bölge nüfusu büyük maddi yükümlülük altına sokulmuş, her asker için maliyeti on iki forint olan bir üniforma sağlamaları zorunlu tutulmuştur (Dabić, 2000: 263).

Karlovac Generalliği'nde 1746 yılında oluşturulan dört alayı bölgenin eski bölgesel organizasyonları (kaptanlık) üzerine kurulmuştur. Buna göre Otačac Alayı eski Senj ve Otačac kaptanlıklarının topraklarını; Slunj Alayı eski Žumberak-Slunj, Turanj ve Barilović kaptanlıklarının topraklarını; Ogulin Alayı eski Ogulin-Tržac ve Tounj kaptanlıklarının topraklarını; Lika Alayı eski Lika ve Krbava kaptanlıklarının toprakları üzerinde organize edilmişlerdir. Fakat bu organizasyon sırasında mekânsal konumlandırmada bir takım sorunlar yaşanmıştır. Merkezi Gospić olan Lika Alayı'nın toprakları Lika ve Krbava büyük kaptanlığının alanı ile çakışmıştır. Otačac Alayı'nın toprakları ise Primorska Askeri Sınır Bölgesi'nin topraklarının içine giriyordu. Bu sorunlar, Ogulin, Tounj ve Tržić kaptanlıklarının Ogulin Alayı ile, Slunj, Barilović, Turan ve Žumberak kaptanlıklarının ise Slunj Alayı ile birleştirilmesiyle çözülmüştür. Alayların işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirmesi için 1765 yılındabir takım değişiklikler yapılmıştır. Perušić ve Korenica bölgeleri Lika'dan ayrılmış ve Otočac Alayı'na eklenmiş; Brinje ve Krmpot bölgeleri Otočac'dan ayrılmış ve Ogulin Alayı'na eklenmiştir (Holjevac& Moaçanın, 2007: 44).

¹⁵ İlerleyen yıllarda, doğuda Transilvanya'ya doğru uzanan tüm Askeri Sınır Bölgesi'nde benzer alay yapıları oluşturulmuştur. Bunlar, Aşağı Sava ve Tuna Nehri boyunca uzanan Sirem Sınır Bölgesi (ayrıca Slavon Askeri Sınır Bölgesi olarak da biliniyor), Tisa-Mureş Sınır Bölgesi ve Transilvanya Sınır Bölgesi'dir. 1743 yılında, Silezya Savaşı sırasında Macar yardımına karşılık, Maria Theresa, Sirem Sınır Bölgesi'ni Macar mülklerine geri iade etti. Tisa-Mureş Sınır Bölgesi 1751 yılında Macar idaresine iade edilirken, Banat'da yeni bir Askeri Sınır Bölgesi kuruldu. 1747 yılında *Graničar*lardan oluşan, Sava-Tuna nehir sisteminde şaykalarla devriye gezen özel bir tabur olan Šajkaši (Tschaikisten) kuruldu. Bkz.: Gunther Erich Rothenberg, *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*, Urbana: The University of Illinois Press, 1960, s.121.

¹⁶ Franz A. J. Szabo, *The Seven Years' War in Europe, 1756-1763*, Harlow: Pearson Longman, 2008, ss. 24-25.

Karlovac Generalliği'nin alayları, Maria Theresa'nın 23 Nisan 1747 tarihli kararı ile Monarşi'nin düzenli askeri kuruluşlarına dâhil edilmiştir. Bu biçimde, *Graničarlar* düzenli Monarşi askerleriyle eşit hale gelmiştir. Fakat eski gelenek ve alışkanlıklarından dolayı hafif birlikler olarak istihdam edileceklerdir (Fras, 1988: 42; Rothenberg, 1960: 122; Rothenberg, 1966: 23; Wrede, 1903, Ban. V: 219).

4. Karlovac Generalliği'nin Yeniden Yapılandırılmasında Finans Sorunu

Karlovac Generalliği'nin yeniden yapılandırılmasındaki en önemli zorluklardan biri tüm sistemin finanse edilme konusuydu. Hilburghausen bu sorunun çözümünde bazı zorluklarla karşı karşıya kalmasına -devlet maliyesinin karmaşık işleyişi- rağmen meselenin üstesinden başarılı bir şekilde gelmiştir. Dük, Kasım 1745 tarihinde Generalliğin yeniden örgütlenmesi sırasında yapılacak mali değişiklikler için İç Avusturya eyaletleriyle görüşmelere başlamıştır (Jurišić, 1998: 145-148). Hildburghausen'in Ocak 1746 tarihinde generallik için yaptığı bütçe hesaplamasına göre 12.000 piyade, 800 süvari, 160 subay ve komutan olmak üzere 12.960 insan gücüne yıllık ödeme 190.435 forint idi. Generalliğin yeniden yapılandırılması sonucundaki öngörüsü ise, piyade sayısının 18.000 olması ve çeşitli ek ödemeler ile nihai senelik harcamanın 274.173 forint olacaktır. Bunun için İç Avusturya eyaletlerinden Koroška'dan (Kärnten) 86.506 ve Kranjska'dan (Krain) 56.982 forint olmak üzere toplam 143.488 forint talep edilmiştir. 1578 yılından beri Karlovac Genel Komutanlığının finansmanını sağlayan İç Avusturya eyaletlerinden Koroška ve Kranjska yapılan yeni reformların ön gördüğü ek maliyetleri ödemeye karşı çıkmışlardır. Söz konusu eyaletler, Štajerska'nın (Steiermark) Varaždin'e verdiği 120.000 forintlik destek kadar yardımı kabul ederlerken, bu tutarın üzerinde bir ödeme yapmak istemediler (Jurišić, 1997: 44). Bu durum Hildburghausen'i zor durumda bıraktı. Dük, İç Avusturyalıların eski bölgelerin bile maliyetlerini tam olarak karşılayamadıklarını bildiği için onlara daha fazla mali açıdan yüklenmenin doğru olmadığını düşünmüş olmalıdır (Jurišić, 1998: 122-124). Saray Harp Şurası mali kaynak yetersizliğinden dolayı oluşan bu soruna çözüm olarak sınır muhafızlarının sayısında bir azalma önerse de 18.000 sayısındaki Dük'ün ısrarı Maria Theresa'ya eksik kalan 149473 forintın ödenmesi konusunda destek vermeye yöneltmiştir. Bu fonun 132.000 forinti Koroška ve Kranjska tarafından verilirken geri kalan kısmın tamamı ise ihtiyaçlara bağlı olarak Avusturya Savaş Kamarasının gümrük ve tuz gelirlerinden (Senj, Karlobag, Bakar, Trst/Trieste ve Bakarac şehirlerinin gümrük vergilerinden ve tuz tekellerinden) karşılanacaktır (Jurišić, 1997: 44-47; Jurišić, 1998: 152-153).

Karlovac Generalliği'nin askeri reformları gerçekleştirildikten sonra, bölgenin bakım masrafları da artmıştır -yıllık 170.576 forint. Bunun artmasının en önemli sebebi çok sayıda paralı subay ve alt subayın askeri hizmete alınmasıdır. Koroška ve Kranjska eyaletleri, Askeri Sınır Bölgesi'ne maddi yükümlülüklerini sağlamaya devam etmeye çalışmışlar fakat bu yeni yükümlülükleri üstlenmeyi ise ertelemişlerdir (Dabić, 2000: 263-264). Štajerska ve Kranjska yalnızca üç yıllık bir süreyi kabul etmeye istekliken, Štajerska ise tüm masrafların yalnız köylüler tarafından karşılanmasını istiyordu. Neticede Maria Theresa yürüttüğü ekonomik reformlar bağlamında 1748 yılında Hildburghausen birleşik bir askeri finansman sistemine geçmeye karar verdi. Sonunda Štajerska ve Kranjska eyaletleri, Generalliği finanse etme konusundaki ek yükten kurtulmuşlar ve generalliğin bundan sonraki finansmanı Viyana merkezi tarafından karşılanmıştır. Aynı yıl sınır bölgesinin gelirlerini toplayan ve sınır birimlerinin tüm masraflarını finanse edecek olan *Gränz-Proventen-Fonds* (Krajiška Proventna Zaklada) oluşturuldu. *Proventna Zaklada*, bir yılda elde ettiği gelirden artan olursa ertesi yıla aktarmayacak, Viyana merkeze teslim edecektir. Ancak gelir gider dengesinde açık yaşanırsa, bu açık devlet tarafından karşılanacaktır (Buczynsk, 1994, 158-159; Buczynski, 1997, Knj. II: 237-238; Kaser, 1997, Knj. II: 119-121; Rothenberg, 1966: 23-24; Wrede, 1903, Ban. V: 219). Nisan 1749 tarihinden itibaren Karlovac ve Varaždin generalliklerinin tüm masrafları, ordunun giderlerinden sorumlu olan *Umumi Savaş Komiserliği* (General-Krieg Commissariat) tarafından karşılanmıştır. Bu

kurum iki generallik için toplam 200.000 forint ödeme yapacak; bu tutarın 128.000 forinti devletin askeri hazinesinden, 52.000 forint generallerin kendisinden ve 20.000 forinti Senj'in tuz ve gümrük gelirlerinden alınacaktır. Bu paranın 132.000 forintini Karlovac Generalliği, 67.500 forintini Varaždin Generalliği alacaktır (Jurišić, 1998: 165). Özetle, artık Karlovac ve Varaždin generalliklerinin finansmanı doğrudan Viyana tarafından yapılmıştır; böylelikle Karlovac Generalliği'nin İç Avusturya eyaletleri ile bağı tamamen kopmuştur.

Karlovac Generalliği'nin yeniden düzenlenmesi ve yaşamının tüm yönlerini kapsayan bir yönetimin kurulması, ancak *Graničarlar*ın direnişiyle karşılaşılardan yapılabildi. Yeni yükümlüklerin artmasına karşı generalliğin ücretsiz askerleri herhangi bir direniş göstermemişlerdir. Bunda bölgenin saygın din adamı Ortodoks Piskoposu Pavle Nenadović'in (1703-1768)'in Hildburghausen'e verdiği desteğin önemi kadar her piyade bölüğünde toplam otuz tane paralı subay ve alt subay için boş kadro ayrılması da etkili olmuştur. Buna karşın, Otačac Kaptanlığı'nın paralı askerlerinin bir kısmı maaşsız kalmalarından dolayı isyan etmişti (Allmayer-Beck, 1983: 72; Moaçanın, 1984: 48-49).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Habsburg Monarşisi XVIII. yüzyıl boyunca, sınırlarını genişletmek, mevcut topraklarını korumak ve Avrupalı diğer güçler ile arasındaki dengeyi korumak için çok sayıda askeri savaşa katmıştır. Monarşi'nin Avrupa'da birçok cephede savaşması askere olan ihtiyacı arttırdığında dolayı 1740'ların başından itibaren Karlovac Generalliği yeniden düzenlenmiştir. Bölge üzerinde yapılan bu reform sonucunda aynı anda hem askeri hem de bölgesel birimler olarak görev yapacak *Graničar* alayları kurulmuştur. Yeniden yapılandırmanın temelinde, başlangıçta Habsburg sınırlarını Osmanlı akınlarından korumakla görevlendirilen *Graničarlar*ın rolünün değiştirilmesi yatıyordu. Generallikte 16 ile 60 yaş arası her erkeğin orduya hizmet etme ve gerektiğinde savaş yükümlülüğü altında olmasından dolayı *Graničarlar* Monarşi'nin çıkarları için Avrupa'nın her cephesinde savaşabilecek durumdaydılar. Buna dayanarak, Habsburglar Karlovac Generalliği'nde kendi kendine finanse eden askeri birimler oluşturmuş ve bölgenin milis kuvvetlerini Monarşi ordusunun bir parçası haline getirmiştir.

Karlovac Generalliği'nin bu yeni yapılanması Askeri Sınır Bölgesi'nin tarihinde bir dönemi sona erdirmiştir. Maria Theresa'nın aydın despotizmi, feodal geçmişin kalıntılarını temizlemiştir. Sonunda, İç Avusturya'nın bölge üzerindeki hâkimiyeti sona ermiştir. Bu darbeyle, Avrupa'daki herhangi bir yerden daha fazla yaşama gücü sergileyen, değerini yitirmiş olan İç Avusturya eyaletleri, tüm güçlerinden yoksun kalmışlardır. İç Avusturya ve Sınır Bölgesi arasındaki bağlantı tamamen kopmuş ve bölgenin tüm askeri işleri / yetkileri Viyana'nın eline geçmiştir. Böylelikle Maria Theresa Macaristan ve Hırvatistan'daki hükümdarlığını birleştirmeyi / sağlamlaştırmayı başarmıştır.

Birliklere verilen ekonomik desteğin büyük bir kısmı, kendi topluluklarının öz kaynaklarından karşılanmıştır. Bu şekilde, generallik yalnızca daha önce hiç eşi benzeri görülmemiş sayıda eğitilmiş askerin bulunduğu bir bölge olmakla kalmamış, aynı zamanda kendi çabaları ile büyük ölçüde kendini koruyabilen kalıcı bir askeri kuruluş haline gelmiştir. Özetle, reform sonucunda oluşan generallik, Monarşi'nin yeni oluşturacağı savunma sisteminin bir prototipi olduğu gibi Maria Theresa'nın mutlakiyetçiliğini pekiştiren bir araç özelliğini de kazanmıştır. Bu cümleden hareketle Karlovac Generalliği üzerinden Monarşi'nin yaptığı reformların modern Habsburg / Avusturya ordusunun kuruluş aşamalarına denk geldiğini de söyleyebiliriz.

Kaynakça

Allmayer-Beck, J. C. (1983). Die armee Maria Thersias und Josephs II. E. Zöllner & H. Möcker (Ed.), *Österreich im zeitalter des auf geklärten absolutismus* içinde (ss. 71-83). Viyana: Österreichischer Bundesverlag.

- Anderson, M. S. (1995). *The war of Austrian succession, 1740–1748*. New York: Longman.
- Arneth, A. (1863-1879). *Geschichte Maria Theresias, X Vols*. Vienna: Braumüller.
- Basset, R. (2015). *For god and kaiser: The imperial Austrian army from 1619 to 1918*. New Haven: Yale University Press.
- Black, J. (1994). *European warfare, 1660-1815*. London: University College London.
- Browning, R. (1993). *The war of the Austrian succession*. New York: St. Martin's Press.
- Browning, R. (2005). New views on the Silesian wars. *The Journal of Military History*, 69 (2), 521-534.
- Buczynski, A. & Čoralić, L. (2013). Vojska. L. Čoralić (Ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem: Hrvatske zemlje u 18. stoljeću* içinde (ss. 149-168). Zagreb: Matica Hrvatska.
- Buczynski, A. (1994). Bečka finansijska politika i krajiški monetarni sustav. *Numizmatičke Vijesti*, 47, 146-164.
- Buczynski, A. (1997). *Gradovi vojne krajine*. Knj. II, Zagreb: Hrvatski Institut za Povijest.
- Dabić, V. S. (2000). *Vojna krajina: Karlovački generalat (1530 - 1746)*. Belgrade: Sveti Arhijerejski Sinod Srpske Pravoslavne Crkve.
- Duffy, C. (1977). *The army of Maria Theresa: The armed forces of imperial Austria 1740-1780*. London: David & Charles.
- Duffy, C. (1985). *Frederick the great: a military life*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Duffy, C. (1987). *The military experience in the age of reason*. London and New York: Routledge & Kegan Paul.
- Fras, F. de P. J. (1988). *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*. (Pre.) Zlata Derossi, Gospić: Ličke Župe.
- Guglia, E. (1917). *Maria Theresia: Ihr leben und ihre regierung, 2 Vols*. Munich: R. Oldenbourg.
- Hochedlinger, M. (1999). 'Bella gerant alii ...?': On the state of early modern military history in Austria. *Austrian History Yearbook*, 30, 237-277.
- Holjevac, Ž. & Moačanin, N. (2007). *Hrvatsko-Slavonska vojna krajina i Hrvati pod Vlašću Osmanskog carstva u Ranom novom vijeku*. Zagreb: Leykam International.
- Holjevac, Ž. (2004). *Brinjsko-Lički ustanak 1746. godine*. Samobor: Meridijani.
- Howard, M. (2002). *Rat u Europskoj povijesti*. (Pre.) Magdalena Najbar-Agičić, Zagreb: Srednja Europa.
- İnalçık, H. (2008). Osmanlı devleti'nde uc (serhad)lar. *Doğu batı makaleler II* içinde (ss. 45-60). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İÖ.HKR, Akten, Kr. 39 (1737): Croatica, 1737-VII-44.
- Jura regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae*, (Ed.) Joannes Kukuljević & Aliter Bassani de Sacchi, Knj. I, Zagreb: Velocibus Typis Dris Ludovici Gaj, 1862.
- Jurišić, I. (1997). Financiranje Karlovačkog generalata za njegova preustroja, 1746. godine. *Radovi: Radovi Zavoda za Hrvatsku Povijest Filozofskoga Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 30(1), 43-47.

- Jurišić, I. (1998). *Karlovački generalat u reformama Habsburškoga dvorskog apsolutizma: primjer Hildburghausenovih reformi (1737.-1749.)*. Doktorska Disertacija, Sveučilište u Zagrebu.
- Kaser, K. (1997). *Slobodan seljak i vojnik. povojačenje agrarnog društva u Hrvatskoslavonskoj vojnoj krajini (1535.-1881.)*. Knj. II. (Pre.) Josip Brkić, Zagreb: Naprijed.
- Kretschmayr, H. (1938). *Maria Theresia*. Leipzig: L. Staackmann Verlag.
- Lopašić, R. (1879). *Karlovac: Poviest i mjestopis grada i okolice*. Zagreb: Tiskom K. Albrechta.
- Moačanin, F. (1984). *Vojna krajina do kantonskog uredjenja 1787*. D. Pavličević (Ur.), *Vojna krajina: povijesni pregled, historiografija* ičinde (ss. 23-56). Zagreb: Sveučilišna Naklada Liber.
- Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium: Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae = Hrvatski saborski spisi*, (Ur.) Ferdo Šišić, Knj. V, Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1918.
- Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium: Spomenici Hrvatske krajine*, (Ur.) Radoslav Lopašić, Knj. III, Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1889.
- Pöll, C.(2013). Die österreichische militärgrenze. *Historia Scribere*, 5, 427-444.
- Ranke, L. (1968). *Memoirs of the house of Brandenburg and history of Prussia, during the seventeenth and eighteenth centuries, Vol. II*. (S. Alexander & L. Duff Gordon, Trans.). New York: Greenwood Press.
- Rothenberg, G. E. (1960). *The Austrian military border in Croatia, 1522-1747*. Urbana: The University of Illinois Press.
- Rothenberg, G. E. (1966). *The military border in Croatia, 1740-1881. A study of an imperial institution*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Schreckengost, G. (2017). *The battles of Frederick the great, Vol. I.: The Silesian wars, 1740-1745*. California: Create Space Independent Publishing Platform.
- Schumacher, R.V. (1941). *Des reiches hofzaun: Geschichte der Deutschen militärgrenze im südosten*. Darmstadt.
- Starkey, A. (2003). *War in the age of enlightenment, 1700-1789*. Westport, Connecticut: Paeger.
- Symcox, G. (Ed.) (1974). *War, diplomacy, and imperialism, 1618-1763*. London: The Macmillan Press.
- Szabo, F. A. J. (2008). *The seven years' war in europe, 1756-1763*. Harlow: Pearson Longman.
- Teuber, O. (1895). *Die Österreichische armee von 1700 bis 1867, Vol. I*. Vienna: E. Berté.
- Tucker, S.C. (2015). *Wars that changed history: 50 of the world's greatest conflicts: 50 of the world's greatest conflicts*. ABC-CLIO.
- Valentić, M. (1981). *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881*. Zagreb: Institut za Historiju Radničkog Pokreta Hrvatske and Školska Knjiga.
- Vaniček, F. (1875). *Specialgeschichte der militärgrenze: Aus originalquellen und quellenwerken geschöpft, Vol. I*. Wien: Die Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei.
- Wolf, A.&Zwiedeneck-Südenhorst H. v. (1884). *Österreich unter Maria Theresia, Josef II. und Leopold II., 1740-1792*. Berlin: G. Grote'sche Verlagsbuch-Handlung.

Wolf, J. (1947). *Die Banater militärgrenze, ihre auflösung und ihre einverleibung in das königreich Ungarn*. Innsbruck: Univ. Diss.

Wrede, A. (1903). *Geschichte der k. und k. wehrmacht. Die regimenter, corps, branchen und anstalten von 1618 bis ende des XIX. Jahrhunderts, Vol. V*. Viyana: Seidel & Sohn.

KİTAP İNCELEMESİ
OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ İSTİHBARAT (1864-1914)
Gültekin Yıldız

Salim AYDIN¹

Öz

Askerî istihbaratın Avrupa'da temelleri 19. yüzyılda atılmıştır. Prusya askerî istihbarat yapılanmasını hayata geçiren ilk devlettir. Osmanlı Devleti'nde dış askerî istihbarat alanında ilk ataşemiliter ataması 1864 yılında Paris sefaretî hizmetine olmuştur. Dış istihbaratta ataşemiliterlerin yanında zamanla ataşenevaller ve şebenderler de görev almıştır. Ataşemiliterler için ilk talimatname 1883 yılından itibaren Osmanlı Ordusu'nda umum müfettişi olarak görev alan Alman General von der Goltz Paşa tarafından hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'ne ataşemiliterler tarafından en fazla dış istihbarat raporu Rusya ve Bulgaristan Emareti için gönderilmiştir. Osmanlı dış istihbaratı 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları ve Trablusgarp Savaşı öncesinde raporlar göndermiştir. Avrupa ülkeleri ordu ve donanmalarının, silah ve mühimmat gelişimleri ile sahip oldukları teknolojiler de dış askerî istihbarat tarafından yakından takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Askerî İstihbarat, Askerî Teknoloji, Ataşemiliter, Ataşeneval, Şebender.

A BOOK REVIEW
MILITARY INTELLIGENCE IN THE OTTOMAN STATE (1864-1914)
Gültekin Yıldız

Abstract

The European military intelligence was founded in the 19th century. Prussia was the first state to introduce the organization of military intelligence. The first military attaché for foreign military intelligence in the Ottoman State was appointed in 1864 to the Embassy of Paris. Apart from the military attachés, naval attachés and consuls were also employed – in the course of time - in the foreign intelligence. The first regulation for military attachés was prepared by German General von der Goltz Pasha, who started office as general inspector in the Ottoman Army in 1883. The most foreign intelligence reports sent by the military attachés in the Ottoman State were about the Amirates of Russia and Bulgaria. Also, the Ottoman Foreign Intelligence sent reports prior to the 1877-78 Ottoman-Russian War, the Balkan Wars and the Turco-Italian War. The developments in weapons and ammunition as well as in the technologies of the armies and navies of the European countries were observed closely by the foreign military intelligence.

Keywords: Military Intelligence, Military Technology, Military Attaché, Naval Attaché, Consul.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, ORCID 0000-0002-2717-4938, saydin4@msu.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 01.06.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Askerî istihbarat alanında ilk olma özelliği gösteren bu eser, Askerî tarih araştırmaları için de bir örnek oluşturmaktadır. Bu araştırmada daha çok arşiv belgeleri kullanılmıştır. Kitap, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında XIX. yüzyılda temelleri atılan modern dış askerî istihbarın teorik ve kavramsal çerçevesi çizilerek, kaynaklar ve araştırma yöntemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Modern dış askerî istihbarat sisteminin ortaya çıkışı ve kurumsallaşması; İkinci bölümde Osmanlı dış askerî istihbarat faaliyetlerinin kapsamı; Üçüncü bölümde Osmanlı dış istihbarat bilgisinin üretimi ve paylaşılması ele alınmıştır. Toplam 288 sayfa olan kitabın sonunda ekler ve dizin bulunmaktadır.

Kendi alanında ilk olma özelliği yanında, birinci elden kaynakların yoğun olarak kullanıldığı, akıcı bir üsluba sahip bu kitap; hazırlanışı, yöntemi ve içeriği bakımından askerî okullarda okutulacak ders kitabı niteliğindedir.

1. Avrupa ve Dünya'da Ataşemiliterliğin Ortaya Çıkması

Avrupa'daki devletlerde askerî ataşeliğin ortaya çıkışı ve gelişimi ele alınan ilk konudur. Bu amaçla ilk defa, Napolyon subaylarını yurt dışında görevlendirmeyi düşünmüş, subayların bulunacakları ülkelerde, o ülkelerin “harp sanatı” hakkında bilgi sahibi olmaları talimatını vermiş, ancak Fransa'daki yönetim bunu gerçekleştirememiştir. Avrupa'da Napolyon Savaşları'nın sona ermesi ve 1815 Viyana Kongresi sonrasında, Prusya askerî istihbarat yapılanmasını hayata geçiren ilk devlet olmuştur. Prusya, Avrupa'da bazı devletlerin başkentlerine yüzbaşı ve binbaşı rütbelerinde altı subay tayin etmiştir.

Bu konuda Çarlık Rusya'sının modern dış askerî istihbarat servisini, 1812 yılında Savaş Bakanlığı bünyesinde kurmasıyla, öncülük yaptığı söylenebilir. Çariçe Katerina döneminde Çanakkale, Boğazlar, Ege ve Karadeniz bölgelerine gösterir haritaların eksik olduğu anlaşılmış, bu konuda Rus diplomatların Avrupa'daki haritacılık ve topografya ile ilgili gelişmeleri takip etmesi gerektiği Rus yetkililer tarafından vurgulanmıştır. Çarlık Rusya'nın, Osmanlı Devleti ile mücadele edebilmesi için mevcut deniz haritalarının yeterli olmadığı, orduda topografya uzmanlarına ihtiyaç olduğu ayrıca Rus ordusu tarafından dile getirilmiştir.

Avrupa ve Rusya haricinde Dünya'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ise dış askerî istihbarat faaliyetleri kurumsal olarak ilk defa 1885 yılında başladığı kabul edilir. ABD ordusunda ilk daimî askerî ataşelik 1889 yılında kongre onayı ile başlamıştır. ABD'de dış askerî istihbarat biriminin genelkurmay karargâhı içerisinde müstakil bir başkanlık haline gelmesi 1903 yılında Amerikan Kongresi'nin onay vermesiyle olmuştur.

Balkanlarda ise dış askerî istihbarat kurumunun oluşması, Osmanlı Devleti'nden ilk ayrılan Yunanistan'da 1887'de, Sırbistan'da ise 1884 yılındadır.

Dış askerî istihbaratın da yapıldığı, Modern genelkurmay kurumunun en gelişmiş örneği; Osmanlı Devleti'ne de model olmuş olan Alman Genelkurmayı'nın 1890 yılında çıkardığı “ateşe talimnamesidir”. Bu talimnamede Alman ataşemiliter ve ataşenevallerin görev tanımları yapılmış ve buldukları ülkelerin orduları ve donanmaları hakkında bilgi sahibi olmaları talep edilmiştir. Yine Alman Genelkurmayı, Ataşemiliterlerin görev yaptıkları ülkelerin teşkilatı, mevzuatı, talim ve terbiyesi, teçhizatı gibi hususları rapor etmelerini istemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin an meselesi olduğu bir dönemde, Avrupa'da hemen hemen her devletin genelkurmayında ordu ve donanmalar için istihbarat şubeleri oluşturulmuştur. Bu dönemde

Almanya'nın yurtdışında 21, ABD ve Rusya'nın 31, İngiltere'nin 26, Fransa'nın 24 kara ve deniz ataşemiliteri vardır.

2. Osmanlı Devleti'nde Ataşemiliterlik, Ataşenevallik ve Şehbenderlik

Osmanlı Devleti'nde, Avrupa ordularının teşkilat, teçhizat ve doktrinleri hakkında rapor hazırlayan XVIII. yüzyıl sonlarında barış antlaşması yapmak için Viyana'ya gönderilen ve ilk Osmanlı daimi elçisi olan Ebubekir Râtıb Efendidir. III. Selim döneminde kurulan dış temsilcilikler 1821 Yunan İsyanı sonucunda kaldırılmış, 1830'lı yıllarda II. Mahmud döneminde, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti dış temsilciliklerinin nüvesini oluşturan elçilikler açılmıştır. İlk olarak 1834 yılında Paris ve Londra'ya hususi sefirler tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa dışındaki ilk elçiliğini 1849 yılında İran'ın başkenti Tahran'da açmıştır.

Osmanlı Devleti daimi elçiliklerini açtıktan sonra, bu elçiliklere ataşemiliter/askerî atâşe atama teşebbüsü 1864 yılında olmuştur. Erkân-ı Harbiyye Binbaşısı Ahmet Esad Bey, Paris sefaretine maiyetine askerî atâşe olarak görevlendirilmiştir. Ahmet Esad Bey ataşemiliterliği görevi yanında Paris'te kurulan Mektep-i Osmanî'nin müdürlüğünü de üstlenmiştir. Bu dönemde St. Petersburg Sefaretine de iki ataşemiliter gönderilmiştir. Bunlardan Kolağası Ahmed Bey "birinci ataşemiliter", Yüzbaşı Mustafa Efendi ise "ikinci ataşemiliter" olarak atanmıştır. St. Petersburg'da ataşemiliterler 93 Harbi haricinde devamlı bulunmuşlar, bunlara 1885-1897 yılları arasında ataşenevaller de katılmıştır.

Osmanlı Devleti askerî istihbarat sistemine XIX. yüzyılın son çeyreğinde ataşemiliter, ataşenevallerin yanında şehbenderler de katılmış, bunlar Osmanlı Genelkurmayı'nın II. Şubesine bağlı olarak çalışmışlardır. Ataşemiliterler çoğunlukla erkân-ı harbiyye'nin (genelkurmay) kurmay subaylarından seçilmiştir. Genellikle bu görevi kolağası (üst yüzbaşı) ve kaimmakam (Yarbay) rütbesindekiler yürütmüştür. Osmanlı Devleti'nde ataşemiliterlerin bilgi toplama, raporlama, değerlendirme ve bu bilgileri merkeze gönderme gibi istihbarat taleplerini cevap vermek için ilk talimatname 1883 yılından itibaren Osmanlı Ordusu'nda umum müfettişi olarak görev alan Alman General von der Goltz Paşa tarafından hazırlanmıştır.

Goltz Paşa, talimatnamede, Osmanlı ataşemiliterlerinin raporlamayı nasıl yapmaları gerektiğini anlatmıştır. Bu talimatnameye göre ataşemiliter gittiği ülkede ilk olarak gözlem ve değerlendirme yapılmalıdır. Ataşemiliterlerin buldukları ülkelerin askerî coğrafyasını, telgraf hatlarını, yolları ve demiryolları hakkında bilgi toplamaları şart olarak görülmüştür. Yine Paşa, ataşemiliterlerin askerî işler dışında, siyasetle ilgilenmelerini, gittikleri ülkelerin seçkin toplulukları ile iletişim kurmayı ve bu iletişimde askerî havadisler hakkında bilgi alabilecekleri dostluklar edinmelerini önermiştir. Yine talimatnamede ataşemiliterlere buldukları şehirlerde sosyalleşme adına tiyatrolara, konserlere, balolara ve dönemin askerî kulüplerine gitmeleri tavsiyesinde bulunulmuştur.

Bir taraftan Osmanlı Hükümeti tarafından ataşemiliterlerin yapması gerekenler sıralanırken diğer taraftan ataşemiliterlerin maaşlarının zamanında ödenmediği görülmektedir. Bunun en iyi örneklerinden birisi Mustafa Kemal'in Sofya ataşemiliterliği döneminde çektiği sıkıntılardır. Mustafa Kemal, Bulgaristan gibi otoriter devletlerden bilgi edinmenin zorluğundan bahsetmiş, diğer taraftan resmi makamlardan bilgi toplamak için hafiyelere verilecek paranın yeterli olmadığını dile getirmiştir. Ataşemiliterler bir taraftan maddi sıkıntı çekerken diğer taraftan görev yaptıkları devletlerde sırasıyla yapması gerekenler sıralanmıştır. Bunlar o ülkenin seferi kuvvetini gösteren cetvel, toplanma cetveli, her gün toplanma mıntikasındaki kuvvetin işaretlendiği cetvel, silahlar cetveli, tertiplenme haritası, yol ve demiryollarını gösterir birer harita hazırlamalarıdır.

Osmanlı Devleti'nde Ataşemiliter ve ataşenevallerden sonra askerî istihbaratın diğer bir haber kaynağı şehbenderlerdir. Günümüzde konsoloslar gibi görev yapan şehbenderler daha çok ticaret yapılan limanlarda görev almışlardır. Zamanla şehbenderlere verilen görevler; yabancı devletlerin askerî kuvvetinin araştırılması, buldukları ülkelerin askerî gelişmeleri hakkında bilgi toplama, yabancı süreli yayınları takip etmektir.

3. Osmanlı Dış Askerî İstihbarat Faaliyetlerinin Kapsamı

İstihbarat faaliyetinin kapsamı ve amacı, “devletin bekasını temin edecek imkânların ve onu tehlikeye sokacak tehditlerin önceden tanınması ve analiz edilmesidir.” Bu anlamda, Osmanlı askerî istihbarat raporları incelendiğinde en fazla raporun Bulgaristan ve Rusya hakkında olduğu görülmektedir. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nden 1909 yılında ayrılmasına rağmen, Bulgaristan Emareti ile ilgili 1878 yılından itibaren raporlar tutulmuştur. Osmanlı Devleti, yakın komşularında kara gücü en fazla olan devletlere tehdit olarak görmüştür. Bu maksada binaen, Almanya ile Osmanlı Devleti arasında 1883 yılından sonra stratejik ortaklık kurulmuştur. Bu stratejik ortaklıkların yanı sıra, Osmanlı Devleti iki yabancı devlet arasında yapılan savaşlara da gözlemci göndermiş, istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti, kendisine dolaylı ve doğrudan ilgilendiren devletlerle ilgili askerî işbirliği ihtimali olan devletleri de takibe almıştır. Büyük devletlerarasındaki takip, Rusya'nın Balkan devletleri ile işbirlikleri ve Balkan devletleri arası ittifaklar şeklindedir. Osmanlı Devleti dâhil olduğu çatışmalarda “erken uyarı” istihbaratı alınmasına rağmen, ordu ve donanmanın seferberlik ve intikal hızlarının düşük olmasından dolayı devlet önceliği diplomatik manevralara vermiş ancak bu durum muharebe meydanlarında başarı getirememiştir.

Stratejik karar verme süreçlerinde askerî istihbaratın rolüne gelince; Daha çok Bulgaristan'a ait olan raporlar ön plana çıkmıştır. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde Bulgaristan'ın, Şarki Rumeli ve Makedonya'daki Bulgarları da kendine katarak büyük bir Bulgar birliği oluşturmaya çalıştığı istihbarat raporlarında yer almıştır. Diğer taraftan Yunanistan'ında 1885 yılında Osmanlı sınırındaki toprakları saldırı niyetinde olduğu Atina sefiri Agâh Efendi tarafından rapor edilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti tarafından, Osmanlı donanması savaşa hazır hale getirilmiş, eksik olan projektörlerin tamamlanması için çalışmalar başlatılmıştır. 1896 Girit isyanı ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan bir buçuk yıl önce Yunanistan'ın Osmanlı topraklarına saldırıda bulunabileceğine dair rapor ataşemiliterler tarafından İstanbul Hükümeti'ne sunulmuştur.

Osmanlı Devleti, 1900'lü yılların başına gelindiğinde, Balkanlar'da en büyük tehlike olarak Bulgaristan Emaretini görmüştür. Balkan Savaşı'na kadar geçen süreçte Bulgaristan, ataşemiliterler tarafından sıkı takibe alınmıştır. İstihbarat raporlarında Bulgarların fevkalâde hazırlık yaptığı istihbaratı Yıldız Sarayı'na rapor edilmiştir. Bulgarların asıl hedefinin Edirne olduğu yine istihbarat raporlarında yer almıştır. Belgrat Sefiri Fethi Bey, Yıldız Sarayı'na gönderdiği raporda Balkan ülkelerine karşı alınması gereken tedbirleri sıralamış, Osmanlı-Bulgar çatışmasında Bulgar ordusunda bulunan Müslümanların alabilecekleri tavrı da dikkat çekmiştir.

4. Erken Uyarı Sistemi Olarak Dış Askerî İstihbarata Göre Balkan Devletleri ve Balkan Harbi

Osmanlı Devleti dış istihbaratı küçük Balkan ülkeleri arasında kara gücü en fazla olan Bulgaristan Emareti'ni daha çok takip etmiştir. Bulgarların savaş hazırlıkları, orduya asker toplamaları, harekât planları, manevraları, Avrupa ülkelerinden aldıkları silahlar, Avrupa'dan borç bulma gibi gayretleri vb. durumları dış istihbarat tarafından rapor edilmiştir. Bunlara ilaveten, 1911 yılında Rusya ve Avusturya'nın desteklediği Sırbistan, Yunanistan, Karadağ arasında bir ittifakın kurulduğuna, bunlara Hem Hristiyan hem de Müslüman Arnavutların katıldığına, ilk saldırının Bulgaristan'dan geleceğine dair Kosova Vilayetinden gelen istihbarat raporu dikkat çekicidir.

Balkanlarda Osmanlı dış askerî istihbaratı, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) başlamadan daha dört ay önce Osmanlı Devleti'ne karşı Sırbistan ve Karadağ'ın askerî faaliyetlerine dair raporları İstanbul'a göndermiştir. Yine raporlarda; Sırbistan ve Karadağ'ın bir ittifak içerisinde oldukları, Osmanlı Devleti ile bir savaşa girmeyi ve Bosna-Hersek'i Osmanlı'dan koparmak için komiserler vasıtasıyla ihtilal çıkarmayı planladıkları görülmektedir. Balkan Savaşı'na giden

süreçte Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasındaki ittifak süreçleri başta Kosova Vilayeti tarafından İstanbul Hükümeti'ne raporlar gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan Savaşı'nı 8 Ekim 1912 başlatacak olan Karadağ'a dair raporlar iki ay öncesinden Osmanlı ahalisinden Hacı Hayrettin Efendi ve on arkadaşı tarafından Kosova Vilayeti'ne sunulmuştur. Hayrettin Efendi ve arkadaşları; Ağustos ayı içerisinde Karadağlıların, Osmanlı sınırına asker ve top yığıdıklarını, milislere silah dağıttıklarını ve Gosine halkının acilen silahlandırılması gerektiğini istemişlerdir. Eğer Gosine halkına silah dağıtılmazsa Karadağlılara teslim olmaktan başka bir çarenin olamayacağını Hayrettin Efendi ve arkadaşları Kosova Vilayeti'ne ima etmişlerdir. Bu yazışmalar Dâhiliye Nezareti tarafından Osmanlı Hükümeti'ne aktarılmıştır. Sadaret tezkeresinde, Karadağlıların, Arnavud kalkışmasından cesaret aldıklarını, Müslüman Arnavudların isyan hareketlerinde bulunabileceği ifade edilmiştir. Osmanlı Hükümeti, Kosova ve diğer vilayetlerden gönderilen dış askerî istihbarat raporlarına rağmen, hükümet zamanında tedbir alamamıştır.

5. İtalya ve Trablusgarp Harbi

İtalya'nın, Trablusgarp'ı işgal edeceğine anlayan ilk ülke Fransa olmuştur. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etme düşüncesini dile getiren ilk Osmanlı subayı, Roma Ataşenevali Kolağası Rıza Efendi'dir. Rıza efendi İtalyanların gemi sayılarını artırdığını ve İngiltere'ye gemi siparişleri verdiğini bu konuda İstanbul Hükümeti'ne uyarmıştır. İngiliz gazetelerinde, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal edeceğine dair haberler çıkmış, II. Abdülhamid'in emriyle bu konuda araştırma yapılması için Roma Sefareti Ataşemiliteri Binbaşı Mehmet Şakir Bey'e talimat verilmiştir. Mehmet Tahir Bey 1889 yılı Ocak ayında gönderdiği raporda bunun mümkün görülmediğini gerekçeleriyle açıklamıştır. İtalya'nın Trablusgarp'a işgal edebileceğine dair raporlar belirli aralıklarla devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamid 1902 yılı Nisan ayında Meclis-i Mebusan'a talimat vererek devletler hukuku açısından Trablusgarp'taki Osmanlı halkının hâkimiyet hakkının incelenmesini istemiştir. Trablusgarp Valisi, İtalyan işgaline karşı halka dağıtılmak üzere Mauser tüfekleri ile 30-40 bin arasında Martini Henry tüfeklerinin gönderilmesini talep etmiştir.

Sonuçta İtalya'nın Trablusgarp'a işgal düşüncesini Osmanlı Devleti 26 yıl öncesinden fark etmiş, belirli ölçüde tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu konuda belgeler 1909 yılına kadar takip edilebilmiştir. 1909-1911 yılları arasındaki belgeler ATASE arşivinde olduğu, bunların bir kısmının hâlâ tasnif edilmediği ve araştırmacılara açık olmadığından zikredilen yıllar arasında yeteri kadar bilgi ve belge elde edilememiştir. Netice'de Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ı kaybetmesinin sebebi "istihbarat zaafından çok kara ve deniz kuvvetlerinin imkân ve kabiliyetlerindeki diğer eksikliklerden kaynaklandığı söylenebilir."

6. Rusya ve "Boğaz Seferi Projesi"

İstihbarat raporlarında 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkacağı öngörülmüş, bunun en iyi örneği; Odessa (Hocabey) Şehbenderinin gönderdiği raporlarda 1876'da Rusların Kırım'da yaptığı savaş hazırlıkları anlatılmıştır. Odessa Şehbenderi, Petersburg'dan gelen raporların büyük kısmının savaşla ilgili olduğunu, Odessa halkının da savaşın çıkacağını öngörerek güvenli yerlere doğru hareket ettiğini bildirmiştir. Yine bu dönemde Osmanlı Devleti'ne sınır boylarındaki şehir şehbenderlerinden de raporlar geldiği görülmektedir. Osmanlı-Rus Savaşından sonra Çarlık Rusya'sının boğazlar üzerindeki istek ve arzuları devam etmiştir. Rusya bu emelini gerçekleştirmek için Odessa ve Sıvastopol'dan hareket edecek gemilerle 1886 yılında İstanbul Boğazı'na çıkarma yapacağına dair raporlar Seraskerlik tarafından II. Abdülhamid'e arz edilmiştir. Rusya, Karadeniz'de donanmasını güçlendirmeye devam etmiş, 1897 yılında Odessa Şehbenderi Rusya'nın İstanbul Boğazı'na çıkarma yapabileceğine dair Osmanlı Hükümeti'ne rapor göndermiştir.

Rusya donanmasındaki gelişmeler Birinci Dünya Savaşı'na kadar Odessa, Kefe, Nikolayef, Sivastopol şebkenderlikleri ile Petersburg Ataşenevalliği tarafından rapor edilerek Osmanlı Hükümeti'ne gönderilmiştir. 1897 yılında başlayan Osmanlı-Yunan Harbi esnasında Çarlık Rusya'nın İstanbul Boğazı'na çıkarma yapacağına dair Sivastopol şebkenderinin hazırladığı raporlar İstanbul'a ulaşmış bu konuda, Osmanlı Hükümeti tarafından Petersburg ataşemiliter ve ataşenevallerinden görüş istenmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya sınırları içerisinde kalan, Rusların Kars ve Sarıkamış'ta yaptıkları tatbikatlar Kars şebkenderliği tarafından Osmanlı Hükümeti'ne gönderilmiştir. Çarlık Rusyası'nın Kafkaslardan daha fazla Balkanlara önem verdiği bu bölgeye yakın olan II. ve III. Orduların silah ve mühimmat siparişlerinden en büyük payı aldığı da kitapta yer almaktadır.

7. Askerî Teknolojideki Gelişmeler ve Yeni İcatlar

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askerî istihbarat çalışmalarının yanında, Dünya'da hızla gelişen askerî teknoloji sektöründeki gelişmeleri de takip etmiştir. Osmanlı Devleti'nde silah ve mühimmat alma konusunda askerî istihbarat raporları etkili olmuştur. Bu konuda Nordenfelt, Whitehead ve Krupp gibi silah üreticisi fabrika temsilcileri, Yunanistan'ın almak istediği denizaltı ve torpido mühimmatları hakkındaki bilgileri elde etmişler, bu istihbarat bilgilerini Osmanlı yetkililerine ikna etmek ve ürünlerini Osmanlı Devleti'ne satmak için kullanmışlardır. Osmanlı Devleti jeopolitik ve jeostratejik konumundan ve çevresindeki devletlerin Osmanlı'ya karşı tutumları göz önünde olduğundan dolayı silah sanayiinde dış devletlere bağımlı hale gelmiştir. Bunu durumu gören, Nordenfelt, Mauser, Krupp, Rotweil, Kokril, Schneider, Hotchkiss, Gatling gibi silah firmaları ürünlerini Osmanlı askerî yetkililerine ve Yıldız Sarayı'na tanıtmak için çok miktarda tanıtım broşürleri göndermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Alman Mauser firmasından silah siparişi vermeden önce, komşu devletlerden özellikle Bulgaristan Eمارeti'nin kullandığı tüfeklerde gereksiz mermi kullanımını önleyecek “tevkif mandalı”nın olmadığı Serasker Rıza Paşa tarafından vurgulanmış, silah siparişi verilirken bu gibi hususların dikkate alınması Serasker tarafından dile getirilmiştir. Yine, yakın tehdit olarak görülen Balkan ülkelerinin, Avrupa'daki üreticilere sipariş ettiği silah ve mühimmat ile ilgili istihbarat raporları alınmış, bu durumu engellemek için Osmanlı Hükümeti çaba sarf etmiştir. Bunun en iyi örneği, Avusturya-Macaristan ve Rusya menşei silahların Bulgaristan'a satışının engellenmesi için Sultan II. Abdülhamid'in giriştiği diplomatik hamlelerdir.

8. İstihbarat Bilgisinin Üretilme Süreçleri

Osmanlı dış askerî istihbaratının, Dünya'daki askerî istihbarat sektörleriyle olgular bakımından benzerlik gösterdiği, ancak paylaşım konusunda bazı farklılıkların ve eksikliklerin olduğu vurgulanmıştır. Osmanlı askerî istihbarat sistemi raporlarının önceliğini Rusya ve Bulgaristan oluşturmaktadır. Bunun en önemli sebebi II. Abdülhamid dönemindeki “savunmacı ve stratejik pozisyon” politikaları olarak değerlendirilebilir. Askerî istihbarat faaliyetleri açık ve kapalı kaynak olarak ele alınmış, en yakın tehdit olarak görülen Rusya ve Bulgaristan her iki alanda ön plana çıkmıştır.

Gizli kaynak istihbaratında Bulgaristan Eمارeti'nin açık ara önde olmasının nedeni: kamuoyunda kendi silahlı kuvvetleri hakkında bilgi paylaşmamasıdır. Osmanlı dış askerî istihbaratı Bulgaristan Eمارeti içinde ve çevresinde bilgi edinmek için “memur-ı mahsus, muhbir, casus, hafiye” adları adı altında geçici personel istihdam etmiştir. Osmanlı dış istihbaratı yakın tehdit gördükleri Bulgaristan ve Rusya'nın dışında Osmanlı Devleti ile sınır komşusu olmayan, uzak tehdit olarak görülen Fransa ve İngiltere'nin daha çok donanmalarındaki gelişmelerle ilgili bilgi toplamışlardır. Osmanlı dış askerî istihbaratı tarafından, devletlerin yanı sıra şahıslar içinde istihbarat raporları tutulmuş bunlar hakkında cetveller hazırlanmıştır. Şahıslar

hakkındaki raporlara, Alman ve İngiliz müşavirler ile silah firmalarının İstanbul temsilcileri en iyi örnek olarak gösterilebilir.

9. İstihbarat Bilgisinin Yayımı ve Dağıtımı

Osmanlı Devleti'nde askerî istihbaratın topladığı bilgiler basılmış, bu bilgiler 1908 yılına kadar hem ordu hem de donanma subaylarının yanı sıra diğer devlet görevlileriyle de paylaşılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ataşe raporları, askeriye ile ilgili yabancı süreli yayınlardaki makaleler *Mecmua-ı Fünûn-ı Askeriyye* dergisinde yayınlanmıştır. Dergide kimliği verilen yazarların, rütbe bilgileri verilmemesine rağmen araştırmalar sonucunda, yazarların birçoğunun mirliwa (tuğgeneral) rütbesinden daha alt rütbede olduğu görülmüştür. Yazarlar içerisinde ataşemiliter, ataşenevaller ve şehbenderler de vardır. Zikredilen dergide atıfların çoğunun Fransa ve Almanya menşei olduğu görülmekle birlikte, bunların yanında Rusça, İtalyanca, İngilizce, Bulgarca ve Romence kaynaklar da vardır.

Osmanlı dış askerî istihbaratı ile ilgili rapor ve kitaplar dört ana başlık altında toplanmıştır. Bunlardan birincisi; Subay ve kurmay subaylarca derlenen ve II. Abdülhamid'e sunulan raporlar. İkincisi; Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye'de okutulacak, Harbiye hocaları tarafından çevrilmiş kitaplar. Üçüncüsü; II. Meşrutiyet döneminde, Balkan devletleri ve silahlı kuvvetleri hakkında yayınlanmış kitaplar. Dördüncüsü: II. Meşrutiyet döneminde düşük rütbeli subaylar tarafından hazırlanmış Balkan devletleri silahlı kuvvetleri ve harekât alanlarına dair kitaplardır. Bu dört başlık altında toplanan çalışmalara ayrıca kitap örnekleri de verilmiştir.

Kaynakça

Yıldız, G. (2019). *Osmanlı Devleti'nde askerî istihbarat (1864-1914)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

KİTAP İNCELEMESİ
SÜHEYL ÜNVER'İN KÜTAHYA DEFTERLERİ
(Haz. Sâmiha Uluant)

Bahadır KURT¹

Öz

Çalışmamızda, Sâmiha Uluant tarafından yayına hazırlanan “Süheyl Ünver’in Kütahya Defterleri” isimli eser tanıtılacaktır. Kitap, Ord. Prof. A. Süheyl Ünver’in farklı tarihlerde Kütahya’ya gerçekleştirdiği ziyaretler esnasında tuttuğu notların yer aldığı iki defterin tıpkıbasımından oluşmaktadır. Bu defterlere ek olarak Ahmet Yakupoğlu’nun yapmış olduğu resimleri içeren bir defterin tıpkıbasımı da çalışmaya eklenmiştir. Defterlerdeki Osmanlıca notlar yeni harflere aktarılarak ilgili kısımlara yerleştirilmiştir. 215 sayfadan oluşan eser, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı tarafından 2020 yılının Haziran ayında yayınlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süheyl Ünver, Kütahya, Kütahya Defterleri

BOOK REVIEW
KÜTAHYA NOTEBOOKS OF SÜHEYL ÜNVER
(By Sâmiha Uluant)

Abstract

In our study, “Kütahya Notebooks of Süheyl Ünver” prepared for publication by Sâmiha Uluant, as the work titled will be introduced. Book, it consists the facsimile of two notebooks containing notes kept by Ord. Professor A. Süheyl Ünver during his visits to Kütahya on different dates. In addition to these notebooks, the facsimile of a notebook containing the painting made by Ahmet Yakupoğlu was added to the study. The Ottoman language notes in the notebooks were transferred to new letters and placed in the relevant sections. The work consisting of 215 pages, was published in June 2020 by the Kubbealtı Academy Culture and Art Foundation.

Keywords: Süheyl Ünver, Kütahya, Kütahya Notebooks

¹ Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ORCID 0000-0002-5430-2616, bhdrkrt@hotmail.com

Başvuru Tarihi (Received): 16.06.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Tıp tarihçisi, hekim, ressam ve geleneksel Türk sanatlarının son temsilcilerinden olan Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, başarılı bir hekim olmasının yanında kıymetli bir sanatçı ve kültür adamıdır. Türk tıp tarihine kazandırdığı değerli çalışmaların yanı sıra geleneksel Türk kültürü ve sanatı ile ilgili birçok eser vermiştir. Kuvvetli gözlem yeteneği sayesinde gezip gördüğü şehirleri detaylı bir şekilde inceleyerek şehir tarihi ile ilgili önemli bilgiler veren Ünver'in ortaya koyduğu pek çok çalışması geçmiş ile gelecek arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Ünver'in bu alanda hazırlanmış olduğu çalışmalardan biri de yazımıza konu olan Kütahya Defterleri'dir.

“Süheyl Ünver'in Kütahya Defterleri” isimli eser, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı tarafından 2020 yılının Haziran ayında basıldı. Eser, daha önce basımını Kubbealtı Akademisi'nin üstlendiği Süheyl Ünver'in Konya Defterleri, Bursa Defterleri, Edirne Defterleri ve Orta Anadolu Defterleri serisinin son yayınıdır.

Süheyl Ünver'in 1931, 1941 ve 1960-66 yılları arasında gerçekleştirdiği Kütahya ziyaretlerinde gördüğü tarihi yapılar, kültür ve sanat eserleri ile şehrin dokusu ve sosyal yapısı hakkında tutmuş olduğu notlardan oluşan Kütahya Defterleri, Süheyl Ünver'in kızı Gülbün Ünver Mesara'nın katkılarıyla Sâmîha Uluant tarafından yayına hazırlanmıştır.

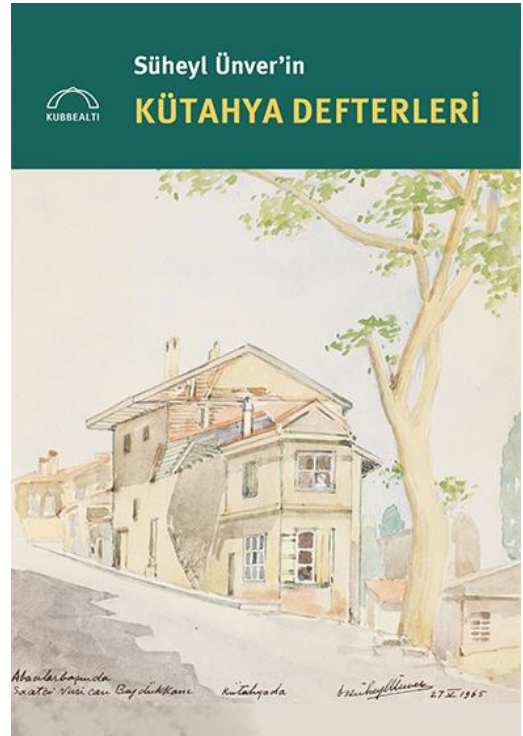
Kitap, Süheyl Ünver'in Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Kütahya ile ilgili iki adet defterine ek olarak Ahmet Yakupoğlu'nun yapmış olduğu resimleri içeren bir defterin tıpkıbasımından oluşmaktadır. Defterlerde bulunan notlardaki Osmanlıca kısımların yeni harflere aktarılmasının yanında Ünver'in latin harfli el yazıları da daha kolay okunabilmesi amacıyla matbu harflerle ilgili yerlerin karşısındaki sayfalara yerleştirilmiştir.

Eser, Gülbün Ünver Mesara'nın Sunuş yazısı ile başlıyor. Mesara, yazısının başında babası ve onun çalışmaları hakkında bilgi verdikten sonra defterlerle ilgili şu bilgileri veriyor:

Ünver'in yıllar içinde sayıları binlere erişecek bu önemli koleksiyonunun aynı anlayış içinde yapılmış benzer misalleri olarak, muhtelif yurt dışı ve memleket gezilerinin günlükleri mahiyetindeki şehir defterlerini sayabiliriz. Bu yazma eserler de sayfalarını süsleyen el yapması desenler, suluboya resimler, fotoğraflar ve ihtiva ettiği bilgiler ile artık bugün için birer belge niteliğindedir... Ünver'in 1965-66 tarihlerindeki Kütahya yolculuklarının günlükleri sayılabilecek, çizimler ve suluboya resimlerle bezeli bu iki defterde, bu şehre 1931 yılındaki ilk gidişinde kendi Kodak marka makinesi ile çektiği fotoğraflar ile 1941 ve 1960 yıllarındaki diğer Kütahya yolculuklarına ait resim ve notları mevcuttur. (Uluant, 2020, s.7-8)

Sunuş kısmından sonra kitabı yayına hazırlayan Sâmîha Uluant'ın Giriş yazısı geliyor. Uluant (2020) Süheyl Ünver'in Kütahya ile olan bağından da bahsettiği yazısında defterlerle ilgili bilgi verdikten sonra şu değerlendirmelerde bulunuyor:

Ünver, büyük bir özveri ve titizlikle aldığı notlardan oluşturduğu bu defterlerle, bir şehir kültürü nasıl oluşur ve daha önemlisi nasıl muhafaza edilir gibi önemli sorulara çok doğru ve isabetli cevaplar veriyor. Şehir yalnızca mimarisiyle değil

kültürel dokusu; Ahmet Yakupoğlu, Ahmet Şahin, Ahmet Gürel ve Saatçi Nuri Bey gibi

önemli kültür ve sanat adamlarıyla değerlendirilmiş. Gerçek bir aydın, vatansever, bilim ve sanat insanı olan Süheyl Ünver'in kaleminden Kütahya, sizleri bekliyor. (s.12)

Süleymaniye Kütüphanesi 113. numaralı ilk defter, kitabın 19. ve 79. sayfaları arasında yer alıyor. Bu defter, 1966 yılında Kütahya Belediyesi'nin bir şehir amblemi belirlemek üzere düzenlediği yarışmanın jüri üyeliğine seçilen Ünver'in şehre yaptığı yolculuğun notları ile başlıyor ve yarışma sonucunun belirlendiği toplantının notlarıyla son buluyor. Ünver, bu deftere daha sonra 1931 ve 1941 yıllarında yaptığı ziyaretlerde tuttuğu notları, çizimleri ve çektiği fotoğrafları da ekleyerek yıllar içerisinde Kütahya'daki değişim ve dönüşümünü gözler önüne seriyor. Defterde Kütahya'nın mimari yapıları, gelenek göreneklere, çini sanatı ve şehir dokusuyla ilgili önemli tespitler bulunuyor.

Defterde dikkati çeken "Vakfın Bedduası" başlıklı notunda Ünver, Güdük Minare Cami'sinin fotoğrafını paylaşarak bu yapıyı yıktıran kişinin başına gelenleri şöyle anlatmaktadır: "*Sene 1931... Bir cami harabesi gördüm. Resmini aldım... Vakıfları içinden yok eden hain vakıfçılar, bunu kadro harici çıkarmış. Tabii satılmış. Birisi almış, yıkmış yerine kötü bir apartman yapmış. Sen misin yıkan öyle mi? Bu binaları yıkanlara vakfın bedduası yerini bulmuş. Senelerdir yatakta ah u enin içinde hasta ve mefluç.*" (Uluant, 2020, s. 62).

Kitabın 83. ve 207. sayfaları arasında bulunan Süleymaniye Kütüphanesi 159 numaralı ikinci defter, Kütahya Kalesi'nin fotoğraflarıyla başlayarak Ünver'in "26-28 Mayıs 1965 Çarşamba Günü Kütahya'da Üç Gün İki Gece" başlığı altında Ahmet Yakupoğlu'na yaptığı ziyaretinin anlatımıyla devam ediyor. İkinci defter, günlük tarzında tutulan notların, çizimlerin, suluboya resimlerin ve fotoğrafların fazla olmasından dolayı diğer deftere nazaran daha hacimli ve zengindir. "Güdük Minare Camii" ve "Namazgâh" gibi günümüzde yerinde olmayan pek çok yapının yegâne fotoğraflarının ve bilgilerinin bulunduğu defterde 1930'lu yıllarda Kütahya yerel kıyafetlerinin görüntüleri de bulunuyor. Ayrıca defterde Ünver'in Kütahya Mevlevihanesi ve Molla Bey Kütüphanesi'nden Vahit Paşa Kütüphanesi'ne devredilen el yazması eserlerle ilgili yaptığı ayrıntılı tetkikler de yer alıyor.

Ünver'in bu defterde kaleme aldığı notlarda, Kütahya'nın geleneksel el sanatları ve sanayisi ile ilgili olarak şu değerlendirmeler dikkat çekmektedir: "*Kütahya'da hala yerli zırh ve çivi yapan dükkanlar var. Haffaf Çarşısı pek hoştur. İstanbul'da bugün mevcut olmayan birçok milli sanayimiz burada elhamdülillah revaçtadır. Halk hemen harice ve Avrupa malına lüzum hissetmeden her şeyini kendi yapıyor.*" (Uluant, 2020, s. 200). Bu tespitlerden sonra Ünver, Kütahya'nın ve Kütahyalıların kültürel yapısına ise şöyle değiniyor: "*Kütahya tam ve saf bir Türk şehridir. Halk çok mutaassıptır... Halk mahalli ve milli adetlerinden vazgeçmemiştir. Gramofonlarda alafranga plaklar duyulmaz.*" (Uluant, 2020, s. 200).

Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Tavşanlı-Zeytinoğlu Kütüphanesi Defterleri: 926 numaralı defter, kitabın son bölümünü oluşturan 210. ve 215. sayfalar arasında bulunuyor. Defterin yayınlanan kısmında Ahmet Yakupoğlu tarafından 1948-1949 yıllarında çizilen Kütahya'nın Tavşanlı ilçesindeki "Arslan Bey Türbesi", "Tavşanlı Ulu Cami Çeşmesi", "Sarı Dede Kabri", "Mülayim Dede Türbesi", "Kavaklı Cami" ve efsanelere konu olan "Balıklı Havuz"un karakalem çalışmaları yer alıyor. Toplam 215 sayfadan oluşan kitap, bu resimlerle son bulmaktadır.

Ünver'in çektiği ve farklı kişilerden temin ettiği fotoğraflar, kendi yaptığı sulu boya resimleri ve çizimleri defterde yer alan notlar ile bir bütünlük arz etmektedir. Yapılan bu çalışma bütün yönleriyle Kütahya'nın tarihi ve mimarisinin yanı sıra şehrin toplumsal ve kültürel geçmişine de

ışık tutuyor. Ayrıca Süheyl Ünver'in öğrencisi ve manevi evladı, Kütahyalıların "Ahmet Ağabey'i" ressam, minyatür sanatçısı ve neyzen Ahmet (Çalışel) Yakupoğlu'nun yaptığı resimler de bu çalışmaya renk katmaktadır.

Kütahya'nın değişim ve dönüşümünün canlı şahitlerinden olan Süheyl Ünver, Kütahya Defterleri'nde şehirdeki gelişmelerle ilgili yapıcı eleştirilerin yanında olumsuz tespitlerde de bulunmaktadır. Vakıf mallarının bakımsızlığı ve yok edilmesinin yanında Osmanlı mimarisinin terk edilip yerine estetikten uzak yapıların ortaya çıkması Ünver'i rahatsız eden konuların başında gelmektedir.

Eser, Kütahya'nın 1931-1966 yılları arasındaki gelişimini mukayeseli olarak görmek açısından önemlidir. Defterlerde bulunan notlar, fotoğraf ve çizimler; Kütahya'da yaşayan son Osmanlı simalarının hayatlarını, unutulmaya yüz tutan yerel sanatları, sessiz sedasız ortadan yok olan eski Kütahya evlerini, o gün asırlara meydan okurcasına ayakta kalmış fakat günümüze ulaşmaya güçleri yetmeyen birçok tarihi yapının hazin öyküsünü anlatması bakımından son derece önemlidir.

Kaynakça

Uluant, S. (2020). *Süheyl Ünver'in Kütahya defterleri*. İstanbul: Kubbealtı.

KÜTAHYA DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde 3 enstitü, 10 fakülte, 2 yüksekokul ve 14 meslek yüksekokulu bulunmaktadır. Araştırmacı, üretken, kişisel ve mesleki alanda kendini sürekli geliştiren, çevreye ve topluma duyarlı, yenilikçi, etik değerlere bağlı erdemli bireyler yetiştirmeyi amaç edinen üniversite, Kentin, bölgenin ve ülkenin yaşam kalitesini artırıcı hizmet ve çözümler sunmayı kendisine görev edinmiştir.

KÜTAHYA ZAFER ANITI

Çatılmış silahların uzaktan görünüşü veya alev alev meşale hissini uyandıran Zafer Anıtı, asıl manası ile Kurtuluş Savaşını sem bolize eder. Anıtı bir bütün olarak meydana getiren değişik yöndeki üçgen bloklar; milletimizin, yakın ve uzak milletlerin göstermeye hazırlandıkları haksızlığa feveran, iç ve dıştaki düşman kuvvetlerinin mukabil hareketlerini ve çeşitli müdahalelerden sonra, milletin tek vücut halinde birleşerek kazandığı 30 Ağustos Zaferini canlandırır ve gelecek nesilleri Türk milletini içte ve dışta meydana gelebilecek kötü tesirlere karşı, er geç birleşerek zafere gidebileceğini sembolize eder.

AIZANOI ANTİK KENTİ

Aizanoi Antik Kenti Kütahya Çavdarhisar İlçe merkezinde, Kütahya'ya 50 km uzaklıktadır. Penkalas (Kocaçay) Irmağının yukarı kesiminde tanrıça Meter Steunene'nin kutsal mağarası civarında yaşayan Frigyalıların öncülü olarak antik kaynaklarda geçen Azan adlı mitoloji kahramanının su perisi Erato ile efsanevi kral Arkas'ın birleşmesinden Aizanoi şehrinin ortaya çıktığı sanılmaktadır. Aizanoi Antik Kenti pek çok bakımdan ilkleri barındırmaktadır. Bunlardan birisi de dünyanın ilk borsası olarak bilinen Macellum alanının Aizanoi'deki tespitidir.